C. IULI CAESARIS

COMMENTARII

CUM

A. HIRTI ALIORUMQUE SUPPLEMENTIS.

RECOGNOVIT

BERNARDUS DINTER.

878.1

LIPSIAE
SUMPTIBUS ET TYPIS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLXXVI.

BRND

VITA CAESARIS.

De Caesaris *vita* haec fere comperta habemus tum veterum scriptorum, inprimis *Suetoni*, testimoniis tum virorum doctorum nostrae aetatis, *Drumanni* maxime et *Mommseni*, disquisitionibus.

Gaius Iulius Caesar natus est a. d. IIII. Id. Quint. anni U. c. DCLIIII. vel, ut opinatur *Mommsen*, DCLII. (ante Chr. n. C. vel CII.), patre C. Iulio Caesare, qui praetor anno U. c. DCLXX. mortem obiit, matre Aurelia, muliere ingeniosa, quae filia videtur fuisse M. Aureli Cottae et Rutiliae.

Traditur fuisse excelsa statura, colore candido, teretibus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis, valetudine prospera, in corpore curando morosior, mitis clemensque natura, peracri iudicio, ingenio acuto, valens memoria magno animo, vigilans, laborum patiens, ambitiosus, impotens.

Praeceptore usus est M. Antonio Gniphone Gallo, homine non minus Graece quam Latine docto. Annos natus fere duodecim postquam a C. Mario affini suo flamen Dialis creatus est, anno U. c. DCLXXI. Cossutia sponsa dimissa uxorem duxit Corneliam, cuius pater L. Cornelius Cinna quartum consul anno ante ab exercitu suo erat interfectus. Quam anno post a L. Cornelio Sulla repudiare iussus cum non obedisset, et flaminio et uxoris dote et patrimonio privatus, ut effugeret e manibus ministrorum Sullae, habitu permutato urbe excessit. Atque illo ipso tempore febri quartana laborans cum tamen in montibus Sabinis lateret, postquam vitam vix ab inquisitoribus pretio redemit, tandem virginum Vestalium itemque Mamerci Aemili, Aureli Cottae, ceterorum amicorum deprecationibus invitus Sulla permotus est, ut vitam ei concederet.

*

Anno insequenti Caesar in Asia meruit prima stipendia castris M. Minuci Thermi propraetoris, a quo postquam class arcessendae causa ad Nicomedem Bithyniae regem missus e re bene gesta, uno ex commilitionibus e vitae discrimi erepto, in Mytilenarum expugnatione corona civica donatus e Triennio post cum per breve tempus in P. Servili classe cu piratis Cilicibus pugnasset, Sullae morte cognita Romam reve sus in popularium partes transiit, M. Lepidi societate abstinu

Anno insequenti (a. U. c. DCLXXVII.) Cn. Cornelium D labellam, qui proconsul Macedoniae fuerat, anno post Cn. A tonium, qui in Achaia rapinas fecerat, utrumque Sullanari partium, de repetundis accusavit; quorum quamquam neut est condemnatus, tamen Caesar magnam inde laudem consec tus est.

Eodem anno exeunte cum Rhodum abiret Moloni rhet operam daturus, in itinere prope Miletum a piratis captus, s quadraginta dierum spatio interiecto redemptus, eosdem pira navibus Milesiis persecutus est captosque Pergami cruci affix

Postquam annum Rhodi commoratus est, anno DCLXX cum inde in Asiam transisset, pulso ibi praefecto Mithrida regis, qui Asiae minoris littora Rhodo proxima vastabat, in Aureli Cottae avunculi locum absens pontifex creatus Rom revertit. Ibi cum comitate et liberalitate in populi favor venisset, eius suffragiis tribunus militum creatus auctores t buniciae potestatis, deminutae a Sulla, restituendae tam en adiuvit, ut quadriennio post potestas tribunicia a Pompeio Hispania reduce et Crasso consulibus restitueretur. Eodem an DCLXXXIIII., legi iudiciariae a L. Aurelio Cotta latae suffra tus est, oratione, qua Plautiam rogationem suadebat, per cit, ut L. Cinna, uxoris frater, quique cum eo M. Aemili Lepidum secuti post eius mortem ad Q. Sertorium confu rant, restituerentur.

Quaestor anno U. c. DCLXXXVII., cum provincia ei ol nisset Hispania, cui Antistius Vetus pro praetore praee munere functus cum summa diligentia, Gadibus visa Alexan Magni imagine vitae ante actae pudore perculsus ante t pus Romam rediit.

Eodem anno publice laudavit Iuliam amitam Corneli

que uxorem defunctas. Huius in locum, postquam Gallorum Transpadanorum civitatem petentium spem confirmavit, Pompeia, Q. Pompei Rufi filia, Sullae nepte, ducta legi Gabiniae de uno imperatore contra praedones constituendo, anno sequenti legi Maniliae de bello Mithridatico Cn. Pompeio extra ordinem mandando suffragatus est.

Ineunte anno DCLXXXVIIII. prior Catilinae coniuratio ad irritum redacta est, cuius de societate num merito venerit in suspicionem, parum constat. Eodem anno cum M. Calpurnio Bibulo aedilitate curuli functus est magnificentissime Marique statuam et tropaea restituit, qua re non minus quam ludis splendidissimis, largitionibus, urbe vario ornatu exculta populi favorem sibi conciliavit. Anno post de sicariis quaestionem exercuit, ne eis quidem de sicariorum numero exceptis, quibus legibus Corneliis cautum erat.

Anno DCLXXXXI. postquam P. Servilio Rullo auctor fuit legis agrariae promulgandae T.que Atium Labienum tr. pl. instruxit accusatorem C. Rabiri, qui ob L. Apulei Saturnini tr. pl. caedem perduellionis condemnatus, sed Q. Caecili Metelli Celeris auguris et praetoris intercessione liberatus est, restituta per Labienum lege Domitia de sacerdotiis, quam Sulla abrogaverat, pontifex maximus a populo creatus est.

Paulo post praetor designatus, altera coniuratione Catilinaria detecta, non magis quam triennio ante ab suspicione conscientiae abhorruit; coniuratos non, ut Cicero et Cato, capitis damnandos, sed per municipia in vinculis habendos censuit. Senatu iterum in aede Concordiae habito egrediens vix a comitibus equitum telis ereptus est, quamobrem reliquo anni tempore domi se tenuit.

Praetor urbanus fuit anno DCLXXXXII. cum M. Bibulo. Rogatione de refectione templi Capitolini, quod XXI annis ante incendio erat consumptum, a Q. Lutatio Catulo ad Cn. Pompeium transferenda non perlata Q. Metelli Nepotis tr. pl. rogationem, ut absens consul Cn. Pompeius fieret, i. e. ut a bello Mithridatico revocaretur, adiuvit: qua de causa cum Metello ab administratione rei publicae summotus, sed paulo post in integrum restitutus est. Eodem anno cum Pompeia uxore adulterii cum P. Clodio facti convicta divortium fecit.

Ex praetura anno sequenti Hispaniam ulteriorem sortit provinciae finibus propagatis ipsaque optime constituta n gnam laudem consecutus est. Lusitanis devictis et Brigan capto imperator appellatus medio fere anno proximo triu phum acturus consulatumque petiturus provincia decessit, s cum comitia consularia iam indicta essent, ne consulatu e cluderetur, dimisso triumpho privatus introire coactus est.

Postquam cum Bibulo consul creatus est, cum M. Licin Crasso et Cn. Pompeio primum triumviratum iniit, qua soc tate inter eos sanctum est, ne quid ageretur in republi quod displicuisset uni ex tribus.

Consulatu anno DCLXXXXV. inito instituit, ut senatus t populi acta publicarentur, tulit legem de publicanis, gem agrariam, legem de pecuniis repetundis, per Q. Va nium tr. pl. pertulit legem de alternis consiliis reiciendis t legem de imperio C. Caesaris, qua Gallia Cisalpina et Illy cum provinciae cum tribus legionibus in quinquennium ei cretae sunt, quibus senatus addidit unam legionem et Galli Transalpinam.

Eiusdem anni initio Iuliam filiam Pompeio in matrimoni dedit, ipse Calpurniam duxit, L. Calpurni Pisonis cos. design filiam. Functus consulatu C. Memmio et L. Domitio praetorib de ipsius actis referentibus cognitionem senatui detulit, cum non susciperet, triduo per irritas altercationes absump urbe excessit.

Paucis igitur diebus postquam Cicero in exilium profec erat, Caesar in Galliam provinciam abiit primo vere a DCLXXXXVI. Ibi per novem annos bellum gessit fortuna ma mam partem prospera.

Primo anno Helvetios transitu per Provinciam interclu duobus proeliis vicit, Germanos Ariovisto duce gravissi clade illata e Gallia expulit. Secundo bellum cum Belgis g sit eorumque quinque civitates, Suessiones, Bellovacos, A bianos, Nervios, Aduatucos, vicit; complures civitates Aren ricas in dicionem accepit. Postquam sub finem eius anni Italiam revertit ibique primo vere cum Pompeio et Crasso pac est, ut ambo consulatum peterent, sibi imperium in quinqu nium prorogaretur, tertio anno Venetos, Venellos, Aquita

subegit. Quarto anno, Pompeio et Crasso coss., imperio ab anno DCC. ad a. DCCV. prorogato, pecunia publica et decem legatis decretis, primum Usipetes et Tencteros Germanos, deinde, postquam Rhenum transiit et Britannos duobus proeliis fugavit, Morinos devicit, Menapiorum fines vastavit. Anno quinto, DCC., quo eodem Iulia filia mense Septembri mortua est, primum ab hibernis in Italiam, deinde in Illyricum profectus est, tum Treveris Aeduisque pacatis iterum in Britanniam traiecit; ibi quibusdam gentibus devictis in Galliam reversus magnam cladem accepit ab Eburonibus, ipse Nervios cum his et Aduatucis profligavit, item hoc anno et anni sequentis initio Senones et Treveros pacavit. Anno sexto legione a Pompeio accepta iterum Rhenum transiit, paulo post Eburonum finibus devastatis in Italiam revertit. Anno septimo Gallos Vercingetorige duce denuo rebellantes, postquam ad Gergoviam magnam cladem accepit, ad Alesiam devicit. Anno octavo eas gentes Galliae devicit, quae nondum pacatae erant, primum Bituriges, Carnutes, Bellovacos, deinde Eburonum finibus iterum devastatis Andes, Uxellodumo expugnato Treveros et Aquitanos, denique, dum paullisper in Provincia moratus in Belgio hiemat, Atrebates. Nono denique anno Caesar humanitate in devictos Galliae populos usus hibernis peractis in Italiam revertit atque ubique summis honoribus acceptus est; deinde omnem exercitum in finibus Treverorum lustravit.

Romae interim a. DCCII. Pompeius, anno post M. Claudius Marcellus, uterque consul, cum Caesari concessum esset, ut absens consulatum peteret, tulerant, ne absentis ratio haberetur; bello Gallico composito Pompei amici effecerunt, ut Caesari duae legiones eriperentur Pompeioque adderentur.

Anno sequenti exarsit bellum civile, quod gestum est annis DCCV. et DCCVI. Cal. Ian. a. DCCV. cum a Senatu decretum esset, uti ante certam diem Caesar exercitum dimitteret, Caesar senatus consulto non obtemperans paulo post cum XIII. legione Rubiconem transiit et Ariminum contendit. Pompeius fuga se ei subduxit atque Graeciam petiit; quem Caesar classe persecutus, cum anno proximo ineunte ad Illyricum appulisset, prope Dyrrachium obsedit, sed repulsus in Thessaliam se recepit. Quo cum Pompeius eum secutus esset,

medio fere anno pugna atrocissima ad Pharsalum commiss est, qua victus Pompeius fuga capta in Aegypto a veteran quodam milite occisus est.

Secuta sunt tria bella, Alexandrinum, Africanum, Hispani ense, gesta ab a. DCCVI. ad a. DCCVIIII.

Caesar dum Alexandriae versatur, absens dictator in annur dictus tribunicia potestate perpetua accepta anno sequen Ptolemaeum Aegypti regem vicit, quo flumine merso eius so rori Cleopatrae fratrique minori Ptolemaeo regnum Aegypt tradidit. Eodem anno contra Pharnacem, Mithridatis filiun profectus quinque dierum spatio eum devicit.

Pompeiani cum in Africam convenissent adiuti a Iuba reg Numidarum, eo se Caesar contulit et, postquam aliquoties vari fortuna cum iis pugnavit, pugna atrocissima ad Thapsum a versarios profligavit vere a. DCCVIII.

Postquam M. Porcius Cato voluntaria morte Uticae dece sit, Caesar Gnaeum et Sextum Pompei filios, qui in Hispania fugerant, eo secutus anno DCCVIIII. ad Mundam acerrim proelio cum capitis periculo devicit. Cn. Pompeio in fuga i terfecto, Corduba et compluribus aliis Hispaniae oppidis e pugnatis Romam rediit quintum triumphans.

Deinde consul creatus in decennium et dictator et pra fectus moribus perpetuus quamquam summa clementia usi est in Pompeianos, tamen clandestina plus sexaginta nobiliss morum virorum, maximam partem senatorum, Romae facta e coniuratio, cuius principes erant C. Cassius Longinus et M. I nius Brutus, Catonis gener, Cassi affinis, consiliaque ini sunt de Caesare interficiendo. Capitis periculum non metue Caesar anno sequenti, U. c. DCCX., cum bellum Parthicum p rasset Martioque mense in Asiam profecturus esset, Idib Martiis in Senatu in Curia Pompei a coniuratis viginti trib plagis confossus ad Pompei statuam concidit annum age quinquagesimum sextum.

I.

C. IULI CAESARIS

COMMENTARII

DE

BELLO GALLICO.

C. IULI CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Prooemium. Gallia describitur, c. I.

[A. U. C. DCLXXXXVI.] I. Bellum Helveticum.

Helvetii Galliam invadere temptant primum per Provinciam, deinde per Sequanos, c. II—VIIII. Caesar Tigurinos ad Ararim profligat, c. X—XII. Legati ab Helvetiis ad Caesarem missi re infecta discedunt, Galli equites ab Helvetiis pelluntur, c. XIII—XV. Caesar Dumnorigis Aedui perfidia Divitiaco fratri condonata, postquam P. Considius opportunam occasionem Helvetios opprimendi omisit, iterum eos magna clade afficit, c. XVI—XXVI. Reliquiae Helvetiorum in patriam repelluntur, c. XXVII—XXVIIII.

II. Bellum Ariovisti.

Galli de Arioviſto Germanorum rege, qui Sequanorum agrum insidebat, apud Caesarem conqueruntur, c. XXX—XXXII. Caesar frustra legatos ad eum mittit, c. XXXIII—XXXVI. Copias adversus eum educit, Vesontione occupata militum trepidorum animos confirmat, c. XXXVII—XXXXI. Caesaris cum Arioviſto colloquium Germanorum impetu dirimitur, c. XXXXII—XXXXVI. Gallis legatis ab Arioviſto in vincla coniectis armis res geritur. Germani gravissima clade accepta e Gallia profugiunt, c. XXXXVII—LIIII.

GALLIA est omnis divisa in partes tres, quarum unam in- 1
colunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, in- 2
stitutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit

3 Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod
a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, mi
nimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea
quae ad effeminandos animos pertinent, inportant, proxi
mique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibus
4 cum continenter bellum gerunt. Qua de causa Helveti
quoque reliquos Gallos virtute praecedunt, quod fere co
tidianis proeliis cum Germanis contendunt, cum aut sui
finibus eos prohibent aut ipsi in eorum finibus bellum ge
5 runt. Eorum una pars, quam Gallos optinere dictum est
initium capit a flumine Rhodano, continetur Garumna flu
mine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam ab Sequa
nis et Helvetiis flumen Rhenum, vergit ad septentriones.
6 Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur, pertinent ad
inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrio
7 nem et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad
Pyrenaeos montes et eam partem Oceani, quae est ad His
paniam, pertinet; spectat inter occasum solis et septen
triones.

1 II. Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissi
mus Orgetorix. Is M. Messala et M. Pisone consulibu
regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit e
civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copii
2 exirent: perfacile esse, cum virtute omnibus praestaren
3 totius Galliae imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasi
quod undique loci natura Helvetii continentur: una e
parte flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrur
Helvetium a Germanis dividit, altera ex parte monte Iur
altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios, tertia lac
Lemanno et flumine Rhodano, qui provinciam nostram a
4 Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minus late vaga
rentur et minus facile finitimis bellum inferre possent
qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore adf
5 ciebantur. Pro multitudine autem hominum et pro glor
belli atque fortitudinis angustos se finis habere arbitra
bantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in lat
tudinem CLXXX patebant.

1 III. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis de

moti constituerunt, ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare, iumentorum et carrorum quam maximum numerum coëmere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res con- 2
ficiendas biennium sibi satis esse duxerunt: in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas 3
Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaloedis filio, 4
Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos optinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat; itemque Dumnorigi Aeduo, fratri Divitiaci, qui 5
eo tempore principatum in civitate optinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis 6
probat conata perficere, propterea quod ipse suae civitatis imperium optenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Helvetii possent; se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione 7
adducti inter se fidem et iusiurandum dant et regno occupato per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant.

IIII. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. Mo- 1
ribus suis Orgetorigem ex vinclis causam dicere coëgerunt. Damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causae dictionis Orgetorix ad iudicium 2
omnem suam familiam, ad hominum milia decem, undique coëgit et omnes clientes obaeratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit. Cum civitas ob eam rem incitata armis ius suum exsequi conaretur, multitudinemque 3
hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, 4
quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post eius mortem nihilo minus Helvetii id, quod 1
constituerant, facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi iam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida 2

sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos,
3 reliqua privata aedificia incendunt, frumentum omne, praeterquam quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent, trium mensum molita cibaria sibi quem-
4 que domo efferre iubent. Persuadent Rauracis et Tulingis et Latovicis finitimis suis, uti eodem usi consilio oppidis suis vicisque exustis una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

1 VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Iuram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut
2 facile perpauci prohibere possent; alterum per provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit isque nonnullis locis vado
3 transitur. Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus Genava. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines
4 eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio consulibus.

1 VII. Caesari cum id nuntiatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci et, quam maximis potest itineribus, in Galliam ulteriorem
2 contendit et ad Genavam pervenit. Provinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat — erat omnino in Gallia ulteriore legio una —, pontem, qui erat ad
3 Genavam, iubet rescindi. Ubi de eius adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cuius legationis Nammeius et Verucloetius principem locum optinebant, qui dicerent, sibi esse in animo

sine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut eius voluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat, 4
L. Cassium consulem occisum exercitumque eius ab Helvetiis pulsum et sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo data facultate per provinciam itineris faciundi temperaturos ab iniuria et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere pos- 5
set, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumpturum: si quid vellent, ad Id. April. reverterentur.

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, militi- 1
busque, qui ex provincia convenerant, a lacu Lemanno, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, milia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere perfecto praesidia disponit, ca- 2
stella communit, quo facilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat 3
cum legatis, venit, et legati ad eum reverterunt, negat, se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per provinciam dare, et, si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii, ea spe deiecti, navibus iunctis ratibus- 4
que compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, saepius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi hoc conatu destiterunt.

VIIII. Relinquebatur una per Sequanos via, qua Se- 1
quanis invitis propter angustias ire non poterant. His cum 2
sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos 3
plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. Ita- 4
que rem suscipit et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent,

perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant, Helvetii, ut sine maleficio et iniuria transeant.

1 X. Caesari renuntiatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae 2 civitas est in provincia. Id si fieret, intellegebat, magno cum periculo provinciae futurum, ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque fru- 3 mentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit et, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. 4 Ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges locis superioribus 5 occupatis itinere exercitum prohibere conantur. Conpluribus his proeliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris provinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciae die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. Hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

1 XI. Helvetii iam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Aeduorum fines pervenerant 2 eorumque agros populabantur. Aedui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt 3 rogatum auxilium: Ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut paene in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expu- 4 gnari non debuerint. Eodem tempore [Aedui] Ambarri, necessarii et consanguinei Aeduorum, Caesarem certiorem faciunt, sese depopulatis agris non facile ab oppidis vim 5 hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant, sibi praeter agri solum nihil esse 6 reliqui. Quibus rebus adductus Caesar non expectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis in Santonos Helvetii pervenirent.

1 XII. Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum et

Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita
ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit. Id
Helvetii ratibus ac lintribus iunctis transibant. Ubi per 2
exploratores Caesar certior factus est, tres iam partes co-
piarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam fere par-
tem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia
cum legionibus tribus e castris profectus ad eam partem
pervenit, quae nondum flumen transierat. Eos impeditos 3
et inopinantes adgressus magnam partem eorum concidit;
reliqui sese fugae mandarunt atque in proximas silvas ab-
diderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis 4
civitas Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus 5
unus, cum domo exisset patrum nostrorum memoria, L.
Cassium consulem interfecerat et eius exercitum sub iu-
gum miserat. Ita sive casu sive consilio deorum immor- 6
talium, quae pars civitatis Helvetiae insignem calamitatem
populo Romano intulerat, ea princeps poenas persolvit.
Qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam privatas 7
iniurias ultus est, quod eius soceri L. Pisonis avum, L.
Pisonem legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium,
interfecerant.

XIII. Hoc proelio facto reliquas copias Helvetiorum 1
ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat at-
que ita exercitum traducit. Helvetii repentino eius ad- 2
ventu commoti, cum id, quod ipsi diebus xx aegerrume
confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse
intellegerent, legatos ad eum mittunt; cuius legationis
Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum
fuerat. Is ita cum Caesare egit: Si pacem populus Ro- 3
manus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque
ibi futuros Helvetios, ubi eos Caesar constituisset atque
esse voluisset; sin bello persequi perseveraret, reminisce- 4
retur et veteris incommodi populi Romani et pristinae vir-
tutis Helvetiorum. Quod inproviso unum pagum adortus 5
esset, cum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre
non possent, ne ob eam rem aut suae magnopere virtuti
tribueret aut ipsos despiceret. Se ita a patribus maiori- 6
busque suis didicisse, ut magis virtute quam dolo conten-

derent aut insidiis niterentur. Quare ne committeret, ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internicione exercitus nomen caperet aut memoriam proderet.

XIIII. His Caesar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent: qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intellegeret, quare timeret, neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliae oblivisci vellet, num etiam recentium iniuriarum, quod eo invito iter per provinciam per vim temptassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur quodque tam diu se impune iniurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intellegat, et si Aeduis de iniuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum. Divico respondit: Ita Helvetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare consuerint: eius rei populum Romanum esse testem. Hoc responso dato discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Caesar equitatumque omnem, ad numerum quattuor milium, quem ex omni provincia et Aeduis atque eorum sociis coactum habebat, praemittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti alieno loco cum equitatu Helvetiorum proelium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo proelio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere nonnumquam et novissimo agmine proelio nostros lacessere coe

perunt. Caesar suos a proelio continebat ac satis habebat 4
in praesentia hostem rapinis, pabulationibus populationi-
busque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fece- 5
runt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum pri-
mum non amplius quinis aut senis milibus passuum in-
teresset.

XVI. Interim cotidie Caesar Aeduos frumentum, quod 1
essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, 2
quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, po-
sita est, non modo frumenta in agris matura non erant,
sed ne pabuli quidem satis magna copia subpetebat; eo 3
autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat,
propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii
averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die du- 4
cere Aedui: conferri, conportari, adesse dicere. Ubi se 5
diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum
militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus,
quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divi-
tiaco et Lisco, qui summo magistratui praeerat, quem ver-
gobretum appellant Aedui, qui creatur annuus et vitae
necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat,
quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset, tam 6
necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non
sublevetur, praesertim cum magna ex parte eorum preci-
bus adductus bellum susceperit; multo etiam gravius,
quod sit destitutus, queritur.

XVII. Tum demum Liscus oratione Caesaris adductus, 1
quod antea tacuerat, proponit: Esse nonnullos, quorum
auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim
plus possint quam ipsi magistratus: hos seditiosa atque 2
improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum
conferant: [quod] praestare [debeant], si iam principa- 3
tum Galliae optinere non possint, Gallorum quam Roma-
norum imperia perferre, neque dubitare [debeant], quin, 4
si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia
Aeduis libertatem sint erepturi. Ab eisdem nostra consi- 5
lia, quaeque in castris gerantur, hostibus enuntiari: hos a
se coërceri non posse. Quin etiam, quod necessariam rem 6

coactus Caesari enuntiarit, intellegere sese, quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.

1 XVIII. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed, quod pluribus praesentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimit-
2 tit, Liscum retinet. Quaerit ex solo ea, quae in conventu dixerat. Dicit liberius atque audacius. Eadem secreto a-
3 liis quaerit; reperit esse vera: Ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum. Compluris annos portoria reliquaque omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra licem-
4 audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxiss-
5 et facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum-
6 se habere, neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse, atque huius potentiae causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentis-
7 simo collocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex matre et propinquas suas nuptum in alias civitates
8 collocasse. Favere et cupere Helvetiis propter eam affinitatem, odisse etiam suo nomine Caesarem et Romanos quod eorum adventu potentia eius deminuta et Divitiacus frater in antiquum locum gratiae atque honoris sit resti-
9 tutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire; imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia
10 desperare. Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige atque eius equitibus — nam equitatui, quem auxilio Caesari Aedui miserant, Dumnorix praerat —: eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

1 XVIIII. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimae res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo iniussu suo et civitatis

i etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu
duorum accusaretur, satis esse causae arbitrabatur,
are in eum aut ipse animadverteret aut civitatem ani-
dvertere iuberet. His omnibus rebus unum repugnabat, 2
od Divitiaci fratris summum in populum Romanum stu-
im, summam in se voluntatem, egregiam fidem, iusti-
m, temperantiam cognoverat: nam, ne eius supplicio Di-
iaci animum offenderet, verebatur. Itaque prius, quam 3
icquam conaretur, Divitiacum ad se vocari iubet et, co-
ianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum,
incipem Galliae provinciae, familiarem suum, cui sum-
m omnium rerum fidem habebat, cum eo colloquitur;
nul commonefacit, quae ipso praesente in concilio Gal- 4
·um de Dumnorige sint dicta, et ostendit, quae separa-
n quisque de eo apud se dixerit; petit atque hortatur, 5
sine eius offensione animi vel ipse de eo causa cognita
ituat ve. civitatem statuere iubeat.

XX. Divitiacus multis cum lacrimis Caesarem com- 1
exus obsecrare coepit, ne quid gravius in fratrem sta-
eret: Scire se, illa esse vera, nec quemquam ex eo plus 2
am se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia
rimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum pro-
er adulescentiam posset, per se crevisset; quibus opi- 3
s ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed paene
perniciem suam uteretur. Sese tamen et amore fra-
·no et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei 4
Caesare gravius accidisset, cum ipse eum locum amici-
e apud eum teneret, neminem existimaturum, non sua
luntate factum: qua ex re futurum, uti totius Galliae
imi a se averterentur. Haec cum pluribus verbis flens 5
Caesare peteret, Caesar eius dextram prendit; consolatus
gat, finem orandi faciat; tanti eius apud se gratiam esse
tendit, uti et reipublicae iniuriam et suum dolorem eius
luntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vo- 6
t, fratrem adhibet; quae in eo reprehendat, ostendit;
ae ipse intellegat, quae civitas queratur, proponit; mo-
t, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet·
aeterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi

custodes ponit, ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire possit.

1 XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte consedisse milia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu 2 ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiatum est, facilem esse. De tertia vigilia Titum Labienum, legatum pro praetore, cum duabus legionibus et iis ducibus, qui iter cognoverant, summum iugum montis ascendere iubet; 3 quid sui consilii sit, ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit equita- 4 tumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullae et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur.

1 XXII. Prima luce, cum summus mons a Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Con- 2 sidius equo admisso ad eum accurrit, dicit, montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se a 3 Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra visae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret, monte occupato nostros expectabat proelioque abstinebat. 4 Multo denique die per exploratores Caesar cognovit, montem a suis teneri et Helvetios castra movisse et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro vis- 5 sibi renuntiasse. Eo die, quo consuerat intervallo, hostes sequitur et milia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

1 XXIII. Postridie eius diei, quod omnino biduum superaverat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Aeduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius milibus passuum XVIII aberat, rei frumentariae prospiciendum existimavit: iter ab Helvetiis

ertit ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. 2
milii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur.
lvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere 3
e existimarent, eo magis, quod pridie superioribus lo-
occupatis proelium non commisissent, sive eo, quod re
umentaria intercludi posse confiderent, commutato con-
sio atque itinere converso nostros a novissimo agmine
sequi ac lacessere coeperunt.

XXIIII. Postquam id animum advertit, copias suas Cae- 1
r in proximum collem subducit equitatumque, qui susti-
ret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio 2
plicem aciem instruxit legionum quattuor veteranarum
que supra se in summo iugo duas legiones, quas in
llia citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia
nlocavit [ac totum montem hominibus complevit; in- 3
ea]; sarcinas in unum locum conferri et eum ab his,
i in superiore acie constiterant, muniri iussit. Helvetii 4
m omnibus suis carris secuti inpedimenta in unum lo-
m contulerunt; ipsi, confertissima acie reiecto nostro
uitatu, phalange facta sub primam nostram aciem suc-
sserunt.

XXV. Caesar, primum suo, deinde omnium ex con- 1
ectu remotis equis, ut aequato omnium periculo spem
gae tolleret, cohortatus suos proelium commisit. Mili- 2
s e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem
rfregerunt. Ea disiecta gladiis destrictis in eos impe-
m fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat inpedimento, 3
uod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et
nligatis, cum ferrum se inflexisset, neque evellere ne-
ue sinistra inpedita satis commode pugnare poterant,
ulti ut diu iactato brachio praeoptarent scutum manu 4
ittere et nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus 5
fessi et pedem referre et, quod mons suberat circiter
ille passuum, eo se recipere coeperunt. Capto monte 6
succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum
ilibus circiter xv agmen hostium claudebant et novissi-
is praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto ad-
essi circumvenire, et id conspicati Helvetii, qui in mon-

tem sese receperant, rursus instare et proelium redinte-
7 grare coeperunt. Romani conversa signa bipertito intu-
lerunt: prima et secunda acies, ut victis ac summotis re-
sisteret, tertia, ut venientes sustineret.

1 XXVI. Ita ancipiti proelio diu atque acriter pugnatum
est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus non pos-
sent, alteri se, ut coeperant, in montem receperunt, alteri
2 ad inpedimenta et carros suos se contulerunt. Nam hoc
toto proelio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum
3 sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam no-
ctem etiam ad inpedimenta pugnatum est, propterea quod
pro vallo carros obiecerant et e loco superiore in nostros
venientes tela coniciebant, et nonnulli inter carros rotas-
que mataras ac tragulas subiciebant nostrosque vulnera-
4 bant. Diu cum esset pugnatum, inpedimentis castrisque
nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis
5 captus est. Ex eo proelio circiter hominum milia CXXX
superfuerunt eaque tota nocte continenter ierunt [nullam
partem noctis itinere intermisso]; in fines Lingonum die
quarto pervenerunt, cum et propter vulnera militum
et propter sepulturam occisorum nostri triduum mo-
6 rati eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingonas litte-
ras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re iu-
varent: qui si iuvissent, se eodem loco, quo Helvetios,
habiturum. Ipse triduo intermisso cum omnibus copiis
eos sequi coepit.

1 XXVII. Helvetii omnium rerum inopia adducti legatos
2 de deditione ad eum miserunt. Qui cum eum in itinere
convenissent seque ad pedes proiecissent subpliciterque
locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo
tum essent, suum adventum expectare iussisset, parue-
3 runt. Eo postquam Caesar pervenit, obsides, arma, ser-
4 vos, qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conqui-
runtur et conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum
milia VI eius pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore
perterriti, ne armis traditis supplicio adficerentur, sive spe
salutis inducti, quod in tanta multitudine dediticiorum
suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse exi-

marent, prima nocte e castris Helvetiorum egressi ad
henum finesque Germanorum contenderunt.
XXVIII. Quod ubi Caesar resciit, quorum per fines 1
rant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati
se vellent, imperavit: reductos in hostium numero ha- 2
iit; reliquos omnes obsidibus, armis, perfugis traditis
deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latovicos in 3
es suos, unde erant profecti, reverti iussit, et quod
nnibus fructibus amissis domi nihil erat, quo famem to-
rarent; Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam
cerent: ipsos oppida vicosque, quos incenderant, resti-
ere iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit, eum 4
cum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bo-
tatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e
is finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Gal-
e provinciae Allobrogibusque essent. Boios, petentibus 5
duis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus
is collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt
osque postea in parem iuris libertatisque condicionem,
que ipsi erant, receperunt.
XXVIIII. In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt 1
teris Graecis confectae et ad Caesarem relatae, quibus
tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus
mo exisset eorum, qui arma ferre possent, et item se-
ratim pueri, senes mulieresque. Quarum omnium re- 2
m summa erat capitum Helvetiorum milia CCLXIII, Tu-
igorum milia XXXVI, Latovicorum XIIII, Rauracorum
XIII, Boiorum XXXII; ex his, qui arma ferre possent, ad
ilia nonaginta duo. Summa omnium fuerunt ad milia
CCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, censu ha- 3
to, ut Caesar imperaverat, repertus est numerus mi-
im C et X.
XXX. Bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae 1
gati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum con-
nerunt: Intellegere sese, tametsi pro veteribus Helvetio- 2
m iniuriis populi Romani ab his poenas bello repetisset,
men eam rem non minus ex usu terrae Galliae quam
puli Romani accidisse, propterea quod eo consilio flo- 3

rentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliae bellum inferrent imperioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum iudicassent, reli-
4 quasque civitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere idque Caesaris voluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent.
5 Ea re permissa diem concilio constituerunt et iureiurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

1 XXXI. Eo concilio dimisso idem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reverterunt petieruntque, ut sibi secreto [in occulto] de sua omniumque salute cum
2 eo agere liceret. Ea re impetrata sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: Non minus se id contendere et laborare, ne ea, quae dixissent, enuntiarentur, quam uti ea, quae vellent, impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent.
3 Locutus est pro his Divitiacus Aeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Ae-
4 duos, alterius Arvernos. Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis Sequanisque Germani mercede accerserentur.
5 Horum primo circiter milia XV Rhenum transisse; posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures; nunc esse in Gal-
6 lia ad centum et XX milium numerum. Cum his Aeduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilita-
7 tem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus proeliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis et iureiurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros neque auxilium a populo Romano inploraturos neque recusaturos, quo minus per-
8 petuo sub illorum dicione atque imperio essent. Unum se

esse ex omni civitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret aut liberos suos obsides daret. Ob eam rem se 9
ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque iureiurando neque obsidibus teneretur. Sed peius victoribus Sequanis quam 10
Aeduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliae, occupavisset et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum milia hominum XXIIII ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti 11
omnes ex Galliae finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut 12
semel Gallorum copias proelio vicerit, quod proelium factum sit ad Magetobrigam, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem eius facta sit. Hominem esse bar- 13
barum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustinere. Nisi quid in Caesare populoque Ro- 14
mano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant fortunamque, quaecumque accidat, experiantur. Haec si enuntiata 15
Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Cae- 16
sarem vel auctoritate sua atque exercitus vel recenti victoria vel nomine populi Romani deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti iniuria posse defendere.

XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita, omnes, qui 1
aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. Animadvertit Caesar, unos ex omnibus Sequanos nihil ea- 2
rum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes capite demisso terram intueri. Eius rei quae causa esset, mira-

tus ex ipsis quaesiit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cum ab his saepius quaereret neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Aeduus respondit: Hoc esse miseriorem et graviorem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugae facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi.

XXXIII. His rebus cognitis Caesar Gallorum animos verbis confirmavit pollicitusque est, sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem iniurüs facturum. Hac oratione habita concilium dimisit. Et secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, inprimis, quod Aeduos, fratres consanguineosque saepenumero a senatu appellatos, in servitute atque in dicione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intellegebat; quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et reipublicae esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat, neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, praesertim cum Sequanos a provincia nostra Rhodanus divideret; quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIIII. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, uti aliquem locum medium utriusque conloquio deligeret: velle sese de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Ariovistus respondit: Si quid ipsi a Caesare opus

esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Praeterea se neque sine exercitu in eas partes Galliae venire audere, quas Caesar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Caesari aut omnino populo Romano negotii esset.

XXXV. His responsis ad Caesarem relatis, iterum ad eum Caesar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto suo populique Romani beneficio adfectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in conloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, haec esse, quae ab eo postularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde, obsides, quos haberet ab Aeduis, redderet, Sequanisque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate eius reddere illis liceret; neve Aeduos iniuria lacesseret, neve his sociisque eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, sese, quoniam M. Messala, M. Pisone consulibus senatus censuisset, uti, quicunque Galliam provinciam optineret, quod commodo reipublicae facere posset, Aeduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Aeduorum iniurias non neglecturum.

XXXVI. Ad haec Ariovistus respondit: Ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere sese a populo Romano in suo iure inpediri. Aeduos sibi, quoniam belli fortunam temptassent et armis congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Aeduis se obsides redditurum non esse, neque iis neque eorum sociis iniuria bellum inlaturum, si in eo

manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis
penderent; si id non fecissent, longe iis fraternum no-
6 men populi Romani afuturum. Quod sibi Caesar denun-
tiaret, se Aeduorum iniurias non neglecturum, neminem
7 secum sine sua pernicie contendisse. Cum vellet, con-
grederetur: intellecturum, quid invicti Germani, exercita-
tissimi in armis, qui inter annos XIIII tectum non subis-
sent, virtute possent.

1 XXXVII. Haec eodem tempore Caesari mandata refe-
2 rebantur, et legati ab Aeduis et a Treveris veniebant: Ae-
dui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam trans-
portati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidi-
bus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse;
3 Treveri autem, pagos centum Sueborum ad ripam Rheni
consedisse, qui Rhenum transire conarentur; his praeesse
4 Nasuam et Cimberium fratres. Quibus rebus Caesar vehe-
menter commotus maturandum sibi existimavit, ne, si
nova manus Sueborum cum veteribus copiis Ariovisti sese
5 coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaque re fru-
mentaria, quam celerrime potuit, comparata magnis itine-
ribus ad Ariovistum contendit.

1 XXXVIII. Cum tridui viam processisset, nuntiatum est
ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum
Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum,
2 contendere triduique viam a suis finibus profecisse. Id ne
accideret, magnopere sibi praecavendum Caesar existima-
3 bat. Namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant,
4 summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic
muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facul-
tatem, propterea quod flumen Dubis ut circino circum-
5 ductum paene totum oppidum cingit; reliquum spatium,
quod est non amplius pedum sexcentorum, qua flumen
intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radi-
ces montis ex utraque parte ripae fluminis contingant.
6 Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido
7 coniungit. Huc Caesar magnis nocturnis diurnisque iti-
neribus contendit occupatoque oppido ibi praesidium con-
locat.

XXXVIIII. Dum paucos dies ad Vesontionem rei fru- 1
mentariae commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse praedicabant — saepenumero sese cum his congressos ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse —, tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum or- 2
tus est a tribunis militum, praefectis reliquisque, qui ex urbe amicitiae causa Caesarem secuti non magnum in re militari usum habebant: quorum alius alia causa inlata, 3
quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi 4
neque vultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. 5
Horum vocibus ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatui praeerant, perturbabantur. Qui se ex his minus 6
timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris et magnitudinem silvarum, quae intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Non- 7
nulli etiam Caesari nuntiarant, cum castra moveri ac signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.

XXXX. Haec cum animadvertisset, convocato consilio 1
omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum quod, aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi quaerendum aut cogitandum putarent. Ariovistum se consule cupidis- 2
sime populi Romani amicitiam adpetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum iudicaret? Sibi 3
quidem persuaderi, cognitis suis postulatis atque aequitate condicionum perspecta eum neque suam neque populi Ro-

4 mani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia inpulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cimbris et Teutonis a Gaio Mario pulsis non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritus videbatur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quae a nobis
6 accepissent, sublevarent. Ex quo iudicari posse, quantum haberet in se boni constantia, propterea quod, quos aliquamdiu inermos sine causa timuissent, hos postea ar-
7 matos ac victores superassent. Denique hos esse eosdem, quibuscum saepenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superarint,
8 qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum proelium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quaererent, reperire posse, diuturnitate belli defetigatis Gallis, Ariovistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna et dispersos subito adortum, magis
9 ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse.
10 Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem angustiasque itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare aut praescribere videren-
11 tur. Haec sibi esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones summinstrare, iamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos brevi tempore iudicatu-
12 ros. Quod non fore dicto audientes neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse aut aliquo facinore comperto ava-
13 ritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vita,
14 felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem conlaturus fuisset, repraesentaturum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intellegere posset, utrum apud eos pu-

dor atque officium an timor valeret. Quod si praeterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam praetoriam cohortem futuram. Huic legioni Caesar et indulserat praecipue et propter virtutem confidebat maxime.

XXXXI. Hac oratione habita mirum in modum conversae sunt omnium mentes summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est, princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquae legiones cum tribunis militum et primorum ordinum centurionibus egerunt, uti Caesari satisfacerent: se neque umquam dubitasse neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimavisse. Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut milium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris milibus passuum quattuor et xx abesse.

XXXXII. Cognito Caesaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset, seque id sine periculo facere posse existimare. Non respuit condicionem Caesar, iamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur, magnamque in spem veniebat, pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. Dies conloquio dictus est ex eo die quintus. Interim saepe ultro citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad conloquium Caesar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur; uterque cum equitatu veniret: alia ratione sese non esse venturum. Caesar, quod neque conloquium interposita causa tolli volebat neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis

equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimae, cui quam maxime confidebat, inponere, ut praesidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. 6 Quod cum fieret, non inridicule quidam ex militibus decimae legionis dixit: plus, quam pollicitus esset, Caesarem facere: pollicitum, se in cohortis praetoriae loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere.

1 XXXIII. Planicies erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus aequo fere spatio ab castris Ario- 2 visti et Caesaris aberat. Eo, ut erat dictum, ad conloquium venerunt. Legionem Caesar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ario- 3 visti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut conloquerentur et praeter se denos ut ad conloquium ad- 4 ducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Caesar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat; 5 illum, cum neque aditum neque causam postulandi iustam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea prae- 6 mia consecutum. Docebat etiam, quam veteres quamque iustae causae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercede- 7 rent, quae senatusconsulta quotiens quamque honorifica in eos facta essent, ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram ami- 8 citiam appetissent. Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse; quod vero ad amicitiam populi Romani adtulissent, id iis eripi 9 quis pati posset? Postulavit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat: ne aut Aeduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.

1 XXXIIII. Ariovistus ad postulata Caesaris pauca re- 2 spondit, de suis virtutibus multa praedicavit: Transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et accersitum a

Gallis; non sine magna spe magnisque praemiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere iure belli, quod victores victis inponere consuerint. Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: 3
omnes Galliae civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno proelio pulsas ac superatas esse. Si iterum experiri velint, se 4
iterum paratum esse decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani sibi orna- 5
mento et praesidio, non detrimento esse oportere, idque se ea spe petisse. Si per populum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam, quam adpetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam tra- 6
ducat, id se sui muniendi, non Galliae inpugnandae causa facere: eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se 7
prius in Galliam venisse quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliae provinciae finibus egressum. Quid sibi vellet? Cur in 8
suas possessiones veniret? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo iure se interpellaremus. Quod fra- 9
tres Aeduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Aeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Aedui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari, simulata Caesarem amicitia, quod 10
exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regioni- 11
bus, sese illum non pro amico, sed hoste habiturum. Quod 12
si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gra-

13 tiam atque amicitiam eius morte redimere posset. Quod si discessisset et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset, magno se illum praemio remuneraturum et, quaecumque bella geri vellet, sine ullo eius labore et periculo confecturum.

1 XXXXV. Multa ab Caesare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset, et neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime merentes socios desereret, neque se iudicare, Galliam potius esse 2 Ariovisti quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Quinto Fabio Maxumo, quibus populus Romanus ignovisset neque in provinciam redegisset 3 neque stipendium inposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani iustissimum esse in Gallia imperium; si iudicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.

1 XXXXVI. Dum haec in conloquio geruntur, Caesari nuntiatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conicere. 2 Caesar loquendi finem facit seque ad suos recepit suisque 3 imperavit, ne quod omnino telum in hostes reicerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectae cum equitatu proelium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici posset, eos ab se per fidem in conlo- 4 quio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua adrogantia in conloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros eius equites fecissent, eaque res conloquium ut diremisset, multo maior alacritas studiumque pugnandi maius exercitui iniectum est.

1 XXXXVII. Biduo post Ariovistus ad Caesarem legatos mittit: Velle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae neque perfectae essent, agere cum eo: uti aut iterum conloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, e suis 2 [legatis] aliquem ad se mitteret. Conloquendi Caesari causa visa non est, et eo magis, quod pridie eius diei Germani retineri non potuerant, quin in nostros tela conice-

rent. Legatum e suis sese magno cum periculo ad eum 3
missurum et hominibus feris obiecturum existimabat.
Commodissimum visum est Gaium Valerium Procillum, C. 4
Valeri Caburi filium, summa virtute et humanitate adulescentem, cuius pater a Gaio Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et Marcum Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur. His mandavit, ut, quae diceret Ariovistus, 5
cognoscerent et ad se referrent. Quos cum apud se in 6
castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo praesente conclamavit: Quid ad se venirent? an speculandi causa? Conantis dicere prohibuit et in catenas coniecit.

XXXXVIII. Eodem die castra promovit et milibus pas- 1
suum sex a Caesaris castris sub monte consedit. Postri- 2
die eius diei praeter castra Caesaris suas copias traduxit et milibus passuum duobus ultra eum castra fecit eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Aeduis subportaretur, Caesarem intercluderet. Ex eo die 3
dies continuos quinque Caesar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus proelio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus 4
his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri proelio cotidie contendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum milia erant sex, totidem 5
numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suae salutis causa delegerant: cum his in proeliis versabantur. Ad eos se equites recipiebant: 6
hi, si quid erat durius, concurrebant, si qui graviore vulnere accepto equo deciderat, circumsistebant; si quo erat 7
longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum sublevati cursum adaequarent.

XXXXVIIII. Ubi eum castris se tenere Caesar intellexit, 1
ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab iis, castris idoneum locum delegit acieque triplici instru-

cta ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero sedecim milia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quae copiae nostros perterrerent et munitione prohiberent. Nihilo secius Caesar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas in castra maiora reduxit.

L. Proximo die instituto suo Caesar e castris utrisque copias suas eduxit paulumque a maioribus castris progressus aciem instruxit, hostibus pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus multis et inlatis et acceptis vulneribus in castra reduxit. Cum ex captivis quaereret Caesar, quamobrem Ariovistus proelio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamiliae eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu esset necne; eas ita dicere: non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam proelio contendissent.

LI. Postridie eius diei Caesar praesidium utrisque castris, quod satis esse visum est, reliquit, omnis alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt paribus intervallis, Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suebos, omnemque aciem suam redis et carris circumderunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt, quae in proelium proficiscentes passis ma-

nibus flentes inplorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

LII. Caesar singulis legionibus singulos legatos et quae- 1
storem praefecit, uti eos testes suae quisque virtutis habe- 2
ret; ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, proelium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt, 3
itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes coniciendi non daretur. Reiectis pilis 4
comminus gladiis pugnatum est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt conplures nostri milites, qui in 5
phalangas insilirent et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent. Cum hostium acies a sinistro cornu pulsa 6
atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id cum 7
animadvertisset Publius Crassus adulescens, qui equitatui praeerat, quod expeditior erat quam ii, qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. Ita proelium restitutum est, atque omnes hostes 1
terga verterunt neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum milia passuum ex eo loco circiter quinque pervenerunt. Ibi perpauci aut viribus confisi tranare con- 2
tenderunt aut lintribus inventis sibi salutem reppererunt. In his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam 3
nactus ea profugit; reliquos omnes equitatu consecuti nostri interfecerunt. Duae fuerunt Ariovisti uxores, una 4
Sueba natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam: utraeque in ea fuga perierunt. Duae filiae harum altera occisa, altera capta est. Gaius Valerius Pro- 5
cillus, cum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Caesarem hostis equitatu persequentem incidit. Quae quidem res Caesari non minorem quam ipsa 6
victoria voluptatem adtulit, quod hominem honestissimum provinciae Galliae, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum videbat, neque eius

calamitate de tanta voluptate et gratulatione quicquam for-
7 tuna deminuerat. Is se praesente de se ter sortibus con-
sultum dicebat, utrum igni statim necaretur an in aliud
tempus reservaretur: sortium beneficio se esse incolu-
8 mem. Item Marcus Metius repertus et ad eum reduc-
tus est.

1 LIIII. Hoc proelio trans Rhenum nuntiato Suebi, qui
ad ripas Rheni venerant, domum reverti coeperunt; quos
Ubii, qui proximi Rhenum incolunt, perterritos [sense-
2 runt] insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cae-
sar, una aestate duobus maximis bellis confectis, maturius
paulo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Se-
3 quanos exercitum deduxit; hibernis Labienum praepo-
suit; ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos
profectus est.

C. IULI CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCLXXXXVII.] I. Bellum Belgicum.

Belgae omnes contra populum Romanum coniurant praeter Remos. Eorum oppidum Bibrax a Belgis oppugnatum Caesar subsidio misso obsidione liberat, c. I—X. Discedentes Belgas insecutus in fugam conicit, c. XI. Suessiones, Bellovacos, Ambianos in fidem accipit, c. XII—XV. Nervios fortiter repugnantes cum Atrebatibus ac Viromanduis devincit, c. XVI—XXVIII. Item Aduatucos obsessos magna clade afficit, c. XXVIIII—XXXIII.

II. Aremoricae gentes subactae. Hiberna Caesaris.

P. Crassus gentes Aremoricas in dicionem populi Romani redigit, c. XXXIIII. Omni Gallia pacata Caesar legiones in hiberna deducit, in Italiam proficiscitur, c. XXXV.

I. Cum esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, 1
ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum Romanum coniurare obsidesque inter se dare. Coniurandi has esse causas: primum, quod vererentur, ne 2
omni pacata Gallia ad eos exercitus noster adduceretur; deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim 3
qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant; ab nonnullis etiam, quod 4
in Gallia a potentioribus atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. His nuntiis litterisque commotus Caesar duas le- 1
giones in citeriore Gallia novas conscripsit et inita aestate, in interiorem Galliam qui deduceret. Quintum Pedium legatum misit. Ipse, cum primum pabuli copia esse inci- 2
peret, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus reli- 3
quisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoscant seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nuntiaverunt, manus cogi, 4
exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitan- 5
dum non existimavit, quin ad eos proficisceretur. Re fru- 6
mentaria comparata castra movet diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit.

III. Eo cum de inproviso celeriusque omni opinione 1
venisset, Remi, qui proximi Galliae ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andocumborium, primos civitatis, miserunt, qui dicerent, se suaque omnia in fidem atque in po- 2
testatem populi Romani permittere, neque se cum Belgis reliquis consensisse neque contra populum Romanum con-

iurasse, paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus iuvare; reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque, qui cis Rhenum incolant, sese cum his coniunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem iure et isdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.

IIII. Cum ab his quaereret, quae civitates quantaeque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat: Plerosque Belgas esse ortos ab Germanis Rhenumque antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedisse Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse solosque esse qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint: qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, propterea quod, propinquitatibus adfinitatibusque coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et auctoritate et hominum numero valere: hos posse conficere armata milia centum; pollicitos ex eo numero electa sexaginta totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliae potentissimum, qui cum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium optinuerit; nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam prudentiamque suam totius belli summam omnium voluntate deferri; oppida habere numero XII, polliceri milia armata quinquaginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; quindecim milia Atrebates, Ambianos decem milia, Morinos XXV milia, Menapios VII milia, Caletos X milia, Veliocasses et Viromanduos totidem, Aduatucos decem et novem milia;

Condrusos, Eburones, Caeroesos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL milia. 10

V. Caesar Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci iussit. Quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Aeduum magnopere cohortatus docet, quanto opere rei publicae communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari coeperint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque iam longe abesse, ab iis, quos miserat, exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit atque ibi castra posuit. Quae res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat et, post eum quae essent, tuta ab hostibus reddebat et, commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi praesidium ponit et in altera parte fluminis Quintum Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus reliquit; castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque duodeviginti pedum munire iubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat milia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est haec. Ubi circumiecta multitudine hominum totis moenibus undique in murum lapides iaci coepti sunt murusque defensoribus nudatus est, testudine facta [portas] succe[n]dunt murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela conicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido praefuerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Caesarem venerant, nuntium ad eum mittit,

nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse.

1 VII. Eo de media nocte Caesar isdem ducibus usus, qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas et Cretas sagitta-
2 rios et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit; quorum adventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes po-
3 tiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis aedificiisque, quos adire potuerant, incensis ad castra Caesaris omnibus copiis contenderunt et ab milibus passuum
4 minus duobus castra posuerunt; quae castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius milibus passuum octo in latitudinem patebant.

1 VIII. Caesar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam opinionem virtutis proelio supersedere
2 statuit, cotidie tamen equestribus proeliis, quid hostis vir-
3 tute posset et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planicie editus tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat et in frontem leniter fastigatus paulatim ad planiciem redibat, ab utroque latere eius collis transversam fossam obduxit circiter passuum quadrin-
4 gentorum et ad extremas fossas castella constituit ibique tormenta conlocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnan-
5 tes suos circumvenire possent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

1 VIIII. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant; nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret,
2 ut impeditos adgrederentur, parati in armis erant. In-

terim proelio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum proelio nostris, Caesar suos in castra reduxit. Hostes 3
protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis 4
repertis partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellum, cui praeerat Quintus Titurius legatus, expugnarent pontemque interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur, 5
qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

X. *Caesar* certior factus ab Titurio omnem equitatum 1
et levis armaturae Numidas, funditores sagittariosque pontem traducit atque ad eos contendit. Acriter in eo loco 2
pugnatum est. Hostes inpeditos nostri in flumine adgressi magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora 3
reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum reppulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando 4
oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere coepit, consilio convocato constituerunt, optimum esse, domum suam quemque reverti, et, quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent et domesticis copiis rei frumentariae uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis 5
haec quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum atque Aeduos finibus Bellovacorum adpropinquare cognoverant. His persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque 1
imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugae profectio videretur. Hac re statim Caesar per spe- 2
culatores cognita insidias veritus, quod, qua de causa dis-

cederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque
3 castris continuit. Prima luce confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, praemisit. His Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium Cottam legatos praefecit; Titum Labienum lega-
4 tum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi novissimos adorti et multa milia passuum prosecuti magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent fortiterque im-
5 petum nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse a periculo viderentur neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore perturbatis ordi-
6 nibus omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium, sub occasumque solis destiterunt seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

1 XII. Postridie eius diei Caesar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit et magno itinere
2 confecto ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossae murique altitudinem
3 paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis vineas agere, quaeque ad oppugnandum usui erant,
4 comparare coepit. Interim omnis ex fuga Suessionum
5 multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere iacto turribusque constitutis, magnitudine operum, quae neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti legatos ad Caesarem de deditione mittunt et, petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

1 XIII. Caesar obsidibus acceptis primis civitatis atque ipsius Galbae regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit exercitum-
2 que in Bellovacos ducit. Qui cum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Caesar cum exercitu circiter milia passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi manus ad

Caesarem tendere et voce significare coeperunt, sese in
eius fidem ac potestatem venire neque contra populum
Romanum armis contendere. Item, cum ad oppidum ac- 3
cessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro
passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

XIIII. Pro his Divitiacus — nam post discessum Bel- 1
garum dimissis Aeduorum copiis ad eum reverterat — fa-
cit verba: Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia 2
civitatis Aeduae fuisse; inpulsos ab suis principibus, qui 3
dicerent, Aeduos ab Caesare in servitutem redactos omnes
indignitates contumeliasque perferre, et ab Aeduis defe-
cisse et populo Romano bellum intulisse. Qui eius con- 4
silii principes fuissent, quod intellegerent, quantam cala-
mitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Pe- 5
tere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Aeduos, ut
sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fe- 6
cerit, Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplifi-
caturum, quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inci-
derint, sustentare consuerint.

XV. Caesar honoris Divitiaci atque Aeduorum causa 1
sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit;
quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate atque
hominum multitudine praestabat, sexcentos obsides popo-
scit. His traditis omnibusque armis ex oppido conlatis, 2
ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se suaque
omnia sine mora dediderunt. Eorum fines Nervii attinge- 3
bant; quorum de natura moribusque Caesar cum quaere-
ret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercato- 4
ribus; nihil pati vini reliquarumque rerum inferri, quod
iis rebus relanguescere animos [eorum] et remitti virtu-
tem existimarent; esse homines feros magnaeque virtutis, 5
increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo
Romano dedidissent patriamque virtutem proiecissent;
confirmare, sese neque legatos missuros neque ullam
condicionem pacis accepturos.

XVI. Cum per eorum fines triduum iter fecisset, in- 1
veniebat ex captivis, Sabim flumen ab castris suis non
amplius milia passuum x abesse: trans id flumen omnes 2

Nervios consedisse adventumque ibi Romanorum expectare una cum Atrebatis et Viromanduis, finitimis suis — nam his utrisque persuaserant, uti eandem belli fortunam
3 experirentur —; expectari etiam ab his Aduatucorum co-
4 pias atque esse in itinere: mulieres, quique per aetatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset.

1 XVII. His rebus cognitis exploratores centurionesque
2 praemittit, qui locum idoneum castris deligant. Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis conplures Caesarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt atque his demonstrarunt, inter singulas legiones inpedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima legio in castra venisset reliquaeque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sar-
3 cinis adoriri; qua pulsa inpedimentisque direptis futurum,
4 ut reliquae contra consistere non auderent. Adiuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil possent — neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed, quicquid possunt, pedestribus valent copiis —, quo facilius finitimorum equitatum, si praedandi causa ad eos venissent, inpedirent, teneris arboribus incisis atque [inflexis crebrisque] in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interiectis effecerant, ut instar muri hae sepes munimentum praeberent, quo non modo [non] intrari, sed ne perspici quidem pos-
5 set. His rebus cum iter agminis nostri inpediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt.

1 XVIII. Loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter declivis ad
2 flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat. Ab eo flumine pari adclivitate collis nascebatur adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspici
3 posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco secundum flumen paucae stationes

equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum trium.

XVIIII. Caesar equitatu praemisso subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgae ad Nervios detulerant. Nam quod ad hostis adpropinquabat, consuetudine sua Caesar sex legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus inpedimenta conlocarat; inde duae legiones, quae proxume conscriptae erant, totum agmen claudebant praesidioque inpedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi cum hostium equitatu proelium commiserunt. Cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent neque nostri longius, quam quem ad finem [porrecta ac] loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quae primae venerant, opere dimenso castra munire coeperunt. Ubi prima inpedimenta nostri exercitus ab iis, qui in silvis abditi latebant, visa sunt, quod tempus inter eos committendi proelii convenerat, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis ac proturbatis incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut paene uno tempore et ad silvas et in flumine et iam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Caesari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret, signum tuba dandum, ab opere revocandi milites, qui paulo longius aggeris petendi causa processerant, accersendi, acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitas et successus hostium inpediebat. His difficultatibus duae res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus proeliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi praescribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legionibus

singulos legatos Caesar discedere nisi munitis castris ve-
4 tuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium
nihil iam Caesaris imperium expectabant, sed per se, quae
videbantur, administrabant.

1 XXI. Caesar necessariis rebus imperatis ad cohortan-
dos milites, quam in partem fors optulit, decucurrit et ad
2 legionem decumam devenit. Milites non longiore oratione
cohortatus, quam uti suae pristinae virtutis memoriam re-
tinerent neu perturbarentur animo, hostiumque impetum
3 fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant,
quam quo telum adici posset, proelii committendi signum
4 dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causa
5 profectus pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exi-
guitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut
non modo ad insignia adcommodanda, sed etiam ad galeas
induendas scutisque tegimenta detrudenda tempus defue-
6 rit. Quam quisque ab opere in partem casu devenit quae-
que prima signa conspexit, ad haec constitit, ne in quae-
rendis suis pugnandi tempus dimitteret.

1 XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura deie-
ctusque collis et necessitas temporis, quam ut rei milita-
ris ratio atque ordo postulabat, cum diversis legionibus
aliae alia in parte hostibus resisterent, sepibusque den-
sissimis, ut ante demonstravimus, interiectis prospectus
impediretur, neque certa subsidia conlocari neque, quid in
quaque parte opus esset, provideri neque ab uno omnia
2 imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum ini-
quitate fortunae quoque eventus varii sequebantur.

1 XXIII. Legionis nonae et decimae milites, ut in sini-
stra parte acie constiterant, pilis emissis cursu ac lassi-
tudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates —
nam his ea pars obvenerat — celeriter ex loco superiore
in flumen conpulerunt et transire conantes insecuti gla-
2 diis magnam partem eorum inpeditam interfecerunt. Ipsi
transire flumen non dubitaverunt et in locum iniquum
progressi rursus resistentes hostes redintegrato proelio in
3 fugam coniecerunt. Item alia in parte diversae duae le-
giones, undecima et octava, profligatis Viromanduis, qui

buscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur. At totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, cum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere coepit. 4 5

XXIIII. Eodem tempore equites nostri levisque armaturae pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant, et calones, qui ab decumana porta ac summo iugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, praedandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, praecipites fugae sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab civitate ad Caesarem missi venerant, cum multitudine hostium castra compleri nostra, legiones premi et paene circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt; Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos civitati renuntiaverunt. 1 2 3 4 5

XXV. Caesar ab decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum conlatis duodecimae legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit, quartae cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores et nonnullos ab novissimis deserto proelio exce- 1

dere ac tela vitare, hostis neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod
2 summitti posset: scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit centurionibusque nominatim appellatis reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos laxare iussit, quo
3 facilius gladiis uti possent. Cuius adventu spe inlata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

1 XXVI. Caesar cum septimam legionem, quae iuxta constiterat, item urgueri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit, ut paulatim sese legiones coniungerent et conversa
2 signa in hostes inferrent. Quo facto cum alius alii subsidium ferret, neque timerent, ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare coeperunt.
3 Interim milites legionum duarum, quae in novissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nuntiato cursu in-
4 citato in summo colle ab hostibus conspiciebantur, et Titus Labienus castris hostium potitus et ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus deci-
5 mam legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

1 XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent. Tum calones perterritos hostes conspicati etiam inermes armatis occur-
2 rerunt, equites vero, ut turpitudinem fugae virtute delerent, omnibus in locis pugnarunt, quo se legionariis mili-
3 tibus praeferrent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam virtutem praestiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent atque ex eorum
4 corporibus pugnarent; his deiectis et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros coni-
5 cerent et pila intercepta remitterent: ut non nequiquam

tantae virtutis homines iudicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum, quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc proelio facto et prope ad internicionem 1
gente ac nomine Nerviorum redacto, maiores natu, quos una cum pueris mulieribusque in aestuaria ac paludes coniectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium, 2
qui supererant, consensu legatos ad Caesarem miserunt seque ei dediderunt et in commemoranda civitatis calamitate ex sexcentis ad tres senatores, ex hominum milibus LX vix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Caesar, ut in miseros ac suppli- 3
ces usus misericordia videretur, diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis uti iussit et finitimis imperavit, ut ab iniuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXVIIII. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, cum 1
omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reverterunt; cunctis oppidis ca- 2
stellisque desertis sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus in 3
circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter adclivis aditus in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur; quem locum duplici altissimo muro munierant: tum magni ponderis saxa et praeacutas trabes in muro conlocabant. Ipsi erant ex 4
Cimbris Teutonisque prognati, qui, cum iter in provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quae secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis custodiam ex suis ac praesidium sex milia hominum una reliquerunt. Hi post eorum obitum 5
multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias inlatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex 1
oppido excursiones faciebant parvulisque proeliis cum nostris contendebant; postea vallo passuum in circuitu XV 2

milium crebrisque castellis circummuniti oppido sese con-
3 tinebant. Ubi vineis actis aggere extructo turrim procul
constitui viderunt, primum inridere ex muro atque increpitare vocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio in-
4 strueretur: quibusnam manibus aut quibus viribus praesertim homines tantulae staturae — nam plerumque omnibus Gallis prae magnitudine corporum suorum brevitas nostra contemptui est — tanti oneris turrim moturos sese confiderent?

1 XXXI. Ubi vero moveri et adpropinquare moenibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos ad
2 Caesarem de pace miserunt, qui, ad hunc modum locuti: non existimare, Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantae altitudinis machinationes tanta celeritate pro-
3 movere possent, se suaque omnia eorum potestati permit-
4 tere dixerunt. Unum petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset, Aduatucos esse conservandos, ne se armis de-
5 spoliaret. Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suae virtuti invidere; a quibus se defendere traditis armis non
6 possent. Sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.

1 XXXII. Ad haec Caesar respondit: Se magis consuetudine sua quam merito eorum civitatem conservaturum,
2 si prius, quam murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse condicionem nisi armis traditis. Se id, quod in Nerviis fecisset, facturum finitumisque imperaturum, ne quam dediticiis populi Romani iniuriam in-
3 ferrent. Re nuntiata ad suos, quae imperarentur, facere
4 dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quae erat ante oppidum, iacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adaequarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis eo die pace sunt usi.

1 XXXIII. Sub vesperum Caesar portas claudi militesque ex oppido exire iussit, ne quam noctu oppidani ab

militibus iniuriam acciperent. Illi, ante inito, ut intellectum est, consilio, quod deditione facta nostros praesidia deducturos aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum iis, quae retinuerant et celaverant, armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quae subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentino ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Caesar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est, ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela iacerent, pugnari debuit, cum in una virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum milibus quattuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Postridie eius diei refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris sectionem eius oppidi universam Caesar vendidit. Ab iis, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est milium quinquaginta trium. 2 3 4 5 6 7

XXXIIII. Eodem tempore a Publio Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Venellos, Osismos, Curiosolitas, Esubios, Aulercos, Redones, quae sunt maritumae civitates Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in dicionem potestatemque populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta huius belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarem, qui se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. Quas legationes Caesar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima aestate ad se reverti iussit. Ipse, in Carnutes, Andes Turonesque, quae civitates propinquae his locis erant, ubi bellum gesserat legionibus in hibernacula deductis, in Italiam profectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris *in* dies quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli. 1 2 3 4

C. IULI CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS TERTIUS.

ARGUMENTUM.

I. Bellum Alpinorum.

Servius Galba, legatus Caesaris, gentes quasdam Alpinas secundis aliquot proeliis vincit, rebellantes et castra oppugnantes eruptione facta prosternit, c. I—VI.

[A. U. C. DCLXXXXVIII.] II. Bellum cum Aremoricis gestum.

Caesar Aremoricos, imprimis Venetos rebellantes, primum terrestri bello aggreditur, deinde, cum parum profecisset, navibus devincit, c. VII—XVI. Q. Titurius legatus Venellos consilio superat, c. XVII—XVIIII.

III. P. Crassi in Aquitaniam, Caesaris in Morinos et Menapios expeditio.

P. Crassus praefectus Sontiates vincit, maximam partem Aquitaniae in deditionem accipit, c. XX—XXVII. Caesar Morinos Menapiosque repellit, exercitum ob anni tempus in hiberna reducit, c. XXVIII. XXVIIII.

1 I. Cum in Italiam proficisceretur Caesar, Servium Galbam cum legione XII. et parte equitatus in Nantuatis, Veragros Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes per-
2 tinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse
3 arbitraretur, uti in his locis legionem hiemandi causa conlocaret. Galba, secundis aliquot proeliis factis castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis obsidibusque datis et pace facta, constituit cohortes

duas in Nantuatibus conlocare et ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare; qui vicus positus in valle, non ma- 5
gna adiecta planicie, altissimis montibus undique continetur. Cum hunc in duas partes flumen divideret, alteram 6
partem eius vici Gallis ad hiemandum concessit, alteram vacuam ab his relictam cohortibus adtribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Cum dies hibernorum conplures transissent, fru- 1
mentumque eo conportari iussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui inpenderent, a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli 2
belli renovandi legionisque opprimendae consilium caperent: primum, quod legionem, neque eam plenissimam 3
detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, propter paucitatem despiciebant; tum etiam, quod propter iniquitatem 4
loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent et tela conicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod suos ab se liberos 5
abstractos obsidum nomine dolebant et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuae possessionis culmina Alpium occupare conari et ea loca finitimae provinciae adiungere sibi persuasum habebant.

III. His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus hiber- 1
norum munitionesque plene essent perfectae neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quod deditione facta obsidibusque acceptis nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter convocato sententias exquirere coepit. Quo in consilio, cum tantum repentini 2
periculi praeter opinionem accidisset ac iam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri neque commeatus subportari interclusis itineribus possent, prope iam desperata 3
salute nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, ut impedimentis relictis eruptione facta isdem itineribus, qui-

bus eo pervenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio interim rei eventum experiri et castra defendere.

IIII. Brevi spatio interiecto, vix ut iis rebus, quas constituissent, conlocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gaesaque in vallum conicere. Nostri primo integris viribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere, ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod diuturnitate pugnae hostes defessi proelio excedebant, alii integris viribus succedebant; quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

V. Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur ac non solum vires, sed etiam tela nostros deficerent, atque hostes acrius instarent languidioribusque nostris vallum scindere et fossas complere coepissent, resque esset iam ad extremum perducta casum, Publius Sextius Baculus, primi pili centurio, quem Nervico proelio compluribus confectum vulneribus diximus, et item Gaius Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam adcurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. Itaque convocatis centurionibus celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent proelium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod iussi sunt, faciunt ac subito omnibus portis eruptione facta neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna eos, qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt et ex hominum milibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta reliquos per-

territos in fugam coniciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fusis armisque exutis se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo proelio facto, quod saepius fortunam temptare Galba nolebat atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus postero die omnibus eius vici aedificiis incensis in provinciam reverti contendit, ac nullo hoste prohibente aut iter demorante incolumem legionem in Nantuatis, inde in Allobroges perduxit ibique hiemavit.

VII. His rebus gestis cum omnibus de causis Caesar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Eius belli haec fuit causa. P. Crassus adulescens cum legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, praefectos tribunosque militum conplures in finitimas civitates frumenti causa dimisit; quo in numero est Titus Terrasidius missus in Esubios, Marcus Trebius Gallus in Curiosolitas, Quintus Velanius cum Tito Silio in Venetos.

VIII. Huius est civitatis longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt et in magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vectigales. Ab his fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, reciperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, ut sunt Gallorum subita et repentina consilia, eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos eundemque omnis fortunae exitum esse laturos,

reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperant, permanere quam Romanorum servitutem perferre mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta communem legationem ad Publium Crassum mittunt, si velit suos recipere, obsides sibi remittat.

VIIII. Quibus de rebus Caesar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas aedificari in flumine Ligere, quod influit in Oceanum, remiges ex provincia institui, nautas gubernatoresque comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti reliquaeque item civitates cognito Caesaris adventu [certiores facti], simul quod, quantum in se facinus admisissent, intellegebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset, retentos ab se et in vincla conlectos, pro magnitudine periculi bellum parare et maxime ea, quae ad usum navium pertinent, providere instituunt, hoc maiore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse itinera concisa aestuariis, navigationem inpeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant, neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse confidebant; ac iam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse, Romanos neque ullam facultatem habere navium neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse; ac longe aliam esse navigationem in concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant. His initis consiliis oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida conportant, naves in Venetiam, ubi Caesarem primum esse bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios, Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt; auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, accersunt.

X. Erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus, sed multa Caesarem tamen ad id bellum in-

citabant: iniuriae retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot civitatum coniuratio, inprimis ne, hac parte neglecta, reliquae nationes sibi idem licere arbitrarentur. Itaque cum intellegeret, omnes fere Gallos novis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et condicionem servitutis odisse, priusquam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque Titum Labienum legatum in Treveros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat Germanosque, qui auxilio ab Belgis accersiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. Publium Crassum cum cohortibus legionariis XII et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantae nationes coniungantur. Quintum Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Venellos, Curiosolites Lexobiosque mittit, qui eam manum distinendam curet. Decimum Brutum adulescentem classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire iusserat, praeficit et, cum primum posset, in Venetos proficisci iubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant eiusmodi fere situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis promunturiisque neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incitavisset, quod is accedit semper horarum XII spatio, neque navibus, quod rursus minuente aestu naves in vadis adflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio inpediebatur; ac si quando, magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus atque his oppidi moenibus adaequatis, suis fortunis desperare coeperant, magno numero navium adpulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia seque in proxima oppida recipiebant; ibi se rursus isdem opportunitatibus loci defendebant. Haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae

naves tempestatibus detinebantur summaque erat vasto atque aperto mari, magnis aestibus, raris ac prope nullis portibus difficultas navigandi.

1 XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factae armataeque erant: carinae aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum aestus ex-
2 cipere possent; prorae admodum erectae, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque adcom-
3 modatae; naves totae factae ex robore ad quamvis vim et
4 contumeliam perferendam; transtra pedalibus in altitudinem trabibus confixa clavis ferreis digiti pollicis crassi-
5 tudine; ancorae pro funibus ferreis catenis revinctae;
6 pelles pro velis alutaeque tenuiter confectae, [hae] sive propter lini inopiam atque eius usus inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis non satis commode posse arbitrabantur.
7 Cum his navibus nostrae classi eiusmodi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum praestaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora et ac-
8 commodatiora. Neque enim his nostrae rostro nocere poterant — tanta in iis erat firmitudo —, neque propter altitudinem facile telum adiciebatur, et eadem de causa
9 minus commode copulis continebantur. Accedebat, ut, cum saevire ventus coepisset et se vento dedissent, et tempestatem ferrent facilius et in vadis consisterent tutius et ab aestu relictae nihil saxa et cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus casus erat extimescendus.

1 XIIII. Conpluribus expugnatis oppidis Caesar, ubi intellexit, frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse, statuit
2 expectandam classem. Quae ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter ccxx naves eorum paratissimae atque omni genere armorum ornatissimae profectae ex
3 portu nostris adversae constiterunt; neque satis Bruto, qui classi praeerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulae naves erant adtributae, constabat, quid
4 agerent aut quam rationem pugnae insisterent. Rostro

enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adici possent et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res praeparata a nostris, falces praeacutae insertae adfixaeque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His cum funes, qui antemnas ad malos destinabant, conprehensi adductique erant, navigio remis incitato praerumpebantur. Quibus abscisis antemnae necessario concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset: omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disiectis, ut diximus, antemnis, cum singulas binae ac ternae naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis conpluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac iam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas extitit, ut se ex loco commovere non possent. Quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna: nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero noctis interventu ad terram pervenerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritumae confectum est. Nam cum omnis iuventus, omnes etiam gravioris aetatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant; quibus amissis reliqui neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dediderunt. In quos eo gravius Caesar vindicandum

statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conservaretur. Itaque omni senatu necato reliquos sub corona vendidit.

1 XVII. Dum haec in Venetis geruntur, Quintus Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Caesare acceperat, in
2 fines Venellorum pervenit. His praecrat Viridovix ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quae defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coëgerat,
3 atque his paucis diebus Aulerci Eburovices Lexobiique senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt seque cum Viridovice coniunxerunt;
4 magnaque praeterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agricultura et cotidiano la-
5 bore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridovix contra eum duum milium spatio consedisset cotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut iam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus
6 nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris praebuit, ut iam ad vallum castrorum hostes accedere aude-
7 rent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, praesertim eo absente, qui summam imperii teneret, nisi aequo loco aut opportunitate aliqua data legato dimicandum non existimabat.

1 XVIII. Hac confirmata opinione timoris idoneum quendam hominem et callidum delegit, Gallum, ex iis, quos
2 auxilii causa secum habebat. Huic magnis praemiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat, et, quid
3 fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, ti-
4 morem Romanorum proponit, quibus angustiis ipse Caesar a Venetis prematur, docet, neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat et ad
5 Caesarem auxilii ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene
6 gerendi amittendam non esse, ad castra iri oportere. Multae res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia ci-

bariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum, spes Venetici belli, et quod fere libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti non prius Viridovicem 7
reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant. Qua 8
re concessa laeti, ut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XVIIII. Locus erat castrorum editus et paulatim ab 1
imo adclivis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. Impeditis 2
hostibus propter ea, quae ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet. Factum est opportunitate 3
loci, hostium inscientia ac defetigatione, virtute militum et superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos inpeditos integris viribus milites nostri con- 4
secuti magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de 5
Sabini victoria Caesar est certior factus, civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda 6
Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore Publius Crassus, cum in 1
Aquitaniam pervenisset, quae [pars], ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum tertia pars Galliae est existimanda, cum intellegeret, in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis Lucius Valerius Praeconinus legatus exercitu pulso interfectus esset, atque unde Lucius Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intellegebat. Itaque re frumentaria provisa, auxiliis equi- 2
tatuque conparato, multis praeterea viris fortibus Tolosa et Narbone, quae sunt civitates Galliae provinciae finitimae his regionibus, nominatim evocatis in Sontiatum fines

3 exercitum introduxit. Cuius adventu cognito Sontiates magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti primum equestre
4 proelium commiserunt, deinde, equitatu suo pulso atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis conlocaverant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti proelium renovarunt.

1 XXI. Pugnatum est diu atque acriter, cum Sontiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniae salutem positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adulescentulo duce efficere possent, perspici cuperent: tandem confecti vulneribus ho-
2 stes terga vertere. Quorum magno numero interfecto Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare coepit. Qui-
3 bus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. Illi alias eruptione temptata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae secturaeque sunt, ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat, petunt. Qua re impetrata arma tradere iussi faciunt.

1 XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi soldurios appellant, quo-
2 rum haec est condicio, uti omnibus in vita commodis una cum iis fruantur, quorum se amicitiae dediderint, si quid his per vim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi
3 mortem consciscant; neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cuius se amicitiae
4 devovisset, mori recusaret: cum his Adiatunnus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum tamen, uti eadem deditionis condicione uteretur, ab Crasso impetravit.

1 XXIII. Armis obsidibusque acceptis Crassus in fines
2 Vocatium et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci et manu munitum

paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoque versum dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare coeperunt. Mittuntur et- 3
iam ad eas civitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae finitumae Aquitaniae: inde auxilia ducesque accersuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate et magna cum 4
hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces 5
vero ii deliguntur, qui una cum Quinto Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca ca- 6
pere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias 7
propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari et vias obsidere et castris satis praesidii relinquere ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. Hac re ad 8
consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit.

XXIIII. Prima luce productis omnibus copiis duplici 1
acie instituta, auxiliis in mediam aciem coniectis, quid hostes consilii caperent, expectabat. Illi, etsi propter multi- 2
tudinem et veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis commeatu intercluso sine ullo vulnere victoria potiri, et, si propter inopiam rei frumentariae 3
Romani sese recipere coepissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc con- 4
silio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua 5
cunctatione atque opinione timoris hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus ad hostium castra contendit.

XXV. Ibi cum alii fossas conplerent, alii multis telis 1
coniectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus con-

fidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem cespitibus conportandis speciem atque opinionem pugnantium praeberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur telaque ex loco superiore missa non
2 frustra acciderent, equites circumitis hostium castris Crasso renuntiaverunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita facilemque aditum habere.

1 XXVI. Crassus equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemiis pollicitationibusque suos excitarent, quid
2 fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus, quae praesidio castris relictae intritae ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus,
3 munitiones pervenerunt atque his prorutis prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his videri aut,
4 quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero clamore ab ea parte audito nostri redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriae accidere consuevit, acrius inpu-
5 gnare coeperunt. Hostes undique circumventi desperatis omnibus rebus se per munitiones deicere et fuga salu-
6 tem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex milium L numero, quae ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit.

1 XXVII. Hac audita pugna maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedidit obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elusates, Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates;
2 paucae ultimae nationes anni tempore confisae, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

1 XXVIII. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod omni Gallia pacata Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque ad eum umquam legatos de pace misissent, arbitratus, id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere coepe-
2 runt. Nam quod intellegebant, maximas nationes, quae

proelio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum cum Caesar 3
pervenisset castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvae evolaverunt et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt eosque in 4
silvas reppulerunt et conpluribus interfectis longius inpeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

XXVIIII. Reliquis deinceps diebus Caesar silvas cae- 1
dere instituit et, ne quis inermibus inprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quae erat caesa, conversam ad hostem conlocabat et pro vallo ad utrumque latus extruebat. Incredibili ce- 2
leritate magno spatio paucis diebus confecto, cum iam pecus atque extrema inpedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, eiusmodi sunt tempestates consecutae, uti opus necessario intermitteretur et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis 3
aedificiisque incensis Caesar exercitum reduxit et in Aulercis Lexobiisque, reliquis item civitatibus, quae proxime bellum fecerant, in hibernis conlocavit.

C. IULI CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS QUARTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCLXXXVIIII.] I. Bellum Usipetum et Tencterorum.

Usipetes et Tencteri a Suebis — quorum mores describuntur, c. I—III. — exacti in Galliam transeunt, Menapios, Eburones Condrusosque aggrediuntur, partim a Caesare devincuntur, partim trans Rhenum — qui, sicut Mosa, describitur c. X. — ad Sugambros se recipiunt, c. IIII—XV.

II. Caesar Rhenum transit.

Caesar ponte in Rheno facto in Germaniam transit, Sugambrorum agros devastat, Ubios a Suebis oppressos liberat, in Galliam redit, c. XVI—XVIIII.

III. Res in Britannia gestae.

C. Volusenus Britanniae littora explorat. Caesar Morinos in deditionem accipit, classe coacta in Britanniam traicit, c. XX—XXIII. Aegre exercitu in terram exposito Britannos vincit, c. XXIIII—XXVII. Classis Romana tempestate affligitur, c. XXVIII. XXVIIII. Britanni rursus deficiunt, Caesar iterum eos devincit obsidibusque imperatis in Galliam redit, c. XXX—XXXVI.

IIII. Morini subacti. Menapii vexati.

Morini rebellionem faciunt. Caesar et hos subigit et Menapiorum agros devastat, c. XXXVII. XXXVIII.

1 I. Ea, quae secuta est, hieme, qui fuit annus Gneo Pompeio, Marco Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tencteri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt non longe a mari, quo Rhenus influit.
2 Causa transeundi fuit, quod ab Suebis conplures annos exagitati bello premebantur et agricultura prohibebantur.

Sueborum gens est longe maxima et bellicosissima Ger- 3
manorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur, ex 4
quibus quotannis singula milia armatorum bellandi causa
ex finibus educunt. Reliqui, qui domi manserunt, se at- 5
que illos alunt; hi rursus in vicem anno post in armis
sunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura nec ratio 6
atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri 7
apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in
loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed 8
maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque
sunt in venationibus; quae res et cibi genere et cotidiana 9
exercitatione et libertate vitae, quod, a pueris nullo officio
aut disciplina adsuefacti, nihil omnino contra voluntatem
faciant, et vires alit et inmani corporum magnitudine ho-
mines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxe- 10
runt, ut locis frigidissimis neque vestitus praeter pellis
haberent quicquam, quarum propter exiguitatem magna
est corporis pars aperta, et lavarentur in fluminibus.

II. Mercatoribus est aditus magis eo, ut, quae bello 1
ceperint, quibus vendant, habeant, quam quo ullam rem
ad se inportari desiderent. Quin etiam iumentis, quibus 2
maxime Galli delectantur quaeque inpenso parant pretio,
[Germani] inportatis bi[s] non utuntur, sed quae sunt apud
eos nata, prava atque deformia, haec cotidiana exercita-
tione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus proe- 3
liis saepe ex equis desiliunt ac pedibus proeliantur, equos-
que eodem remanere vestigio adsuefecerunt, ad quos se
celeriter, cum usus est, recipiunt; neque eorum moribus 4
turpius quicquam aut inertius habetur quam ephippiis uti.
Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quam- 5
vis pauci adire audent. Vinum ad se omnino inportari 6
non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remolle-
scere homines atque effeminari arbitrantur.

III. Publice maximam putant esse laudem, quam latis- 1
sime a suis finibus vacare agros: hac re significari, ma-
gnum numerum civitatium suam vim sustinere non posse.
Itaque una ex parte a Suebis circiter milia passuum sex- 2
centa agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt 3

Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, et paulo, quam eiusdem generis ceteri, sunt humaniores, propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos mercatores ventitant et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus adsuefacti. Hos cum Suebi, multis saepe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

IIII. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tencteri, quos supra diximus, qui complures annos Sueborum vim sustinuerunt, ad extremum tamen agris expulsi et multis locis Germaniae triennium vagati ad Rhenum pervenerunt. Quas regiones Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis agros, aedificia vicosque habebant; sed tantae multitudinis aditu perterriti ex iis aedificiis, quae trans flumen habuerant, demigraverunt et cis Rhenum dispositis praesidiis Germanos transire prohibebant. Illi omnia experti, cum neque vi contendere propter inopiam navium neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt et tridui viam progressi rursus reverterunt atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt atque omnibus eorum aedificiis occupatis reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Caesar certior factus et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicae consuetudinis, uti et viatores etiam invitos consistere cogant et, quid quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quaerant, et mercatores in oppidis vulgus circumsistat quibusque ex regionibus veniant quasque ibi res cognoverint, pronun-

iare cogant. His rebus atque auditionibus permoti de 3
summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio paenitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI. Qua consuetudine cognita Caesar, ne graviori bello 1
occurreret, maturius, quam consuerat, ad exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, ea, quae fore suspicatus erat, 2
facta cognovit: missas legationes ab nonnullis civitatibus 3
ad Germanos invitatosque eos, uti ab Rheno discederent, omniaque, quae postulassent, ab se fore parata. Qua spe 4
adducti Germani [iam] latius vagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. Principibus Galliae evocatis Caesar ea, quae 5
cognoverat, dissimulanda sibi existimavit eorumque animis permulsis et confirmatis equitatuque imperato bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentaria comparata equitibusque delectis 1
iter in ea loca facere coepit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abes- 2
set, legati ab his venerunt, quorum haec fuit oratio: Ger- 3
manos neque priores populo Romano bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant, quod Germanorum consuetudo [haec] sit a maioribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere neque deprecari. Haec tamen dicere, venisse invitos, eie- 4
ctos domo; si suam gratiam Romani velint, posse iis utiles esse amicos; vel sibi agros adtribuant vel patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Suebis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possent; reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. 5

VIII. Ad haec, quae visum est, Caesar respondit; sed 1
exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque verum esse, qui 2
suos fines tueri non potuerint, alienos occupare; neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantae praesertim multitudini sine iniuria possint; sed licere, si velint, in 3
Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se et

de Sueborum iniuriis querantur et a se auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum.

1 VIIII. Legati haec se ad suos relaturos dixerunt et re deliberata post diem tertium ad Caesarem reversuros: in-
2 terea ne propius se castra moveret, petierunt. Ne id qui-
3 dem Caesar ab se impetrari posse dixit. Cognoverat enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante praedandi frumentandique causa ad Ambivaritos trans Mosam missam: hos expectari equites atque eius rei causa moram interponi arbitrabatur.

1 X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta, quae ap-
2 pellatur Vacalus, insulam efficit Batavorum neque longius
3 ab Oceano milibus passuum LXXX in Rhenum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribocorum, Treverorum citatus fertur
4 et, ubi Oceano adpropinquavit, in plures defluit partes multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna
5 a feris barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere existimantur, multisque capitibus in Oceanum influit.

1 XI. Caesar cum ab hoste non amplius passuum XII milibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur; qui in itinere congressi magnopere, ne longius
2 progrederetur, orabant. Cum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret eosque pugna prohiberet, sibique ut potestatem
3 faceret in Ubios legatos mittendi; quorum si principes ac senatus sibi iureiurando fidem fecisset, ea condicione, quae a Caesare ferretur, se usuros ostendebant: ad has
4 res conficiendas sibi tridui spatium daret. Haec omnia Caesar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita equites eorum, qui abessent, reverterentur; tamen sese non longius milibus passuum quattuor aqua-
5 tionis causa processurum eo die dixit: huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis
6 cognosceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equi-

tatu antecesserant, mittit, qui nuntiarent, ne hostes proelio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat v milium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent, quod ii, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Caesare discesserant atque is dies indutiis erat ab his petitus, impetu facto celeriter nostros perturbaverunt; rursus resistentibus, consuetudine sua ad pedes desiluerunt, subfossis equis conpluribusque nostris deiectis reliquos in fugam coniecerunt atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo proelio ex equitibus nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cuius avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo vulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit; cum circumventus multis vulneribus acceptis cecidisset atque id frater, qui iam proelio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo se hostibus optulit atque interfectus est.

XIII. Hoc facto proelio Caesar neque iam sibi legatos audiendos neque condiciones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent; expectare vero, dum hostium copiae augerentur equitatusque reverteretur, summae dementiae esse iudicabat, et cognita Gallorum infirmitate, quantum iam apud eos hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat; quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus et consilio cum legatis et quaestore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani frequentes omnibus principibus maioribusque natu adhibitis ad eum in castra venerunt, simul, ut dice-

batur, sui purgandi causa, quod contra, atque esset dictum et ipsi petissent, proelium pridie commisissent, simul ut, si quid possent, de indutiis fallendo impetrarent. Quos sibi Caesar oblatos gavisus, illos retineri iussit; ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit.

XIIII. Acie triplici instituta et celeriter octo milium itinere confecto prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subito perterriti et celeritate adventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem ducere, an castra defendere, an fuga salutem petere praestaret. Quorum timor cum fremitu et concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra inruperunt. Quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt atque inter carros impedimentaque proelium commiserunt; at reliqua multitudo puerorum mulierumque — nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant — passim fugere coepit; ad quos consectandos Caesar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abiectis signisque militaribus relictis se ex castris eiecerunt, et cum ad confluentem Mosae et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen praecipitaverunt atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX milium fuisset, se in castra receperunt. Caesar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Caesar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto multis de causis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa

fuit iustissima, quod, cum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cum intellegerent, et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam, quod 2
illa pars equitatus Usipetum et Tencterorum, quam supra commemoravi praedandi frumentandique causa Mosam transisse neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum iis coniunxerat. Ad quos cum Caesar nuntios misis- 3
set, qui postularent, eos, qui sibi Galliaeque bellum intulissent, sibi dederent, responderunt: Populi Romani im- 4
perium Rhenum finire: si se invito Germanos in Galliam transire non aequum existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet? Ubii au- 5
tem, qui uni ex Transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suebis premerentur; vel, si id facere occupationibus reipublicae 6
prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi *ad* auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen atque opinionem eius exercitus Ario- 7
visto pulso et hoc novissimo proelio facto etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam 8
ad transportandum exercitum pollicebantur.

XVII. Caesar his de causis, quas commemoravi, Rhe- 1
num transire decreverat; sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas 2
faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia 3
paulum ab imo praeacuta dimensa ad altitudinem fluminis intervallo pedum duorum inter se iungebat. Haec 4
cum machinationibus inmissa in flumen defixerat fistucisque adegerat, non sublicae modo directe ad perpendiculum, sed prone ac fastigate, ut secundum naturam fluminis

procumberent, his item contraria duo ad eundem modum iuncta intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Haec utraque insuper bipedalibus trabibus inmissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur; quibus disclusis atque in contrariam partem revinctis tanta erat operis firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo maior vis aquae se incitavisset, hoc artius inligata tenerentur. Haec directa materia iniecta contexebantur ac longuriis cratibusque consternebantur; ac nihilo secius sublicae et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quae pro ariete subiectae et cum omni opere coniunctae vim fluminis exciperent, et aliae item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves deiciendi operis essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus decem, quibus materia coepta erat conportari, omni opere effecto, exercitus traducitur. Caesar ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto in fines Sugambrorum contendit. Interim a conpluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit obsidesque ad se adduci iubet. Sugambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata hortantibus iis, quos ex Tencteris atque Usipetibus apud se habebant, finibus suis excesserant suaque omnia exportaverant seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XVIIII. Caesar paucos dies in eorum finibus moratus omnibus vicis aedificiisque incensis frumentisque succisis se in fines Ubiorum recepit atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suebis premerentur, haec ab iis cognovit: Suebos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo concilio habito nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvis deponerent, atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent: hunc esse delectum medium fere regionum earum, quas Suebi opti-

nerent; hic Romanorum adventum expectare atque ibi decertare constituisse. Quod ubi Caesar comperit, omnibus rebus iis confectis, quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit pontemque rescidit. 4

XX. Exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septemtrionem vergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde sumministrata auxilia intellegebat et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quae omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere praeter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quicquam praeter oram maritimam atque eas regiones, quae sunt contra Gallias, notum est. Itaque vocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulae magnitudo, neque quae aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat. 1 2 3 4

XXI. Ad haec cognoscenda, priusquam periclum faceret, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum cum navi longa praemittit. Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus ad se quam primum revertatur. Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam traiectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus et, quam superiore aestate ad Veneticum bellum effecerat classem, iubet convenire. Interim consilio eius cognito et per mercatores perlato ad Britannos, a conpluribus insulae civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus hortatusque, ut in ea sententia permanerent, 1 2 3 4 5 6

7 eos domum remittit et cum iis una Commium, quem ipse Atrebatibus superatis regem ibi constituerat, cuius et virtutem et consilium probabat et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cuiusque auctoritas in his regionibus magni 8 habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates horteturque, ut populi Romani fidem sequantur, 9 seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus omnibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Caesarem revertitur, quaeque ibi perspexisset, renuntiat.

1 XXII. Dum in his locis Caesar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostrae consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea, quae 2 imperasset, facturos pollicerentur. Hoc sibi Caesar satis opportune accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat neque has tantularum rerum occupationes Britanniae anteponendas iudicabat, magnum iis numerum obsidum imperat. Quibus adductis 3 eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, quod satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod praeterea navium longarum habebat, quaestori, legatis praefectisque distribuit. 4 Huc accedebant XVIII onerariae naves, quae ex eo loco ab milibus passuum VIII vento tenebantur, quo minus in eundem portum venire possent: has equitibus distribuit. 5 Reliquum exercitum Quinto Titurio Sabino et Lucio Aurunculeio Cottae legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, 6 ducendum dedit; Publium Sulpicium Rufum legatum cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit.

1 XXIII. His constitutis rebus nactus idoneam ad navigandum tempestatem tertia fere vigilia solvit equitesque in ulteriorem portum progredi et naves conscendere

et se sequi iussit. A quibus cum paulo tardius esset ad- 2
ministratum, ipse hora circiter diei quarta cum primis
navibus Britanniam attigit atque ibi in omnibus collibus
expositas hostium copias armatas conspexit. Cuius loci 3
haec erat natura, atque ita montibus angustis mare con-
tinebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi
posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum lo- 4
cum arbitratus, dum reliquae naves eo convenirent, ad
horam nonam in ancoris expectavit. Interim legatis tri- 5
bunisque militum convocatis, et quae ex Voluseno cognos-
set et quae fieri vellet, ostendit monuitque, ut rei militaris
ratio, maxime ut maritumae res postularent, ut quae cele-
rem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad
tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis 6
et ventum et aestum uno tempore nactus secundum, dato
signo et sublatis ancoris circiter milia passuum septem
ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves con-
stituit.

XXIIII. At barbari, consilio Romanorum cognito, prae- 1
misso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in
proeliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti nostros
navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa 2
difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto
constitui non poterant, militibus autem ignotis locis, im-
peditis manibus, magno et gravi onere armorum oppres-
sis simul et de navibus desiliendum et in fluctibus con-
sistendum et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut 3
ex arido aut paulum in aquam progressi omnibus mem-
bris expeditis, notissimis locis audacter tela conicerent
et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri per- 4
territi atque huius omnino generis pugnae imperiti non
eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti proe-
liis consuerant, utebantur.

XXV. Quod ubi Caesar animadvertit, naves longas, 1
quarum et species erat barbaris insitatior et motus ad
usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus et
remis incitari et ad latus apertum hostium constitui atque
inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac sum-

moveri iussit; quae res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimae legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret, *Desilite*, inquit, *milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere: ego certe meum reipublicae atque imperatori officium praestitero.* Hoc cum voce magna dixisset, se ex navi proiecit atque in hostes aquilam ferre coepit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt. Hos item ex proximis [primis] navibus cum conspexissent, subsecuti hostibus adpropinquarunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare neque firmiter insistere neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi quibuscumque signis occurrerat, se adgregabat, magnopere perturbabantur; hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur, plures paucos circumsistebant, alii ab latere aperto in universos tela coniciebant. Quod cum animadvertisset Caesar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit et, quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis in hostes impetum fecerunt atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit.

XXVII. Hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt; obsides daturos, quaeque imperasset, facturos esse polliciti sunt. Una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Caesare in Britanniam praemissum. Hunc illi e navi egressum, cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret, conprehen-

derant atque in vincula coniecerant; tum proelio facto remiserunt. In petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt et, propter inprudentiam ut ignosceretur, petiverunt. Caesar questus, quod, cum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere inprudentiae dixit obsidesque imperavit; quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis accersitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt, principesque undique convenire et se civitatesque suas Caesari commendare coeperunt.

XXVIII. His rebus pace confirmata, post diem quartum, quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quae equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quae cum adpropinquarent Britanniae et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliae eodem, unde erant profectae, referrentur, aliae ad inferiorem partem insulae, quae est propius solis occasum, magno sui cum periculo deicerentur; quae tamen ancoris iactis cum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum provectae continentem petierunt.

XXVIIII. Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, qui dies maritimos aestus maximos in Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Caesar exercitum transportandum curaverat quasque in aridum subduxerat, aestus compleverat, et onerarias, quae ad ancoras erant deligatae, tempestas adflictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. Conpluribus navibus fractis reliquae cum essent funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis ad navigandum inutiles, magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant aliae, quibus reportari possent, et omnia deerant, quae ad reficiendas naves erant usui, et, quod omnibus constabat, hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

1 XXX. Quibus rebus cognitis principes Britanniae qui post proelium ad Caesarem convenerant, inter se conlocuti, cum equites et naves et frumentum Romanis deesse intellegerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent, quae hoc erant etiam angustiora, quod
2 sine impedimentis Caesar legiones transportaverat, optimum factu esse duxerunt, rebellione facta frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere, quod his superatis aut reditu interclusis neminem postea belli iuferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus coniuratione facta paulatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere coeperunt.
1 XXXI. At Caesar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspi-
2 cabatur. Itaque ad omnes casus subsidia conparabat. Nam et frumentum ex agris cotidie in castra conferebat et, quae gravissime adflictae erant naves, earum materia atque aere ad reliquas reficiendas utebatur et, quae ad eas
3 res erant usui, ex continenti conportari iubebat. Itaque, cum summo studio a militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit.
1 XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quae appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Caesari nuntiaverunt, pulverem maiorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter
2 fecisset. Caesar id, quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quae in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succedere, reliquas armari et con-
3 festim sese subsequi iussit. Cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque aegre sustinere et conferta legione ex omnibus partibus tela conici animad-
4 vertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes, huc nostros

esse venturos, noctu in silvis delituerant; tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis reliquos incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnae. Primo per omnes partes perequitant et tela coniciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeliantur. Aurigae interim paulatim ex proelio excedunt atque ita currus conlocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant, ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.

XXXIIII. Quibus rebus perturbatis nostris novitate pugnae tempore opportunissimo Caesar auxilium tulit: namque eius adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto ad lacessendum et ad committendum proelium alienum esse tempus arbitratus suo se loco continuit et brevi tempore intermisso in castra legiones reduxit. Dum haec geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutae sunt continuos conplures dies tempestates, quae et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis praedicaverunt et, quanta praedae faciendae atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta ad castra venerunt.

XXXV. Caesar etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est,

secum transportaverat, legiones in acie pro castris con-
2 stituit. Commisso proelio diutius nostrorum militum im-
petum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt.
3 Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus effi-
cere potuerunt, conplures ex iis occiderunt, deinde omni-
bus longe lateque aedificiis incensis se in castra rece-
perunt.

1 XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cae-
2 sarem de pace venerunt. Iis Caesar numerum obsidum,
quem ante imperaverat, duplicavit eosque in continen-
tem adduci iussit, quod propinqua die aequinoctii infir-
mis navibus hiemi navigationem subiciendam non existi-
3 mabat. Ipse idoneam tempestatem nanctus paulo post
4 mediam noctem naves solvit; quae omnes incolumes ad
continentem pervenerunt; sed ex iis onerariae duae eos-
dem, quos reliqui, portus capere non potuerunt et paulo
infra delatae sunt.

1 XXXVII. Quibus ex navibus cum essent expositi mi-
lites circiter trecenti atque in castra contenderent, Mo-
rini, quos Caesar in Britanniam proficiscens pacatos reli-
querat, spe praedae adducti primo non ita magno suorum
numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma
2 ponere iusserunt. Cum illi orbe facto sese defenderent,
celeriter ad clamorem hominum circiter milia sex conve-
nerunt. Qua re nuntiata Caesar omnem ex castris equita-
3 tum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum
hostium sustinuerunt atque amplius horis quattuor fortis-
sime pugnaverunt et paucis vulneribus acceptis conplures
4 ex his occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in
conspectum venit, hostes abiectis armis terga verterunt
magnusque eorum numerus est occisus.

1 XXXVIII. Caesar postero die Titum Labienum legatum
cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Mori-
2 nos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter
siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent, quo
superiore anno perfugio [fu]erant usi, omnes fere in pote-
3 statem Labieni pervenerunt. At Q. Titurius et L. Cotta
legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omni-

bus eorum agris vastatis, frumentis succisis, aedificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Caesarem receperunt. Caesar in Belgis 4
omnium legionum hiberna constituit. Eo duae omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquae neglexerunt. His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti 5
supplicatio a senatu decreta est.

C. IULI CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS QUINTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCC.] I. Alterum bellum Britannicum.

Caesar magnam classem in Gallia parari iubet; ipse Pirustas in Illyrico cohibet, c. I. In Galliam reversus Treverorum turbas componit, Dumnorigem interficit, Aeduos coercet, c. II—VII. Iterum in Britanniam traicit, c. VIII—XI. Britannia describitur, c. XII—XIIII. — Caesar Cassivellaunum ducem devincit, Trinobantes et alias quasdam gentes in deditionem accipit, c. XV—XXII. In Galliam redit, c. XXIII.

II. Bellum Ambiorigis.

Eburones Ambiorige et Catuvolco ducibus deficiunt. Sabinus et Cotta legati cum quindecim cohortibus caeduntur, c. XXIIII—XXXVII. Nervii cum Aduatucis atque Eburonibus Q. Ciceronis castra graviter oppugnant, c. XXXVIII—XXXXVIII, a Caesare profligantur, c. XXXXVIIII—LI.

III. Senones et Treveri pacantur.

Senones et Treveri res novas moliuntur, sed interfecto Indutiomaro Gallia fit paulo quietior, c. LII—LVIII.

I. L. Domitio, Ap. Claudio consulibus discedens ab 1
hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consuerat,

legatis imperat, quos legionibus praefecerat, uti, quam plurimas possent, hieme naves aedificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demon
2 strat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humiliores, quam quibus in nostro mari uti consuevimus, atque id eo magis, quod propter crebras commutationes aestuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera ac multitudinem iumentorum transportandam paulo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus.
3 Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem humili-
4 tas multum adiuvat. Ea, quae sunt usui ad armandas
5 naves, ex Hispania adportari iubet. Ipse conventibus Galliae citerioris peractis in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitumam partem provinciae incursionibus vastari
6 audiebat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat
7 certumque in locum convenire iubet. Qua re nuntiata Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse de-
8 monstrant omnibus rationibus de iniuriis satisfacere. Percepta oratione eorum Caesar obsides imperat eosque ad certam diem adduci iubet; nisi ita fecerint, sese bello ci-
9 vitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem aestument poenamque constituant.

1 II. His confectis rebus conventibusque peractis in citeriorem Galliam revertitur atque inde ad exercitum pro-
2 ficiscitur. Eo cum venisset, circuitis omnibus hibernis singulari militum studio in summa omnium rerum inopia circiter sexcentas eius generis, cuius supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possint.
3 Conlaudatis militibus atque iis, qui negotio praefuerant, quid fieri velit, ostendit atque omnes ad portum Itium convenire iubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam traiectum esse cognoverat, circiter milium passuum XXX [transmissum] a continenti: huic rei quod satis esse
4 visum est militum, reliquit. Ipse cum legionibus expeditis IIII et equitibus DCCC in fines Treverorum profici-

scitur, quod hi neque ad concilia veniebant neque imperio parebant Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Haec civitas longe plurimum totius Galliae equi- 1
tatu valet magnasque habet copias peditum, Rhenumque,
ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de 2
principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix; e quibus alter, simul atque de Caesaris legionum- 3
que adventu cognitum est, ad eum venit, se suosque
omnes in officio futuros neque ab amicitia populi Romani
defecturos confirmavit, quaeque in Treveris gererentur,
ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque co- 4
gere iisque, qui per aetatem in armis esse non poterant,
in silvam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per
medios fines Treverorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet, bellum parare instituit. Sed posteaquam 5
nonnulli principes ex ea civitate et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu nostri exercitus perterriti ad Caesarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam civitati consulere non possent, veritus, ne
ab omnibus desereretur, [Indutiomarus] legatos ad Caesarem mittit: Sese idcirco ab suis discedere atque ad eum 6
venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret,
ne omnis nobilitatis discessu plebs propter inprudentiam
laberetur: itaque esse civitatem in sua potestate, seseque, 7
si Caesar permitteret, ad eum in castra venturum, suas
civitatisque fortunas eius fidei permissurum.

IIII. Caesar, etsi intellegebat, qua de causa ea dice- 1
rentur quaeque eum res ab instituto consilio deterreret,
tamen, ne aestatem in Treveris consumere cogeretur
omnibus ad Britannicum bellum rebus conparatis, Indutiomarum ad se cum CC obsidibus venire iussit. His 2
adductis, in iis filio propinquisque eius omnibus, quos
nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est, uti in officio maneret; nihilo tamen secius 3
principibus Treverorum ad se convocatis hos singillatim
Cingetorigi conciliavit, quod cum merito eius a se fieri
intellegebat, tum magni interesse arbitrabatur, eius

auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cuius tam
4 egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, suam gratiam inter suos minui, et, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

1 V. His rebus constitutis Caesar ad portum Itium
2 cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit, LX naves, quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas cursum tenere non potuisse atque eodem, unde erant profectae, revertisse; reliquas paratas ad navigandum atque omnibus re-
3 bus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliae convenit numero milium quattuor principesque ex omni-
4 bus civitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat, quod, cum ipse abesset, motum Galliae verebatur.

1 VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnae inter Gallos auctori-
2 tatis cognoverat. Accedebat huc, quod in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, sibi a Caesare regnum civitatis deferri; quod dictum Aedui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Caesarem mit-
3 tere audebant. Id factum ex suis hospitibus Caesar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim quod religionibus impediri sese di-
4 ceret. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe inpetrandi adempta, principes Galliae sollicitare, sevocare singulos hortarique coepit, uti in continenti remanerent; metu territare: non sine causa fieri, ut Gallia omni
5 nobilitate spoliaretur; id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere vereretur, hos omnes in
6 Britanniam traductos necaret; fidem reliquis interponere, iusiurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliae intel-
7 lexissent, communi consilio administrarent. Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur.

VII. Qua re cognita Caesar, quod tantum civitati 1
Aeduae dignitatis tribuebat, coercendum atque deter-
rendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem sta-
tuebat; quod longius eius amentiam progredi videbat, 2
prospiciendum, ne quid sibi ac reipublicae nocere pos-
set. Itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, 3
quod Corus ventus navigationem impediebat, qui ma-
gnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit,
dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret, ni-
hilo tamen secius omnia eius consilia cognosceret; tan- 4
dem idoneam nactus tempestatem milites equitesque
conscendere in naves iubet. At omnium inpeditis animis 5
Dumnorix cum equitibus Aeduorum a castris insciente
Caesare domum discedere coepit. Qua re nuntiata, Cae- 6
sar intermissa profectione atque omnibus rebus postpo-
sitis magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit
retrahique imperat; si vim faciat neque pareat, interfici 7
iubet, nihil hunc se absente pro sano facturum arbitra-
tus, qui praesentis imperium neglexisset. Ille enim revo- 8
catus resistere ac se manu defendere suorumque fidem
implorare coepit, saepe clamitans, liberum se liberaeque
esse civitatis. Illi, ut erat imperatum, circumsistunt ho- 9
minem atque interficiunt; at equites Aedui ad Caesarem
omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum 1
tribus legionibus et equitum milibus duobus relicto, ut
portus tueretur et rem frumentariam provideret, quaeque
in Gallia gererentur, cognosceret consiliumque pro tem-
pore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus et 2
pari numero equitum, quem in continenti reliquerat, ad
solis occasum naves solvit et leni Africo provectus, me-
dia circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit et
longius delatus aestu orta luce sub sinistra Britanniam
relictam conspexit. Tum rursus aestus commutationem 3
secutus remis contendit, ut eam partem insulae caperet,
qua optimum esse egressum superiore aestate cognove-
rat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, 4
qui vectoriis gravibusque navigiis non intermisso remi-

gandi labore longarum navium cursum adaequarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus; sed, ut postea Caesar ex captivis cognovit, cum magnae manus eo convenissent, multitudine navium perterritae, quae cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius octingentae uno erant visae tempore, a litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

VIIII. Caesar exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad mare relictis et equitibus trecentis, qui praesidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat, et praesidio navibus*que* Quintum Atrium praefecit. Ipse noctu progressus milia passuum circiter XII hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere et proelium committere coeperunt. Repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt, locum nancti egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbantur, causa iam ante praeparaverant: nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant praeclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimae testudine facta et aggere ad munitiones adiecto locum ceperunt eosque ex silvis expulerunt paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Caesar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie eius diei mane tripertito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in prospectu, equites a Quinto Atrio ad Caesarem venerunt, qui nuntiarent, superiore nocte maxuma coorta tempestate prope omnes naves adflictas atque in litore ejectas esse, quod neque ancorae funesque sub-

sisterent neque nautae gubernatoresque vim pati tempestatis possent: itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis Caesar legiones equitatumque revocari atque in itinere resistere iubet, ipse ad naves revertitur; eadem fere, quae ex nuntiis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic ut amissis circiter XL navibus reliquae tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit et ex continenti alios accersi iubet; Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum, naves instituat. Ipse, etsi res erat multae operae ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci et cum castris una munitione coniungi. In his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus castrisque egregie munitis easdem copias, quas ante, praesidio navibus reliquit, ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum convenerant summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa Cassivellauno; cuius fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter milia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt, marituma pars ab iis, qui praedae [ac belli inferendi] causa ex Belgio transierant — qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt — et bello inlato ibi permanserunt atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo creberrimaque aedificia fere Gallicis consimilia, pecorum magnus numerus. Utuntur aut aere [aut nummo aureo] aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritumis ferrum, sed eius exigua est copia; aere utuntur importato. Materia

cuiusque generis ut in Gallia est praeter fagum atque abie-
6 tem. Leporem et gallinam et anserem gustare fas non
putant; haec tamen alunt animi voluptatisque causa. Loca
sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigo-
ribus.

1 XIII. Insula natura triquetra, cuius unum latus est
contra Galliam. Huius lateris alter angulus, qui est ad
Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appellunter, ad
orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Hoc perti-
2 net circiter milia passuum quingenta. Alterum vergit ad
Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hi-
bernia dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia,
sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britan-
3 niam. In hoc medio cursu est insula, quae appellatur
Mona; conplures praeterea minores subiectae insulae
existimantur; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies
4 continuos triginta sub bruma esse noctem. Nos nihil de
eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua
mensuris breviores esse quam in continenti noctes vide-
5 bamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio,
6 septingentorum milium. Tertium est contra septentrio-
nes; cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus
lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc milia passuum
7 octingenta in longitudinem esse existimatur. Ita omnis
insula est in circuitu vicies centum milium passuum.

1 XIIII. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui
Cantium incolunt, quae regio est marituma omnis, neque
2 multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores ple-
rique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt pel-
libusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro infi-
ciunt, quod caeruleum efficit colorem, atque hoc horri-
3 diores sunt in pugna aspectu; capilloque sunt promisso
atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum
4 superius. Uxores habent deni duodenique inter se com-
munes, et maxime fratres cum fratribus parentesque cum
5 liberis; sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi,
quo primum virgo quaeque deducta est.

1 XV. Equites hostium essedariique acriter proelio cum

equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri
omnibus partibus superiores fuerint atque eos in silvas
collesque conpulerint; sed conpluribus interfectis cupi- 2
dius insecuti nonnullos ex suis amiserunt. At illi inter- 3
misso spatio, inprudentibus nostris atque occupatis in
munitione castrorum, subito se ex silvis eiecerunt inpe-
tuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collo-
cati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio co- 4
hortibus a Caesare, atque his primis legionum duarum,
cum hae perexiguo intermisso loci spatio inter se consti-
tissent, novo genere pugnae perterritis nostris per medios
audacissime perruperunt seque inde incolumes receper-
runt. Eo die Quintus Laberius Durus tribunus militum 5
interficitur. Illi pluribus submissis cohortibus repel-
luntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnae, cum sub oculis 1
omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, no-
stros propter gravitatem armorum, quod neque insequi
cedentes possent neque ab signis discedere auderent, mi-
nus aptos esse ad huius generis hostem, equites autem 2
magno cum periculo proelio dimicare, propterea quod
illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum
ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent
et pedibus dispari proelio contenderent. Equestris autem 3
proelii ratio et cedentibus et insequentibus par atque
idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut numquam 4
conferti, sed rari magnisque intervallis proeliarentur sta-
tionesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps
exciperent integrique et recentes defetigatis succederent.

XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus 1
constiterunt rarique se ostendere et lenius quam pridie
nostros equites proelio lacessere coeperunt. Sed meridie, 2
cum Caesar pabulandi causa tres legiones atque omnem
equitatum cum Gaio Trebonio legato misisset, repente ex
omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab
signis legionibusque non absisterent. Nostri acriter in eos 3
impetu facto reppulerunt neque finem sequendi fecerunt,
quoad subsidio confisi equites, cum post se legiones vide-

rent, praecipites hostes egerunt, magnoque eorum numero interfecto neque sui colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quae undique convenerant, auxilia discesserunt, neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Caesar cognito consilio eorum ad flumen Tamesim in fines Cassivellauni exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. Eo cum venisset, animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus praefixis munita, eiusdemque generis sub aqua defixae sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis perfugisque Caesar praemisso equitatu confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent ripasque dimitterent ac se fugae mandarent.

XVIIII. Cassivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, milibus circiter quattuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat paulumque ex via excedebat locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat et, cum equitatus noster liberius praedandi vastandique causa se in agros ejecerat, omnibus viis semitisque essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum discedi Caesar pateretur, et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubracius adulescens Caesaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam venerat, cuius pater in ea civitate regnum obtinuerat inter-

fectusque erat a Cassivellauno, ipse fuga mortem vitaverat, legatos ad Caesarem mittunt pollicenturque, sese ei 2
dedituros atque imperata facturos; petunt, ut Mandubra- 3
cium ab iniuria Cassivellauni defendat atque in civitatem mittat, qui praesit imperiumque optineat. Iis Caesar 4
imperat obsides quadraginta frumentumque exercitui Mandubraciumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentumque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis atque ab omni militum 1
iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Caesari dedunt. Ab 2
his cognoscit, non longe ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum 3
autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt. Eo proficiscitur cum legionibus: 4
locum reperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Ho- 5
stes paulisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt seseque alia ex parte oppidi eiecerunt. Magnus 6
ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt conprehensi atque interfecti.

XXII. Dum haec in his locis geruntur, Cassivellau- 1
nus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quattuor reges praeerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segovax, nuntios mittit atque his imperat, uti coactis omnibus copiis castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. Ii cum ad 2
castra venissent, nostri eruptione facta multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus hoc proelio nuntiato 3
tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Caesarem mittit. Caesar, cum 4
constituisset hiemare in continenti propter repentinos Galliae motus, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intellegeret, obsides imperat et

quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britan-
6 nia penderet, constituit; interdicit atque imperat Cassivel-
launo, ne Mandubracio neu Trinobantibus noceat.
1 XXIII. Obsidibus acceptis exercitum reducit ad mare
2 naves invenit refectas. His deductis, quod et captivorum
magnum numerum habebat et nonnullae tempestate de-
perierant naves, duobus commeatibus exercitum repor-
3 tare instituit. Ac sic accidit, uti ex tanto navium numero
tot navigationibus neque hoc neque superiore anno ulla
4 omnino navis, quae milites portaret, desideraretur, at ex
iis, quae inanes ex continenti ad eum remitterentur, et
prioris commeatus expositis militibus et quas postea La-
bienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum
5 caperent, reliquae fere omnes reicerentur. Quas cum ali-
quamdiu Caesar frustra expectasset, ne anni tempore a
navigatione excluderetur, quod aequinoctium suberat,
6 necessario angustius milites conlocavit ac, summa tran-
quillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia,
prima luce terram attigit omnesque incolumes naves
perduxit.
1 XXIIII. Subductis navibus concilioque Gallorum Sa-
marobrivae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia
propter siccitates angustius provenerat, coactus est ali-
ter ac superioribus annis exercitum in hibernis conlocare
legionesque in plures civitates distribuere. Ex quibus
unam in Morinos ducendam Gaio Fabio legato dedit, al-
teram in Nervios Quinto Ciceroni, tertiam in Esubios
Lucio Roscio; quartam in Remis cum Tito Labieno in
3 confinio Treverorum hiemare iussit; tres in Belgis conlo-
cavit; his Marcum Crassum quaestorem et Lucium Muna-
4 tium Plancum et Gaium Trebonium legatos praefecit.
Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripse-
rat, et cohortes V in Eburones, quorum pars maxima est
inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et
5 Catuvolci erant, misit. His militibus Quintum Titurium
Sabinum et Lucium Aurunculeium Cottam legatos prae-
6 esse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus facil-
lume inopiae frumentariae sese mederi posse existimavit

Atque harum tamen omnium legionum hiberna praeter 7
eam, quam Lucio Roscio in pacatissimam et quietissimam
partem ducendam dederat, milibus passuum centum con-
tinebantur. Ipse interea, quoad legiones conlocatas mu- 8
nitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasge- 1
tius, cuius maiores in sua civitate regnum obtinuerant.
Huic Caesar pro eius virtute atque in se benevolentia, 2
quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus,
maiorum locum restituerat. Tertium iam hunc annum re- 3
gnantem, inimicis multis palam ex civitate et iis auctori-
bus, eum interfecerunt. Defertur ea res ad Caesarem. Ille 4
veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum im-
pulsu deficeret, Lucium Plancum cum legione ex Belgio
celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quo-
rumque opera cognoverat Tasgetium interfectum, hos
conprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis 5
quaestoreque, quibus legiones tradiderat, certior factus
est, in hiberna perventum locumque hibernis esse mu-
nitum.

XXVI. Diebus circiter XV, quibus in hiberna ventum 1
est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est
ab Ambiorige et Catuvolco; qui, cum ad fines regni sui 2
Sabino Cottaeque praesto fuissent frumentumque in hi-
berna conportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis in-
pulsi suos concitaverunt subitoque oppressis lignatoribus
magna manu ad castra oppugnatum venerunt. Cum cele- 3
riter nostri arma cepissent vallumque adscendissent atque
una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri proelio
superiores fuissent, desperata re hostes suos ab oppugna-
tione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti 4
aliqui ex nostris ad conloquium prodiret: habere sese,
quae de re communi dicere vellent, quibus rebus contro-
versias minui posse sperarent.

XXVII. Mittitur ad eos conloquendi causa Gaius Ar- 1
pineius eques Romanus, familiaris Quinti Titurii, et
Quintus Iunius ex Hispania quidam, qui iam ante missu
Caesaris ad Ambiorigem ventitare consuerat; apud quos

2 Ambiorix ad hunc modum locutus est: Sese pro Caesaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis, finitumis suis, pendere consuesset, quodque ei et filius et fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatuci obsidum numero missos apud se in servitute et catenis tenuissent;
3 neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis, suaque esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet
4 iuris in se multitudo, quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum superari
5 posse confidat. Sed esse Galliae commune consilium: omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alterae legioni subsidio venire posset.
6 Non facile Gallos Gallis negare potuisse, praesertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum vide-
7 retur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Caesaris: monere, orare Titurium pro hospitio, ut suae ac militum saluti
8 consulat. Magnam manum Germanorum conductam Rhe-
9 num transisse; hanc adfore biduo. Ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitumi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter milia passuum circiter quinquaginta,
10 alter paulo amplius ab iis absit. Illud se polliceri et iu-
11 reiurando confirmare, tutum iter per fines daturum. Quod cum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Caesari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix.

1 XXVIII. Arpineius et Iunius, quae audierunt, ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non neglegenda existimabant, maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano
2 bellum facere ausam vix erat credendum. Itaque ad con-

silium rem deferunt, magnaque inter eos existit contro- 3
versia. Lucius Aurunculeius conpluresque tribuni militum
et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum
neque ex hibernis iniussu Caesaris discedendum existu-
mabant; quantasvis copias etiam Germanorum sustineri 4
posse munitis hibernis docebant: rem esse testimonio,
quod primum hostium impetum multis ultro vulneribus
inlatis fortissime sustinuerint; re frumentaria non premi; 5
interea et ex proxumis hibernis et a Caesare conventura
subsidia; postremo quid esse levius aut turpius, quam 6
auctore hoste de summis rebus capere consilium?

XXVIIII. Contra ea Titurius Sero facturos clamitabat, 1
cum maiores manus hostium adiunctis Germanis conve-
nissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis
esset acceptum. Brevem consulendi esse occasionem.
Caesarem arbitrari profectum in Italiam; neque aliter 2
Carnutes interficiundi Tasgetii consilium fuisse capturos,
neque Eburones, si ille adesset, tanta contemptione nostri
ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem 3
spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori
Ariovisti mortem et superiores nostras victorias; ardere 4
Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani im-
perium redactam, superiore gloria rei militaris extincta.
Postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambio- 5
rigem ad eiusmodi consilium descendisse? Suam senten- 6
tiam in utramque partem esse tutam: si nihil esset durius,
nullo periculo ad proximam legionem perventuros; si
Gallia omnis cum Germanis consentiret, unam esse in ce-
leritate positam salutem. Cottae quidem atque eorum, 7
qui dissentirent, consilium quem habere exitum? in quo
si non praesens periculum, at certe longinqua obsidione
fames esset timenda.

XXX. Hac in utramque partem disputatione habita, 1
cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, *Vin-
cite*, inquit, *si ita vultis*, Sabinus, et id clariore voce, ut
magna pars militum exaudiret; *neque is sum*, inquit, *qui* 2
*gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient;
si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent; qui,* 3

si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis coniuncti communem cum reliquis belli casum sustineant, non reiecti et relegati longe ab ceteris aut ferro aut fame intereant.

1 XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et orant, ne sua dissensione et pertinacia rem in
2 summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem
3 perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus: superat sen-
4 tentia Sabini. Pronuntiatur, prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex in-
5 strumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur et languore
6 militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque inpedimentis.

1 XXXII. At hostes, posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, conlocatis insidiis bipertito in silvis opportuno atque occulto loco a milibus passuum circiter duobus Romanorum adventum
2 expectabant, et cum se maior pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte eius vallis subito se ostenderunt novissimosque premere et primos prohibere ascensu atque iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt.

1 XXXIII. Tum demum Titurius, qui nihil ante providisset, trepidare et concursare cohortesque disponere, haec tamen ipsa timide atque ut eum omnia deficere viderentur; quod plerumque iis accidere consuevit, qui in
2 ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset, haec posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat: et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis officia praestabat.

Cum propter longitudinem agminis minus facile omnia 3
per se obire et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent, iusserunt pronuntiare, ut impedimenta relinquerent atque in orbem consisterent. Quod consilium 4
etsi in eiusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit et 5
hostes ad pugnandum alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Praeterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab 6
signis discederent, quaeque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret, clamore et fletu omnia complerentur.

XXXIIII. At barbaris consilium non defuit. Nam duces 1
eorum tota acie pronuntiare iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse praedam atque illis reservari, quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existumarent. [Erant et virtute et numero 2
pugnandi pares.] Nostri tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant, et quotiens quaeque cohors procurrerat, ab ea parte magnus numerus hostium cadebat. Qua re animadversa Am- 3
biorix pronuntiari iubet, ut procul tela coniciant neu propius accedant et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum et cotidiana exercitatione 4
nihil iis noceri posse; rursus se ad signa recipientes insequantur.

XXXV. Quo praecepto ab iis diligentissume observato, 1
cum quaepiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam par- 2
tem nudari necesse erat et ab latere aperto tela recipi. Rursus, cum in eum locum, unde erant egressi, reverti 3
coeperant, et ab iis, qui cesserant, et ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenere 4
vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine coniecta tela conferti vitare poterant. Tamen 5
tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis resistebant et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil, quod ipsis es-

set indignum, committebant. Tum Tito Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnae
7 auctoritatis, utrumque femur tragula traicitur; Quintus Lucanius, eiusdem ordinis, fortissume pugnans, dum circ-
8 cumvento filio subvenit, interficitur; Lucius Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur.

1 XXXVI. His rebus permotus Quintus Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Gneum Pompeium ad eum mittit rogatum,
2 ut sibi militibusque parcat. Ille appellatus respondit: Si velit secum conloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem in-
3 terponere. Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una conloquantur: sperare, ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat atque in eo perseverat.

1 XXXVII. Sabinus, quos in praesentia tribunos militum circum se habebat, et primorum ordinum centuriones se sequi iubet et, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abicere imperatum facit suisque, ut idem fa-
2 ciant, imperat. Interim, dum de condicionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo,
3 paulatim circumventus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant atque ululatum tollunt impetuque
4 in nostros facto ordines perturbant. Ibi Lucius Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. Reliqui
5 se in castra recipiunt, unde erant egressi. Ex quibus Lucius Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum proiecit, ipse pro
6 castris fortissime pugnans occiditur. Illi aegre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes desperata
7 salute se ipsi interficiunt. Pauci ex proelio elapsi incertis itineribus per silvas ad Titum Labienum legatum in hiberna perveniunt atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

XXXVIII. Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum 1
equitatu in Aduatucos, qui erant eius regno finitumi, pro-
ficiscitur; neque noctem neque diem intermittit pedita-
tumque sese subsequi iubet. Re demonstrata Aduatucis- 2
que concitatis, postero die in Nervios pervenit hortatur-
que, ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Ro-
manos pro iis, quas acceperint, iniuriis occasionem
dimittant: interfectos esse legatos duos magnamque partem 3
exercitus interisse demonstrat; nihil esse negotii, subito 4
oppressam legionem, quae cum Cicerone hiemet, interfici;
se ad eam rem profitetur adiutorem. Facile hac oratione
Nerviis persuadet.

XXXVIIII. Itaque confestim dimissis nuntiis ad Ceu- 1
trones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos, qui
omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus
possunt, cogunt et de inproviso ad Ciceronis hiberna ad-
volant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata.
Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli mili- 2
tes, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His 3
circumventis, magna manu Eburones, Nervii, Aduatuci
atque horum omnium socii et clientes legionem oppugnare
incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum
conscendunt. Aegre is dies sustentatur, quod omnem 4
spem hostes in celeritate ponebant atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant.

XXXX. Mittuntur ad Caesarem confestim ab Cicerone 1
litterae, magnis propositis praemiis, si pertulissent; obsessis omnibus viis missi intercipiuntur. Noctu ex materia, 2
quam munitionis causa conportaverant, turres admodum
cxx excitantur incredibili celeritate; quae deesse operi
videbantur, perficiuntur. Hostes postero die multo maio- 3
ribus coactis copiis castra oppugnant, fossam complent.
Eadem ratione, qua pridie, ab nostris resistitur. Hoc 4
idem reliquis deinceps fit diebus. Nulla pars nocturni 5
temporis ad laborem intermittitur; non aegris, non vulneratis facultas quietis datur. Quaecumque ad proximi diei 6
oppugnationem opus sunt, noctu comparantur; multae

praeustae sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnae loricaeque ex cra-
7 tibus attexuntur. Ipse Cicero, cum tenuissima valitudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

1 XXXXI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cice-
2 rone habebant, conloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, com-
3 memorant: omnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse; Caesaris reliquorumque hiberna oppugnari.
4 Addunt etiam de Sabini morte; Ambiorigem ostentant fidei
5 faciundae causa. Errare eos dicunt, si quicquam ab his praesidii sperent, qui suis rebus diffidant; sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent atque hanc inveterascere con-
6 suetudinem nolint; licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere et, quascumque in partes velint, sine
7 metu proficisci. Cicero ad haec unum modo respondit: non esse consuetudinem populi Romani, accipere ab hoste
8 armato condicionem: si ab armis discedere velint, se adiutore utantur legatosque ad Caesarem mittant; sperare pro eius iustitia, quae petierint, impetraturos.

1 XXXXII. Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum IX et
2 fossa pedum XV hiberna cingunt. Haec et superiorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant et, quos[dam]
3 de exercitu habebant captivos, ab his docebantur, sed nulla ferramentorum copia, quae esset ad hunc usum idonea, gladiis cespites circumcidere, manibus sagulisque
4 terram exhaurire nitebantur. Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minus horis tribus milium
5 passuum XV in circuitu munitionem perfecerunt, reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas idem captivi docuerant, parare ac facere coeperunt.

1 XXXXIII. Septimo oppugnationis die maximo coorto vento ferventes fusili ex argilla glandes fundis et ferve-

facta iacula in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, iacere coeperunt. Hae celeriter ignem comprehen- 2
derunt et venti magnitudine in omnem locum castrorum distulerunt. Hostes maximo clamore, sicuti parta iam at- 3
que explorata victoria, turres testudinesque agere et scalis vallum ascendere coeperunt. At tanta militum virtus 4
atque ea praesentia animi fuit, ut, cum undique flamma torrerentur maximaque telorum multitudine premerentur suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intellegerent, non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed paene ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrume fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris longe gravissimus fuit; sed tamen hunc 5
habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant recessumque primis ultimi non dabant. Pau- 6
lum quidem intermissa flamma et quodam loco turri adacta et contingente vallum, tertiae cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt suosque omnes removerunt, nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare coeperunt; quorum progredi ausus est nemo. Tum 7
ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque succensa est.

XXXXIIII. Erant in ea legione fortissumi viri, centurio- 1
nes, qui primis ordinibus adpropinquarent, Titus Pulio et Lucius Vorenus. Hi perpetuas inter se controversias 2
habebant, quinam anteferretur, omnibusque annis de locis summis simultatibus contendebant. Ex his Pulio, 3
cum acerrume ad munitiones pugnaretur, *Quid dubitas,* inquit, *Vorene? aut quem locum tuae probandae virtutis expectas? hic dies de nostris controversiis iudicabit.* Haec 4
cum dixisset, procedit extra munitiones, quaeque pars hostium confertissima est visa, inrumpit. Ne Vorenus qui- 5
dem sese vallo continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur. Mediocri spatio relicto Pulio pilum in 6
hostes inmittit atque unum ex multitudine procurrentem traicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt, in hostem tela universi coniciunt neque dant regrediendi

facultatem. Transfigitur scutum Pulioni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam et gladium educere conanti dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Vorenus et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulione omnis multitudo convertit; illum veruto arbitrantur occisum. Gladio comminus rem gerit Vorenus atque uno interfecto reliquos paulum propellit; dum cupidius instat, in locum deiectus inferiorem concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulio, atque ambo incolumes conpluribus interfectis summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque diiudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur.

XXXXV. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et maxime quod magna parte militum confecta vulneribus res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litterae nuntiique ad Caesarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat suamque ei fidem praestiterat. Hic servo spe libertatis magnisque persuadet praemiis, ut litteras ad Caesarem deferat. Has ille in iaculo inligatas effert et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus ad Caesarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

XXXXVI. Caesar acceptis litteris hora circiter undecima diei statim nuntium in Bellovacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo milia passuum XXV; iubet média nocte legionem proficisci celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio Crassus. Alterum ad Gaium Fabium legatum mittit, ut in Atrebatum fines legionem adducat, qua sibi scit iter faciendum. Scribit Labieno, si reipublicae commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat expectan-

dam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis colligit.

XXXXVII. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus, eo die milia passuum xx procedit. Crassum Samarobrivae praeficit legionemque attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne, quod eo tolerandae hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini et caede cohortium cognita, cum omnes ad eum Treverorum copiae venissent, veritus, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere posset, praesertim quos recenti victoria efferri sciret, litteras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset, rem gestam in Eburonibus perscribit, docet, omnes peditatus equitatusque copias Treverorum tria milia passuum longe ab suis castris consedisse.

XXXXVIII. Caesar consilio eius probato, etsi opinione trium legionum deiectus ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistola nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata intra munitionem castrorum abiciat. In litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter adfore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat praeceptum, tragulam mittit. Haec casu ad turrim adhaesit neque ab nostris biduo animadversa tertio die a quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat maximaque omnes laetitia adficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quae res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XXXXVIIII. Galli re cognita per exploratores obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copiis contendunt. Haec erant armata circiter milia LX. Cicero data facultate Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui litteras ad Caesarem deferat; hunc admonet, iter caute diligenterque faciat; perscribit in litteris, hostes ab se discessisse omnemque ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris circiter media nocte Caesar adlatis suos facit certiores eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die luce prima movet castra et circiter milia passuum quattuor progressus trans vallem et rivum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, tantulis copiis iniquo loco dimicare; tum, quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, aequo animo remittendum de celeritate existumabat. Consedit et, quam aequissimo loco potest, castra communit atque haec, etsi erant exigua per se, vix hominum milium septem, praesertim nullis cum inpedimentis, tamen angustiis viarum, quam maxime potest, contrahit eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis explorat, quo commodissime itinere valles transiri possit.

L. Eo die parvulis equestribus proeliis ad aquam factis utrique sese suo loco continent, Galli, quod ampliores copias, quae nondum convenerant, expectabant, Caesar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris proelio contenderet; si id efficere non posset, ut exploratis itineribus minore cum periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit proeliumque cum nostris equitibus committit. Caesar consulto equites cedere seque in castra recipere iubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris iubet.

LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias traducunt aciemque iniquo loco constituunt, nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt et tela intra mu-

nitionem ex omnibus partibus coniciunt praeconibusque 3
circummissis pronuntiari iubent, seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem; ac sic 4
nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis, singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Caesar omnibus portis eruptione facta equitatuque emisso celeriter hostes in fugam 5
dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo, magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

LII. Longius prosequi veritus, quod silvae paludesque intercedebant neque etiam parvulo detrimento illorum 1
locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testu- 2
dines munitionesque hostium admiratur; legione producta cognoscit, non decimum quemque esse reliquum militem sine vulnere: ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum 3
periculo et quanta cum virtute res sint administratae. Ciceronem pro eius merito legionemque conlaudat; centurio- 4
nes singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottae certius ex captivis cognoscit. Po- 5
stero die contione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeri- 6
tate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferundum docet, quod, beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina laetatio neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili cele- 1
ritate de victoria Caesaris fama perfertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis milia passuum abesset circiter LX, eoque post horam nonam diei Caesar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oreretur, quo clamore significatio victoriae gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treveros perlata, Indutiomarus, qui 2
postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit copiasque omnes in Treveros reducit. Caesar 3

Fabium cum sua legione remittit in hiberna, ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit et, quod tanti motus Galliae extiterant,
4 totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato omnes fere Galliae civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant et, quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret, explorabant nocturnaque
5 in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Caesaris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum nuntium acciperet.
6 In his ab Lucio Roscio [quaestore], quem legioni tertiaedecimae praefecerat, certior factus est, magnas Gallorum copias earum civitatum, quae Aremoricae appellantur, oppugnandi sui causa convenisse neque longius milia passuum octo ab hibernis suis afuisse, sed nuntio allato de victoria Caesaris discessisse, adeo ut fugae similis discessus videretur.

LIIII. At Caesar principibus cuiusque civitatis ad se evocatis alias territando, cum se scire, quae fierent, denuntiaret, alias cohortando magnam partem Galliae in of-
2 ficio tenuit. Tamen Senones, quae est civitas inprimis firma et magnae inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus adventu in Galliam Caesaris, cuiusque maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti regno
3 domoque expulerunt et, missis ad Caesarem satisfaciundi causa legatis, cum is omnem ad se senatum venire iussis-
4 set, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros valuit, esse aliquos repertos principes inferendi belli, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut praeter Aeduos et Remos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli
5 officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, cum conpluribus aliis de causis, tum maxime, quod ei, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deper-

didisse, ut a populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.

LV. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis 1
nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Ger- 2
manorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Tencterorum transitu: non esse amplius fortunam temptaturos. Hac spe la- 3
psus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitumis equos parare, exules damnatosque tota Gallia magnis praemiis ad se allicere coepit. Ac tantam sibi iam his 4
rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit, ultro ad se veniri, altera ex parte 1
Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi coepisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum 2
est initium belli: quo lege communi omnes puberes armati convenire consuerunt; qui ex iis novissimus convenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factio- 3
nis, generum suum, quem supra demonstravimus Caesaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem iudicat bonaque eius publicat. His rebus confectis in concilio pronun- 4
tiat, accersitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque conpluribus Galliae civitatibus; huc iturum per fines Re- 5
morum eorumque agros populaturum ac, priusquam id faciat, castra Labieni obpugnaturum. Quae fieri velit, praecipit.

LVII. Labienus, cum et loci natura et manu munitis- 1
sumis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil limebat, ne quam occasionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. Itaque a Cingetorige atque eius propinquis ora- 2
tione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nun-

tios mittit ad finitumas civitates equitesque undique evocat: 3 his certum diem conveniendi dicit. Interim prope cotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias conloquendi aut territandi causa; equites plerumque omnes tela intra 4 vallum coniciebant. Labienus suos intra munitionem continebat timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

1 LVIII. Cum maiore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accersendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treveros 2 perferri posset. Interim ex consuetudine cotidiana Indutiomarus ad castra accedit atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela coniciunt et magna cum contumelia 3 verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac 4 dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit atque interdicit, proterritis hostibus atque in fugam coniectis — quod fore, sicut accidit, videbat — unum omnes peterent Indutiomarum, neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, quod mora reliquorum spatium nactum 5 illum effugere nolebat; magna proponit iis, qui occiderint, 6 praemia; summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, et cum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur caputque eius refertur in castra; redeuntes equites, 7 quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita omnes Eburonum et Nerviorum, quae convenerant, copiae discedunt, pauloque habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam.

C. IULI CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS SEXTUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCI.] I. Galliae motus.

Caesar maiorem Galliae motum expectans copias auget c. I. Nerviis, Senonibus, Carnutibus in deditionem acceptis Menapios subigit, c. II—VI. Treveros Labienus devincit, c. VII. VIII.

II. Caesaris in Suebos expeditio.

Caesar iterum Rhenum transit, c. VIIII. Suebi ad extremos fines suos se recipiunt, c. X. — Gallorum et Germanorum instituta moresque comparantur, c. XI—XXIIII. Hercynia silva describitur, c. XXV—XXVIII. —

III. Eburonum fines devastantur.

Caesar Suebis frustra temptatis in Eburones revertitur, c. XXVIII—XXXIII. Omnes Gallos ad hos diripiendos evocat, c. XXXIIII. Interim Sugambri Ciceronis castra adorti metu Caesaris adventantis domum revertuntur, c. XXXV—XXXXII. Caesar Eburonum agris vastatis concilioque peracto in Italiam ad conventus agendos proficiscitur, c. XXXXIII. XXXXIIII.

I. Multis de causis Caesar maiorem Galliae motum 1
expectans per Marcum Silanum, Gaium Antistium Reginum, Titum Sextium legatos delectum habere instituit; simul ab Gneo Pompeio proconsule petit, quoniam ipse 2
ad urbem cum imperio reipublicae causa remaneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci iuberet, magni inter- 3
esse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliae existumans, tantas videri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore

4 resarciri, sed etiam maioribus augeri copiis posset. Quod cum Pompeius et reipublicae et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per suos delectu tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani disciplina atque opes possent.

1 II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treveris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt. 2 Cum ab proximis impetrare non possent, ulteriores temptant. Inventis nonnullis civitatibus iureiurando inter se confirmant obsidibusque de pecunia cavent; Ambiorigem 3 sibi societate et foedere adiungunt. Quibus rebus cognitis Caesar, cum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, [ac] Menapios adiunctis Cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitumisque civitatibus consilia communicare, a Treveris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum putavit.

1 III. Itaque nondum hieme confecta proximis quattuor coactis legionibus de inproviso in fines Nerviorum 2 contendit et, priusquam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto atque ea praeda militibus concessa vastatisque agris in 3 deditionem venire atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio rursus in hiberna legiones reduxit. 4 Concilio Galliae primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui praeter Senones, Carnutes Treverosque venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum 5 transfert. Confines erant hi Senonibus civitatemque patrum memoria coniunxerant, sed ab hoc consilio afuisse 6 existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur magnisque itineribus eo pervenit.

1 IIII. Cognito eius adventu Acco, qui princeps eius consilii fuerat, iubet in oppida multitudinem convenire.

Conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur. Necessario sententia desistunt legatosque deprecandi causa ad Caesarem mittunt; adeunt per Aeduos quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Caesar petentibus Aeduis dat veniam excusationemque accipit, quod aestivum tempus instantis belli, non quaestionis esse arbitratur. Obsidibus imperatis centum, hos Aeduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. Peragit concilium Caesar equitesque imperat civitatibus.

V. Hac parte Galliae pacata totus et mente et animo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat, Ambiorigem proelio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Caesarem legatos numquam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treveros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacesseret, ne desperata salute aut se in Menapios abderet aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit duasque legiones ad eum proficisci iubet; ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi nulla coacta manu loci praesidio freti in silvas paludesque confugiunt suaque eodem conferunt.

VI. Caesar partitis copiis cum Gaio Fabio legato et Marco Crasso quaestore celeriterque effectis pontibus adit tripertito, aedificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis petendae causa mittunt. Ille obsidibus acceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut eius legatos finibus suis re-

4 cepissent. His confirmatis rebus Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit, ipse in Treveros proficiscitur.

1 VII. Dum haec a Caesare geruntur, Treveri magnis coactis peditatus equitatusque copiis Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hiemaverat, adoriri para-
2 bant, iamque ab eo non longius bidui via aberant, cum
3 duas venisse legiones missu Caesaris cognoscunt. Positis castris a milibus passuum xv auxilia Germanorum ex-
4 pectare constituunt. Labienus hostium cognito consilio, sperans, temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, praesidio quinque cohortium impedimentis relicto cum viginti quinque cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur et mille passuum intermisso spatio
5 castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque praeruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo neque hostes transituros existi-
6 mabat. Augebatur auxiliorum cotidie spes. Loquitur in consilio palam, quoniam Germani adpropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum et postero die prima luce castra moturum.
7 Celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero nonnullos Gallicis rebus favere
8 natura cogebat. Labienus noctu tribunis militum primisque ordinibus convocatis, quid sui sit consilii, proponit et, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri iubet. His rebus fugae simi-
9 lem profectionem effecit. Haec quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur.

1 VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, cum Galli, cohortati inter se, ne speratam praedam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis Germanorum auxilium expectare, neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, praesertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant, flumen transire et iniquo loco committere proelium non du-

bitant. Quae fore suspicatus Labienus, ut omnes citra 2
flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris placide
progrediebatur. Tum praemissis paulum impedimentis 3
atque in tumulo quodam collocatis, *Habetis*, inquit, *mili-
tes, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque
iniquo loco tenetis: praestate eandem nobis ducibus vir- 4
tutem, quam saepenumero imperatori praestitistis, atque
illum adesse et haec coram cernere existimate.* Simul 5
signa ad hostem converti aciemque dirigi iubet et paucis
turmis praesidio ad impedimenta dimissis reliquos equites
ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila 6
in hostes immittunt. Illi, ubi praeter spem, quos fugere
credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum
modo ferre non potuerunt ac primo concursu in fugam
coniecti proxumas silvas petiverunt. Quos Labienus equi- 7
tatu consectatus magno numero interfecto, conpluribus
captis paucis post diebus civitatem recepit. Nam Ger-
mani, qui auxilio veniebant, percepta Treverorum fuga
sese domum receperunt. Cum his propinqui Indutiomari, 8
qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate
excesserunt. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in 9
officio demonstravimus, principatus atque imperium est
traditum.

VIIII. Caesar, postquam ex Menapiis in Treveros ve- 1
nit, duabus de causis Rhenum transire constituit; qua- 2
rum una erat, quod auxilia contra se Treveris miserant,
altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. His con- 3
stitutis rebus paulum supra eum locum, quo ante exer-
citum traduxerat, facere pontem instituit. Nota atque in- 4
stituta ratione magno militum studio paucis diebus opus
efficitur. Firmo in Treveris ad pontem praesidio relicto, 5
ne quis ab his subito motus oreretur, reliquas copias
equitatumque traducit. Ubii, qui ante obsides dederant 6
atque in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum
legatos mittunt, qui doceant, neque auxilia ex sua civitate
in Treveros missa neque ab se fidem laesam; petunt atque 7
orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum in-
nocentes pro nocentibus poenas pendant; si amplius ob-

8 sidum velit, dare pollicentur. Cognita Caesar causa reperit, ab Suebis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accipit, aditus viasque in Suebos perquirit.

1 X. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior, Suebos omnes in unum locum copias cogere atque iis nationibus, quae sub eorum sint imperio, denuntiare, ut 2 auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit; Ubiis imperat, ut pecora deducant suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans, barbaros atque imperitos homines inopia cibariorum adductos ad iniquam 3 pugnandi condicionem posse deduci; mandat, ut crebros exploratores in Suebos mittant, quaeque apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt et paucis diebus in- 4 termissis referunt: Suebos omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines se recepisse: silvam esse ibi infinita magni- 5 tudine, quae appellatur Bacenis; hanc longe introrsus pertinere et pro nativo muro obiectam Cheruscos ab Suebis Suebosque ab Cheruscis iniuriis incursionibusque prohibere: ad eius initium silvae Suebos adventum Romanorum expectare constituisse.

1 XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur, de Galliae Germaniaeque moribus 2 et, quo differant hae nationes inter sese, proponere. In Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis domibus 3 factiones sunt, earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existumantur, quorum ad arbitrium iudiciumque summa omnium 4 rerum consiliorumque redeat. Itaque eius rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter 5 suos habet auctoritatem. Haec eadem ratio est in summa totius Galliae: namque omnes civitates in partes divisae sunt duas.

XII. Cum Caesar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani. Hi cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis magnaeque eorum erant clientelae, Germanos atque Ariovistum sibi adiunxerant eosque ad se magnis iacturis pollicitationibusque perduxerant. Proeliis vero compluribus factis secundis atque omni nobilitate Aeduorum interfecta tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Aeduis ad se transducerent obsidesque ab iis principum filios acciperent et publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros, et partem finitumi agri per vim occupatam possiderent Galliaeque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Divitiacus auxilii petendi causa Romam ad senatum profectus inperfecta re redierat. Adventu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Caesarem comparatis, quod hi, qui se ad eorum amicitiam adgregaverant, meliore condicione atque aequiore imperio se uti videbant, reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant; quos quod adaequare apud Caesarem gratia intellegebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur: ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebes paene servorum habetur loco, quae nihil audet per se, nullo adhibetur consilio; plerique, cum aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut iniuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus; in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: ad eos magnus adule-

scentium numerus disciplinae causa concurrit, magnoque
5 hi sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus contro-
versiis publicis privatisque constituunt, et si quod est
admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, si de
finibus controversia est, idem decernunt, praemia poe-
6 nasque constituunt; si qui aut privatus aut populus eo-
rum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena
7 apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, hi
numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes
decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex
contagione incommodi accipiant, neque his petentibus
8 ius redditur neque honos ullus communicatur. His au-
tem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter
9 eos habet auctoritatem. Hoc mortuo aut, si qui ex re-
liquis excellit dignitate, succedit, aut, si sunt plures pa-
res, suffragio druidum, nonnumquam etiam armis de prin-
10 cipatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Car-
nutum, quae regio totius Galliae media habetur, consi-
dunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui con-
troversias habent, conveniunt eorumque decretis iudiciis-
11 que parent. Disciplina in Britannia reperta atque inde
in Galliam translata esse existimatur, et nunc, qui dili-
gentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo di-
scendi causa proficiscuntur.

1 XIIII. Druides a bello abesse consuerunt neque tri-
buta una cum reliquis pendunt, militiae vacationem omni-
2 umque rerum habent inmunitatem. Tantis excitati prae-
miis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a
3 parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi nume-
rum versuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli
vicenos in disciplina permanent. Neque fas esse existi-
mant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, pu-
4 blicis privatisque rationibus, Graecis litteris utantur. Id
mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque
in vulgum disciplinam efferri velint neque eos, qui di-
scunt, litteris confisos minus memoriae studere; quod
fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum diligentiam
5 in perdiscendo ac memoriam remittant. Inprimis hoc

volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa praeterea de 6
sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et iuventuti tradunt.

XV. Alterum genus est equitum. Ili, cum est usus 1
atque aliquod bellum incidit — quod fere ante Caesaris adventum quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent aut inlatas propulsarent —, omnes in bello versantur, atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque 2
habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XVI. Natio est omnium Gallorum admodum dedita re- 1
ligionibus, atque ob eam causam, qui sunt adfecti gravio- 2
ribus morbis quique in proeliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant aut se immolaturos vovent administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur, quod, pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non 3
posse deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alii inmani magnitudine simulacra habent, quorum con- 4
texta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto aut in latrocinio aut aliqua 5
noxa sint conprehensi, gratiora dis immortalibus esse arbitrantur; sed cum eius generis copia defecit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maxime Mercurium colunt. Huius sunt 1
plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc Apollinem et Martem et Iovem et Mi- 2
nervam. De his eandem fere, quam reliquae gentes, habent opinionem: Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque artificiorum initia tradere, Iovem imperium caelestium tenere, Martem bella regere. Huic, cum proe- 3
lio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperint, ple-

rumque devovent; cum superaverunt, animalia capta im-
4 molant reliquasque res in unum locum conferunt. Multis
in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis con-
5 secratis conspicari licet; neque saepe accidit, ut neglecta
quispiam religione aut capta apud se occultare aut posita
tollere auderet, gravissimumque ei rei supplicium cum
cruciatu constitutum est.

1 XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prae-
2 dicant idque ab druidibus proditum dicunt. Ob eam cau-
sam spatia omnis temporis non numero dierum, sed no-
ctium finiunt; dies natales et mensium et annorum initia
3 sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis
vitae institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos
liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus militiae sustinere
possint palam ad se adire non patiuntur filiumque pue-
rili aetate in publico in conspectu patris adsistere turpe
ducunt.

1 XVIIII. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis no-
mine acceperunt, tantas ex suis bonis aestimatione facta
2 cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniae con-
iunctim ratio habetur fructusque servantur; uter eorum
vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus su-
3 periorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti in
liberos, vitae necisque habent potestatem; et cum pater-
familiae inlustriore loco natus decessit, eius propinqui
conveniunt et, de morte si res in suspicionem venit, de
uxoribus in servilem modum quaestionem habent et, si
conpertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas
4 interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica
et sumptuosa; omniaque, quae vivis cordi fuisse arbi-
trantur, in ignem inferunt, etiam animalia, ac paulo
supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis di-
lectos esse constabat, iustis funeribus confectis una cre-
mabantur.

1 XX. Quae civitates commodius suam rempublicam
administrare existimantur, habent legibus sanctum, si
quis quid de republica a finitimis rumore aut fama acce-
perit, uti ad magistratum deferat neve cum quo alio com-

municet, quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus inpelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quae visa sunt, occultant, quaeque esse ex usu iudicaverunt, multitudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui non conceditur. 3

XXI. Germani multum ab hac consuetudine differunt Nam neque druides habent, qui rebus divinis praesint, neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus iuvantur, Solem et Vulcanum et Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; ab parvulis labori ac duritiae student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant. Intra annum vero vicesimum feminae notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cuius rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur et pellibus aut parvis renonum legimentis utuntur, magna corporis parte nuda. 1 2 3 4 5

XXII. Agriculturae non student, maiorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui tum una coierunt, quantum et quo loco visum est agri, adtribuunt atque anno post alio transire cogunt. Eius rei multas adferunt causas: ne adsidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque aestus vitandos aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex factiones dissensionesque nascuntur; ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat. 1 2 3 4

XXIII. Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitumos cedere neque quemquam prope audere consistere; simul hoc se 1 2 3

fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis timore
4 sublato. Cum bellum civitas aut inlatum defendit aut in-
fert, magistratus, qui ei bello praesint, ut vitae necisque
5 habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est com-
munis magistratus, sed principes regionum atque pagorum
6 inter suos ius dicunt controversiasque minuunt. Latro-
cinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque
civitatis fiunt, atque ea iuventutis exercendae ac desidiae
7 minuendae causa fieri praedicant. Atque ubi quis ex prin-
cipibus in concilio dixit, se ducem fore, qui sequi velint,
profiteantur, consurgunt ii, qui et causam et hominem
probant, suumque auxilium pollicentur atque ab multitu-
8 dine conlaudantur; qui ex his secuti non sunt, in deser-
torum ac proditorum numero ducuntur, omniumque his
9 rerum postea fides derogatur. Hospitem violare fas non
putant; qui quacumque de causa ad eos venerunt, ab in-
iuria prohibent, sanctos habent, hisque omnium domus
patent victusque communicatur.

1 XXIIII. Ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli
virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum
multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mit-
2 terent. Itaque ea, quae fertilissima Germaniae sunt,
circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni et quibu
Graecis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appel-
lant, Volcae Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt;
3 quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summam-
4 que habet iustitiae et bellicae laudis opinionem. Nunc quod
in eadem inopia, egestate patientiaque Germani permanent,
5 eodem victu et cultu corporis utuntur, Gallis autem pro-
vinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia
6 multa ad copiam atque usus largitur, paulatim adsuefacti
superari multisque victi proeliis, ne se quidem ipsi cum
illis virtute comparant.

1 XXV. Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata
est, latitudo novem dierum iter expedito patet; non enim
aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt
2 Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauracorum finibus
rectaque fluminis Danuvii regione pertinet ad fines Daco-

rum et Anartium; hinc se flectit sinistrorsus diversis ab 3
flumine regionibus multarumque gentium fines propter
magnitudinem adtingit; neque quisquam est huius Germa- 4
niae, qui se aut adisse ad initium eius silvae dicat, cum die-
rum iter LX processerit, aut, quo ex loco oriatur, accepe-
rit, multaque in ea genera ferarum nasci constat, quae 5
reliquis in locis visa non sint; ex quibus quae maxime
differant ab ceteris et memoriae prodenda videantur, haec
sunt.

XXVI. Est bos cervi figura, cuius a media fronte in- 1
ter aures unum cornu existit excelsius magisque directum
his, quae nobis nota sunt, cornibus; ab eius summo sicut 2
palmae ramique late diffunduntur. Eadem est feminae ma- 3
risque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

XXVII. Sunt item, quae appellantur alces. Harum est 1
consimilis capris figura et varietas pellium, sed magnitu-
dine paulo antecedunt mutilaeque sunt cornibus et crura
sine nodis articlisque habent, neque quietis causa procum- 2
bunt neque, si quo adflictae casu conciderunt, erigere sese
aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus: ad 3
eas se adplicant atque ita paulum modo reclinatae quietem
capiunt. Quarum ex vestigiis cum est animadversum a ve- 4
natoribus, quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut
ab radicibus subruunt aut accidunt arbores tantum, ut
summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se 5
consuetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere ad-
fligunt atque una ipsae concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui uri appellan- 1
tur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, specie et
colore et figura tauri. Magna vis eorum est et magna ve- 2
locitas, neque homini neque ferae, quam conspexerunt,
parcunt. Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se 3
labore durant adulescentes atque hoc genere venationis
exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in
publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt
laudem. Sed adsuescere ad homines et mansuefieri ne 4
parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum et 5
figura et species multum a nostrorum boum cornibus dif-

6 fert. Haec studiose conquisita ab labris argento circumcludunt atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.
1 XXVIIII. Caesar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suebos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturae student, constituit non progredi lon-
2 gius; sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Ubiorum contingebat, in lon-
3 gitudinem pedum ducentorum rescindit atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit praesidiumque cohortium XII pontis tuendi causa ponit magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco praesidioque
4 Gaium Volcatium Tullum adulescentem praefecit. Ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam silvam, quae est totius Galliae maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet milibusque amplius quingentis in longitudinem patet, Lucium Minucium Basilum cum omni equitatu praemittit, si quid celeritate itineris atque oppor-
5 tunitate temporis proficere posset; monet, ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua eius adventus procul significatio fiat; sese confestim subsequi dicit.
1 XXX. Basilus, ut imperatum est, facit. Celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse
2 dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. Nam *sicut* magno accidit casu, ut in ipsum incautum etiam atque inparatum incideret, priusque eius adventus ab omnibus videretur, quam fama ac nuntius adferretur, sic magnae fuit fortunae, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, redis equis-
3 que conprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc quoque factum est, quod aedificio circumdato silva, ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi aestus causa plerumque silvarum atque fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco paulisper equitum

nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus illum in 4
equum quidam ex suis intulit: fugientem silvae texerunt.
Sic et ad subeundum periculum et ad vitandum multum
fortuna valuit.

XXXI Ambiorix copias suas iudicione non conduxe- 1
rit, quod proelio dimicandum non existimarit, an tem-
pore exclusus et repentino equitum adventu prohibitus,
cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est.
Sed certe dimissis per agros nuntiis sibi quemque consu- 2
lere iussit. Quorum pars in Arduennam silvam, pars in
continentes paludes profugit: qui proximi Oceano fuerunt, 3
hi insulis sese occultaverunt, quas aestus efficere consue-
runt; multi ex suis finibus egressi se suaque omnia alienis- 4
simis crediderunt. Catuvolcus, rex dimidiae partis Eburo- 5
num, qui una cum Ambiorige consilium inierat, aetate iam
confectus, cum laborem belli aut fugae ferre non posset,
omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consi-
lii auctor fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaque
copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero Ger- 1
manorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos
ad Caesarem miserunt oratum, ne se in hostium numero
duceret neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhe-
num, unam esse causam iudicaret: nihil se de bello cogi-
tasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Caesar explorata 2
re quaestione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga
convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit; si ita fe-
cissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis 3
in tres partes distributis inpedimenta omnium legionum
Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est 4
in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurun-
culeius hiemandi causa consederant. Hunc cum reliquis 5
rebus locum probarat, tum quod superioris anni munitio-
nes integrae manebant, ut militum laborem sublevaret.
Praesidio inpedimentis legionem quartamdecimam reliquit,
unam ex his tribus, quas proxume conscriptas ex Italia
traduxerat. Ei legioni castrisque Quintum Tullium Cice- 6
ronem praeficit ducentosque equites adtribuit.

1 XXXIII. Partito exercitu Titum Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quae Menapios adtingunt, proficisci iubet, Gaium Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae ad Aduatucos adiacet, depopulandam mittit, ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennae partis ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens post diem septimum sese reversurum confirmat, quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si reipublicae commodo facere possint, ad eum diem revertantur, ut rursus communicato consilio exploratisque hostium rationibus aliud initium belli capere possent.

1 XXXIIII. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non praesidium, quod se armis defenderet, sed in omnis partis dispersa multitudo. Ubi cuique aut valles abdita aut locus silvestris aut palus impedita spem praesidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. 3 Haec loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat non in summa exercitus tuenda — nullum enim poterat universis *ab* perterritis ac dispersis periculum accidere —, sed in singulis militibus conservandis; quae tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. 4 Nam et praedae cupiditas multos longius evocabat, et silvae incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. 5 Si negotium confici stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendae plures manus diducendique erant milites; 6 si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat praesidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. 7 Ut in eiusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur, ut potius in nocendo aliquid praetermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. 8 Dimittit ad finitimas civitates nuntios Caesar, omnes ad se vocat spe praedae ad diripiendos Eburones, ut potius in

silvis Gallorum vita quam legionarius miles periclitetur, simul ut magna multitudine circumfusa pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit. 9

XXXV. Haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque adpetebat septimus, quem ad diem Caesar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et quantos adferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quae parvam modo causam timoris adferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones atque ultro omnes ad praedam evocari. Cogunt equitum duo milia Sugambri, qui sunt proxumi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tencteros atque Usipetes supra docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibusque triginta milibus passuum infra eum locum, ubi pons erat perfectus praesidiumque ab Caesare relictum, primos Eburonum fines adeunt; multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati praeda longius procedunt. Non hos palus [in] bello latrociniisque natos, non silvae morantur. Quibus in locis sit Caesar, ex captivis quaerunt; profectum longius reperiunt omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, *Quid vos*, inquit, *hanc miseram ac tenuem sectamini praedam, quibus licet iam esse fortunatissimis? Tribus horis Aduatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit; praesidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit neque quisquam egredi extra munitiones audeat.* Oblata spe Germani, quam nacti erant praedam, in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt usi eodem duce, cuius haec indicio cognoverant. 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

XXXVI. Cicero, qui omnes superiores dies praeceptis Caesaris cum summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die, diffidens, de numero dierum Caesarem fidem servaturum, quod longius progressum audiebat neque ulla de reditu eius fama adferebatur, simul 1 2

eorum permotus vocibus, qui illius patientiam paene obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret, nullum eiusmodi casum expectans, quo, novem oppositis legionibus maximoque equitatu dispersis ac paene deletis hostibus, in milibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit.
3 quas inter et castra unus omnino collis intererat. Conplures erant ex legionibus aegri relicti; ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter ccc, sub vexillo una mittuntur; magna praeterea multitudo calonum, magna vis iumentorum, quae in castris subsederant, facta potestate sequitur.

1 XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt protinusque eodem illo, quo venerant, cursu
2 ab decumana porta in castra inrumpere conantur, nec prius sunt visi obiectis ab ea parte silvis, quam castris adpropinquarent, usque eo ut, qui sub vallo tenderent mer-
3 catores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impetum
4 cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis
5 hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Aegre portas nostri tuentur; reliquos aditus locus ipse per se
6 munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quaerit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident.
7 Alius iam castra capta pronuntiat, alius deleto exercitu
8 atque imperatore victores barbaros venisse contendit; plerique novas sibi ex loco religiones fingunt Cottaeque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante
9 oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse
10 intus praesidium. Perrumpere nituntur seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

1 XXXVIII. Erat aeger cum praesidio relictus Publius Sextius Baculus, qui primum pilum ad Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proeliis fecimus, ac diem
2 iam quintum cibo caruerat. Hic diffisus suae atque omnium saluti inermis ex tabernaculo prodit; videt, inminere ho-

stes atque in summo esse rem discrimine: capit arma a proximis atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione erat; paulisper una proelium sustinent. Relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus; aegre per manus tractus servatur. Hoc spatio interposito reliqui sese confirmant tantum, ut in munitionibus consistere audeant speciemque defensorum praebeant. 3 4 5

XXXVIIII. Interim confecta frumentatione milites nostri clamorem exaudiunt; praecurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quae perterritos recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his praecipiatur, expectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari signa procul conspicati oppugnatione desistunt; redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant; postea despecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt. 1 2 3 4

XXXX. Calones in proximum tumulum procurrunt. Hinc celeriter deiecti se in signa manipulosque coniciunt; eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra, et si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt; alii, ut in iugo consistant atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati duce Gaio Trebonio, equite Romano, qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu militum virtute servantur. At ii, qui in iugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam prodesse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causa 1 2 3 4 5 6 7

in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortissime pu-
8 gnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, praeter spem incolumis in castra pervenit, pars a barbaris circumventa periit.

1 XXXXI. Germani desperata expugnatione castrorum, quod nostros iam constitisse in munitionibus videbant, cum ea praeda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese
2 receperunt. Ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum Gaius Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum
3 incolumi Caesarem exercitu. Sic omnino animos timor praeoccupaverat, ut paene alienata mente deletis omnibus copiis equitatum se ex fuga recepisse dicerent neque incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturos fuisse
4 contenderent. Quem timorem Caesaris adventus sustulit.

1 XXXXII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex statione et praesidio essent emissae, questus — ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse — multum fortunae in repentino hostium ad-
2 ventu potuisse iudicavit, multo etiam amplius, quod paene ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset.
3 Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

1 XXXXIII. Caesar rursus ad vexandos hostes profectus magno coacto numero ex finitumis civitatibus in omnes
2 partes dimittit. Omnes vici atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur; praeda ex omnibus
3 locis agebatur; frumenta non solum tanta multitudine iumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in praesentia se occultassent, tamen his deducto exercitu re-
4 rum omnium inopia pereundum videretur. Ac saepe in eum locum ventum est tanto in omnis partis diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi nec plane etiam abisse ex conspectu

contenderent, ut spe consequendi inlata atque infinito 5
labore suscepto, qui se summam ab Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris aut saltibus se eriperet et noctu occul- 6
tatus alias regiones partesque peteret non maiore equitum praesidio quam quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

XXXXIIII. Tali modo vastatis regionibus exercitum 1
Caesar duarum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliae indicto de coniuratione Senonum et Carnutum quaestionem habere instituit et de Accone, qui princeps eius consilii fuerat, graviore 2
sententia pronuntiata more maiorum supplicium sumpsit. Nonnulli iudicium veriti profugerunt. Quibus cum aqua 3
atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in hibernis conlocavit frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est

---

C. IULI CAESARIS
DE BELLO GALLICO
COMMENTARIUS SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCII.] Bellum Vercingetorigis.

Dum Caesar in Italia versatur, Galli nova de bello consilia ineunt, c. I. Primi Carnutes, deinde Arverni Vercingetorige auctore Biturigibus adiunctis bellum suscipiunt, c. II—V. Caesar de improviso Arvernos invadit et opprimit, c. VI—VIII. Boiis auxilio profectus contra Vercingetorigem in itinere Vel-

launodunum, Cenabum, Noviodunum oppida capit, c. VIIII—XIII. Avaricum, cui uni ceteris Biturigum oppidis incensis Galli pepercerant, aliquamdiu fortiter defensum expugnat c. XIIII—XXVIII. Dum Vercingetorix bellum persequitur, Caesar Aeduorum turbis avocatur, c. XXVIIII—XXXII. His compositis Labienum in Senones Parisiosque delegat, ipse ad Gergoviam proficiscitur, c. XXXIII—XXXVI. Dum hanc oppugnat, graviores in Aeduis turbae excitantur, c. XXXVII—XXXVIIII. Dum Caesar auxiliis Aeduorum obviam proficiscitur, castra aegre a Gallorum impetu defenduntur, c. XXXX. XXXXI. Aedui deficiunt, c. XXXXII. XXXXIII. Romani Gergoviam impetu capere conati magna cum clade repelluntur, c. XXXXIIII—LI. Caesar oratione ad milites habita obsidionem solvit, c. LII. LIII, castra in Aeduos movet, c. LIIII—LVI. Ibi Labienus re prospere in Parisiis gesta se cum Caesare coniungit, c. LVII—LXII. Aeduorum exemplo incitati omnes fere Galli deficiunt, Caesarem in Sequanos iter facientem aggressi duce Vercingetorige caeduntur, c. LXIII—LXVII. Vercingetorix Alesiam se confert omnemque Galliam ad bellum evocat, c. LXVIII—LXXI. Caesar Alesiam munitionibus cingit, c. LXXII—LXXIIII. Galli socios obsidione liberare conati profligantur, c. LXXV—LXXXVIII. Alesia et Vercingetorix deduntur, c. LXXXVIIII. Caesar Aeduos et Arvernos in deditionem accipit, legiones in hiberna distribuit, c. LXXXX.

1 I. Quieta Gallia, Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii caede, senatusque consulto certior factus, ut omnes iuniores Italiae coniurarent, delectum tota provincia habere in-
2 stituit. Eae res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et adfingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur, retineri urbano motu Caesarem neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire
3 posse. Hac impulsi occasione, qui iam ante se populi Romani imperio subiectos dolerent, liberius atque audacius
4 de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliae conciliis silvestribus ac remotis locis queruntur de Acconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere
5 demonstrant; miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus ac praemiis deposcunt, qui belli initium faciant et sui capitis periculo Galliam in libertatem
6 vindicent. Inprimis rationem esse habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Caesar ab

exercitu intercludatur. Id esse facile, quod neque legio- 7
nes audeant absente imperatore ex hibernis egredi, neque
imperator sine praesidio ad legiones pervenire possit. Po- 8
stremo in acie praestare interfici, quam non veterem belli
gloriam libertatemque, quam a maioribus acceperint, re-
cuperare.

II. His rebus agitatis profitentur Carnutes, se nullum 1
periculum communis salutis causa recusare, principesque
ex omnibus bellum facturos pollicentur et, quoniam in 2
praesentia obsidibus cavere inter se non possint, ne res
efferatur, ut iureiurando ac fide sanciatur, petunt, conla-
tis militaribus signis, quo more eorum gravissima caeri-
monia continetur, ne facto initio belli ab reliquis deserantur.
Tum conlaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, 3
qui aderant, tempore eius rei constituto ab concilio disce-
ditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes Gutruato et Concon- 1
netodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum signo
dato concurrunt civesque Romanos, qui negotiandi causa
ibi constiterant, in his Gaium Fufium Citam, honestum
equitem Romanum, qui rei frumentariae iussu Caesaris
praeerat, interficiunt bonaque eorum diripiunt. Celeriter 2
ad omnes Galliae civitates fama perfertur. Nam ubicum-
que maior atque inlustrior incidit res, clamore per agros
regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et
proxumis tradunt, ut tum accidit. Nam quae Cenabi oriente 3
sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in fini-
bus Arvernorum audita sunt, quod spatium est milium pas-
suum circiter centum LX.

IIII. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, 1
Arvernus, summae potentiae adulescens, cuius pater prin-
cipatum Galliae totius obtinuerat et ob eam causam, quod
regnum adpetebat, ab civitate erat interfectus, convocatis
suis clientibus facile incendit. Cognito eius consilio ad 2
arma concurritur. Prohibetur ab Gobannitione, patruo suo,
reliquisque principibus, qui hanc temptandam fortunam
non existimabant, expellitur ex oppido Gergovia; non de- 3
stitit tamen atque in agris habet delectum egentium ac per-

ditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate,
4 ad suam sententiam perducit; hortatur, ut communis li-
bertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis ad-
versarios suos, a quibus paulo ante erat eiectus, expellit
5 ex civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoque ver-
6 sus legationes; obtestatur, ut in fide maneant. Celeriter
sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Auler-
cos, Lemovices, Andos reliquosque omnes, qui Oceanum
adtingunt, adiungit; omnium consensu ad eum defertur
7 imperium. Qua oblata potestate omnibus his civitatibus
obsides imperat, certum numerum militum ad se celeriter
8 adduci iubet, armorum quantum quaeque civitas domi
quodque ante tempus efficiat, constituit; inprimis equitatui
9 studet. Summae diligentiae summam imperii severitatem
10 addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit. Nam maiore
commisso delicto igne atque omnibus tormentis necat, le-
viore de causa auribus desectis aut singulis effossis oculis
domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine
poenae perterreant alios.

1 V. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium
Cadurcum, summae hominem audaciae, cum parte copia-
rum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur.
2 Eius adventu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide,
legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium
3 copias sustinere possint. Aedui de consilio legatorum, quos
Caesar ad exercitum reliquerat, copias equitatus pedita-
4 tusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui cum ad flumen
Ligerim venissent, quod Bituriges ab Aeduis dividit, pau-
cos dies ibi morati neque flumen transire ausi domum re-
5 vertuntur legatisque nostris renuntiant, se Biturigum per-
fidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cogno-
verint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera
6 Arverni se circumsisterent. Id eane de causa, quam lega-
tis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil
nobis constat, non videtur pro certo esse [pro]ponendum.
7 Bituriges eorum discessu statim cum Arvernis iunguntur.

1 VI. His rebus in Italiam Caesari nuntiatis, cum iam
ille urbanas res virtute Cn. Pompei commodiorem in sta-

tum pervenisse intellegeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna difficultate adficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam si legiones in provinciam accerseret, se absente in itinere proelio dimicaturas intellegebat; si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem eo tempore, qui quieti viderentur, suam salutem recte committi videbat.

VII. Interim Lucterius Cadurcus in Rutenos missus eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Nitiobroges et Gabalos ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata Caesar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset, timentes confirmat, praesidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus circumque Narbonem, quae loca hostibus erant finitima, constituit, partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire iubet.

VIII. His rebus comparatis represso iam Lucterio et remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. Etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni altissima nive iter impediebat, tamen discussa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis summo militum sudore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cebenna ut muro munitos existimabant, ab ne singulari quidem umquam homini eo tempore anni semitae patuerant, equitibus imperat, ut, quam latissime possint, vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter haec fama ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt atque obsecrant, ut suis fortunis consulat neu se ab hostibus diripi patiatur, praesertim cum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

VIIII. At Caesar biduum in his locis moratus, quod haec de Vercingetorige usu ventura opinione praeceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu

discedit, Brutum adulescentem his copiis praeficit; hunc monet, ut in omnis partes equites quam latissime pervagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nanctus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso per fines Aeduorum in Lingones contendit, ubi duae legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilii, celeritate praecurreret. Eo cum pervenisset, ad reliquas legiones mittit priusque omnes in unum locum cogit, quam de eius adventu Arvernis nuntiari posset. Hac re cognita Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico proelio victos Caesar conlocaverat Aeduisque adtribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum adferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Aeduorum expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo praesidium videretur positum esse; si maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Praestare visum est tamen omnis difficultates perpeti, quam tanta contumelia accepta omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Aeduos de supportando commeatu praemittit ad Boios, qui de suo adventu doceant hortenturque, ut in fide maneant atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agedinci legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit idque biduo circumvallavit; tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma conferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit, ipse ut quam primum iter faceret. Cenabum Carnutum proficiscitur; qui, tum primum adlato

nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Cenabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit. Castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt, quaeque ad eam rem usui sint, militibus imperat et, quod oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne nocte ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare iubet. Cenabenses paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi flumen transire coeperunt. Qua re per exploratores nuntiata, Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit atque oppido potitur perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiae multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, praedam militibus donat, exercitum Ligerem traducit atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Caesaris adventu cognovit, oppugnatione destitit atque obviam Caesari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positum in via Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum, ut sibi ignosceret suaeque vitae consuleret, ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari iubet. Parte iam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma iumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere coeperunt. Centuriones in oppido, cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis portas occupaverunt suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Caesar ex castris equitatum educi iubet, proelium equestre committit; laborantibus iam suis Germanos equites circiter cccc summittit, quos ab initio habere secum instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non po-

tuerunt atque in fugam coniecti multis amissis se ad agmen receperunt. Quibus profligatis rursus oppidani perterriti conprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem perduxerunt seseque ei dedide-
3 runt. Quibus rebus confectis Caesar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitssimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod eo oppido recepto civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

1 XIIII. Vercingetorix tot continuis incommodis Vellaunoduni, Cenabi, Novioduni acceptis suos ad concilium
2 convocat. Docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea gestum sit. Omnibus modis huic rei studendum,
3 ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equitatu ipsi abundent et quod anni tempore
4 subleventur. Pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex aedificiis petere: hos omnes cotidie ab equi-
5 tibus deleri posse. Praeterea salutis causa rei familiaris commoda neglegenda: vicos atque aedificia incendi oportere hoc spatio [a Boia] quoque versus, quo pabulandi
6 causa adire posse videantur. Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum
7 opibus subleventur; Romanos aut inopiam non laturos aut
8 magno periculo longius ab castris processuros; neque interesse, ipsosne interficiant impedimentisne exuant, quibus
9 amissis bellum geri non possit. Praeterea oppida incendi oportere, quae non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula neu Romanis proposita ad copiam commeatus prae-
10 damque tollendam. Haec si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius aestimare, liberos, coniuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere victis.

1 XV. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem in
2 reliquis fit civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod [se prope] explorata victoria celeriter amissa reciperaturos confidebant.

Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur; facile se loci natura defensuros dicunt, quod, prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum. Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Caesarem itineribus subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque munitum ab Avarico longe milia passuum XVI. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quae ad Avaricum agerentur, cognoscebat et, quid fieri vellet, imperabat. Omnis nostras pabulationes frumentationesque observabat dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur magnoque incommodo adficiebat, etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis Caesar, quae intermissa a flumine et a paludibus aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere coepit; nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Aeduos adhortari non destitit; quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuvabant, alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariae adfecto exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendiis aedificiorum, usque eo, ut complures dies frumento milites caruerint et pecore ex longinquioribus vicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani maiestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Caesar cum in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, universi ab

5 eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos illo
imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent,
6 nusquam incepta re discederent; hoc se ignominiae latu-
7 ros loco, si inceptam oppugnationem reliquissent; prae-
stare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Ro-
manis, qui Cenabi perfidia Gallorum interissent, parentarent.
8 Haec eadem centurionibus tribunisque militum mandabant,
ut per eos ad Caesarem deferrentur.

1 XVIII. Cum iam muro turres adpropinquassent, ex
captivis Caesar cognovit, Vercingetorigem consumpto pa-
bulo castra movisse propius Avaricum atque ipsum cum
equitatu expeditisque, qui inter equites proeliari consues-
sent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero
2 die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cogni-
tis media nocte silentio profectus ad hostium castra mane
3 pervenit. Illi celeriter per exploratores adventu Caesaris
cognito carros impedimentaque sua in artiores silvas abdi-
derunt, copias omnis in loco edito atque aperto instruxe-
4 runt. Qua re nuntiata Caesar celeriter sarcinas conferri
arma expediri iussit.

1 XVIIII. Collis erat leniter ab infimo adclivis. Hunc ex
omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cin-
2 gebat non latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle in-
terruptis pontibus Galli fiducia loci continebant generatim-
que distributi in civitates omnia vada ac saltus [eius palu-
dis] optinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem
Romani perrumpere conarentur, haesitantes premerent
3 ex loco superiore, ut, qui propinquitatem loci videret, pa-
ratos prope aequo Marte ad dimicandum existimaret, qui
iniquitatem condicionis perspiceret, inani simulatione sese
4 ostentare cognosceret. Indignantes milites Caesar, quod
conspectum suum hostes perferre possent tantulo spatio
interiecto, et signum proelii exposcentes edocet, quanto
detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit
5 constare victoriam; quos cum sic animo paratos videat, ut
nullum pro sua laude periculum recusent, summae se ini-
quitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute
6 habeat cariorem. Sic milites consolatus eodem die reducit

in castra reliquaque, quae ad oppugnationem pertinebant oppidi, administrare instituit.

XX. Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditionis 1
insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent; non haec omnia fortuito 2
aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliae malle Caesaris concessu quam ipsorum habere beneficio: tali modo accusatus ad haec respondit: Quod castra mo- 3
visset, factum inopia pabuli etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipse ut munitione defenderet; equitum vero 4
operam neque in loco palustri desiderari debuisse et illic fuisse utilem, quo sint profecti. Summam imperii se con- 5
sulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum inpelleretur; cui rei propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunae, si 6
alicuius indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere et virtutem despicere potuerint, qui dimicare non ausi turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Caesare per prodi- 7
tionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quae iam esset sibi atque omnibus Gallis explorata; quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere quam ab se salutem accipere videantur. *Haec ut intellegatis,* 8
inquit, *a me sincere pronuntiari, audite Romanos milites.* Producit servos, quos in pabulatione paucis ante die- 9
bus exceperat et fame vinculisque excruciaverat. Hi iam 10
ante edocti, quae interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt; fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent; simili omnem exercitum inopia premi, nec iam vires 11
sufficere cuiusquam nec ferre operis laborem posse; itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exercitum deducere. *Haec,* inquit, *a me,* 12
Vercingetorix, *beneficia habetis, quem proditionis insimu-*

latis; cuius opera sine vestro sanguine tantum exercitum victorem fame consumptum videtis; quem turpiter se ex fuga recipientem ne qua civitas suis finibus recipiat a me provisum est.

1 XXI. Conclamat omnis multitudo et suo more armis concrepat, quod facere in eo consuerunt, cuius orationem adprobant; summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiore ratione bellum adminis-
2 trari posse. Statuunt, ut x milia hominum delecta ex omni-
3 bus copiis in oppidum mittantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriae constare intellegebant.

1 XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summae genus sollertiae atque ad omnia imitanda et efficienda, quae
2 ab quoque traduntur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertebant, quas, cum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnae sunt ferrariae atque omne
3 genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant atque has
4 coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant aut milites occupatos in opere adoriebantur et nostrarum turrium altitudinem, quan-
5 tum has cotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adaequabant et apertos cuniculos praeusta et praeacuta materia et pice fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur moenibusque appropinquare prohibebant.

1 XXIII. Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt. Trabes directae perpetuae in longitudinem paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo conlocantur.
2 Hae revinciuntur introrsus et multo aggere vestiuntur, ea autem, quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis
3 effarciuntur. His conlocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem illud intervallum servetur neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis
4 singulae singulis saxis interiectis arte contineantur. Sic

deinceps omne opus contexitur, dum iusta muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi neque distrahi potest.

XXIIII. His tot rebus inpedita oppugnatione, milites, cum toto tempore frigore et adsiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia haec superaverunt et diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX extruxerunt. Cum is murum hostium paene contingeret et Caesar ad opus consuetudine excubaret militesque hortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant, eodemque tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus iaciebant, *alii* picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo primum curreretur aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Caesaris semper duae legiones pro castris excubabant pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXV. Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur semperque hostibus spes victoriae redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent omnemque Galliae salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit inspectantibus nobis, quod dignum memoria visum praetereundum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus sevi ac picis traditas glebas in ignem e regione turris proiciebat;

scorpione ab latere dextro traiectus exanimatusque conci-
3 dit. Hunc ex proxumis unus iacentem transgressus eodem
illo munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis
4 exanimato alteri successit tertius et tertio quartus, nec
prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus,
quam restincto aggere atque omni ex parte summotis ho-
stibus finis est pugnandi factus.

1 XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla successe-
rat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere,
2 hortante et iubente Vercingetorige. Id silentio noctis co-
nati non magna iactura suorum sese effecturos sperabant,
propterea quod neque longe ab oppido castra Vercinge-
torigis aberant, et palus, quae perpetua intercedebat, Ro-
3 manos ad insequendum tardabat. Iamque hoc facere
noctu apparabant, cum matresfamiliae repente in publi-
cum procurrerunt flentesque proiectae ad pedes suorum
omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos
hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fu-
4 gam naturae et virium infirmitas inpediret. Ubi eos in
sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo
periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et
5 significare de fuga Romanis coeperunt. Quo timore per-
territi Galli, ne ab equitatu Romanorum viae praeoccupa-
rentur, consilio destiterunt.

1 XXVII. Postero die Caesar promota turri directis-
que operibus, quae facere instituerat, magno coorto imbre,
non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem
arbitratus est, quod paulo incautius custodias in muro
dispositas videbat, suosque languidius in opere versari
2 iussit et, quid fieri vellet, ostendit. Legionibusque inter
castra vineas*que* in occulto expeditis, cohortatus, ut ali-
quando pro tantis laboribus fructum victoriae perciperent,
iis, qui primi murum ascendissent, praemia proposuit mi-
3 litibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus
evolaverunt murumque celeriter compleverunt.

1 XXVIII. Hostes re nova perterriti, muro turribusque
deiecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt,
hoc animo, ut, si qua ex parte obviam [contra] veniretur,

acie instructa depugnarent. Ubi neminem in aequum lo- 2
cum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi
viderunt, veriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis
armis ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt,
parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi preme- 3
rent, a militibus, pars iam egressa portis ab equitibus est
interfecta. Nec fuit quisquam, qui praedae studeret. Sic 4
et Cenabi caede et labore operis incitati non aetate confe-
ctis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique 5
omni ex numero, qui fuit circiter milium XL, vix DCCC,
qui primo clamore audito se ex oppido eiecerunt, incolu-
mes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille multa iam 6
nocte silentio ex fuga excepit, veritus, ne qua in castris ex
eorum concursu et misericordia vulgi seditio oreretur, ut,
procul in via dispositis familiaribus suis principibusque
civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret,
quae cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXVIIII. Postero die concilio convocato consolatus 1
cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, ne
perturbarentur incommodo. Non virtute neque in acie vi- 2
cisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugna-
tionis, cuius rei fuerint ipsi imperiti. Errare, si qui in 3
bello omnis secundos rerum proventus expectent. Sibi 4
numquam placuisse Avaricum defendi, cuius rei testes
ipsos haberet,sed factum inprudentia Biturigum et nimia
obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperе-
tur. Id tamen se celeriter maioribus commodis sanatu- 5
rum. Nam quae ab reliquis Gallis civitates dissentirent, 6
has sua diligentia adruncturum atque unum consilium to-
tius Galliae effecturum, cuius consensui ne orbis quidem
terrarum possit obsistere; idque se prope iam effectum
habere. Interea aequum esse ab iis communis salutis 7
causa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius
repentinos hostium impetus sustinerent.

XXX. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, et maxime, 1
quod ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo
neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudi-
nis fugerat; plusque animo providere et praesentire exi- 2

stimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum,
3 post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adversae auctoritatem minuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur.
4 Simul in spem veniebant eius adfirmatione de reliquis adiungendis civitatibus; primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animo consternati homines insueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, sibi patienda existimarent.

1 XXXI. Nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adiungeret, atque
2 eas donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola
3 aut amicitia facillime capere posset. Qui Avarico expugnato
4 refugerant, armandos vestiendosque curat; simul, ut deminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem et quam ante diem in castra adduci velit, sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti iubet. His rebus celeri-
5 ter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrogum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero et quos ex Aquitania conduxerat ad eum pervenit.

1 XXXII. Caesar Avarici complures dies commoratus summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus
2 nanctus exercitum ex labore atque inopia refecit. Iam prope hieme confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere sive obsidione premere posset, legati ad eum principes Aeduorum veniunt oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat:
3 summo esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gerant et se uterque
4 eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et inlustrem adulescentem, alterum Cotum, antiquissima familia natum atque ipsum hominem summae potentiae et magnae cognationis, cuius frater Va-

etiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. Ci- 5
vitatem esse omnem in armis; divisum senatum, divisum
populum, suas cuiusque eorum clientelas. Quod si diutius
alatur controversia, fore, uti pars cum parte civitatis confli-
gat; id ne accidat, positum in eius diligentia atque auctoritate.

XXXIII. Caesar, etsi a bello atque hoste discedere de- 1
trimentosum esse existimabat, tamen non ignorans, quanta
ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta
et tam coniuncta populo Romano civitas, quam ipse sem-
per aluisset omnibusque rebus ornasset, ad vim atque
arma descenderet, atque ea pars, quae minus confideret,
auxilia a Vercingetorige accerseret, huic rei praevertен- 2
dum existimavit et, quod legibus Aeduorum iis, qui sum-
mum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non li-
ceret, ne quid de iure aut de legibus eorum deminuisse vide-
retur, ipse in Aeduos proficisci statuit senatumque omnem
et quos inter controversia esset ad se Decetiam evocavit.
Cum prope omnis civitas eo convenisset, doceturque, 3
paucis clam convocatis alio loco, alio tempore, atque opor-
tuerit, fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo ex una
familia vivo utroque non solum magistratus creari veta-
rent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum impe-
rium deponere coëgit, Convictolitavem, qui per sacerdotes
more civitatis intermissis magistratibus esset creatus, pote-
statem obtinere iussit.

XXXIIII. Hoc decreto interposito cohortatus Aeduos, 1
ut controversiarum ac dissensionis obliviscerentur atque
omnibus omissis [his] rebus huic bello servirent eaque,
quae meruissent, praemia ab se devicta Gallia expectarent
equitatumque omnem et peditum milia decem sibi cele-
riter mitterent, quae in praesidiis rei frumentariae causa
disponeret, exercitum in duas partes divisit: quattuor le- 2
giones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit,
sex ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundum
flumen Elaver duxit; equitatus partem illi adtribuit, par-
tem sibi reliquit. Qua re cognita Vercingetorix omnibus 3
interruptis eius fluminis pontibus ab altera fluminis parte
iter facere coepit.

1 XXXV. Cum uterque utrique esset exercitus in con-
spectu fereque e regione castris castra poneret, dispositis
exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias tra-
2 ducerent, erat in magnis Caesaris difficultatibus res, ne
maiorem aestatis partem flumine impediretur, quod non
3 fere ante autumnum Elaver vado transiri solet. Itaque, ne
id accideret, silvestri loco castris positis e regione unius
eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curave-
rat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit;
4 reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueve-
rat, misit, captis quibusdam cohortibus, uti numerus le-
5 gionum constare videretur. His, quam longissime possent,
egredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam cepe-
rat, in castra perventum, isdem sublicis, quarum pars in-
6 ferior integra remanebat, pontem reficere coepit. Celeriter
effecto opere legionibusque traductis et loco castris idoneo
7 delecto reliquas copias revocavit. Vercingetorix re cognita,
ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis
itineribus antecessit.

1 XXXVI. Caesar ex eo loco quintis castris Gergoviam
pervenit equestrique eo die proelio levi facto, perspecto
urbis situ, quae posita in altissimo monte omnis aditus
difficiles habebat, de expugnatione desperavit, de obses-
sione non prius agendum constituit, quam rem frumenta-
2 riam expedisset. At Vercingetorix castris prope oppidum
positis mediocribus circum se intervallis separatim singu-
larum civitatium copias conlocaverat, atque omnibus eius
iugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem
3 speciem praebebat principesque earum civitatium, quos
sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce cotidie
ad se convenire iubebat, seu quid communicandum, seu
4 quid administrandum videretur, neque ullum fere diem
intermittebat, quin equestri proelio interiectis sagittariis,
quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, perspicere-
5 tur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus mon-
tis egregie munitus atque ex omni parte circumcisus; quem
si tenerent nostri, et aquae magna parte et pabulatione
6 libera prohibituri hostes videbantur. Sed is locus praesi-

dio ab his non nimis firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Caesar ex castris egressus, priusquam subsidio ex oppido veniri posset, deiecto praesidio potitus loco, duas ibi legiones conlocavit fossamque duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. 7

XXXVII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Convictolitavis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia cum quibusdam adulescentibus conloquitur, quorum erat princeps Litaviccus atque eius fratres, amplissima familia nati adulescentes. Cum his praemium communicat hortaturque, ut 2 se liberos et imperio natos meminerint. Unam esse Aeduorum civitatem, quae certissimam Galliae victoriam detineat; 3 eius auctoritate reliquas contineri; qua traducta locum consistendi Romanis in Gallia non fore. Esse nonnullo se 4 Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Aedui de suo iure et de legibus ad Cae- 5 sarem disceptatorem, quam Romani ad Aeduos veniant? Celeriter adulescentibus et oratione magistratus et praemio 6 deductis, cum se vel principes eius consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quaerebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit, ut Litaviccus decem illis milibus, quae Caesari ad 7 bellum mitterentur, praeficeretur atque ea ducenda curaret, fratresque eius ad Caesarem praecurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat, constituunt.

XXXVIII. Litaviccus accepto exercitu, cum milia pas- 1 suum circiter XXX ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus lacrimans, *Quo proficiscimur*, inquit, *milites?* 2 *Omnis noster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes civitatis, Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditionis, ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Haec ab* 3 *ipsis cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronuntiare.* Producuntur 4

hi, quos ille edocuerat, quae dici vellet, atque eadem, quae
5 Litaviccus pronuntiaverat, multitudini exponunt: [multos]
equites Aeduorum interfectos, quod conlocuti cum Arvernis
dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse
6 atque ex media caede fugisse. Conclamant Aedui et Lita-
7 viccum obsecrant, ut sibi consulat. *Quasi vero,* inquit ille,
consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam con-
8 *tendere et cum Arvernis nosmet coniungere. An dubita-*
mus, quin nefario facinore admisso Romani iam ad nos in-
terficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi
est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interie-
9 *runt, atque hos latrones interficiamus.* Ostendit cives Ro-
manos, qui eius praesidii fiducia una erant; magnum nu-
merum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter
10 excruciatos interficit. Nuntios tota civitate Aeduorum di-
mittit, eodem mendacio de caede equitum et principum
permovet; hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit,
suas iniurias persequantur.

1 XXXVIIII. Eporedorix Aeduus, summo loco natus
adulescens et summae domi potentiae, et una Viridoma-
rus, pari aetate et gratia, sed genere dispari, quem Caesar
ab Divitiaco sibi traditum ex humili loco ad summam di-
gnitatem perduxerat, in equitum numero convenerant no-
2 minatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu
contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro
Convictolitavi, alter pro Coto summis opibus pugnaverant.
3 Ex his Eporedorix cognito Litavicci consilio media fere nocte
rem ad Caesarem defert; orat, ne patiatur civitatem pravis
adulescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere,
quod futurum provideat, si se tot hominum milia cum ho-
stibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui ne-
glegere neque civitas levi momento aestimare posset.

1 XXXX. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio Caesar,
quod semper Aeduorum civitati praecipue indulserat, nulla
interposita dubitatione legiones expeditas quattuor equita-
2 tumque omnem ex castris educit, nec fuit spatium tali
tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeri-
3 tate videbatur; Gaium Fabium legatum cum legionibus

duabus castris praesidio relinquit. Fratres Litavicci cum conprehendi iussisset, paulo ante reperit ad hostes fugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore 4
permoveantur, cupidissimis omnibus progressus milia passuum XXV, agmen Aeduorum conspicatus, inmisso equitatu iter eorum moratur atque inpedit interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Viridomarum, 5
quos illi interfectos existumabant, inter equites versari suosque appellare iubet. His cognitis et Litavicci fraude 6
perspecta Aedui manus tendere, deditionem significare et proiectis armis mortem deprecari incipiunt. Litaviccus cum 7
suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

XXXXI. Caesar nuntiis ad civitatem Aeduorum missis, 1
qui suo beneficio conservatos docerent, quos iure belli interficere potuisset, tribusque horis [noctis] exercitui ad quietem datis castra ad Gergoviam movit. Medio fere iti- 2
nere equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt. Summis copiis castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent nostrosque adsiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset isdem in vallo permanendum. Mul- 3
titudine sagittarum atque omnis generis telorum multos vulneratos; ad haec sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum duabus relictis portis obstruere 4
ceteras pluteosque vallo addere et se in posterum diem similemque casum apparare. His rebus cognitis Caesar 5
summo studio militum ante ortam solis in castra pervenit.

XXXXII. Dum haec ad Gergoviam geruntur, Aedui 1
primis nuntiis ab Litavicco acceptis nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. Inpellit alios avaritia, alios 2
iracundia et temeritas quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re conperta. Bona civium Romanorum diripiunt, caedes faciunt, in ser- 3
vitutem abstrahunt. Adiuvat rem proclinatam Convictolitavis plebemque ad furorem inpellit, ut facinore admisso 4
ad sanitatem reverti pudeat. Marcum Aristium tribunum 5
militum iter ad legionem facientem fide data ex oppido

Cabillono educunt; idem facere cogunt eos, qui negotiandi
6 causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis maiorem multitudinem armatorum concitant.

1 XXXXIII. Interim nuntio allato, omnes eorum milites in potestate Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium, ni-
2 hil publico factum consilio demonstrant; quaestionem de bonis direptis decernunt, Litavicci fratrumque bona publicant, legatos ad Caesarem sui purgandi gratia mittunt.
3 Haec faciunt reciperandorum suorum causa; sed contaminati facinore et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, et timore poenae exterriti consilia clam de bello inire incipiunt civitatesque reliquas
4 legationibus sollicitant. Quae tametsi Caesar intellegebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate iudicare neque de sua in Aeduos benevolentia deminuere.
5 Ipse maiorem Galliae motum expectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum a Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio nata ab timore defectionis similis fugae videretur.

1 XXXXIIII. Haec cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendae. Nam cum in minora castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus die-
2 bus vix prae multitudine cerni poterat. Admiratus quaerit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum cotidie
3 numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognoverat, dorsum esse eius iugi prope aequum, sed hunc silvestrem et angustum, qua
4 esset aditus ad alteram partem oppidi; vehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin paene circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum omnes a Vercingetorige evocatos.

1 XXXXV. Hac re cognita Caesar mittit conplures equi-

tum turmas; eis de media nocte imperat, ut paulo tumultuosius omnibus locis vagarentur. Prima luce magnum 2
numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci
deque his stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus
equitum specie ac simulatione collibus circumvehi iubet.
His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa va- 3
garentur. Longo circuitu easdem omnes iubet petere re-
giones. Haec procul ex oppido videbantur, ut erat a Ger- 4
govia despectus in castra, neque tanto spatio, certi quid
esset, explorari poterat. Legionem unam eodem iugo 5
mittit et paulum progressam inferiore constituit loco sil-
visque occultat. Augetur Gallis suspicio atque omnes illo 6
munitionum copiae traducuntur. Vacua castra hostium 7
Caesar conspicatus tectis insignibus suorum occultatisque
signis militaribus raros milites, ne ex oppido animadverte-
rentur, ex maioribus castris in minora traducit legatisque,
quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri velit, osten-
dit; inprimis monet, ut contineant milites, ne studio pu- 8
gnandi aut spe praedae longius progrediantur; quid ini- 9
quitas loci habeat incommodi, proponit; hoc una celeritate
posse mutari; occasionis esse rem, non proelii. His rebus 10
expositis signum dat et ab dextra parte alio ascensu eodem
tempore Aeduos mittit.

XXXXVI. Oppidi murus ab planicie atque initio ascen- 1
sus recta regione, si nullus amfractus intercederet, mille
ducentos passus aberat; quicquid huc circuitus ad mollien- 2
dum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A me- 3
dio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat,
ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum
impetum tardaret, praeduxerant Galli atque inferiore omni
spatio vacuo relicto superiorem partem collis usque ad
murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites 4
dato signo celeriter ad munitionem perveniunt eamque
transgressi trinis castris potiuntur; ac tanta fuit in castris 5
capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrogum, su-
bito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat,
superiore corporis parte nudata, vulnerato equo vix se ex
manibus praedantium militum eriperet.

1 XXXXVII. Consecutus id, quod animo proposuerat, Caesar receptui cani iussit legionisque decimae, quacum
2 erat, continuo signa constituit. Ac reliquarum legionum milites non exaudito tubae sono, quod satis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut
3 erat a Caesare praeceptum, retinebantur; sed elati spe celeris victoriae et hostium fuga et superiorum temporum secundis proeliis nihil adeo arduum sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi possent, neque finem prius sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque
4 adpropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostem intra portas esse existumarent, sese
5 ex oppido eiecerunt. Matresfamiliae de muro vestem argentumque iactabant et pectore nudo prominentes passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent neu, sicut Avarici fecissent, ne a mulieribus quidem atque infantibus abstinerent; nonnullae de muris per manus de-
7 missae sese militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII., quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Avaricensibus praemiis neque commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis sublevatus murum ascendit, hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

XXXXVIII. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum a Romanis teneri, praemissis equitibus magno
2 concursu eo contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium nu-
3 merum augebat. Quorum cum magna multitudo convenisset, matresfamiliae, quae paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more Gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre coe-
4 perunt. Erat Romanis nec loco nec numero aequa contentio; simul et cursu et spatio pugnae fatigati non facile recentes atque integros sustinebant.

1 XXXXVIIII. Caesar cum iniquo loco pugnari hostium-

que augeri copias videret, praemetuens suis Titum Sextium legatum, quem minoribus castris praesidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, ut, si 2
nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione 3
progressus, ubi constiterat, eventum pugnae expectabat.

L. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco 1
et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Aedui etsi ab latere nostris aperto, quos Caesar ab dextra parte alio ascensu manus distinendae causa miserat. Hi simi- 2
litudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac tametsi dextris humeris exsertis animadvertebantur, quod insigne pac[a]tum esse consuerat, tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem 3
tempore Lucius Fabius centurio, quique una murum ascenderant, circumventi atque interfecti muro praecipitabantur. Marcus Petronius, eiusdem legionis centurio, cum portas 4
excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans, multis iam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, *Quoniam*, inquit, *me una vobiscum servare non possum, vestrae quidem certe vitae prospiciam, quos cupiditate gloriae adductus in periculum deduxi. Vos data facultate vobis consulite.* Simul 5
in medios hostis inrupit duobusque interfectis reliquos a porta paulum summovit. Conantibus auxiliari suis *Frustra*, 6
inquit, *meae vitae subvenire conamini, quem iam sanguis viresque deficiunt. Proinde abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.* Ita pugnans post paulum concidit ac suis saluti fuit.

LI. Nostri, cum undique premerentur, XLVI centurio- 1
nibus amissis deiecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardavit, quae pro subsidio paulo aequiore loco constiterat. Hanc rursus XIII. legionis co- 2
hortes exceperunt, quae ex castris minoribus eductae cum Tito Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, 3
ubi primum planiciem adtigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos 4

intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati.

1 LII. Postero die Caesar contione advocata temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi iudicavissent, quo procedendum aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent neque ab tribu-
2 nis militum legatisque retineri potuissent. Exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, cum sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum
3 in contentione propter iniquitatem loci accideret. Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tanto opere licentiam adrogantiamque reprehendere, quod plus se quam imperatorem
4 de victoria atque exitu rerum sentire existimarent; nec minus se ab milite modestiam et continentiam quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare.

1 LIII. Hac habita contione et ad extremam orationem confirmatis militibus, ne ob hanc causam animo permoverentur neu, quod iniquitas loci adtulisset, id virtuti hostium tribuerent, eadem de profectione cogitans, quae ante sen-
2 serat, legiones ex castris eduxit aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo magis in aequum locum descenderet, levi facto equestri proelio atque secundo in
3 castra exercitum reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans in Aeduos
4 movit castra. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elaver pontes reficit eoque exercitum traducit.

1 LIIII. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Aeduis appellatus discit, cum omni equitatu Litaviccum ad sollicitandos Aeduos profectum; opus esse ipsos antecedere
2 ad confirmandam civitatem. Etsi multis iam rebus perfidiam Aeduorum perspectam habebat atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut inferre iniuriam videre-

tur aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus 3
his breviter sua in Aeduos merita exposuit; quos et quam
humiles accepisset, conpulsos in oppida, multatos agris, 4
omnibus ereptis copiis, inposito stipendio, obsidibus summa
cum contumelia extortis, et quam in fortunam quamque
in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum
statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gra-
tiam antecessisse viderentur. His datis mandatis eos ab
se dimisit.

LV. Noviodunum erat oppidum Aeduorum ad ripas 1
Ligeris opportuno loco positum. Huc Caesar omnes ob- 2
sides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum at-
que exercitus impedimentorum magnam partem contule-
rat; huc magnum numerum equorum huius belli causa 3
in Italia atque Hispania coëmptum miserat. Eo cum Epo- 4
redorix Viridomarusque venissent et de statu civitatis co-
gnovissent, Litaviccum Bibracti ab Aeduis receptum, quod
est oppidum apud eos maximae auctoritatis, Convictolita-
vim magistratum magnamque partem senatus ad eum con-
venisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia
concilianda publice missos, non praetermittendum tantum
commodum existimaverunt. Itaque interfectis Novioduni 5
custodibus, quique eo negotiandi causa convenerant, pecu-
niam atque equos inter se partiti sunt, obsides civitatum 6
Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt, oppidum, 7
quod a se teneri non posse iudicabant, ne cui esset usui Ro-
manis, incenderunt, frumenti quod subito potuerunt, na- 8
vibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corru-
perunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, prae- 9
sidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque
omnibus locis iniciendi timoris causa ostentare coeperunt,
si ab re frumentaria Romanos excludere aut adductos in-
opia in provinciam expellere possent. Quam ad spem 10
multum eos adiuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut
omnino vado non posse transiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi 1
censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut
prius, quam essent maiores eo coactae copiae, dimicaret.

2 Nam ut commutato consilio iter in provinciam converteret, ut ne metu quidem necessario faciundum existimabat, cum infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cebenna viarumque difficultas impediebat, tum maxime, quod abiuncto Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, 3 vehementer timebat. Itaque admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis contra omnium opinionem 4 ad Ligerem venit, vadoque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu 5 perturbatis, incolumem exercitum traduxit, frumentumque in agris et pecoris copiam nactus, repleto his rebus exercitu iter in Senones facere instituit.

1 LVII. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agedinci, ut esset impedimentis praesidio, cum quattuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, 2 quod positum est in insula fluminis Sequanae. Cuius adventu ab hostibus cognito, magnae ex finitimis civitatibus 3 copiae convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus aetate tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evoca- 4 tus. Is cum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam atque illum omnem locum magnopere inpediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit.

1 LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. 2 Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus eodem, quo venerat, itinere Me- 3 tiosedum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanae positum, ut paulo ante de Lutetia diximus. 4 Deprensis navibus circiter quinquaginta celeriterque coniunctis atque eo militibus iniectis et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, 5 sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit

et secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. Hostes 6
re cognita ab iis, qui Metiosedo fugerant, Lutetiam incendi pontesque eius oppidi rescindi iubent; ipsi profecti a palude ad ripas Sequanae e regione Lutetiae contra Labieni castra considunt.

LVIIII. Iam Caesar a Gergovia discessisse audiebatur, 1
iam de Aeduorum defectione et secundo Galliae motu rumores adferebantur, Gallique in conloquiis interclusum itinere et Ligeri Caesarem inopia frumenti coactum in provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem de- 2
fectione Aeduorum cognita, qui iam ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum commutatione longe 3
aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intellegebat, neque iam, ut aliquid adquireret proelioque 4
hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, 5
quae civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant, alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum legiones a praesidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis su- 6
bito difficultatibus obiectis ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Sub vesperum consilio convocato, cohortatus, ut 1
ea, quae imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis adtribuit et prima confecta vigilia IIII milia passuum secundo flumine silentio progredi ibique se expectari iubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse 2
existimabat, castris praesidio relinquit; quinque eiusdem 3
legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres; has magno sonitu remorum inci- 4
tatas in eandem partem mittit. Ipse post paulo silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quo naves appelli iusserat.

LXI. Eo cum esset ventum, exploratores hostium, ut 1
omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod ma-

gna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur;
2 exercitus equitatusque equitibus Romanis administrantibus,
3 quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nuntiatur, in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paulo infra milites navibus transportari.
4 Quibus rebus auditis, quod existimabant, tribus locis transire legiones atque omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes dis-
5 tribuerunt. Nam praesidio e regione castrorum relicto et parva manu Metiosedum versus missa, quae tantum progrediatur, quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

1 LXII. Prima luce et nostri omnes erant transportati
2 et hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suae pristinae virtutis et secundissimorum proeliorum retinerent memoriam atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent, praesentem adesse exi-
3 stimarent, dat signum proelii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque
4 in fugam coniciuntur; ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi telis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec da-
5 bat suspicionem fugae quisquam. Ipse dux hostium Ca-
6 mulogenus suis aderat atque eos cohortabatur. Incerto nunc etiam exitu victoriae, cum septimae legionis tribunis esset nuntiatum, quae in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt.
7 Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit
8 Camulogenus. At ii, qui praesidio contra castra Labieni erant relicti, cum proelium commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque nostrorum militum
9 victorum impetum sustinere potuerunt. Sic cum suis fugientibus permixti, quos non silvae montesque texerunt,
10 ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto Labienus revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exerci-

tus relicta erant; inde cum omnibus copiis ad Caesarem pervenit.

LXIII. Defectione Aeduorum cognita bellum augetur. 1
Legationes in omnes partes circummittuntur; quantum 2
gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur; nacti obsides, quos Caesar apud eos depo- 3
suerat, horum supplicio dubitantes territant. Petunt a 4
Vercingetorige Aedui, ut ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata contendunt, ut ipsis 5
summa imperii tradatur, et re in controversiam deducta totius Galliae concilium Bibracte indicitur. Eodem con- 6
veniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur; ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treveri afue- 7
runt, illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur, Treveri, quod aberant longius et ab Germanis premebantur, quae fuit causa, quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Aedui ferunt se deiectos princi- 8
patu, queruntur fortunae commutationem et Caesaris indulgentiam in se requirunt, neque tamen suscepto bello suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti sum- 9
mae spei adulescentes Eporedorix et Viridomarus Vercingetorigi parent.

LXIIII. Ipse imperat reliquis civitatibus obsides diem- 1
que huic rei constituit; omnes equites, xv milia numero, celeriter convenire iubet. Peditatu, quem antea habuerat, 2
se fore contentum dicit, neque fortunam temptaturum aut in acie dimicaturum, sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere, aequo modo animo sua ipsi fruménta 3
corrumpant aedificiaque incendant, qua rei familiaris iactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus Aeduis Segusiavisque, qui 4
sunt finitimi provinciae, decem milia peditum imperat; huc addit equites octingentos. His praeficit fratrem Eporedori- 5
gis bellumque inferri Allobrogibus iubet. Altera ex parte 6
Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum

depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciae pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant praesidia cohortium duarum et viginti, quae ex ipsa provincia ab Lucio Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis proelio congressi pelluntur et Gaio Valerio Donnotauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis intra oppida ac muros conpelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis praesidiis magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intellegebat et interclusis omnibus itineribus nulla re ex provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his accersit et levis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consuerant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque [, sed et] equitibus Romanis atque evocatis equos sumit Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Arvernis equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium provinciae ferri posset, circiter milia passuum decem ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit convocatisque ad concilium praefectis equitum venisse tempus victoriae demonstrat: fugere in provinciam Romanos Galliaque excedere. Id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici: maioribus enim coactis copiis reversuros neque finem bellandi facturos. Proinde agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter facere non posse; si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis suae saluti consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi

modo extra agmen audeat, [et] ipsos quidem non debere dubitare. Id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum. Con- 7
clamant equites, sanctissimo iureiurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ad uxorem aditum habeat, qui non bis per agmen hostium perequitasset.

LXVII. Probata re atque omnibus iureiurando adactis, 1
postero die in tres partes distributo equitatu duae se acies ab duobus lateribus ostendunt, una a primo agmine iter impedire coepit. Qua re nuntiata Caesar suum quoque 2
equitatum tripertito divisum contra hostem ire iubet. Pugnatur una omnibus in partibus. Consistit agmen; impe- 3
dimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri 4
laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Caesar aciemque constitui iubebat; quae res et hostes ad insequendum tardabat et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere summum iugum nancti 5
hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur conpluresque interficiunt. Qua re animadversa reli- 6
qui, ne circumirentur, veriti se fugae mandant. Omnibus locis fit caedes. Tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem 7
perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controversiam cum Convictolitavi proxumis comitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavicci pedestribus copiis praefuerat, et Eporedorix, quo duce ante adventum Caesaris Aedui cum Sequanis bello centenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias, 1
ut pro castris conlocaverat, reduxit protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere coepit celeriterque impedimenta ex castris educi et se subsequi iussit. Caesar inpedimentis in proxumum collem deductis, 2
duabus legionibus praesidio relictis secutus, quantum diei tempus est passum, circiter tribus milibus hostium ex novissimo agmine interfectis altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ perterritisque hostibus, quod 3
equitatu, qua maxume parte exercitus confidebant, erant

pulsi, adhortatus ad laborem milites circumvallare instituit.

1 LXVIIII. Ipsum erat oppidum Alesia in colle summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse
2 videretur; cuius collis radices duo duabus ex partibus flu-
3 mina subluebant. Ante id oppidum planicies circiter mi-
4 lia passuum III in longitudinem patebat; reliquis ex omnibus partibus colles mediocri interiecto spatio pari alti
5 tudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quae pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleverant fossamque et maceriam sex
6 in altitudinem pedum praeduxerant. Eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus XI milia passuum
7 tenebat. Castra opportunis locis erant posita ibique castella viginti tria facta, quibus in castellis interdiu statio nes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret; haec eadem noctu excubitoribus ac firmis praesidiis tenebantur.

1 LXX. Opere instituto fit equestre proelium in ea planicie, quam intermissam collibus tria milia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi
2 ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Caesar Germanos summittit legionesque pro castris constituit, ne
3 qua subito inruptio ab hostium peditatu fiat. Praesidio legionum addito nostris animus augetur; hostes in fugam coniecti se ipsi multitudine inpediunt atque angustioribus
4 portis relictis coacervantur. Germani acrius usque ad
5 munitiones sequuntur. Fit magna caedes; nonnulli relictis equis fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Caesar, quas pro vallo consti-
6 tuerat, promoveri iubet. Non minus, qui intra munitiones erant, perturbantur Galli, veniri ad se confestim existimantes ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppi-
7 dum inrumpunt. Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, conpluribus equis captis Germani sese recipiunt.

1 LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equita-
2 tum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam

quisque eorum civitatem adeat omnesque, qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant. Sua in illos merita proponit obtestaturque, ut suae salutis rationem habeant, neu se optime de communi libertate meritum hostibus in cruciatum dedant. Quod si indiligentiores fuerint, milia hominum delecta octoginta una secum interitura demonstrat. Ratione inita se exigue dierum XXX habere frumentum, sed paulo etiam longius tolerari posse parcendo. His datis mandatis, qua opus erat intermissum, secunda vigilia silentio equitatum mittit. Frumentum omne ad se referri iubet, capitis poenam iis, qui non paruerint, constituit· pecus, cuius magna erat copia ab Mandubiis compulsa, viritim distribuit, frumentum parce et paulatim metiri instituit. Copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recepit. His rationibus auxilia Galliae expectare et bellum parat administrare.

LXXII. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis Caesar haec genera munitionis instituit. Fossam pedum viginti directis lateribus duxit, ut eius fossae solum tantundem pateret, quantum summae fossae labra distarent. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes quadringentos reduxit, id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium conplexus nec facile totum corpus corona militum cingeretur, ne de inproviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conicere possent. Hoc intermisso spatio duas fossas quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit; quarum interiorem campestribus ac demissis locis aqua ex flumine derivata conplevit. Post eas aggerem ac vallum XII pedum extruxit. Huic loricam pinnasque adiecit grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto opere circumdedit, quae pedes LXXX inter se distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas munitiones fieri necesse deminutis nostris copiis, quae longius ab castris progrediebantur; ac nonnumquam opera nostra Galli temptare atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur.

2 Quare ad haec rursus opera addendum Caesar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum admodum firmis ramis abscisis atque horum delibratis ac praeacutis cacuminibus perpetuae 3 fossae quinos pedes altae ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis 4 eminebant. Quini erant ordines coniuncti inter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis in- 5 ducebant. Hos cippos appellabant. Ante quos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis scrobes tres in altitudinem pedes fodiebantur paulatim angustiore ad infimum 6 fastigio. Huc teretes stipites feminis crassitudine ab summo praeacuti et praeusti demittebantur ita, ut non amplius 7 digitis quattuor ex terra eminerent, simul confirmandi et stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur; reliqua pars scrobis ad occultandas insidias vi- 8 minibus ac virgultis integebatur. Huius generis octom ordines ducti ternos inter se pedes distabant. Id ex simi- 9 litudine floris lilium appellabant. Ante haec taleae pedem longae ferreis hamis infixis totae in terram infodiebantur mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant.

1 LXXIIII. His rebus perfectis, regiones secutus quam potuit aequissimas pro loci natura, XIIII milia passuum complexus pares eiusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat, [eius discessu] munitionum 2 praesidia circumfundi possent; ac ne cum periculo ex castris egredi cogatur, dierum triginta pabulum frumentumque habere omnes convectum iubet.

1 LXXV. Dum haec apud Alesiam geruntur, Galli concilio principum indicto non omnes eos, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique ex civitate imperandum, ne tanta multitudine confusa nec moderari nec discernere suos nec 2 frumentandi rationem habere possent. Imperant Aeduis atque eorum clientibus, Segusiavis, Ambluaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis, milia XXXV; parem numerum

Arvernis adiunctis Eleutetis, Cadurcis, Gabalis, Vellavis, qui sub imperio Arvernorum esse consuerunt; Sequanis, 3
Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena milia; Bellovacis X; [totidem Lemovicibus;] octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; [Senonibus,] Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis. Nitiobrogibus quina milia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IIII; Veliocassis *totidem;* Lemovicibus et Aulercis Eburovicibus terna; Rauracis et Boiis *bina;* XXX universis civitatibus, quae Oceanum attingunt quae- 4
que eorum consuetudine Armoricae appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi. Lexobii, Venelli. Ex his Bellovaci suum numerum 5
non compleverunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicebant neque cuiusquam imperio optemperaturos; rogati tamen ab Commio pro eius hospitio duo milia una miserunt.

LXXVI. Huius opera Commii, ut antea demonstravi- 1
mus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Caesar; quibus ille pro meritis civitatem eius immunem esse iusserat, iura legesque reddiderat atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta universae Galliae con- 2
sensio fuit libertatis vindicandae et pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficiis neque amicitiae memoria moverentur, omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent. Coactis equitum VIII milibus et peditum cir- 3
citer CCL, haec in Aeduorum finibus recensebantur, numerusque inibatur, praefecti constituebantur. Commio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi Aeduis, Vercassivellauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciae 5
pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantae copiae equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii, qui Alesiae obsidebantur, praeterita 1

die, qua auxilia suorum expectaverant, consumpto omni frumento inscii, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto
2 de exitu suarum fortunarum consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebat, non praetereunda oratio Critognati videtur propter eius singularem et nefariam
3 crudelitatem. Hic, summo in Arvernis ortus loco et magnae habitus auctoritatis, *Nihil,* inquit, *de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant, neque hos habendos civium loco neque*
4 *ad concilium adhibendos censeo. Cum his mihi res sit, qui eruptionem probant; quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinae residere virtutis memoria vide-*
5 *tur. Animi est ista mollitia, non virtus, paulisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant.*
6 *Atque ego hanc sententiam probarem — tantum apud me dignitas potest —, si nullam praeterquam vitae nostrae*
7 *iacturam fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium conci-*
8 *tavimus. Quid hominum milibus* LXXX *uno loco interfectis propinquis consanguineisque nostris animi fore existumatis, si paene in ipsis cadaveribus proelio decertare cogen-*
9 *tur? Nolite hos vestro auxilio expoliare, qui vestrae salutis causa suum periculum neglexerunt, nec stultitia ac temeritate vestra aut animi imbecillitate omnem Galliam*
10 *prosternere et perpetuae servituti subicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus*
11 *animine causa cotidie exerceri putatis? Si illorum nuntiis confirmari non potestis omni aditu praesepto, his utimini testibus, adpropinquare eorum adventum; cuius rei timore exterriti diem noctemque in opere versantur. Quid*
12 *ergo mei consilii est? Facere, quod nostri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in oppida conpulsi ac simili inopia subacti eorum corporibus, qui aetate ad bellum inutiles videbantur, vitam*
13 *toleraverunt neque se hostibus tradiderunt. Cuius rei si*

exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum iudicarem. Nam quid illi 14
simile bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri magnaque inlata calamitate finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; iura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt 15
aliud aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere atque his aeternam iniungere servitutem? Neque enim ulla alia condicione bella gesserunt. Quod si ea, quae in longinquis nationibus geruntur, igno- 16
ratis, respicite finitimam Galliam, quae in provinciam redacta, iure et legibus commutatis, securibus subiecta perpetua premitur servitute.

LXXVIII. Sententiis dictis constituunt, ut ii, qui va- 1
letudine aut aetate inutiles sunt bello, oppido excedant atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius utendum consilio, si 2
res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam condicionem. Mandubii, qui eos oppido 3
receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes 4
omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo iuvarent. At Caesar dispositis in vallo custodibus re- 5
cipi prohibebat.

LXXVIIII. Interea Commius reliquique duces, quibus 1
summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt et colle exteriore occupato non longius mille passibus ab nostris munitionibus considunt. Postero 2
die equitatu ex castris educto omnem eam planiciem, quam in longitudinem tria milia passuum patere demonstravimus, complent pedestresque copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido 3
Alesia despectus in campum. Concurrunt his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos atque omnium animi ad laetitiam
excitantur. Itaque productis copiis ante oppidum consi- 4
dunt et proximam fossam cratibus integunt atque aggere explent seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

1 LXXX. Caesar omni exercitu ad utramque partem
munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque
locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et
2 proelium committi iubet. Erat ex omnibus castris, quae
summum undique iugum tenebant, despectus, atque omnes
3 milites intenti pugnae proventum expectabant. Galli inter
equites raros sagittarios expeditosque levis armaturae
interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent et
nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his compluresque de improviso vulnerati proelio excedebant. Cum suos
4 pugna superiores esse Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et ii, qui munitionibus continebantur, et hi, qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant.
5 Quod in conspectu omnium res gerebatur neque recte ac turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiae ad virtutem excitabat. Cum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur,
Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fe-
7 cerunt eosque propulerunt; quibus in fugam coniectis sagit-
8 tarii circumventi interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti sui colligendi
9 facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesia processerant, maesti prope victoria desperata se in oppidum receperunt.

1 LXXXI. Uno die intermisso Galli atque hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto media nocte silentio ex castris egressi ad campestres mu-
2 nitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates proicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo protu*bare reliquaque, quae ad oppugna-
3 tionem pertinent, parant administrare. Eodem tempore clamore exaudito dat tuba signum suis Vercingetorix atque
4 ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus adtributus, ad munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. Prospectu tenebris adempto multa
5 utrimque vulnera accipiuntur. Complura tormentis tela

coniciuntur. At Marcus Antonius et Gaius Trebonius le- 5
gati, quibus hae partes ad defendendum obvenerant, qua
ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex ulte-
rioribus castellis deductos summittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus 1
multitudine telorum proficiebant; posteaquam propius
successerunt, aut se stimulis inopinantes induebant aut in
scrobes delati transfodiebantur aut ex vallo ac turribus
traiecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulne- 2
ribus acceptis nulla munitione perrupta, cum lux adpete-
ret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris
eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At 3
interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem
praeparata erant, proferunt, priores fossas explent, diu- 4
tius in his rebus administrandis morati prius suos disces-
sisse cognoverunt, quam munitionibus adpropinquarent.
Ita re infecta in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, 1
quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent: ex his
superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt.
Erat a septentrionibus collis, quem propter magnitudinem 2
circuitus opere circumplecti non potuerant nostri: neces-
sario paene iniquo loco et leniter declivi castra fecerunt.
Haec Gaius Antistius Reginus et Gaius Caninius Rebilus 3
legati cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per ex- 4
ploratores regionibus duces hostium LX milia ex omni nu-
mero deligunt earum civitatum, quae maximam virtutis
opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte 5
inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, cum me-
ridies esse videatur. His copiis Vercassivellaunum Arver- 6
num, unum ex quattuor ducibus, propinquum Vercingeto-
rigis, praeficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus 7
prope confecto sub lucem itinere post montem se occulta-
vit militesque ex nocturno labore sese reficere iussit. Cum 8
iam meridies adpropinquare videretur, ad ea castra, quae
supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore
equitatus ad campestres munitiones accedere et reliquae
copiae pro castris sese ostendere coeperunt.

1 LXXXIIII. Vercingetorix ex arce Alesiae suos conspi-
catus ex oppido egreditur; cratis, longurios, musculos,
falces reliquaque, quae eruptionis causa paraverat, profert.
2 Pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tem-
ptantur; quae minime visa pars firma est, huc concurri-
3 tur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur
4 nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos no-
stros valet clamor, qui post tergum pugnantibus extitit,
quod suum periculum in aliena vident salute constare;
5 omnia enim plerumque, quae absunt, vehementius ho-
minum mentes perturbant.

1 LXXXV. Caesar idoneum locum nactus, quid quaque
2 ex parte geratur, cognoscit; laborantibus summittit. Utris-
que ad animum occurrit, unum esse illud tempus, quo
3 maxime contendi conveniat: Galli, nisi perfregerint muni-
tiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinue-
4 rint, finem laborum omnium expectant. Maxime ad super-
iores munitiones laboratur, quo Vercassivellaunum missum
demonstravimus. Iniquum loci ad declivitatem fastigium
5 magnum habet momentum. Alii tela coniciunt, alii testu
dine facta subeunt; defatigatis in vicem integri succedunt.
6 Agger ab universis in munitionem coniectus et ascensum
dat Gallis et ea, quae in terra occultaverant Romani, con-
tegit; nec iam arma nostris nec vires suppetunt.

1 LXXXVI. His rebus cognitis Caesar Labienum cum
2 cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; imperat, si
sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione pu-
3 gnaret; id nisi necessario ne faciat. Ipse adit reliquos,
cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum
dimicationum fructum in eo die atque hora docet consi-
4 stere. Interiores desperatis campestribus locis propter
magnitudinem munitionum loca praerupta ex ascensu
5 temptant; huc ea, quae paraverant, conferunt. Multitudine
telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere et cra-
tibus fossas explent, falcibus vallum ac loricam rescindunt.

1 LXXXVII. Mittit primo Brutum adulescentem cum
cohortibus Caesar, post cum aliis Gaium Fabium legatum;
2 postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros sub-

sidio adducit. Restituto proelio ac repulsis hostibus eo, 3
quo Labienum miserat, contendit; cohortes quattuor ex 4
proximo castello deducit, equitum partem se sequi, partem
circumire exteriores munitiones et ab tergo hostes adoriri
iubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossae 5
vim hostium sustinere poterant, coactis una XL cohorti-
bus, quas ex proximis praesidiis deductas fors optulit, Cae-
sarem per nuntios facit certiorem, quid faciendum existi-
met. Adcelerat Caesar, ut proelio intersit.

LXXXVIII. Eius adventu ex colore vestitus cognito, 1
quo insigni in proeliis uti consuerat, turmisque equitum
et cohortibus visis, quas se sequi iusserat, ut de locis su-
perioribus haec declivia et devexa cernebantur, hostes
proelium committunt. Utrimque clamore sublato, excipit 2
rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. No- 3
stri omissis pilis gladiis rem gerunt. Repente post tergum
equitatus cernitur; cohortes aliae adpropinquant. Hostes
terga vertunt; fugientibus equites occurrunt. Fit magna
caedes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur; 4
Vercassivellaunus Arvernus vivus in fuga comprehen-
ditur; signa militaria septuaginta quattuor ad Caesa-
rem referuntur; pauci ex tanto numero se incolumes in
castra recipiunt. Conspicati ex oppido caedem et fugam 5
suorum desperata salute copias a munitionibus reducunt.
Fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. Quod 6
nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent
defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. De me- 7
dia nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur;
magnus numerus capitur atque interficitur, reliqui ex fuga
in civitates discedunt.

LXXXVIII. Postero die Vercingetorix consilio con- 1
vocato id bellum se suscepisse non suarum necessitatum,
sed communis libertatis causa demonstrat, et quoniam sit 2
fortunae cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu
morte sua Romanis satisfacere seu vivum tradere velint.
Mittuntur de his rebus ad Caesarem legati. Iubet arma 3
tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris 4
consedit; eo duces producuntur. Vercingetorix deditur

arma proiciuntur. Reservatis Aeduis atque Arvernis, si per eos civitates reciperare posset, ex reliquis captivis toto exercitui capita singula praedae nomine distribuit.

1 LXXXX. His rebus confectis in Aeduos proficiscitur; ci-
2 vitatem recipit. Eo legati ab Arvernis missi, quae imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum ob-
3 sidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter xx
4 milia Aeduis Arvernisque reddit. T. Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci iubet; huic
5 M. Sempronium Rutilum adtribuit. Gaium Fabium legatum et Lucium Minucium Basilum cum legionibus duabus in Remis conlocat, ne quam ab finitumis Bellovacis cala-
6 mitatem accipiant. Gaium Antistium Reginum in Ambivaretos, Titum Sextium in Bituriges, Gaium Caninium Rebi-
7 lum in Rutenos cum singulis legionibus mittit. Quintum Tullium Ciceronem et Publium Sulpicium Cabilloni et Matiscone in Aeduis ad Ararim rei frumentariae causa conlocat.
8 Ipse Bibracte hiemare constituit. His *rebus ex* litteris *Caesaris* cognitis, Romae dierum viginti supplicatio redditur.

A. HIRTI

DE BELLO GALLICO

COMMENTARIUS OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Praefatio Hirtii.

[A. U. C. DCCIII.] Res gestae ab Caesare octavo proconsulatus anno, c. I—XXXXVIII.

Caesar Bituriges in deditionem accipit, c. I—III. Carnutes devincit, c. IIII. V.; item Bellovacos, c. VI—XXII.

— Narrantur insidiae superiore anno Commio Atrebati paratae, c. XXIII. — Caesar exercitu in plures partes diviso denuo fines Eburonum populatur. Labienum in Treveros mittit, c. XXIIII. XXV. Dumnacus dux Andium Lemonum obsidens fugatur, c XXVI—XXXI. Drappes Seno et Lucterius Cadurcus Uxelloduni, quo confugerant, a C. Caninio legato obsidentur; frumentandi causa ex oppido egressi repelluntur; Drappes capitur. Interim Carnutes et Aremoricae civitates a C. Fabio legato in fidem recipiuntur, c. XXXII—XXXVI. Uxelloduno operibus incluso Caesar supplicio de Gutruato Cadurco, belli concitatore, sumpto advenit, oppidanos ad deditionem cogit; Lucterius comprehenditur, c. XXXVII—XXXXIIII. Treveris interim a Labieno devictis Caesar Aquitanos in fidem recipit; exercitum per legatos in hiberna deducit. Commius Atrebas M. Antonio quaestori se dedit. — Praefatio Hirtii —, c. XXXXV—XXXXVIII.

[A. U. C. DCCIIII.] Caesar clementia in devictas civitates usus in Italiam proficiscitur; inde in ulteriorem Galliam reversus omnem exercitum lustrat. Labienum Galliae togatae praeficit. Bellum civile exoritur. Legiones Caesari per causam belli Parthici detractae Pompeio traduntur, c. XXXXVIIII—LV.

Coactus adsiduis tuis vocibus, Balbe, cum cotidiana 1
mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiae
videretur deprecationem habere, rem difficillimam suscepi.
Caesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non 2
conhaerentibus superioribus atque insequentibus eius scriptis, contexui novissimumque inperfectum ab rebus gestis
Alexandriae confeci usque ad exitum non quidem civilis
dissensionis, cuius finem nullum videmus, sed vitae Caesaris. Quos utinam, qui legent, scire possint, quam invi- 3
tus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae
atque arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim
Caesaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil tam 4
operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur. Qui sunt editi, ne scientia 5
tantarum rerum scriptoribus desit, adeoque probantur
omnium iudicio, ut praerepta, non praebita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra quam re- 6
liquorum est admiratio: ceteri enim, quam bene atque
emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Caesare cum facultas atque 7

elegentia summa scribendi, tum verissima scientia suorum
8 consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem; quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea, quae rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quae pro testimonio sumus dicturi.
9 Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipsum crimen adrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale.

1 Cap. I. Omni Gallia devicta Caesar cum a superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet, complures eodem tempore civitates renovare belli consilia
2 nuntiabantur coniurationesque facere. Cuius rei verisimilis causa adferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis, nec, si diversa bella conplures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda,
3 non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se vindicare in libertatem.

1 II. Quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar Marcum Antonium quaestorem suis praefecit hibernis; ipse equitum praesidio pridie Kal. Ianuarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII., quam non longe a finibus Aeduorum conlocaverat in finibus Biturigum, eique adiun-
2 git legionem XI., quae proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit, qui, cum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerint contineri, quin bellum pararent coniurationesque facerent.

1 III. Repentino adventu Caesaris accidit, quod inparatis disiectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam con-
2 fugere in oppida possent. Namque etiam illud vulgare in-

cursionis hostium signum, quod incendiis aedificiorum intellegi consuevit, Caesaris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur, aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum milibus captis perterriti Bituriges, qui primum adventum potuerant effugere Romanorum, in finitimas civitates aut privatis hospitiis confisi aut societate consiliorum confugerant. Frustra: nam Caesar magnis itineribus omnibus locis occurrit nec dat ulli civitati spatium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi; qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad condiciones pacis adducebat. Tali condicione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Caesaris reditum patere in eius amicitiam finitimasque civitates sine ulla poena dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

IIII. Caesar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus tot milia nummum praedae nomine condonanda pollicetur legionibusque in hiberna remissis ipse se recipit die XXXX. Bibracte. Ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, cum dies non amplius X et VIII in hibernis esset moratus, legiones XIIII. et VI. ex hibernis ab Arare educit, quas ibi conlocatas explicandae rei frumentariae causa superiore commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

V. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes desertis vicis oppidisque, quae tolerandae hiemis causa constitutis repente exiguis ad necessitatem aedificiis incolebant — nuper enim devicti conplura oppida dimiserant —, dispersi profugiunt. Caesar, erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Cenabo castra ponit atque in tecta partim Gallorum, partim quae coniectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant inaedificata, milites conpegit. Equites tamen

et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque
petisse dicebantur hostes; nec frustra: nam plerumque
4 magna praeda potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent nec silvarum praesidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi magna parte amissa suorum dissipantur in finitimas civitates.

1 VI. Caesar tempore anni difficillimo, cum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus aestivorum nullum summum bellum posse conflari, Gaium Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hibernis Cenabi conlocavit; ipse cum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque praestabant, finitimasque his civitates duce Correo Bellovace et Commio Atrebate exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant adtributi, facerent inpressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios optime de republica meritos
3 accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque
4 ex duabus ab Tito Labieno accersit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore in vicem legionibus expeditionum onus iniungebat.

1 VII. His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur castrisque in eorum finibus positis equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium
2 consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant, paucos in aedificiis esse inventos, atque hos, non qui agroru colendorum causa remansissent — namque esse undique diligenter demigratum —, sed qui speculandi causa
3 esse t remissi. A quibus cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellovacorum quodve esset consilium eorum,
4 inveniebat: Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in

unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Veliocassis, Atrebatas; locum castris excelsum in silva circumdata palude delegisse, impedimenta omnia in ulteriores silvas contulisse. Conplures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo optemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua et multitudo esset infinita. Constituisse autem Bellovacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Caesar cum tribus legionibus veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea condicione cum toto exercitu decertare cogerentur; si maiores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent, pabulatione autem, quae propter anni tempus cum exigua tum disiecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

VIII. Quae Caesar consentientibus pluribus cum cognosset atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae longeque a temeritate barbarorum remota esse iudicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostes contempta suorum paucitate prodirent in aciem. Singularis enim virtutis veterrimas legiones VII., VIII., VIIII. habebat, summae spei delectaeque iuventutis XI., quae octavo iam stipendio tamen in conlatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato rebus iis, quae ad se essent delatae, omnibus expositis animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legiones VII., VIII., VIIII. ante omnia irent impedimenta, deinde omnium impedimentorum agmen, quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit, cogeret XI., ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi deposcissent. Hac ratione paene quadrato agmine instructo in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit.

1 VIIII. Cum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, sive certaminis periculo sive subito adventu sive expectatione nostri consilii copias in-
2 struunt pro castris nec loco superiore decedunt. Caesar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium valle intermissa magis in altitudinem depressa
3 quam late patente castra castris hostium confert. Haec imperat vallo pedum duodecim muniri, loriculam pro hac ratione eius altitudinis inaedificari, fossam duplicem pedum denum quinum lateribus deprimi directis, turris excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis constratisque coniungi, quorum frontes viminea loricula
4 munirentur, ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur, quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permitteret tela, alter, qui propior hostem in ipso vallo conlocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

1 X. Huius munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris adlaturum, et cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra mu-
2 nitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurrentibus inter bina castra palude interiecta contendebatur; quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant acriusque hostes insequebantur, aut vicissim hostes eadem trans-
3 gressi nostros longius summovebant. Accidebat autem cotidianis pabulationibus — id quod accidere erat necesse, cum raris disiectisque ex aedificiis pabulum conquireretur —, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur;
4 quae res, etsi mediocre detrimentum iumentorum ac servorum nostris adferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda docui, cum equitibus venerat; qui tametsi numero non amplius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari nitebantur.

XI. Caesar cum animadverteret, hostem conplures 1
dies castris palude et loci natura munitis se tenere, neque
oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa nec
locum munitionibus claudi nisi a maiore exercitu posse,
litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset,
legionem XIII., quae cum T. Sextio legato in Biturigibus
hiemabat, accerseret atque ita cum tribus legionibus magnis
itineribus ad se veniret; ipse equites in vicem Remorum 2
ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum
numerum evocaverat, praesidio pabulationibus mittit, qui
subitas incursiones hostium sustinerent.

XII. Quod cum cotidie fieret, ac iam consuetudine dili- 1
gentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate,
Bellovaci delecta manu peditum cognitis stationibus cotidianis equitum nostrorum silvestribus locis insidias disponunt eodemque equites postero die mittunt, qui primum 2
elicerent nostros, deinde circumventos adgrederentur. Cuius 3
mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris
obvenerat. Namque hi, cum repente hostium equites animadvertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert 4
equestris proelii, se receperunt amisso Vertisco, principe
civitatis, praefecto equitum; qui cum vix equo propter 5
aetatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum neque
aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat
neque dimicari sine se voluerat. Infl[amm]antur atque in- 6
citantur hostium animi secundo proelio, principe et praefecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonen- 7
tur, diligentius exploratis locis stationes disponere ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittunt interim cotidiana proelia in 1
conspectu utrorumque castrorum, quae ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani, quos pro- 2
pterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi
proeliarentur, cum constantius universi paludem transissent paucisque in resistendo interfectis pertinacius reliquam
multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui

aut comminus opprimebantur aut eminus vulnerabantur sed etiam, qui longius subsidiari consuerant, turpiter re-
3 fugerunt nec prius finem fugae fecerunt saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum recipe-
4 rent aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix iudicari posset, utrum secundis minimisque rebus insolentiores an adverso mediocri casu timidiores essent.

1 XIIII. Conpluribus diebus isdem *in* castris consumptis, cum propius accessisse legiones et Gaium Trebonium legatum cognovissent, duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiae noctu dimittunt eos, quos aut aetate aut viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reli-
2 qua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen — magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit —, oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimen-
3 torum suorum processisset. At Caesar neque resistentes adgrediundos tanto collis ascensu iudicabat, neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari militibus instantibus non possent.
4 Ita, cum palude inpedita a castris castra dividi videret, quae transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset, atque id iugum, quod trans paludem paene ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum animum adverteret, pontibus palude constrata legiones traducit celeriterque in summam planiciem iugi pervenit, quae declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur.
5 Ibi legionibus instructis ad ultimum iugum pervenit aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conici possent.

1 XV. Barbari confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatim copias distributas dimittere non possent, ne dis-
2 persi perturbarentur, in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita Caesar XX cohortibus instructis castrisque eo loco metatis muniri iubet castra. Absolutis operi-

bus pro vallo legiones instructas conlocat, equites frenatis
equis in statione disponit. Bellovaci, cum Romanos ad in- 4
sequendum paratos viderent neque pernoctare aut diutius
permanere sine periculo eodem loco possent, tale consilium
sui recipiendi ceperunt. Fasces, ut consueverant [namque 5
in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentariis
Caesaris declaratum est], per manus stramentorum ac vir-
gultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se
traditos ante aciem conlocarunt extremoque tempore diei
signo pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens 6
flamma copias omnes repente a conspectu texit Romano-
rum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu re-
fugerunt.

XVI. Caesar, etsi discessum hostium animadvertere 1
non poterat incendiis oppositis, tamen id consilium cum
fugae causa initum suspicaretur, legiones promovet, tur-
mas mittit ad insequendum; ipse veritus insidias, ne forte
in eodem loco subsistere hostis atque elicere nostros in
locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum 2
intrare summum iugum et flammam densissimam timerent
ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores
partes animadverterent equorum, insidias veriti liberam
facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fuga ti- 3
moris simul calliditatisque plena sine ullo detrimento milia
non amplius decem progressi hostes loco munitissimo ca-
stra posuerunt. Inde cum saepe in insidiis equites pedi- 4
tesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabu-
lationibus inferebant.

XVII. Quod cum crebrius accideret, ex captivo quo- 1
dam conperit Caesar, Correum, Bellovacorum ducem, for-
tissimorum milia sex peditum delegisse equitesque ex omni
numero mille, quos in insidiis eo loco conlocaret, quem in
locum propter copiam frumenti ac pabuli Romanos missuros
suspicaretur. Quo cognito consilio legiones plures, quam 2
solebat, educit equitatumque, qua consuetudine pabulato-
ribus mittere praesidio consuerat, praemittit; huic inter-
ponit auxilia levis armaturae; ipse cum legionibus, quam 3
potest maxime, adpropinquat.

1 XVIII. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, silvis undique aut impeditissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis cir-
2 cumdederunt. Explorato hostium consilio nostri ad proeliandum animo atque armis parati, cum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in
3 eum locum devenerunt. Quorum adventu cum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proxumas turmas impetum
4 fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equestribus proeliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

1 XVIIII. Cum dispositis turmis in vicem rari proeliarentur neque ab lateribus circumveniri suos paterentur,
2 erumpunt ceteri Correo proeliante ex silvis. Fit magna contentione diversum proelium. Quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros coëgit cedere equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi
3 constanter proeliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postulabat proelii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus inprudentes acceperant detrimen-
4 tum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii adferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita praesidio
5 cohortium confisi nostri acerrime proeliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriae gloriam communicasse cum legionibus viderentur; hostes concidunt animis atque iti-
6 neribus diversis fugam quaerunt. Nequiquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant,
7 iis ipsi tenebantur. Victi tamen perculsique, maiore parte amissa consternati profugiunt partim silvis petitis, partim flumine — qui tamen in fuga a nostris acriter insequenti-
8 bus conficiuntur —, cum interim nulla calamitate victus

Correus excedere proelio silvasque petere aut invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci, quin fortissime proeliando conpluresque vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela conicere.

XX. Tali modo re gesta recentibus proelii vestigiis 1
ingressus Caesar, cum victos tanta calamitate existumaret hostes nuntio accepto locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede abesse passuum octo milibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu traducto progreditur. At Bellovaci reli- 2
quaeque civitates repente ex fuga paucis atque his vulneratis receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato conclamant, legati obsidesque ad Caesarem mittantur.

XXI. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atre- 1
bas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Caesarem 2
legatos petuntque, ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset inlaturus. Adflictas opes equestri proelio Bellovacorum esse; delecto- 3
rum peditum multa milia interisse, vix refugisse nuntios caedis. Tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellova- 4
cos eo proelio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Numquam enim senatum tantum in civitate illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse.

XXII. Haec orantibus legatis commemorat Caesar: 1
Eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliae civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos. Scire atque intellegere 2
se, causam peccati facillime mortuis delegari. Neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus infirma manu plebis

bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent.

1 XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatium legati, quae Bellovacorum speculabantur eventum. 2 Obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio, quem timor prohibebat cuiusquam fidei suam committere salu- 3 tem. Nam superiore anno Titus Labienus, Caesare in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium conperisset sollicitare civitates et coniurationem contra Caesarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne temptando cautiorem faceret, Gaium Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem conloqui curaret interficiendum. Ad eam rem delectos ido- 5 neos ei tradit centuriones. Cum in conloquium ventum esset et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio vel[ut] insueta re permotus vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii conficere hominem non potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. 6 Cum utrimque gladii destricti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium: nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant adfectum, Gallorum, quod insidiis cognitis plura, quam videbant, extimescebant. Quo facto statuisse Commius dicebatur numquam in conspectum cuiusquam Romani venire.

1 XXIIII. Bellicosissimis gentibus devictis Caesar, cum videret nullam iam esse civitatem, quae bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad praesens imperium evitandum, plu- 2 res in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quaestorem cum legione duodecima sibi coniungit. C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diversissimam partem Galliae, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existu- 3 mabat. T. Labienum ad se evocat; legionem autem quintam decimam, quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam

Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu illorum erant oppressi. Ipse 4
ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitatis esse ducebat, adeo fines eius vastare civibus, aedificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

XXV. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut le- 1
giones aut auxilia dimisisset atque omnia caedibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto Labienum cum duabus legionibus in Treveros mittit, quorum civitas propter Germaniae vicinitatem co- 2
tidianis exercitata bellis cultu et feritate non multum a Germanis differebat neque imperata umquam nisi exercitu coacta faciebat.

XXVI. Interim Gaius Caninius legatus, cum magnam 1
multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Durati cognosceret, qui perpetuo in amicitia manserat Romanorum, cum pars quaedam civitatis eius defecisset, ad oppidum Lemonum contendit. Quo cum ad- 2
ventaret atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum milibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari, neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco munito. Dumnacus, 3
cum adpropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis castra Romanorum oppugnare instituit. Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset 4
et magno suorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius legatus conplures 1
civitates in fidem recipit, obsidibus firmat litterisque Gai Canini Rebili fit certior, quae in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis proficiscitur ad auxilium Duratio feren-

dum. At Dumnacus adventu Fabii cognito desperata salute, si tempore eodem coactus esset et Romanum externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus neque se Caninio coniunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defetigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere adgressi magna praeda multis interfectis potiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites praemittit sic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cuius praeceptis ut res gereretur, Quintus Atius Varus praefectus equitum, singularis et animi et prudentiae vir, suos hortatur agmenque hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. Confligit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus; qui toto agmine subsistentes equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit proelium acri certamine. Namque nostri contemptis pridie superatis hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi et cupiditate per se conficiendi proelii fortissime contra pedites proeliabantur, hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

XXVIIII. Cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quae suis esset equitibus in vicem praesidio, cum repente confertae legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsae barbarorum turmae ac perterritae acies hostium, perturbato

impedimentorum agmine, magno clamore. discursuque passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paulo 3
ante cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia victoriae elati, magno undique clamore sublato cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextraeque ad caedendum valent, tantum eo proelio interficiunt. Itaque amplius milibus XII aut armatorum aut eorum, qui 4
eo timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX. Qua ex fuga cum constaret Drappetem Senonem, qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum ascitis, receptis latronibus impedimenta et commeatus Romanorum interceperat, non amplius hominum milibus ex fuga quinque collectis provinciam petere, unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse, quem superiore commentario prima defectione Galliae facere in provinciam voluisse impetum cognitum est, Canius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore provinciae magna infamia perditorum hominum latrociniis caperetur.

XXXI. Gaius Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes 1
ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo proelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim 2
dubitabat, quin recenti calamitate summissiores essent futurae, dato vero spatio ac tempore eodem instigante Dumnaco possent concitari. Qua in re summa felicitas celeri- 3
tasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui saepe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus veniunt in deditionem, ceteraeque civitates positae in ultimis Galliae finibus Oceano coniun- 4
ctae, quae Aremoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum adventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus errans latitansque 5
solus extremas Galliae regiones petere est coactus.

XXXII. At Drappes unaque Lucterius, cum legiones 1
Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie persequente exercitu putarent provinciae fines intrare

posse nec iam libere vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurco-
2 rum. Ibi cum Lucterius apud suos cives quondam integris rebus multum potuisset semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat eius, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis oppidanosque sibi coniungit.

1 XXXIII. Quo cum confestim Gaius Caninius venisset animadverteretque, omnes oppidi partes praeruptissimis saxis esse munitas, quo defendente nullo tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus divisis trina excel-
2 sissimo loco castra fecit; a quibus paulatim, quantum copiae patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

1 XXXIIII. Quod cum animadverterent oppidani miserrimaque Alesiae memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret, frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum ipsi cum expeditis ad importandum
2 frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxuma nocte duobus milibus armatorum relictis reliquos ex oppido
3 Drappes et Lucterius educunt. Hi paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti conparant, nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella no-
4 strorum adoriuntur. Quam ob causam Gaius Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit aut plurimis in locis infirma disponat praesidia.

1 XXXV. Magna copia frumenti comparata considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido x milibus, unde
2 paulatim frumentum in oppidum subportarent. Ipsi inter

se provincias partiuntur: Drappes castris praesidio cum parte copiarum restitit, Lucterius agmen iumentorum ad oppidum ducit. Dispositis ibi praesidiis hora noctis circiter decima silvestribus angustisque itineribus frumentum inportare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent, exploratoresque missi, quae gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Hi repentino malo perterriti diffugiunt ad sua praesidia; quae nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drappete esse in castris a milibus non [longe] amplius XII. Qua re ex compluribus cognita, cum intellegeret, fugato duce altero perterritos reliquos facile opprimi posse, magnae felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex caede refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti perferret. Sed in experiundo cum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summae velocitatis homines, ad castra hostium praemittit; ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostis accessisset, ab exploratoribus, quos praemiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo est, relictis locis superioribus ad ripas esse fluminis demissa, at Germanos equitesque inprudentibus omnibus de inproviso advolasse proeliumque commisisse. Qua re cognita legionem aramatam instructamque adducit. Ita repente omnibus ex partibus signo dato loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque signis legionis visis vehementissime proeliantur. Confestim cohortes undique impetum faciunt omnibusque aut interfectis aut captis magna praeda potiuntur. Capitur ipse eo proelio Drappes.

XXXVII. Caninius felicissime re gesta sine ullo paene militis vulnere ad obsidendos oppidanos revertitur externoque hoste deleto, cuius timore antea dividere praesidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera

3 undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die Gaius Fabius partemque oppidi sumit ad obsidendum.

1 XXXVIII. Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus XV in Bellovacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. 2 Ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timen- 3 tes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos propter conscientiam facti timere animadvertebat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli Gutruatum ad supplicium depoposcit. 4 Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen ce- 5 leriter omnium cura quaesitus in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Caesar contra suam naturam concursu maximo militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli [a Gutruato] accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

1 XXXVIIII. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quae de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio 2 permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna poena esse adficiendam iudicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc exemplo ceterae civitates locorum opportunitate fretae se 3 vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam aestatem suae provinciae, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. 4 Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus reliquit, qui iustis itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit.

1 XXXX. Cum contra expectationem omnium Caesar Uxellodunum venisset oppidumque operibus clausum animadverteret neque ab oppugnatione recedi videret ulla condicione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem temptare coe- 2 pit. Flumen infimam vallem dividebat, quae totum paene

montem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat: 3
in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat autem oppidanis 4
difficilis et praeruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine vulneribus ac periculo vitae neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate 5
eorum cognita Caesar sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus conlocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos.

XXXXI. Quorum omnis postea multitudo aquatorum 1
unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum, ubi magnus fons aquae prorumpebat ab ea parte, quae fere pedum trecentorum intervallo fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte 2
prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Caesar unus videret, e regione eius vineas agere adversus montem et aggerem instruere coepit magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et 3
eminus sine periculo proeliantur multosque pertinaciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos tectos ab 4
vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis sine ullo periculo, sine suspicione hostium facere licebat. Extrui- 5
tur agger in altitudinem pedum LX, conlocatur in eo turris decem tabulatorum, non quidem quae moenibus aequaret — id enim nullis operibus effici poterat —, sed quae superare fontis fastigium posset. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo possent 6
aquari oppidani, non tantum pecora atque iumenta, sed etiam magna hostium multitudo siti consumebatur.

XXXXII. Quo malo perterriti oppidani cupas sevo, 1
pice, scandulis complent; eas ardentes in opera provolvunt eodemque tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma extitit. 2
Quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea vineis et aggere suppressa conprehendebant id ipsum,

quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam periculoso genere proelii locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus nostri, magnusque utrimque clamor oriebatur. Ita quisque, prout erat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus esset eius, telis hostium flammaeque se offerebat.

XXXXIII. Caesar cum conplures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere et simulatione moenium occupandorum clamorem undique iubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, essent suspensi, revocant ab impugnandis operibus armatos murisque disponunt. Ita nostri fine proelii facto celeriter opera flamma conprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte amissa siti suorum in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venae fontis intercisae sunt atque aversae. Quo facto repente perennis exaruit fons tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. Itaque se necessitate coacti tradiderunt.

XXXXIIII. Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret neque vereretur, ne quid crudelitate naturae videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali ratione diversis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit vitamque concessit, quo testatior esset poena improborum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore vinculorum sive timore gravioris supplicii paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex proelio scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni — crebro enim mutandis locis multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere —, hunc Epasnactus Arvernus, amicissi-

mus populo Romano, sine dubitatione ulla vinctum ad Caesarem deduxit.

XXXXV. Labienus interim in Treveris equestre proe- 1
lium facit secundum conpluribusque Treveris interfectis et Germanis, qui nullis adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit in suam potestatem, atque in his Surum Aeduum, qui et virtutis et generis 2
summam nobilitatem habebat solusque ex Aeduis ad id tempus permanserat in armis.

XXXXVI. Ea re cognita Caesar, cum in omnibus par- 1
tibus Galliae bene res geri videret iudicaretque, superioribus aestivis Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam numquam adisset, per Publium Crassum quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliae est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret aestivorum. Quam rem, sicuti cetera, celeriter feliciterque 2
confecit. Namque omnes Aquitaniae civitates legatos ad Caesarem miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus 3
gestis ipse equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit: quattuor legiones in 4
Belgio conlocavit cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio legatis, duas legiones in Aeduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat, duas in Turonis ad fines Carnutum posuit, quae omnem illam regionem coniunctam Oceano continerent, duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliae vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in provincia mo- 5
ratus, cum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognosset, bene meritis praemia tribuisset — cognoscendi enim maximam facultatem habe- 6
bat, quali quisque fuisset animo in totius Galliae defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciae illius —, his confectis rebus ad legiones in Belgium se recipit hibernatque Nemetocennae.

XXXXVII. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem proe- 1
lio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio esset, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra com-

memoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate cum suis equitibus latrociniis se suosque alebat infestisque itineribus commeatus complures, qui conportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

1 XXXXVIII. Erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. Hunc
2 Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad eam virtutem, quae singularis erat in eo, magnum odium Commii adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis saepius equi-
3 tes eius adgressus secunda proelia faciebat. Novissime, cum vehementius contenderetur ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera per fidem inposita paterentur inpunita, conversoque equo se a ceteris incautius per-
4 mittit in praefectum. Faciunt hoc idem omnes eius equi-
5 tes paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum coniungit equo Quadrati lanceaque infesta magnis viribus medium femur traicit
6 Voluseni. Praefecto vulnerato, non dubitant nostri resi-
7 stere et conversis equis hostem pellere. Quod ubi accidit, conplures hostium magno nostrorum impetu perculsi vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod malum dux equi velocitate evitavit, ac sic proelio secundo graviter ab eo vulneratus praefectus, ut vitae
8 periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem sive expiato suo dolore sive magna parte amissa suorum legatos ad Antonium mittit seque et ibi futurum, ubi praescripserit, et ea facturum, quae imperarit, obsidi-
9 bus firmat; unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cuiusquam Romani. Cuius postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio, Caesarem singulorum annorum singulos commen- 10
tarios confecisse; quod ego non existimavi mihi esse fa-
ciendum, propterea quod insequens annus, L. Paulo, C.
Marcello consulibus, nullas habet magnopere Galliae res
gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar 11
exercitusque eo tempore fuissent, pauca esse scribenda
coniungendaque huic commentario statui.

XXXXVIIII. Caesar in Belgio cum hiemaret, unum 1
illud propositum habebat, continere in amicitia civitates,
nulli spem aut causam dare armorum. Nihil enim minus 2
volebat, quam sub decessu suo necessitatem sibi aliquam
inponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset,
bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter
sine praesenti periculo susciperet. Itaque honorifice ci- 3
vitates appellando, principes maximis praemiis adficiendo,
nulla onera iniungendo defessam tot adversis proeliis Gal-
liam condicione parendi meliore facile in pace continuit.

L. Ipse hibernis peractis contra consuetudinem in 1
Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia
et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quaestoris sui,
commendaverat sacerdotii petitionem. Contendebat enim 2
gratia cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem
paulo ante praemiserat ad petitionem, tum acriter contra
factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa
Caesaris decedentis gratiam convellere cupiebant. Hunc 3
etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in
itinere audierat, tamen non minus iustam sibi causam mu-
nicipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret,
quod frequentiam atque officium suum Antonio praestitis-
sent, simulque se et honorem suum insequentis anni com- 4
mendaret, propterea quod insolenter adversarii sui glo-
riarentur, L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos,
qui omnem honorem et dignitatem Caesaris spoliarent,
ereptum Ser. Galbae consulatum, cum is multo plus gra-
tia suffragiisque valuisset, quod sibi coniunctus et familia-
ritate et consuetudine legationis esset.

LI. Exceptus est Caesaris adventus ab omnibus muni-
cipiis et coloniis incredibili honore atque amore. Tum pri-

mum enim veniebat ab illo universae Galliae bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari poterat. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat, hostiae omnibus locis immolabantur, tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel expectatissimi triumphi laetitia praecipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis eo profectus est ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliae praefecit togatae, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari, certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno credidit quicquam neque, contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret, adduci potuit. Iudicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, cum Caesaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Caesaris laederet, quoniam Pompei dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret: fore eo facto liberam et sui iuris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere coepit; quod ne fieret, consules amicique Pompei iusserunt atque ita rem moderando discusserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat universi conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, cum inpugnaret Caesaris dignitatem, contra legem Pompei et Crassi rettulerat ante tempus ad senatum de Caesaris provinciis, sententiisque dictis discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris

invidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. 2

LIIII. Fit deinde senatusconsultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Caesare mitteretur; neque obscure duae legiones uni detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Caesarem miserat confectam ex delectu provinciae Caesaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Caesar tamen, cum de voluntate minime dubium esset adversariorum suorum, Pompeio legionem remisit et suo nomine quintam decimam, quam in Gallia citeriore habuerat, ex senatusconsulto iubet tradi. In eius locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex quibus praesidiis quinta decima deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna: C. Trebonium cum legionibus IIII in Belgio collocat, C. Fabium cum totidem in Aeduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgae, quorum maxima virtus, Aedui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. 1 2 3 4 5

LV. Quo cum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas, quae ex senatusconsulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. Hoc facto quamquam nulli erat dubium, quidnam contra Caesarem pararetur, tamen Caesar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur iure potius disceptandi quam belli gerendi. Contendit. . . . 1 2

II.

C. IULI CAESARIS

COMMENTARII

DE

BELLO CIVILI.

C. IULI CAESARIS

DE BELLO CIVILI

COMMENTARIUS PRIMUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCV.] I. Res in Italia, Africa, Gallia gestae.

De litteris Caesaris non refertur ad senatum, qui aperte favet Pompeio. Senatus consulta in Caesarem fiunt. Provinciae Pompeianis decernuntur, tota Italia delectus habentur, c. I—VI. Caesar frustra pacem servare conatus auctis suis copiis omni ora marituma Italiae — maxime Corfinio oppido — a Ravenna ad Brundisium potitur, unde Pompeius obsessus ab eo Dyrrachium traicit, c. VII—XXVIIII. Ex Pompeianis M. Cotta a Valerio legato Caesaris eicitur ex Sardinia, item M. Cato ab C. Curione ex Sicilia, P. Attius Varus in Africa resistit L. Aelio Tuberoni [Q. Tulli Ciceronis legato], c. XXX. XXXI. Caesar postquam Romae in senatu de pace egit frustraque legatos ad Pompeium mittendos censuit, in Galliam ulteriorem proficiscitur. Ubi cum Massilia ei portas clausisset, eam oppugnat, c. XXXII—XXXVI.

II. Bellum in Hispania cum Afranio et Petreio gestum.

Caesar C. Trebonio et D. Bruto ad Massiliam relictis C. Fabio legato praemisso ipse in Hispaniam contendit, quam L. Afranius et M. Petreius legati Pompei obtinebant, c. XXXVII. XXXVIII. Cum his pluribus proeliis certat, maxime ad Ilerdam, c. XXXVIIII—LII. Rebus prospere gestis Pompeianorum animi confirmantur; Caesar strenue resistit, c. LIII—LV. — Interea proelio navali Massilienses a D. Bruto vincuntur, c. LVI—LVIII. — Fortuna subito mutata Caesar, postquam aliquot Hispaniae populi ab Afranio desciverunt, cum hoc et Petreio prospere pugnat, c. LVIIII—LXX. Dum Caesar sine proelio victoriam se reportaturum sperat et ab adversariis de ducum vita

atque de pace cum eo agitur, Petreius partem Caesarianorum perfide trucidat, Caesar Pompeianos salvos dimittit, c. LXXI—LXXVII. Afraniani omnis generis inopia pressi castra relinquunt; in itinere impediuntur ab Caesare et ad deditionem coguntur, c. LXXVIII—LXXXV. Caesar partem exercitus hostium statim, reliquos postea dimittit, c. LXXXVI. LXXXVII.

1 I. Litteris a Gaio Caesare consulibus redditis, aegre ab his impetratum est summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad se-
2 natum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de republica [in civitate]. L. Lentulus consul senatui reique publicae se non defuturum pollicetur, si audacter
3 ac fortiter sententias dicere velint; sin Caesarem respiciant atque eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum neque senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoque ad Caesa-
4 ris gratiam atque amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo reipublicae non deesse, si senatus sequatur; si cunctetur atque agat lenius, nequiquam eius auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.

1 II. Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pompei mitti
2 videbatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de ea re ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti et exercitus conscripti essent, quo praesidio
3 tuto et libere senatus, quae vellet, decernere auderet; ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne qua esset armorum causa: timere Caesarem ereptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reservare et retinere eas ad urbem Pompeius
4 videretur; ut M. Rufus, qui sententiam Calidii paucis fere mutatis rebus sequebatur. Hi omnes convicio L. Lentuli
5 consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum se omnino negavit, Marcellus perter-
6 ritus conviciis a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pom-

pei plerique compulsi inviti et coacti Scipionis sententiam
secuntur: uti ante certam diem Caesar exercitum dimit- 7
tat; si non faciat, eum adversus rempublicam facturum
videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni ple-
bis. Refertur confestim de intercessione tribunorum.
Dicuntur sententiae graves; ut quisque acerbissime cru- 8
delissimeque dixit, ita [quam] maxime ab inimicis Caesa-
ris conlaudatur.

III. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt eius 1
ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat Pompeius atque
in posterum confirmat, segniores castigat atque incitat.
Multi undique ex veteribus Pompei exercitibus spe prae- 2
miorum atque ordinum evocantur, multi ex duabus legio-
nibus, quae sunt traditae a Caesare, accersuntur. Com- 3
pletur urbs et [ius] comitium tribunis, centurionibus, evo-
catis. Omnes amici consulum, necessarii Pompei atque 4
eorum, qui veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in
senatum coguntur; quorum vocibus et concursu terren- 5
tur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere
decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso censor, 6
sese iturum ad Caesarem, item L. Roscius praetor, qui
de his rebus eum doceant; sex dies ad eam rem confi-
ciendam spatii postulant. Dicuntur etiam ab nonnullis 7
sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui voluntatem
senatus ei proponant.

IIII. Omnibus his resistitur omnibusque oratio con- 1
sulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres ini-
micitiae Caesaris incitant et dolor repulsae. Lentulus 2
aeris alieni magnitudine et spe exercitus ac provincia-
rum et regum appellandorum largitionibus movetur, seque
alterum fore Sullam inter suos gloriatur, ad quem
summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciae 3
atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine par-
titurum cum Pompeio arbitrabatur, simul iudiciorum me-
tus, adulatio atque ostentatio sui et potentium, qui in
republica iudiciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pom- 4
peius, ab inimicis Caesaris incitatus et quod neminem
dignitate secum exaequari volebat, totum se ab eius ami-

citia averterat et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipse maximam partem illo adfinitatis
5 tempore iniunxerat Caesari; simul infamia duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiae Syriaeque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat.

1 V. His de causis aguntur omnia raptim atque turbate. Nec docendi Caesaris propinquis eius spatium datur, nec tribunis plebis sui periculi deprecandi neque etiam extremi iuris intercessione retinendi [, quod L. Sulla
2 reliquerat,] facultas tribuitur, sed de sua salute septimo die cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis *post* octo denique menses
3 variarum actionum respicere ac timere consuerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum senatus consultum, quo nisi paene in ipso urbis incendio atque in desperatione omnium salutis [latorum audacia] numquam ante descensum est: dent operam consules, praetores, tribuni plebis, quique *pro* coss. *sint* ad urbem, ne quid respublica
4 detrimenti capiat. Haec SCto perscribuntur a. d. VII. Id. Ian. Itaque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali et de imperio Caesaris et de amplissimis viris, tribunis plebis, gravissime acerbissimeque decernitur.
5 Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae expectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum aequitate res ad otium deduci posset.

1 VI. Proximis diebus habetur extra urbem senatus. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque conlaudat; copias
2 suas exponit: legiones habere sese paratas X; praeterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Caesarem milites neque iis posse persuaderi, uti eum defen-
3 dant aut sequantur saltem. De reliquis rebus ad senatum refertur: tota Italia delectus habeatur; Faustus Sulla propere in Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex aerario
4 Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius

sit atque amicus; Marcellus vero passurum in praesentia
negat. De Fausto impedit Philippus tribunus plebis. De 5
reliquis rebus senatusconsulta perscribuntur. Provinciae
privatis decernuntur, duae consulares, reliquae praetoriae.
Scipioni obvenit Syria, L. Domitio Gallia. Philippus et Cotta
privato consilio praetereuntur, neque eorum sortes dei-
ciuntur. In reliquas provincias praetores mittuntur. Ne- 6
que expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de
eorum imperio ad populum feratur, paludatique votis
nuncupatis exeunt. Consules, quod ante id tempus accidit 7
nunquam, *clam* ex urbe proficiscuntur, lictoresque ha-
bent in urbe et Capitolio privati contra omnia vetustatis
exempla. Tota Italia delectus habentur, arma imperantur, 8
pecuniae a municipiis exiguntur, e fanis tolluntur, omnia
divina humanaque iura permiscentur.

VII. Quibus rebus cognitis Caesar apud milites con- 1
tionatur. Omnium temporum iniurias inimicorum in se
commemorat; a quibus deductum ac depravatum Pom-
peium queritur invidia atque obtrectatione laudis suae,
cuius ipse honori et dignitati semper faverit adiutorque
fuerit. Novum in republica introductum exemplum que- 2
ritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur atque ob-
primeretur, quae superioribus annis [armis] esset resti-
tuta. Sullam nudata omnibus rebus tribunicia potestate 3
tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui 4
amissa restituisse videatur bona, etiam, quae ante habue-
rint, ademisse. Quotienscumque sit decretum, darent 5
operam magistratus, ne quid respublica detrimenti cape-
ret, qua voce et quo senatusconsulto populus Romanus ad
arma sit vocatus, factum in perniciosis legibus, in vi tri-
bunicia, in secessione populi, templis locisque editioribus
occupatis; atque haec superioris aetatis exempla expiata
Saturnini atque Gracchorum casibus docet; quarum rerum
illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem [: nulla lex
promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio
facta]. Hortatur, cuius imperatoris ductu VIIII annis rem- 6
publicam felicissime gesserint plurimaque proelia secunda
fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut

eius existimationem dignitatemque ab inimicis defendan-
7 Conclamant legionis XIII., quae aderat, milites — hanc enim initio tumultus evocaverat; reliquae nondum venerant —, sese paratos esse imperatoris sui tribunorumque plebis iniurias defendere.

1 VIII. Cognita militum voluntate Ariminum cum ea legione proficiscitur ibique tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evo-
2 cat et subsequi iubet. Eo L. Caesar adolescens venit, cuius pater Caesaris erat legatus. Is reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat, habere se a Pompeio ad
3 cum privati officii mandata demonstrat: Velle Pompeium se Caesari purgatum, ne ea, quae reipublicae causa egerit, in suam contumeliam vertat. Semper se reipublicae commoda privatis necessitudinibus habuisse potiora. Caesarem quoque pro sua dignitate debere et studium et iracundiam suam reipublicae dimittere neque adeo graviter irasci inimicis, ut, cum illis nocere se speret, reipublicae
4 noceat. Pauca eiusdem generis addit cum excusatione Pompei coniuncta. Eadem fere atque eisdem verbis praetor Roscius agit cum Caesare sibique Pompeium commemorasse demonstrat.

1 VIIII. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias pertinere videbantur, tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompei mandata ad se detulerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata deferre, si parvo labore magnas controversias tollere atque omnem Italiam metu
2 liberare possint. Sibi semper primam reipublicae fuisse dignitatem vitaque potiorem. Doluisse se, quod populi Romani beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, ereptoque semenstri imperio in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis comi-
3 tiis populus iussisset. Tamen hanc iacturam honoris sui reipublicae causa aequo animo tulisse; cum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id
4 quidem impetravisse. Tota Italia delectus haberi, retineri legiones II, quae ab se simulatione Parthici belli sint ab-

ductae, civitatem esse in armis. Quonam haec omnia nisi
ad suam perniciem pertinere? Sed tamen ad omnia se 5
descendere paratum atque omnia pati reipublicae causa.
Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus
dimittant, discedant in Italia omnes ab armis, metus e
civitate tollatur, libera comitia atque omnis respublica
senatui populoque Romano permittatur. Haec quo facilius 6
certisque condicionibus fiant et iureiurando sanciantur,
aut ipse propius accedat aut se patiatur accedere; fore,
uti per colloquia omnes controversiae componantur.

X. Acceptis mandatis Roscius a Caesare Capuam per- 1
venit ibique consules Pompeiumque invenit; postulata
Caesaris renuntiat. Illi deliberata *re* respondent scripta- 2
que ad eum mandata remittunt, quorum haec erat summa:
Caesar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exer- 3
citus dimitteret; quae si fecisset, Pompeium in Hispanias
iturum. Interea, quoad fides esset data, Caesarem factu- 4
rum, quae polliceretur, non intermissuros consules Pom-
peiumque delectus.

XI. Erat iniqua condicio postulare, ut Caesar Arimino 1
excederet atque in provinciam reverteretur, ipsum et
provincias et legiones alienas tenere; exercitum Caesaris
velle dimitti, delectus habere; polliceri, se in provinciam 2
iturum, neque, ante quem diem iturus sit, definire, ut, si
peracto consulatu Caesaris non profectus esset, nulla ta-
men mendacii religione obstrictus videretur; tempus vero 3
colloquio non dare neque accessurum polliceri magnam
pacis desperationem adferebat. Itaque ab Arimino M. An- 4
tonium cum cohortibus V Arretium mittit; ipse Arimini
cum duabus [legionibus] subsistit ibique delectum ha-
bere instituit; Pisaurum, Fanum, Anconam singulis co-
hortibus occupat.

XII. Interea certior factus, Iguvium Thermum prae- 1
torem cohortibus V tenere, oppidum munire, omniumque
esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem, Curionem
cum tribus cohortibus, quas Pisauri et Arimini habebat,
mittit. Cuius adventu cognito diffisus municipii voluntati 2
Thermus cohortes ex urbe reducit et profugit. Milites

in itinere ab eo discedunt ac domum revertuntur. Curio
3 summa omnium voluntate Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis confisus municipiorum voluntatibus Caesar cohortes legionis XIII. ex praesidiis deducit Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius cohortibus introductis tenebat delectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat.

1 XIII. Adventu Caesaris cognito decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt; docent, sui iudicii rem non esse; neque se neque reliquos municipes pati posse C. Caesarem imperatorem, bene de republica meritum, tantis rebus gestis oppido moenibusque prohiberi:
2 proinde habeat rationem posteritatis et periculi sui. Quorum oratione permotus Varus praesidium, quod intro-
3 duxerat, ex oppido educit ac profugit. Hunc ex primo ordine pauci Caesaris consecuti milites consistere coëge-
4 runt. Commisso proelio deseritur a suis Varus; nonnulla pars militum domum discedit; reliqui ad Caesarem perveniunt, atque una cum iis deprensus L. Pupius, primi pili centurio, adducitur, qui hunc eundem ordinem in
5 exercitu Cn. Pompei antea duxerat. At Caesar milites Attianos conlaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias seque eorum facti memorem fore pollicetur.

1 XIIII. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror invasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendum aerarium venisset ad pecuniam Pompeio ex senatusconsulto proferendam, protinus aperto sanctiore aerario ex urbe profugeret. Caesar enim adventare iam iamque et
2 adesse eius equites falso nuntiabantur. Hunc Marcellus
3 collega et plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum
4 causa disposuerat. Delectus circa urbem intermittuntur; nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuae primum sese confirmant et colligunt delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, ad forum productos Lentulus *spe* libertatis confirmat at-

que his equos adtribuit et se sequi iussit; quos postea monitus ab suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familias conventus Campaniae custodiae causa distribuit. 5

XV. Auximo Caesar progressus omnem agrum Picenum percurrit. Cunctae earum regionum praefecturae libentissimis animis eum recipiunt exercitumque eius omnibus rebus iuvant. Etiam Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat suaque pecunia exaedificaverat, ad eum legati veniunt, quaeque imperaverit, se cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat: mittunt. Interea legio XII. Caesarem consequitur. Cum his duabus Asculum Picenum proficiscitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat; qui Caesaris adventu cognito profugit ex oppido cohortesque secum abducere conatus magna parte militum deseritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum missum a Pompeio in agrum Picenum confirmandorum hominum causa. A quo factus Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis; in his Camerino fugientem Lucilium Hirrum cum sex cohortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit; quibus coactis XIII efficit. Cum his ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit Caesarenque adesse cum legionibus duabus nuntiat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis et Paelignis, finitimis ab regionibus coëgerat. 1 2 3 4 5 6 7

XVI. Recepto Asculo expulsoque Lentulo Caesar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui iubet; ipse unum diem ibi rei frumentariae causa moratus Corfinium contendit. Eo cum venisset, cohortes V praemissae a Domitio ex oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab oppido milia passum circiter III. Ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso celeriter Domitiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt. Caesar legionibus transductis ad oppidum constitit iuxtaque murum castra posuit. 1 2 3 4

1 XVII. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito praemio cum litteris mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Caesarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile inter-
2 cludi posse frumentoque prohiberi. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX magnumque numerum senatorum atque equitum Romanorum in periculum esse ven-
3 turum. Interim suos cohortatus tormenta in muris disponit certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit;
4 militibus in contione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera et pro rata parte centurionibus evocatisque.

1 XVIII. Interim Caesari nuntiatur, Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere ea facere, quae vellet, sed a Q. Lucretio senatore et Attio Paeligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium
2 praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis XIII. cohortibus V. Sulmonenses, simul atque signa nostra viderunt, portas aperuerunt universique, et oppidani
3 et milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se deiecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, rever-
4 titur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit Attiumque incolumem dimisit. Caesar primis diebus castra magnis operibus munire et ex finitumis municipiis frumentum comportare reliquasque copias expectare in-
5 stituit. Eo triduo legio VIII. ad eum venit cohortesque ex novis Galliae delectibus XXII equitesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit; his castris Curionem praefecit.
6 Reliquis diebus oppidum vallo castellisque circumvenire instituit. Cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi a Pompeio revertuntur.

1 XVIIII. Litteris perlectis Domitius dissimulans in concilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio venturum, hortaturque eos, ne animo deficiant, quaeque usui
2 ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcano cum

paucis familiaribus suis colloquitur consiliumque fugae capere constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non consentiret atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem colloqueretur, concilia convontusque hominum fugeret, res diutius tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse: proinde, si qua fuisset facultas, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XX. Divulgato Domitii consilio milites, qui erant Corfinii, prima vesperi secessionem faciunt atque ita inter se per tribunos militum centurionesque atque honestissimos sui generis conlocuntur: obsideri se a Caesare; opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus fugae consilium capere: debere se suae salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt eamque oppidi partem, quae munitissima videretur, occupant, tantaque inter eos dissensio existit, ut manum conserere atque armis dimicare conentur; post paulo tamen internuntiis ultro citroque missis, quae ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt et custodiunt legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quaecque imperaverit, facere et L. Domitium vivum eius potestati tradere.

XXI. Quibus rebus cognitis Caesar, etsi magni interesse arbitrabatur, quam primum oppido potiri cohortesque ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus aut animi confirmatione aut falsis nuntiis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello parvis momentis magni casus intercederent, tamen veritus, ne militum introitu et nocturni temporis licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat atque in oppidum dimittit, portas murosque adservari iubet. Ipse *in* iis operibus,

quae facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis stationibusque, ut contingant inter
4 se atque omnem munitionem expleant; tribunos militum et praefectos circummittit atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum oc-
5 cultos exitus adservent. Neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte con-
6 quieverit. Tanta erat summae rerum expectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperent.

1 XXII. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis custodibusque nostris colloquitur: velle,
2 si sibi fiat potestas, Caesarem convenire. Facta potestate ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites
3 discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. Cum eo de salute sua *agit*, orat atque obsecrat, ut sibi parcat, veteremque amicitiam commemorat Caesarisque in se be-
4 neficia exponit, quae erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat, quod provinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod in petitione consulatus erat
5 sublevatus. Cuius orationem Caesar interpellat: se non maleficii causa ex provincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum defenderet, ut tribunos plebis [in ea re] ex civitate expulsos in suam dignitatem restitueret, ut se et populum Romanum factione paucorum oppres-
6 sum in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit: quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio; adeo esse perterritos nonnullos, ut suae vitae durius consulere cogantur. Facta potestate discedit.

1 XXIII. Caesar, ubi luxit, omnes senatores senatorumque liberos, tribunos militum equitesque Romanos ad
2 se produci iubet. Erant quinque ordinis *senatorii*, L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Caecilius Rufus, Sex. Quintilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea filius Domiti aliique complures adulescentes et magnus nume-

rus equitum Romanorum et decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos a con- 3
tumeliis militum conviciisque prohibet; pauca apud eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit omnes incolumes. HS LX, quod advexerat Domitius atque in publico 4
deposuerat, adlatum ad se ab IIviris Corfiniensibus Domitio reddit, ne continentior in vita hominum quam in pecunia fuisse videatur, etsi eam pecuniam publicam esse constabat datamque a Pompeio in stipendium. Milites 5
Domitianos sacramentum apud se dicere iubet atque eo die castra movet iustumque iter conficit VII omnino dies ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit.

XXIIII. Pompeius his rebus cognitis, quae erant ad 1
Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex novis dele- 2
ctibus ad se cogi iubet; servos, pastores armat atque iis equos adtribuit; ex his circiter CCC equites conficit. L. 3
Manlius praetor Alba cum cohortibus sex profugit, Rutilius Lupus praetor Tarracina cum tribus; quae procul equitatum Caesaris conspicatae, cui praeerat Vibius Curius, relicto praetore signa ad Curium transferunt atque ad eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullae co- 4
hortes in agmen Caesaris, aliae in equites incidunt. Reducitur ad eum deprensus ex itinere N. Magius Cremona, praefectus fabrum Cn. Pompei. Quem Caesar ad eum re- 5
mittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ipse Brundisium sit venturus, interesse reipublicae et communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neque vero idem profici longo itineris spatio, cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus condicionibus disceptetur.

XXV. His datis mandatis Brundisium cum legionibus 1
VI pervenit, veteranis III et reliquis, quas ex novo delectu confecerat atque in itinere compleverat; Domitianas enim 2
cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit, consules Dyrrhachium profectos cum magna parte

exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus
3 viginti; neque certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae in potestate haberet atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset,
4 veritusque, ne ille Italiam dimittendam non existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus inpedire in-
5 stituit. Quorum operum haec erat ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat vadosum
6 mare. Longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoque versus pedum
7 XXX e regione molis conlocabat. Has quaternis ancoris
8 ex IIII angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatisque alias deinceps pari magnitudine
9 rates iungebat. Has terra atque aggere integebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur; a fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis pro-
10 tegebat; in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

1 XXVI. Contra haec Pompeius navis magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat easque multis tormentis et omni genere telorum completas ad opera Caesaris appellebat, ut rates perrumperet atque opera disturbaret. Sic cotidie utrimque eminus fundis, sagittis
2 reliquisque telis pugnabatur. Atque haec Caesar ita administrabat, ut condiciones pacis dimittendas non existimaret; ac tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atque ea res saepe temptata etsi impetus eius consiliaque tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum
3 putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scriboni Libonis, mittit ad eum colloquii causa; mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; inprimis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postu-

lat; magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit 4
potestas facta, fore, ut aequis condicionibus ab armis dis-
cedatur; cuius rei magnam partem laudis atque existima-
tionis ad Libonem perventuram, si illo auctore atque
agente ab armis sit discessum. Libo a conloquio Canini 5
digressus ad Pompeium proficiscitur. Paulo post renun-
tiat, quod consules absint, sine illis non posse agi de
compositione. Ita saepius rem frustra temptatam Caesar 6
aliquando dimittendam sibi iudicat et de bello agendum.

XXVII. Prope dimidia parte operis a Caesare effecta 1
diebusque in ea re consumptis VIIII, naves a consulibus
Dyrrhachio remissae, quae priorem partem exercitus eo
deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius sive 2
operibus Caesaris permotus sive etiam, quod ab initio Ita-
lia excedere constituerat, adventu navium profectionem
parare incipit, et quo facilius impetum Caesaris tardaret, 3
ne sub ipsa profectione milites oppidum inrumperent,
portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas trans-
versas viis praeducit atque ibi sudes stipitesque praea-
cutos defigit. Haec levibus cratibus terraque inaequat, 4
aditus autem atque itinera duo, quae extra murum ad
portum ferebant, maximis defixis trabibus atque eis prae-
acutis praesepit. His paratis rebus milites silentio naves 5
conscendere iubet, expeditos autem ex evocatis, sagitta-
riis funditoribusque raros in muro turribusque disponit.
Hos certo signo revocare constituit, cum omnes milites 6
naves conscendissent, atque iis expedito loco actuaria
navigia relinquit.

XXVIII. Brundisini Pompeianorum militum iniuriis 1
atque ipsius Pompei contumeliis permoti Caesaris rebus
favebant. Itaque cognita Pompei profectione concursan- 2
tibus illis atque in ea re occupatis vulgo ex tectis signifi-
cabant. Per quos re cognita Caesar scalas parari milites-
que armari iubet, ne quam rei gerendae faculatem dimit-
tat. Pompeius sub noctem navis solvit. Qui erant in muro 3
custodiae causa conlocati, eo signo, quod convenerat, re-
vocantur notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites 4
positis scalis muros ascendunt, sed moniti a Brundisinis,

ut vallum caecum fossasque caveant, subsistunt et longo itinere ab his circumducti ad portum perveniunt duasque naves cum militibus, quae ad moles Caesaris adhaeserant, scaphis lintribusque reprehendunt, reprehensas excipiunt.

1 XXVIIII. Caesar, etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat coactis navibus mare transire et Pompeium sequi, priusquam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret, tamen eius rei moram temporisque longinquitatem timebat, quod omnibus coactis navibus Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat. 2 Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliae Picenique et a freto naves essent expectandae. Id propter 3 anni tempus longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum erat altera maximis beneficiis Pompei devincta, auxilia, equitatum parari, Galliam Italiamque temptari se absente nolebat.

1 XXX. Itaque in praesentia Pompei sequendi rationem omittit, in Hispaniam proficisci constituit, duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant 2 Brundisiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem pro praetore cum legionibus II; eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato; Africam 3 sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte Cottam ex oppido eiciunt. Ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intellegebat, ex Sardinia in 4 Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis Bruttiisque per legatos suos civium Romanorum delectus habebat, equitum peditumque 5 certum numerum a civitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene perfectis adventu Curionis cognito queritur in contione, sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimis non necessarium bellum suscepisset et ab se reliquisque in senatu interroga-

tus omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmavisset. Haec in contione questus ex provincia fugit.

XXXI. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius, Curio Siciliam cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, cum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus protinus ex fuga in Africam pervenerat atque eam sua sponte vacuam occupaverat delectuque habito duas legiones effecerat, hominum et locorum notitia et usu eius provinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu atque oppido prohibet neque adfectum valitudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis ancoris excedere eo loco cogit.

XXXII. His rebus confectis Caesar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit; ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu iniurias inimicorum commemorat. Docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret. Latum ab X tribunis plebis contradicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante et pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio; qui si improbasset, cur ferri passus esset? si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui, quod ab altero postularent, in se recusarent atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus praedicat, crudelitatem et insolentiam in circumscribendis tribunis plebis; condiciones a se latas, expetita colloquia et denegata commemorat. Pro quibus rebus hortatur ac postulat, ut rempublicam suscipiant atque una secum administrent. Sin timore defugiant, illis se oneri non futurum et per se

8 rempublicam administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu Pompeius paulo ante dixisset, ad quos legati mitterentur, his auctoritatem attribui timoremque eorum, 9 qui mitterent, significari. Tenuis atque infirmi haec animi videri. Se vero, ut operibus anteire studuerit, sic iustitia et aequitate velle superare.

1 XXXIII. Probat rem senatus de mittendis legatis; sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. 2 Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romae remansissent et qui 3 in castris Caesaris fuissent. Sic triduum disputationibus excusationibusque extrahitur. Subicitur etiam L. Metellus tribunus plebis ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat reliquasque res, quascumque agere instituerit, 4 impediat. Cuius cognito consilio Caesar frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus amittat, infectis iis, quae agere destinaverat, ab urbe proficiscitur atque in ulteriorem Galliam pervenit.

1 XXXIIII. Quo cum venisset, cognoscit, missum *in Hispaniam* a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis 2 ante diebus Corfinio captum ipse dimiserat; profectum item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actuariis septem, quas Igili et in Cosano a privatis coactas ser- 3 vis, libertis, colonis suis compleverat; praemissos etiam legatos Massilienses domum, nobiles adulescentes, quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memo- 4 riam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Caesari clauserant; Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam 5 incolebant, ad se vocaverant; frumentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant; muros, portas, classem reficiebant.

1 XXXV. Evocat ad se Caesar Massilia XV primos. Cum his agit, ne initium inferendi belli ab Massiliensibus oria-

tur: debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius quam unius hominis voluntati obtemperare. Reliqua, quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem legati domum referunt atque ex auctoritate haec Caesari renuntiant: Intellegere se, divisum esse populum Romanum in duas partes. Neque sui iudicii neque suarum esse virium discernere, utra pars iustiorem habeat causam. Principes vero esse earum partium Cn. Pompeium et C. Caesarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit, alter bello victos Sallyas adtribuerit vectigaliaque auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se quoque voluntatem tribuere debere et neutrum eorum contra alterum iuvare aut urbe aut portibus recipere.

XXXVI. Haec dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit atque ab iis receptus urbi praeficitur; summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoque versus dimittunt; onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt, parum clavis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur; frumenti quod inventum est, in publicum conferunt; reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus iniuriis permotus Caesar legiones tres Massiliam adducit; turres vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX, a qua die materia caesa est, adductisque Massiliam, his D. Brutum praeficit, C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit.

XXXVII. Dum haec parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam praemittit celeriterque saltus Pyrenaeos occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidiis tenebantur. Reliquas legiones, quae longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita cele-

ritate praesidium ex saltu deiecit magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

1 XXXVIII. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro, legati Pompei, quorum unus Hispaniam citeriorem *tribus legionibus, alter ulteriorem* a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum 2 obtinebat, officia inter se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur, Varro cum iis, quas habebat, legionibus 3 omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis equites auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio, Celtiberiae, Cantabris barbarisque omnibus, qui ad Oceanum 4 pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit, constituntque communi consilio, bellum ad Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere.

1 XXXVIIII. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petrei duae, praeterea scutatae [citerioris provinciae] et cetratae [ulterioris Hispaniae] cohortes circiter LXXX equitumque [utriusque provinciae] circiter 2 V milia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat [ad] VI [milia]. Auxilia peditum V milia, equitum III milia omnibus superioribus bellis habuerat et parem ex Gallia numerum, quam ipse pacaverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo quoque evocato; huc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam pro- 3 vinciam adtingunt, *adiecerat* . . . Audierat, Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit; has exercitui 4 distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit et largitione militum voluntates redemit.

1 XXXX. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nuntiisque temptabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos distantes inter se milia passuum quattuor. His pon-

tibus pabulatum mittebat, quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere 2
atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. Huc cum cotidiana consuetudine egressae pabula- 3
toribus praesidio propiore *ponte* legiones Fabianae duae flumen transissent impedimentaque et omnis equitatus sequeretur, subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex aggere atque crati- 4
bus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones III equitatumque omnem traiecit duabusque Fabianis occurrit legionibus. Cuius adventu nuntiato L. Plancus, 5
qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem diversamque aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circumveniri posset. Ita congres- 6
sus impari numero magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus proelio signa legio- 7
num duarum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat suspicatus, fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur. Quarum adventu proelium dirimitur ac suas uterque legiones reducit in castra.

XXXXI. Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos 1
sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus: hunc nocte perfici iussit. Ipse cognita locorum natura ponti 2
castrisque praesidio sex cohortis reliquit atque omnia impedimenta et postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur et sub castris Afranii constitit et ibi paulisper sub armis moratus facit aequo loco pugnandi potestatem. Potestate facta Afranius copias educit et in medio colle sub castris constituit. Cae- 3
sar ubi cognovit, per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermissis circiter passibus CCCC castra facere constituit et, ne in 4

opere faciundo milites repentino hostium incursu exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere et procul videri necesse erat, sed a fronte
5 contra hostem pedum XV fossam fieri iussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat; post hos opus in occulto a III. acie fiebat. Sic omne prius est perfectum, quam intellegeretur, ab Afra-
6 nio castra muniri. Sub vesperum Caesar intra hanc fossam legiones reducit atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit.

1 XXXXII. Postero die omnem exercitum intra fossam continet et, quod longius erat agger petendus, in praesentia similem rationem operis instituit singulaque latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda fossasque ad eandem magnitudinem perfici iubet; reliquas le-
2 giones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusque terrendi causa atque operis impediendi copias suas ad infimas montis radices producunt et proelio lacessunt, neque idcirco Caesar opus intermittit, confisus praesidio legionum trium et munitione fossae.
3 Illi non diu commorati nec longius ab infimo colle pro-
4 gressi copias in castra reducunt. Tertio die Caesar vallo castra communit, reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaque ad se traduci iubet.

1 XXXXIII. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planicies circiter passum CCC, atque in hoc fere medio spatio
2 tumulus erat paulo editior; quem si occupavisset Caesar et communisset, ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adver-
3 sarios confidebat. Hoc sperans legiones III ex castris educit acieque in locis idoneis instructa unius legionis antesignanos procurrere atque eum tumulum occupare
4 iubet. Qua re cognita celeriter, quae in statione pro castris erant Afrani cohortes, breviore itinere ad eundem
5 occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio et, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repel-

luntur atque aliis summissis subsidiis terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

XXXXIIII. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent; si premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis reliquisque barbaro quodam genere pugnae adsuefacti; quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, ut multum earum regionum consuetudine moveatur. Haec tum ratio nostros perturbavit insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare neque ab signis discedere neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis legio, quae in eo cornu constiterat, locum non tenuit atque in proximum collem sese recepit.

XXXXV. Caesar paene omni acie perterrita, quod praeter opinionem consuetudinemque acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit; hostem insolenter atque acriter nostros insequentem subprimit rursusque terga vertere seque ad oppidum Ilerdam recipere et sub muro consistere cogit. Sed nonae legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum volunt, temere insecuti longius fugientes, in locum iniquum progrediuntur et sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succedunt. Hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. Praeruptus locus erat, utraque ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum explerent, ut neque subsidia a lateribus submitti neque equites laborantibus usui esse possent. Ab oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat in longitudinem passuum circiter CCCC. Hac nostris erat receptus, quod eo incitati studio inconsultius processerant; hoc pugnabatur loco, et propter angustias iniquo et quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos

mitteretur. Tamen virtute et patientia nitebantur atque
7 omnia vulnera sustinebant. Augebatur illis copia, atque
ex castris cohortes per oppidum crebro submittebantur,
8 ut integri defessis succederent. Hoc idem Caesar facere
cogebatur, ut summissis in eundem locum cohortibus de-
fessos reciperet.

1 XXXXVI. Hoc cum esset modo pugnatum continenter
horis quinque, nostrique gravius a multitudine premeren-
tur, consumptis omnibus telis gladiis destrictis impetum
adversus montem in cohortis faciunt paucisque deiectis
2 reliquos sese convertere cogunt. Submotis sub murum
cohortibus ac nonnulla parte propter terrorem in oppi-
3 dum compulsis facilis est nostris receptus datus. Equi-
tatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis atque
inferioribus locis constiterat, tamen summa in iugum
virtute conititur atque inter duas acies perequitans com-
modiorem ac tutiorem nostris receptum dat. Ita vario
4 certamine pugnatum est. Nostri in primo congressu cir-
citer LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo ha-
stato legionis XIIII., qui propter eximiam virtutem ex in-
ferioribus ordinibus in eum locum pervenerat; vulneran-
5 tur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Caeci-
lius, primi pili centurio, et praeter eum centuriones IIII.
milites amplius CC.

1 XXXXVII. Sed haec eius diei praefertur opinio, ut
2 se utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani,
quod, cum esse omnium iudicio inferiores viderentur,
comminus tam diu stetissent et nostrorum impetum susti-
nuissent et initio locum tumulumque tenuissent, quae
causa pugnandi fuerat, et nostros primo congressu terga
3 vertere coëgissent; nostri autem, quod iniquo loco atque
impari congressi numero quinque horis proelium sustinu-
issent, quod montem gladiis destrictis ascendissent, quod
ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent
4 atque in oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro
quo pugnatum est, magnis operibus munierunt praesi-
diumque ibi posuerunt.

1 XXXXVIII. Accidit etiam repentinum incommodum

biduo, quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis maiores aquas fuisse constaret. Tum autem ex omnibus montibus nives proluit ac 2
summas ripas fluminis superavit pontisque ambo, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quae res magnas 3
difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium XXX, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates, quae ad Caesaris amicitiam 4
accesserant, frumentum supportare, neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus reverti, neque maximi commeatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus erat 5
autem difficillimum, quo neque frumenta in hibernis erant neque multum a maturitate aberant, ac civitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris adventum Ilerdam convexerat, reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat; pecora, 6
quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitimae civitates longius removerant. Qui erant 7
pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturae Lusitani peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniae consectabantur; quibus erat proclive tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

XXXXVIIII. At exercitus Afrani omnium rerum ab- 1
undabat copia. Multum erat frumentum provisum et convectum superioribus temporibus, multum ex omni provincia comportabatur; magna copia pabuli suppetebat. Harum omnium rerum facultates sine ullo periculo pons 2
Ilerdae praebebat et loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

L. Hae permanserunt aquae dies complures. Cona- 1
tus est Caesar reficere pontes, sed nec magnitudo fluminis permittebat neque ad ripam dispositae cohortes adversariorum perfici patiebantur; quod illis prohibere erat 2
facile cum ipsius fluminis natura atque aquae magnitu-

dine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum
3 locum tela iaciebantur; atque erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere et tela vitare.

1 LI. Nuntiatur Afranio, magnos commeatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo.
2 Erant praeterea cuiusque generis hominum milia circiter VI cum servis liberisque; sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio uteretur atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum tempo-
3 rum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adulescentes, senatorum filii et ordinis equestris; erant legationes civitatum; erant legati Caesaris. Hos omnes
4 flumina continebant. Ad hos opprimendos cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius de nocte proficiscitur inprudentesque ante missis equitibus adgreditur. Celeriter sese tamen Galli equites expediunt proeliumque
5 committunt. Ii, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis sese
6 in proximos montes conferunt. Hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum: nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

1 LII. His tamen omnibus annona crevit; quae fere res non solum inopia praesentis, sed etiam futuri tempo-
2 ris timore ingravescere consuevit. Iamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti deminuerat, atque incommoda in dies
3 augebantur; et tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio ac se fortuna inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur, illi omnibus
4 abundarent rebus superioresque haberentur. Caesar iis civitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quod minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad

longinquiores civitates dimittebat; ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidiis, tutabatur.

LIII. Haec Afranius Petreiusque et eorum amici pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. Multa rumor adfingebat, ut paene bellum confectum videretur. Quibus litteris nuntiisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium magnaeque gratulationes fiebant; multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alii, ut principes talem nuntium attulisse, alii, ne eventum belli expectasse aut ex omnibus novissimi venisse viderentur.

LIIII. Cum in his angustiis res esset atque omnes viae ab Afranianis militibus equitibusque obsiderentur nec pontes perfici possent, imperat militibus Caesar, ut naves faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. Carinae ac prima statumina levi materia fiebant; reliquum corpus navium viminibus contextum coriis integebatur. Has perfectas carris iunctis devehit noctu milia passuum a castris XXII militesque his navibus flumen transportat continentemque ripae collem improviso occupat. Hunc celeriter, priusquam ab adversariis sentiatur, communit. Huc legionem postea transicit atque ex utraque parte pontem instituit, biduo perficit. Ita commeatus et, qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit et rem frumentariam expedire incipit.

LV. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit. Qui inopinantis pabulatores et sine ullo dissipatos timore adgressi magnum numerum iumentorum atque hominum intercipiunt cohortibusque cetratis subsidio missis scienter in duas partes sese distribuunt, alii ut praedae praesidio sint, alii ut venientibus resistant atque eos propellant, unamque cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam ab reliquis circumveniunt atque interficiunt incolumesque cum magna praeda eodem ponte in castra revertuntur.

LVI. Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses usi L. Domitii consilio navis longas expediunt numero XVII, quarum erant XI tectae. Multa huc minora navigia

addunt, ut ipsa multitudine nostra classis terreatur. Magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt atque hos
3 praemiis pollicitationibusque incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius atque has colonis pastoribusque, quos
4 secum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus instructa classe magna fiducia ad nostras naves procedunt, quibus praeerat D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinebant.

1 LVII. Erat multo inferior numero navium Brutus; sed electos ex omnibus legionibus fortissimos viros, antesignanos, centuriones, Caesar ei classi adtribuerat, qui
2 sibi id muneris depoposcerant. Hi manus ferreas atque harpagones paraverant magnoque numero pilorum, tragularum reliquorumque telorum se instruxerant. Ita cognito hostium adventu suas naves ex portu educunt, cum
3 Massiliensibus confligunt. Pugnatum est utrimque fortissime atque acerrime: neque multum Albici nostris virtute cedebant, homines asperi et montani, exercitati in
4 armis; atque hi modo digressi *a* Massiliensibus recentem eorum pollicitationem animis continebant, pastoresque indomiti spe libertatis excitati sub oculis domini suam probare operam studebant.

1 LVIII. Ipsi Massilienses et celeritate navium et scientia gubernatorum confisi nostros eludebant impetusque eorum decipiebant et, quoad licebat latiore uti spatio, producta longius acie circumvenire nostros aut pluribus navibus adoriri singulas aut remos transcurrentes deter-
2 gere, si possent, contendebant; cum propius erat necessario ventum, ab scientia gubernatorum atque artificiis
3 ad virtutem montanorum confugiebant. *Nostri* cum minus exercitatis remigibus minusque peritis gubernatoribus utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant producti neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam tarditate et gravitate navium impediebantur: factae enim subito ex humida materia non
4 eundem usum celeritatis habebant. Itaque, dum locus comminus pugnandi daretur, aequo animo singulas binis

navibus obiciebant atque iniecta manu ferrea et retenta utraque nave diversi pugnabant atque in hostium naves transcendebant, et magno numero Albicorum et pastorum interfecto partem navium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massiliensium cum iis, quae sunt captae, intereunt VIIII.

LVIIII. Hoc primum Caesari ad Ilerdam nuntiatur; simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi perterriti virtute equitum minus libere, minus audacter vagabantur, alias non longo a castris progressi spatio, ut celerem receptum haberent, angustius pabulabantur, alias longiore circuitu custodias stationesque equitum vitabant, aut aliquo accepto detrimento aut procul equitatu viso ex medio itinere proiectis sarcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere dies et praeter consuetudinem omnium noctu constituerant pabulari.

LX. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraconenses et Iacetani et Ausetani et paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Hiberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento iuvent. Pollicentur atque omnibus undique conquisitis iumentis in castra deportant. Transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum cognito civitatis consilio et signa ex statione transfert. Magna celeriter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis quinque civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multae longinquiores civitates ab Afranio desciscunt et Caesaris amicitiam sequuntur.

LXI. Quibus rebus perterritis animis adversariorum Caesar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX in latitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis magnum in timorem Afranius

Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur, quod multum Caesar equitatu valebat. Itaque constituunt ipsi *his* locis excedere et in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio subfragabatur etiam illa res, quod, ex duobus contrariis generibus quae superiore bello cum Sertorio steterant civitates, victae nomen atque imperium absentis Pompei timebant, quae in amicitia manserant, magnis adfectae beneficiis eum diligebant, Caesaris autem erat in barbaris nomen obscurius. Hic magnos equitatus magnaque auxilia expectabant et suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio toto flumine Hibero naves conquirere et Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Hiberum miliaque passuum a castris aberat XXX. Ad eum locum fluminis navibus iunctis pontem imperant fieri legionesque duas flumen Sicorim traducunt, castra muniunt vallo pedum XII.

LXII. Qua re per exploratores cognita summo labore militum Caesar continuato diem noctemque opere in flumine avertendo huc iam reduxerat rem, ut equites, etsi difficulter atque aegre fiebat, possent tamen atque auderent flumen transire, pedites vero tantummodo humeris ac summo pectore extarent et cum altitudine aquae tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum inpedirentur. Sed tamen eodem fere tempore pons in Hibero prope effectus nuntiabatur et in Sicori vadum reperiebatur.

LXIII. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus Ilerdae praesidio relictis omnibus copiis Sicorim transeunt et cum duabus legionibus, quas superioribus diebus traduxerant, castra iungunt. Relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet et carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat, ut multo breviore itinere illi ad Hiberum pervenire possent. Equites ab eo missi flumen transeunt et, cum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt et magna multitudine circumfusa morari atque iter impedire incipiunt.

LXIIII. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant coniuncta, cernebantur, equitatus nostri proelio novissimos illorum premi vehementer ac nonnumquam sustinere extremum agmen atque interrumpi, alias inferri signa et universarum cohortium impetu nostros propelli, dein rursus conversos insequi. Totis vero castris milites circulari et dolere, hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci, centuriones tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Caesar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret: paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen, qua traductus esset equitatus. Quorum studio et vocibus excitatus Caesar, etsi timebat tantae magnitudini fluminis exercitum obicere, conandum tamen atque experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione una praesidio castris relinquit; reliquas legiones expeditas educit magnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra constituto traducit exercitum. Pauci ex his militibus abrepti vi fluminis ab equitatu excipiuntur ac sublevantur; interit tamen nemo. Traducto incolumi exercitu copias instruit triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studii, ut milium sex ad iter addito circuitu magnaque ad vadum fluminis mora interposita eos, qui de tertia vigilia exissent, ante horam dici VIIII. consequerentur.

LXV. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio conspexit, nova re perterritus locis superioribus constitit aciemque instruit. Caesar in campis exercitum reficit, ne defessum proelio obiciat; rursus conantes progredi insequitur et moratur. Illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt. Suberant enim montes atque a militibus passum V itinera difficilia atque angusta excipiebant. Hos montes intrare cupiebant, ut equitatum effugerent Caesaris praesidiisque in angustiis collocatis exercitum itinere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Iliberum copias traducerent. Quod fuit illis conan-

dum atque omni ratione efficiendum; sed totius diei pugna atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit.

1 LXVI. Media circiter nocte iis, qui [ad]aquandi causa longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Caesar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito signum dari
2 iubet et vasa militari more conclamari. Illi exaudito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt copiasque in castris continent.
3 Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. Hoc idem fit ex castris Caesaris. Mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci
4 naturam perspiciat. Uterque idem suis renuntiat: v milia passuum proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca aspera et montuosa; qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii.

1 LXVII. Disputatur in consilio ab Petreio atque Afranio et tempus profectionis quaeritur. Plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri,
2 quam sentiretur. Alii, quod pridie noctu conclamatum esset in Caesaris castris, argumenti sumebant loco, non
3 posse clam exiri. Circumfundi noctu equitatum Caesaris atque omnia loca atque itinera obsidere; nocturnaque proelia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dis-
4 sensione timori magis quam religioni consulere consueverit. At lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum praesentiam adferre; quibus rebus coerceri milites et in officio
5 contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen summa
6 exercitus salva locum, quem petant, capi posse. Haec vincit in consilio sententia, et prima luce postridie constituunt proficisci.

1 LXVIII. Caesar exploratis regionibus albente caelo omnes copias castris educit magnoque circuitu nullo certo itinere exercitum ducit. Nam quae itinera ad Iliberum

atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcendendae valles maximae ac 2
difficillimae, saxa multis locis praerupta iter impediebant, ut arma per manus necessario traderentur militesque inermi sublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod 3
eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Hibero intercludere et frumento prohibere potuissent.

LXVIIII. Ac primo Afraniani milites visendi causa 1
laeti ex castris procurrebant contumeliosisque vocibus prosequebantur: necessarii victus inopia coactos fugere atque ad Ilerdam reverti. Erat enim iter a proposito diversum, contrariamque in partem iri videbatur. Duces 2
vero eorum consilium suum laudibus ferebant, quod se castris tenuissent; multumque eorum opinionem adiuvabat, quod sine iumentis impedimentisque ad iter profectos videbant, ut non posse inopiam diutius sustinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri agmen ad dex- 3
tram conspexerunt iamque primos superare regionem castrorum animum adverterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens laboris, quin statim castris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes 4
copiae paucis praesidio relictis cohortibus exeunt rectoque ad Hiberum itinere contendunt.

LXX. Erat in celeritate omne positum certamen, utri 1
prius angustias montesque occuparent; sed exercitum Caesaris viarum difficultates tardabant, Afranii copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tamen ab 2
Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus cohortisque in castris relictas servare non possent; quibus interclusis exercitu Caesaris auxilium ferri nulla ratione poterat. Confecit 3
prior iter Caesar atque ex magnis rupibus nactus planiciem in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen premeretur, ante se hostem videret, collem quendam nactus ibi constitit. Ex eo 4
loco IIII cetratorum cohortis in montem, qui erat in con-

spectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet et mutato itinere iugis Octo-
5 gesam perveniret. Hunc cum obliquo itinere cetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris in cohortis impetum fecit; nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt omnesque ab eis circumventi in conspectu utriusque exercitus interficiuntur.

1 LXXI. Erat occasio bene gerendae rei. Neque vero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undique equitatu, cum in loco aequo atque aperto confligeretur; idque ex omnibus partibus ab eo
2 flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones tribunique militum: Ne dubitaret proelium committere. Omnium
3 esse militum paratissimos animos. Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse: quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent conlatisque in unum locum signis
4 conferti neque ordines neque signa servarent. Quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem, quod certe inde decedendum esset Afranio nec sine aqua permanere posset.

1 LXXII. Caesar in eam spem venerat, se sine pugna et sine volnere suorum rem conficere posse, quod re fru-
2 mentaria adversarios interclusisset. Cur etiam secundo proelio aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime de se meritos milites? cur denique fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus esset imperato-
3 ris consilio superare quam gladio. Movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat; quibus
4 salvis atque incolumibus rem optinere malebat. Hoc consilium Caesaris plerisque non probabatur; milites vero palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio victoriae dimitteretur, etiam cum vellet Caesar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseverat et paulum ex eo loco degreditur, ut timorem adversariis minuat.
5 Petreius atque Afranius oblata facultate in castra sese re-

ferunt. Caesar praesidiis in montibus dispositis omni ad Hiberum incluso itinere, quam proxime potest hostium castris, castra communit.

LXXIII. Postero die duces adversariorum perturbati, 1
quod omnem rei frumentariae fluminisque Hiberi spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum 2
iter, Ilerdam si reverti vellent, alterum, si Tarraconem peterent. Haec consiliantibus eis nuntiantur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita crebras stationes 3
disponunt equitum et cohortium alariarum legionariasque intericiunt cohortis vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitionem et sine timore et sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius 4
atque Afranius partiuntur ipsique perficiundi operis causa longius progrediuntur.

LXXIIII. Quorum discessu liberam nacti milites col- 1
loquiorum facultatem vulgo procedunt, et quem quisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi 2
perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere. Deinde imperatoris fidem quaerunt, rectene se illi sint commissuri, et, quod non ab initio fecerint armaque cum hominibus necessariis et consanguineis contulerint, queruntur. His provocati sermonibus fidem ab imperatore 3
de Petrei atque Afranii vita petunt, ne quod in se scelus concepisse neu suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus se statim signa translaturos confirmant legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alii suos in castra invitandi causa 4
adducunt, alii ab suis abducuntur, adeo ut una castra iam facta ex binis viderentur; compluresque tribuni militum et centuriones ad Caesarem veniunt seque ei commendant. Idem hoc fit a principibus Hispaniae, quos evoca- 5
verant et secum in castris habebant obsidum loco. Hi suos notos hospitesque quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius adulescens de sua ac parentis sui sa- 6
lute cum Caesare per Sulpicium legatum agebat. Erant 7

plena laetitia et gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur, magnumque fructum suae pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat, consiliumque eius a cunctis probabatur.

1 LXXV. Quibus rebus nuntiatis Afranio, ab instituto opere discedit seque in castra recipit, sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et 2 aequo animo ferret. Petreius vero non deserit sese. Armat familiam: cum hac et praetoria cohorte cetratorum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consuerat, improviso ad vallum advolat, conloquia militum interrumpit, nostros 3 repellit a castris, quos deprendit, interficit. Reliqui coëunt inter se et repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt gladiosque destringunt, atque ita se a cetratis equitibusque defendunt castrorum propinquitate confisi seque in castra recipiunt et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas, defenduntur.

1 LXXVI. Quibus rebus confectis flens Petreius manipulos circumit militesque appellat, neu se neu Pompeium imperatorem suum adversariis ad supplicium tradant, ob- 2 secrat. Fit celeriter concursus in praetorium. Postulat, ut iurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos neque prodituros, neque sibi separatim a reliquis consi- 3 lium capturos. Princeps in haec verba iurat ipse; idem iusiurandum adigit Afranium; subsequuntur tribuni militum centurionesque; centuriatim producti milites idem 4 iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris miles, ut producatur: productos palam in praetorio interficiunt. Sed plerosque ii, qui receperant, celant noctuque per 5 vallum emittunt. Sic terrore oblato a ducibus crudelitas in supplicio, nova religio iurisiurandi spem praesentis deditionis sustulit mentesque militum convertit et rem ad pristinam belli rationem redegit.

1 LXXVII. Caesar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri 2 et remitti iubet. Sed ex numero tribunorum militum

centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt. Quos ille postea magno in honore habuit; centuriones in priores ordines, equites Romanos in tribunicium restituit honorem.

LXXVIII. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur aegre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum XXII ab Ilerda frumentum iussi erant efferre, cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae et corpora insuecta ad onera portanda. Itaque magnus eorum cotidie numerus ad Caesarem perfugiebat. In his erat angustiis res. Sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur, Ilerdam reverti, quod ibi paulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius; quo spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato consilio ex castris proficiscuntur. Caesar equitatu praemisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur.

LXXVIIII. Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes novissimum agmen claudebant pluresque in locis campestribus subsistebant. Si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat, quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos ascendentes protegebant; cum vallis aut locus declivis suberat neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites vero ex loco superiore in aversos tela conicichant, tum magno erat in periculo res. Relinquebatur, ut, cum eius modi locis esset appropinquatum, legionum signa consistere iuberent magnoque impetu equitatum repellerent, eo summoto repente incitati cursu sese in vallis universi demitterent, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos superioribus perterritos proeliis in medium reciperent agmen ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur.

1 LXXX. Tali dum pugnatur modo, lente atque paulatim proceditur crebroque, ut sint auxilio suis, subsi-
2 stunt; ut tum accidit. Milia enim progressi IIII vehementiusque peragitati ab equitatu montem excelsum capiunt ibique una fronte contra hostem castra muniunt neque
3 iumentis onera deponunt. Ubi Caesaris castra posita tabernaculaque constituta et dimissos equites pabulandi causa animum adverterunt, sese subito proripiunt hora circiter sexta eiusdem diei et spem nacti morae discessu
4 nostrorum equitum iter facere incipiunt. Qua re animum adversa Caesar relictis impedimentis *cum* legionibus subsequitur, praesidio paucas cohortis relinquit; hora X. subsequi pabulatores equitesque revocari iubet. Celeriter
5 equitatus ad cotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen, adeo ut paene terga convertant, compluresque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. Instabat agmen Caesaris atque universum imminebat.

1 LXXXI. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris neque ad progrediendum data facultate consistunt necessario et procul ab aqua et natura iniquo
2 loco castra ponunt. Sed isdem de causis Caesar, quae supra sunt demonstratae, proelio non lacessit et eo die tabernacula statui passus non est, quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu sive interdiu erumpe-
3 rent. Illi animadverso vitio castrorum tota nocte munitiones proferunt castraque castris convertunt. Hoc idem postero die a prima luce faciunt totumque in ea re diem
4 consumunt. Sed quantum opere processerant et castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, et praesenti
5 malo aliis malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris; proximo die praesidio in castris relicto universas ad aquam copias educunt, pa-
6 bulatum emittitur nemo. Iis eos suppliciis male haberi Caesar et necessariam subire deditionem quam proelio decertare malebat. Conatur tamen eos vallo fossaque circumunire, ut quam maxime repentinas eorum eruptiones demoretur; quo necessario descensuros existimabat.

Illi et inopia pabuli adducti, et quo essent ad id expedi- 7
tiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent.

LXXXII. In his operibus consiliisque biduum con- 1
sumitur; tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae reliquae munitionis causa hora circiter VIIII signo dato legiones educunt aciemque sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones revocat, equi- 2
tatum omnem convenire iubet, aciem instruit: contra opinionem enim militum famamque omnium videri proelium defugisse magnum detrimentum adferebat. Sed eis- 3
dem de causis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare vellet, movebatur, atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas etiam in fugam coniectis adversariis non multum ad summam victoriae iuvare poterat. Non enim amplius 4
pedum milibus duobus ab castris castra distabant. Hinc duas partes acies occupabant duae; tertia vacabat, ad incursum atque impetum militum relicta. Si proelium 5
committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de causa constituerat signa inferentibus resistere, prior proelio non lacessere.

LXXXIII. Acies erat Afraniana duplex legionum V, 1
tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant; Caesaris triplex; sed primam aciem quaternae cohortes 2
ex V legionibus tenebant, has subsidiariae ternae et rursus aliae totidem suae cuiusque legionis subsequebantur; sagittarii funditoresque media continebantur acie, equitatus latera cingebat. Tali instructa acie tenere uterque 3
propositum videbatur: Caesar, ne nisi coactus proelium committeret, ille, ut opera Caesaris impediret. Producitur tum res, aciesque ad solis occasum continentur; inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones 4
institutas Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris temptare, si transire possent. Qua re animadversa 5
Caesar Germanos levis armaturae equitumque partem flumen traicit crebrasque in ripis custodias disponit.

LXXXIIII. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum 1
iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, lignorum, frumenti inopia, conloquium petunt, et id, si fieri possit,

2 semoto a militibus loco. Ubi id a Caesare negatum et, palam si colloqui vellent, concessum est, datur obsidis loco Caesari filius Afranii. Venitur in eum locum, quem 3 Caesar delegit. Audiente utroque exercitu loquitur Afranius: Non esse aut ipsis aut militibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium con- 4 servare voluerint. Sed satis iam fecisse officio satisque supplicii tulisse. Perpessos omnium rerum inopiam; nunc vero paene ut feras circummunitos prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem neque animo igno- 5 miniam ferre posse. Itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si qui locus misericordiae relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Haec quam potest demississime et subiectissime exponit.

1 LXXXV. Ad ea Caesar respondit: Nulli omnium has partis vel querimoniae vel miserationis minus convenisse. 2 Reliquos enim omnis officium suum praestitisse: *se*, qui etiam bona condicione, et loco et tempore aequo confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui iniuria etiam accepta suisque interfectis, quos in sua potestate habuerit, conservarit et texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de conciliandā pace egerint, qua in re omnium suorum vitae 3 consulendum putarint. Sic omnium ordinum partis in misericordia constitisse, ipsos duces a pace abhorruisse; eos neque colloqui neque indutiarum iura servasse et homines imperitos et per colloquium deceptos crudelissime 4 interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominum nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant et id cupidissime petant, quod paulo ante 5 contempserint. Neque nunc se illorum humilitate neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus opes augeantur suae; sed eos exercitus, quos contra se 6 multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim VI legiones alia de causa missas in Hispaniam septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classis paratas ne- 7 que submissos duces rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciae provi-

sum, quae propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desiderarit. Omnia haec iam pridem contra se parari: 8
in se novi generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis praesideat rebus et duas bellicosissimas provincias absens tot annis obtineat; in se iura magistratuum 9
commutari, ne ex praetura et consulatu, ut semper, sed per paucos probati et electi in provincias mittantur; in se etiam aetatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad optinendos exercitus evocentur; in 10
se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo aut certe sine ignominia domum revertantur exercitumque dimittant. Quae tamen omnia et se tulisse pa- 11
tienter et esse laturum; neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent exerci- 12
tumque dimitterent; si id sit factum, se nociturum nemini. Hanc unam atque extremam esse pacis condicionem.

LXXXVI. Id vero militibus fuit pergratum et iucun- 1
dum, ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut, qui aliquid iusti incommodi expectavissent, ultro praemium missionis ferrent. Nam cum de loco et tempore eius rei 2
controversia inferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur. Paucis cum esset 3
in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur, ut ei, qui habeant domicilium aut possessionem in Hispania, statim, reliqui ad Varum flumen dimittantur; ne 4
quid eis noceatur, neu quis invitus sacramentum dicere cogatur, a Caesare cavetur.

LXXXVII. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen 1
Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut, quod quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserant, restituatur; militibus aequa facta aestimatione pecuniam pro his rebus dissolvit. Quascumque postea controversias inter se milites 2

habuerunt, sua sponte ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius cum stipendium ab legionibus paene seditione facta flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulatum est, eque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eique negotio Q. Fufium Calenum legatum praeficit. Hoc eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IULI CAESARIS
DE BELLO CIVILI
COMMENTARIUS SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

I. Oppugnatio et deditio Massiliae. Hispania subacta.

C. Trebonius legatus Caesaris Massiliam undique obsidet, c. I. II. Massilienses ab L. Nasidio Pompeiano adiuti proelio navali a D. Bruto victi, c. III—VII., indutias a Trebonio impetrant, c. VIII—XIII.; quas cum subita eruptione facta operibusque Treboni disiectis violassent, hic celerrime ea reficit eosque in deditionem accipit, c. XIIII—XVI. Interim in Hispania ulteriore M. Terentius Varro legatus Pompei desertus ab suis Caesari se dedit, c. XVII—XX. Caesar absens dictator dictus et Hispaniam omnem et Massiliam in deditionem accipit, c. XXI. XXII.

II. Curionis in Africa res gestae et exitus.

C. Curio Caesaris legatus ad Uticam bene rem gerit contra P. Attium Varum, c. XXIII—XXXVII., sed proelio temere ad Bagradam fl. commisso a Varo et Saburra Iubae regis Numidarum praefecto superatus interficitur, c. XXXVIII—XXXXII. Exercitus reliquiae partim in Siciliam se recipiunt, partim Varo se dedunt, partim a Iuba necantur, c. XXXXIII. XXXXIIII.

I. Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui navalibusque, altera ad portam, qua est aditus ex Gallia atque Hispania, ad id mare, quod adiacet ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi partibus mari adluitur; reliqua quarta est, quae aditum habeat ab terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus aggerem in altitudinem pedum LXXX extruit

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspidibus praefixi, atque hi maximis ballistis missi, per IIII ordines cratium in terra defigebantur. Itaque pedalibus lignis coniunctis inter se porticus integebantur, atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX aequandi loci causa facta item ex fortissimis lignis, convoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi possent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. Crebrae etiam per Albicos eruptiones fiebant ex oppido ignesque aggeri et turribus inferebantur; quae facile nostri milites repellebant, magnisque

ultro illatis detrimentis eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum reiciebant.

1 III. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucae erant acratae, L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus freto Siciliae inpru-
2 dente atque inopinante Curione pervehitur adpulsisque Messanam navibus atque inde propter repentinum terrorem principum ac senatus fuga facta ex navalibus eorum
3 unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naves cursum Massiliam versus perficit praemissaque clam navicula Domitium Massiliensisque de suo adventu certiores facit eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe additis suis auxiliis confligant.

1 IIII. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus productas navis refe-
2 cerant summaque industria armaverant — remigum, gubernatorum magna copia suppetebat — piscatoriasque adiecerant atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis tormentisque compleverunt.
3 Tali modo instructa classe omnium seniorum, matrum familiae, virginum precibus et fletu excitati, extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fidu-
4 cia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturae, ut in*pro*visis [latitatis] atque incognitis rebus magis confidamus vehementiusque exterreamur; ut tum accidit. Adventus enim L. Nasidii
5 summa spe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum ex portu exeunt et Tauroënta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt ibique naves expediunt rursusque se ad confligendum animo confirmant et consilia communicant. Dextra pars adtribuitur Massiliensibus, sinistra Nasidio.

1 V. Eodem Brutus contendit aucto navium numero. Nam ad eas, quae factae erant Arelate per Caesarem, captivae Massiliensium accesserant sex. Has superioribus
2 diebus refecerat atque omnibus rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonae atque animi adversus

eos proficiscitur. Facile erat ex castris C. Treboni atque 3
omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuventus, quae in oppido remanserat, omnesque superioris aetatis cum liberis atque uxoribus publicisque custodiis aut ex muro ad caelum manus tenderent, aut templa deorum immortalium adirent et ante simulacra proiecti victoriam ab dis exposcerent. Neque erat quis- 4
quam omnium, quin in eius diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. Nam et ho- 5
nesti ex iuventute et cuiusque aetatis amplissimi nominatim evocati atque obsecrati navis conscenderant, ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquam reliqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis opibus vel externis auxiliis de salute urbis confiderent.

VI. Commisso proelio Massiliensibus res nulla ad 1
virtutem defuit; sed memores eorum praeceptorum, quae paulo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur et, quibus in pugna vitae periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda. Diductisque nostris paulatim navibus et arti- 2
ficio gubernatorum *et* mobilitati navium locus dabatur, et si quando nostri facultatem nacti ferreis manibus iniectis navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero coniuncti Albicis comminus pu- 3
gnando deficiebant neque multum cedebant virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris [de improviso] inprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conspicataeque naves tri- 4
remes duae navem D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant. Sed tantum re provisa Brutus celeritate navis eius est, ut parvo momento antecederet. Illae adeo graviter inter 5
se incitatae conflixerunt, ut vehementissime utraque ex concursu laborarent, altera vero praefracto rostro tota collabefieret. Qua re animadversa, quae proximae ei loco 6

ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt celeriterque ambas deprimunt.

1 VII. Sed Nasidianae naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt: non enim has aut conspectus patriae aut propinquorum praecepta ad extremum vitae 2 periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla desiderata est; ex Massiliensium classe V sunt depressae, IIII captae, una cum Nasidianis profugit; quae 3 omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una praemissa Massiliam huius nuntii perferendi gratia cum iam adpropinquaret urbi, omnis sese multitudo effudit, et re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab 4 hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo secius ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt.

1 VIII. Est animadversum ab legionariis, qui dextram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse praesidio posse, si ibi pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent. Quam primo ad repentinos incursus humilem par- 2 vamque fecerunt. Huc se referebant; hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant; hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoque versus pedes XXX, sed parietum crassitudo pedes V. 3 Postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita sollertia inventum est, magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

1 VIIII. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emine- 2 ret, ubi ignis hostium adhaeresceret. Hanc [in] super contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, latericulo adstruxerunt supraque eum locum II tigna transversa iniecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegimento esset futura, supraque ea tigna directo transver- 3 sas trabes iniecerunt easque axibus religaverunt. Has

paulo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegimenta praependere possent ad defendendos ictus ac repellendos, cum inter eam contignationem parietes extruerentur; eamque con- 4
tabulationem summam lateribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset, centonesque insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis immissa tabulationem perfringerent aut saxa ex catapultis latericium discuterent. Storias autem ex funibus ancorariis tres in longitudinem 5
parietum turris latas IIII pedes fecerunt easque ex tribus partibus, quae ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrim praependentes religaverunt; quod unum genus tegimenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento traici posse. Ubi vero ea pars turris, quae erat 6
perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris tectum per se ipsum pressionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere coeperunt. Ubi, quantum storiarum demissio 7
patiebatur, tantum elevarant, intra haec tegimenta abditi atque muniti parietes lateribus extruebant rursusque alia pressione ad aedificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item 8
ut primo tecta extremis lateribus instruebant exque ea contignatione rursus summam contabulationem storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere ac periculo sex 9
tabulata extruxerunt fenestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.

X. Ubi ex ea turri, quae circum essent opera, tueri 1
se posse confisi sunt, musculum pedes LX longum ex materia bipedali, quem a turri latericia ad hostium turrim murumque perducerent, facere instituerunt; cuius musculi haec erat forma. Duae primum trabes in solo aeque 2
longae distantes inter se pedes IIII collocantur inque eis columellae pedum in altitudinem V defiguntur. Has inter 3
se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quae musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia iniciunt eaque laminis clavisque religant. Ad extremum musculi tectum trabesque extremas qua- 4

dratas regulas IIII patentis digitos defigunt, quae lateres,
5 qui super musculo struantur, contineant. Ita fastigate
atque ordinatim structo *tecto*, ut trabes erant in capre-
olis collocatae, lateribus lutoque musculus, ut ab igni,
6 qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. Super
lateres coria inducuntur, ne canalibus aqua inmissa la-
teres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidi-
7 bus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus
omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt subitoque
inopinantibus hostibus machinatione navali, phalangis sub-
iectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio iungatur.

1 XI. Quo malo perterriti subito oppidani saxa, quam
maxima possunt, vectibus promovent praecipitataque
muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiae
sustinet, et quidquid incidit, fastigio musculi elabitur.
2 Id ubi vident, mutant consilium: cupas taeda ac pice re-
fertas incendunt easque de muro in musculum devolvunt.
Involutae labuntur, delapsae a lateribus longuriis furcis-
3 que ab opere removentur. Interim sub musculo milites
vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta
continebantur, convellunt. Musculus ex turri latericia
a nostris telis tormentisque defenditur; hostes ex muro
ac turribus submoventur; non datur libera muri defen-
4 dendi facultas. Compluribus iam lapidibus ex ea, quae
suberat, turri subductis repentina ruina pars eius turris
concidit, pars reliqua consequens procumbebat, cum ho-
stes urbis direptione perterriti inermes cum infulis se
porta foras universi proripiunt, ad legatos atque exerci-
tum supplices manus tendunt.

1 XII. Qua nova re oblata omnis administratio belli
consistit militesque aversi a proelio ad studium audiendi
2 et cognoscendi feruntur. Ubi hostes ad legatos exerci-
tumque pervenerunt, universi se ad pedes proiciunt;
3 orant, ut adventus Caesaris expectetur. Captam suam
urbem videre; opera perfecta, turrim subrutam: itaque
ab defensione desistere. Nullam exoriri moram posse,
quo minus, cum venisset, si imperata non facerent ad
4 nutum, e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris

concidisset, non posse milites contineri, quin spe praedae in urbem irrumperent urbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura ut ab hominibus doctis magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

XIII. Quibus rebus commoti legati milites ex opere 1
deducunt, oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. Indutiarum quodam genere misericordia fa- 2
cto adventus Caesaris expectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar enim per litteras Tre- 3
bonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes pueres interficerent; quod se facturos minabantur, aegreque 4
tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

XIIII. At hostes sine fide tempus atque occasionem 1
fraudis ac doli quaerunt interiectisque aliquot diebus, nostris languentibus atque animo remissis, subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis [se] foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, 2
testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti 3
arma, quae possunt, arripiunt; alii ex castris sese incitant. Fit in hostis impetus eorum, sed muro sagittis tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum 4
se recipiunt ibique musculum turrimque latericiam libere incendunt. Ita multorum mensium labor hostium perfidia et vi tempestatis puncto temporis interiit. Temptaverunt 5
hoc idem Massilienses postero die. Eandem nacti tempestatem maiore cum fiducia ad alteram turrim aggeremque eruptione pugnaverunt multumque ignem intulerunt. Sed 6
ut superioris temporis contentionem nostri omnem remi-

serant, ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant. Itaque multis interfectis reliquos infecta re in oppidum repulerunt.

1 XV. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore militum studio administrare et reficere instituit. Nam ubi tantos suos labores et apparatus male cecidisse viderunt indutiisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger omnino comportari pos-
2 set, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis et convectis, aggerem novi generis atque inauditum ex latericiis duobus muris senum pedum crassitudine atque eorum murorum contignatione facere instituerunt, aequa fere altitudine atque
3 ille congesticius ex materia fuerat agger. Ubi aut spatium inter muros aut inbecillitas materiae postulare videretur, pilae interponuntur, traversaria tigna iniciuntur, quae firmamento esse possint, et quidquid est contigna-
4 tum, cratibus consternitur, crates luto integuntur. Sub tecto miles dextra ac sinistra muro tectus, adversus plutei obiectu, operi quaecumque sunt usui, sine periculo sub-
5 portat. Celeriter res administratur; diuturni laboris detrimentum sollertia et virtute militum brevi reconciliatur. Portae, quibus locis videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

1 XVI. Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu longo que spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiae neque eruptioni locus esset nec quicquam omnino relinqueretur,
2 qua aut vi militibus aut igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turribusque circumiri posse, sic ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum paene inaedificata in muris ab exercitu nostro moenia vide-
3 rentur ac telum manu coniceretur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire, parique condicione ex muro ac turribus bellandi data se virtute nostris adaequare non

posse intellegunt, ad easdem deditionis condiciones recurrunt.

XVII. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis 1
iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Caesare loquebatur: praeoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum 2
fide; necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Caesare intercedere; neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae vires suae, quae voluntas erga Caesarem totius provinciae. Haec omnibus ferebat sermonibus neque se in ullam par- 3
tem movebat. Postea vero, cum Caesarem ad Massiliam 4
detineri cognovit, copias Petrei cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque expectari et consentire omnem citeriorem provinciam, quaeque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariae, accepit, atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motus fortunae movere coepit.

XVIII. Delectum habuit tota provincia, legionibus 1
completis duabus cohortes circiter XXX alarias addidit. Frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret. Naves longas X Gaditanis ut facerent imperavit, complures praeterea [in] Hispali faciendas curavit. Pecuniam omnem omniaque or- 2
namenta ex fano Herculis in oppidum Gadis contulit; eo sex cohortes praesidii causa ex provincia misit Gaiumque Gallonium equitem Romanum familiarem Domitii, qui eo procurandae hereditatis causa venerat missus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia privata ac publica in domum Galloni contulit. Ipse habuit graves in Caesa- 3
rem contiones. Saepe ex tribunali praedicavit, adversa Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: haec se certis nuntiis, certis auctoribus comperisse. Quibus rebus perterritos civis 4
Romanos eius provinciae sibi ad rempublicam administrandam HS CLXXX et argenti pondo XX milia, tritici modios CXX milia polliceri coëgit. Quas Caesari esse ami- 5

cas civitates arbitrabatur, his graviora onera iniungebat praesidiaque eo deducebat et iudicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem adversus rempublicam habuissent, eorum bona in publicum addicebat. Provinciam omnem in suâ et Pompei verba iusiurandum ad-
6 igebat. Cognitis iis rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, bellum parabat. Ratio autem haec erat belli, ut se cum II legionibus Gadis conferret, naves frumentumque omne ibi contineret: provinciam enim omnem Caesaris rebus favere cognoverat. In insula frumento navibusque comparatis bellum duci non difficile existima-
7 bat. Caesar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere, quod magna esse Pompei beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia sciebat.

1 XVIIII. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse *cum* DC equitibus magnis itineribus progreditur edictumque praemittit, ad quam diem magistratus principesque omnium
2 civitatum sibi esse praesto Cordubae vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret, non civis Ro-
3 manus paulo notior, quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubae conventus per se portas Varroni clausit, custodias vigiliasque in turribus muroque disposuit, cohortes duas, quae colonicae appellabantur, cum eo casu venis-
4 sent, tuendi oppidi causa apud se retinuit. Isdem diebus Carmonenses, quae est longe firmissima totius provinciae civitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit portasque praeclusit.

1 XX. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quam primum Gadis contenderet, ne itinere aut traiectu intercluderetur: tanta ac tam secunda in Caesa-
2 rem voluntas provinciae reperiebatur. Progresso ei paulo longius litterae a Gadibus redduntur, simulatque sit cognitum de edicto Caesaris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quae essent ibi in praesidio,

ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari servarent. Hoc inito consilio denuntiavisse Gal- 3
lonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His co- 4
gnitis rebus altera ex duabus legionibus, quae vernacula appellabatur, ex castris Varronis adstante et inspectante ipso signa sustulit seseque Hispalim recepit atque in foro et porticibus sine maleficio consedit. Quod factum adeo 5
eius conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus re- 6
bus perterritus Varro, cum itinere converso sese Italicam venturum praemisisset, certior ab suis factus est, praeclusas esse portas. Tum vero omni interclusus itinere ad 7
Caesarem mittit, paratum se esse legionem, cui iusserit, tradere. Ille ad eum Sextum Caesarem mittit atque huic tradi iubet. Tradita legione Varro Cordubam ad Caesa- 8
rem venit; relatis ad eum publicis cum fide rationibus, quod penes eum est pecuniae, tradit et, quid ubique habeat frumenti et navium, ostendit.

XXI. Caesar contione habita Cordubae omnibus ge- 1
neratim gratias agit: civibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere, Hispanis, quod praesidia expulissent, Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent seseque in libertatem vindicassent, tribunis militum centurionibusque, qui eo praesidii causa venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani 2
polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognoverat. Tributis quibusdam pu- 3
blicis privatisque praemiis reliquos in posterum bona spe complet biduumque Cordubae commemoratus Gadis proficiscitur; pecunias monimentaque, quae ex fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum iubet. Provinciae Q. Cassium praeficit; huic IIII legiones 4
attribuit. Ipse iis navibus, quas M. Varro quasque Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciae legationes

Caesaris adventum expectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus Tarracone discedit pedibusque Narbonem atque inde Massiliam pervenit. Ibi legem de dictatore latam seseque dictatorem dictum a M. Lepido praetore cognoscit.

XXII. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariae ad summam inopiam adducti, bis navali proelio superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati ex diutina conclusione et mutatione victus — panico enim vetere atque ordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant — deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Massiliensium voluntate navibus III comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem profectus est. Hunc conspicatae naves, quae missu Bruti consuetudine cotidiana ad portum excubabant, sublatis ancoris sequi coeperunt. Ex his unum ipsius navigium contendit et fugere perseveravit auxilioque tempestatis ex conspectu abiit, duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaque ex oppido, ut est imperatum, proferunt, navis ex portu navalibusque educunt, pecuniam ex publico tradunt. Quibus rebus confectis Caesar magis eos pro nomine et vetustate quam pro meritis in se civitatis conservans duas ibi legiones praesidio reliquit, ceteras in Italiam mittit; ipse ad urbem proficiscitur.

XXIII. Isdem temporibus C. Curio in Africam profectus ex Sicilia et iam ab initio copias P. Atti Vari despiciens duas legiones ex IIII, quas a Caesare acceperat, D equites transportabat biduoque et noctibus tribus navigatione consumptis adpellit ad eum locum, qui appellatur Anquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum XXII milia habetque non incommodam aestate stationem et duobus eminentibus promunturiis continetur. Huius

adventum L. Caesar filius cum X longis navibus ad Clupeam praestolans, quas naves Uticae ex praedonum bello subductas P. Attius reficiendas huius belli causa curaverat, veritus navium multitudinem ex alto refugerat, adpulsaque ad proximum litus trireme constrata et in litore relicta pedibus Adrumetum perfugerat. Id oppidum C. 4 Considius Longus unius legionis praesidio tuebatur. Reliquae Caesaris naves eius fuga se Adrumetum receperunt. Hunc secutus Marcius Rufus quaestor navibus XII, 5 quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam in litore relictam navem conspexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad Curionem cum classe redit.

XXIIII. Curio Marcium Uticam navibus praemittit; 1 ipse eodem cum exercitu proficiscitur biduique iter progressus ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium 2 Rebilum legatum cum legionibus reliquit; ipse cum equitatu antecedit ad Castra exploranda Corneliana, quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum 3 directum eminens in mare, utraque ex parte praeruptum atque asperum, sed tamen paulo leniore fastigio ab ea parte, quae ad Uticam vergit. Abest directo itinere ab 4 Utica paulo amplius passus mille. Sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateque is locus restagnat: quem si qui vitare voluerit, sex milium circuitu in oppidum pervenit.

XXV. Hoc explorato loco Curio castra Vari con- 1 spicit muro oppidoque coniuncta ad portam, quae appellatur bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Utica, altera a theatro, quod est ante oppidum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili et angusto. Simul animadvertit, multa undique 2 portari atque agi plenissimis viis, quae repentini tumultus timore ex agris in urbem conferantur. Huc equitatum 3 mittit, ut diriperet atque haberet loco praedae; eodemque tempore his rebus subsidio DC equites Numidae ex oppido peditesque CCCC mittuntur a Varo, quos auxilii causa rex Iuba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic 4 et paternum hospitium cum Pompeio et simultas cum

Curione intercedebat, quod tribunus plebis legem promulgaverat, qua lege regnum Iubae publicaverat. Concurrunt equites inter se; neque vero primum impetum nostrorum Numidae ferre potuerunt, sed interfectis circiter CXX reliqui se in castra ad oppidum receperunt. 6 Interim adventu longarum navium Curio pronuntiare onerariis navibus iubet, quae stabant ad Uticam numero circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui non e 7 vestigio ad Castra Corneliana traduxisset. Qua pronuntiatione facta temporis puncto sublatis ancoris omnes Uticam relinquunt et, quo imperatum est, transeunt. Quae res omnium rerum copia complevit exercitum.

1 XXVI. His rebus gestis Curio se in castra ad Bagradam recipit atque universi exercitus conclamatione imperator appellatur posteroque die exercitum Uticam 2 ducit et prope oppidum castra ponit. Nondum opere castrorum perfecto equites ex statione nuntiant, magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur, et 3 vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur; ipse celeriter ab opere 4 deductis legionibus aciem instruit. Equitesque committunt proelium et, priusquam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam coniciunt equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

1 XXVII. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis XXII ad Attium 2 Varum perfugiunt. Ii sive, vere quam habuerant opinionem, ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt — nam quae volumus, et credimus libenter, et quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus —, confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione, maximeque opus esse, in conspectum exercitum venire et colloquendi dare facultatem. Qua opi-

nione adductus Varus postero die mane legiones ex castris educit. Facit idem Curio, atque una valle non magna interiecta suas uterque copias instruit.

XXVIII. Erat in exercitu Vari Sextus Quintilius Varus, quem fuisse Corfini supra demonstratum est. Hic dimissus a Caesare in Africam venerat, legionesque eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar, adeo ut paucis mutatis centurionibus idem ordines manipulique constarent. Hanc nactus appellationis causam Quintilius circuire aciem Curionis atque obsecrare milites coepit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, memoriam deponerent neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna eademque in obsidione perpessi, neu pro his pugnarent, a quibus *cum* contumelia perfugae appellarentur. Huc pauca ad spem largitionis addidit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, expectare deberent. Hac habita oratione nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas uterque copias reducit.

XXVIII. At[que] in castris Curionis magnus omnium incessit timor: nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. Unusquisque enim opiniones fingebat et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii tradiderat, plures auctores eius rei videbantur. *Erat* civile bellum; genus hominum, cui liceret libere facere et sequi, quod vellet; legiones eae, quae paulo ante apud adversarios fuerant — nam etiam Caesaris beneficium mutaverat consuetudo [qua offerrentur] —; municipia etiam diversis partibus coniuncta — neque enim ex Marsis Paelignisque veniebant *Uticam*, qui *non* [superiore nocte] *tuto a Vari* in Curionis *castra* commearent —. Itaque nonnulli graviores sermones militum [dubia] durius accipiebantur, nonnulli etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.

XXX. Quibus de causis consilio *con*vocato de summa

2 rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus modis castraque Vari oppugnanda censerent, quod huiusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur: postremo praestare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri, quam desertos et circumventos ab suis gravissimum supplicium
3 perpeti. Erant, qui censerent de tertia vigilia in Castra Cornelia recedendum, ut maiore spatio temporis interiecto militum mentes sanarentur, simul, si quid gravius accidisset, magna multitudine navium et tutius et facilius in Siciliam receptus daretur.

1 XXXI. Curio utrumque improbans consilium, quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimae fugae rationem habere, il-
2 los etiam iniquo loco dimicandum putare. *Qua enim*, inquit, *fiducia et opere et natura loci munitissima castra*
3 *expugnari posse confidimus? Aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non felicitas rerum gestarum exercitus benivolentiam imperatoribus et res adversae*
4 *odia colligant! Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam et desperationem omnium et alienationem exercitus? Nam neque pudentes suspicari oportet, sibi parum credi, neque improbos scire, sese timeri, quod illis licentiam timor augeat noster, his studia de-*
5 *minuat. Quod si iam*, inquit, *haec explorata habeamus, quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem ego aut omnino falsa aut certe minora opinione esse confido, quanto haec dissimulari et occultari, quam per*
6 *nos confirmari praestet? An non, uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adver-*
7 *sariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt, quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. Namque huiusmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime ad-*
8 *versaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam, neque tanti timoris, ut ipse deficiam, atque omnia prius experienda arbitror*

magnaque ex parte iam me una vobiscum de re iudicium facturum confido.

XXXII. Dimisso consilio contionem advocat militum. 1
Commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar, ut magnam partem Italiae beneficio atque auctoritate eorum suam fecerit. *Vos enim vestrumque factum* 2
omnia, inquit, *deinceps municipia sunt secuta, neque sine causa et Caesar amicissime de vobis et illi gravissime iudicaverunt. Pompeius enim nullo proelio pul-* 3
sus vestri facti praeiudicio demotus Italia excessit; Caesar me, quem sibi carissimum habuit, provinciam Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestrae fidei commisit. Adsunt, 4
qui vos hortentur, ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius, quam uno tempore et nos circumvenire et vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere iudicant, in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? An vero in 5
Hispania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? haec acta diebus XL, *quibus in conspectum adversariorum venerit Caesar? An, qui incolumes re-* 6
sistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem incerta victoria Caesarem secuti diiudicata iam belli fortuna victum sequamini, cum vestri officii praemia percipere debeatis? Desertos enim se ac proditos a vo- 7
bis dicunt et prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos Domitius deseruit? 8
Nonne extremam pati fortunam paratos proiecit ille? nonne sibi clam vobis salutem fuga petivit? nonne proditi per illum Caesaris beneficio estis conservati? 9
Sacramento quidem vos tenere qui potuit, cum proiectis fascibus et deposito imperio privatus et captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis et capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me 10

offenditis. Qui de meis in vos meritis praedicaturus non sum, quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra expectatione leviora; sed tamen sui laboris milites semper eventu belli praemia petiverunt, qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis: diligentiam quidem nostram aut, quem ad finem adhuc res processit, fortu-
11 *nam cur praeteream? An paenitet vos, quod salvum atque incolumem exercitum nulla omnino nave desiderata traduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri proelio superaverim? quod ex portu sinuque adversariorum CC naves oneratas abduxerim eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere neque navibus commeatu*
12 *iuvari possint? Hac vos fortuna atque his ducibus repudiatis Corfiniensem ignominiam, Italiae fugam, Hispaniarum deditionem, Africi belli praeiudicia sequi-*
13 *mini! Equidem me Caesaris militem dici volui, vos me imperatoris nomine appellavistis. Cuius si vos paenitet, vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum nomen restituite, ne ad contumeliam honorem dedisse videamini.*

1 XXXIII. Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur, discedentem vero ex contione universi cohortantur, magno sit animo, necubi dubitet proelium committere et suam fidem virtu-
2 temque experiri. Quo facto commutata omnium et voluntate et opinione consensu summo constituit Curio, cum primum sit data potestas, proelio rem committere, posteroque die productos eodem loco, quo superioribus diebus
3 constiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere, sive sollicitandi milites sive aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat.

1 XXXIIII. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magna, at difficili et arduo ascensu. Hanc uterque si adversariorum copiae transire conarentur, expectabat, quo aequiore loco proelium com-

mitteret. Simul ab sinistro cornu P. Attii equitatus 2
omnis et una levis armaturae interiecti complures, cum se
in vallem demitterent, cernebantur. Ad eos Curio equi- 3
tatum et duas Marrucinorum cohortis mittit; quorum pri-
mum impetum equites hostium non tulerunt, sed admissis
equis ad suos refugerunt: relicti ab his, qui una procurre-
rant levis armaturae, circumveniebantur atque interfi-
ciebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos
fugere et concidi videbat. Tunc Rebilus, legatus Caesa- 4
ris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum
habere usum in re militari sciebat, *Perterritum*, inquit,
*hostem vides, Curio: quid dubitas uti temporis oppor-
tunitate?* Ille unum elocutus, ut memoria tenerent mili- 5
tes ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet et
praecurrit ante omnes. Adeoque erat impedita vallis e ut
in ascensu nisi sublevati a suis primi non facile eniterent-
tur. Sed praeoccupatus animus Attianorum militum ti- 6
more et fuga et caede suorum nihil de resistendo cogitabat,
omnesque se iam ab equitatu circumveniri arbitrabantur.
Itaque priusquam telum adici posset aut nostri propius
accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra
recepit.

XXXV. Qua in fuga Fabius Paelignus quidam ex in- 1
fimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fu-
gientium consecutus magna voce Varum nomine appellans
requirebat, uti unus esse ex eius militibus et monere
aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille saepius appel- 2
latus aspexit ac restitit et, quis esset aut quid vellet,
quaesivit, humerum apertum gladio appetit, paulumque
afuit, quin Varum interficeret; quod ille periculum sub-
lato ad eius conatum scuto vitavit. Fabius a proximis
militibus circumventus interficitur. Hac fugientium mul- 3
titudine ac turba portae castrorum occupantur atque iter
impeditur, pluresque in eo loco sine vulnere quam in
proelio aut fuga intereunt, neque multum afuit, quin etiam
castris expellerentur, ac nonnulli protinus eodem cursu
in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura et muni- 4
tio castrorum aditum prohibebant, tum quod ad proelium

egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quae ad op-
5 pugnationem castrorum erant usui. Itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus praeter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis ac mille vulneratis; qui omnes discessu Curionis multique praeterea per simulationem vulnerum ex castris in oppi-
6 dum propter timorem sese recipiunt. Qua re animadversa Varus et terrore exercitus cognito, bucinatore in castris et paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum reducit.

1 XXXVI. Postero die Curio obsidere Uticam et vallo circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli diuturnitate otii, Uticenses pro quibusdam Caesaris in se beneficiis illi amicissimi, conventus is, qui ex variis generibus constaret, terror ex superioribus proeliis ma-
2 gnus. Itaque de deditione omnes iam palam loquebantur, et cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium for-
3 tunas perturbari vellet. Haec cum agerentur, nuntii praemissi ab rege Iuba venerunt, qui illum adesse cum magnis copiis dicerent et de custodia ac defensione urbis hortarentur. Quae res eorum perterritos animos confirmavit.

1 XXXVII. Nuntiabantur haec eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat: tantum habebat suarum
2 rerum fiduciam. Iamque Caesaris in Hispania res secundae in Africam nuntiis et litteris perferebantur. Quibus rebus omnibus sublatus nihil contra se regem ausurum
3 existimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minus V et XX milibus longe ab Utica eius copias abesse, relictis
4 munitionibus sese in Castra Cornelia recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre coepit statimque in Siciliam misit, uti duae legiones reli-
5 quusque equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima natura loci et munitione et maris propinquitate et aquae et salis copia, cuius magna
6 vis iam ex proximis erat salinis eo congesta. Non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque omnium suorum

consensu Curio reliquas copias expectare et bellum ducere parabat.

XXXVIII. His constitutis rebus probatisque consiliis ex perfugis quibusdam oppidanis audit, Iubam revocatum finitimo bello et controversiis Leptitanorum restitisse in regno, Saburram, eius praefectum, cum mediocribus copiis missum Uticae appropinquare. His auctoribus temere credens consilium commutat et proelio rem committere constituit. Multum ad hanc rem probandam adiuvat adulescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad flumen Bagradam; quibus praeerat Saburra, de quo ante erat auditum; sed rex omnibus copiis insequebatur et sex milium passuum intervallo a Saburra consederat. Equites missi nocte iter conficiunt, inprudentis atque inopinantis hostis aggrediuntur. Numidae enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno et dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt; multi perterriti profugiunt. Quo facto ad Curionem equites revertuntur captivosque ad eum reducunt.

XXXVIIII. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat cohortibus V castris praesidio relictis. Progressus milia passuum VI equites convenit, rem gestam cognovit; e captivis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit: respondent Saburram. Reliqua studio itineris conficiendi quaerere praetermittit proximaque respiciens signa, *Videtisne*, inquit, *milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerint? Proinde ad praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemiis vestris et de referenda gratia cogitare incipiamus.* Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia praeferebantur, capti

homines equique producebantur, ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita
6 spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi iubet sese iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant, atque alii alio loco resistebant. Ne haec quidem *res* Curionem ad spem morabatur.
1 XXXX. Iuba certior factus a Saburra de nocturno proelio II milia Hispanorum et Gallorum equitum, quos suae custodiae causa circum se habere consuerat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburrae summisit; ipse cum reliquis copiis elephantisque LX len-
2 tius subsequitur. Suspicatus praemissis equitibus ipsum affore Curionem Saburra copias equitum peditumque instruit atque his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant ac pedem referant: sese, cum opus esset, signum proelii daturum et, quod rem postulare cognovisset, im-
3 peraturum. Curio, ad superiorem spem addita praesentis temporis opinione, hostes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum ducit.
1 XXXXI. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu XVI milium spatio constitit.
2 Dat suis signum Saburra, aciem constituit et circumire ordines atque hortari incipit; sed peditatu duntaxat procul
3 ad speciem utitur, equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio suosque hortatur, ut spem omnem in virtute reponant. Ne militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis et labore confectis, studium ad pugnandum virtusque deerat; sed hi erant numero CC, re-
4 liqui in itinere substiterant. Hi, quamcumque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant, sed neque longius fugientes prosequi nec vehementius equos
5 incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu
6 circuire aciem nostram et aversos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procucurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant, rursusque ad ordines suos se recipientes circuibant et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare neque pro-

currere et casum subire tutum videbatur. Hostium co- 7
piae summissis ab rege auxiliis crebro augebantur; nostros vires lassitudine deficiebant, simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo 8
vitae tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

XXXXII. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohor- 1
tationes suas neque preces audiri intellegit, unam, ut in miseris rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus proximos colles capere universos atque eo signa inferri iubet. Hos quoque praeoccupat missus a Saburra equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt 2
et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius, 3
praefectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat atque in castra contendat, et se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio numquam se 4
amisso exercitu, quem a Caesare fidei commissum acceperit, in eius conspectum reversurum confirmat, atque ita proelians interficitur. Equites ex proelio perpauci se re- 5
cipiunt; sed ii, quos ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

XXXXIII. His rebus cognitis Marcius Rufus quaestor 1
in castris relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus adpulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adesse co- 2
pias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum iamque se pulverem venientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus sibi

3 quisque consulebat. Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum fuga navium onerariarum magistros incitabat: pauci lenunculi ad officium imperiumque conve-
4 niebant. Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui potissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur.

1 XXXXIIII. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratia aut misericordia valerent aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquae copiae missis ad Varum noctu le-
2 gatorum numero centurionibus sese ei dediderunt. Quarum cohortium milites postero die ante oppidum Iuba conspicatus, suam esse praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum remisit, cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur
3 neque resistere auderet. Ipse equo in oppidum vectus prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus, paucis [diebus], quae fieri vellet, Uticae constituit atque imperavit, diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IULI CAESARIS

DE BELLO CIVILI

COMMENTARIUS TERTIUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCVI.] I. Caesar Epiro potitur.

Caesar rebus urbanis compositis, postquam XI dierum dictatura se abdicavit, iterum consul factus Brundisium abit, c. I. II. Pompeius ex Asia magnas copias cogit, c. III—V. Caesar parte classis amissa in Graeciam traicit; M. Octavius

Pompei legatus frustra Salonas oppugnat, c. VI—VIIII. Caesar iterum per L. Vibullium Rufum praefectum Pompei de pace agit; captis Orico et Apollonia ad Apsum fl. castra ponit; item Pompeius, qui, postquam ex Macedonia advenit, Dyrrhachium occupat, c. X—XIIII. M. Bibulus Pompei legatus, postquam cum classe Caesarem Orici obsedit terraque ab eo prohibitus est, in classe moritur. Caesar tertium frustra de pace agit, adversante maxime T. Labieno, qui ad Pompeium perfugerat, c. XV—XVIIII. Interea in Italia M. Coelius Rufus praetor et T. Annius Milo turbas excitant, sed mox interficiuntur, c. XX—XXII.

II. Res ad Dyrrhachium gestae.

M. Antonius legatus frustra aliquamdiu a L. Scribonio Libone Brundisii obsessus suum cum Caesaris exercitu coniungit; Pompeius Asparagium contendit, c. XXIII—XXX. Q. Caecilius Metellus Pius Scipio postquam Syriam provinciam exhausit, antequam Ephesiam pecuniam tollere posset, a Pompeio [sororis marito] accersitus in Macedoniam properat, c. XXXI—XXXIII. Caesar per tres suos legatos Aetoliam, Thessaliam, Macedoniam occupat, hanc per Cn. Domitium Calvinum, contra quem male rem gerit Scipio, c. XXXIIII—XXXVIII. Cn. Pompeius filius frustra Oricum et Lissum expugnare conatur, c. XXXVIIII. XXXX. Pompeius a Caesare ad Dyrrhachium obsidetur pluribusque proeliis devincitur, c. XXXXI—LV. Caesar postquam Achaiam in deditionem accepit rursusque frustra cum Scipione de pace egit, proditus ab duobus Allobrogibus duplici clade a Pompeio afficitur; captivi a Labieno interficiuntur, c. LVI—LXXI.

III. Pugna Pharsalica.

Caesar oppugnatione dimissa profectus, postquam Pompeianos fiduciae plenos proelio equestri ad Genusum fl. vicit, Cn. Domiti exercitu coniuncto Thessaliam occupat, c. LXXII—LXXXI. Pompeius eum sequitur eiusque exercitus auctus Scipionis copiis quasi explorata victoria gestit, c. LXXXII. LXXXIII. Caesar pugnandi facultatem nactus ad Pharsalum Pompeium fundit fugatque, c. LXXXIIII—LXXXXVIIII. — Interea D. Laelius Pompei legatus Brundisinum portum obsidet; C. Cassius classem Caesaris in Sicilia incendit, c. C. CI. — Caesar fugientem Pompeium persequitur; hic in Aegypto ab Achilla regio praefecto et L. Septimio tribuno militum in navicula interficitur; item in custodia L. Cornelius Lentulus Crus [superioris anni consul], c. CII—CIIII.

IIII. Initia belli Alexandrini.

Caesar postquam iterum Ephesiae pecuniae salutem attulit, Alexandriam pervenit, ubi cum Ptolemaei et Cleopatrae de

regno controversias componere vellet, ab Achilla lacessitus proelio superior discedit potiturque Ptolemaeo rege Pharoque insula et Pothinum procuratorem regni interficit, c. CV—CXII.

1 I. Dictatore habente comitia Caesare consules creantur Iulius Caesar et P. Servilius: is enim erat annus, quo 2 per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior neque creditae pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset, atque hae creditoribus 3 traderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existi- 4 mationem esse aptissimum existimavit. Itemque praetoribus tribunisque plebis rogationes ad populum ferentibus nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, quae iudicia aliis audientibus iudicibus, aliis sententiam ferentibus singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit, qui se illi initio civilis belli optulerant, si sua opera in bello uti vellet, proinde aestimans, ac si usus 5 esset, quoniam sui fecissent potestatem. Statuerat enim, prius hos iudicio populi debere restitui quam suo beneficio videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia aut arrogans in praeripiendo populi beneficio videretur.

1 II. His rebus et feriis Latinis comitiisque omnibus perficiendis XI dies tribuit dictaturaque se abdicat et ab 2 urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit. Eo legiones XII, equitatum omnem venire iusserat. Sed tantum navium reperit, ut anguste XV milia legionariorum militum, DC equites transportari possent. Hoc unum [inopia navium] Caesari ad celeritatem conficiendi belli defuit. 3 Atque hae ipsae copiae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat, et gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium ex saluberrimis Galliae et Hispaniae regionibus omnem exercitum valitudine temptaverat.

III. Pompeius annuum spatium ad comparandas co- 1
pias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, Aegypto classem coëgerat, magnam omnibus locis aedificandam curaverat, magnam imperatam Asiae, Syriae regibus- 2
que omnibus et dynastis et tetrarchis et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat.

IIII. Legiones effecerat civium Romanorum VIIII: V 1
ex Italia, quas traduxerat: unam ex Cilicia veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus imperatoribus in his provinciis consederant; duas ex Asia, quas Lentulus consul conscribendas curaverat. Praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeo- 2
tia, Achaia Epiroque supplementi nomine in legiones distribuerat; his Antonianos milites admiscuerat. Praeter 3
has expectabat cum Scipione ex Syria legiones II. Sagittarios Creta, Lacedaemone, ex Ponto atque Syria reliquisque civitatibus III milia numero habebat, funditorum cohortes sexcenarias II, equitum VII milia. Ex quibus DC
Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et Sadalam filium miserat; ex Macedonia CC erant, quibus 4
Rhascypolis praecerat, excellenti virtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praesidii causa apud regem Ptolemaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC ex servis pastoribusque suis suorum*que* coëgerat; CCC Tarcondarius 5
Castor et Donnilaus ex Gallograecia dederunt — horum alter una venerat, alter filium miserat —; CC ex Syria a Commageno Antiocho, cui magna Pompeius praemia tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotae. Huc 6
Dardanos, Bessos partim mercennarios, partim imperio aut gratia comparatos, item Macedones, Thessalos ac reliquarum gentium et civitatum adiecerat atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat.

1 V. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus comparave-
2 rat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniae omnibusque oppidis maritimis constituerat, ut mare transire Caesarem prohiberet, eiusque rei causa omni ora marituma classem
3 disposuerat. Praerat Aegyptiis navibus Pompeius filius, Asiaticis D. Laelius et C. Triarius, Syriacis C. Cassius, Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio, Liburnicae atque
4 Achaicae classi Scribonius Libo et M. Octavius. Toti tamen officio maritumo M. Bibulus praepositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperii respiciebat.

1 VI. Caesar, ut Brundisium venit, contionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, aequo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent, ipsi expediti naves conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi, omniaque ex victoria et ex sua liberalitate sperarent, conclamantibus omnibus, imperaret, quod vellet, quodcumque imperavisset, se aequo animo esse facturos, II. Non.
2 Ian. naves solvit. Impositae, ut supra demonstratum est,
3 legiones VII. Postridie terram attigit Germiniorum. Saxa inter et alia loca periculosa quietam nactus stationem et portus omnes timens, quod teneri ab adversariis arbitrabantur, ad eum locum, qui appellabatur Palaeste, omnibus navibus ad unam incolumibus milites exposuit.

1 VII. Erant Orici Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XVIII, quibus iussu D. Laelii prae-
2 erant, M. Bibulus cum navibus CX Corcyrae. Sed neque illi sibi confisi ex portu prodire sunt ausi, cum Caesar omnino XII naves longas praesidio duxisset, in quibus erant constratae IIII, neque Bibulus impeditis navibus dispersisque remigibus satis mature occurrit, quod prius ad continentem visus est Caesar, quam de eius adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

1 VIII. Expositis militibus naves eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones equita-
2 tusque transportari possent. Huic officio praepositus erat Fufius Calenus legatus, qui celeritatem in transportandis

legionibus adhiberet. Sed serius a terra provectae naves neque usae nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibu- 3
lus enim Corcyrae certior factus de adventu Caesaris sperans, alicui se parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit et nactus circiter XXX in eas indiligentiae suae ac doloris iracundiam erupit omnesque incendit eodemque igne nautas dominosque navium interfecit, magnitudine poenae reliquos terreri sperans. Hoc confecto 4
negotio a Sasonis ad Curici portum stationes litoraque omnia longe lateque classibus occupavit, custodiisque diligentius dispositis ipse gravissima hieme in navibus excubans neque ullum laborem aut munus despiciens neque subsidium expectans, si in Caesaris complexum venire posset, ...

. . . . . .

VIIII. Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius 1
cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris Issam a Caesaris amicitia avertit; conventum Salonis cum neque pollicita- 2
tionibus neque denuntiatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum et loci natura et colle munitum. Sed celeriter cives Romani, li- 3
gneis effectis turribus, his sese munierunt et, cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt servosque omnes puberes liberaverunt et praesectis omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia Octavius quinis castris oppidum 4
circumdedit atque uno tempore obsidione et oppugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati ma- 5
xime a re frumentaria laborabant. Cui rei missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo petebant; reliqua, ut poterant, incommoda per se sustinebant. Et longo inter- 6
posito spatio cum diuturnitas oppugnationis neglegentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid cotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum iis, quos nuper [maximi] liberave-

7 rant, in proxima Octavi castra inruperunt. His expugnatis eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta et deinceps reliqua, omnibusque eos castris expulerunt et magno numero interfecto reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt. [Hic fuit oppugnationis
8 exitus.] Iamque hiems adpropinquabat, et tantis detrimentis acceptis Octavius desperata oppugnatione oppidi Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit.

1 X. Demonstravimus, L. Vibullium Rufum, Pompei praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hi-
2 spania. Hunc pro suis beneficiis Caesar idoneum iudicaverat, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret, eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere in-
3 tellegebat. Erat autem haec summa mandatorum: debere utrumque pertinaciae finem facere et ab armis discedere
4 neque amplius fortunam periclitari. Satis esse magna utrimque incommoda accepta, quae pro disciplina et praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent:
5 illum Italia expulsum amissa Sicilia et Sardinia duabusque Hispaniis et cohortibus *in* Italia atque Hispania civium Romanorum centum atque XXX; se morte Curionis et detrimento Africani exercitus tanto militumque dedi-
6 tione ad Curictam. Proinde sibi ac reipublicae parcerent, *cum*, quantum in bello fortuna posset, iam ipsi in-
7 commodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum condicionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte con-
8 tentum, qui se omnia habiturum confideret. Condiciones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romae
9 ab senatu et a populo peti debere. Interea et reipublicae et ipsis placere oportere, si uterque in contione statim iuravisset, se triduo proximo exercitum
10 dimissurum. Depositis armis auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore
11 utrumque contentum. [Haec quo facilius Pompeio pro-

bari possent, omnes suas terrestres urbiumque copias dimissurum.]

XI. Vibullius his expositis [Corcyrae] non minus ne- 1
cessarium esse existimavit, de repentino adventu Caesaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet*ur*, atque ideo continuato nocte ac die itinere atque [omnibus copiis] mutatis ad celeritatem iumentis ad Pompeium contendit et adesse Caesarem nuntiavit. Pompeius erat eo tempore 2
in Candavia iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed re nova perturbatus maioribus itineribus Apolloniam petere coepit, ne Caesar orae maritumae civitates occuparet. At ille expositis militibus 3
eodem die Oricum proficiscitur. Quo cum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompei oppido praeerat praesidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, cum Graecos murum ascendere atque arma capere iuberet, illi autem se contra imperium populi Ro- 4
mani pugnaturos esse negarent, oppidani [autem] etiam sua sponte Caesarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxiliis portas aperuit et se atque oppidum Caesari dedidit incolumisque ab eo conservatus est.

XII. Recepto Caesar Orico nulla interposita mora 1
Apolloniam proficiscitur. Cuius adventu audito L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem atque eam munire obsidesque ab Apolloniatibus exigere coepit. Illi vero daturos se negare neque portas consuli praeclu- 2
suros, neque sibi iudicium sumpturos contra atque omnis Italia populusque Romanus iudicavisset. Quorum cognita 3
voluntate clam profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt oppidoque recipiunt. Hos sequun- 4
tur Bullidenses, Amantini et reliquae finitimae civitates totaque Epiros, et legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur.

XIII. At Pompeius cognitis his rebus, quae erant 1
Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens, diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul Caesar ap- 2
propinquare dicebatur: tantusque terror incidit eius exer-

citui, quod properans noctem diei coniunxerat neque iter intermiserat, ut paene omnes ex Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma proicerent, ac
3 fugae simile iter videretur. Sed cum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset castraque metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu princeps Labienus procedit iuratque, se eum non deserturum eundemque casum subitu-
4 rum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati; tribuni militum centurionesque secuntur,
5 atque idem omnis exercitus iurat. Caesar praeoccupato itinere ad Dyrrhachium finem properandi facit castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium, ut castellis vigiliisque bene meritae civitates tutae essent [praesidio], ibique reliquarum ex Italia legionum adventum
6 expectare et sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius fecit et trans flumen Apsum positis castris eo copias omnes auxiliaque conduxit.

1 XIIII. Calenus legionibus equitibusque Brundisi in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque a portu progressus litteras a Caesare accipit, quibus est certior factus, portus litoraque omnia classibus adversa-
2 riorum teneri. Quo cognito se in portum recipit navesque omnes revocat. Una ex his, quae perseveravit neque imperio Caleni optemperavit, quod erat sine militibus privatoque consilio administrabatur, delata Oricum atque a
3 Bibulo expugnata est; qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit et ad unum interficit. Ita exiguo tempore magnoque casu totius exercitus salus constitit.

1 XV. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum et, sicuti mari portibusque Caesarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibe-
2 batur: praesidiis enim dispositis omnia litora a Caesare tenebantur, neque lignandi atque aquandi neque naves ad
3 terram religandi potestas fiebat. Erat res in magna difficultate, summisque angustiis rerum necessariarum premebantur, adeo ut cogerentur sicuti reliquum commeatum

ita ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis supportare, atque etiam uno tempore accidit, ut difficilioribus 4
usi tempestatibus ex pellibus, quibus erant tectae naves,
nocturnum excipere rorem cogerentur; quas tamen diffi- 5
cultates patienter atque aequo animo ferebant neque sibi
nudanda litora et relinquendos portus existimabant. Sed 6
cum essent, in quibus demonstravi angustiis, ac se Libo
cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum
M'. Acilio et Statio Murco legatis, quorum alter oppidi
muris, alter praesidiis terrestribus praecrat: velle se de
maximis rebus cum Caesare loqui, si sibi facultas detur.
Huc addunt pauca rei confirmandae causae, ut de compo- 7
sitione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint indutiae, atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod adfere- 8
bant, videbatur, et Caesarem id summe sciebant cupere,
et profectum aliquid Vibulli mandatis existimabatur.

XVI. Caesar eo tempore cum legione una profectus 1
ad recipiendas ulteriores civitates et rem frumentariam
expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum,
oppositum Corcyrae. Ibi certior ab Acilio et Murco per 2
litteras factus de postulatis Libonis et Bibuli legionem
relinquit; ipse Oricum revertitur. Eo cum venisset, evo- 3
cantur illi ad colloquium. Prodit Libo atque excusat
Bibulum, quod is iracundia summa erat inimicitiasque
habebat etiam privatas cum Caesare ex aedilitate et praetura conceptas: ob eam causam colloquium vitasse, ne
res maximae spei maximaeque utilitatis eius iracundia
impedirentur. Summam *suam* esse ac fuisse semper 4
voluntatem, ut componeretur atque ab armis discederetur,
sed potestatem eius rei nullam habere, propterea quod
de consilii sententia summam belli rerumque omnium
Pompeio permiserint. Sed postulatis Caesaris cognitis 5
missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum hortantibus ipsis. Interea manerent indutiae, dum
ab illo rediri posset, neve alter alteri noceret. Huc addit
pauca de causa et de copiis auxiliisque suis.

XVII. Quibus rebus neque tum respondendum Cae- 1
sar existimavit, neque nunc, ut memoriae prodantur, satis

causae putamus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret, idque ipsi fore reciperent aut acceptos per se ad eum perducerent. Quod ad indutias pertineret, sic belli rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohiberet. Si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritumis custodiis; si illud tenerent, se quoque id retenturum. Nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut haec non remitterentur, neque hanc rem esse impedimenti loco. Ille neque legatos Caesaris recipere neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium reicere: unum instare de indutiis vehementissimeque contendere. Quem ubi Caesar intellexit praesentis periculi atque inopiae vitandae causa omnem orationem instituisse neque ullam spem aut condicionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit.

XVIII. Bibulus multos dies terra prohibitus et graviore morbo ex frigore ac labore inplicitus, cum neque curari posset neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo ad neminem unum summa imperii redit, sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu, quem repentinus Caesaris adventus concitaverat, ubi primum e re visum est, adhibito Libone et L. Lucceio et Theophane, quibus*cum* communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Caesaris agere instituit. Quem ingressum in sermonem Pompeius interpellavit et loqui plura prohibuit. *Quid mihi*, inquit, *aut vita aut civitate opus est, quam beneficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor.* Bello perfecto ab iis Caesar haec facta cognovit, qui sermoni interfuerunt; conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus, per colloquia de pace agere.

XVIIII. Inter bina castra Pompei atque Caesaris unum flumen [tantum] intererat Apsus, crebraque inter se colloquia milites habebant, neque ullum interim telum per pactiones loquentium traiciebatur. Mittit P. Vatinium le-

gatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret et crebro magna voce pronuntiaret, liceretne civibus ad cives de pace tuto legatos mittere, quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque licuisset, praesertim cum id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent? Multa suppliciter 3 locutus est, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est 4 ab altera parte, Aulum Varronem profiteri, se altera die ad conloquium venturum atque *eundem* visurum, quemadmodum tuto legati venire et, quae vellent, exponere possent; certumque ei rei tempus constituitur. Quo cum 5 esset postero die ventum, magna utrimque multitudo convenit, magnaque erat expectatio eius rei, atque omnium animi intenti esse ad pacem videbantur. Qua ex frequen- 6 tia Titus Labienus prodit, sed missa oratione de pace loqui *elate* atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum 7 mediam orationem interrumpunt subito undique tela inmissa; quae ille obtectus armis militum vitavit; vulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones militesque nonnulli. Tum La- 8 bienus: *Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis nisi Caesaris capite relato pax esse nulla potest.*

XX. Isdem temporibus M. Coelius Rufus praetor 1 causa debitorum suscepta initio magistratus tribunal suum iuxta C. Treboni, praetoris urbani, sellam collocavit et, si quis appellavisset de aestimatione et de solutionibus, quae per arbitrum fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat aequitate decreti et hu- 2 manitate Treboni, qui his temporibus clementer et moderate ius dicendum existimabat, ut reperiri non possent, a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse in- 3 opiam excusare et calamitatem aut propriam suam aut temporum queri et difficultates auctionandi proponere etiam mediocris est animi; integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi aut cuius impudentiae est? Itaque, hoc qui postularet, reperiebatur 4 nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat,

durior inventus est Coelius. Set ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexenni die sine usuris creditae pecuniae solvantur.

XXI. Cum resisteret Servilius consul reliquique magistratus, et minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia sublata priore lege duas promulgavit, unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit, aliam tabularum novarum, impetuque multitudinis in C. Trebonium facto et nonnullis vulneratis eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius consul ad senatum retulit, senatusque Coelium ab republica removendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu prohibuit et contionari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia et dolore permotus palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam nuntiis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto eo nomine erat damnatus, atque eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse cum Casilinum venisset, unoque tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprensa et familia Neapoli visa, quae proditionem oppidi appararet, patefactis consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus arma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit atque eo itinere sese avertit.

XXII. Interim Milo dimissis circum municipia litteris, *se* ea, quae faceret, iussu atque imperio facere Pompei, quae mandata ad se per Vibullium delata essent, quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. Apud quos cum proficere nihil posset, quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Thurino oppugnare coepit. Eo cum a Q. Pedio praetore cum legione . . . . . , lapide ictus ex muro periit. Et Coelius profectus, ut dictitabat, ad Caesarem pervenit Thurios. Ubi cum quosdam eius municipii sollicitaret equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis, qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his est interfectus. Ita magnarum initia

rerum, quae occupatione magistratuum et temporum sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exitum habuerunt.

XXIII. Libo profectus ab Orico cum classe, cui prae- 1
erat, navium L Brundisium venit insulamque, quae contra portum Brundisinum est, occupavit, quod praestare arbitrabatur, unum locum, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnia litora ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quasdam 2
nactus incendit et unam frumento onustam abduxit magnumque nostris terrorem iniecit, et noctu militibus ac sagittariis in terram expositis praesidium equitum deiecit et adeo loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et refici iuberet: sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum.

XXIIII. Erat eo tempore Antonius Brundisii; *is* vir- 1
tute militum confisus scaphas navium magnarum circiter LX cratibus pluteisque contexit eoque milites delectos imposuit atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit navesque triremes duas, quas Brundisi faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has cum audacius progressas Libo vidis- 2
set, sperans intercipi posse quadriremes V ad eas misit. Quae cum navibus nostris *ap*propinquassent, nostri veterani in portum refugiebant, illi studio incitati incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianae 3
scaphae signo dato se in hostes incitaverunt primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram 4
maritumam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo discessit a Brundisio obsessionemque nostrorum omisit.

XXV. Multi iam menses erant et hiems praecipita- 1
verat, neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant. Ac nonnullae eius rei praetermissae occasiones Caesari videbantur, quod certe saepe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. Quanto- 2

que eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praecerant, maioremque fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompei litteris castigabantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent; duriusque cotidie tempus ad transportandum saevioribus
3 ventis expectabat. Quibus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apolloniatium *sive ad Labeatium* cursum dirigere atque eo
4 naves eicere possent. Haec a custodiis classium loca maxime vacabant, quod se longius *a* portibus committere non auderent.

1 XXVI. Illi adhibita audacia et virtute administrantibus M. Antonio et Fufio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti Austrum naves solvunt atque altero
2 die Apolloniam [Dyrrhachium] praetervehuntur. Qui cum essent ex continenti visi, Coponius, qui Dyrrhachi classi Rhodiae praecerat, naves ex portu educit, et cum iam nostris remissiore vento adpropinquasset, idem Auster in-
3 crebuit nostrisque praesidio fuit. Neque vero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore et perseverantia nautarum [et] vim tempestatis superari posse sperabat praetervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo se-
4 cius sequebatur. Nostri usi fortunae beneficio tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. Nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lissum milia passuum III, eo naves introduxerunt — qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus — leviusque
5 tempestatis quam classis periculum aestimaverunt. Quo simulatque intro est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit.

1 XXVII. Hic subitam commutationem fortunae videre licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat; qui nostris navibus periculum intulerant, de
2 suo timere cogebantur. Itaque tempore commutato tempestas et nostros texit et naves Rhodias afflixit, ita ut ad

unam omnes constratae numero XVI cliderentur et naufragio interirent, et ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos adlisa interficeretur, pars ab nostris detraheretur; quos omnes conservatos Caesar domum remisit.

XXVIII. Nostrae naves duae tardius cursu confecto 1
in noctem coniectae, cum ignorarent, quem locum reliquae cepissent, contra Lissum in ancoris constiterunt. Has scaphis minoribusque navigiis compluribus summis- 2
sis Otacilius Crassus, qui Lissi praeerat, expugnare parabat; simul de deditione eorum agebat et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis CCXX e legione 3
tironum sustulerat, altera ex veterana paulo minus CC. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidii in 4
animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti et salo nauseaque confecti iureiurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt; qui omnes ad eum perducti contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranae 5
legionis milites, item conflictati et tempestatis et sentinae vitiis, neque ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt, et tractandis condicionibus et simulatione deditionis extracto primo noctis tempore gubernatorem in terram navem eicere cogunt, ipsi idoneum locum nacti 6
reliquam noctis partem ibi confecerunt et luce prima missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritumae adservabant, circiter CCCC, quique eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt et nonnullis eorum interfectis incolumes se ad nostros receperunt.

XXVIIII. Quo facto conventus civium Romanorum, 1
qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea Caesar adtribuerat muniendumque curaverat, Antonium recipit omnibusque rebus iuvit. Otacilius sibi timens *ex* oppido fugit et ad Pompeium pervenit. Ex*positis* omnibus copiis 2
Antonius, quarum erat summa veteranarum trium legionum uniusque tironum et equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit ad reliquos milites equitesque transportandos, pontones, quod est genus navium Gallicarum, 3

Lissi relinquit, hoc consilio, ut, si forte Pompeius vacuam existimans Italiam eo traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet, nuntiosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset et quid militum transvexisset.

1 XXX. Haec eodem fere tempore Caesar atque Pompeius cognoscunt. Nam praetervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant, ipsi iter secundum eas terra direxerant, sed quo essent eae delatae, primis diebus 2 ignorabant. Cognitaque re diversa sibi ambo consilia capiunt: Caesar, ut quam primum se cum Antonio coniungeret, Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, 3 si imprudentes ex insidiis adoriri posset; eodemque die uterque eorum ex castris stativis a flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clam et noctu, Caesar palam at- 4 que interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset; Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, 5 magnis itineribus ad Antonium contendit, atque eum ubi appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit suosque omnes in castris continuit ignesque 6 fieri prohibuit, quo occultior esset eius adventus. Haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille missis ad Caesarem nuntiis unum diem sese castris tenuit; altero 7 die ad eum pervenit Caesar. Cuius adventu cognito Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit atque ibi idoneo loco castra ponit.

1 XXXI. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis imperatorem se appella- 2 verat. Quo facto civitatibus tyrannisque magnas imperaverat pecunias, item ab publicanis suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat et ab isdem insequentis anni mutuam praeceperat equitesque toti provinciae im- 3 peraverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulo ante M. Crassum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones

equitesque ex Syria deduxerat. Summamque in sollicitu- 1
dinem ac timorem Parthici belli provincia cum venisset, ac nonnullae militum voces cum audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros, contra civem et consulem arma non laturos, deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus maximas largitiones fecit et confirmandorum militum causa diripiendas his civitates dedit.

XXXII. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota 1
provincia exigebantur. Multa praeterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita singula servorum ac 2
liberorum tributum inponebatur; columnaria, ostiaria, frumentum, milites, arma, remiges, tormenta, vecturae imperabantur; cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. Non so- 3
lum urbibus, sed paene vicis castellisque singulis cum imperio praeficiebantur. Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia, dif- 4
ferta praefectis atque exactoribus, qui praeter imperatas pecunias suo etiam privato compendio serviebant: dictitabant enim, se domo patriaque expulsos omnibus necessariis egere rebus, ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec gravissimae 5
usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis; quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum provinciae eo biennio multiplicatum est. Neque minus ob 6
eam causam civibus Romanis eius provinciae, sed in singulos conventus singulasque civitates certae pecuniae imperabantur, mutuasque illas ex senatusconsulto exigi dictitabant; publicanis, ut in Syria fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

XXXIII. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas 1
antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat. Certaque eius rei die constituta cum in fanum ventum esset adhibitis compluribus senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare transisse cum

legionibus Caesarem: properaret ad se cum exercitu ve-
2 nire omniaque post [ea quae] haberet. His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit; ipse iter in Macedoniam parare incipit paucisque post diebus est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae salutem attulit.

1 XXXIIII. Caesar Antoni exercitu coniuncto deducta Orico legione, quam tuendae orae maritumae causa posuerat, temptandas sibi provincias longiusque procedendum existimabat; et cum ad eum ex Thessalia Aetoliaque
2 legati venissent, qui praesidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae appellabatur XXVII., atque equitibus CC in Thessaliam, C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V paucisque equitibus in Aetoliam misit; maxime eos, quod erant propinquae regiones, de re frumen-
3 taria ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, XI. et XII., et equitibus D
4 in Macedoniam proficisci iussit; cuius provinciae ab ea parte, quae libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus omnium suorum excellens studium profitebatur.

1 XXXV. Ex his Calvisius primo adventu summa omnium Aetolorum receptus voluntate, praesidiis adversariorum Calydone et Naupacto deiectis omni Aetolia po-
2 titus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. Hic cum essent factiones duae, varia voluntate civitatum utebatur: Hegesaretos, veteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat; Petraeus, summae nobilitatis adolescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe iuvabat.

1 XXXVI. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit; et cum ad eum frequentes civitatum legationes convenire coepissent, nuntiatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna opinione et fama omnium:
2 nam plerumque in novitate *rei* fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus magno impetu tetendit ad Domitium et, cum ab eo milia passuum XX afuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam convertit.
3 Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse et venire nun-

tiaretur, et quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Aliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit, cum cohortibus VIII praesidio impedimentis legionum reliquit castellumque ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotyis ad castra Cassi advolavit, qui circum Thessaliam esse consuerat. Tum timore perterritus Cassius cognito Scipionis adventu visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt, atque ex his locis Ambraciam versus iter facere coepit. At Scipionem properantem sequi litterae sunt consecutae a M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse neque se praesidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur et primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

XXXVII. Scipio biduum *in* castris stativis moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat, Aliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado traducit et castris positis postero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus proelio decertaret. Sed cum esset inter bina castra campus circiter milium passuum VI, Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit, ille a vallo non discedere perseveravit. Ac tamen aegre retentis Domitianis militibus est factum, ne proelio contenderetur, et maxime, quod rivus difficilibus ripis subiectus castris Scipionis progressus nostrorum impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi cum cognovisset Scipio, suspicatus, fore ut postero die aut invitus dimicare cogeretur aut magna cum infamia castris se contineret, qui magna cum expectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum et noctu ne conclamatis quidem vasis flumen transit atque in eandem

partem, ex qua venerat, redit ibique prope flumen edito
5 natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis
noctu insidias equitum collocavit, quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consuerant; et cum cotidiana consuetudine Q. Varus, praefectus equitum Domitii,
6 venisset, subito illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter impetum eorum tulerunt celeriterque ad suos quisque ordines rediit atque ultro universi in hostes im-
7 petum fecerunt. Ex his circiter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis in castra se receperunt.

1 XXXVIII. His rebus gestis Domitius sperans, Scipionem ad pugnam elici posse, simulavit, sese angustiis rei frumentariae adductum castra movere, vasisque militari more conclamatis progressus milia passuum III loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit.
2 Scipio ad sequendum paratus equitum magnam partem ad explorandum iter Domitii et cognoscendum praemisit.
3 Qui cum essent progressi, primaeque turmae insidias intravissent, ex fremitu equorum inlata suspicione ad suos se recipere coeperunt, quique hos sequebantur, celerem
4 eorum receptum conspicati restiterunt. Nostri cognitis [hostium] insidiis, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti turmas exceperunt, *quarum perpauci fuga salutem sibi reppererunt* — in his fuit M. Opimius praefectus equitum —; reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt aut captos ad Domitium deduxerunt.

1 XXXVIIII. Deductis orae maritimae praesidiis Caesar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit isdemque custodiam navium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic officio op-
2 pidoque Manius Acilius legatus praeerat. Is naves nostras interiorem in portum post oppidum reduxit et ad terram deligavit faucibusque portus navem onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit; super quas turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit et militibus complevit tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit.

XXXX. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, 1
qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submer-
samque navim remulco multisque contendens funibus
adduxit atque alteram navem, quae erat ad custodiam ab
Acilio posita, pluribus adgressus navibus, in quibus ad
libram fecerat turres, ut ex superiore pugnans loco inte-
grosque semper defatigatis summittens et reliquis parti-
bus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi temptans,
uti adversariorum manus diduceret, labore et multitudine
telorum nostros vicit, deiectisque defensoribus, qui omnes 2
scaphis excepti refugerant, eam navem expugnavit eodem-
que tempore ex altera parte molem tenuit naturaliter obie-
ctam, quae paeneinsulam oppidum effecerat, quattuor*que*
biremes subiectis scutulis [inpulsas vectibus] in interio-
rem partem traduxit. Ita ex utraque parte naves longas 3
adgressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes,
IIII ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto ne- 4
gotio D. Laelium ab Asiatica classe abductum reliquit,
qui commeatus Bullide atque Amantia inportari in op-
pidum prohibebat. Ipse Lissum profectus naves onera- 5
rias XXX a M. Antonio relictas intra portum aggressus
omnes incendit; Lissum expugnare conatus defendentibus
civibus Romanis, qui eius conventus erant, militibusque,
quos praesidii causa miserat Caesar, triduum moratus
paucis in oppugnatione amissis re infecta inde discessit.

XXXXI. Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium 1
esse cognovit, eodem cum exercitu profectus expugnato
in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesi-
dium habebat, tertio die [Macedoniam] ad Pompeium
pervenit iuxtaque eum castra posuit et postridie eductis
omnibus copiis acie instructa decernendi postetatem
Pompeio fecit. Ubi illum suis locis se tenere animadver- 2
tit, reducto in castra exercitu aliud sibi consilium capien-
dum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis ma- 3
gno circuitu difficili angustoque itinere Dyrrhachium
profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrhachium com-
pelli aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum
totiusque belli apparatum eo contulisset, ut accidit. Pom- 4

peius enim primo ignorans eius consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariae compulsum discessisse existimabat; postea per exploratores certior factus postero die castra movit, breviore itinere se occurrere ei posse sperans. Quod fore suspicatus Caesar militesque adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompei procul cerneretur, atque ibi castra posuit.

1 XXXXII. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio edito loco, qui appellatur Petra aditumque habet navibus mediocrem atque eas a quibusdam protegit ventis, castra 2 communit. Eo partem navium longarum convenire, frumentum commeatumque ab Asia atque omnibus regioni- 3 bus, quas tenebat, comportari imperat. Caesar longius bellum ductum iri existimans et de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariae causa Q. Tillium et L. Canuleium legatum misit, quodque hae regiones aberant longius, locis certis horrea constituit vecturasque frumenti finitimis civitatibus 4 descripsit. Item Lisso Parthinisque et omnibus castellis, 5 quod esset frumenti, conquiri iussit. Id erat perexiguum cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera et montuosa, ac plerumque frumento utuntur inportato, tum quod Pompeius haec providerat et superioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat frumentumque omne conquisitum spoliatis effossisque eorum domibus per equites comportarat.

1 XXXXIII. Quibus rebus cognitis Caesar consilium capit ex loci natura. Erant enim circum castra Pompei permulti editi atque asperi colles. Hos primum praesi- 2 diis tenuit castellaque ibi communit. Inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta 3 munitione circumvallare Pompeium instituit, haec spectans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodque

Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui subportare posset, simul, uti pabulatione Pompeium prohiberet equitatumque eius ad rem gerendam inutilem efficeret, tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Caesare obsideri neque audere proelio dimicare.

XXXXIIII. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque 1
discedere volebat, quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat frumentumque exercitui navibus subportabat, neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut 2
extremam rationem belli sequens quam plurimos colles occuparet et quam latissimas regiones praesidiis teneret Caesarisque copias, quam maxime posset, distineret; idque accidit. Castellis enim XXIIII effectis XV milia 3
passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pasceret. Atque ut nostri perpetuas munitiones 4
habebant perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani ac nostros post tergum adorirentur [timebant], ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quem locum nostri intrare atque ipsos a tergo circumvenire possent. Sed illi ope- 5
ribus vincebant, quod et numero militum praestabant et interiore spatio minorem circuitum habebant. Quae cum 6
erant loca Caesari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios funditoresque mittebat, quorum magnum habebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur, magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes fere milites aut ex coactis aut ex centonibus aut ex coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela vitarent.

XXXXV. In occupandis praesidiis magna vi uterque 1
nitebatur: Caesar, ut quam angustissime Pompeium contineret, Pompeius, ut quam plurimos colles quam maximo

circuitu occuparet; crebraque ob eam causam proelia
2 fiebant. In his cum legio Caesaris nona praesidium quod-
dam occupavisset et munire coepisset, huic loco propin-
quum et contrarium collem Pompeius occupavit nostros-
3 que opere prohibere coepit, et cum una ex parte prope
aequum aditum haberet, primum sagittariis funditoribus-
que circumiectis, postea levis armaturae magna multitu-
dine missa tormentisque prolatis munitiones impediebat;
neque erat facile nostris uno tempore propugnare et mu-
4 nire. Caesar cum suos ex omnibus partibus vulnerari
videret, recipere se iussit et loco excedere. Erat per de-
5 clive receptus. Illi autem hoc acrius instabant neque re-
gredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum
6 relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud
suos Pompeius dixisse: non recusare se, quin nullius
usus imperator existimaretur, si sine maximo detrimento
legiones Caesaris sese recepissent inde, quo temere es-
sent progressae.

1 XXXXVI. Caesar receptui suorum timens crates ad
extremum tumulum contra hostem proferri et adversas
locari, intra has mediocri latitudine fossam tectis militi-
bus obduci iussit locumque in omnes partes quam ma-
2 xime impediri. Ipse idoneis locis funditores instruxit, ut
praesidio nostris se recipientibus essent. Iis rebus com-
3 paratis legionem reduci iussit. Pompeiani hoc insolentius
atque audacius nostros premere et instare coeperunt cra-
tesque pro munitione obiectas propulerunt, ut fossas
4 transcenderent. Quod cum animadvertisset Caesar, veri-
tus, ne non reducti, sed reiecti viderentur, maiusque de-
trimentum caperetur, a medio fere spatio suos per Anto-
nium, qui ei legioni praecerat, cohortatus tuba signum
5 dari atque in hostes impetum fieri iussit. Milites legionis
VIIII. subito conspirati pila coniecerunt et ex inferiore loco
adversus clivum incitati cursu praecipites Pompeianos
egerunt et terga vertere coëgerunt; quibus ad recipien-
dum crates disiectae longuriique obiecti et institutae fos-
6 sae magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis
habebant sine detrimento discedere, compluribus inter-

fectis v omnino suorum amissis quietissime se receperunt pauloque citra eum locum morati aliis comprehensis collibus munitiones perfecerunt.

XXXXVII. Erat nova et inusitata belli ratio cum tot 1
castellorum numero tantoque spatio et tantis munitionibus et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt, perculsos 2
atque infirmos hostes adorti aut proelio superatos aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum ipsi numero equitum militumque praestarent; causa autem obsidionis haec fere esse consuevit, ut frumento hostes prohiberent. At tum integras atque incolumes copias 3
Caesar inferiore militum numero continebat, cum illi omnium rerum copia abundarent: cotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quae commeatum subportarent, neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse autem 4
consumptis omnibus longe lateque frumentis summis erat in angustiis. Sed tamen haec singulari patientia milites 5
ferebant. Recordabantur enim, eadem se superiore anno in Hispania perpessos labore et patientia maximum bellum confecisse; meminerant, ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Avaricum, maximarum gentium victores discessisse. Non, illis or- 6
deum cum daretur, non legumina recusabant; pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

XXXXVIII. Est etiam genus radicis inventum ab iis, 1
qui *conva*luerant *ex* vulneribus, quod appellatur chara, quod admixtum lacte multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Eius erat magna copia. Ex 2
hoc effectos panes, cum in colloquiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent.

XXXXVIIII. Iamque frumenta maturescere incipie- 1
bant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam confidebant; crebraeque voces militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cor-

tice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus
2 dimissuros. Libenter etiam ex perfugis cognoscebant,
equos eorum tolerari, reliqua vero iumenta interisse; uti
autem ipsos valetudine non bona cum angustiis loci et
odore taetro ex multitudine cadaverum et cotidianis labo-
ribus, insuetos operum, tum aquae summa inopia adfectos.
3 Omnia enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare per-
tinebant, Caesar aut averterat aut magnis operibus ob-
struxerat, atque ut erant loca montuosa et ad specus
angustiae vallium, has sublicis in terram demissis prae-
4 sepserat terramque adiecerat, ut aquam contineret. Ita-
que illi necessario loca sequi demissa ac palustria et pu-
teos fodere cogebantur atque hunc laborem ad cotidiana
opera addebant; qui tamen fontes a quibusdam praesidiis
5 aberant longius et celeriter aestibus exarescebant. At
Caesaris exercitus optima valetudine summaque aquae
copia utebatur, tum commeatus omni genere praeter fru-
mentum abundabat; . . . . . .
. . . , ... quibus cotidie melius [subterere] *fore* tempus maioremque spem maturitate frumentorum proponi videbant.

1 L. In novo genere belli novae ab utrisque bellandi
rationes reperiebantur. Illi, cum animadvertissent ex
ignibus, nocte cohortes nostras ad munitiones excubare,
silentio adgressi universi intra multitudinem sagittas con-
2 iciebant et se confestim ad suos recipiebant. Quibus re-
bus nostri usu docti haec reperiebant remedia, ut alio
loco ignes facerent . . . . . .
. . . . . .
. . . . . .

1 LI. Interim certior factus P. Sulla, quem discedens
castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit cum le-
gionibus duabus; cuius adventu facile sunt repulsi Pom-
2 peiani. Neque vero conspectum aut impetum nostrorum
tulerunt, primisque deiectis reliqui se verterunt et loco
3 cesserunt. Sed insequentes nostros, ne longius prose-
querentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si
acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finire.

Cuius consilium reprehendendum non videtur. Aliae enim 4
sunt legati partes atque imperatoris: alter omnia agere
ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere
debet. Sulla a Caesare *praesidio* castris relictus libera- 5
tis suis hoc fuit contentus neque proelio decertare voluit,
quae res tamen fortasse aliquem reciperet casum, ne im-
peratorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis 6
magnam res ad receptum difficultatem adferebat. Nam
ex iniquo progressi loco in summo constiterant: si per
declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes
loco verebantur; neque multum ad solis occasum tempo-
ris supererat: spe enim conficiendi negotii prope in no-
ctem rem duxerant. Ita necessario atque ex tempore 7
capto consilio Pompeius tumulum quendam occupavit,
qui tantum aberat a nostro castello, ut telum tormento
missum adigi non posset. Hoc consedit loco atque eum
communivit omnesque ibi copias continuit.

LII. Eodem tempore duobus praeterea locis pugna- 1
tum est: nam plura castella Pompeius pariter distinendae
manus causa temptaverat, ne ex proximis praesidiis suc-
curri posset. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis 2
sustinuit cohortibus tribus atque eam loco depulit; altero
Germani *extra* munitiones nostras egressi compluribus
interfectis sese ad suos incolumes receperunt.

LIII. Ita uno die VI proeliis factis, tribus ad Dyrrha- 1
chium, tribus ad munitiones, cum horum omnium ratio
haberetur, ad duo milia numero ex Pompeianis cecidisse
reperiebamus, evocatos centurionesque complures — in
eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, eius, qui prae-
tor Asiam obtinuerat —; signaque sunt militaria sex
relata. Nostri non amplius XX omnibus sunt proeliis de- 2
siderati. Sed in castello nemo fuit omnino militum, quin 3
vulneraretur, quattuorque ex una cohorte centuriones
oculos amiserunt. Et cum laboris sui periculique testi- 4
monium adferre vellent, milia sagittarum circiter XXX in
castellum coniecta Caesari renuntiaverunt, scutoque ad
eum relato Scaevae centurionis, inventa sunt in eo fora-
mina CXX. Quem Caesar, ut erat de se meritus et de re- 5

publica, donatum milibus CC *conlaudatumque* ab octavis ordinibus ad primipilum se traducere pronuntiavit — eius enim opera castellum magna ex parte conservatum esse constabat — cohortemque postea duplici stipendio, frumentariis, pecuariis militaribusque donis amplissime donavit.

1 LIIII. Pompeius noctu magnis additis munitionibus reliquis diebus turres extruxit et in altitudinem pedum XV effectis operibus vineis eam partem castrorum obte-
2 xit, et quinque intermissis diebus alteram noctem subnubilam nactus extructis omnibus castrorum partibus et ad impediendum obtectis, tertia inita vigilia silentio exercitum eduxit et se in antiquas munitiones recepit.

1 LV. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet, ut paene castris Pompei legiones subiceret; tantumque a vallo eius prima acies aberat, uti ne
2 telo tormentove adici posset. Pompeius autem, ut famam opinionemque hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset.

1 LVI. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis temptandam sibi Achaiam ac paulo longius progre-
2 diendum existimabat Caesar. Itaque eo Calenum misit eique Sabinum et Cassium cum cohortibus adiungit.
3 Quorum cognito adventu Rutilius Lupus, qui Achaiam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire insti-
4 tuit, ut Achaia Fufium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum recepit, nonnullas urbes per vim expugnavit, reliquas civitates circummissis legationibus amicitia Caesari conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

1 LVII. Haec cum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum *A.* Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo

traditum initio et commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum, quorum haec erat summa: Sese omnia de pace expertum nihil adhuc arbitrari vitio factum eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere, quae probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere atque errantem regere posset; praeesse autem suo nomine exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque ad coërcendum haberet. Quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relaturos. Haec ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus, infectaque re sese ad Caesarem recepit.

LVIII. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus praemunivit castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus rursum eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis et teneris harundinum radicibus contusis equos alerent: frumenta enim, quae fuerant intra munitiones sata, consumpserant. Cogebantur Corcyra atque Acarnania longo interiecto navigationis spatio pabulum supportare, quoque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbaeque desectae, sed etiam frons ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

LVIIII. Erant apud Caesarem *in* equitum numero Allobroges II fratres, Raucillus et Egus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus

2 Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. His domi ob has causas amplissimos magistratus mandaverat atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat agrosque in Gallia ex hostibus captos praemiaque rei pecuniariae magna tribuerat locupletesque ex egentibus fecerat. 3 Hi propter virtutem non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur; sed freti amicitia Caesaris et stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos stipendiumque equitum fraudabant 4 et praedam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Caesarem adierunt palamque de eorum iniuriis sunt questi et ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

1 LX. Caesar neque tempus illud animadversionis esse existimans et multa virtuti eorum concedens rem totam distulit; illos secreto castigavit, quod quaestui equites haberent, monuitque, ut ex sua amicitia omnia expecta- 2 rent et ex praeteritis suis officiis reliqua sperarent. Magnam tamen haec res illis offensionem et contemptionem ad omnes attulit, idque ita esse, cum ex aliorum obiectationibus tum etiam ex domestico iudicio atque animi con- 3 scientia intellegebant. Quo pudore adducti et fortasse non se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati, discedere a nobis et novam temptare fortunam novasque ami- 4 citias experiri constituerunt. Et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt praefectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea bello confecto cognitum est, ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium viderentur; 5 postquam id difficilius visum est neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt, pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere et fraudata restituere vellent, multis coëmptis equis ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

1 LXI. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati et instructi liberaliter magnoque comitatu et multis iumentis venerant virique fortes habebantur et in honore

apud Caesarem fuerant, quodque novum et praeter consuetudinem acciderat, omnia sua praesidia circumduxit atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles 2 aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, cum paene cotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro atque Aetolia conscripti milites earumque regionum omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed 3 hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum et spatiis locorum et custodiarum varia diligentia animadversa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt.

LXII. Quibus ille cognitis eruptionisque iam ante 1 capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis milites ex viminibus facere atque aggerem iubet comportare. His paratis rebus magnum numerum levis armatu- 2 rae et sagittariorum aggeremque omnem noctu in scaphas et naves actuarias inponit et de media nocte cohortes LX ex maximis castris praesidiisque deductas ad eam partem munitionum ducit, quae pertinebat ad mare longissimeque a maximis castris Caesaris aberat. Eodem naves, 3 quas demonstravimus aggere et levis armaturae militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit et, quid a quoque fieri velit, praecipit. Ad eas 4 munitiones Caesar Lentulum Marcellinum quaestorem cum legione VIIII. positum habebat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adiutorem summiserat.

LXIII. Erat eo loco fossa pedum XV et vallum contra 1 hostem in altitudinem pedum X, tantundemque eius valli agger in latitudinem patebat; ab eo intermisso spatio pedum DC alter conversus in contrariam partem erat vallus humiliore paulo munitione. Hoc enim superioribus 2 diebus timens Caesar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut, si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. Sed operum magnitudo 3 et continens omnium dierum labor, quod milia passuum

in circuitu [munitiones] XVII erat complexus, perfi-
4 ciendi spatium non dabat. Itaque contra mare transver-
sum vallum, qui has duas munitiones coniungeret, non-
5 dum perfecerat. Quae res nota erat Pompeio, delata per
Allobrogas perfugas, magnumque nostris attulerat incom-
6 modum. Nam ut ad mare II cohortes nonae legionis ex-
cubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani [exer-
citus adventus extitit]; simul navibus circumvecti milites
in exteriorem vallum tela iaciebant, fossaeque aggere
complebantur, et legionarii interioris munitionis defen-
sores scalis admotis tormentis cuiusque generis telisque
terrebant, magnaque multitudo sagittariorum ab utraque
7 parte circumfundebatur. Multum autem ab ictu lapidum,
quod unum nostris erat telum, viminea tegimenta galeis
8 inposita defendebant. Itaque cum omnibus rebus nostri
premerentur atque aegre resisterent, animadversum est
vitium munitionis, quod supra demonstratum est, atque
inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare
[navibus expositi] in aversos nostros impetum fecerunt at-
que ex utraque munitione deiectos terga vertere coëgerunt.

1 LXIIII. Hoc tumultu nuntiato Marcellinus . . cohor-
tes subsidio nostris laborantibus submittit ex castris; quae
fugientes conspicatae neque illos suo adventu confirmare
2 potuerunt neque ipsae hostium impetum tulerunt. Itaque
quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore
fugientium terrorem et periculum augebat: hominum enim
3 multitudine receptus impediebatur. In eo proelio cum
gravi vulnere esset affectus aquilifer et iam viribus defi-
ceretur, conspicatus equites nostros, *Hanc ego*, inquit,
*et vivus multos per annos magna diligentia defendi et
nunc moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obse-
cro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non
accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumem-*
4 *que ad eum deferte.* Hoc casu aquila conservatur omni-
bus primae cohortis centurionibus interfectis praeter
principem priorem.

1 LXV. Iamque Pompeiani magna caede nostrorum
castris Marcellini adpropinquabant non mediocri terrore

inlato reliquis cohortibus, et M. Antonius, qui proximum locum praesidiorum tenebat, ea re nuntiata cum cohortibus XII descendens ex loco superiore cernebatur. Cuius adventus Pompeianos compressit nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neque multo post Caesar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidiis eodem venit. Qui cognito detrimento cum animadvertisset Pompeium extra munitiones egressum, ut libere pabulari posset nec minus aditum navibus haberet, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, castra secundum mare iuxta Pompeium munire iussit.

LXVI. Qua perfecta munitione animadversum est a speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod instar legionis videretur, esse post silvam et in vetera castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus nona Caesaris legio cum se obiecisset Pompeianis copiis atque opere, ut demonstravimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Haec silvam quandam contingebant neque longius a mari passibus CCC aberant. Post mutato consilio quibusdam de causis Caesar paulo ultra eum locum castra transtulit, paucisque intermissis diebus eadem Pompeius occupaverat et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo maiorem adiecerat munitionem. Ita minora castra inclusa maioribus castelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CCCC, quo liberius a periculo milites aquarentur. Sed is quoque mutato consilio quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. Ita complures dies manserant castra; munitiones quidem omnes integrae erant.

LXVII. Eo signo legionis inlato, speculatores Caesari renuntiarunt. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverunt. Is locus aberat a novis Pompei castris circiter passus quingentos. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse et cupiens eius

diei detrimentum sarcire reliquit in opere cohortes duas, quae speciem munitionis praeberent; ipse diverso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio nona multis amissis centurionibus deminutoque militum numero, ad legionem Pom-
3 pei castraque minora duplici acie eduxit. Neque eum prima opinio fefellit. Nam et pervenit, priusquam Pompeius sentire posset, et tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeri-
4 ter adgressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat obiectus portis ericius. Hic paulisper est pugnatum, cum inrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime Tito Pulione, cuius opera proditum exercitum
5 C. Antoni demonstravimus, e loco propugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt excisoque ericio primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris, inruperunt et, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

1 LXVIII. Sed fortuna, quae plurimum potest cum in reliquis rebus tum praecipue in bello, parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit.
2 Munitionem, quam pertinere a castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Caesaris cornus cohortes ignorantia loci sunt secutae, cum portam quaererent castro-
3 rumque eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animadversum, coniunctam esse flumini, prorutis munitionibus defendente nullo transcenderunt, omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus.

1 LXVIIII. Interim Pompeius hac satis longa interiecta mora et re nuntiata v legiones ab opere deductas subsidio suis duxit; eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus adpropinquabat, et acies instructa a nostris, qui castra occupaverant, cernebatur, omniaque sunt subito
2 mutata. Legio Pompeiana celeris spe subsidii confirmata ab decumana porta resistere conabatur atque ultro in nostros impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens ini-
3 tium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod erat a sinistro

seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, quam proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex his, ne in angustias inciderent, *ex* X pedum munitione se in fossas praecipitabant, primisque oppressis reliqui per horum corpora salutem sibi atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, cum ex 4
vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, cum Caesar signa fugientium manu prenderet et consistere iuberet, alii dimissis *locis aequis* eodem cursu [con-] fugerent, alii [ex] metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

LXX. His tantis malis haec subsidia succurrebant, 1
quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus adpropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius angustiis [portis], atque his ab Caesaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parvae res magnum in utramque partem momentum 2
habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductae expugnatis iam castris Pompei propriam expeditamque Caesaris victoriam interpellaverunt, eadem res celeritate insequentium tardata nostris salutem attulit.

LXXI. Duobus his unius diei proeliis Caesar deside- 1
ravit milites DCCCCLX et *equites* . . . . . Tuticanum Gallum, senatoris filium, notos equites Romanos C. Fleginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum et centuriones XXXII; sed horum 2
omnium pars magna in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum in terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit; signaque sunt militaria amissa XXXII. Pompeius eo proelio imperator est appellatus. Hoc no- 3
men optinuit, atque ita se postea salutari passus neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laureae praetulit. At Labienus, cum ab eo im- 4

petravisset, ut sibi captivos tradi iuberet, omnes productos ostentationis, ut videbatur, causa, quo maior perfugae fides haberetur, commilitones appellans et magna verborum contumelia interrogans, solerentne veterani milites fugere, in omnium conspectu interfecit.

1 LXXII. His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed
2 vicisse iam viderentur. Non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci atque angustias praeoccupatis castris et ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscisum in duas partes exercitum, cum altera alteri auxilium ferre non posset, causae fuisse cogitabant.
3 Non ad haec addebant, non [ex] concursu acri facto, non proelio dimicatum, sibique ipsos multitudine atque angustiis maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. Non denique communis belli casus recordabantur, quam parvulae saepe causae vel falsae suspicionis vel terroris repentini vel obiectae religionis magna detrimenta intulissent, quotiens vel ducis vitio vel culpa tribuni in exercitu esset offensum; sed, proinde ac si virtute vicissent neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac litteris victoriam eius diei concelebrabant.

1 LXXIII. Caesar a superioribus consiliis depulsus omnem sibi commutandam belli rationem existimavit.
2 Itaque uno tempore praesidiis omnibus deductis et oppugnatione dimissa coactoque in unum locum exercitu contionem apud milites habuit hortatusque est, ne ea, quae accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terrerentur multisque secundis proeliis unum adversum et id mediocre opponerent. Habendam fortunae gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent, quod duas Hispanias bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus pacavissent, quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent; denique recordari debere, qua felicitate inter medias hostium classes oppletis non solum portibus, sed etiam litoribus omnes
4 incolumes essent transportati. Si non omnia caderent

secunda, fortunam esse industria sublevandam. Quod esset acceptum detrimenti, cuiusvis potius quam suae culpae debere tribui. Locum se aecum ad dimicandum dedisse, potitum esse hostium castris, expulisse ac superasse pugnantes. Sed sive ipsorum perturbatio sive error aliquis sive etiam fortuna partam iam praesentemque victoriam interpellavisset, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur. Quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ei, qui ante dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent.

LXXIIII. Hac habita contione nonnullos signiferos ignominia notavit ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor tantumque studium infamiae sarciendae, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium desideraret et sibi quisque etiam poenae loco graviores inponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi, cum superioris etiam ordinis nonnulli ratione permoti manendum eo loco et rem proelio committendam existimarent. Contra ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat, *et* relictis munitionibus magnopere rei frumentariae timebat.

LXXV. Itaque nulla interposita mora sauciorum modo et aegrorum habita ratione impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit. Haec conquiescere ante iter confectum vetuit. His una legio missa praesidio est. His explicitis rebus duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta vigilia compluribus portis eductas eodem itinere praemisit parvoque spatio intermisso, ut et militare institutum servaretur et quam serissime eius profectio cognosceretur, conclamari iussit statimque egressus et novissimum agmen consecutus celeriter ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius cognito consilio eius moram ullam ad insequendum intulit, sed eadem spectans, si itinere impeditos perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit equitatumque praemisit ad novissimum agmen

demorandum, neque consequi potuit, quod multum expe-
4 dito itinere antecesserat Caesar. Sed cum ventum esset
ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecu-
5 tus equitatus novissimos proelio detinebat. Huic suos
Caesar equites opposuit expeditosque antesignanos ad-
miscuit CCCC, qui tantum profecerunt, ut equestri proe-
lio commisso pellerent omnes compluresque interficerent
ipsique incolumes se ad agmen reciperent.

1 LXXVI. Confecto iusto itinere eius diei, quod pro-
posuerat Caesar, traductoque exercitu flumen Genusum
in veteribus suis castris contra Asparagium consedit mili-
tesque omnes intra vallum castrorum continuit equitatum-
que per causam pabulandi emissum confestim decumana
2 porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pom-
peius confecto eius diei itinere in suis veteribus castris
3 ad Asparagium consedit. Eius milites, quod ab opere
integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandi-
que causa longius progrediebantur, alii, quod subito con-
silium profectionis ceperant magna parte impedimentorum
et sarcinarum relicta, ad haec repetenda invitati propin-
quitate superiorum castrorum depositis in contubernio
4 armis vallum relinquebant. Quibus ad sequendum inpe-
ditis Caesar, quod fore providerat, meridiano fere tem-
pore signo profectionis dato exercitum educit duplicato-
que eius diei itinere VIII milia passuum ex eo loco pro-
cedit; quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

1 LXXVII. Postero die Caesar similiter praemissis
prima nocte impedimentis de quarta vigilia ipse egredi-
tur, ut, si qua esset imposita dimicandi necessitas, subi-
tum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis
2 fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis
fluminibus atque impeditissimis itineribus nullum accipe-
3 ret incommodum. Pompeius primi diei mora inlata et
reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se ma-
gnis itineribus extenderet et praegressos consequi cupe-
ret, quarto die finem sequendi fecit atque aliud sibi con-
silium capiendum existimavit.

1 LXXVIII. Caesari ad saucios deponendos, stipendium

exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum necesse erat adire Apolloniam. Sed 2
his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timens Domitio, ne adventu Pompei praeoccuparetur, ad eum omni celeritate et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus 3
explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum pari condicione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; si Apolloniam Oricumque oppugnare et se omni merituma ora excludere conaretur, obsesso Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. Itaque praemissis nuntiis ad Cn. Domitium Cae- 4
sar scripsit et, quid fieri vellet, ostendit praesidioque Apolloniae cohortibus IIII, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus aegri, depositis per Epirum atque Athamaniam iter facere coepit. Pompeius quoque 5
de Caesaris consilio coniectura iudicans ad Scipionem properandum sibi existimabat: si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora merituma Oricoque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium adgrederetur.

LXXVIIII. His de causis uterque eorum celeritati 1
studebat, et suis ut esset auxilio, et ad opprimendos adversarios ne occasioni temporis deesset. Sed Caesarem 2
Apollonia a directo itinere averterat; Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit 3
etiam ex improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae causa ab eo discesserat et Heracliam [Sentícam], quae est subiecta Candaviae, iter fecerat, ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur. Haec ad id tempus Caesar ignorabat. Simul a Pompeio 4
litteris per omnes provincias civitatesque dimissis proelio ad Dyrrhachium facto latius inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Caesarem

paene omnibus copiis amissis. Haec itinera infesta reddiderat, haec civitates nonnullas ab eius amicitia averte-
5 bat. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Caesare ad Domitium et a Domitio ad Caesarem nulla
6 ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Raucilli atque Egi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt et Caesaris profectionem, adventum Pompei do-
7 cuerunt. A quibus Domitius certior factus vix IIII horarum spatio antecedens hostium beneficio periculum vitavit et ad Aeginium, quod est obiectum [oppositumque] Thessaliae, Caesari venienti occurrit.

1 LXXX. Coniuncto exercitu Caesar Gomphos pervenit, quod est oppidum primum Thessaliae venientibus ab Epiro; quae gens paucis ante mensibus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus utere-
2 tur, praesidiumque ab eo militum petierat. Sed eo fama iam praecurrerat, quam supra docuimus, de proelio Dyr-
3 rhachino, quod multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes, praetor Thessaliae, cum se victoriae Pompei comitem esse mallet quam socium Caesaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in oppidum cogit portasque praecludit et ad Scipionem Pompeiumque nuntios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter succurratur;
4 longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum ab Dyrrhachio cognito Larisam legiones adduxerat; Pompeius nondum Thessaliae adpropin-
5 quabat. Caesar castris munitis scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri et crates parari iussit.
6 Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam potiri oppido pleno atque opulento, simul reliquis civitatibus huius urbis exemplo inferre terrorem et id fieri ce-
7 leriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque usus singulari militum studio eodem, quo venerat, die post horam

nonam oppidum altissimis moenibus oppugnare adgressus ante solis occasum expugnavit et ad diripiendum militibus concessit, statimque ab oppido castra movit et Metropolim venit, sic ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet.

LXXXI. Metropolitae primum eodem usi consilio isdem permoti rumoribus portas clauserunt murosque armatis compleverunt, sed postea casu civitatis Gomphensis cognito ex captivis, quos Caesar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium nulla Thessaliae fuit civitas praeter Larisaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari parceret atque imperata faceret. Ille idoneum locum in agris nactus, quo prope iam matura erant *frumenta*, ibi adventum expectare Pompei eoque omnem belli rationem conferre constituit.

LXXXII. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit contionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias, Scipionis milites cohortatur, ut parta iam victoria praedae ac praemiorum velint esse participes, receptisque omnibus in una castra legionibus suum cum Scipione honorem partitur classicumque apud eum cani et alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis copiis Pompei duobusque magnis exercitibus coniunctis pristina omnium confirmatur opinio et spes victoriae augetur, adeo ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur, et, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium dici, sed illum delectari imperio et consulares praetoriosque servorum habere numero dicerent. Iamque inter se palam de praemiis ac sacerdotiis contendebant in annosque consulatum definiebant, alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant; magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne Lucili Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi, cum eius necessarii fidem implorarent Pompei, praestaret, quod pro-

ficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus videretur, reliqui, in labore pari ac periculo ne unus omnes antecederet, recusarent.

1 LXXXIII. Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio Spintherque Lentulus cotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt, cum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio adfinitate 2 Pompei confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Acutius Rufus apud Pompeium, quod 3 gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent senatorii belloque una cum ipsis interfuissent sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent quique intra praesidia Pompei fuissent neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent, alteram, qui capitis damnarent, tertiam, qui pecunia 4 multarent. Postremo omnes aut de honoribus suis aut de praemiis pecuniae aut de persequendis inimicitiis agebant nec, quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

1 LXXXIIII. Re frumentaria praeparata confirmatisque militibus et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis proeliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, temptandum Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimican- 2 dum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit aciemque instruxit, primo suis locis pauloque a castris Pompei longius, continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis collibusque Pompeianis aciem subiceret. Quae 3 res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adulescentes atque expeditos ex antesignanis electis [milites] ad pernicitatem armis inter equites proeliari iuberet, qui cotidiana consuetudine usum quoque 4 eius generis proeliorum perciperent. His erat rebus

effectum, ut equitum mille etiam apertioribus locis VII milium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit. 5

LXXXV. Pompeius, qui castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut videbatur, expectans, si iniquis locis Caesar se subiceret. Caesar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque esset in itineribus, haec spectans, ut movendis castris pluribusque adeundis locis commodiore re frumentaria uteretur, simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur et insolitum ad laborem Pompei exercitum cotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profectionis dato tabernaculisque detensis animadversum est, paulo ante extra cotidianam consuetudinem longius a vallo esse aciem Pompei progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Caesar apud suos, cum iam esset agmen in portis, *Differendum est*, inquit, *iter in praesentia nobis et de proelio cogitantum, sicut semper depoposcimus. Animo simus ad dimicandum parati; non facile occasionem postea reperiemus:* confestimque expeditas copias educit. 1 2 3 4

LXXXVI. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore uti exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent plerique admirati, *Scio me*, inquit, *paene incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. Persuasi equitibus nostris, idque mihi facturos confirmaverunt, ut, cum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto adgrederentur et circumventa ab tergo acie prius perturbatum exercitum pelle-* 1 2 3

4 *rent, quam a nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum et paene sine vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cum tantum equitatu* 5 *valeamus.* Simul denuntiavit, ut essent animo parati in posterum et, quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent.

1 LXXXVII. Hunc Labienus excepit et, cum Caesaris copias despiceret, Pompei consilium summis laudibus efferret, *Noli,* inquit, *existimare, Pompei, hunc esse exer-* 2 *citum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui proeliis, neque temere incognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperiit, quod accidere tot proeliis fuit necesse, multos autumni pestilentia in Italia consumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relicti in continenti.* 3 *An non audistis ex iis, qui per causam valetudinis re-* 4 *manserunt, cohortes esse Brundisi factas? Hae copiae, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt refectae, et plerique sunt ex coloniis Transpadanis. Ac tamen, quod fuit roboris, duobus proeliis* 5 *Dyrrhachinis interiit.* Haec cum dixisset, iuravit, se nisi victorem in castra non reversurum, reliquosque, ut 6 idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem iuravit; nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui iurare 7 dubitaret. Haec cum facta sunt in consilio, magna spe et laetitia omnium discessum est; ac iam animo victoriam praecipiebant, quod de re tanta et a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.

1 LXXXVIII. Caesar, cum Pompei castris adpropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animad- 2 vertit. Erant in sinistro cornu legiones duae traditae a Caesare initio dissensionis ex senatusconsulto; quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse 3 erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in 4 dextro cornu erant collocatae. Has firmissimas se habere

Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediam cornuaque interiecerat numeroque cohortes CX expleverat. Haec erant milia XLV, evocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant; quae tota acie disperserat. Reliquas cohortis VII in castris propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dextrum cornu eius rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes sinistro cornu obiecerat.

LXXXVIIII. Caesar superius institutum servans X. legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehementer adtenuata, et huic sic adiunxit octavam, ut paene unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri praesidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat, quae summa erat milium XXII; cohortes duas castris praesidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium praeposuerat. Ipse contra Pompeium constitit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit atque ex his quartam instituit equitatuique opposuit et, quid fieri vellet, ostendit monuitque, eius diei victoriam in earum cohortium virtute constare. Simul tertiae aciei totique exercitui imperavit, ne imiussu suo concurreret: se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

LXXXX. Exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur suaque in eum perpetui temporis officia praedicaret, inprimis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset, quae per Vatinium in colloquiis, quae per Aulum Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset. Neque se umquam abuti militum sanguine neque rempublicam alterutro exercitu privare voluisse. Hac habita oratione exposcentibus militibus et studio pugnae ardentibus tuba signum dedit.

LXXXXI. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cae-

saris, qui superiore anno apud eum primum pilum in le-
2 gione X. duxerat, vir singulari virtute. Hic signo dato, *Sequimini me*, inquit, *manipulares mei qui fuistis, et vestro imperatori, quam constituistis, operam date. Unum hoc proelium superest; quo confecto et ille suam*
3 *dignitatem et nos nostram libertatem recuperabimus.* Simul respiciens Caesarem, *Faciam*, inquit, *hodie, imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas.* Haec cum
4 dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit, atque eum electi milites circiter CXX voluntarii eiusdem centuriae sunt prosecuti.

1 LXXXXII. Inter duas acies tantum erat relictum spatii, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus.
2 Sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent neve se loco moverent aciemque eius distrahi paterentur; idque admonitu C. Triarii fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum infringeretur aciesque distenderetur, atque in suis ordinibus dispositi dispersos adorirentur; leviusque casura pila sperabat in loco retentis militibus, quam si ipsi inmissis telis occucurrissent, simul fore, ut duplicato cursu Caesaris milites exanima-
3 rentur et lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod est quaedam animi incitatio atque alacritas naturaliter
4 innata omnibus, quae studio pugnae incenditur. Hanc non reprimere, sed augere imperatores debent; neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undique concinerent clamoremque universi tollerent; quibus rebus et hostes terreri et suos incitari existimaverunt.

1 LXXXXIII. Sed nostri milites dato signo cum infestis pilis procucurrissent atque animadvertissent, non concurri a Pompeianis, usu periti ac superioribus pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt et ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis viribus adpropinquarent, parvoque intermisso temporis spatio ac rursus renovato cursu pila miserunt celeriterque, ut erat
2 praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. Nam et tela missa exce-

perunt et impetum legionum tulerunt et ordines conservarunt pilisque missis ad gladios redierunt. Eodem tem- 3
pore equites ab sinistro Pompei cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt, omnisque multitudo sagittariorum se profudit. Quorum impetum noster equitatus non 4
tulit, sed paulatim loco motus cessit, equitesque Pompei hoc acrius instare et se turmatim explicare aciemque nostram a latere aperto circumire coeperunt. Quod ubi 5
Caesar animadvertit, quartae aciei, quam instituerat sex cohortium, dedit signum. Illi celeriter procucurrerunt 6
infestisque signis tanta vi in Pompei equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati fuga montes altissimos peterent. Quibus submotis omnes sa- 7
gittarii funditoresque destituti inermes sine praesidio interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu 8
pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis circumierunt eosque a tergo sunt adorti.

LXXXXIIII. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, 1
quae quieta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat, procurrere iussit. Ita cum recentes atque integri defessis 2
successissent, alii autem a tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt atque universi terga verterunt. Neque vero Caesarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quae 3
contra equitatum in quarta acie collocatae essent, initium victoriae oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab his enim primum equitatus est pulsus, 4
ab isdem factae caedes sagittariorum ac funditorum, ab isdem acies Pompeiana a sinistra parte [erat] circumita atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut 5
equitatum suum pulsum vidit atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis quoque diffisus acie excessit protinusque se in castra equo contulit et iis centurionibus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat, clare, ut milites axaudirent, *Tuemini*, inquit, *castra et defendite diligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo et castrorum praesidia confirmo.* Haec cum dixisset, se in 6

praetorium contulit, summae rei diffidens et tamen eventum expectans.

1 LXXXXV. Caesar Pompeianis ex fuga intra vallum compulsis nullum spatium perterritis dare oportere existimans milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uteren-
2 tur castraque oppugnarent. Qui, etsi magno aestu — nam ad meridiem res erat perducta —, tamen ad omnem
3 laborem animo parati imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictae, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus barbarisque
4 auxiliis. Nam, qui *ex* acie refugerant milites, et animo perterriti et lassitudine confecti, missis plerique armis signisque militaribus magis de reliqua fuga quam de ca-
5 strorum defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt, sed confecti vulneribus locum reliquerunt, protinusque omnes ducibus usi centurionibus tribunisque militum in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt.

1 LXXXXVI. In castris Pompei videre licuit trichilas structas, magnum argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata, Lucii etiam Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque praeterea, quae nimiam luxuriam et victoriae fiduciam designarent, ut facile existimari posset, nihil eos de eventu eius diei timuisse, qui non necessarias conquirerent vo-
2 luptates. At hi miserrimo ac patientissimo exercitu Caesaris luxuriem obiciebant, cui semper omnia ad neces-
3 sarium usum defuissent. Pompeius, iam cum intra vallum nostri versarentur, equum nactus detractis insignibus imperatoris decumana porta se ex castris eiecit protinus-
4 que equo citato Larisam contendit. Neque ibi constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum XXX ad mare pervenit navemque frumentariam conscendit, saepe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fefellisse, ut, a quo genere hominum victoriam sperasset, ab eo initio fugae facto paene proditus videretur.

LXXXXVII. Caesar castris potitus a militibus con- 1
tendit, ne in praeda occupati reliqui negotii gerendi fa-
cultatem dimitterent. Qua re impetrata montem opere 2
circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons erat
sine aqua, diffisi ei loco relicto monte universi iugis eius
Larisam versus se recipere coeperunt. Qua re animad- 3
versa Caesar copias suas divisit partemque legionum in
castris Pompei remanere iussit, partem in sua castra re-
misit, IIII secum legiones duxit commodioreque itinere
Pompeianis occurrere coepit et progressus milia passuum
VI aciem instruxit. Qua re animadversa Pompeiani in 4
quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Caesar milites cohortatus, etsi totius diei continenti labore erant confecti noxque iam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu aquari Pompeiani possent. Quo perfecto opere illi de deditione missis le- 5
gatis agere coeperunt. Pauci ordinis senatorii, qui se cum iis coniunxerant, nocte fuga salutem petiverunt.

LXXXXVIII. Caesar prima luce omnes eos, qui in 1
monte consederant, ex superioribus locis in planiciem descendere atque arma proicere iussit. Quod ubi sine 2
recusatione fecerunt passisque palmis proiecti ad terram flentes ab eo salutem petiverunt, consolatus consurgere iussit et pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit, militibusque suis commendavit, ne qui eorum violaretur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia ex castris sibi legiones 3
alias occurrere et eas, quas secum duxerat, in vicem requiescere atque in castra reverti iussit eodemque die Larisam pervenit.

LXXXXVIIII. In eo proelio non amplius CC milites 1
desideravit, sed centuriones, fortes viros, circiter XXX amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, quod ille in pugnam 3
proficiscens dixerat. Sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exer- 4

citu circiter milia XV cecidisse videbantur, sed in deditionem venerunt amplius milia XXIIII — namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt —, multi praeterea in finitimas civitates refugerunt, signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata CLXXX et aquilae VIIII. L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.

1 C. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium venit eademque ratione, qua factum a Libone antea demonstravimus, insulam obiectam portui Brundisino
2 tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis instructisque scaphis elicuit naves Laelianas atque ex his longius productam unam quinqueremem et minores duas in angustiis portus cepit, itemque per equites dispositos
3 aqua prohibere classiarios instituit. Sed Laelius tempore anni commodiore usus ad navigandum onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis subportabat neque a proposito deterrebatur, neque ante proelium in Thessalia factum cognitum aut ignominia amissarum navium aut necessariarum rerum inopia ex portu insulaque expelli potuit.

1 CI. Isdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit, et cum esset Caesaris classis divisa in duas partes, dimidiae parti praeesset P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de eius adventu cognosceret, perturbatumque eum nactus nullis custodiis neque ordinibus certis, magno vento et secundo completas onerarias naves taeda et pice et stupa reliquisque rebus, quae sunt ad incendia, in Pomponianam classem inmisit atque omnes naves incendit XXXV, e quibus
2 erant XX constratae. Tantusque eo facto timor incessit, ut, cum esset legio praesidio Messanae, vix oppidum defenderetur, et nisi eo ipso tempore quidam nuntii de Caesaris victoria per dispositos equites essent allati, ex-
3 istimabant plerique futurum fuisse, uti amitteretur. Sed

opportunissime nuntiis adlatis oppidum est defensum;
Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est
Vibonem, adplicatisque nostris ad terram navibus circiter
XL propter eundem timorem pari atque antea ratione
[egerunt] secundum nactus ventum onerarias naves prae-
paratas ad incendium inmisit, et flamma ab utroque cornu
comprensa naves sunt combustae quinque. Cumque ignis 4
magnitudine venti latius serperet, milites, qui ex veteribus
legionibus erant relicti praesidio navibus ex numero ae-
grorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves
conscenderunt et a terra solverunt impetuque facto in
Cassianam classem quinqueremis duas, in quarum altera
erat Cassius, ceperunt, sed Cassius exceptus scapha re-
fugit; praeterea duae sunt depressae triremes. Neque 5
multo post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut
ipsis Pompeianis fides fieret: nam ante id tempus fingi a
legatis amicisque Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus
cognitis ex his locis Cassius cum classe discessit.

CII. Caesar omnibus rebus relictis persequendum 1
sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes se ex
fuga recepisset, ne rursus copias comparare alias et bel-
lum renovare posset, et quantumcumque itineris equitatu
efficere poterat, cotidie progrediebatur legionemque unam
minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pom- 2
pei nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius pro-
vinciae iuniores, Graeci civesque Romani, iurandi causa
convenirent. Sed utrum avertendae suspicionis causa 3
Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fu-
gae consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo
premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non
poterat. Ipse ad ancoram una nocte constitit et vocatis 4
ad se Amphipoli hospitibus et pecunia ad necessarios
sumptus corrogata cognito Caesaris adventu ex eo loco
discessit et Mytilenas paucis diebus venit. Biduum tem- 5
pestate retentus navibusque aliis additis actuariis in Cili-
ciam atque inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit, consensu
omnium Antiochensium civiumque Romanorum, qui illic
negotiarentur, arcem captam esse excludendi sui causa

nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id
7 si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo consulari ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui cum ex fuga Pompeium sequerentur atque in insulam venissent, oppido ac portu recepti non erant missisque ad eos nuntiis, ut ex his locis discederent, contra volun-
8 tatem suam naves solverunt. Iamque de Caesaris adventu fama ad civitates perferebatur.

1 CIII. Quibus cognitis rebus Pompeius deposito adeundae Syriae consilio pecunia societatis sublata et a quibusdam privatis sumpta et aeris magno pondere ad militarem usum in naves imposito duobusque milibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim a negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium per-
2 venit. Ibi casu rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis copiis cum sorore Cleopatra bellum gerens, quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat; castraque Cleopatrae non longo spatio ab eius
3 castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur atque illius
4 opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio liberius cum militibus regis colloqui coeperunt cosque hortari, ut suum officium Pom-
5 peio praestarent neve eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompei milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam traduxerat belloque confecto apud Ptolemaeum, patrem pueri, reliquerat.

1 CIIII. His tunc cognitis rebus amici regis qui propter aetatem eius in curatione erant regni, sive timore adducti, ut postea praedicabant, sollicitato exercitu regio, ne Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet, sive despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, his, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt eumque ad regem venire iusserunt;

ipsi clam consilio inito Achillam praefectum regium, sin- 2
gulari hominem audacia, et L. Septimium tribunum militum ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his libe- 3
raliter ipse appellatus et quadam notitia Septimii productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis: ibi ab Achilla et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur ab rege et in custodia necatur.

CV. Caesar, cum in Asiam venisset, reperiebat, T. 1
Ampium conatum esse pecunias tollere Epheso ex fano Dianae eiusque rei causa senatores omnes ex provincia evocasse, ut his testibus in summa pecuniae uteretur, sed interpellatum adventu Caesaris profugisse. Ita duobus tem- 2
poribus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit.....
Item constabat, Elide in templo Minervae repetitis atque 3
enumeratis diebus, quo die proelium secundum Caesar fecisset, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Minervam conlocatum esset et ante ad simulacrum Minervae spectavisset, ad valvas se templi limenque convertisse. Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus exercitus 4
clamor et signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. 5
Pergami in occultis ac reconditis templi, quo praeter sacerdotes adire fas non est, quae Graeci ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriae, 6
ubi Caesaris statuam consecraverant, palma per eos dies [in tecto] inter coagmenta lapidum ex pavimento extitisse ostendebatur.

CVI. Caesar paucos dies in Asia moratus cum audis- 1
set Pompeium Cypri visum, coniectans, eum Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni reliquasque eius loci opportunitates, cum legione una, quam se ex Thessalia sequi iusserat, et altera, quam ex Achaia a Q. Fufio legato evocaverat, equitibusque DCCC et navibus longis Rhodiis X et Asiaticis paucis Alexandriam pervenit, In his erant legionibus hominum milia tria CC; reliqui 2
vulneribus ex proeliis et labore ac magnitudine itineris confecti consequi non potuerant. Sed Caesar confisus 3

fama rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat, aeque omnem sibi locum tutum fore existimans.
4 Alexandriae de Pompei morte cognoscit atque ibi primum e nave egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido praesidii causa reliquerat, et concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo
5 maiestatem regiam minui praedicabat. Hoc sedato tumultu crebrae continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant compluresque milites huius urbis omnibus partibus interficiebantur.

1 CVII. Quibus rebus animadversis legiones sibi alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessario etesiis tenebatur, qui navi-
2 gantibus Alexandria sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum Romanum et ad se, quod esset consul, pertinere existimans atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemaeo et lege et senatusconsulto societas erat facta, ostendit, sibi placere, regem Ptolemaeum atque eius sororem Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere et de controversiis iure apud se potius quam inter se armis disceptare.

1 CVIII. Erat in procuratione regni propter aetatem pueri nutricius eius, eunuchus nomine Pothinus. Is primum inter suos queri atque indignari coepit, regem ad causam dicendam evocari; deinde adiutores quosdam consili sui nactus ex regis amicis exercitum a Pelusio clam Alexandriam evocavit atque eundem Achillam, cuius su-
2 pra meminimus, omnibus copiis praefecit. Hunc incitatum *a* suis et regis inflatum pollicitationibus, quae fieri
3 vellet, litteris nuntiisque edocuit. In testamento Ptolemaei patris heredes erant scripti ex duobus filiis maior et ex duabus filiabus ea, quae aetate antecedebat. Haec uti fierent, per omnes deos perque foedera, quae Romae fecisset, eodem testamento Ptolemaeus populum Romanum
4 obtestabatur. Tabulae testamenti unae per legatos eius Romam erant allatae, ut in aerario ponerentur — hae, cum propter publicas occupationes poni non potuissent,

apud Pompeium sunt depositae —, alterae eodem exemplo relictae atque obsignatae Alexandriae proferebantur.

CVIIII. De his rebus cum ageretur apud Caesarem, isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum componere, subito exercitus regius equitatusque omnis venire Alexandriam nuntiatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae, ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confideret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret consiliumque Achillae cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse iussit regemque hortatus est, ut ex suis necessariis, quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret et, quid esset suae voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, cum in conspectum eius venissent, priusquam audiret aut, cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripi atque interfici iussit; quorum alter accepto vulnere occupatus per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestestate haberet, Caesar efficit, magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, et ut potius privato paucorum et latronum quam regio consilio susceptum bellum videretur.

CX. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero neque genere hominum neque usu rei militaris contemnendae viderentur. Milia enim XX in armis habebat. Haec constabant ex Gabinianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexandrinae vitae ac licentiae venerant et nomen disciplinamque populi Romani dedidicerant uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex praedonibus latronibusque Syriae Ciliciaeque provinciae finitimarumque regionum; multi praeterea capitis damnati exulesque convenerant. Fugitivis omnibus nostris certus erat Alexandriae receptus certaque vitae condicio, ut dato nomine militum essent numero; si quis a domino prehenderetur, consensu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa

versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona locupletum diripere, stipendii augendi causa regis domum obsidere, regno expellere, alios accersere vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consuerant. Erant praeterea equitum milia duo. Inveteraverant hi omnes compluribus Alexandriae bellis, Ptolemaeum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptiis gesserant. Hunc usum rei militaris habebant.

CXI. His copiis fidens Achillas paucitatemque militum Caesaris despiciens occupabat Alexandriam praeter eam oppidi partem, quam Caesar cum militibus tenebat, primo impetu domum eius inrumpere conatus; sed Caesar dispositis per vias cohortibus impetum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum, ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim deductis copiis pluribus viis pugnabatur, et magna multitudine navis longas occupare hostes conabantur; quarum erant L auxilio missae ad Pompeium proelioque in Thessalia facto domum redierant, illae triremes omnes et quinqueremes aptae instructaeque omnibus rebus ad navigandum, praeter has XXII, quae praesidii causa Alexandriae esse consuerant, constratae omnes; quas si occupavissent, classe Caesari erepta portum ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu auxiliisque Caesarem prohiberent. Itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, cum illi celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem optinuit Caesar omnesque eas naves et reliquas, quae erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri parva manu non poterat, confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

CXII. Pharus est in insula turris magna altitudine, mirificis operibus extructa; quae nomen ab insula accepit. Haec insula obiecta Alexandriae portum efficit; sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare iactis molibus angusto itinere et ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum et vicus oppidi magnitudine; quaeque ibi cunque

naves inprudentia aut tempestate paulum suo cursu de-
cesserunt, has more praedonum diripere consuerunt. Iis 4
autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non potest esse
propter angustias navibus introitus in portum. Hoc tum 5
veritus Caesar hostibus in pugna occupatis militibus[que]
expositis Pharum prehendit atque ibi praesidium posuit.
Quibus est rebus effectum, ut tuto frumentum auxiliaque 6
navibus ad eum subportari possent. Dimisit enim cir-
cum omnes propinquas provincias atque inde auxilia evo-
cavit. Reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut 7
aequo proelio discederetur et neutri pellerentur — id
efficiebant angustiae loci —, paucisque utrimque inter-
fectis Caesar loca maxime necessaria complexus noctu
praemunit. In hoc tractu oppidi pars erat regiae exigua, 8
in quam ipse habitandi causa initio erat inductus, et thea-
trum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum adi-
tusque habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has 9
munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obie-
ctas haberet neu dimicare invitus cogeretur. Interim 10
filia minor Ptolemaei regis vacuam possessionem regn
sperans ad Achillam sese ex regia traiecit unaque bellum
administrare coepit. Sed celeriter est inter eos de prin- 11
cipatu controversia orta, quae res apud milites largitiones
auxit: magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos
conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Pothinus, 12
nutricius pueri et procurator regni, in parte Caesaris,
cum ad Achillam nuntios mitteret hortareturque, ne ne-
gotio desisteret neve animo deficeret, indicatis depre-
hensisque internuntiis a Caesare est interfectus. Haec
initia belli Alexandrini fuerunt.

III.

C. IULI CAESARIS

COMMENTARII DE BELLO ALEXANDRINO, AFRICANO, HISPANIENSI. CAESARIS HIRTIQUE FRAGMENTA.

BELLUM ALEXANDRINUM.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCVI extr. et DCCVII in.] I. Res Alexandriae gestae.

Caesar Alexandriam oppugnare pergit; Aegyptii fortiter se defendunt. Arsinoe Ganymedem exercitui praeficit, c. I—IIII. Ab hoc Caesar aqua interclusus puteis fossis inopiae occurrit, c. V—VIIII. Cum I legionis supplementum sibi adiungere pararet, proelio ab Alexandrinis lacessitus victor discedit; Ganymedes classe aucta altero quoque proelio navali vincitur imprimis Rhodiorum virtute, c. X—XVII. Ad Pharum insulam Caesar cladem accipit, ipse natando ex periculo evadit, c. XVIII—XXI. Ptolemaeus rex Alexandrinorum rogatu dimissus perfide bellum redintegrat; Caesar Alexandrinos commeatus intercipiendi causa ad Canopum in insidiis collocatos aggressus unam navem Rhodiam cum duce Rhodiorum amittit, c. XXII—XXV. Mithridates Pergamenus [Mithridatis VI. Eupatoris, regis Ponti, filius] auxilia in Syria et Cilicia collecta cum Caesare coniungit; Pelusio capto Alexandrinos iter intercepturos fugat; eius auxilio Caesar Ptolemaeum regem vincit, qui fugiens in Nilo perit. Caesar victor Alexandriam ingressus Arsinoe ex regno deducta Ptolemaeo minori et Cleopatrae regnum tradit, ipse in Syriam proficiscitur, c. XXVI—XXXIII.

II[a]. Bellum Ponticum.

Cn. Domitius Calvinus male rem gerit adversus Pharnacem [II., Mithridatis VI. filium legitimum], qui Armeniam minorem et Cappadociam occupaverat, c. XXXIIII—XXXXI.

III. Res in Illyrico gestae.

A. Gabinius, Q. Cornificio quaestori auxilio missus, male rem gerit adversus M. Octavium, Pompeianorum ducem; P. Vatinius Illyricum provinciam Caesari restituit proelio navali ad Tauridem insulam commisso, c. XXXXII—XXXXVII.

IIII. Turbae a Q. Cassio Longino in Hispania ulteriore excitatae.

Cassius propraetor postquam avaritia omnium odium in se convertit, coniuratione facta vix evadit; seditione ad Cordubam exorta atque interventu M. Lepidi proconsulis sedata aufugit atque in Hibero flumine naufragio perit, c. XXXXVIII—LXIIII.

V. (II^{b}.) Bellum Ponticum.

Caesar ex Aegypto in Syriam profectus huic provinciae Sex. Caesarem praeficit, Ciliciam adit rebusque ibi ordinatis per Cappadociam in Pontum proficiscitur; Deiotaro veniam petenti regium honorem restituit, c. LXV—LXVIII. Pharnaces legatis missis bellum deprecatur condicionesque a Caesare propositas accipere se simulans rem trahere studet; quo consilio intellecto Caesar cum ad Zelam oppidum ab eo occupatum contendisset, exercitum eius profligat; Pharnaces cum paucis equitibus profugit, c. LXVIIII—LXXVI.

VI. Res Asiae compositae.

Caesar Mithridatem regem Bospori et tetrarcham Gallograeciae constituit; rebus in Asia feliciter confectis in Italiam contendit, c. LXXVII. LXXVIII.

1 I. Bello Alexandrino conflato Caesar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem accersit; Creta sagittarios, equites ab rege Nabataeorum Malcho evocat; tormenta undique conquiri et frumentum mitti, auxilia 2 adduci iubet. Interim munitiones cotidie operibus augentur atque omnes oppidi partes, quae minus esse firmae videntur, testudinibus ac musculis aptantur; ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia arietes inmittuntur, quantumque aut ruinis deicitur aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones profe- 3 runtur. Nam incendio fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt aedificia et structuris ac fornicibus continentur tectaque sunt rudere aut pa- 4 vimentis. Caesar maxime studebat, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis ab reliqua 5 parte urbis excluderet, illud spectans, primum, ut, cum in duas partes esset urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur, deinde, ut labo-

rantibus succurri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri posset, inprimis vero, ut aqua pabuloque abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat; quod utrumque large palus praebere poterat.

II. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis 1
cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Aegypti regnumque pertinet, legatos conquisitoresque delectus habendi causa miserant magnumque numerum in oppidum telorum atque tormentorum convexerant et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maximae armorum erant 2
institutae officinae. Servos praeterea puberes armaverant; quibus domini locupletiores victum cotidianum stipendiumque praebebant. Hac multitudine disposita 3
munitiones semotarum partium tuebantur; veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opponi possent. Omnibus viis 4
atque angiportis triplicem vallum obduxerant — erat autem quadrato extructus saxo neque minus XL pedes altitudinis habebat —, quaeque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Praeterea alias ambulatorias totidem tabula- 5
torum confixerant subiectisque eas rotis funibus iumentisque obiectis directis plateis, in quamcumque erat visum partem, movebant.

III. Urbs fertilissima et copiosissima omnium rerum 1
apparatus suggerebat. Ipsi homines ingeniosi atque acutissimi, quae a nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur, et sua sponte multa reperiebant unoque tempore et nostras munitiones infestabant et suas defendebant. Atque 2
haec principes in consiliis contionibusque agitabant: Populum Romanum paulatim in consuetudinem eius regni occupandi venire. Paucis annis antea Gabinium 3
cum exercitu fuisse in Aegypto; Pompeium se ex fuga eodem recepisse; Caesarem venisse cum copiis; neque

morte Pompei quicquam profectum, quo minus apud
4 se Caesar commoraretur. Quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam; idque agendum mature: namque eum interclusum tempestatibus propter anni tempus recipere transmarina auxilia non posse.

1 IIII. Interim dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui praeerat, et Arsinoën, regis Ptolemaei minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum uterque utrique insidiaretur et summam imperii ipse obtinere vellet, praeoccupat Arsinoë per Ganymeden eunuchum, nutricium suum, atque Achillan interficit.
2 Hoc occiso sine ullo socio et custode ipsa omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur. Is suscepto officio largitionem in milites auget et reliqua pari diligentia administrat.

1 V. Alexandria est fere tota suffossa specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domus inducitur, quae paulatim spatio temporis liquescit
2 ac subsidit. Hac uti domini aedificiorum atque eorum familiae consuerunt: nam quae flumine Nilo fertur, adeo est limosa ac turbida, ut multos variosque morbos efficiat; sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte erat urbis, quae ab Alexandrinis
3 tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionum tuendarum causa vicatim ex privatis aedificiis specubus ac puteis extracta aqua utebantur.

1 VI. Hoc probato consilio magnum ac difficile opus adgreditur. Interseptis enim specubus atque omnibus urbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis superioribus fundere in par-
2 tem Caesaris non intermittebat. Quam ob causam salsior paulo praeter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis aedificiis magnamque hominibus admirationem praebebat, quam ob rem id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores eiusdem generis

ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent, vulgoque inter se conferebant et degustando, quantum inter se differrent aquae, cognoscebant. Parvo vero 3
temporis spatio haec propior bibi omnino non poterat, illa inferior corruptior iam salsiorque reperiebatur.

VII. Quo facto dubitatione sublata tantus incessit 1
timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti viderentur atque alii morari Caesarem dicerent, quin naves conscendere iuberet, alii multo gravius extimescerent [casum], quod neque celari Alexandrini possent in apparanda fuga, cum tam parvo spatio distarent ab ipsis, neque illis inminentibus atque insequentibus ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna 2
multitudo oppidanorum in parte Caesaris, quam domiciliis ipsorum non moverat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat et descivisse a suis videbatur: ut mihi defendendi essent Alexandrini neque fallaces esse neque temerarii, multaque oratio frustra absumeretur; cum vero uno tempore et natio eorum et natura 3
cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem dubitare nemo potest.

VIII. Caesar suorum timorem consolatione et rati- 1
one minuebat. Nam puteis fossis aquam dulcem reperiri posse adfirmabat: omnia enim litora naturaliter aquae dulcis venas habere. Quod si alia esset litoris 2
Aegyptii natura atque omnium reliquorum, tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus cotidie navibus aquam peterent vel a sinistra parte a Paraetonio vel a dextra ab insula, quae diversae navigationes numquam uno tempore adversis ventis praecluderentur. Fugae vero nullum esse consilium non solum 3
iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui nihil praeterquam de vita cogitarent. Magno ne- 4
gotio impetus hostium adversos munitionibus sustinere; quibus relictis nec loco nec numero pares esse posse. Magnam autem moram et difficultatem ascensum in 5
naves habere, praesertim ex scaphis; summam esse

contra in Alexandrinis velocitatem locorumque et aedi-
6 ficiorum notitiam. Hos praecipue in victoria insolentes praecursuros et loca excelsiora atque aedificia occupaturos: ita [tamen] fuga navibusque nostros prohibituros. Proinde eius consilii obliviscerentur atque omni ratione esse vincendum cogitarent.

1 VIIII. Hac oratione apud suos habita atque omnium mentibus excitatis dat centurionibus negotium, ut reliquis operibus intermissis ad fodiendos puteos animum conferant neve quam partem nocturni temporis
2 intermittant. Quo suscepto negotio atque omnium animis ad laborem incitatis magna una nocte vis aquae dulcis inventa est. Ita operosis Alexandrinorum machinationibus maximisque conatibus non longi temporis
3 labore occursum est. Eo biduo legio XXXVII. ex dediticiis Pompeianis militibus cum frumento, armis, telis, tormentis inposita in naves a Domitio Calvino ad litora Africae paulo *ultra* Alexandriam delata est.
4 Hae naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur; sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas ancoras. Hi cum diu retinerentur atque aquae inopia premerentur, navigio actuario Caesarem faciunt certiorem.

1 X. Caesar, ut per se consilium caperet, quid faciendum videretur, navem conscendit atque omnem classem se sequi iussit nullis nostris militibus impositis, quod, cum longius paulo discederet, munitiones
2 nudari nolebat. Cumque ad eum locum accessisset, qui appellatur Chersonesus, aquandique causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo numero, cum longius a navibus praedatum processissent, ab equitibus
3 hostium sunt excepti. Ex his cognoverunt, Caesarem ipsum in classe venisse neque ullos milites in navibus habere. Qua re comperta magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene gerendae rei crediderunt.
4 Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus instruxerunt Caesarique re-
5 deunti cum classe occurrerunt. Qui duabus de causis

eo die dimicare nolebat, quod et nullos milites in navibus habebat, et post horam X. diei res agebatur; nox autem allatura videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium defuturum, quod nulla satis idonea esset hortatio, quae neque virtutem posset notare neque inertiam. Quibus de causis naves, quas potuit, Caesar 6
ad terram detrahit, quem in locum illos successuros non existimabat.

XI. Erat una navis Rhodia in dextro Caesaris cor- 1
nu longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati hostes non tenuerunt sese, magnoque impetu IIII ad eam constratae naves et complures apertae contenderunt. Cui coactus est Caesar ferre subsidium, ne turpem in 2
conspectu contumeliam acciperet, quamquam, si quid gravius illis accidisset, merito casurum iudicabat. Proelium commissum est magna contentione Rhodio- 3
rum; qui cum in omnibus dimicationibus et scientia et virtute praestitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. Ita proelium 4
secundissimum est factum. Capta est una hostium quadriremis, depressa est altera, duae omnibus epibatis nudatae; magna praeterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. Quod nisi nox 5
proelium diremisset, tota classe hostium Caesar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus adverso 6
vento leniter flante naves onerarias Caesar remulco victricibus suis navibus Alexandriam deducit.

XII. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, 1
cum iam non virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent, ut *vix* ex aedificiis defendi posse *se confiderent*, quibus et superioribus locis sublevabantur, et materiam cunctam obicerent, quod nostrae classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Idem, posteaquam Ganymedes in concilio confirmavit, 2
sese et eas, quae essent amissae, restituturum et numerum adaucturum, magna spe et fiducia veteres refi-

cere naves accuratiusque huic rei studere atque inser-
3 vire instituerunt. Ac tametsi amplius CX navibus lon-
gis in portu navalibusque amiserant, tamen reparandae
4 classis cogitationem non deposuerunt. Videbant enim,
non auxilia Caesari, non commeatus subportari posse,
si classe ipsi valerent; praeterea nautici homines ur-
bis et regionis maritimae cotidianoque usu a pueris
exercitati ad naturale ac domesticum bonum refugere cu-
piebant et, quantum parvulis navigiis profecissent, senti-
ebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt.

1 XIII. Erant omnibus ostiis Nili custodiae exigen-
di portorii causa dispositae; naves veteres erant in
occultis regiae navalibus, quibus multis annis ad na-
vigandum non erant usi; has reficiebant, illas Alexan-
2 driam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnasia,
publica aedificia detegebant, asseres remorum usum
obtinebant; aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia
3 subministrabat. Postremo non longam navigationem
parabant, sed praesentis temporis necessitati serviebant
4 et in ipso portu confligendum videbant. Itaque paucis
diebus contra omnium opinionem quadriremes XXII, quin-
queremes V confecerunt; ad has minores apertasque com-
plures adiecerunt, et in portu periclitati remigio, quid
quaeque earum efficere posset, idoneos milites impo-
suerunt seque ad confligendum omnibus rebus parave-
5 runt. Caesar Rhodias naves VIIII habebat — nam de-
cem missis una in cursu [litore] Aegyptio defecerat
—, Ponticas VIII, Lycias V, ex Asia XII. Ex his
erant quinqueremes et quadriremes X, reliquae infra
6 hanc magnitudinem et pleraeque apertae. Tamen vir-
tute militum confisus cognitis hostium copiis se ad di-
micandum parabat.

1 XIIII. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque
confideret, Caesar Pharon classi circumvehitur adver-
sasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rho-
dias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has spatium
CCCC passuum relinquit, quod satis esse ad explican-
2 das naves videbatur. Post hunc ordinem reliquas na-

ves subsidio distribuit; quae quamque earum sequatur et cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt atque instruunt: in fronte collocant XXII, reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. Magnum praeterea numerum minorum navigiorum et scapharum producunt cum malleolis ignibusque, si quid ipsa multitudo et clamor et flamma nostris terroris adferre possent. Erant inter duas classes vada transitu angusto, quae pertinent ad regionem Africae — sic enim praedicant, partem esse Alexandriae dimidiam Africae —; satisque diu inter ipsos est expectatum, ab utris fieret transeundi initium, propterea quod ei, qui intrassent, et ad explicandam classem et ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur.

XV. Rhodiis navibus praeerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus quam cum Graecis comparandus. Hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui ubi cessari animum advertit, *Videris mihi*, inquit, *Caesar, vereri, si haec vada primis navibus intraris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem potueris explicare. Nobis rem committe: nos proelium sustinebimus — neque tuum iudicium fallemus —, dum reliqui subsequantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis et dedecori et dolori est.* Caesar illum adhortatus atque omnibus laudibus prosecutus dat signum pugnae. Progressas ultra vadum IIII Rhodias naves circumsistunt Alexandrini atque in eas impetum faciunt. Sustinent illi atque arte sollertiaque se explicant; ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti obiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversae occurrerent. Interim sunt reliquae subsecutae. Tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci, atque omne certamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriae fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum,

qui aut in opere aut in pugna occupatum animum haberent, quin altissima tecta peteret atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet precibusque et votis victoriam suis ab dis inmortalibus exposceret.

1 XVI. Minime autem par erat proelii certamen. Nostris enim [pulsis] neque terra neque mari effugium dabatur victis, omniaque victoribus erant futura in incerto; illi, si superassent navibus, omnia tenerent, si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam 2 periclitarentur. Simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute omnium decertare; quorum si qui aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cadendum, quibus pro 3 se pugnandi facultas non fuisset. Haec superioribus diebus saepenumero Caesar suis exposuerat, ut hoc maiore animo contenderent, quod omnium salutem 4 sibi commendatam viderent. Eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus, ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficisceretur. 5 Itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars praesidium ferret, neque numero navium praestantibus multitudo prodesset, neque electi ad virtutem e tanta multitudine viri vir- 6 tuti nostrorum possent adaequare. Capitur hoc proelio quinqueremis una et biremis cum defensoribus remigibusque, et deprimuntur tres, nostris incolumibus 7 omnibus. Reliquae propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque aedificiis inminentibus et nostros adire propius prohibuerunt.

1 XVII. Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ratione Caesar contendendum existimavit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret 2 potestatem. Perfectis enim magna ex parte munitionibus in oppido etiam illa in urbem uno tempore in- 3 trari posse confidebat. Quo capto consilio cohortes X et levis armaturae electos, quosque idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphas-

que inponit; alteram insulae partem distinendae manus causa constratis navibus adgreditur praemiis magnis propositis, qui primus insulam cepisset. Ac primum 4
impetum nostrorum pariter sustinuerunt: uno enim tempore et ex tectis aedificiorum propugnabant et litora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur, et scaphis navibusque longis quinque mobiliter et scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi primum locis cognitis vadisque pertem- 5
ptatis pauci nostri in litore constiterunt atque hos sunt alii subsecuti constanterque in eos, qui in litore aequo institerant, impetum fecerunt, omnes Pharitae terga verterunt. His pulsis custodiae portus relicti naves ad 6
litora et vicum adplicarunt seque ex navibus ad tuenda aedificia eiecerunt.

XVIII. Neque vero diutius ea munitione se conti- 1
nere potuerunt, etsi erat non dissimile atque Alexandriae genus aedificiorum, ut minora maioribus conferantur, turresque editae et coniunctae muri locum obtinebant, neque nostri aut scalis aut cratibus aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed 2
terror hominibus mentem consiliumque eripit et membra debilitat; ut tunc accidit. Qui se in aequo loco 3
ac plano pares esse confidebant, idem perterriti fuga suorum et caede paucorum XXX pedum altitudine in aedificiis consistere ausi non sunt seque per molem in mare praecipitaverunt et DCCC passuum intervallum ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex his capti interfecti- 4
que sunt; sed numerus captivorum omnino fuit sex milium.

XVIIII. Caesar praeda militibus concessa aedificia 1
diripi iussit castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit atque ibi praesidium posuit. Hunc 2
fuga Pharitae reliquerant; artiorem illum propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione adgreditur, quod his optentis duobus omnem navigiorum excursum et repentina latrocinia sublatum iri videbat. Iamque eos, qui praesidio eum 3
locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque de-

pulerat atque in oppidum redegerat et cohortium trium instar in terram exposuerat — non enim plures consistere angustiae loci patiebantur —; reliquae copiae
4 in navibus stationem optinebant. Quo facto imperat pontem adversus hostem praevallari et, qua exitus navibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur,
5 lapidibus oppleri atque obstrui. Quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha egredi posset, altero instituto omnes Alexandrinorum copiae ex oppido se eiecerunt et contra munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodemque tempore, quae consueverant, navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere ad
6 molem constituerunt. Pugnabatur a nobis ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quae erat adversus pontem, et ex navibus contra molem.

1 XX. In his rebus occupato Caesare militesque hortante remigum magnus numerus et classiariorum
2 ex longis navibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis a mole repellebant ac multum proficere multi-
3 tudine telorum videbantur. Sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves
4 fugere coeperunt. Quorum fuga incitati Alexandrini plures ex navibus egrediebantur nostrosque acrius perturbatos insequebantur. Simul, qui in navibus longis remanserant, scalas rapere navesque a terra repellere
5 properabant, ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quae in ponte ac prima mole constiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti, ne ab tergo circumvenirentur et discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in ponte institutam reliquerunt et magno cursu incitati ad naves conten-
6 derunt. Quorum pars proximas nacta naves multitu-

dine hominum atque onere depressa est, pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu expeditas ad ancoram naves consecuti incolumes discesserunt, pauci adlevatis scutis et animo ad conandum nisi ad proxima navigia adnatarunt.

XXI. Caesar, quoad potuit cohortando suos ad pontem ac munitiones continere, eodem in periculo versatus est; postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum insecuta cum inrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur, fore, quod accidit, suspicatus sese ex navigio eiecit atque ad eas, quae longius constiterant, naves adnatavit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens nonnullos conservavit. Navigium quidem eius multitudine depressum militum una cum hominibus interiit. Hoc proelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CCCC et paulo *ultra* eum numerum classiarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus multisque tormentis confirmaverunt atque egestis ex mari lapidibus libere sunt usi postea ad mittenda navigia.

XXII. Hoc detrimento milites nostri tantum afuerunt ut perturbarentur, ut incensi atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis. In proeliis cotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis, manum conserendi *potestate facta* multum *proficiebat Caesar voluntate* optima et ardentibus studiis militum; nec divulgata Caesaris hortatio subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem, ut magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus quam incitandi ad pugnandum.

XXIII. Alexandrini, cum Romanos et secundis rebus confirmari et adversis incitari viderent neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Caesaris erant praesidiis,

aut suo priore consilio per occultos nuntios regi probato legatos ad Caesarem miserunt, ut dimitteret regem
2 transireque ad suos pateretur: paratam enim multitudinem esse, confectam taedio puellae fiduciaria dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset; quo si auctore in Caesaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent.

1 XXIIII. Caesar, etsi fallacem gentem semperque alia cogitantem, alia simulantem bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit, quod, si quo pacto sentirent ea, quae postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat, sin, id quod magis illorum naturae conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius se contra regem quam contra convenarum ac fugitivorum manum bellum esse gesturum.
2 Itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpibus incendiis et ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo Romano sibique praestaret, cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextra dextram tenens dimittere coepit adulta iam aetate
3 puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suae moribus degeneraret, flens orare [contra] Caesarem coepit, ne se dimitteret: non enim sibi regnum ipsum conspectu Caesaris
4 esse iucundius. Compressis pueri lacrimis Caesar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum
5 adfirmans ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrimas, quas in colloquio
6 proiecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones militesque laetabantur, quod nimia bonitas eius fallaciis pueri elusa esset. Quasi vero id Caesar bonitate tantum adductus ac non prudentissimo consilio fecisset.

XXV. Cum duce adsumpto Alexandrini nihilo se firmiores factos aut languidiores Romanos animadverterent eludentibusque militibus regis aetatem atque infirmitatem magnum dolorem acciperent neque se quicquam proficere viderent, rumoresque existerent, magna Caesari praesidia terrestri itinere ex Syria Ciliciaque adduci, quod nondum auditum Caesari erat, commeatum, qui mari nostris supportabatur, intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus insidiabantur nostris commeatu*que*. Quod ubi Caesari nuntiatum est, suam classem iubet expediri atque instrui. Praeficit huic Tiberium Neronem. Proficiscuntur in ea classe Rhodiae naves atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio marituma, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis Euphranorem prosequebatur. Nam cum ad Canopum ventum esset, instructaque utrimque classis conflixisset, et sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset et illi*co* triremem hostium perforasset ac demersisset, proximam longius insecutus parum celeriter insequentibus reliquis circumventus ab Alexandrinis est. Cui subsidium nemo tulit, sive quod in ipso satis praesidii pro virtute ac felicitate eius putarent esse, sive quod ipsi sibi timebant. Ita, qui unus ex omnibus eo proelio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice perit.

XXVI. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnae nobilitatis domi scientiaeque in bello et virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Caesaris, missus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis, quas celeriter et propensissima civitatum voluntate et *summa* sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriae, *ad* Pelusium adcurrit idque oppidum firmo praesidio occupatum Achillae propter opportunitatem loci — namque tota Aegyptos maritumo accessu

Pharo, pedestri Pelusio velut claustris munita existimatur —, repente magnis circumdatum copiis, multiplici praesidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subiciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi, quo die est adgressus, in suam redegit potestatem praesi-
3 diumque ibi suum collocavit. Inde re bene gesta Alexandream ad Caesarem contendit, omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae plerumque adest victori, pacarat atque in amicitiam Caesaris redegerat.

1 XXVII. Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandrea, qui nominatur Delta; quod nomen a similitudine litterae accepit: nam pars quaedam fluminis Nili derivata [inter se] duobus itineribus paulatim medium inter se spatium relinquens diversissimo ad litus intervallo mari coniungitur.
2 Cui loco cum adpropinquare Mithridaten rex cognovisset et transeundum ei flumen sciret, magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridaten vel sine dubio retineri posse credebat.
3 Quemadmodum autem optabat eum vinci, sic satis
4 habebat, interclusum a Caesare a se retineri. Quae primae copiae flumen a Delta transire et Mithridati occurrere potuerunt, proelium commiserunt festinantes praeripere subsequentibus victoriae societatem.
5 Quorum impetum Mithridates magna cum prudentia constantiaque [virtutum et Alexandrinorum inprudentia] consuetudine nostra castris vallatis sustinuit; cum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret, eruptione undique facta magnum numerum
6 eorum interfecit. Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent partimque in naves, quibus flumen trans-
7 ierant, recepissent, funditus deleti essent. Qui ut paulum ab illo timore se recrearunt, adiuncti his, qui subsequebantur, rursus oppugnare Mithridaten coeperunt.

1 XXVIII. Mittitur a Mithridate nuntius Caesari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem

haec accidisse rex. Ita paene sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur et Caesar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione 2
rex est usus, in quo magnam et paratam classem habebat. Caesar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret, sed circumvectus est eo mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus; prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten adgredi posset, eumque ad se victorem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco 3
natura munito, quod erat ipse excelsior planicie ex omnibus partibus subiecta; tribus autem ex lateribus variis generibus munitionum tegebatur: unum latus erat adiectum flumini Nilo, alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret, tertium palude cingebatur.

XXVIIII. Inter castra et Caesaris iter flumen in- 1
tercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat, aberat autem ab regis castris milia passuum circiter VII. Rex cum hoc itinere venire Caesarem 2
comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent et eminus ex ripis proelium impar inirent: nullum enim processum virtus habebat aut periculum ignavia subibat. Quae res incendit dolore milites 3
equitesque nostros, quod tam diu pari proelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites 4
Germani dispersi vada [fluminum] quaerentes partim demissioribus ripis flumen tranarunt, et legionarii magnis arboribus excisis, quae longitudine utramque ripam contingerent, proiectis *iis* repentinoque aggere iniecto flumen transierunt. Quorum impetum adeo per- 5
timuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent; sed id frustra: namque ex fuga pauci ad regem refugerunt paene omni reliqua multitudine interfecta.

XXX. Caesar re praeclarissime gesta cum subitum 1
adventum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus victor ad castra regis perten-

dit. Haec cum et opere magno vallata et loci natura munita animadverteret confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit. Itaque non magno intervallo relicto ab hoste castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe a suis castris munierat brachiisque cum opere castrorum coniunxerat vici obtinendi causa, Caesar adgressus omnibus copiis expugnat, non quo id minore numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea victoria perterritis Alexandrinis protinus castra regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt acerrimeque eminus proeliari coeperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, quam liberum accessum habere demonstravi, altera, quae mediocre intervallum inter castra et flumen Nilum habebat. Maxima et electissima multitudo Alexandrinorum defendebat eam partem, quae facillimum aditum habebat; plurimum proficiebant in repellendis vulnerandisque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant: diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multae naves instructae funditoribus et sagittariis nostros inpugnabant.

XXXI. Caesar cum videret, milites acrius proeliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem, cumque animum adverteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod et per se munitus esset, et studio partim pugnandi partim spectandi decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illo circumire castra et summum locum adgredi iussit iisque Carfulenum praefecit, et animi magnitudine et rei militaris scientia virum praestantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore et proelio perterriti Alexandrini trepidantes in omnes partes castrorum dis-

currere coeperunt. Quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut paene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum castrorum locum caperent; ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes acervatim se de vallo praecipitarunt in eam partem, quae flumini erat adiuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis magna ruina oppressis ceteri faciliorem fugam habuerunt. Constat, fugisse ex castris regem ipsum receptumque in navem multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio perisse.

XXXII. Re felicissime celerrimeque gesta Caesar magnae victoriae fiducia proximo terrestri itinere Alexandream cum equitibus contendit atque ea parte oppidi victor introiit, quae praesidio hostium tenebatur. Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes eo proelio audito nihil iam de bello essent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit: omnis enim multitudo oppidanorum armis proiectis munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consuerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Caesari occurrerunt seque ei dediderunt. Caesar in fidem receptos consolatus per hostium munitiones in suam partem oppidi magna gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum eius felicem fuisse laetabantur.

XXXIII. Caesar Aegypto atque Alexandria potitus reges constituit, quos Ptolemaeus testamento scripserat atque obtestatus erat populum Romanum, ne mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris, rege, amisso minori tradidit regnum maiorique ex duabus filiis, Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiisque eius; minorem, Arsinoën, cuius nomine diu regnasse inpotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit, ne qua rursus nova dissensio, priusquam diuturnitate

confirmarentur regum imperia, per homines seditiosos
3 nasceretur. Legiones ibi veterana sexta secum reducta
ceteras reliquit, quo firmius esset eorum regum imperium, qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Caesaris amicitia, neque vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti.
4 Simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, praesidiis eos nostris esse tutos; si essent in-
5 grati, posse isdem praesidiis coerceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis ipse [itinere terrestri] profectus est in Syriam.

1 XXXIIII. Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Caesar Asiam finitimasque provincias administrandas tradiderat, venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur a Pharnace; quo malo nisi liberarentur, imperata se facere pecuniamque promissam Caesari
2 non posse persolvere. Domitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Romano et C. Caesari victori sibique infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque decederet neve occupatione belli civilis
3 populi Romani ius maiestatemque temptaret. Hanc denuntiationem cum maiorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus unam ex tribus, XXXVI., secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit litteris eius evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa.
4 Adiungit [Cn.] Domitius legioni XXXVI. duas ab Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque C, totidem-
5 que ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sestium ad C. Plaetorium quaestorem, ut legionem adduceret, quae

ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quintumque Patisium in Ciliciam ad auxilia accersenda. Quae copiae celeriter omnes iussu Domitii Comana convenerunt.

XXXV. Interim legati a Pharnace responsa refe- 1
runt: Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet. Denique eius regni causa integra Caesari servaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Domitius 2
cum animadverteret, eum Cappadocia decessisse non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset subiectam regno suo quam Cappadociam longius remotam, quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum duas ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia substitisse, perseverare coepit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud ius esse Cappadociae atque Armeniae, nec iuste eum postulare, ut in Caesaris adventum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis 3
datis cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam locisque superioribus iter facere instituit: nam ex Ponto a Comanis iugum editum silvestre est, pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia; cuius itineris has esse cernebat opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, et quod Cappadocia his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura.

XXXVI. Complures interim legationes Pharnaces 1
ad Domitium mittit, quae de pace agerent regiaque munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia aspernabatur nec sibi quicquam fore antiquius quam dignitatem populi Romani et regna sociorum reciperare legatis respondebat. Magnis et continuis itineribus 3
confectis cum adventaret ad Nicopolim, quod oppidum positum in Armenia minore est plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis satis

magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe
4 a Nicopoli circiter milia passuum VII. Quibus ex castris cum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque paene disposuit equites, magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit paganosque et
5 oppidanos in his locis obversari: ut, sive amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidiis suspicaretur, cum in agris et pecora et homines animadverteret versari tamquam amicorum adventu; sive inimicus ut in hostium fines veniret, praeda diripienda milites dissiparentur dispersique caederentur.

1 XXXVII. Haec cum administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium, cum hoc ipso crederet facilius eum de-
2 cipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione cum vereretur, ne co-
3 gnoscerentur insidiae, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit castraque oppido contulit. Quae dum muniunt nostri, Pharnaces
4 aciem instruxit suo more atque instituto. In fronte enim simplici directa acie cornua trinis firmabantur subsidiis; eadem ratione haec media collocabantur acie duobus dextra sinistraque intervallis simplicibus ordi-
5 nibus instructis. Perfecit inceptum castrorum opus Domitius parte copiarum pro vallo constituta.

1 XXXVIII. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit, Caesarem magno in periculo versari, flagitarique ab Domitio, ut quam primum Caesari subsidia mitteret propiusque ipse Alexandriam per
2 Syriam accederet. Qua cognita re Pharnaces victoriae loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum Domitio celeriter putaret. Itaque ab oppido, qua
3 facillimum accessum et aequissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas directas non ita magno medio intervallo relicto IIII pedum altitudinis in eum

locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere aciem. Inter has fossas aciem semper instruebat, equitatum autem omnem ab lateribus extra fossam collocabat; qui neque aliter utilis esse poterat et multum numero anteibat nostrum equitatum. 4

XXXVIIII. Domitius autem, cum Caesaris magis periculo quam suo commoveretur, neque se tuto discessurum arbitraretur, si condiciones, quas reiecerat, rursus adpeteret aut sine certamine discederet, ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit; XXXVI. legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro, Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum intervallum frontis reliquit reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructa processum est ad dimicandum. 1 2

XXXX. Signo sub idem tempus ab utroque dato concurritur: acriter varieque pugnatur. Nam XXXVI. legio, cum extra fossam in equites regis impetum fecisset, adeo secundum proelium fecit, ut moenibus oppidi succederet fossamque transiret aversosque hostes adgrederetur. At Pontica ex altera parte legio, cum paulum aversa hostibus cessiset, fossam autem circumire ac transcendere conata esset, ut aperto latere adgrederetur hostem, in ipso transitu fossae confixa et oppressa est. Deiotari vero legiones vix *primum* impetum sustinuerunt. Ita victrices regiae copiae cornu suo dextro mediaque acie converterunt se ad XXXVI. legionem. Quae tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata praesentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium; quo Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit. Ita Pontica legione paene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta XXXVI. legio in loca se superiora contulit non amplius CCL desideratis. Ceciderunt eo proelio splendidi atque inlustres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. 1 2 3 4 5

1 XXXXI. Pharnaces rebus secundis elatus, cum de Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit ibique et victor et crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum
2 Ponticorumque diripuit, supplicia constituit in eos, qui aliquam formae atque aetatis commendationem habebant, ea, quae morte essent miseriora, Pontumque nullo defendente paternum regnum glorians se recepisse obtinebat.

1 XXXXII. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quae provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum
2 laude erat. Namque eo missus aestate cum duabus legionibus Q. Cornificius, Caesaris quaestor, pro praetore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos et finitimo bello ac dissensionibus confecta et vastata, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur,
3 et recepit et defendit. Namque et castella complura locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit eaque praeda milites donavit, quae etsi erat tenuis, tamen in tanta provinciae desperatione erat grata, praesertim virtute parta, et cum Octavius ex fuga Pharsalici proelii magna classe in illum se sinum contulisset, paucis navibus Iadertinorum, quorum semper in rempublicam singulare constiterat officium, dispersis Octavianis navibus erat potitus, ut vel classe dimicare posset adiunctis captivis navibus
4 sociorum. Cum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium Caesar victor sequeretur compluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniae propinquitatem se reliquiis ex fuga collectis contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret; sin

ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret. Omnem enim illam partem regionemque vivo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat.

XXXXIII. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili, sive copiosiorem provinciam existimans sive multum fortunae victoris Caesaris tribuens sive virtute et scientia sua confisus, qua saepe in bellis periclitatus magnas res et secundas ductu ausuque suo gesserat, neque provinciae facultatibus sublevabatur, quae partim erat exinanita partim infidelis, neque navibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportare poterat magnisque difficultatibus coactus, non ut volebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. Ita cum durissimis tempestatibus propter inopiam castella aut oppida expugnare cogeretur, crebro incommoda accipiebat, adeoque est a barbaris contemptus, ut Salonam se recipiens in oppidum maritumum, quod cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio duobus milibus militum amplius amissis, centurionibus XXXVIII, tribunis IIII, cum reliquis copiis Salonam se recepit, summaque ibi difficultate rerum omnium pressus paucis mensibus morbo periit. Cuius et infelicitas vivi et subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciae potiundae; quem tamen diutius in rebus secundis et fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii et virtus Vatini versari passa non est.

XXXXIIII. Vatinius Brundisii cum esset, cognitis rebus, quae gestae erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciae ferendum evocaretur et M. Octavium audiret cum barbaris foedera percussisse compluribusque locis nostrorum militum oppugnare praesidia partim classe per se partim pedestribus copiis per barbaros, etsi gravi valitudine adfectus vix corporis viribus animum sequebatur, tamen virtute vicit incommodum naturae difficultatesque et hiemis

et subitae praeparationis. Nam cum ipse paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Calenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavi non poterant, navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis iusta ad proeliandum, nostra imposuit. His adiunctis navibus longis et numero classis aucto militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat ex omnibus legionibus, qui numero aegrorum relicti erant Brundisii, cum exercitus in Graeciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritumas nonnullas civitates, quae defecerant Octavioque se tradiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio praetervehebatur, nec sibi ullius rei moram necessitatemque iniungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum erat praesidium, adventu suo discedere ab oppugnatione coëgit praesidiumque nostrum recepit.

XXXXV. Octavius, cum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognosset, confisus sua classe substitit ad insulam Tauridem; qua regione Vatinius insequens navigabat, non quo Octavium ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Cum propius Tauridem accessisset, dispersis suis navibus, quod et tempestas erat turbulenta et nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem antemnis ad medium malum demissis instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci demittique antemnas iubet et milites armari, et vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quae primae naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi; parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana, paratior militum animis Vatiniana.

XXXXVI. Vatinius cum animum adverteret, ne- 1
que navium se magnitudine neque numero parem esse,
fortuitae dimicationi rem committere noluit. Itaque
primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavi
impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra illo 2
remigante naves adversae rostris concurrerunt adeo
vehementer, ut navis Octaviana rostro discusso ligno
contineretur. Committitur acriter reliquis locis proe- 3
lium, concurriturque ad duces maxime: nam cum suo
quisque auxilium ferret, magnum comminus in angu-
sto mari proelium factum est. Quantoque coniunctis 4
magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto supe-
riores erant Vatiniani; qui admiranda virtute ex suis
navibus in hostium naves transilire non dubitabant et
dimicatione aequata longe superiores virtute rem feli-
citer gerebant. Deprimitur ipsius Octavi quadriremis, 5
multae praeterea capiuntur aut rostris perforatae mer-
guntur; propugnatores Octaviani partim in navibus iu-
gulantur, partim in mare praecipitantur. Ipse Octa- 6
vius se in scapham confert; in quam plures cum con-
fugerent, depressa scapha vulneratus tamen adnatat ad
suum myoparonem. Eo receptus, cum proelium nox 7
dirimeret, tempestate magna velis profugit. Sequuntur
hunc suae naves nonnullae, quas casus ab illo pericu-
lo vindicarat.

XXXXVII. At Vatinius re bene gesta receptui ce- 1
cinit suisque omnibus incolumibus in eum se portum
victor recepit, quo ex portu classis Octavi ad dimican-
dum processerat. Capit ex eo proelio penterem unam, 2
triremes duas, dicrotas VIII compluresque remiges
Octavianos, posteroque ibi die, dum suas captivasque
naves reficeret, consumpto post diem tertium conten-
dit in insulam Issam, quod eo se recepisse ex fuga
credebat Octavium. Erat in ea nobilissimum regionum 3
earum oppidum coniunctissimumque Octavio. Quo ut 4
venit, oppidani supplices se Vatinio dediderunt, com-
peritque, ipsum Octavium parvis paucisque navigiis
vento secundo regionem Graeciae petisse, inde ut Si-

ciliam, deinde Africam caperet. Ita brevissimo spatio re praeclarissime gesta provincia recepta et Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa victor se Brundisium incolumi exercitu et classe recepit.

1 XXXXVIII. Iis autem temporibus, quibus Caesar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat et Palaepharsali rem feliciter gerebat Alexandriaeque cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama dimicabat, Q. Cassius Longinus, in Hispania pro praetore provinciae ulterioris optinendae causa relictus, sive consuetudine naturae suae sive odio, quod in illam provinciam susceperat quaestor ex insidiis ibi vulneratus, magnas odii sui fecerat accessiones, quod vel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis et testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animum advertere poterat, et compensare offensionem provinciae exercitus amore cupie-
2 bat. Itaque, cum primum in unum locum exercitum conduxit, sestertios centenos militibus est pollicitus, nec multo post, cum in Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique imperator esset appellatus,
3 sestertiis centenis milites donavit. Multa praeterea et magna praemia singulis concedebat; quae speciosum reddebant praesentem exercitus amorem, paulatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

1 XXXXVIIII. Cassius legionibus in hiberna dispositis ad ius dicendum Cordubam se recepit contractumque ingens aes alienum gravissimis oneribus provinciae constituit exsolvere; et ut largitionis postulat consue-
2 tudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori quaerebantur. Pecuniae locupletibus imperabantur, quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat, in gregem locupletium simultatium causa tenues coniciebantur, neque ullum genus quaestus aut magni et evidentis aut minimi et sordidi

praetermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur aut in reos referretur. Ita magna etiam sollicitudo periculorum ad iacturas et detrimenta rei familiaris adiungebatur. 3

L. Quibus de causis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret, quae fecerat quaestor, similia rursus de morte eius provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli familiares eius; qui, cum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant, sibique, quod rapuerant, acceptum referebant, quod interciderat aut erat interpellatum, Cassio adsignabant. Quintam legionem conscribit novam. Augetur odium et ex ipso delectu et sumptu additae legionis. Complentur equitum III milia maximisque ornantur inpensis; nec provinciae datur ulla requies. 1 2 3

LI. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exercitum traiceret perque Mauritaniam ad fines Numidiae perveniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba miserat auxilia maioraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque C praepararentur pecuniaeque describerentur atque imperarentur, ne qua res, cum redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia cupienti praesertim aliquid Cassio deerat. 1 2 3 4

LII. Exercitu coacto in unum locum castris ad Cordubam positis pro contione militibus exponit, quas res Caesaris iussu gerere deberet, polliceturque iis, cum in Mauritaniam traiecisset, sestertios centenos se daturum; quintam fore in Hispania legionem. Ex contione se Cordubam recepit eoque ipso die tempore postmeridiano, cum in basilicam iret, quidam Minucius 1 2

Silo, cliens L. Racili, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei tradidit, deinde post Racilium — nam is latus Cassi tegebat —, quasi responsum peteret, celeriter dato loco cum se insinuasset, sinistra corripit aversum dextraque bis ferit pugione. 3 Clamore sublato fit a coniuratis impetus universis. Munatius Flaccus proximum gladio traicit lictorem; 4 hoc interfecto Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius et L. Mergilio simili confidentia Flaccum, municipem suum, adiuvant: erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat iacentemque levibus sauciat plagis.

1 LIII. Concurritur ad Cassium defendendum: semper enim Berones compluresque evocatos cum telis se- 2 cum habere consuerat. A quibus ceteri intercluduntur, qui ad caedem faciendam subsequebantur; quo in numero fuit Calpurnius Salvianus et Manilius Tusculus. 3 Minucius inter saxa, quae iacebant in itinere, fugiens opprimitur et relato domum Cassio ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum 4 certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis cum id non dubitaret, adcurrit laetus in castra militibusque vernaculis et secundae legionis, quibus odio sciebat praecipue Cassium esse, gratulatur; tollitur a multitudine in tribunal, praetor appellatur. 5 Nemo enim aut in provincia natus, ut vernaculae legionis miles, aut diuturnitate iam factus provincialis, quo in numero erat secunda legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassi: nam legiones XXX. et XXI. paucis mensibus in Italia scriptas Caesar adtribuerat Longino, quinta legio nuper erat ibi confecta.

1 LIIII. Interim nuntiatur Laterensi, vivere Cassium. Quo nuntio dolore magis permotus quam animo perturbatus reficit se celeriter et ad Cassium visendum 2 proficiscitur. Re cognita XXX. legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit 3 hoc idem XXI. Subsequitur has V. Cum duae legiones reliquae essent in castris, secundani veriti, ne soli

relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, iudicaretur, secuti sunt factum superiorum. Permansit in sententia legio vernacula neque ullo timore de gradu deiecta est.

LV. Cassius eos, qui nominati erant conscii caedis, iubet comprehendi; legionem V. in castra remittit cohortibus XXX retentis. Indicio Minuci cognoscit, L. Racilium et L. Laterensem et Annium Scapulam, maximae dignitatis et gratiae provincialem hominem sibique tam familiarem quam Laterensem et Racilium, in eadem fuisse coniuratione, nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat. Minucium libertis tradit excruciandum, item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium coniuratorumque numerum auget, vere, ut quidam existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Isdem cruciatibus adfectus L. Mergilio [Squillus] nominat plures; quos Cassius interfici iubet exceptis iis, qui se pecunia redemerunt. Nam palam IIS LX cum Calpurnio paciscitur et cum Q. Sestio L. Qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculum vitae dolorque vulnerum pecuniae remissus crudelitatem cum avaritia certasse significabat.

LVI. Aliquot post diebus litteras a Caesare missas accipit, quibus cognoscit, Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse. Qua re cognita mixtam dolore voluptatem capiebat: victoriae nuntius laetitiam exprimebat, confectum bellum licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptasque eas iubet referri; quibus parum videbatur inposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. Equitum autem Romanorum delectum instituit; quos ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos transmarina militia perterritos ad sacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium. His rebus confectis totum exercitum lustrat; legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia mittit

ad traiectum. Ipse, classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit ibique moratur, propterea quod edictum tota provincia proposuerat, quibus pecunias imperasset neque contulissent, se adirent. Quae evocatio vehementer omnes turbavit.

LVII. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum in legione vernacula fuerat, nuntiat, eam a legione XXX., quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse et ad secundam legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere deducebatur. Cognita re noctu cum V cohortibus unetvicesimanorum egreditur, mane pervenit *Leptim*. Ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus Carmonam contendit. Hic, cum legio XXX. et XXI. et cohortes IIII ex V. legione totusque convenisset equitatus, audit, IIII cohortes a vernaculis oppressas ad Obuculum cum his ad secundam pervenisse omnesque ibi se coniunxisse et M. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito consilio Marcellum quae*storem* Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubensem ab eo defecisse, Marcellumque aut voluntate aut necessitate abductum — namque id varie nuntiabatur — consentire cum Cordubensibus; duas cohortes legionis V., quae fuerant Cordubae in praesidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra et postero die Segoviam ad flumen Singiliense venit. Ibi habita contione militum temptat animos; quos cognoscit non sua, sed Caesaris absentis causa sibi fidissimos esse nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Caesari provincia restitueretur.

LVIII. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit, ac ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque natura videretur, simul ut contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus viribus uti videbatur, aeque potentem opponeret dignitatem, Cn.

Pompeio se provinciam reciperare velle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris et amore Pompei, cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat; sed id qua mente, communis erat coniectura. Certe hoc prae se Thorius ferebat; milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompei nomen in scutis inscriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum familias ac praetextatorum, deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Caesarem ne facerent, orare.

LVIIII. Tantae multitudinis precibus et lacrimis exercitus commotus cum videret, ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompei nomine et memoria, tamque omnibus Caesarianis quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conventum neque M. Marcellum contra Caesaris causam posse perducere, nomen Pompei ex scutis detraxerunt, Marcellum, qui se Caesaris causam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt praetoremque appellarunt et conventum sibi adiunxerunt castraque ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IIII milia passuum a Corduba citra flumen Baetim in oppidi conspectu loco excelso facit castra; litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam et M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciaeque Caesaris causa quam primum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, aedificia incendit.

LX. Cuius rei deformitate atque indignitate legiones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimae carissimaeque possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro flammaque consumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimum putaret, quod et victoris et victi detrimentum ad eundem Caesarem esset redundaturum, neque suae pote-

statis esset, legiones Baetim traducit aciemque instruit.
3 Cum Cassium contra pro suis castris aciem instruxisse loco superiore *videret*, causa interposita, quod is in aequum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se reciperent in castra. Itaque copias reducere
4 coepit. Cassius, quo bono valebat Marcellumque infirmum esse sciebat, adgressus equitatu legionarios se recipientes complures novissimos in fluminis ripis in-
5 terfecit. Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis viti difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Baetim transfert, crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur propter locorum difficultates.

1 LXI. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus: habebat enim veteranas multisque proeliis expertas legiones. Cassius fidei magis quam virtuti le-
2 gionum confidebat. Itaque cum castra castris collata essent et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur celerique itinere Uliam contendit, quod sibi
3 fidele esse oppidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit moenibus castra, ut et loci natura — namque Ulia in edito monte posita est — et ipsa munitione urbis un-
4 dique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur et, quam proxime potest Uliam, castra castris confert locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est deductus, ut neque confligeret — cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat — neque vagari Cassium latius pateretur, ne plures civitates ea paterentur,
5 quae passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis operibusque in circuitu oppidi continuatis
6 Uliam Cassiumque munitionibus clausit. Quae priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit; quem sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur, magno autem

fore impedimento, si clausus obsidione et inutilis necessarium consumeret frumentum.

LXII. Paucisque diebus Cassi litteris acceptis rex Bogud cum copiis venit adiungitque ei legioni, quam secum adduxerat, complures cohortes auxiliarias Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullae civitates rebus Cassi studebant, plures Marcellum fovebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter, crebroque id accidit fortuna saepe ad utrumque victoriam transferente; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus.

LXIII. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis XXXV magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum venit ea mente Uliam, ut sine ullo studio contentiones Cassi Marcellique componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert; Cassius contra suis se tenet praesidiis, sive eo, quod plus sibi iuris deberi quam Marcello existimabat, sive eo, quod, ne praeoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversari, verebatur. Ponit ad Uliam castra Lepidus neque habet a Marcello quicquam divisi. Ne pugnetur, interdicit; ad exeundum Cassium invitat fidemque suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum quidve Lepido esset credendum, neque ullum exitum consilii sui reperiret, si permaneret in sententia, postulat, uti munitiones disicerentur sibique liber exitus daretur. Non tantum indutiis factis, sed prope iam *pace* constituta opera *cum* complanarent, custodiaeque munitionum essent deductae, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regis castris, neque opinantibus omnibus — si tamen in omnibus fuit Cassius: nam de huius conscientia dubitabatur — impetum fecerunt compluresque ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter indignatione et auxilio Lepidi proelium esset diremptum, maior calamitas esset accepta.

1 LXIIII. Cum iter Cassio patefactum esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore Marcellusque Cordubam cum suis, Cassius profi-
2 ciscitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam optinendam venit. De cuius adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hiberna distribuit; ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam contendit ibique adverso tempore navigandi navis conscendit, ut ipse praedicabat, ne se Lepido et Trebonio et Marcello committeret; ut amici eius dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in potesta-
3 tem cuiusquam veniret. Progressus secunda ut hiberna tempestate cum in Hiberum flumen noctis vitandae causa se contulisset, inde paulo vehementiore tempestate, nihilo periculosius se navigaturum credens, profectus, adversis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere navim propter vim fluminis neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa nave periit.

1 LXV. Cum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognosceret litterisque urbanis animadverteret, multa Romae male et inutiliter administrari neque ullam partem reipublicae satis commode geri, quod et contentionibus tribuniciis perniciosae seditiones orerentur, et ambitione atque indulgentia tribunorum militum et qui legionibus praeerant multa contra morem consuetudinemque militarem fierent, quae dissolvendae disciplinae severitatisque essent, eaque omnia flagitare adventum suum videret, tamen praeferendum existimavit, quas in provincias regionesque venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent, externorum hostium metum depo-
2 nerent. Haec in Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat, quod hae provinciae nullo bello pre-

mebantur; in Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi impendere. Non excessisse enim Ponto Pharnacem audiebat, neque excessurum putabat, cum secundo proelio vehementer esset inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quae maiore sunt dignitate, praemia bene meritis et viritim et publice tribuit, de controversiis veteribus cognoscit ac statuit; reges, tyrannos, dynastas provinciae finitimos, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem condicionibus inpositis provinciae tuendae ac defendendae dimittit et sibi et populo Romano amicissimos.

LXVI. Paucis diebus in ea provincia consumptis Sextum Caesarem, amicum et necessarium suum, legionibus Syriaeque praefecit; ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius provinciae civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum fere totius Ciliciae nobilissimum fortissimumque est. Ibi rebus omnibus provinciae et finitimarum civitatum constitutis cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur magnisque itineribus per Cappadociam confectis biduum Mazacae commoratus Comana *venit*, vetustissimum et sanctissmum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius deae maiestate, imperio, potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adiudicavit, qui regio Cappadocum genere ortus propter adversam fortunam maiorum suorum mutationemque generis iure, minime dubio, vetustate tamen intermisso sacerdotium id repetebat. Fratri autem Ariobarzanis Ariarathi, cum bene meritus uterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret aut heres regni terreret Ariobarzanen, adtribuit, quod sub eius imperio ac dicione esset. Ipse iter inceptum simili velocitate conficere coepit.

LXVII. Cum propius Pontum finesque Gallograeciae accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallograeciae tunc

quidem paene totius, quod ei neque legibus neque moribus concessum esse ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio autem rex Armeniae minoris ab senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Caesarem venit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset, *coercitus* exercitibus imperiisque in Cn.
2 Pompei castris fuisset: neque enim se debuisse iudicem esse controversiarum populi Romani, sed parere praesentibus imperiis.

1 LXVIII. Contra quem Casar cum plurima sua commemorasset officia, quae consul ei decretis publicis tribuisset, cumque defectionem eius nullam posse excusationem [eius] imprudentiae recipere coarguisset, quod homo tantae prudentiae ac diligentiae scire potuisset, quis urbem Italiamque teneret, ubi senatus populusque Romanus, ubi respublica esset, qui denique post L. Lentulum, C. Marcellum consules, tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati aetatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum, de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit,
2 regium vestitum ei restituit. Legionem autem eam, quam ex genere civium suorum Deiotarus armatura disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum adducere iussit.

1 LXVIII. Cum in Pontum venisset copiasque omnes in unum locum coegisset, quae numero atque exercitatione bellorum mediocres erant — excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria veteranam multis laboribus periculisque functam multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus mille hominibus in ea esset, reliquae erant tres legiones, una Deiotari, duae, quae in eo proelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant —,

legati a Pharnace missi Caesarem adeunt atque inprimis deprecantur, ne eius adventus hostilis esset: facturum enim omnia Pharnacen, quae imperata essent. Maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Caesarem Pompeio dare voluisse, cum Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satisfecisset. 2 3

LXX. Caesar respondit, se fore aequissimum Pharnaci, si, quae polliceretur, repraesentaturus esset. Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misisset. Nam se neque libentius facere quicquam quam supplicibus ignoscere, neque provinciarum publicas iniurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi. Quamquam id ipsum, quod commemorarent, officium fuisse utilius Pharnaci, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui dii inmortales victoriam tribuissent. Itaque magnas et graves iniurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam neque interfectis amissam vitam neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto vero decederet confestim familiasque publicanorum remitteret ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quae penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi mitteret munera ac dona, quae bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent — miserat enim Pharnaces coronam auream —. His responsis datis legatos remisit. 1 2 3 4 5 6 7 8

LXXI. At Pharnaces liberaliter omnia pollicitus, cum festinantem ac praecurrentem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur — nemini enim erat ignotum, plurimis de causis ad urbem Caesarem revocari —, lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari coepit. Caesar cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus na- 1 2

tura facere consuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

1 LXXII. Zela est oppidum in Ponto, positum ipsum, ut in plano, loco satis munito: tumulus enim naturalis, veluti manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet 2 murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multique intercisi vallibus colles; quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triari detrimentumque exercitus nostri superioribus locis atque itineribus paene coniunctus oppido magnam in illis partibus habet nobilitatem nec multo longius milibus 3 passuum III abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus copiis suis omnibus occupavit.

1 LXXIII. Caesar cum ab hoste milia passuum V castra posuisset videretque, eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quae multo erant propiora regis castris, aggerem com- 2 portari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato proxima nocte vigilia quarta legionibus omnibus expeditis impedimentisque in castris relictis prima luce neque opinantibus hostibus eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum proelium adversus Tria- 3 rium fecerat. Huc omnem comportatum aggerem ex castris servitia agere[nt,] iussit, ne quis ab opere miles discederet, cum spatio non amplius passuum mille intercisa valles castra hostium divideret ab opere incepto Caesaris castrorum.

1 LXXIIII. Pharnaces, cum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit. Quas interposita tanta locorum iniquitate consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Caesar vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiae fiduciae, ne munitione magis quam manu defendere locum Pharna- 2 ces videretur. Itaque deterritus non est, quo minus prima acie pro vallo instructa reliqua pars exercitus

opus faceret. At Pharnaces inpulsus sive loci felicitate 3
sive auspiciis et religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus, sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum more operis cotidiani magnam illam servorum multitudinem, quae aggerem portabat, militum esse credidisset, sive etiam fiducia veterani exercitus sui, quem XXII. in acie conflixisse et vicisse legati eius gloriabantur, simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se Domitio duce sciebat, inito consilio dimicandi descendere praerupta valle coepit. Cuius aliquamdiu Caesar inridebat 4
inanem ostentationem et eo loco militum coartationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo in proclivem descenderat vallem, ascendere adversus arduum collem instructis copiis coepit.

LXXV. Caesar incredibili eius vel temeritate vel 1
fiducia commotus neque opinans imparatusque oppressus eodem tempore milites ab opere *re*vocat, arma capere iubet, legiones opponit aciemque instruit; cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. Non- 2
dum ordinibus instructis falcatae regiae quadrigae permixtos milites perturbant; quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. Insequitur has acies 3
hostium, et clamore sublato confligitur multum adiuvante natura loci, plurimum deorum inmortalium benignitate; qui cum omnibus casibus belli intersunt, tum praecipue, quibus nihil ratione potuit administrari.

LXXVI. Magno atque acri proelio comminus facto 1
dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata, initium victoriae natum est. Ab ea parte cum proclivi detruderentur hostes, multo tardius, sed tamen eisdem diis adiuvantibus sinistro cornu mediaque acie totae profligantur copiae regis. Quae quam facile subierant 2
iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis vallem trans-

gressi nihil ex loco superiore inermi proficere poterant.
3 At nostri victoria elati subire iniquum locum munitionesque adgredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reli-
4 querat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni suorum aut capta Pharnaces cum paucis equitibus profugit; cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Caesaris potestatem adductus esset.

1 LXXVII. Tali victoria totiens victor Caesar incredibili est laetitia adfectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodque subiti periculi recordatione laetior [quod] victoria facilis ex difficillimis rebus
2 acciderat. Ponto recepto praeda omni regia militibus condonata postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur, legionem sextam decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam iubet, auxilia Deiotari domum remittit; duas legiones cum Coelio Viniciano in Ponto reliquit.

1 LXXVIII. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in Asiam iter facit omniumque earum provinciarum de controversiis cognoscit et statuit; iura in tetrarchas,
2 reges, civitates distribuit. Mithridaten Pergamenum, *a* quo rem feliciter celeriterque gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regiis educatum — nam Mithridates, rex Asiae totius, propter nobilitatem Pergamo secum parvulum asportaverat in castra multosque retinuerat annos —, regem Bosphori constituit, qui sub imperio Pharnacis fuerat, provinciasque populi Romani a barbaris atque inimicis
3 regibus interposito amicissimo rege munivit. Eidem tetrarchian [legibus] Gallograecorum iure gentis et cognationis adiudicavit, occupatam et possessam paucis
4 ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum
5 pati videbatur. Rebus felicissime celerrimeque confectis in Italiam celerius omnium opinione venit.

BELLUM AFRICANUM.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCVII. extr. et DCCVIII.]

Caesar in Africam profectus Adrumeto frustra temptato ad Ruspinam, deinde ad Leptin, hac recepta in litore castra ponit, ex Sardinia reliquisque provinciis finitimis auxilia commeatusque accersit, c. I—VIII. Praesidio Lepti relicto Ruspinam redit naviumque partem castris ibi positis recipit, c. VIIII—XI. Cum T. Labieno aliquotiens confligit eoque victo copias auget, arma victumque parat, c. XII—XXI. Cn. Pompeius filius a M. Catone Uticae praeside excitatus Mauritaniam invadit Ascuroque oppido frustra obsesso classem ad Baleares convertit, c. XXII. XXIII. Scipio cum Labieno et Petreio copias coniungit, Iuba rex eis auxilio egressus a Boccho rege et P. Sittio se recipere cogitur. Caesar Afris de suo adventu certioribus factis exercitum ex Sicilia accersit, munitiones auget, c. XXIIII—XXVI. Scipio elephantos ad pugnam instituit; postquam Labienus frustra temptavit Leptin, Caesar pugna cum Scipione vitata sociis, auxiliis, frumento augetur; Acilla oppido et Cercina insula potitus parte exercitus Siciliensis recepta Thisdritanis auxilium rogantibus liberaliter respondet, c. XXVII—XXXVI. Munitione in iugo instituta cum hostium equitatu feliciter pugnat, c. XXXVII—XXXX. Acie instructa ad Uzittam oppidum accedit neque tamen cum Scipionis acie confligit, c. XXXXI. XXXXII. C. Considius Longus Scipionis legatus Acilla frustra oppugnata Adrumetum se recipit, Caesarianos magnis incommodis afficit, c. XXXXIII—XXXXVII. Auxiliis Scipioni a Iuba rege adductis Caesar adversus illum bene rem gerit, c. XXXXVIII—LII. Legionum II ex Sicilia adventu auctus praefectos nonnullos ab exercitu removet, c. LIII. LIIII. Iuba a Gaetulis desertus arroganter se gerit; utroque exercitu in campum deducto proelium non fit, c. LV—LXI. Caesar et P. Attius Varus mari inter se incommoda inferunt, c. LXII—LXIIII. Caesar frumentandi causa usque ad Aggar oppidum progrediens aliquotiens manum conserit, c. LXV—LXXIII. Iuba Vagam oppidum

expugnat, Caesar postquam Sarsuram oppidum Labieno fugato cepit, Aggar redit, quo Scipio secutus, c. LXXIIII—LXXVIII., cum proelium devitasset, ad Thapsum, ubi Caesar Vergilium Pompeianum obsidione cingere parat, ad pugnam coactus gravissima clade afficitur, c. LXXVIIII—LXXXVI. Caesar Uticam per L. Caesarem adulescentem recipit, postquam M. Cato mortem sibi conscivit; in cives Romanos, qui pecunia adiuverant Varum et Scipionem, leniter animadvertit, c. LXXXVII—LXXXX. Iubam Zamenses oppido excludunt, c. LXXXXI. LXXXXII. C. Considius Thisdra fugit, Vergilius Caesari se dedit. Iuba, Petreius, Faustus, Afranius, Scipio interficiuntur, c. LXXXXIII—LXXXXVI. Caesar Iubae regno in provinciae formam redacto C. Sallustium Crispum pro consule praeficit; Zamae et Uticae bonis hostium venditis, Thapsitanis reliquisque Iubae sociis multatis per Sardiniam Romam redit, c. LXXXXVII. LXXXXVIII.

1 I. Caesar itineribus iustis confectis nullo die intermisso a. d. XIIII. Kal. Ian. Lilybaeum pervenit statimque ostendit, sese naves velle conscendere, cum non amplius legionem tironum haberet unam, equites vix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit,
2 ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi morae quicquam fore speraret et ut omnes
3 in dies horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet; nihilo tamen minus in navibus remiges militesque continere et nullam praetermittere occasionem profecti-
4 onis. Cum praesertim ab incolis eius provinciae nuntiarentur adversariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae IIII, levis armaturae magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX classesque esse complures, tamen non deterrebatur animoque et spe confide-
5 bat. Interim in dies et naves longae adaugeri et onerariae complures eodem concurrere et legiones tironum convenire, in his veterana legio quinta, equitum ad II milia.

1 II. Legionibus collectis VI et equitum II milibus, ut quaeque prima legio venerat, in naves longas im-
2 ponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem partem navium antecedere iussit et insulam petere

Aponianam, quae abest a Lilybaeo ..... commoratus bona paucorum publice vendit, deinde Alieno praetori, qui Siciliam optinebat, de omnibus rebus praecipit et de reliquo exercitu celeriter inponendo. Datis *mandatis* ipse navem conscendit a. d. VI. Kal. Ian. et reliquas naves statim est consecutus. Ita vento certo celerique navigio vectus post diem quartum cum longis paucis navibus in conspectum Africae venit: namque onerariae reliquae praeter paucas vento dispersae atque errabundae diversa loca petierunt. Clupeam classe praetervehitur, dein Neapolim; complura praeterea castella et oppida non longe a mari reliquit.

III. Postquam Adrumetum accessit, ubi praesidium erat adversariorum, cui praeerat C. Considius, et a Clupeis secundum oram maritumam cum equitatu Adrumetum Cn. Piso, cum Maurorum circiter tribus milibus, apparuit, ibi paulisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae naves convenirent, exponit exercitum, cuius numerus in praesentia fuit peditum III milia, equites CL, castrisque ante oppidum positis sine iniuria cuiusquam consedit cohibetque omnes a praeda. Oppidani interim muros armatis complent, ante portam frequentes considunt ad se defendendum; quorum numerus duarum legionum instar erat. Caesar circum oppidum vectus natura loci perspecta rediit in castra. Nonnemo culpae eius inprudentiaeque adsignabat, quod neque certum locum gubernatoribus praefectisque, quem peterent, praeceperat neque, ut more ipsius consuetudo superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certum peterent universi. Quod minime Caesarem fefellerat: namque nullum portum terrae Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium praesidio fore suspicabatur, sed fortuito oblatam occasionem egressus aucupabatur.

IIII. L. Plancus interim legatus petit a Caesare, uti sibi daret postetatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque

data facultate litteras conscribit et eas captivo dat per-
3 ferendas in oppidum ad Considium. Quo simulatque captivus cum pervenisset litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere coepisset, priusquam acciperet ille, *Unde*, inquit, *istas?* Tum captivus: *Imperatore*
4 *a Caesare.* Tunc Considius, *Unus est*, inquit, *Scipio imperator hoc tempore populi Romani;* deinde in conspectu suo statim captivum interfici iubet litterasque nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Postquam una nocte et die ad oppidum consumpta neque responsum ullum a Considio dabatur, neque ei reliquae copiae succurrebant, neque equitatu abundabat et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat et eas tironum, neque primo adventu convulnerari exercitum volebat, et oppidi egregia munitio et difficilis ad oppugnandum erat accessus, et nuntiabatur, auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire, non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Caesar est occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

1 VI. Itaque castra cum movere vellet, subito ex oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus a Iuba ad stipendium accipiendum, castraque, unde Caesar egressus iter facere coeperat, occupant et eius agmen
2 extremum insequi coeperunt. Quae res cum animadversa esset, subito legionarii consistunt, et equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitu-
3 dinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus XXX Galli Maurorum equitum II
4 milia loco pellerent fugarentque in oppidum. Postquam repulsi et coniecti erant intra munitiones, Caesar iter con-
5 stitutum ire contendit. Quod cum saepius facerent et modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis et parte
6 equitatus iter leniter cum reliquis facere coepit. Ita,

quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae. Interim in itinere ex 7
oppidis et castellis legationes venire et polliceri frumentum, paratosque esse, quae imperasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad oppidum Ruspinam, Kal. Ianuariis.

VII. Inde movit et pervenit ad oppidum Leptin, 1
liberam civitatem et inmunem. Legati ex oppido obviam veniunt, libenter se omnia facturos, quae vellet, pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi et 2
custodiis impositis, ne quis miles in oppidum introiret aut iniuriam faceret cuipiam incolae, non longe ab oppido secundum litus facit castra. Eodemque naves 3
onerariae et longae nonnullae casu advenerunt; reliquae, ut est ei nuntiatum, incertae locorum Uticam versus petere visae sunt. Interim Caesar a mari non digredi 4
neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur; aquam in naves iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e navibus exierant, 5
subito equites Mauri neque opinantibus Caesarianis adorti multos iaculis convulnerarunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidiis cum equis inter con- 6
valles et subito existunt, non ut in campo comminus depugnent.....

VIII. Caesar interim in Sardiniam nuntios cum 1
litteris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque litteras legissent, mittenda curarent, exoneratisque partim navibus longis Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim 2
cum X navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quae deerrassent, et simul mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Item C. Sallustium Cris- 3
pum praetorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire iubet, quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Haec 4
ita imperabat unicuique, ita praecipiebat, uti fieri *non*

posse neque locum excusatio ullum haberet nec moram
5 tergiversatio. Ipse interea ex perfugis et incolis cognitis condicionibus Scipionis, et qui cum eo bellum contra se gerebant, miserari — regium enim equitatum Scipio ex provincia Africa alebat —, tanta homines esse dementia, ut malint regis esse vectigales quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes.
1 VIIII. Caesar a. d. III. Non. Ian. castra movet; Lepti sex cohortium praesidio cum Saserna relicto ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit ibique sarcinis exercitus relictis ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum oppidanisque imperat, ut plostra iumentaque
2 omnia sequantur. Itaque magno numero frumenti invento Ruspinam redit. Haec eum idcirco existimo recepisse, ut marituma oppida post se ne vacua relinqueret praesidioque firmata ad classim receptacula muniret.
1 X. Itaque ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat, cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quam plurima; ipse cum cohortibus VII, quae ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido milia passuum duo, ibique classem sub vespe-
2 rum cum ea copia conscendit. Omnibus in exercitu insciis et requirentibus imperatoris consilium, magno
3 metu ac tristimonia sollicitabantur. Parva enim cum copia et ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias et insidiosae nationis equitatumque innumerabilem se expositos videbant, neque quicquam solatii in praesentia neque auxilium in suorum consilio animum advertebant, nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore mirabilique hilaritate: animum enim
4 altum et erectum prae se gerebat. Huic adquiescebant homines et in eius scientia et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.
1 XI. Caesar una nocte in navibus consumpta iam

caelo albente cum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita Caesar celeriter de navibus imperat 2
omnes egredi atque in litore armatos reliquos adventis militis expectare. Itaque sine mora navibus eis 3
in portum receptis et advectis militum equitumque copiis rursus ad oppidum Ruspinam redit atque ibi castris constitutis ipse cum cohortibus expeditis XXX frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cae- 4
saris consilium, illum cum classe navibus onerariis, quae deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse, ne casu inprudentes suae naves in classem adversariorum inciderent, neque eam rem eos voluisse scire, qui in praesidiis relicti sui milites fuissent. ne hi propter suorum paucitatem et hostium multitudinem metu deficerent.

XII. Interim, cum iam Caesar progressus esset a 1
castris circiter milia passuum III, per speculatores et antecessores equites nuntiatur ei, copias hostium haud longe ab sese visas. Et hercule cum eo nuntio pulvis ingens conspici coeptus est. Hac re cognita Caesar 2
celeriter iubet equitatum universum, cuius copiam habuit in praesentia non magnam, et sagittarios, quorum parvus numerus, ex castris arcessiri, atque ordinatim signa se leniter consequi; ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque cum procul hostis conspici posset, milites 3
in campo iubet galeari et ad eam pugnam parari; quorum numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CCCC, sagittariis CL.

XIII. Hostes interim, quorum dux erat Labienus 1
et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine non peditum, sed equitum confertam, et inter eos levis armaturae Numidas et sagittarios pedites interposuerant et ita condensaverant, ut procul Caesariani pedestres copias arbitrarentur; dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim 2
Caesar aciem dirigit simplicem, ut poterat propter paucitatem; sagittarios ante aciem constituit, equites

dextro sinistroque cornu opponit et ita praecipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim, se acie instructa cum pedestribus copiis dimicaturum.

1 XIIII. Cum utrimque expectatio fieret neque Caesar sese moveret et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis quam viribus decernendum videret, subito adversariorum equitatus sese extendere et in latitudinem promovere collesque complecti et Caesaris equitatum extenuare simulque ad 2 circumeundum comparare se coeperunt. Caesariani equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurrunt et inter legionarios [pedites] ia- 3 cula coniciunt. Hic cum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

1 XV. Caesar novo genere pugnae oblato, cum animum adverteret, ordines suorum in procurrendo turbari — pedites enim, dum equites longius ab signis prosequuntur, latere nudato a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant —, edicit per ordines, ne quis 2 miles ab signis IIII pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus Caesaris paucitatem circuire non moratur: equites Iuliani pauci multitudine hostium defessi equis convulneratis 3 paulatim cedere; hostis magis magisque instare. Ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis Caesarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur.

1 XVI. Labienus in equo capite nudo versari in prima acie; simul suos cohortari, nonnumquam legionarios Caesaris ita appellare: *Quid tu*, inquit, *miles tiro? Tam feroculus es? Vos quoque iste verbis in-*

fatuavit? In magnam mehercule vos periculum impulit. Miserеor vestri. Tum miles, *Non sum,* inquit, *tiro,* 2
Labiene, sed de legione X. *veteranus.* Tum Labienus, *Non agnosco,* inquit, *signa decumanorum.* Tum miles: 3
Iam me, qui sim, intelleges; simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori adfixit et ait: *Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse.* Omnium 4
tamen animi in terrorem coniecti, et maxime tironum: circumspicere enim Caesarem neque amplius facere nisi hostium iacula vitare.

XVII. Caesar interim consilio hostium cognito iubet 1
aciem in longitudinem quam maximam porrigi et alternis conversis cohortibus, ut una post, altera ante signa tenderet, ita coronam hostium dextro sinistroque cornu mediam dividit et unam partem ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus cum peditatu telis coniectis in fugam vertit neque longius progressus veritus insidias se ad suos recipit; idem altera pars equitum peditumque Caesaris facit. His rebus gestis ac procul 2
hostibus repulsis convulneratisque ad sua praesidia sese, sicut erat instructus, recipere coepit.

XVIII. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equi- 1
tibus Numidis MDC electis peditatuque eiusdem generis satis grandi ex itinere recta subsidio suis occurrunt. Atque hostes suis ex terrore firmatis rursusque renovatis animis legionarios conversis equitibus recipientes 2
novissimos adoriri et inpedire coeperunt, quo minus in castra se reciperent. Hac re animadversa Caesar 3
iubet signa converti et medio campo redintegrari proelium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur nec 4
comminus ad manus rediretur, Caesarisque equites iumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset, cohortibus equitibus[que] circumdatis cohortatur, ut uno ictu contenderent neque re-

mitterent, donec ultra ultimos colles hostes reppulissent
5 atque eorum essent potiti. Itaque signo dato in hostes
languide tela neglegenterque mittentis subito immittit
cohortes turmasque suorum; atque puncto temporis
hostibus nullo negotio campo pulsis, post collem de-
iectis nacti locum atque ibi paulisper commorati, ita,
uti erant instructi, leniter se ad suas recipiunt muni-
tiones. Itemque adversarii male accepti tum demum
se ad sua praesidia contulerunt.

1 XVIIII. Interim ea re gesta et proelio dirempto
ex adversariis perfugere plures ex omni genere homi-
num, et praeterea intercepti [hostium] complures equi-
2 tes peditesque. Ex quibus cognitum est consilium ho-
stium, eos hac mente et conatu venisse, ut novo atque
inusitato genere proelii tirones legionarii paucique per-
turbati Curionis exemplo ab equitatu circumventi oppri-
3 merentur, et ita Labienum dixisse pro contione, tan-
tam sese multitudinem auxiliorum adversariis subminis-
straturum, ut etiam caedendo in ipsa victoria defati-
gati vincerentur atque a suis superarentur, quippe qui
in illa re sibi confideret, primum, quod audierat, Ro-
mae legiones veteranas dissentire neque in Africam
velle transire; deinde, quod triennio in Africa suos
milites retentos consuetudine fideles sibi iam effecisset,
maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum
levisque armaturae, praeterea ex fuga proelioque Pom-
peiano [Labienus] quos secum a Brundisio transporta-
verat equites Germanos Gallosque ibique postea ex
hibridis, libertinis servisque conscripserat, armaverat,
uti frenatos constituerat, praeterea regia auxilia, ele-
phantis CXX equitesque innumerabilis, deinde legio-
nes conscriptas ex cuiusquemodi generis amplius XII
4 milibus. Hac spe atque audacia inflammatus Labie-
nus cum equitibus Gallis Germanisque MDC, Numi-
darum sine frenis VII milibus, praeterea Petreiano au-
xilio adhibito equitibus MDC, peditum ac levis arma-
turae quartum tanto, sagittariis ac funditoribus hippo-
toxotisque compluribus: his copiis II. d. Non. Ian.,

post diem VI., quam Africam *Caesar* attigit, in campis planissimis purissimisque ab hora diei quinta usque ad solis occasum est decertatum. In eo proelio Petreius graviter ictus ex acie recessit.

XX. Caesar interim castra munire diligentius, prae- 1
sidia firmare copiis maioribus vallumque ab oppido Ruspina usque ad mare ducere et a castris alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent, tela tormentaque ex navibus in castra comportare, remigum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, epibatarumque armare et in castra evocare, uti, si posset, eadem ratione, qua adversarii, levis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Syris et cuiusque generis ductis in castra compluribus frequentabat suas copias — audiebat enim, 2
Scipionem post diem tertium eius diei, quo proelium factum erat, adpropinquare, copias suas cum Labieno et Petreio coniungere; cuius copiae legionum VIII et equitum III milium esse nuntiabantur —, officinas 3
ferrarias instruere, sagittas telaque uti fierent complura curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset, praeterea ferrum, plumbum mitteretur. Etiam 4
animadvertebat, frumento se in Africa nisi inportato uti non posse: priore enim anno propter adversariorum delectus, quod stipendiarii aratores milites essent facti, messem non esse factam; praeterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca oppida et bene munita comportasse omnemque regionem Africae exinanisse frumento, oppida praeter ea pauca, quae ipsi suis praesidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, et eorum incolas intra sua praesidia coëgisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse.

XXI. Hac necessitate Caesar coactus privatos ambiendo et blande appellando aliquantum numerum frumenti in sua praesidia congesserat et eo parce uteba-

tur. Opera interim ipse cotidie circuire et ad ternas cohortis in statione habere propter hostium multitudi-
2 nem. Labienus saucios suos, quorum maximus numerus fuit, iubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Caesaris onerariae errabundae male
3 vagabantur incertae locorum atque castrorum suorum; quas singulas scaphae adversariorum complures adortae
4 incendebant atque expugnabant. Hac re nuntiata Caesar classes circum insulas portusque disposuit, quo tutius commeatus subportari posset.

1 XXII. M. Cato interim, qui Uticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis verbis assidueque obiurgare
2 non desistebat. *Tuus,* inquit, *pater, istuc aetatis cum esset et animadvertisset, rempublicam ab perditis sceleratisque civibus oppressam bonosque aut interfectos aut exilio multatos patria civitateque carere, gloria et animi magnitudine elatus privatus atque adulescentulus paterni exercitus reliquiis collectis paene oppressam funditus**que** deletam Italiam urbemque Romanam in libertatem vindicavit, idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis re-*
3 *cepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quae est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit adule-*
4 *scentulusque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis neque tam excellenti maiorum dignitate parta neque tantis clientelis nominisque claritate praeditus in rempublicam est in-*
5 *gressus. Tu contra et patris nobilitate et dignitate et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque praeditus nonne eniteris et proficisceris ad paternas clientelas auxilium tibi reique publicae atque optimo cuique efflagitatum?*

1 XXIII. His verbis hominis gravissimi incitatus adulescentulus cum naviculis cuiusquemodi generis XXX, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica in Mauritaniam regnumque Bogudis est ingressus expeditoque exercitu numero servorum, liberorum II milium, cuius partem inermem, partem armatam habuerat, ad oppi-

dum Ascurum accedere coepit; in quo oppido praesidium fuit regium. Pompeio adveniente oppidani us- 2
que eo passi propius accedere, donec ad ipsas portas ac murum adpropinquaret, subito eruptione facta prostratos perterritosque Pompeianos in mare navesque passim compulerunt. Ita re male gesta Gneus Pom- 3
peius filius naves inde avertit neque postea litus adtigit, classemque ad insulas Baleares versus convertit.

XXIIII. Scipio interim cum iis copiis, quas paulo 1
ante demonstravimus, Uticae grandi praesidio relicto profectus primum Adrumeti castra ponit, deinde ibi paucos dies commoratus noctu itinere facto cum Labieni et Petrei copiis se coniungit, atque unis castris factis III milia passuum longe considunt. Equitatus 2
interim eorum circum Caesaris munitiones vagari atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere: ita omnes adversarios intra munitiones continere. Qua re Caesariani gravi annona 3
sunt conflictati, ideo quod nondum neque ab Sicilia neque ab Sardinia commeatus supportatus erat, neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius milia passuum VI terrae Africae quoque versus tenebant pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites equi- 4
tesque, qui multa terra marique bella confecissent et periculis inopiaque tali saepe essent conflictati, alga e litore collecta et aqua dulci eluta et ita iumentis esurientibus data vitam eorum producebant.

XXV. Cum haec ita fierent, rex Iuba cognitis 1
Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate — non est visum dari spatium convalescendi augendarumque eius opum: itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis subsidio suis egressus e regno ire contendit. P. Sittius interim et rex Bocchus coniunctis suis copiis 2
cognito regis Iubae egressu propius eius regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum opulentissimum eius regni, adortus paucis diebus pugnando capit et praeterea duo oppida Gaetulorum. Quibus cum 3

condicionem ferret, ut oppido excederent idque sibi vacuum traderent, condicionemque repudiassent, postea ab eo capti interfectique sunt omnes. Inde progressus
4 agros oppidaque vexare non destitit. Quibus rebus cognitis Iuba, cum iam non longe ab Scipione atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus forsitan utra-
5 que re expelleretur. Itaque rursus se recipere, atque auxilia etiam ab Scipione abduxit sibi suisque rebus timens elephantisque XXX relictis suis finibus oppidisque suppetias profectus est.

1 XXVI. Caesar interim, cum de suo adventu dubitatio in provincia esset neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum in Africam cum copiis venisse, conscriptis litteris circum provinciam omnes civitates
2 facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis oppidis profugere et in castra Caesaris devenire et de adversariorum eius crudelitate acerbi-
3 tateque commemorare coeperunt. Quorum lacrimis querelisque Caesar commotus, cum antea constituisset e stativis castris aestate inita cunctis copiis auxiliisque accitis ....., bellum cum suis adversariis gerere instituit litterisque celeriter in Siciliam [missis] ad Alienum et Rabirium Postumum conscriptis [et] per catascopum mittit, ut sine mora ac nulla excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi transportaretur: Africam provinciam perire funditusque everti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret subventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere
4 insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta erat festinatione et expectatione, ut postero die, quam misisset litteras nuntiumque, classem exercitumque morari diceret, dies noctesque oculos mentemque ad
5 mare dispositos directosque haberet. Nec mirum: animadvertebat enim, villas exuri, agros vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui deserique,

principes civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi; iis se in miseriis suamque fidem implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites 6
interim in opere exercere atque castra munire, turres, castella facere molesque iacere in mare non intermittere.

XXVII. Scipio interim elephantos hoc modo con- 1
docefacere instituit. Duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quae quasi adversariorum locum obtineret et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret; deinde in ordinem elephantos constituit, post illos autem suam aciem instruxit, ut, cum ab adversariis lapides mitti coepissent et elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus ab sua acie lapidibus missis eos converterent adversus hostem. Quod aegre tardeque fiebat: rudes enim ele- 2
phanti multorum annorum doctrina usuque vetusto vix edocti tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVIII. Dum haec ad Ruspinam ab utrisque duci- 1
bus administrantur, C. Vergilius praetorius, qui Thapsi, oppido maritumo, praeerat, cum animadverteret, naves singulas cum exercitu Caesaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus navem, quam ibi habuit, actuariam complet militibus et sagittariis et eisdem scaphas de navibus adiungit ac singulas naves Caesarianas consectari coepit. Et cum plures 2
adortus esset, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titii, Hispani adulescentes, tribuni legionis V., quorum patrem Caesar in senatum legerat, et cum his T. Salienus, centurio legionis eiusdem, qui M. Messalam legatum obsederat Messanae seditiosissima oratione apud eum usus, idemque pecuniam et ornamenta triumphi Caesaris retinenda et custodienda curarat et ob has causas sibi timebat. Hic 3
propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adulescentibus, ne repugnarent seseque Vergilio traderent.

4 Itaque deducti a Vergilio ad Scipionem custodibus sunt traditi et post diem tertium interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse dicitur maior Titius a centurionibus, uti se priorem quam fratrem interficerent, idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos.

1 XXVIIII. Turmae interim equitum, quae pro vallo in stationibus esse solebant [ab utrisque ducibus], cotidie minutis proeliis inter se depugnare non intermittunt; nonnumquam etiam Germani Gallique Labieniani cum Caesaris equitibus fide data inter se collo-
2 quebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim oppidum, cui praerat Saserna cum cohortibus VI, oppugnare ac vi inrumpere conabatur; quod ab defensoribus propter egregiam munitionem oppidi et multitudinem tormentorum facile et sine periculo defende-
3 batur. Quod ubi saepius eius equitatus facere non intermittebat, cum forte ante portam turma densa adstitisset, scorpione accuratius misso atque eorum decurione percusso et ad ecum defixo, reliqui perterriti fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti oppidum temptare.

1 XXX. Scipio interim fere cotidie non longe a suis castris, passibus CCC, instruere aciem ac maiore parte
2 diei consumpta rursus in castra se recipere. Quod cum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret neque propius eius copias accederet, despecta patientia Caesaris exercitusque eius, [Iuba] universis copiis productis elephantisque turritis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit, porrecta equitum peditumque multitudine uno tempore progressus haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo.

1 XXXI. Quibus rebus cognitis Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratia, quique vallum petierant, quaeque ad eam rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut
2 terrore se recipere atque in opere consistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut us-

que eo locum optinerent, in quo paulo ante constitissent, donec ab hoste telum missum ad se perveniret; quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui 3
edicit, uti suo quisque loco paratus armatusque praesto esset. At haec non ipse per se coram, cum de vallo 4
prospecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi in praetorio sedens per speculatores et nuntios imperabat, quae fieri volebat. Animadvertebat enim, quam- 5
quam magnis essent copiis adversarii freti, tamen saepe a se fugatis, pulsis perterritisque et concessam vitam et ignota peccata; quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Praeterea 6
ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiae muniti- 7
ones castrorum atque valli fossarumque altitudo et extra vallum stili caeci mirabilem in modum consiti vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant: scorpionum, catapultarum ceterorumque telorum, quae ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atque haec propter exercitus sui praesentis pau- 8
citatem et tirocinium praeparaverat, non hostium vi et metu commotus patientem se timidumque hostium opinioni praebebat. Neque idcirco copias, quamquam 9
erant paucae tironumque, non educebat in aciem, quod victoriae suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cuiusmodi victoria esset futura: turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum suorum ex fuga collectis se cruentam adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat glo- 10
riam exultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset.

XXXII. Scipio interim paulisper, ut antea dixi, 1
in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra et con-

tione advocata de terrore suo desperationeque exercitus Caesaris facit verba et cohortatus suos victoriam
2 propriam se eis brevi daturum pollicetur. Caesar iubet milites rursus ad opus redire et per causam munitionum tirones in labore defatigare non intermittit.
3 Interim Numidae Gaetulique diffugere cotidie ex castris Scipionis et partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi maioresque eorum beneficio C. Mari usi fuissent Caesaremque eius adfinem esse audiebant, in eius
4 castra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electis hominibus illustrioribus [Gaetulos] et litteris ad suos cives datis, cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit.

1 XXXIII. Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla, civitate libera et inmuni, ad Caesarem veniunt seque paratos, quaecumque imperasset, et libenti animo facturos pollicentur; tantum orare et petere ab eo, uti sibi praesidium daret, quo tutius id et sine periculo facere possent; se et frumentum et, quaecumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subminis-
2 straturos. Quibus rebus facile a Caesare impetratis praesidioque dato, C. Messium, aedilicia functum pote-
3 state, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus et equitibus DCC praeerat, celeriter ibi parte praesidii relicta cum VIII cohortibus ad Acillam ire contendit.
4 Messius celerius itinere confecto prior Acillam cum
5 cohortibus pervenit. Considius interim, cum ad urbem cum copiis accessisset et animadvertisset, praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculum suorum facere nulla re gesta pro multitudine hominum rursus se Adrumetum recepit; deinde, paucis post diebus equestribus copiis ab Labieno adductis, rursus Acillitanos castris positis obsidere coepit.

1 XXXIIII. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Caesare cum classe
2 demonstravimus, Cercinam pervenit. Cuius adventu C.

Decimius quaestorius, qui ibi cum grandi familia praeerat praesidio commeatui, parvulum navigium nactus conscendit ac se fugae commendat. Sallustius interim praetor a Cercinitanis receptus magno numero frumenti invento naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet atque in castra ad Caesarem mittit. Alienus interim proconsul Lilybaeo in navis onerarias inponit legiones XIII. et XIIII. et equites Gallos DCCC, funditorum sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Caesarem. Quae naves ventum secundum nactae quarto die in portum ad Ruspinam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Caesar duplici laetitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis annonaque levata sollicitudinem deponit, legines equitesque ex navibus egressos iubet ex languore nauseaque reficere, divisos in castella munitionesque disponit.

XXXV, Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari et requirere: C. Caesarem, qui ultro consuesset bellum inferre ac lacessere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. Itaque ex eius patientia in magnum timorem coniecti ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitationibusque propositis pro perfugis speculandi gratia in Caesaris castra mittunt. Qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret verba sine periculo proloqui. Potestate facta, *Saepenumero*, inquiunt, *imperator, complures Gaetuli, qui sumus clientes C. Mari, et propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione* IIII. *et* VI., *ad te voluimus in tuaque praesidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc data facultate pro speculatoribus missi a Scipione ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quae fossae aut insidiae elephantis ante castra portasque valli factae essent, simulque consilia vestra contra easdem bestias compara-*

tionemque pugnae cognosceremus atque iis renuntiaremus. Qui collaudati a Caesare stipendioque donati ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque postero die ex legionibus his, quas Gaetuli nominarunt, milites legionarii complures ab Scipione in castra Caesaris perfugerunt.

XXXVI. Dum haec ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Uticae praecrat, delectus cotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique et cuiusquemodi generis hominum, qui modo per aetatem arma ferre poterant, habere atque sub manum Scipioni in castra summittere non intermittit. Legati interim ex oppido Thisdra, in quo tritici modium milia CCC comportata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque, ad Caesarem venere, quantaque copia frumenti apud se sit, docent simulque orant, ut sibi praesidium mittat, quo facilius et frumentum et copiae suae conserventur. Quibus Caesar in praesentia gratias egit praesidiumque brevi tempore se missurum dixit, cohortatusque ad suos cives iubet proficisci. P. Sittius interim cum copiis Numidiae fines ingressus castellum in montis loco munito locatum, in quod Iuba belli gerendi gratia et frumentum et res ceteras, quae ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando est potitus.

XXXVII. Caesar postquam legionibus veteranis duabus, equitatu levique armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves [VI] onerarias statim iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandum proficisci; ipse VI. Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat, speculatores apparitoresque omnes ut sibi praesto essent. Itaque omnibus insciis neque suspicantibus vigilia tertia iubet omnes legiones ex castris educi atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse praesidium habuit et quod primum ad amiciam eius accessit. Inde parvulam proclivitatem degressus sinistra parte campi propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planicie patet milia passuum XII; quem iugum cingens a mari ortum neque ita

praealtum velut theatri efficit speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in quibus singulae turres speculaeque singulae perveteres erant collocatae, quarum apud ultimam praesidium et statio fuit Scipionis. 5

XXXVIII. Post Caesar ad iugum, de quo docui, ascendit atque in unumquemque collem turremque castella facere coepit, atque ea minus semihora efficit. Postquam non ita longe ab ultimo colle turrique fuit, quae proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse praesidium stationemque Numidarum, Caesar paulisper commoratus perspectaque natura loci equitatu in statione disposito legionibus opus adtribuit brachiumque medio iugo ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex castris educto acieque equestri instructa a suis munitionibus circiter passus mille progrediuntur pedestremque copiam in secunda acie minus CCCC passus constituunt. 1 2 3

XXXVIIII. Caesar in opere milites adhortari neque adversariorum copiis moveri. Iam cum non amplius passus MD inter hostium aciem suasque munitiones esse animadvertisset intellexissetque, ad impediendos milites suos et ab opere depellendos hostem propius accedere, necesseque haberet legiones a munitionibus deducere, imperat, turmae Hispanorum ad proximum collem propere occurrerent praesidiumque inde deturbarent locumque caperent, eodemque iubet levis armaturae paucos consequi subsidio. Qui missi celeriter Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt locumque sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu avertit atque suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar conspexit, Labienum ab suis copiis longius iam abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit. 1 2 3 4 5

1 XXXX. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna turribus IIII extructa; quae Labieni prospectum impediebat, ne posset animum advertere, 2 ab equitatu Caesaris se intercludi. Itaque non prius vidit turmas Iulianas, quam suos caedi a tergo sensit. Ex qua re subito in terrorem converso equitatu Numi- 3 darum, recta in castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco et post tergum circumventi fortiterque restantes conciduntur uni- 4 versi. Quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris erant instructae, animum adverterunt, metu ac terrore obcaecatae omnibus portis in sua castra fugere coepe- 5 runt. Postquam Scipione eiusque copiis campo collibusque exturbatis atque in castra compulsis cum receptui Caesar cani iussisset equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque; qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se contulerant, nonnulli, qui ex Curionis proelio capti conservatique parem gratiam in fide servanda praestare voluerant. 6 Horum corpora mirifica specie amplitudineque caesa toto campo ac prostrata diverse iacebant.

1 XXXXI. His rebus gestis Caesar postero die ex omnibus praesidiis cohortes deduxit atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio suis male acceptis, occisis convulneratisque intra suas continere se muni- 2 tiones coepit. Caesar instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiones accessit leniter. Iamque minus mille passuum ab oppido Uzitta, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae, cum Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari reliquisque rebus sublevari eius exercitus consuerat, eductis omnibus copiis quadruplici acie instructa ex instituto suo, prima equestri turmatim directa elephantisque turritis inter- 3 positis armatisque, suppetias ire contendit — quod ubi Caesar animadvertit, arbitratus, Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo

loco, quo paulo ante commemoravi, ante oppidum constitit — suamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorum constituit.

XXXXII. Cum iam prope solis occasum Caesar 1
expectavisset neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset locoque se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo comminus consistere audere, non est visa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam oppido texisse et sibi difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare et in acie in cornu dextro ac sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim cum milites a mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis 2
suis copiis in castra postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

XXXXIII. Interim Considius, qui Acillam ..... et VIII cohortibus stipendiariis Numidis Gaetulisque obsidebat, ubi C. Messius [qui] cohortibus praeerat, diu multumque expertus magnisque operibus saepe admotis et his ab oppidanis incensis cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri proelio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo ceterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis Acillam, quam obsidebat, deseruit atque itinere per regnum Iubae facto copias cum Scipione partitus Adrumetum se recepit.

XXXXIIII. Interea ex secundo commeatu, quem a 1
Sicilia miserat Alienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida, eques Romanus, ab residua classe cum erravisset delataque esset vento ad Thapson, a Vergilio scaphis naviculisque actuariis excepta est et abducta. Item altera navis trieris ex eadem classe 2
errabunda ac tempestate delata ad Aegimurum a classe Vari et M. Octavi est capta, in qua milites veterani cum uno centurione et nonnulli tirones fuerunt; quos

Varus adservatos sine contumelia deducendos curavit
3 ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt et ante
suggestum constiterunt, *Non vestra*, inquit, *sponte*
vos certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris
inpulsu et imperio coactos cives et optimum quemque
4 *nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram*
detulit potestatem, si, id quod facere debetis, rem-
publicam cum optimo quoque defendetis, certum est
vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sen-
tiatis, proloquimini.

1 XXXXV. Hac habita oratione Scipio, cum existi-
masset, pro suo beneficio sine dubio ab his gratias
2 sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis
centurio legionis XIIII., *Pro tuo*, inquit, *summo bene-*
ficio, Scipio, tibi gratias ago — non enim imperа-
torem te appello —, quod mihi vitam incolumitatemque
belli iure capto polliceris, et forsan uterer isto bene-
3 *ficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone*
contra Caesarem imperatorem meum, apud quem ordi-
nem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate vi-
ctoriaque amplius XXX. *tot annis depugnavi, adversus*
4 *armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum,*
et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor.
Contra cuius enim copias contendas, si minus antea
5 *expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis co-*
hortem unam, quam putas esse firmissimam, et consti-
tue contra me; ego autem ex meis commilitonibus, quos
nunc in tua potestate tenes, non amplius X *sumam. Tunc*
intelleges ex virtute nostra, quid ex tuis copiis sperare
debeas.

1 XXXXVI. Postquam haec centurio praesenti animo
adversus opinionem eius est locutus, ira percitus Sci-
pio atque animi dolore incensus annuit centurionibus,
quid fieri vellet, atque ante pedes centurionem inter-
fecit reliquosque veteranos a tironibus iubet secerni.
2 *Abducite istos*, inquit, *nefario scelere contaminatos et*
caede civium saginatos. Sic extra vallum deducti sunt
3 et cruciabiliter interfecti. Tirones autem iubet inter

legiones dispertiri et Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Caesar commotus eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiae causa in salo esse iusserat, ut suis onerariis longisque navibus praesidio essent, ob neglegentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu gravissimumque in eos edictum proponendum curavit. 4

XXXXVII. Per id tempus fere Caesaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque vergiliarum signo confecto circiter vigilia secunda noctis nimbus cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non more superiorum temporum in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo propiusque hostem accedendo castra communiebat, opereque faciendo milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportabat, ut praeter ipsum militem et arma nec vas nec mancipium neque ullam rem, quae usui militi esse consuevit, in naves inponi pateretur. In Africa autem non modo sibi quicquam non adquisierant aut paraverant, sed etiam propter annonae caritatem ante parta consumpserant. Quibus rebus attenuati oppido perquam pauci sub pellibus adquiescebant; reliqui ex vestimentis tentoriolis factis atque arundinibus scopisque contextis permanebant. Itaque subito imbre grandineque consecuta gravatis pondere tentoriis aquarumque vi subrutis disiectisque, nocte intempesta ignibus extinctis, rebus, quae ad victum pertinent, omnibus corruptis per castra passim vagabantur scutisque capita contegebant. Eadem nocte V. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. 1 2 3 4 5 6

XXXXVIII. Rex interim Iuba de equestri proelio Scipionis certior factus evocatusque ab eodem litteris praefecto Saburra cum parte exercitus contra Sittium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet exercitui Scipionis ac terrorem Caesaris, cum tribus legionibus equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis 1

peditibusque levis armaturae grandi numero elephantisque XXX egressus e regno ad Scipionem est profectus.
2 Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positis cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe
3 ab Scipione consedit. — Erat in castris Caesaris superiore tempore magnus terror, et expectatione copiarum regiarum exercitus eius magis suspensiore animo ante adventum Iubae commovebatur; postquam vero castra castris contulit, despectis eius copiis omnem timorem deponit. Ita, quam antea absens habuerat auctoritatem,
4 eam omnem praesens dimiserat.—Quo facto cuivis facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque
5 regis adventu. Nam postero die universas suas regisque copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit ac paulo longius progressus ab suis munitionibus haud ita diu commoratus se recipit in castra.

1 XXXXVIIII. Caesar postquam animadvertit, Scipioni auxilia fere, quae expectasset, omnia convenisse neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copiis progredi coepit et brachia protinus ducere et castella munire propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit, *ne* adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occuparent atque
2 ita longius sibi progrediendi eriperent facultatem. Eiusdem collis occupandi [gratia] Labienus consilium ceperat et, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

1 L. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis speluncae in modum subrutis, quae erat transgredienda Caesari, antequam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur; ultraque
2 eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic cum Labienus animadvertisset, Caesarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus levique armatura consedit, et praeterea post montem [collesque Caesari subito se ostenderet] equites in occulto collocaverat,

ut, cum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, et re duplici perturbatus Caesar eiusque exercitus neque retro regrediundi neque ultra procedendi oblata facultate circumventus concideretur. Caesar postquam equitatu ante praemisso inscius insidiarum cum ad eum locum venisset, abusi sive obliti praeceptorum Labieni sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac singuli de rupe prodire et summa petere collis. Quos Caesaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti; deinde protinus collem petere contenderunt atque eum decusso Labieni praesidio celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

LI. Hac re per equites gesta Caesar legionibus opera distribuit atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per medium campum e regione oppidi Uzittae, quod inter sua castra et Scipionis in planicie positum erat tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci, et ita dirigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque eius oppidi convenirent. Id hac ratione opus instruebat, ut, cum propius oppidum copias admovisset oppugnareque coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur, praeterea, quo facilius conloquia fieri possent, et si qui perfugere vellent, id quod antea saepe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas causas, quod is locus depressus erat puteique ibi [nonnulli] fieri conplures poterant: aquatione enim longa et angusta utebatur. Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat; equites barbari levisque armaturae proeliis minutis comminus dimicabant.

LII. Caesar ab eo opere cum iam sub vesperum

copias in castra reduceret, magno incursu cum omni equitatu levique armatura Iuba, Scipio, Labienus in
2 legionarios impetum fecerunt. Equites Caesariani vi universae subitaeque hostium multitudinis pulsi parum-
3 per cesserunt. Quae res aliter adversariis cecidit: namque Caesar ex medio itinere copiis reductis equitibus suis auxilium tulit; equites autem adventu legionum animo addito conversis equis in Numidas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt atque eos convulneratos usque in castra regia reppulerunt multos-
4 que ex iis interfecerunt. Quod nisi in noctem proelium esset coniectum pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset, Iuba cum Labieno capti in potestatem Caesaris venissent, equitatusque cum levi arma-
5 tura funditus ad internicionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IIII. et VI. Scipionis milites diffugere partim in castra Caesaris, partim, in quas quisque poterat regiones, pervenire; itemque equites Curioniani diffisi Scipioni eiusque copiis complures se eodem conferebant.

LIII. Dum haec circum Uzittam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duae, X. et VIIII., ex Sicilia navibus onerariis profectae, cum iam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae Caesarianas naves, quae in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum ut insidiandi gratia ibi commorantium classem inciderent, inprudentes vela in altum dederunt ac diu multumque iactati tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad Caesarem perveniunt.

1 LIIII. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo causulam nactus Caesar, quod C. Avienus, tribunus militum X. legionis, navem *ex* commeatu familia sua atque iumentis occupavisset neque militem unum ab Sicilia sustulisset, postero die de suggestu convocatis omnium legionum tribunis centurio-
2 nibusque, *Maxime vellem*, inquit, *homines suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem fecissent*

meaeque lenitatis, modestiae patientiaeque rationem habuissent. Sed quoniam ipsi sibi neque modum neque 3
terminum constituunt, quo ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum more militari constituam. C. 4
Aviene, quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti rapinasque per municipia fecisti quodque mihi reique publicae inutilis fuisti et pro militibus tuam familiam iumentaque in naves inposuisti, tuaque opera militibus tempore necessario respublica caret, ob eas res ignominiae causa ab exercitu meo te removeo hodieque ex Africa abesse et, quantum pote, proficisci iubeo. Itemque te, Aule Fontei, quod tribunus militum seditiosus malusque civis fuisti, te ab exercitu dimitto. Tite Saliene, M. Tiro, C. Clu- 5
sinas, cum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti ita vos gesseritis, ut neque bello fortes neque pace boni aut utiles fueritis et magis in seditione concitandisque militibus adversum vestrum imperatorem quam pudoris modestiaeque fueritis studiosiores, indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque facio et, quantum pote, abesse ex Africa iubeo. Itaque tradit eos centurionibus et sin- 6
gulis non amplius singulos additos servos in navem inponendos separatim curavit.

LV. Gaetuli interim perfugae, quos cum litteris 1
mandatisque a Caesare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt. Quorum auctoritate facile adducti Caesarisque nomine persuasi a rege Iuba desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis Iuba distentus 2
triplici bello necessitateque coactus de suis copiis, quas contra Caesarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quae essent praesidio contra Gaetulos.

LVI. Caesar brachiis perfectis promotisque usque 1
eo, quo telum ex oppido adici non posset, castra munit, ballistis scorpionibusque crebris ante frontem castrorum contra oppidum collocatis defensores muri deterrere non intermittit eoque quinque legiones ex supe-

2 rioribus castris deducit. Qua facultate oblata inlustrio-
res notissimique conspectum amicorum propinquorumque
3 efflagitabant atque inter se colloquebantur. Quae res
quid utilitatis haberet, Caesarem non fallebat: nam-
que Gaetuli ex equitatu regio nobiliores equitumque
praefecti, quorum patres cum Mario ante meruerant
eiusque beneficio agris finibusque donati post Sullae
victoriam sub Hiempsalis regis erant dati potestatem,
occasione capta nocte iam luminibus accensis cum equis
calonibusque suis circiter mille perfugiunt in Caesaris
castra, quae erant in campo proxime [locum] Uzittae locata.

1 LVII. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant,
cognoverunt, cum commoti ex tali incommodo essent,
fere per id tempus M. Aquinum cum C. Saserna con-
2 loquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinum, nihil
adtinere, eum cum adversariis colloqui. Cum nihilo
minus eius sermonem nuntius ad Sc*ipionem* referret,
sed restare, ut reliqua, quae vellet, perageret, viator
praeterea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret au-
3 diente Saserna: *Vetat te rex conloqui.* Quo nuntio
perterritus discessit et dicto audiens fuit regi. Usu
venisse hoc civi Romano et ei, qui ab populo Romano
honores accepisset, incolumi patria fortunisque omni-
bus Iubae barbaro potius obedientem fuisse, quam aut
Scipionis obtemperasse nuntio aut caesis eiusdem par-
4 tis civibus incolumem reverti malle! Atque etiam su-
perbius Iubae factum non in M. Aquinum, hominem
novum parvumque senatorem, sed in Scipionem, ho-
minem illa familia, dignitate, honoribus praestantem.
5 Namque cum Scipio sagulo purpureo ante regis adven-
tum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non
oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur.
6 Itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum
transferret et Iubae, homini superbissimo inertissimo-
que, obtemperaret.

1 LVIII. Postero die universas omnium copias de
castris omnibus educunt et supercilium quoddam ex-
celsum nacti non longe a Caesaris castris aciem con-

stituunt atque ibi consistunt. Caesar item producit 2
copias celeriterque iis instructis ante suas munitiones, quae erant in campo, constituit, sine dubio existimans, ultro adversarios, cum tam magnis copiis auxiliisque regis essent praediti promptiusque prosiluissent, ante se concursuros propiusque se accessuros. Equo 3
circumvectus legionesque cohortatus signo dato accessum hostium aucupabatur. Ipse enim a suis munitionibus 4
longius non sine ratione *non* procedebat, quod in oppido Uzittae, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatae; eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum, verebaturque, ne, si praetergressus esset, ex oppido eruptione facta ab latere eum adorti conciderent. Praeterea haec quoque eum causa 5
tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat.

LVIIII. Non arbitror esse praetermittendum, quem- 1
admodum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat 2
in fronte suas et Iubae legiones, post eas autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media ab legionariis militibus videretur [in cornibus autem duplex esse existimabatur]. Elephantos dextro sinistro- 3
que cornu collocaverat aequalibus inter eos intervallis interiectis, post autem elephantos armaturas leves Numidasque auxiliares substituerat. Equitatum frenatum 4
universum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrum enim cornu oppido Uzitta claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. Praeterea Numidas levisque 5
armaturae infinitam multitudinem ad dextram partem suae aciei opposuerat fere interiecto non minus mille passuum spatio et ad collis radices magis adpulerat longiusque ab adversariorum suisque copiis promovebat, id hoc consilio, ut, cum acies duae inter se concurrissent, initio certaminis paulo longius eius equitatus circumvectus ex inproviso clauderet multitudine

sua exercitum Caesaris atque perturbatum iaculis configeret. Haec fuit ratio Scipionis eo die proeliandi.

1 LX. Caesaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar et ad dextrum perveniam. Habuit legionem X., VIIII. in sinistro cornu, XXV., XXVIII., XIII., XIIII., XXVIIII., XXVI. in media 2 acie. In suo autem dextro cornu *e* secunda acie veteranarum legionum partem cohortium collocaverat, prae- 3 terea ex tironum paucas adiecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat et usque ad aciei suae mediam legionem porrexerat et ita con- 4 locaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiuvabatur, sinistrum autem, equitatus hostium multitudini uti resisti posset, laborabat, eodemque suum omnem equitatum contulerat et, quod ei parum confidebat, praesidio his equitibus legionem V. praemiserat levemque armaturam inter equites interposue- 5 rat. Sagittarios varie passimque locis certis maximeque in cornibus collocaverat.

1 LXI. Sic utrorumque exercitus instructi non plus passuum CCC interiecto spatio, quod forsitan ante id tempus acciderit numquam, quin dimicaretur, a mane 2 usque ad horam X. die perstiterunt. Iamque Caesar cum exercitum intra munitiones suas reducere coepisset, subito universus equitatus ulterior Numidarum Gaetulorumque sine frenis ab dextra parte se movere propiusque Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre coepit, frenatus autem Labieni eques in loco 3 permanere legionesque distinere: cum subito pars equitatus Caesaris cum levi armatura contra Gaetulos iniussu ac temere longius progressi paludemque transgressi multitudinem hostium pauci sustinere non potuerunt, levique armatura deserta pulsi convulneratique uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armatu- 4 rae XXVII occisis ad suos refugerunt. Quo secundo equestri proelio facto Scipio in castra laetus nocte 5 copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus

fortuna tribuere non decrevit: namque postero die Caesar cum partem equitatus sui Leptim misisset, in itinere praedatores equites Numidas Gaetulosque ex improviso adorti circiter C partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Caesar interim cotidie legiones 6
in campum deducere atque opus facere vallumque et fossam per medium campum ducere adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item 7
munitiones contra facere et, ne iugo a Caesare excluderetur, adproperare. Ita duces utrique et in ope- 8
ribus occupati esse, et nihilo minus equestribus proeliis inter se cotidie dimicabant.

LXII. Interim Varus classem, quam antea Uticae 1
hiemis gratia subduxerat, cognito legionis XIII. et XIIII. ex Sicilia adventu celeriter deducit ibique Gaetulis remigibus epibatisque complet insidiandique gratia progressus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cuius ad- 2
ventus inscius Caesar Lucium Cispium cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in stationem praesidii gratia commeatus sui mittit, itemque Quintum Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de causa praemittit. Cispius, quo erat missus, celeriter pervenit; Aquila 3
tempestate iactatus promunturium superare non potuit atque angulum quendam tutum a tempestate nactus cum classe se longius a prospectu removit. Reliqua 4
classis in salo ad Leptim egressis remigibus passimque in litore vagantibus, partim in oppidum victus sui mercandi gratia progressis vacua a defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis occasionem 5
nactus vigilia secunda Adrumeto ex cothone egressus cum primo mane Leptim universa classe vectus naves onerarias, quae longius a portu in salo stabant, incendit et penteres duas vacuas a defensoribus nullo repugnante cepit.

LXIII. Caesar interim celeriter per nuntios in ca- 1
stris, cum opera circumiret, certior factus, quae aberant a portu milia passuum VI, equo admisso omissis omnibus rebus celeriter pervenit Leptim ibique horta-

tur, omnes ut se naves consequerentur; postea ipse parvulum navigiolum conscendit, in cursu Aquilam multitudine navium perterritum atque trepidantem nactus
2 hostium classem sequi coepit. Interim Varus celeritate Caesaris audaciaque commotus cum universa classe conversis navibus Adrumetum versus fugere contendit.
3 Quem Caesar in milibus passuum IIII consecutus reciperata quinqueremi cum suis omnibus epibatis atque etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis triremem hostium proximam, quae in repugnando erat commorata, onustam remigum epibatarumque cepit.
4 Reliquae naves hostium promunturium superarunt atque Adrumetum in cothonem se universae contulerunt.
5 Caesar eodem vento promunturium superare non potuit atque in salo in ancoris ea nocte commoratus prima luce Adrumetum accedit, ibique navibus onerariis, quae erant extra cothonem, incensis omnibusque reliquis ab iis aut subductis aut in cothonem compulsis paulisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

1 LXIIII. In ea nave captus est P. Vestrius, eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat, inde ex proelio effugerat in Africamque ad Varum venerat; quem ob periurii perfidiam
2 Caesar iussit necari. P. Vestrio autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipse suam causam probaverat Caesari, se a Nasidi classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea sibi facultatem nullam datam transeundi, ignovit.

1 LXV. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus fere villis sub terra specus frumenti condendi gratia clam habeant atque id propter bella maxime hostiumque subitum adventum praeparent.
2 Qua de re Caesar per indicem certior factus tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab castris suis milia passuum X atque inde magno numero frumenti onustos

recipit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus pro- 3
gressus a suis castris milia passuum VII per iugum et
collem, per quem Caesar pridie iter fecerat, ibi ca-
stra duarum legionum facit atque ipse cotidie existi-
mans, Caesarem eadem saepe frumentandi gratia com-
meaturum, cum magno equitatu levique armatura insi-
diaturus locis idoneis considit.

LXVI. Caesar interim de insidiis Labieni ex per- 1
fugis certior factus paucos dies ibi commoratus, dum
hostes cotidiano instituto saepe idem faciendo in neg-
legentiam adducerentur, subito mane imperat, porta
decumana legiones se [V]III veteranas cum parte equi-
tatus sequi, atque equitibus praemissis neque opinantes
insidiatores subito in convallibus latentes *ex* levi arma-
tura concidit circiter D, reliquos in fugam turpissimam
coniecit. Interim Labienus cum universo equitatu 2
fugientibus suis suppetias occurrit. Cuius vim multi- 3
tudinis cum equites pauci Caesariani iam sustinere
non possent, Caesar instructas legiones hostium copiis
ostendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato
suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Nu- 4
midas eos, qui loco amisso fuga se receperant in ca-
stra, in cruce omnes suffixit.

LXVII. Caesar interim, quoniam inopia frumenti 1
premebatur, copias omnes in castra conducit atque
praesidio Lepti, Ruspinae, Acillae relicto, Cispio Aqui-
laeque classe tradita, ut alter Adrumetum, alter Tha-
psum mari obsiderent, ipse castris incensis quarta noctis
vigilia acie instructa impedimentis in sinistra parte
conlocatis ex eo loco proficiscitur et pervenit ad oppi-
dum Aggar, quod a Gaetulis saepe antea oppugnatum
summaque vi per ipsos oppidanos erat defensum. Ibi 2
in campo castris unis positis ipse frumentatum circum
villas cum parte exercitus profectus magno invento
ordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque re-
creato exercitu redit in castra. Scipio interim cognito 3
Caesaris discessu cum universis copiis per iugum
Caesarem subsequi coepit atque ab eius castris milia

passuum VI longe trinis castris dispertitis copiis consedit.

1 LXVIII. Oppidum erat Zeta, quod aberat a Scipione milia passuum X, ad eius regionem et partem castrorum collocatum, a Caesare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XIIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia
2 misit. Quod postquam Caesar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca coll[oc]atis atque ibi praesidio relicto ipse quarta vigilia egressus praeter hostium castra proficiscitur cum copiis et oppi-
3 dum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari et, cum eo contendere conaretur, animadvertit, copias hostium his legionibus occurrere
4 suppetias. Quae res eius impetum retardavit. Itaque capto C. Minucio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praeerat, et P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, et camelis XXII regis abductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto ipse se recipere coepit ad castra.

1 LXVIIII. Cum iam non longe a castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi, Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti agmini eius extremo se offerunt atque
2 ex collibus primis existunt. Quod postquam Caesar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis sarcinas legionarios in acervum iubet conportare atque
3 celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coeptum est fieri, primo impetu legionum equitatus et levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa et deiecta
4 est de colle. Cum iam Caesar existimasset, hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos, et iter coeptum pergere coepisset, iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidae levisque armaturae mirabili velocitate praediti, qui inter equites pugnabant et una pariterque cum equiti-
5 bus accurrere et refugere consueverant. Cum hoc

saepius facerent et proficiscentes Iulianos insequerentur, refugerent instantes, propius non accederent et singulari genere pugnae uterentur eosque iaculis convulnerare satis esse existimarent, Caesar intellexit, nihil aliud eos conari, nisi ut se cogerent castra eo loco ponere, ubi omnino aquae nihil esset, ut exercitus ieiunus, qui a quarta vigilia usque ad horam X. diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent.

LXX. Cum iam ad solis occasum esset, et non 1
totos C passus in horam [IIII] esset progressus, equitatu suo propter equorum interitum extremo agmine remoto, legiones in vicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hostium placide leniterque procedens per 2
legionarium militem commodius sustinebat. Interim 3
equitum Numidarum copiae dextra sinistraque per colles praecurrere coronaeque in modum cingere multitudine sua Caesaris copias, pars agmen extremum insequi. Caesaris autem non amplius III aut IIII mili- 4
tes veterani si se convertissent, amplius duum milium numero ad unum terga vertebant ac rursus ad aciem passim conversis equis se colligebant atque in spatio consequebantur et iacula in legionarios coniciebant. Ita Caesar modo procedendo modo resistendo tardius 5
itinere confecto noctis hora prima omnes suos ad unum in castra incolumes sauciis X factis reduxit. Labienus 6
circiter CCC amissis, multis vulneratis ac defessis instando omnibus ad suos se recepit. Scipio interim 7
legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia in conspectu Caesaris conlocaverat, reducit in castra.

LXXI. Caesar contra eiusmodi hostium genera co- 1
pias suas non ut imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere; quo pede se reciperent ab hoste et quemadmodum obversi adversariis et in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent modo recederent comminarenturque impetum, ac prope quo loco et quemadmodum tela mitterent, praecipere. Mirifice 2

enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum atque sollicitum habebat, quia et equites deterrebat proelium inire propter equorum interitum, quod eos iaculis interficiebat, et legionarium militem defatigabat propter velocitatem: gravis enim armaturae miles simulatque ab iis insectâtus constiterat in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu periculum facile vitabant.

1 LXXII. Quibus ex rebus Caesar vehementer commovebatur, quia, quodcumque proelium quotiens erat commissum, equitatu suo sine legionario milite hostium equitatui levique armaturae eorum nullo modo par esse 2 poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondum legiones hostium cognoverat, et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levique armatura, quae 3 erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam haec causa, quod elephantorum magnitudo 4 multitudoque animos militum detinebat in terrore. Cui uni rei tamen invenerat remedium: namque elephantos ex Italia transportari iusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiae cognosceret, et cui parti corporis eius telum facile adigi posset, ornatusque ac loricatus cum esset elephantus, quae pars corporis sine tegmine nuda relinqueretur, ut eo tela conicerentur; praeterea, ut iumenta bestiarum odorem stridoremque et speciem consuetudine capta non refor- 5 midarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam et milites bestias manibus pertractabant earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila praepilata coniciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

1 LXXIII. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Caesar tardiorque et consideratior erat factus et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque 2 excesserat. Nec mirum: copias enim habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus et contra Gallos, homines apertos minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum dimicare consuerunt; tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites

hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, et quid sequi, quid vitare conveniret. Itaque, quo haec celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc atque illuc raptaret, ideo quod hostium copias ab se suoque vestigio non discessuras existimabat. Atque post diem tertium productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, — propter hostium castra praetergressus aequo loco invitat ad dimicandum. Postquam abhorrere eos videt, reducit sub vesperum legiones in castra. 3 4

LXXIIII. Legati interim ex oppido Vaga, quod finitimum fuit Zetae, cuius Caesarem potitum esse demonstravimus, veniunt; petunt et obsecrant, ut sibi praesidium mittat: se res complures, quae utiles bello sint, administraturos. Per idem tempus deorum voluntate studioque erga Caesarem transfuga suos cives facit certiores, Iubam regem celeriter cum copiis suis, antequam Caesaris praesidium eo perveniret, ad oppidum adcucurrisse atque advenientem multitudine circumdata eo potitum omnibusque eius oppidi incolis ad unum interfectis dedisse oppidum diripiendum delendumque militibus. 1 2

LXXV. Caesar interim lustrato exercitu a. d. XII. Kal. April. postero die productis universis copiis progressus ab suis castris milia passuum V, a Scipionis circiter duum milium interiecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios ab se ad dimicandum invitatos supersedere pugnae animadvertit, reducit copias posteroque die castra movet atque ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat praesidium frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen eius extremum carpere coepit atque ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces portabant, interceptis sarcinis addito animo propius audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat, milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quae 1 2 3 4

res Caesarem non fefellerat: namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse iusserat. Itaque eos in equitatum Labieni inmissos turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus conversis equis signorum conspectu perterritus turpissime fugere contendit. Multis eius occisis, compluribus vulneratis milites legionarii ad sua se recipiunt signa atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul subsequi non destitit.

LXXVI. Postquam Caesar ad oppidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis interfecto praesidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis, qui ibi praeerat, atque a multitudine circumvento interfectoque oppido potitur atque ibi frumento exercitui dato postero die ad oppidum Thisdram pervenit; in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi praesidio cohorteque sua gladiatorum. Caesar oppidi natura perspecta atque inopia ab oppugnatione eius deterritus protinus profectus circiter milia passuum IIII ad aquam facit castra atque inde die quarto egressus redit rursus ad ea castra, quae ad Aggar habuerat. Idem facit Scipio atque in antiqua castra copias reducit.

LXXVII. Thabenenses interim, qui sub dicione et potestate Iubae esse consuessent, in extrema eius regni regione marituma locati interfecto regio praesidio legatos ad Caesarem mittunt, rem a se gestam docent, petunt orantque, ut suis fortunis populus Romanus, *cum* bene meriti essent, auxilium ferret. Caesar eorum consilio probato Marcium Crispum tribunum cum cohortibus tribus et sagittariis tormentisque compluribus praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti aut commeatu dato cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad milia IIII, equites CCCC, funditores sagittariique mille uno commeatu Caesari occurrerunt. Itaque cum his copiis et omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, V[III] milibus passuum ab suis

castris, ab Scipionis vero II milibus passuum longe constitit in campo.

LXXVIII. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter II milium numero habere consuerat. Eo equitatu dextra sinistra directo ab oppidi lateribus ipse legiones ex castris eductas atque in iugo inferiore instructas non longius fere mille passus ab suis munitionibus progressus in acie constituit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur et tempus diei in otio consumebatur, Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erant, facere inpressionem levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem summittit. Quod ubi coeptum est fieri, et equis concitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem, turmas Iulianas circumfundi et nihilo minus fortissime acerrimeque pugnare. Quod ubi Caesar animadvertit, CCC, quos ex legionibus habere expeditos consuerat, ex proxima legione, quae ei proelio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere sauciisque ac defatigatis integros recentioribusque viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CCCC vim hostium ad IIII milia numero sustinere non poterant et a levi armatura Numidarum vulnerabantur minutatimque cedebant, Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter succurrerent. Quo facto sui sublati universi in hostes inpressione facta in fugam adversarios dederunt; multis occisis, compluribus vulneratis insecuti per III milia passuum usque ad colles hostibus adactis se ad suos recipiunt. Caesar in horam X. commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo proelio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus compluresque duces ac fortissimus quisque interfecti vulneratique sunt.

LXXVIIII. Postquam nulla condicione cogere ad-

versarios poterat, ut in aequum locum descenderent legionumque periculum facerent, neque ipse propius hostem castra ponere propter aquae penuriam se posse animadvertebat, adversarios non virtute eorum confidere, sed aquarum inopia fretos despicere se intellexit, II Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Aggar, XVI milia nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit oppidumque eo die circummunire coepit locaque idonea opportunaque complura praesidiis occupare, hostes ne intrare ad se
2 ac loca interiora capere possent. Scipio interim cognitis Caesaris consiliis ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Vergilium amitteret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus milia passuum VIII a Thapso binis castris consedit.

1 LXXX. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiae quaedam non amplius mille et D passus intererant; quas Scipio intrare et Thapsitanis auxi-
2 lium ferre conabatur. Quod futurum Caesarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito ibique III *legionum* praesidio relicto ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummunivit.
3 Scipio interim exclusus ab incepto itinere supra stagnum postero die et nocte confecto caelo albente non longe a castris praesidioque, quod supra commemoravi, M passibus ad mare versus consedit et castra munire
4 coepit. Quod postquam Caesari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto ipse cum expedita
5 copia in locum citatim contendit, classisque parte ad Thapsum relicta reliquas naves iubet post hostium tergum quam maxime ad litus adpelli signumque suum observare, quo signo dato subito clamore facto ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

1 LXXXI. Quo postquam Caesar pervenit et animadvertit aciem pro vallo Scipionis [contra] elephantosque

dextro sinistroque cornu collocatos, et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire, ipse acie triplici collocata, legione X. XIII.que dextro cornu, XIIII. et VIIII. sinistro oppositis, V. legionis in quarta acie ad ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis levique armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans blandeque appellans animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem aemularentur eorumque famam, locum, nomen victoria parta cuperent possidere. 2

LXXXII. Itaque in circumeundo exercitu animadvertit, hostes circa vallum trepidare atque ultro citroque pavidos concursare et modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. Cum idem a pluribus animadverti coeptum esset, subito legati evocatique obsecrare Caesarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a dis inmortalibus portendi. Dubitante Caesare atque eorum studio cupiditatique resistente sibique eruptione pugnari non placere clamitante et etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu iniussu Caesaris tubicen a militibus coactus canere coepit. Quo facto ab universis cohortibus signa in hostem coepere inferri, cum centuriones pectore adverso resisterent vique continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quicquam proficerent. 1 2 3 4

LXXXIII. Quod postquam Caesar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores sagittariique concita tela in elephantos frequentes iniciunt. Quo facto bestiae stridore fundarum lapidumque perterritae sese convertere et suos post se frequentes stipatosque proterere et in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu 1 2 3

cum elephantis erant, praesidio deserti principes fugiunt.
4 Ita celeriter bestiis circumitis legiones vallo hostium sunt potitae, et paucis acriter repugnantibus interfectisque reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

1 LXXXIIII. Non videtur esse praetermittendum de virtute militis veterani V. legionis. Nam cum in sinistro cornu elephans vulnere ictus et dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset eumque sub pede subditum dein genu innixus pondere suo proboscide erecta vibrantique stridore maximo premeret atque enecaret,
2 miles hic non potuit pati, quin se armatus bestiae offerret. Quem postquam elephans ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide
3 circumdat atque in sublime extollit. Armatus, qui in eiusmodi periculo constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat circumdatus, caedere,
4 quantum viribus poterat, non destitit. Quo dolore adductus elephans milite abiecto maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

1 LXXXV. Interim, Thapso qui erant praesidio, ex oppido eruptionem porta marituma faciunt et, sive ut suis subsidio occurrerent, sive ut oppido deserto fuga salutem sibi parerent, egrediuntur, atque ita per mare
2 umbilici fine ingressi terram petebant. Qui a servitiis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere rursus in oppidum se recepe-
3 runt. Interim Scipionis copiis prostratis passimque toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones
4 consequi spatiumque se non dare colligendi. Qui postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent ducemque aliquem requirerent, quem respicerent, cuius auctoritate imperioque rem gererent: qui postquam animadverterunt, neminem ibi esse praesidio, protinus armis
5 abiectis in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri vident. Desperata salute in quodam colle consistunt atque armis

demissis salutationem more militari faciunt. Quibus 6
miseris ea res parvo praesidio fuit. Namque milites
veterani ira et dolore incensi non modo, ut parcerent
hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu
inlustres urbanos, quos auctores appellabant, com-
plures aut vulnerarunt aut interfecerunt; in quo numero 7
fuit Tullius Rufus quaestorius, qui pilo traiectus con-
sulto a milite interiit; item Pompeius Rufus brachium
gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem adcucur-
risset, interfectus esset. Quo facto complures equites 8
Romani senatoresque perterriti ex proelio se recepe-
runt, ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi
adsumpsissent inmoderate peccandi inpunitatis propter
maximas res gestas *spe*, ipsi quoque interficerentur.
Itaque ii omnes Scipionis milites, cum fidem Caesaris 9
inplorarent, inspectante ipso Caesare et a militibus
deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt in-
terfecti.

LXXXVI. Caesar trinis castris potitus occisisque 1
hostium L milibus fugatisque conpluribus se recepit L
militibus amissis, paucis sauciis in castra et statim
ex itinere ante oppidum Thapsum constitit elephantos-
que LX[IV] ornatos armatosque [cum turribus orna-
mentisque capit] captos ante oppidum instructos con-
stituit, id hoc consilio, si posset Vergilius, quique
cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum indicio
a pertinacia deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit 2
invitavitque ad deditionem suamque lenitatem et cle-
mentiam commemoravit. Quem postquam animadvertit
responsum sibi non dare, ab oppido discessit. Postero 3
die divina re facta contione advocata in conspectu
oppidanorum milites collaudat totumque exercitum vetera-
num donavit, praemia fortissimo cuique ac bene merenti
pro suggestu tribuit, ac statim inde digressus Rebilo
proconsule cum III ad Thapsum legionibus et Cn. Do-
mitio cum duabus Thisdrae, ubi Considius praeerat,
ad obsidendum relictis, M. Messala Uticam ante prae-
misso cum equitatu, ipse eodem iter facere contendit.

1 LXXXVII. Equites interim Scipionis, qui ex proe-
lio fugerant, cum Uticam versus iter facerent, perve-
2 niunt ad oppidum Paradam. Ubi cum ab incolis non
reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris prae-
cucurrisset, vi oppido potiti in medio foro lignis coa-
cervatis omnibusque rebus eorum congestis ignem
subiciunt atque eius oppidi incolas cuiusque generis
aetatisque vivos constrictosque in flammam coniciunt
atque ita acerbissimo adficiunt supplicio; deinde pro-
3 tinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato,
quod in Uticensibus propter beneficium legis Iuliae
parum suis partibus praesidii esse existimaverat, plebem
inermem oppido eiecerat et ante portam bellicam castris
fossaque parvula duntaxat munierat ibique custodiis
circumdatis habitare coëgerat; senatum autem oppidi
4 custodia tenebat. Eorum castra hi equites adorti ex-
pugnare coeperunt, ideo quod eos Caesaris partibus
favisse sciebant, ut eis interfectis eorum pernicie do-
5 lorem suum ulciscerentur. Uticenses animo addito ex
Caesaris victoria lapidibus fustibusque equites reppule-
6 runt. Itaque posteaquam castra non potuerant potiri,
Uticam se in oppidum coniecerunt atque ibi multos
Uticenses interfecerunt domosque eorum expugnaverunt
7 ac diripuerunt. Quibus cum Cato persuadere nulla
ratione quiret, ut secum oppidum defenderent et caede
rapinisque desisterent, et, quid sibi vellent, sciret,
sedandae eorum inportunitatis gratia singulis C divisit.
8 Idem Sulla Faustus fecit ac de sua pecunia largitus
est, unaque cum iis ab Utica proficiscitur atque in
regnum ire intendit.

1 LXXXVIII. Complures interim ex fuga Uticam per-
veniunt. Quos omnes Cato convocatos una cum CCC,
qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contule-
rant, hortatur, ut servitia manumitterent oppidumque
2 defenderent. Quorum cum partem adsentire, par-
tem animum mentemque perterritam atque in fugam
destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere
destitit navesque iis attribuit, ut, in quas quisque partes

vellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissi- 3
me constitutis, liberis suis Lucio Caesari, qui tum ei pro
quaestore fuerat, commendatis, et sine suspicione, vultu
atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat,
cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum
tulit atque ita se traiecit. Qui cum anima nondum 4
expirata concidisset, et impetu facto in cubiculum ex
suspicione medicus familiaresque continere atque vul-
nus obligare coepissent, ipse suis manibus vulnus
crudelissime divellit atque animo praesenti se inter-
emit. Quem Uticenses, quamquam oderant partium 5
gratia, tamen propter eius singularem integritatem,
et quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat quodque
Uticam mirificis operibus munierat turresque auxerat,
sepultura adficiunt. Quo interfecto L. Caesar aliquid 6
sibi ex ea re auxili ratus convocato populo contione
habita cohortatur omnes, ut portae aperirentur: se in
C. Caesaris clementia magnam spem habere. Itaque 7
portis patefactis Utica egressus Caesari imperatori
obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uti-
cam pervenit omnibusque portis custodias ponit.

LXXXVIIII. Caesar interim a Thapso progressus 1
Ussetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti nume-
rum, armorum, telorum ceterarumque rerum cum parvo
praesidio habuerat. Id adveniens potitur, deinde Adru- 2
metum pervenit. Quo cum sine mora introisset, armis,
frumento pecuniaque considerata Q. Ligario, C. Con-
sidio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde 3
eodem die Adrumeto egressus Livineio Regulo cum
legione ibi relicto Uticam ire contendit. Cui in iti- 4
nere fit obvius L. Caesar et subito se ad genua proie-
cit vitamque sibi neque amplius quicquam deprecatur.
Cui Caesar facile et pro natura sua et pro instituto 5
concessit, item Caecinae, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellae
patri et filio, M. Eppio, M. Aquino, Catonis filio Dama-
sippique liberis ex sua consuetudine tribuit circiter-
que luminibus accensis Uticam pervenit atque extra
oppidum ea nocte mansit.

1 LXXXX. Postero die mane in oppidum introiit contioneque advocata Uticenses incolas cohortatus gratias pro eorum erga se studio agit, cives autem Romanos negotiatores et eos, qui inter CCC pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos et de eorum sceleribus longiore habita oratione ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis duntaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum ipse sua bona redemisset, se bonorum venditionem inducturum et pecuniam multae nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset.
2 Quibus metu exsanguibus de vitaque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute libentes cupidique condicionem acceperunt petieruntque a Caesare, ut
3 universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. Itaque miliens sestertio his inposito, ut per triennium sex pensionibus populo Romano solverent, nullo eorum recusante ac se eo[dem] die demum natos praedicantes laeti gratias agunt Caesari.

1 LXXXXI. Rex interim Iuba, ut ex proelio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando tandem nocturnis itineribus confectis in regnum pervenit atque ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam carissimasque res comportaverat quodque inito
2 bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea oppidani rumore exoptato de Caesaris victoria audito ob has causas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum Romanum suscepto in oppido Zamae lignis congestis maximam in medio foro pyram construxerat, ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dein civibus cunctis interfectis eodemque proiectis igne subiecto tum demum ipse se insuper interficeret atque una cum liberis, coniugibus, civibus
3 cunctaque gaza regia cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus, dein, cum se parum proficere intellexisset, precibus orasset, uti se ad suos deos

penates admitterent, ubi eos perstare in sententia animadvertit nec minis nec precibus suis moveri, quo magis se reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi coniuges liberosque redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab his impetrata ab Zama discedit atque ad villam suam cum M. Petreio paucisque equitibus se confert. 4

LXXXXII. Zamenses interim legatos de his rebus ad Caesarem Uticam mittunt petuntque ab eo, uti, antequam rex manum colligeret seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse sibi, quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare. Legatos collaudatos Caesar domum iubet antecedere ac suum adventum praenuntiare. Ipse postero die Utica egressus cum equitatu in regnum ire contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Caesarem veniunt orantque, ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data Zamam pervenit. Rumore interim perlato de eius lenitate clementiaque propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Caesarem ab eoque sunt metu periculoque liberati. 1 2 3 4

LXXXXIII. Dum haec utrobique geruntur, Considius, qui Thisdrae cum familia sua, gladiatoria manu Gaetulisque praeerat, cognita caede suorum Domitiique et legionum adventu perterritus desperata salute oppidum deserit seque clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit atque in regnum fugere contendit. Quem Gaetuli, sui comites, in itinere praedae cupidi concidunt seque, in quascumque potuere partis, conferunt. C. interim Vergilius, postquam terra marique clausus se nihil proficere intellexit suosque interfectos aut fugatos, M. Catonem Uticae sibi ipsum manus attulisse, regem vagum a suisque desertum ab omnibus aspernari, Saburram eiusque copias ab Sittio esse deletas, Uticae Caesarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, [quae] sibi suisque liberis a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, 1 2 3

fide accepta seque et sua omnia et oppidum proconsuli tradit.

1 LXXXXIIII. Rex interim ab omnibus civitatibus exclusus desperata salute, cum iam coenatus esset cum Petreio, ut cum virtute interfecti esse viderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecilliorem Iuba
2 Petreium facile ferro consumpsit. Deinde ipse sibi cum conaretur gladio traicere pectus nec posset, precibus a servo suo impetravit, ut se interficeret, idque obtinuit.

1 LXXXXV. P. Sittius interim pulso exercitu Saburrae, praefecti Iubae, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum habebant, quae Uticam diripuerat, iterque in Hispa-
2 niam intendebant et erant numero circiter mille. Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis cum prima luce adortus praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit aut in deditionem accipit, Afranium et Faustum cum coniuge
3 et liberis vivos capit. Paucis post diebus dissensione in exercitu orta Faustus et Afranius interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar incolumitatem suaque omnia concessit.

1 LXXXXVI. Scipio interim cum Damasippo et Torquato et Plaetorio Rustiano navibus longis diu multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem regium deferuntur, ubi classis P. Sitti per id tempus
2 erat. A qua pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur, ibique Scipio, cum quibus paulo ante nominavi, interiit.

1 LXXXXVII. Caesar interim Zamae auctione regia facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, praemiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis vectigalibusque regiis erogatis ex regnoque provincia facta atque ibi Sallustio pro consule cum imperio relicto ipse Zama egressus Uticam

se recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba 2
Petreioque ordines duxerant, Thapsitanis HS XX, conventui eorum HS XXX, itemque Adrumetinis HS XXX, conventui eorum HS L multae nomine imponit; civitates bonaque eorum ab omni iniuria rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis bona 3
Iuba diripuerat, et ad senatum questi per legatos atque arbitris a senatu datis sua receperant, XXX centenis milibus pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio per dissensionem principum societatem cum Iuba inierant eumque armis, militibus, pecunia iuverant. Thisdritanos propter humilitatem civitatis 4
certo numero frumenti multat.

LXXXXVIII. His rebus gestis Idibus Iun. Uticae 1
classem conscendit et post diem tertium Caralis in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium 2
eiusque classem receperant copiisque iuverant, HS C multat et pro decumis octavas pendere iubet bonaque paucorum vendit, et ante diem IIII. Kal. Quintil. naves conscendit et a Caralibus secundum terram provectus duodetricesimo die, ideo quod tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

BELLUM HISPANIENSE.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. DCCVIII. extr. et DCCVIIII. in.]

Cn. Pompeius filius Pompeianorum reliquiis auxiliisque collectis Hispania ulteriore potitur, c. I. Caesar IIII. consul ad Cordubam oppidum a Sex. Pompeio occupatum contendit idque aggreditur; Uliae a Cn. Pompeio obsessae auxilia mittit. Hic a fratre accersitus omissa Uliae obsessione Caesari occurrit; aliquot proeliis factis Cn. Pompeius Caesarem Ateguam proficiscentem insequitur, c. II—VI. Uterque castra ad Salsum flumen ponit; Caesar Ateguam oppugnat proeliisque ad Salsum fl. et ad Cordubam factis ea potitur, c. VII—XVIIII. Cn. Pompeius postquam castra movit Ucubim versus subsequente Caesare, saevit in eos, qui huic favere dicebantur. Ursaonenses, quos Ateguae ceperat Caesar, legati ad suos dimissi a Pompeianis interficiuntur. Castris collatis fit leve proelium, graviore ad Soricam facto Caesar victor discedit. Certamine singulari inter Antistium Turpionem et Q. Pompeium Nigrum facto equites aliquot Romani ad Caesarem transeunt, c. XX—XXVI. Utrisque castris ad Mundam positis committitur acre proelium, quo Pompeiani in fugam coniciuntur, cadunt Labienus et Attius Varus, c. XXVII—XXXI. Pompeianorum pars in oppidum Mundam confugit, ad quos obsidendos Caesar parte exercitus relicta Cordubam aggreditur et expugnat, c. XXXII—XXXIIII., Hispali et Asta potitur, c. XXXV. XXXVI. Carteiae seditione orta Cn. Pompeius cum XX navibus longis profugit; quem Didius, qui Gadibus classi praerat, insecutus naves partim incendit partim capit; Pompeius in lecticam impositus fugit, in specu deprehensus interficitur, c. XXXVII—XXXVIIII. Didius a Lusitanis fortiter pugnans interficitur; Q. Fabius Maximus Mundam expugnat, Ursaonem obsidet, c. XXXX. XXXXI. Caesar Hispali contionem habet, c. XXXXII.

1 I. Pharnace superato, Africa recepta qui ex his proeliis *superfuerunt,* cum *ad* adulescentulum Cn. Pom-

peium profugissent, cum ..... et ulterioris Hispaniae potitus esset, dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur, ... quo facilius praesidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscuiusque civitatis confugere coepit. Ita partim precibus partim vi bene 2
magna comparata manu provinciam vastare. Quibus in 3
rebus nonnullae civitates sua sponte auxilia mittebant, item nonnullae portas contra cludebant. Ex quibus 4
si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea civitate optime [de Cn. Pompeio] meritus civis esset, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato ex eius pecunia latronum largitio fieret. Ita *haud* paucis compendio captis cotidie maiores augebantur copiae. Hoc crebrius nuntiis in Ita- 5
liam missis civitates contrariae Pompeio auxilia sibi depostulabant.

II. Caesar dictator tertio, *consul* designatus quarto 1
multis itineribus nocte dieque confectis cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam cum venisset, legatique Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discessissent, Caesari obviam venissent, a quibus nuntiabatur, nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod necopinantibus adversariis eius provinciae potitus esset, simulque quod tabellariis, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Caesaris adventu facerent ..... Multa praeterea verisimilia proponebant. Quibus rebus 2
adductus, quos legatos ante exercitui praefecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum de suo adventu facit certiores, utque sibi equitatus, qui ex provincia fuisset, praesidio esset. Ad quos celerius, quam ipsi 3
opinati sunt, adpropinquavit neque, ut ipse voluit, equitatum sibi praesidio habuit.

III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui 1
cum praesidio Cordubam tenebat, quod eius provinciae caput esse existimabatur; ipse autem Cn. Pompeius adulescens Uliam oppidum oppugnabat et fere iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex oppido 2

cognito Caesaris adventu legati clam praesidia Cn. Pompei Caesarem cum adissent, petere coeperunt, uti sibi
3 primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam civitatem omni tempore optime de populo Romano meritam esse *memoria tenens* celeriter sex cohortis secunda vigilia iubet proficisci, pari equites
4 numero. Quibus praefecit hominem eius provinciae notum et non parum scientem, L. Vibium Paciaecum.
5 Qui cum ad Cn. Pompei praesidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa vehementique vento adflictaretur; quae vis tempestatis ita obscurabat,
6 ut vix proximum agnoscere possent. Cuius incommodum summam utilitatem ipsis praebebat. Ita cum ad eum venerunt, iubet binos equos conscendere, et recta per adversariorum praesidia ad oppidum conten-
7 dunt. Mediisque eorum praesidiis cum essent *recepti, quaerenti, qui essent*, unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant; et partim tempestate inpediti vigiles non poterant diligentiam prae-
8 stare, partim illo responso deterrebantur. Cum ad portam adpropinquassent, signo dato ab oppidanis sunt recepti, et pedites [equites clamore facto] dispositi partim ibi remanserunt, equites clamore facto eruptio-
9 nem in adversariorum castra fecerunt. Sic in illo facto, cum inscientibus accidisset, existimabant [prope] magna pars hominum, qui in his castris fuissent, se prope captos esse.

1 IIII. Hoc misso ad Uliam praesidio Caesar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit exque itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante praemisit; qui simul in conspectum oppidi
2 se dederunt, [cum] equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animum adverti. Appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exissent, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt et magnum proelium fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci

in oppidum se reciperent. Hoc timore adductus Sex. 3
Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Itaque facit: [ut] Ulia prope capta 4
litteris fratris excitus cum copiis ad Cordubam iter facere coepit.

V. Caesar, cum ad flumen Baetim venisset neque 1
propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit: ita insuper ponte facto copias [ad castra] tripartito traduxit. Tenebat adversus oppi- 2
dum e regione pontis *cas*tra [bes], ut supra scripsimus, tripartito. Huc cum Pompeius cum suis copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit. Caesar, ut 3
eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. Pari idem condicione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius 4
pontem occuparet; ex qua contentione cotidiana minuta proelia fiebant, ut modo hi, nonnumquam illi superiores discederent. Quae res cum ad maiorem contentio- 5
nem venisset, ab utrisque comminus *commissa* pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, fluminis ripas adpropinquantes coangustati praecipitabantur. Hic alternis non 6
solum morti mortem exaggerabant, sed tumulos tumulis exaequabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cae- 7
sar, si qua condicione posset, adversarios in aequum locum deducere et primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Id cum animadverteret adversarios minime 1
velle, quo eos, quomodo ab Ulia retraxerat, in aequum deduceret, copiis flumine traductis noctu iubet ignes fieri magnos: ita firmissimum eius praesidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis re- 2
scisset, propter difficultatem et angustias *lo*corum complures mulos onustos retraxit et ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare et 3
brachia circumducere coepit. Qui cum [de] Pompeio nuntius esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in

adventu praesidii causa Caesar *cum* complura castella occupasset, partim ubi equitatus, partim ubi pedestris copia in statione et in excubitu castris praesidio esse possent, hic in adventu Pompei incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. Ita illa obscuratione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Caesaris equites et concidunt, sic ut vix in ea caede pauci effugerent.

VII. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte constituit. Caesar in munitionibus ceterisque, quae ad opp*ugnan*dum opus fuerunt, aggerem vineasque agere instituit. Haec loca sunt montuosa et natura *exp*edita ad rem militarem; quae planicie dividuntur, Salso flumine, proxime tamen Ateguam ut flumen sit, circiter passuum duo milia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas et signa habuit XIII legionum; sed ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfugerant; una facta ex coloniis, quae fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat; reliquae ex fugitivis consistebant. Auxiliares ....: nam de levi armatura et equitatu longe et virtute et numero nostri erant superiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniae regio propter terrae fecunditatem et non minus copiosam aquationem inped*ita*m difficilemque habet oppugnationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quae sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur; simulque in his habent speculas et propter altitudinem longe lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius provin-

ciae montibus fere munita et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus ascensusque habeant difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinentur, ut civitates Hispaniae non facile ab hoste capiantur; id quod in hoc contigit bello. Nam cum inter Ateguam et Ucubim, quae oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris circiter milia passuum IIII grumus est excellens natura, qui appellatur Castra Postumiana: ibi praesidii causa castellum Caesar habuit constitutum.

VIIII. Quod Pompeius, quod eodem iugo tegebatur loci natura, et remotum erat a castris Caesaris, animadvertebat loci difficultatem et, quia flumine Salso intercludebatur, non esse commissurum Caesarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium mittendum se committeret. Ita *hac* fretus opinione tertia vigilia profectus castellum oppugnare coepit. Cum appropinquassent, clamore repentino telorumque multitudine iactus facere coeperunt, uti magnam partem hominum vulneribus adficerent. Quo peracto cum ex castello repugnare coepissent maioribusque castris Caesari nuntius esset allatus, cum III legionibus est profectus, ut laborantibus succurreret nostris; et cum ad eos adpropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus duo *tribuni militum;* multi praeterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata LXXX.

X. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum rettulit quinque, quae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritum est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Caesarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit et ad Cordubam versus iter facere coepit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

XI. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad

castra Pompei ex oppido portabant. Ex his capti L
2 cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompei, ad nos transfugit; et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt, sicut omne genus ignis per iactus solitus est mitti.
3 Hoc praeterito tempore Gaius Fundanius, eques Romanus, ex castris adversariorum ad nos confugit.

1 XII. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris II, qui dixerunt, se servos
2 esse. Cum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant et Trebonio [transfugerant]. Eis ad ignoscendum nulla facultas est data,
3 et a militibus nostris interfecti sunt. Idem temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pompeium missi erant perperamque ad nostra castra pervenerant, praecisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine vigilia secunda ex oppido ignem multum telorumque multitudinem iactando bene magnum tempus consum-
5 pserunt compluresque vulneribus adfecerunt. Praeterito tempore noctis eruptionem ad legionem VI. fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare coeperunt; quorum vis repressa a nostris, etsi oppi-
6 dani superiore loco defendebantur. Hi cum eruptionem facere coepissent, tamen virtute militum nostrorum, [qui] etsi inferiore loco premebantur, [tamen] repulsi adversarii bene multis vulneribus adfecti in oppidum se contulerunt.

1 XIII. Postero die Pompeius ex castris suis brachium *ducere* coepit ad flumen Salsum; et cum nostri equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti,
2 de statione sunt deiecti et occisi tres. Eo die Aulus Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pompei fuisset, omnibus suis rebus relictis equum con-
3 scendit et fugit. Speculator de legione II. Pompeiana captus a militibus et interfectus est; idemque temporis glans missa est inscripta: quo die ad oppidum ca-
4 piendum accederent, se scutum esse positurum. Qua

spe nonnulli, dum sine periculo murum ascendere et oppido potiri posse se sperant, postero die ad murum opus facere coeperunt, et bene magna prioris muri parte deiecta ..... Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent, conservati ..... missos facere loricatos, qui praesidii causa praepositi oppido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Caesar, se condiciones dare, non accipere consuevisse. Ibi cum in oppidum revertissent, relato responso clamore sublato omni genere telorum emisso pugnare pro muro toto coeperunt; propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circumdata pugnatum est aliquamdiu vehementissime, simulque ballista missa a nostris turrem deiecit, qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, quinque deiecti sunt et puer, qui ballistam solitus erat observare. 5 6 7

XIIII. Eius *diei* praeterito tempore Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit neque a nostris prohibitus falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmae cum levi armatura, impetu facto loco sunt deiecti et propter paucitatem nostrorum equitum simul cum levi armatura inter turmas adversariorum protriti. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur, et maiore Pompeiani exultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi coepissent. Qui cum aliquo loco a nostris excepti essent et constitissent, ex simili virtute clamore facto aversati sunt proelium facere. 1 2 3 4

XV. Fere apud exercitus haec est equestris proelii consuetudo: cum eques ad dimicandum [dimisso equo] cum pedite congreditur, nequaquam par habetur; id quod in hoc accidit proelio. Cum pedites levi armatura lecti ad pugnam equitibus nostris necopinantibus venissent, idque in proelio animadversum esset, com- 1 2

3 plures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre [pedes equestre] proelium facere coepit, 4 usque eo, ut caedem proxime a vallo fecerint. In quo proelio adversariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus adfecti in castra sunt 5 redacti. Nostri ceciderunt III; saucii XII pedites et equites V. Eius diei insequenti tempore pristina con- 6 suetudine pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare et de muro praecipites mittere coeperunt, sicuti apud barbaros; quod post hominum memoriam numquam est factum.

1 XVI. Huius diei extremo tempore a Pompeianis clam [ad] nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent et tertia vigilia eruptio- 2 nem facerent. Ita igne telorumque multitudine iacta cum bene magnam partem *tem*poris consumpsissent, portam, quae e regione et in conspectu Pompei castrorum fuerat, aperuerunt. copiaeque totae eruptionem fecerunt secumque extulerunt *vir*gulta, *crat*es ad fossas complendas et harpagones ad casas, quae stramenticiae ab nostris hibernorum causa aedificatae erant, diruendas et incendendas, praeterea argentum, vestimenta, ut, dum nostri in praeda detinentur, illi caede facta ad praesidia Pompei se reciperent: nam quod existimabat, eos posse conatum efficere, nocte tota 3 ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet necopinantibus nostris esset gestum, tamen virtute freti repulsos multisque vulneribus adfectos oppido represserunt, praedam armaque eorum sunt potiti vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. 4 Eodemque tempore transfuga nuntiavit ex oppido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta clamasse, facinus se nefandum et scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali poena adficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent, eos-

que hospitium scelere contaminasse; multa praeterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse.

XVII. Ita postero die Tullius legatus cum Catone 1
Lusitano venit et apud Caesarem verba fecit: *Utinam quidem dii immortales fecissent, ut tuus potius miles quam Cn. Pompei factus essem et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate praestarem. Cuius funestae laudes quoniam ad hanc for- 2
tunam reciderunt, ut cives Romani indigentes praesidii ..... et propter patriae luctuosam perniciem dedimur hostium numero, qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus* [*victoriam*]. *Qui legionum tot impetus sus- 3
tentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus telorumque missus exceptantes, relicti et deserti a Pompeio, tua virtute superati salutem a tua clementia deposcimus, petimus, ut ..... Qualem,* ***inquit*** 4
Caesar, exteris *gentibus me praestiti, similem in civium deditione praestabo.*

XVIII. Remissis legatis, cum ad portam venissent, 1
Ti. Tullius *prior in oppidum ingressus est*, et cum introëuntem Cato *Lusitan*us insecutus non esset, revertit ad portam et hominem adprehendit ..... Quod Tibe- 2
rius cum fieri animadvertit, simul pugionem eduxit et manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tempore signifer de legione prima trans- 3
fugit et nuntiavit, quo die equestre proelium factum esset, suo signo perisse homines XXXV, neque licere castris Cn. Pompei nuntiare neque dicere, perisse quemquam. Servus, cuius dominus in Caesaris castris 4
fuisset — uxorem et filios in oppido reliquerat —, dominum iugulavit et ita clam a Caesaris praesidiis in Pompei castra discessit et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, 5
cum in oppidum revertisset, qui mittere glandem inscriptam solebat, ... Insequenti tempore duo 6

Lusitani fratres transfugae nuntiarunt, quam Pompeius contionem habuisset: quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum; unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent; eum, qui ita locutus esset, iugula-
7 tum. Eodem tempore tabellarii eius deprehensi, qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Caesar oppidanis abiecit et, qui vitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere; id si fecisset, ei promisit omnia concessurum. Quod difficile erat factu,
8 ut eam turrem sine periculo quis incenderet. Ita fune crure deligato cum propius *unus* accessisset, ab oppi- danis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiavit, Pompeium et Labienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse.

1 XVIIII. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo vitium
2 fecit usque ad tabulatum secundum et tertium. Eodem tempore pro muro pugnarunt acerrime et turrim nostram ut superiorem incenderunt, idcirco quod ven-
3 tum oppidani secundum habuerunt. Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit, ad nos transiliit dixitque, se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem; illam oppressam et iugula-
4 tam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inventum: *L. Munatius Caesari. Si mihi vitam tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi praestiti, tali virtute et constantia [futurum] me in te praestabo.*
5 Eodem tempore oppidani legati, qui antea exierant, Caesarem adierunt: si sibi vitam concederet, sese in-
6 sequenti luce oppidum esse dedituros. Quibus respondit, se Caesarem esse fidemque praestaturum. Ita ante diem XI. Kal. Mart. oppido potitus imperator est appellatus.

1 XX. Quod Pompeius ex perfugis cum deditionem oppidi factam esse scisset, castra movit Ucubim versus

et circum ea loca castella disposuit et munitionibus se continere coepit. Caesar movit et propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus 2
ex legione vernacula ad nos transfugit et nuntiavit, Pompeium oppidanos Ucubenses convocasse eisque ita imperavisse, ut diligentia adhibita perquirerent, qui essent suarum partium itemque adversariorum victoriae fautores. Hoc praeterito tempore in oppido, quod fuit 3
captum, servus est prensus in cuniculo, quem supra demonstravimus dominum iugulasse: is vivus est combustus. Idemque temporis centuriones loricati VIII ad 4
Caesarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt, et saucii aliquot occiderunt levi armatura. Ea nocte 5
speculatores prensi servi III et unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militi cervices abscisae.

XXI. Postero die equites cum levi armatura ex 1
adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo 2
tempore circiter XL equites ad aquatores nostros excucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt; e quibus capti sunt equites VIII. Inse- 3
quenti die Pompeius securi percussit homines LXXIIII, qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae, reliquos versum oppidum iussit deduci; ex quibus effugerunt CXX et ad Caesarem venerunt.

XXII. Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ate- 1
gua Ursavonenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Ursavonensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum viderent, hospites iugulari; praeterea multa scelera ab iis fieri, qui praesidii causa ab his reciperentur. Qui *cum* ad oppidum 2
venissent, nostri, qui fuissent equites Romani et senatores, non sunt ausi introire in oppidum, praeterquam qui eius civitatis fuissent. Quorum responsis ultro 3
citroque acceptis et redditis cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi praesidio insecuti ex aversione legatos iugularunt. Duo reliqui

ex eis fugerunt, Caesari rem gestam detulerunt .....
4 et speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent, legatorum responsa ita esse gesta, quemadmodum illi rettulissent, ab oppidanis concursu facto eum, qui legatos iugulasset, lapidare et ei
5 manus intentare coeperunt: illius opera se perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Caesarem proficisci: illi se satisfacturum.
6 Potestate data cum inde esset profectus, praesidio comparato, cum bene magnam manum fecisset et nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis oppidum in suam potestatem
7 recipit. Hoc praeterito tempore servi transfugae nuntiaverunt, oppidanorum bona venire neque extra vallum licere exire nisi discinctum, idcirco quod, ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Baeturiam; neque sibi ullam spem victoriae propositam habere, et si qui ex nostris transfugerit, in levem armaturam conici eumque non amplius XVII accipere.

1 XXIII. Insequenti tempore Caesar castris castra contulit et brachium ad flumen Salsum ducere coepit.
2 Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt nec defugientibus nostris multis telis iniectis complures
3 vulneribus adfecere. Hic tum, ut ait Ennius, *nostri cessere parumper*. Itaque praeter consuetudinem cum
• [a] nostris animadversum esset *ac*cidere, centuriones ex legione V. flumen transgressi duo restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit.
4 Ita cum eius compar *impar* proelium facere coepisset, cum undique se circumveniri animum advertisset, in-
5 gressus pedem offendit. *In* huius concidentis, centurionis ac viri fortis, insignia cum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi inferiore loco adversarios ad vallum agere coeperunt.

Ita cupidius dum intra praesidia illorum student caedem facere, a turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent: nam et munitione praesidii ita coangustabantur, ut eques spatio intercluso vix se defendere posset. Ex utroque genere pugnae complures sunt vulneribus adfecti, in quis etiam Clodius Arquitius; inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris praeter duos centuriones sit nemo desideratus gloria se efferentes. 6 7 8

XXIIII. Postero die ad Soricam utrorumque convenere copiae. Nostri brachia ducere coeperunt. Pompeius cum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod est ab Ucubi milia passuum V, haec res necessario devocabat, ut ad dimicandum descenderet; neque tamen aequo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur inicum locum subire. Quo de facto cum utrorumque copiae tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, deiecti planicie. Quae res secundum nostris efficiebat proelium. Undique cedentibus adversariis non parum magna in caede versabantur. Quibus mons, non virtus saluti fuit. Quo subsidio *subnisi*, nisi advesperasset, a paucioribus nostris omni auxilio privati essent. Nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIIII, ex legionariis CXXXVIII, praeterquam quorum arma et spolia allata sunt. Ita pridie duorum centurionum interitio hac adversariorum poena est litata. 1 2 3 4 5 6

XXV. Insequenti die pari consuetudine cum ad eundem locum eius praesidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto: nam praeter equites nullo loco aequo se committere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copiae concursus facere coeperunt, simulque vociferantibus legionariis, cum locum efflagitarent *manum* conserendi, ut existimare posses paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi et planicie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in aequum locum non sunt ausi descendere prae- 1 2 3

ter unum Antistium Turpionem; qui fidens viribus ex adversariis sibi parem esse neminem agitare coepit.
4 Hic, ut fertur Achillis Memnonisque congressus, Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie
5 nostra ad congrediendum progressus est. Quoniam ferocitas Antisti omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae: nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope
6 videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique suarum quisque partium ex*petebant* victoriam fautorumque voluntas *magnum utrimque virtutis*
7 *incitamentum* habebatur. Quorum virtute alacri, cum ad dimicandum in planiciem se contulissent, scutorumque laudis insignia *et* praefulgens opus caelatum ..... Quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum congressum, ut supra demonstravimus, levem armaturam praesidii causa non longe ab opere
8 ..... castra constituit. Ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi clamore facto impetum dederunt.
9 Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra se recipiunt.

1 XXVI. Caesar ob virtutem turmae Cassianae donavit milia XIII et praefecto torques aureos V et levi
2 armaturae milia XII. Hoc die A. Baebius et C. Flavius et A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equis ad Caesarem transfugerunt; qui nuntiaverunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompei essent, ut transitionem facerent; servi indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus
3 occasione capta se transfugisse. Item hoc die litterae sunt deprensae, quas mittebat Ursaonem Cn. Pompeius: *S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos .....; qui si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra*
4 *opinio fert, bellum confecissem. Sed exercitum tironem non audent in campum deducere nostrisque adhuc fixi praesidiis bellum ducunt. Nam singulas civitates*

circumsederunt: inde sibi commeatus capiunt. Quare 5
et civitates nostrarum partium conservabo et bellum
primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo 6
habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu pri-
vati necessario ad dimicandum descendent.

XXVII. Insequenti tempore cum nostri in opere 1
distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, in-
terfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nuntia- 2
verunt, a. d. III. Non. Mart. proelium ad Soricam quod
factum est, ex eo tempore metum esse magnum, et
Attium Varum circum castella praeesse. Eo die Pom- 3
peius castra movit et contra Hispalim in oliveto con-
stituit. Caesar priusquam eodem est profectus, luna
hora circiter sexta visa est. Ita castris motis Ucubim 4
Pompeius praesidium, quod reliquit, iussit ut incen-
derent et deusto oppido in castra maiora se reciperent.
Insequenti tempore Ventiponem oppidum cum oppugnare 5
coepisset, deditione facta iter fecit in Carrucam, con-
tra Pompeium castra posuit. Pompeius oppidum, quod 6
contra sua praesidia portas clausisset, incendit; miles-
que, qui fratrem suum in castris iugulasset, inter-
ceptus est a nostris et fusti percussus. Hinc itinere
facto in campum Mundensem cum esset ventum, castra
contra Pompeium constituit.

XXVIII. Sequenti die cum iter facere Caesar cum 1
copiis vellet, renuntiatum est a speculatoribus, Pom-
peium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio 2
allato vexillum proposuit. Idcirco enim copias edu-
xerat, quod Ursaonensium civitati, *qui sui* fuissent fau-
tores, antea litteras miserat, Caesarem nolle in con-
vallem descendere, quod maiorem partem exercitus
tironem haberet. Hae litterae vehementer confirma- 3
bant mentes oppidanorum. Ita hac opinione fretus
tuto se facere posse existimabat: etenim et natura
loci defendebatur et ipsius oppidi munitione, ubi ca-
stra constituta. Namque [ut] superius demonstravimus, 4
loca excellentia tumulis contineri, intervallo planicie
dividi; id quod eo incidit tempore.

1 XXVIIII. Planicies inter utraque castra intercedebat circiter milia passuum v, ut praesidia Pompei duabus defenderentur rebus, oppido et excelsi loci natura. 2 Hinc dirigens proxima planicies aequabatur. Cuius decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem: nam palustri et 3 voraginoso solo currens erat ad dextram. Itaque Caesar, cum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planicie in aequum ad dimicandum adversarii procederent. Hoc erat in omnium conspectu. 4 Huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum evocaret et diei solisque serenitate ut mirificum et optandum tempus prope ab diis immortalibus illud tributum esset 5 ad proelium committendum. Nostri laetari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunaeque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus 6 tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui tamen a munitione oppidi longius non audebant procedere, neque sibi prope murum *cum* adversariis proeliandum constituebant. Itaque 7 nostri procedunt. Interdum aequitas loci adversarios efflagitabat, ut tali condicione contenderent ad victoriam; neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco aut ab oppido discederent. 8 Nostri pede presso propius rivum cum adpropinquassent, adversarii patrocinari loco iniquo non desinunt.

1 XXX. Erat acies XIII aquilis constituta, quae lateribus equitatu tegebatur cum levi armatura milibus sex, praeterea auxiliares accedebant prope alterum tantum; nostra praesidia LXXX cohortibus et VIIII mi- 2 libus equitum. Ita cum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundum superius iter vehementer 3 esset periculosum. Quod cum a Caesare esset animadversum, ne quid temere culpa secus admitteretur, 4 eum locum definire coepit. Quod cum hominum auribus esset obiectum, moleste et acerbe accipiebant, im-

pediri, quo minus proelium conficere possent. Haec 5
mora adversarios alacriores efficiebat: Caesaris copias
timore impediri ad committendum proelium. Ita se 6
efferentes iniquo loco sui potestatem efficiebant, ut
magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic 7
decumani suum locum, cornu dextrum, tenebant, si-
nistrum III. et V. legio itemque et cetera auxilia et
equitatus. Proelium clamore facto committitur.

XXXI. Hic etsi virtute nostri antecedebant, ad- 1
versarii se loco superiore defendebant acerrime, et
vehemens fiebat ab utrisque clamor telorumque missu
concursus, sic ut prope nostri diffiderent victoriae.
Congressus enim et clamor, quibus rebus maxime 2
hostis conterretur, in collatu pari erant condicione.
Itaque ex utroque genere pugnae cum parem virtutem 3
ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumu-
latur et concidit adversariorum multitudo. Dextrum 4
demonstravimus decumanos cornu tenuisse; qui etsi erant
pauci, tamen propter virtutem magno adversarios ti-
more eorum opera adficiebant, quod a suo loco hostes
vehementer premere coeperunt, ut ad subsidium, ne
ab latere nostri occuparent, legio adversariorum tra-
duci coepta sit a dextro. Quae simul est mota, equi- 5
tatus Caesaris sinistro cornu premere coepit; at illi
eximia virtute proelium facere [possent], ut locus in
aciem ad subsidium veniundi non daretur. Ita cum 6
clamor esset intermixtus gemitu gladiorumque crepitus
auribus oblatus, inperitorum mentes timor praepedie-
bat. Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis* 7
teruntur arma, adversariosque vehementissime pugnan-
tes nostri agere coeperunt; quibus oppidum fuit sub-
sidio. Ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non super- 8
fuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant
egressi. In quo proelio ceciderunt milia hominum cir- 9
citer XXX et si quid amplius, praeterea Labienus,
Attius Varus, quibus occisis utrisque funus est factum,
itemque equites Romani partim ex urbe partim ex pro-
vincia ad milia III. Nostri desiderati ad hominum 10

mille partim equitum partim peditum; saucii .....
11 Adversariorum aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces .....; praeterea ..... Hos habuit .....
1 XXXII. ..... ex fuga hac qui oppidum Mundam sibi constituissent praesidium, nostrique cogebantur
2 necessario eos circumvallare. Ex hostium armis scuta et pila pro vallo, pro cespite cadavera collocabantur; insuper praefixa ad gladiorum mucrones capita hominum ordinata ad oppidum conversa [universa] hostium timorem *augebant*, ... virtutisque insignia proposita
3 viderent et vallo circumcluderentur adversarii. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum ex hostium cadaveri-
4 bus [sunt] circumplexi oppugnare coeperunt. Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam cum paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem
5 gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites secum habuit, quod pecuniae secum habuit, eis distribuit et oppidanis dixit, se de pace ad Caesarem pro-
6 ficisci, et secunda vigilia ab oppido discessit. Cn. Pompeius cum equitibus paucis nonnullisque peditibus ad navale praesidium parte altera Carteiam contendit, quod
7 oppidum abest a Corduba milia passuum CLXX. Quo cum ad octavum miliarium venisset, P. Caucilius, qui castris antea Pompei praepositus esset, eius verbis nuntium mittit, eum minus belle habere: ut mitterent lecticam, qua in oppidum deferri posset. Litteris mis-
8 sis Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus — qui arbitrati sunt clanculum venisse —, ut ab eo, quae vellent, de bello requirerent. Cum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit.
1 XXXIII. Caesar ex proelio munitione circumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem
2 occuparunt. Cum eo ventum esset, convitiari coeperunt, nos ex proelio paucos superesse; quo fugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen traie-
3 cit et castra posuit. Scapula, totius seditionis, fami-

liae et libertinorum caput, ex proelio Cordubam cum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi extruxit, coenam adferri quam optimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis; pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit. Ipse de tempore 4
coenare, *res*inam et nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

XXXIIII. Oppidani autem, simul Caesar castra con- 1
tra oppidum posuit, discordare coeperunt, usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret fere inter Caesarianos et inter Pompeianos. Erant hic legiones, quae 2
ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi, qui erant a Sexto Pompeio manumissi; qui in Caesaris adventum discordare coeperunt. Legio XIII. oppi- 3
dum defendere coepit: nam, cum iam depugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denique lega- 4
tos ad Caesarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere coeperunt. Qui superati a 5
nostris sunt interfecti hominum milia XXII, praeterquam extra murum qui perierunt. Ita Caesar oppido potitur. Dum hic detinetur, ex proelio quos circum- 6
munitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt et bene multis interfectis in oppidum sunt redacti.

XXXV. Caesar Hispalim cum contendisset, legati 1
deprecatum venerunt. Ita cum ad oppidum esset ventum, Caninium legatum cum praesidio intromittit; ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene magna *manus* 2
intra Pompeianarum partium, quae praesidium receptum indignaretur. Clam quendam Philonem, illum, 3
qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus — is tota Lusitania notissimus erat —: hic clam praesidia *in* Lusitaniam proficiscitur et Caecilium Nigrum, hominem barbarum, ad Lennium convenit, qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus Hispa- 4
lim *in* oppidum denuo noctu per murum recipitur:

praesidium, vigiles iugulant, portas praecludunt, de integro pugnare coeperunt.

1 XXXVI. Dum haec geruntur, legati Carteienses renuntiaverunt, quod Pompeium in potestate haberent. Quod ante Caesari portas praeclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucri facere. Lusi-
2 tani Hispali pugnare nullo tempore desistebant. Quod Caesar cum animadverteret, si oppidum capere contenderet, *fore* ut homines perditi incenderent et moenia delerent, ita consilio habito noctu patitur Lusitanos eruptionem facere; id quod consulto non existimabant fieri. Ita erumpendo navis, quae ad Baetim
3 flumen fuissent, incendunt. Nostri dum incendio detinentur, illi profugiunt et ab equitibus conciduntur.
4 Quo facto oppido recuperato Astam iter facere coepit; ex qua civitate legati ad deditionem venerunt. Mundensesque, qui ex proelio in oppidum confugerant, cum diutius circumsederentur, bene multi deditionem faciunt, et cum essent in legionem distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo dato, qui in oppido fuissent, eruptionem facerent, illi caedem in castris
5 administrarent. Hac re cognita insequenti nocte vigilia tertia tessera data extra vallum omnes sunt concisi.

1 XXXVII. Carteienses, dum Caesar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire coeperunt. Pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat, pars erat, qui Pompeianarum partium fautores
2 essent. Seditione concitata portas occupant; caedes fit magna; saucius Pompeius naves XX occupat longas et profugit. Didius, qui Gadibus classi praefuisset, simulatque nuntius allatus est, confestim sequi coepit; partim pedibus [et equitatus] ad persequendum cele-
3 riter iter faciebant item confestim consequentes. Quarto die navigationis, quod imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe accurrit, naves incendit, nonnullas capit.

1 XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit et locum quendam munitum natura occupat. Equites et cohor-

tes, quae ad persequendum missae essent, speculatoribus antemissis certiores fiunt: diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset; quae res maxime impediebat. Ita lectica ad turrem cum esset adlatus, in ea tenebatur. Lusitanus more militari, cum a Caesaris praesidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficillimus. Nam idcirco [propter suo praesidio fuisset conspectus celeriter ad] munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, *ut* quamvis magna multitudine deducta *pauci* homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur [qui] telis. Quibus cedentibus cupidius insequebantur adversarii et confestim tardabant ab accessu. Hoc saepius facto animadvertebatur, nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituunt; pari autem et celeri festinatione circum munitiones iugo dirigunt, ut aequo pede cum adversariis congredi possent. A quibus cum animadversum esset, fuga sibi praesidium capiunt.

XXXVIIII. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius et intorto talo idcirco tardabatur ad fugiendum, itemque propter loci difficultatem neque equo neque vehiculo saluti suae praesidium parare poterat. Caedes a nostris undique administrabatur. Conclusa munitione amissisque auxiliis ad convallem exesumque locum in speluncam Pompeius se occultare coepit, ut a nostris non facile inveniretur nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Caesar Gadibus fuisset, Hispalim II. Id. April. caput allatum et populo datum est in conspectum.

XXXX. Interfecto Cn. Pompeio adulescente Didius, quem supra demonstravimus, illa adfectus laetitia proximo se recepit castello nonnullasque naves ad reficiendum subduxit et, quamvis *satis tutae* essent, brachium *ad eas duxit*. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt et bene magna manu comparata

3 ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligen
tia ad naves tuendas, tamen nonnumquam ex castell
propter eorum crebras excursiones eliciebatur et prop
cotidianis pugnis ..... insidias ponunt et tripartit
4 signa distribuunt. Erant parati, qui naves incenderent
incensisque qui subsequentem Didium refugientes
tergo peterent: hi sic dispositi erant, ut a nullo con
spici possent; reliqui in conspectu omnium ad pugnam
5 contendunt. Ita cum ex castello Didius ad propellen
dum processisset cum copiis, signum a Lusitanis tol
litur, naves incenduntur, simulque, qui ex castello ad
pugnam processerant, eodem signo, fugientes latrones
dum persecuntur, a tergo insidiae clamore sublato cir
6 cumveniunt. Didius magna cum virtute cum complu
ribus interficitur; nonnulli ea pugna scaphas, quae ad
litus fuerant, occupant, item [nonnulli] complures
nando ad naves, quae in salo fuerant, se recipiunt
ancoris sublatis pelagus remis petere coeperunt; quae
7 res eorum vitae fuit subsidio. Lusitani praeda potiun
tur. Caesar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit.

1 XXXXI. Fabius Maximus, quem ad Mundam prae
sidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis *diur
nis noc*turnisque circum[se inter]clusi*t hostes. Qui cum*
inter se discordare *coepissent,* facta caede bene magna
2 *eruptionem* faciunt. Nostri ad oppidum recuperandum
occasionem non praetermittunt et reliquos vivos ca
3 piunt, XIIII milia. Ursaonem proficiscuntur; quod
oppidum magna munitione continebatur, sic ut ipse
locus non solum opere, sed etiam natura aditus ad op
4 pugnandum hostem inpediret. Huc accedebat, ut aqua
praeterquam in ipso oppido circumcirca nusquam repe
riretur propius milia passuum VIII; quae res magn
5 erat adiumento oppidanis. Tum praeterea accedebat, u
aggerem ....., materiesque, unde soliti sunt turri
ac v*ineas facere,* propius milia passuum VI non repe
riebatur: nam Pompeius, *ut* oppidum ad oppugnatio
nem tutius efficeret, omnem materiem circum oppidu
6 succisam intro congessit. Ita necessario diducebantu

nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent.

XXXXII. Dum haec ad Mundam geruntur et Ursaonem, Caesar, ad Hispalim cum Gadibus se recepisset, insequenti die contione advocata commemorat: Initio quaesturae suae eam provinciam ex omnibus provinciis sibi peculiarem constituisse et, quae potuisset eo tempore, beneficia largitum esse; insequenti praetura ampliato honore vectigalia, quae Metellus imposuisset, a senatu petisse et ea pecunia provinciam liberasse simulque patrocinio suscepto multis legationibus ab se in senatum inductis simul publicis privatisque causis multorum inimicitiis susceptis defendisse; suo item in consulatu absentem, quae potuisset, commoda provinciae tribuisse: eorum omnium commodorum et immemores et ingratos in se et in populum Romanum hoc bello et praeterito tempore cognosse. *Vos iure gentium civiumque Romanorum institutis cognitis more barbarorum populi Romani magistratibus sacrosanctis manus semel et saepius attulistis et luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desitae populi Romani in hac provincia haberi. Apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adulescens a vobis receptus fasces imperiumque sibi arripuit, multis interfectis civibus auxilia contra populum Romanum conparavit, agros provinciamque vestro inpulsu depopulavit. In quo vos victores existimabatis? An me deleto non animadvertebatis [decem] habere legiones populum Romanum, quae non solum vobis obsistere, sed etiam caelum diruere possent? Quarum laudibus et virtute .....*

C. IULI CAESARIS
FRAGMENTA.

ORATIONES.

a. Scriptorum de oratore Caesare iudicia.

Cic. Brut. 72, 252. *Atticus:* De Caesare ita iudico, illum omnium fere oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Laeliorum et Muciorum familiis audiebamus; sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen, ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris et eis quidem reconditis et exquisitis summoque studio et diligentia est consecutus. — 74, 258. *(idem de eodem pergit:)* Solum quidem et quasi fundamentum oratoris vides, locutionem emendatam et Latinam; cuius penes quos laus adhuc fuit, non fuit rationis aut scientiae, sed quasi bonae consuetudinis. — 75, 261. *(idem:)* Caesar autem rationem adhibens consuetudinem vitiosam et corruptam pura et incorrupta consuetudine emendat. Itaque cum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quae, etiamsi orator non sis et sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illa oratoria ornamenta dicendi, tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. Hanc cum habeat praecipuam laudem in communibus, non video, cui debeat cedere. Splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica et generosa quodammodo. — 262. Tum *Brutus:* Orationes quidem eius mihi vehementer probantur; complures autem legi.

Sueton. D. Iul. 55. Eloquentia aut aequavit praestantissimorum gloriam aut excessit. Post accusationem Dolabellae haud dubie principibus patronis annumeratus est. Certe Cicero ad Brutum, oratores enumerans, negat se videre, cui debeat Caesar cedere, aitque, eum elegantem, splendidam quoque atque etiam magnificam et generosam quodammodo rationem dicendi tenere, et ad Cornelium Nepotem de eodem ita scripsit: Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior aut crebrior? quis verbis aut ornatior aut elegantior? Genus eloquentiae dumtaxat adulescens adhuc Strabonis Caesaris secutus videtur —.

Quintil. Inst. Or. X., 1, 114. C. Caesar si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen haec omnia mira sermonis, cuius proprie studiosus fuit, elegantia. — 2, 25. Quid — noceret vim Caesaris — quibusdam in locis adsumere? (Cf. *XII,* 10, 11.)

Tac. de Orat. 21. *med. Aper:* Concedamus sane C. Caesari, ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentia effecerit, quam divinum eius ingenium postulabat —. — 25. *med. Messala:* — apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit, Calvus autem et Asinius et Caesar et Caelius et Brutus suo iure et prioribus et sequentibus anteponuntur. Nec refert, quod inter se specie differant, cum genere consentiant: adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Caelius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero; omnes tamen eandem sanitatem eloquentiae ferunt, ut, si omnium pariter libros in manum sumpseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam iudicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. — *ab Exc. D. Aug. XIII,* 3. — dictator Caesar summis oratoribus aemulus —.

Plut. Caes. 3. *Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, τὸ δὲ πρωτεῖον, ὅπως τῇ δυνάμει καὶ τοῖς ὅπλοις πρῶτος εἴη μᾶλλον, [ἀλλ'] ἀσχοληθεὶς ἀφεῖναι, πρὸς ὅπερ ἡ φύσις ὑφηγεῖτο τῆς ἐν τῷ λέγειν δεινότητος ὑπὸ στρατειῶν καὶ πολιτείας, ἧ κατεκτήσατο τὴν ἡγεμονίαν, οὐκ ἐξικόμενος.*

Fronto p. 181. *ed. Rom.* Caesari facultatem dicendi video imperatoriam fuisse.

Emporius de Demonstr. Mat. p. 310. *extr. ed. Capp. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm. p.* 568. *extr.)* Laudabitur idem ab institutione: quam plurimam ei facundia et dicendi studio fuisse probet a prima pubertate gloria et forensis praestantia consecuta; itemque culpabitur, quod adeo non adeptus sit famam oratoriae facultatis, ut eum Graecae exercitationis expertem fuisse manifestum sit.

(Cf. *Appul. Apol. p.* 589. *ed. Oud.*)

b. Scriptorum de orationibus Caesaris testimonia locique ex eis allati.

IN CN. CORNELIUM DOLABELLAM ORATIO [A. U. C. DCLXXVII.]

Sueton. D. Iul. 4. — composita seditione civili Cornelium Dolabellam consularem et triumphalem repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit —. — 55. *(v. p.* 119. *in.)* — Strabonis Caesaris —, cuius etiam ex oratione, quae inscribitur *pro Sardis,* ad verbum nonnulla transtulit in divinationem suam.

Plut. Caes. 4. *Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην Δολοβέλλαν ἐκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ τῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. Ὁ μὲν οὖν Δολοβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην.*

Ascon. in Cic. Or. pro Scaur. p. 26. *ed. Bait.* Ne forte erretis et eundem hunc Cn. Dolabellam putetis esse, in quem C. Caesaris orationes legitis, scire vos oportet, duos eodem tempore fuisse — Dolabellas: horum alterum Caesar accusavit, nec damnavit.

Tac. de Orat. 34. *Messala:* Nono decumo aeta-

tis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Caesar Dolabellam — iis orationibus insecuti sunt, quas hodie quoque cum admiratione legimus.

Vell. Pat. Hist. Rom. II, 43, 3. Reliqua eius acta in urbe, nobilissimaque Dolabellae accusatio et maior civitatis in ea favor, quam reis praestari solet, — quo notiora sunt, minus egent stilo.

Emporius de Demonstr. Mat. p. 311. *in. C. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm.* p. 568. *extr.)* Dicetur accusatione Dolabellae magnam famam eloquentiae consecutus; negabitur eandem meruisse, cum is, quem accusabat, evaserit.

(Cf. *Cic. Brut.* 92, 307. *extr. Ascon. in Cic. Div.,* v. *Caes. ed. Oud. a.* 1737. *p.* 993.)

Val. Max. VIII, 9, 3. *in.* Divus quoque Iulius — vim facundiae proprie expressit dicendo in accusatione Cn. Dolabellae, quem reum egit, extorqueri sibi causam optimam L. Cottae patrocinio, siquidem maxima tunc *eloquentia de vi* eloquentiae questa est.

Gell. Noct. Att. IIII, 16, 8. C. Caesar in Dolabellam actionis I. lib. I.: *Isti, quorum in aedibus fanisque posita et honori erant et ornatu.*

ORATIO QUA PLAUTIAM ROGATIONEM SUASIT. [A. U. C. DCLXXXIIII.]

Sueton. D. Iul. 5. Tribunatu militum, qui primus Romam reverso per suffragia populi honor obtigit, actores restituendae tribuniciae potestatis, cuius vim Sulla deminuerat, enixissime iuvit. L. etiam Cinnae, uxoris fratri, et qui cum eo civili discordia Lepidum secuti post necem consulis ad Sertorium confugerant, reditum in civitatem rogatione Plotia confecit, habuitque et ipse super ea re contionem.

Gell. Noct. Att. XIII, 3, 5. Repperi — in oratione C. Caesaris, qua Plautiam rogationem suasit, *necessitatem* dictam pro *necessitudine,* id est iure affinitatis. Verba haec sunt: *Equidem mihi videor pro nostra necessitate non labore, non opera, non industria defuisse.*

(Cf. *Non. Marcell. p.* 354. *M.*)

LAUDATIONES IULIAE AMITAE ET UXORIS CORNELIAE.
[A. U. C. DCLXXXVI.]

Sueton. D. Iul. 6. Quaestor Iuliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit e more pro rostris. Et in amitae quidem laudatione de eius ac patris sui utraque origine sic refert: *Amitae meae Iuliae maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater; a Venere Iulii, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere et sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, et caerimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges.*

Plut. Caes. 5. — *τῆς Μαρίου γυναικὸς Ἰουλίας ἀποθανούσης ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς ἐγκώμιον — λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθε. — Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις, νέαις δ' οὐκ ὂν ἐν ἔθει πρῶτος εἶπε Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης.*

PRO DECIO SAMNITE ORATIO.

Tac. de Orat. 21. *Aper:* Nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite aut Bruti pro Deiotaro rege ceterosque eiusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur.

DE CONIURATIS sive DE POENA CONDURATORUM ORATIO.
[A. U. C. DCLXXXXI.]

Cic. Ep. ad Att. XII, 21, 1. — Catonem primum sententiam putat [*Brutus*] de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant praeter Caesarem, et, cum ipsius Caesaris tam severa fuerit, qui tum praetorio loco dixerit, consularium putat leniores fuisse —.

Plut. Caes. 7. *extr.* 8. *in.* — *ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς λόγον διῆλθε πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς οὐ δοκεῖ πάτριον οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης, εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ Κατιλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ' ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξει. Οὕτω δὲ τῆς γνώμης*

φιλανθρώπου φανείσης καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου μετέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτλον περιῆλθε.

C. Iulius Victor Ars Rhet. III, 5. *(Schol. Cic. ed. Orell. p. 202. Rhet. Lat. Min. ed. Halm. p.* 379.*)* — quaecumque controversia versatur in aestimatione litis, — ea cadit in statum negotialem; sicut etiam de aestimatione litis aut de modo poenae constituendo iis, quorum de culpa iam pronuntiatum est, quales sunt duae orationes Catonis et Caesaris de poena coniuratorum —.

(Ipsam orationem v. *Sallust. de Coniur. Cat. 51.)*

PRO BITHYNIS ORATIO. [A. U. C. DCLXXXXVI.]

Gell. Noct. Att. V, 13, 6. In oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est: *Vel pro hospitio regis Nicomedis vel pro horum necessitate, quorum res agitur, defugere hoc munus, M. Iunce, non potui. Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur, neque clientes sine summa infamia deseri possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus.*

Iul. Rufinian. de Figur. p. 201. *ed. Ruhnk. p.* 31. *C. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm. p.* 40. § 8.*)* Caesar pro Bithynis: *Quid ergo? syngraphae non sunt, sed res aliena est.*

ORATIONES TRES CONTRA C. MEMMIUM ET L. DOMITIUM PRAETORES. [Eod. a.]

Sueton. D. Iul. 23. Functus consulatu, Gaio Memmio Lucioque Domitio praetoribus de superioris anni actis referentibus, cognitionem senatui detulit; nec illo suscipiente, triduoque per irritas altercationes absumpto, in provinciam abiit. — 73. Gai Memmi, cuius asperrimis orationibus non minore acerbitate rescripserat, etiam suffragator mox in petitione consulatus fuit. — (Cf. *Neron.* 2. *med.)*

Schol. Bob. in Cic. Or. pro Sest. p. 297. *ed. Orell.* De actis loquitur, quae habuit in consulatu C. Caesar inauspicato, ut videbatur; qua de re adversus eum egerant

in senatu C. Memmius et L. Domitius praetores, et ipsius Caesaris orationes contra hos extant, quibus et sua acta defendit et illos insectatur. — *in Cic. Or. in Vatin. p.* 317. Commiserat senatui causam suam C. Caesar, id est, ut de lege agraria patres iudicarent. Ibi enim habitae sunt tres illae orationes contra Domitium et Memmium.

ORATIO APUD MILITES IN AFRICA HABITA. [A. U. C. DCCVIII]

Suet. D. Iul. 66. — cum expectatio adventus Iubae terribilis esset, convocatis ad contionem militibus *Scitote,* inquit, *paucissimis his diebus regem adfuturum cum X legionibus, equitum XXX, levis armaturae C millibus, elephantis CCC. Proinde desinant quidam quaerere ultra aut opinari, mihique, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento in quascumque terras iubebo avehi.*

APUD MILITES DE COMMODIS EORUM ORATIO.

Diomed. Art. Gramm. p. 395. *P. (Gramm. Lat. ed. Keil. I. p.* 400.*)* *Frustro* ait C. Caesar apud milites de commodis eorum: *Non frustrabo vos, milites.*

(Praeterea orationes a Caesare habitae referuntur de B. G. I, 40. 43. 45. VII, 52, 54. de B. C. I, 7. 9. 32. 85. III, 6. 75. B. Al. 8. 70. B. Afr. 54, 2—5. B. Hisp. 42.)

c. Orationes inuria Caesari tributae.

Sueton. D. Iul. 55. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur. *Pro Quinto Metello* non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam: nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem *pro Metello,* sed *quam scripsit Metello,* cum ex persona Caesaris sermo sit Metellum seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. *Apud milites* quoque *in Hispania* idem Augustus esse vix ipsius putat, quae tamen duplex fertur: una quasi priore habita proelio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem contionandi habuisse eum dicit subita hostium incursione. — (Quae a recentioribus falso huc relata sint, v. Oud. l. c. p. 994. nr. 2. 4.)

DE ANALOGIA AD M. TULLIUM CICERONEM LIBRI DUO.

[A. U. C. DCLXXXXVIIII.]

Sueton. D. Iul. 56. *med.* Reliquit et de Analogia duos libros et Anticatones totidem ac praeterea poëma, quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia conventibus peractis ad exercitum rediret, sequentes sub tempus Mundensis proelii fecit, novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et vicensimo die pervenit.

Quintil. Inst. Or. I, 7, 34. An ideo minor est M. Tullius orator, quod —? aut vim C. Caesaris fregerunt editi de analogia libri?

Fronto p. 203. *ed. Rom.* Fac memineris et cum animo tuo cogites, C. Caesarem atrocissimo bello Gallico cum alia multa militaria tum etiam duos de analogia libros scrupulosissimos scripsisse, inter tela volantia de nominibus declinandis, de verborum aspirationibus et rationibus inter classica et tubas.

(Cf. *Anal. Vindob. p.* 511.)

LIBER PRIMUS.

Cic. Brut. 72, 253. *Atticus*: — qui etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum [i. e. *Ciceronem*] — de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit primoque in libro dixerit, verborum delectum originem esse eloquentiae, tribueritque — huic nostro [i. e. *Ciceroni*], qui me de illo maluit quam se dicere, laudem singularem: nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset adfatus: *Ac si, ut cogitata praeclare eloqui possent, non nulli studio et usu elaboraverunt, cuius te paene principem copiae atque inventorem bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus, hunc facilem et cotidianum novisse sermonem nunc pro relicto est habendum.*

Gell. Noct. Att. I, 10, 4. Quod a C. Caesare in primo de analogia libro scriptum est: *Habe semper in memoria atque in pectore, ut tamquam scopulum sic fugias*

inauditum atque insolens verbum. (Cf. Macr. Sat. I, 5, 2.*)* — *XVIIII,* 8, 3. *sq.* C. — Caesar — in libris, quos ad M. Ciceronem de analogia conscripsit, *harenas* vitiose dici existimat, quod *harena* numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque *caelum* neque *triticum;* contra autem *quadrigas,* etiamsi currus unus, equorum quattuor iunctorum agmen unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut *arma* et *moenia* et *comitia* et *inimicitias* —. Tunc prolato libro de analogia primo verba haec ex eo pauca memoriae mandavi. Nam cum supra dixisset, neque *caelum* neque *triticum* neque *harenam* multitudinis significationem pati, *Num tu,* inquit, *harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram et plures terras et urbem et urbes et imperium et imperia dicamus, neque quadrigas in unam nominis figuram redigere neque harenam multitudinis appellatione convertere possimus?*

Pompei. Comment. Art. Don. p. 230. *ed. Lind. (Keil. V. p.* 197. *sq.).* Analogia — fit octo modis: ut sint sex illae partes, quae accidunt nomini, *similes;* sex autem accidunt ista: qualitas, comparatio, genus, numerus, figura, casus: ecce sex partes; exitus syllabarum ut sit similis: puta illud in *us* exit et illud in *us;* paenultimarum ratio ut sit similis, ut aut vocales [syllabae] sint aut consonantes; deinde ut tempora sint similia: si illa breuis est, et illa breuis sit. De istis omnibus rebus si unum minus fuerit, iam non stat analogia; de his rebus, quae positae sunt apud Caesarem, si quid minus fuerit, iam non stabit ratio analogiae. Ait enim Caesar: *Nisi omnia consentiant inter se, non potest fieri, ut nominis similitudo sit.* — *p.* 27. *extr. L. (Keil. ib. p.* 108.*)* Legimus, apud maiores nostros primas apud Romanos XI litteras fuisse tantummodo, ut dicit Caesar libro analogiarum primo. In libro analogiarum Caesar hoc dixit, XI fuisse. — *p.* 233. *L. (Keil. ib. p.* 199.*)* Lectum est hoc saepius, praecipue apud Varronem. Ille dicit: *Lac* non debemus dicere, sed *lact.* Sed dixit Caesar contra

ipsum rem valentissimam, nullum nomen duabus mutis terminari. *(Cf. Excerpta ex Comm. in Donat. Keil. ib. p.* 326.*)* — *p.* 108. *L. (Keil. ib. p.* 144.*) Alba* civitas: alii dicunt *Albanus,* alii *Albensis.* — Caesar quidem in libris analogicis voluit dicere discretionem. Ait sic Caesar in libris analogiae: *Duae sunt Albae, alia ista, quam novimus in Aricia, et alia hic in Italia. Volentes Romani discretionem facere istos Albanos dixerunt, illos Albenses.* Non quoniam nescientes, unam derivationem esse, hoc fecerunt, Caesar hoc dixit, sed ut facerent discretionem inter colonos, inter illos et istos.

Priscian. Inst. Gramm. p. 545. *P. p.* 20. *Kr. (Keil. II. p.* 14.*)* — *Pompeiii* quoque genetivum per tria *i* scribebant, quorum duo superiora loco consonantium accipiebant, ut si dicas *Pompelli:* nam tribus *i* iunctis qualis possit syllaba pronuntiari? [nam postremum i pro vocali est accipiendum] quod Caesari doctissimo artis grammaticae placitum a Victore quoque in arte grammatica de syllabis comprobatur.

Probus Inst. Art. 28. *p.* 157. *R. (Keil. III. p.* 50.*)* — cum omnes artis latores, praecipueque Caesar, propter rationem metricam et structurarum qualitates singularum litterarum sonos ponderarent, hac ratione semivocales mutis praeferendas iudicaverunt, quod semivocales geminatae ad sonum vocalibus occurrunt, hoc est, ut syllabam facere possint, ut puta *fla, ars, mons, iners* et cetera talia; at vero mutae geminatae, si vocalibus occurrant, nec syllabam nec sonum scilicet facere possint. Quis enim *b, c, d, k, q, t, g* geminatas vocalibus misceat et sonum syllabae potest audire?

LIBER SECUNDUS.

Charis. Art. Gramm. I. p. 104. *P. p.* 74. *L. (Keil. I. p.* 130.*)* — *fagos* C. Caesar de analogia secundo: *fagos, populos, ulmos.* — *ib. p.* 109. *P. p.* 78. *L. (Keil.ib. p.* 135.*) Lacer* an *laceris?* ut *tener, puer.* Ultimam enim vocalem si ablativus amiserit, dabit scire, qualis esse debeat nominativus. Ovidius: *Mille lacer spargere locis.* Quod ita dici

debere et Caesar de analogia libro II. nec non et Valgius de rebus per epistulam quaesitis *disputant.* — *p.* 117. *P. p.* 83. *L. (Keil. ib. p.* 44. *sq.) Turbo Turbonis,* si proprium sit hominis nomen, *turbinis,* si procellam voluerimus exprimere, aut in eo, inquit Plinius, qui est in lusu puerorum. Sed Caesar de analogia secundo *turbonem,* non *turbinem* etiam in tempestate dici debere ait, ut *Cato Catonis,* non ut *homo hominis.* — *p.* 98. *P. p.* 70. *L. (Keil. ib. p.* 122. *sq.)* Ne illa quidem ratio recepta est, quam C. Caesar ponit in femininis, ut *puppim, restim, pelvim* ..... Hoc enim modo et *ab hac cani* dicemus et *ab hoc iuveni, pani.* — *ib. Aplustre.* Omnium nominum, quae sunt neutri generis et in *e* terminantur, ait Plinius Caesarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares.

Ar litteris nomina neutralia terminata item non minus ait Caesar, quia dativo et ablativo pari iure funguntur; ut idem Plinius scribit. — *ib. p.* 95. *P. p.* 68. *L. (Keil. ib. p.* 119. *in.) Animal animale* faciet, ut *autumnal autumnale* —, quae patiendi non sunt —. Plinius Secundus *animal,* non *animale* ait dici debere. C. Caesar, quasi indiscretum hoc sit, ait, *l* littera nominativo singulari neutra finita nomina eandem definitionem capere, quam capiunt *e* littera terminata: *huic animali* et *ab hoc animali, huic puteali* et *ab hoc puteali.* — *p.* 108. *P. p.* 77. *L. (Keil. ib. p.* 133.*) Iubare.* Plinius ait, inter cetera etiam istud C. Caesarem dedisse praeceptum, quod neutra nomina *ar* nominativo clausa per *i* dativum ablativumque singulares ostendant; *iubar* tamen ab hac regula dissidere. Nam ut *huic iubari* dicimus, *ab hoc iubare* dicendum est, ut *huic farri* et *ab hoc farre.* — *p.* 114. *P. p.* 81. *L. (Keil. ib. p.* 141.*) Partum.* Caesar in analogicis *harum partum.* — *Panium* Caesar de analogia libro II. dici debere ait. — *ib. p.* 69. *extr. P. p.* 50. *L. (Keil. ib. p.* 90.*) Panis* — genetivum pluralem Caesar de analogia II. *panium* dixit. — *p.* 86. *P. p.* 63. *L. (Keil. ib. p.* 110. *sq.) Is homo idem* compositum facit *tam singulariter quam pluraliter,* nisi quia Caesar

libro II. singulariter *idem,* pluraliter *isdem* dicendum confirmat; sed consuetudo hoc non servat.

Se et *sese* pronomina ita distinguit, ut *se* dicamus, cum aliquem quid in alium fecisse ostendimus, ut puta: ille dixit, *se* hoc illi fecisse; cum autem in se ipsum, tunc dicamus *sese,* velut: dixit, *sese* hoc sibi fecisse.

Priscian. Inst. VI, 64. *in. p.* 707. *P. p.* 260. *Kr. (Gramm. Lat. ed. Keil. II. p.* 248. *sq.)* In *is* desinentia longam, cuiuscumque sint generis, Latina ablata *s,* addita *tis* faciunt genetivum, ut *haec lis, litis* —, *hic* et *haec Samnis, huius Samnitis.* Sic Caesar de analogia. — *ib.* 65. *in. p.* 261. *Kr. p.* 249. *Keil.* Illa quoque tam in *is* quam in *er* finita nomina regulam servant in *er* terminatorum, id est accepta *is* faciunt genetivum, ut *hic pulvis* et *pulver pulveris, hic cucumis* et *cucumer cucumeris, hic cinis* et *ciner cineris, hic vomis* et *vomer vomeris.* Praeterea Caesar declinat, ut Probus, *pubes puberis,* quidam *puber puberis.* — *ib.* 66. *p.* 272. *Kr. p.* 250. *Keil. Haec pollis pollinis,* sic Charisius; Probus autem et Caesar *hoc pollen pollinis* declinaverunt. — *XVIII,* 8, 75. *extr. p.* 1140. *P. p.* 136. *Kr. III. p.* 239. *Keil.* — Caesar non incongrue protulit *ens* a verbo *sum es,* quomodo a verbo *possum potes: potens.*

Quint. Inst. Or. I, 5, 63. Mihi — placet Latinam rationem sequi, quousque patitur decor. Neque enim iam *Calypsonem* dixerim ut *Iunonem,* quamquam secutus antiquos C. Caesar utitur hac ratione declinandi.

Gell. Noct. Att. IIII, 16. C. Caesar in libris analogicis omnia istiusmodi [i. e. *dat. sing. nom. IIII. decl.*] sine *i* littera dicenda censet. — *VIIII,* 14. [de pronomine.] C. Caesar in libro de analogia secundo *huius die* et *huius specie* dicendum putat.

Isidor. Orig. XI, 2, 33. *Mortuus* ex qua parte orationis declinetur, incertum est. Nam, sicut ait Caesar, ab eo, quod est *morior,* in participio praeteriti temporis in *tus* exire debuit, per unum scilicet *u,* non per

duo. Nam ubi geminata est littera *u*, nomen est, non participium, ut *fatuus, arduus.*

De Dub. Nom. (Gramm. Lat. de Keil. V. p. 575.*). Crinis* generis masculini, ut Caesar de analogia.

DE ASTRIS LIBER. [A. U. C. DCCVIII.]

Macrob. Sat. I, 16. Iulius Caesar, ut siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Aegyptiis disciplinis hausit, ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus est, ut ad solis cursum finiendi anni tempus extenderet.

Ioannes Lydus de Ostent. p. 381, 9. *Bekk. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Κλαύδιος ἐκ τῶν παρὰ Θούσκοις ἱερῶν πρὸς λέξιν καὶ οὐκ αὐτὸς μόνος, ἀλλὰ μὴν καὶ Εὔδοξός τε ὁ πολύς, Δημόκριτος πρῶτος αὐτῶν Βάῤῥων τε ὁ Ῥωμαῖος, Ἵππαρχος, Μητρόδωρος καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Καῖσαρ περὶ τῆς ἐφημέρου τῶν φαινομένων ἐπιτολῆς τε καὶ δυσμῶν.*

Schol. post Ptolem. de Apparent. Ἀνέγραψε τὰς ἐπισημασίας καὶ κατέταξε κατά τε Αἰγυπτίους καὶ Δοσίθεον, Φίλιππον, Κάλλιππον, Εὐκτήμονα, Μέτωνα, Κόνωνα, Μητρόδωρον, Εὔδοξον, Καίσαρα, Δημόκριτον, Ἵππαρχον. — Διὸ δεῖ μάλιστα ἐφαρμόζειν τὰς μὲν τῶν Αἰγυπτίων ἐπισημασίας ταῖς περὶ τοῦτον τὸν παράλληλον χώραις, τουτέστι καθ' ὃν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ὡρῶν ἐστι ιδ΄ ἰσημερινῶν, τὰς δὲ Δοσιθέου καὶ Φιλίππου, καθ' ὃν ἐστιν ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ὡρῶν ιδ΄ ς΄, τὰς δὲ Δημοκρίτου καὶ Καίσαρος καὶ Ἱππάρχου, καθ' ὃν καὶ ἡ μεγίστη τῶν ἡμερῶν ἐστιν ἰσημερινῶν ιε΄.

Plin. Nat. Hist. I. Ind. auctorum libri XVIII. L. Tarutio, qui Graece de astris scripsit, Caesare dictatore, qui item. — *ib. XVIII,* 25, 214. Nos sequimur observationem Caesaris maxume, haec erit Italiae ratio. — 26, 234. A bruma in favonium Caesari nobilia sidera significant, tertio kalendas Ianuarias matutino canis occidens. — Pridie nonas Ianuarias Caesari delphinus matutino exoritur et postero die fidicula. — 237. A favonio in aequinoctium vernum Caesari significat, XIIII.

kalendas Mart. triduum varie, et VIII. kalendas hirundinis visu et postero die arcturi exortu vespertino, item tertio nonas Mart. Caesar cancri exortu id fieri observavit. — Caesar et idus Martias ferales sibi notavit scorpionis occasu, XV. kalendas vero April. Italiae miluum ostendi, XII. kalendas ecum occidere matutino. — 246—248. Aequinoctium vernum a. d. VIII. kalendas April. peragi videtur. Ab eo ad vergiliarum exortum matutinum Caesari significant kalendae April.; III. nonas April. in Attica vergiliae vesperi occultantur, eaedem postridie in Boeotia, Caesari autem et Chaldaeis nonis —. Caesari VI. idus significat imbris librae occasus. XIIII. kalend. Maias Aegypto suculae occidunt vesperi, sidus vehemens et terra marique turbidum, XVI. Atticae, XV. Caesari, continuo quatriduo significant, Assyriae autem XII. kalendas. — Caesari et VIII. kalendas notatur dies. — VI. nonas Maias Caesari suculae matutino exoriuntur et VIII. idus capella pluvialis. — Sic fere in VI. idus, qui est vergiliarum exortus, decurrunt sidera. — 27, 255. *sq.* A vergiliarum exortu significant Caesari postridie arcturi occasus matutinus, III. idus Maias fidiculae exortus, XII. kalendas Iunias capella vesperi occidens —. XI. kalendas Caesari Orionis gladius occidere incipit, IIII. nonas Iunias Caesari et Assyriae aquila vesperi oritur, VII. idus arcturus matutino occidit Italiae, IIII. delphinus vesperi exoritur. XVII. kalendas Iulias gladius Orionis exoritur —. XI. kalendas eiusdem Orionis gladius Caesari occidere incipit. VIII. kalendas Iulias vero longissimus dies totius anni et nox brevissima solstitium conficiunt. — 28, 268—271. Ab solstitio ad fidiculae occasum VI. kalendas Iulias Caesari Orion exoritur —, XVI. kal. Augustas Assyriae procyon exoritur, dein post triduum fere ubique confessum inter omnis sidus indicans, quod canis ortum vocamus, sole partem primam leonis ingresso. Hoc fit post solstitium XXIII. die. Sentiunt id maria et terrae, multae vero et ferae, — accenditque solem et magnam

aestus optinet causam. XIII. kal. August. Aegypto aquila occidit matutino, etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Caesar x. kalendas sentire Italiam existimavit. — III. kal. regia in pectore leonis stella matutino Caesari emergit. VIII. idus Aug. arcturus medius occidit, III. idus fidicula occasu suo autumnum inchoat, uti is annotat. — 31, 309—313. Sequitur ex divisione temporum autumnus a fidiculae occasu ad aequinoctium ac deinde vergiliarum occasum initiumque hiemis. In his intervallis significant pridie idus Aug. Atticae ecus oriens vesperi, Aegypto et Caesari delphinus occidens. XI. kalend. Septembris Caesari et Assyriae stella, quae vindemitor appellatur, exoriri mane incipit vindemiae maturitatem promittens. — v. idus Septembris Caesari capella oritur vesperi, arcturus vero medius pridie idus vehementissimo significatu terra marique per dies quinque. — XVI. kalendas Octobris Aegypto spica, quam tenet virgo, exoritur matutino, etesiaeque desinunt. Hoc idem Caesari XIIII. kalendas, XIII. Assyriae significant, et XI. kalendas Caesari commissura piscium occidens ipsumque aequinocti sidus VIII. kalendas Octobris. — VI. nonas Octobris Atticae corona exoritur mane, Asiae et Caesari v. nonas heniochus occidit matutino. IIII. nonas Caesari corona exoriri incipit, et postridie occidunt haedi vesperi. VIII. idus Octobris Caesari fulgens in corona stella oritur, et VI. idus vergiliae vesperi, idibus corona tota. XVII. kalendas Novembris suculae vesperi exoriuntur. Pridie kalendas Caesari arcturus occidit et suculae exoriuntur cum sole. Quarto nonas arcturus occidit vesperi. Quinto idus Novembris gladius Orionis occidere incipit, dein III. idus vergiliae occidunt.

(Cf. *Schol. in Cacs. German. Prognost., Arat. II. p.* 102. *sqq. ed. Buhle.*)

Ptolem. de App. Athyr. 19. *Καίσαρι χειμάζει.* — 20. *Καίσαρι χειμάζει.* — 21. *Καίσαρι χειμών.* — 25. *Καίσαρι ἀκρασία ἀέρος.* — *Chocac.* 5. *Καίσαρι καὶ Εὐκτήμονι καὶ Εὐδόξῳ καὶ Καλλίππῳ χειμών.* —

7. *Καίσαρι καὶ Κόνωνι χειμάζει.* — 8. *Καίσαρι καὶ Εὐκτήμονι καὶ Εὐδόξῳ χειμών.* — 12. *Καίσαρι νοτία.* — 13. *Καίσαρι νοτία.* — 20. *Καίσαρι χειμάζει.* — 28. *Καίσαρι χειμών.*

DE COMPUTATIONE [sive FASTORUM] LIBER.

[Eod. a.]

Schol. in Lucan. Phars. X, 185. Probat ab effectu, quod vere intentus fuerit, quia suus [i. e. *Caesaris*] liber, quem composuit de computatione, non inferior libro Eudoxi sit. — *ib.* 187. Est autem liber fastorum Divi Iulii Caesaris, qui ordinationem continet secundum auctoritatem Chaldaeorum, quem in senatu recitavit. — *ib. Schol. Guelf.* Eudoxus enim ad cursum suum post VIII annos solem reverti dicit et esse annum magnum, Gaius vero Caesar post quinquennium, quo peracto bis sextum esse praecepit et melius annum visus est computasse.

ANTICATONES DUO. [A. U. C. DCCVIIII.]

Sueton. D. Iul. 56. v. *p.* 125. *in.*

Plut. Caes. 54. *Ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος οὐδὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. Πῶς γὰρ ἂν ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐκχέας ὀργὴν τοσαύτην; Τῇ δὲ πρὸς Κικέρωνα καὶ Βροῦτον αὐτοῦ καὶ μυρίους ἄλλους τῶν πεπολεμηκότων ἐπιεικείᾳ τεκμαίρονται καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίᾳ πολιτικῇ συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. Ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα· καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς, ὡς εἰκός, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. Τοῦτο ἠνία Καίσαρα κατηγορίαν αὑτοῦ νομίζοντα τὸν τοῦ τεθνηκότος δι' αὐτὸν ἔπαινον. Ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών· τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται.* — 3. *Ἐν δὲ τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ παραιτεῖται μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δει-*

νότητα ῥήτορος εὐφυοῦς καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. — Cic. 39. *Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος ἀντιγράφων τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους ἐπαινεῖν. — Cat. Min.* 11. *Τῆς δὲ κληρονομίας εἰς αὐτόν τε καὶ θυγάτριον τοῦ Καπίωνος ἡκούσης οὐθὲν ὧν ἀνήλωσε περὶ τὸν τάφον ἀπῄτησεν ἐν τῇ νεμήσει. Καὶ ταῦτα πράξαντος αὐτοῦ καὶ πράττοντος ἦν ὁ γράψας, ὅτι κοσκίνῳ τὴν τέφραν τοῦ νεκροῦ μετέβαλε καὶ διῄθησε χρυσίον ζητῶν κατακεκαυμένον. Οὕτως οὐ τῷ ξίφει μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ γραφείῳ τὸ ἀνυπεύθυνον καὶ τὸ ἀνυπόδικον ἐπίστευσεν. — 36. — τοῖς τε ἄλλοις φίλοις ὡς ἀπιστῶν προσέκρουσε καὶ τὸν συνηθέστατον ἁπάντων Μουνάτιον εἰς ὀργὴν ὀλίγου δεῖν ἀνήκεστον γενομένην ἐνέβαλεν, ὥστε καὶ Καίσαρι γράφοντι λόγον κατὰ τοῦ Κάτωνος πικροτάτην τοῦτο τὸ μέρος τῆς κατηγορίας διατριβὴν παρασχεῖν. — 52. — ἀνέλαβε πάλιν τὴν Μαρκίαν χηρεύουσαν ἐπὶ χρήμασι πολλοῖς. Ὁ γὰρ Ὁρτήσιος θνήσκων ἐκείνην ἀπέλιπε κληρονόμον. Εἰς ὃ δὴ μάλιστα λοιδορούμενος ὁ Καῖσαρ τῷ Κάτωνι φιλοπλουτίαν προφέρει καὶ μισθαρνίαν ἐπὶ τῷ γάμῳ. Τί γὰρ ἔδει παραχωρεῖν δεόμενον γυναικὸς ἢ τί μὴ δεόμενον αὖθις ἀναλαμβάνειν, εἰ μὴ δέλεαρ ἐξ ἀρχῆς ὑφείθη τὸ γύναιον Ὁρτησίῳ καὶ νέαν ἔχρησεν, ἵνα πλουσίαν ἀπολάβῃ; — 54. — Σερβιλίαν ἐπηγάγετο τὴν ἀδελφὴν καὶ τὸ Λευκούλλου παιδίον ἐξ ἐκείνης γεγονός. Ἠκολούθησε γὰρ αὐτῷ χηρεύουσα καὶ πολὺ τῶν εἰς τὸ ἀκόλαστον αὐτῆς διαβολῶν ἀφεῖλεν ὑποδῦσα τὴν ὑπὸ Κάτωνι φρουρὰν καὶ πλάνην καὶ δίαιταν ἐκουσίως. Ἀλλ' ὅ γε Καῖσαρ οὐδὲ τῶν ἐπ' ἐκείνῃ βλασφημιῶν τοῦ Κάτωνος ἐφείσατο.*

Cic. Top. 25, 94. — cum aliquid de utilitate, honestate, aequitate disseritur deve eis rebus, quae his sunt contrariae, incurrunt status aut iuris aut nominis; quod idem contingit in laudationibus: nam aut negari potest id factum esse, quod laudetur, aut non eo nomine adficiendum, quo laudator adfecerit, aut omnino non esse laudabile, quod non recte, non iure factum

sit; quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. — *Ep. ad Att. XIII,* 50, 1. — cum mihi Balbus — dixisset, se et Oppium scripsisse ad Caesarem, se legisse libros contra Catonem et vehementer probasse —. (Cf. 51, 1. ib. *XII,* 40, 1. 41, 4. — v. *p.* 159. *in.*)

Quint. Inst. Or. III, 7, 28. — laudativum genus — qualitate maxime contineri puto, quamquam tres status omnes cadere in hoc opus possint, iisque usum C. Caesarem in vituperando Catone notaverit Cicero.

Iuvenal. Sat. VI, 338. —

Maiorem, quam sunt duo Caesaris Anticatones, — cum *Schol.* hoc: Caesar bello civili cognita Catonis morte, cuius virtutem dialogo illo, qui inscribitur Cato, Cicero etiam laudavit, libros duos furiosissimos edidit, quos Anticatones inscripsit.

Tac. ab Ex. D. Aug. IIII, 34. *s. fin.* Marci Ciccronis libro, quo Catonem caelo aequavit, quid aliud dictator Caesar quam rescripta oratione, velut apud iudices, respondit?

App. B. C. II, 99. *extr.* — *Κικέρωνος δὲ ποιήσαντος ἐγκώμιον εἰς αὐτὸν* [i. e. *Catonem*] *καὶ ἐπιγράψαντος Κάτων, ἀντέγραψε κατηγορίαν ὁ Καῖσαρ καὶ ἐπέγραψεν' Αντικάτων.*

Dio Cass. Hist. Rom. XXXXIII, 13, 4. — *οὕτω — αὐτὸν* [i. e. *Catonem*] *ἐτεθαυμάκει, ὥστε τοῦ Κικέρωνος ἐγκώμιον μετὰ ταῦτα αὐτοῦ γράψαντος ἀγανακτῆσαι μὲν μηδὲν, καίπερ καὶ ἐκείνου οἱ προσπολεμήσαντος, βιβλίον δέ τι γράψαι ὃ καὶ 'Αντικάτωνα ἐκάλεσε.*

(Cf. *Hieronym. VI. p.* 54. *ed. Vallars.)*

Martian. Capell. V. de Rhet. 18. *extr. p.* 155. *med. ed. Eyssenh. p.* 153. *Gr. p.* 468. *extr. ed. Kopp. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm. p.* 463.*)* — laudatori certamen est vel vituperatori —, ut cum alius quempiam laudat et alter accusat, ut Catonem Tullius laudans et duobus voluminibus Caesar accusans.

Plin. Nat. Hist. VII, 30, 117. *extr.* Salve primus omnium parens patriae appellate [i. e. *Cicero*], primus in toga triumphum linguaeque lauream merite et facundiae La-

tiarumque litterarum parens atque, ut dictator Caesar hostis quondam tuus de te scripsit, omnium triumphorum laurea maior [e]. Quanto plus est ingeni Romani terminos in tantum promovisse quam imperi!

Plin. Epist. III, 12. Erunt officia antelucana, in quae incidere impune ne Catoni quidem licuit. Quem tamen C. Caesar ita reprehendit, ut laudet: describit enim, eos, quibus obvius fuerat, cum caput ebrii retexissent, erubuisse; deinde adicit: *Putares, non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos.*

Gell. Noct. Att. IIII, 16. C. Caesar in Anticatone *Unius,* inquit, *arrogantiae superbiaeque dominatuque.*

Priscian. Inst. VI, 36. 82. *VII,* 20. *extr. XIII,* 12 *p.* 694. 717. 740. 960. *P. I. p.* 243. 276. 305 566. *Kr. (Keil. II. p.* 227. *in.* 266. 305. *extr. III,* 8.*)* Caesar in Anticatone priore: *Uno enim excepto, quem alius modi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros.*

APOPHTHEGMATA sive DICTA COLLECTANEA.

Sueton. D. Iul. 56. *extr.* Feruntur et a puero et ab adulescentulo quaedam scripta, ut Laudes Herculis, tragoedia Oedipus, item Dicta collectanea; quos omnes libellos vetuit Augustus publicari —.

Cic. Epist. VIIII, 16, 4. — ipse Caesar habet peracre iudicium, et ut Servius, frater tuus, quem litteratissimum fuisse iudico, facile diceret: hic versus Plauti non est, hic est, — sic audio Caesarem, cum volumina iam confecerit ἀποφθεγμάτων, si quod afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reicere solere; quod eo nunc magis facit, quod vivunt mecum fere cotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quae fortasse illis, cum dixi, nec illitterata nec insulsa esse videantur. Haec ad illum cum reliquis actis perferuntur: ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid praeterea de me audiat, non audiendum putet.

EPISTULAE.

Sueton. D. Iul. 56. Epistulae quoque eius ad senatum extant; quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libelli convertisse, cum antea consules et duces non nisi transversa charta scriptas mitterent. Extant et ad Ciceronem, item ad familiares domesticis de rebus; in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset; quae si quis investigare et persequi volet, quartam elementorum litteram, id est *D*, pro *A* et perinde reliquas commutet.

Gell. Noct. Att. XVII, 9. Libri sunt epistularum C. Caesaris ad C. Oppium et Balbum Cornelium, qui rebus eius absentis curabant. In his epistulis quibusdam in locis inveniuntur litterae singulariae sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite: nam verba ex his litteris confici nulla possunt. Erat autem conventum inter eos clandestinum de commutando situ litterarum, ut in scripto quidem alia aliae locum et nomen teneret, sed in legendo locus cuique suus et potestas restitueretur. Quaenam vero littera pro qua scriberetur, ante iis, sicuti dixi, complacebat, qui hanc scribendi latebram parabant. Est adeo Probi grammatici commentarius satis curiose factus de occulta litterarum significatione epistularum C. Caesaris ..... scriptarum.

C. Iul. Victor Ars Rhet. XXVII. de Epistulis p. 266. *ed. Or. p.* 124. *M. (Rhet. Lat. Min. ed. Halm. p.* 448.*)* Solent etiam notas inter se secretiores pacisci, quod et Caesar et Augustus et Cicero et alii plerique fecerunt.

AD M. TULLIUM CICERONEM.

[A. U. C. DCLXXXXVIII.]

Cic. Epist. I, 9, 12. In hac sententia complectendus erat mihi Caesar, ut vides, in coniuncta et causa et dignitate. Hic multum valuit cum vetus amicitia, quam tu non ignoras mihi et Quinto fratri cum

Caesare fuisse, tum humanitas eius ac liberalitas brevi tempore et litteris et officiis perspecta nobis et cognita. — *VII,* 5, 3. De quo tibi homine haec spondeo, non illo vetere verbo meo, quod, cum ad te de Milone scripsissem, iure lusisti, sed more Romano, quo modo homines non inepti loquuntur: probiorem hominem, meliorem virum, pudentiorem esse neminem.

[A. U. C. DCLXXXVIIII.]

ib. I, 9, 20. Cum Pompeius ita contendisset, ut nihil umquam magis, ut cum Crasso redirem in gratiam, Caesarque per litteras maxima se molestia ex illa contentione affectum ostenderet, —.

[A. U. C. DCC.]

ib. VII, 5, 2. Cum de hoc ipso Trebatio cum Balbo nostro loquerer accuratius domi meae, litterae mihi dantur a te, quibus in extremis scriptum erat: *M. Orfium, quem mihi commendas, vel regem Galliae faciam, vel hunc Leptae delega, si vis; tu ad me alium mitte, quem ornem.* — *Ep. ad Q. fr. II,* 13 [15ª], 1—3. A. d. III. Non. Iun., quo die Romam veni, accepi tuas litteras datas Placentiae, deinde alteras postridie datas Blandenone cum Caesaris litteris refertis omni officio, diligentia, suavitate. Sunt ista quidem magna vel potius maxima: habent enim vim magnam ad gloriam et ad summam dignitatem. Sed mihi crede, quem nosti, quod in istis rebus ego plurimi aestimo, id iam habeo, te scilicet primum tam inservientem communi dignitati, deinde Caesaris tantum in me amorem, quem omnibus iis honoribus, quos me a se expectare volt, antepono. Litterae vero eius una datae cum tuis, quarum initium est, quam suavis ei tuus adventus fuerit et recordatio veteris amoris, deinde, se effecturum, ut ego in medio dolore ac desiderio tui te, cum a me abesses, potissimum secum esse laetarer, incredibiliter *me* delectarunt. Modo mihi date Britanniam, quam pingam coloribus

tuis, penicillo meo. Sed quid ago? Quod mihi tempus, Romae praesertim, ut iste me rogat, manenti, vacuum ostenditur? — Trebatium quod ad se miserim, persalse et humaniter etiam gratias mihi agit: negat enim in tanta multitudine eorum, qui una essent, quemquam fuisse, qui vadimonium concipere posset. — *Epist. VII,* 8, 1. Scripsit ad me Caesar perhumaniter, nondum te [i. e. *Trebatium*] sibi satis esse familiarem propter occupationes suas, sed certe fore —. 17, 2. — cum viderem, me a Caesare honorificentissime tractari et unice diligi, hominisque liberalitatem incredibilem et singularem fidem nossem, sic ei te commendavi et tradidi, ut gravissime diligentissimeque potui: quod ille ita et accepit et mihi saepe litteris significavit, et tibi et verbis et re ostendit, mea commendatione sese valde esse commotum. — *I,* 9, 19. De Vatinio — primum reditus intercesserat in gratiam per Pompeium, statim ut ille praetor est factus. Post autem Caesaris, ut illum defenderem, mira contentio est consecuta. — *ad Q. fr. II,* 15 [16], 5. Sed heus tu, celari videor a te: quomodonam, mi frater, de nostris versibus Caesar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante, et prima sic, ut neget se ne Graeca quidem meliora legisse, reliqua ad quendam locum ῥᾳθυμότερα: hoc enim utitur verbo. — *III,* 1, 3, 10 *in.* De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, et mihi ipse Caesar nominatim Curtio paratum esse rescripsit meamque in rogando verecundiam obiurgavit. — *ad Att. IIII,* 16, 7. [13.] — ex fratris litteris incredibilia quaedam de Caesaris in me amore cognovi, eaque sunt ipsius Caesaris uberrimis litteris confirmata. Britannici belli exitus expectatur: constat enim, aditus insulae esse munitos mirificis molibus. Etiam illud iam cognitum est, neque argenti scripulum esse ullum in illa insula neque ullam spem praedae nisi ex mancipiis —. *ad Q. fr. III,* 1, 5, 17. Cum hanc iam epistulam conplicarem, tabellarii a vobis venerunt a. d. XI. Kal. [int. *Oct.*] vicesimo die. O me sollicitum!

quantum ego dolui in Caesaris suavissimis litteris! Sed quo erant suaviores, eo maiorem dolorem illius ille casus afferebat. — *ib.* 7, 25. Ex Britannia Caesar ad me Kal. Septembr. dedit litteras, quas ego accepi a. d. IIII. Kal. Octobr., satis commodas de Britannicis rebus; quibus, ne admirer, quod a te nullas acceperim, scribit, se sine te fuisse, cum ad mare accesserit. — *III,* 5 *et* 6, 3. Caesaris amore, quem ad me perscripsit, unice delector; promissis iis, quae ostendit, non valde pendeo: nec sitio honores nec desidero gloriam, magisque eius voluntatis perpetuitatem quam promissorum exitum expecto —. — *ad Att. IIII,* 18, 5. [17, 5.] A Quinto fratre et a Caesare accepi a. d. VIIII. Kal. Nov. litteras a litoribus Britanniae proximo a. d. VI. Kal. Octobr. Confecta Britannia, obsidibus acceptis, nulla praeda, imperata tamen pecunia exercitum *e* Britannia reportabant —. — 19, 2. [18, 3.] Perspice — cum Caesare suavissimam coniunctionem —, qui quidem Quintum meum tuumque, di boni! quemadmodum tractat honore, dignitate, gratia! non secus ac si ego essem imperator. Hiberna legionis eligendi optio delata commodum, ut ad me scribit.

Philargyr. ad Verg. Georg. III, 204. ***Esseda*** vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli. Caesar testis est libro ad Ciceronem III.: *Multa milia equitum atque essedariorum habet* [int. *Cassivellaunus*].

[A. U. C. DCCI.]

Cic. Or. Phil. II, 20, 49. [*alloquitur M. Antonium.*] Venisti e Gallia ad quaesturam petendam. Acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satisfieri paterer a te. Itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia.

Charis. Art. Gramm. I. p. 101. *P. p.* 72. *L. (Gramm. Lat. ed. Keil. I. p.* 126.) ***Diligente.*** — Caesar epistularum ad Ciceronem, *Neque,* inquit, *pro cauto ac diligente se castris continuit* [int. *Q. Cicero*].

(Cf. *Cäes. B. G. VI,* 36. *sqq.*)

[A. U. C. DCCIIII.]

Cic. Ep. ad Att. VII, 1, 3. Me autem uterque numerat suum, nisi forte simulat alter. Nam Pompeius non dubitat: vere enim iudicat, ea, quae de republica nunc sentiat, mihi valde probari. Utriusque autem accepi eiusmodi litteras eodem tempore, quo tuas, ut neuter quemquam omnium pluris facere quam me videretur. — *ib.* 7. *extr.* — gratulans mihi Caesar de supplicatione triumphat de sententia Catonis, nec scribit, quid ille sententiae dixerit, sed tantum, supplicationem eum mihi non decrevisse. — 2, 7. Caesar iis litteris, quibus mihi gratulatur et omnia pollicetur, quo modo exultat Catonis in me ingratissimi iniuria! — 3, 11. *in.* Ille mihi litteras blandas mittit —.

[A. U. C. DCCV.]

ib., 21, 3. Ipse me Caesar ad pacem hortatur. Sed antiquiores litterae, quam ruere coepit. — 23, 3. Caesaris litterarum exemplum tibi misi. — *VIII,* 2, 1. Ego ad Caesarem unas Capua litteras dedi, quibus ad ea rescripsi, quae mecum ille de gladiatoribus suis egerat. Alteras eodem die dedi, quo has ad te. Non potui non dare, cum et ipse ad me scripsisset et Balbus. — 11, 5. Quod quaeris, quid Caesar ad me scripserit, quod saepe, gratissimum sibi esse, quod quierim, oratque, in eo ut perseverem. Balbus minor haec eadem mandata. — *Balbus ad Cic. ib.* 15 *A.,* 3. *extr.* Balbi mei tuique adventu delectatum te valde gaudeo. Is quaecumque tibi de Caesare dixit, quaeque Caesar scripsit, scio, re tibi probabit, quaecumque fortuna eius fuerit, verissume scripsisse. — *VIIII,* 6. *A.* ***Caesar imp. s. d. Ciceroni imp.*** *Cum Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui neque audire meo commodo potuissem, properarem atque essem in itinere praemissis iam legionibus, praeterire tamen non potui, quin et scriberem ad te et illum mitterem gratiasque agerem; etsi hoc et feci saepe et saepius mihi facturus videor: ita de me mereris. Imprimis a te peto, quoniam*

confido, me celeriter ad urbem venturum, ***ut te ibi videam,*** *ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. Ad propositum revertar: festinationi meae brevitatique litterarum ignosces. Reliqua ex Furnio cognosces.* — 15, 1. Ille, ut ad me scripsit, legiones singulas posuit Brundisii, Tarenti, Siponti —. — 16. — ab eo [i. e. *Caesare*] mihi litterae redditae sunt a. d. VII. K. [int.*Apr.*], quibus iam *opes* meas, non, ut superioribus [litteris], *opem* expectat. Cum eius clementiam Corfiniensem illam per litteras collaudavissem, rescripsit hoc exemplo: ***Caesar imp. Ciceroni imp. sal. dic.*** *Recte auguraris de me — bene enim tibi cognitus sum —, nihil a me abesse longius crudelitate; atque ego cum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te triumpho gaudio. Neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam et me mei similem esse et illos sui. Tu velim mihi ad urbem praesto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil scito mihi esse iucundius. Hanc adeo habebo gratiam illi; neque enim aliter facere poterit: tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia.* — *X,* 3. *a.,* 2. Caesar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim, seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior, quod scribit, secum Tullum et Servium questos esse, quia non idem sibi, quod mihi, remisisset. — Sed tamen exemplum misi ad te Caesaris litterarum. — 8. *B.* ***Caesar imp. sal. d. Ciceroni imp.*** *Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum iudicaram, tamen permotus hominum fama scribendum ad te existimavi et pro nostra benevolentia petendum, ne quo progredereris proclinata iam re, quo integra etiam progrediendum tibi non existimasses. Namque et amicitiae graviorem iniuriam feceris et tibi minus commode consulueris, si non fortunae obsecutus videbere — omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur — nec causam secutus*

— eadem enim tum fuit, cum ab eorum consiliis abesse iudicasti —, sed meum aliquod factum condemnavisse, quo mihi gravius abs te nil accidere potest. Quod ne facias, pro iure nostrae amicitiae a te peto. Postremo quid viro bono et quieto et bono civi magis convenit quam abesse a civilibus controversiis? Quod nonnulli cum probarent, periculi causa sequi non potuerunt: tu explorato et vitae meae testimonio et amicitiae iudicio neque tutius neque honestius reperies quicquam quam ab omni contentione abesse. XV. *Kal. Maias ex itinere.*

[A. U. C. DCCVII.]

Cic. Epist. XIIII, 23. Redditae mihi tandem sunt a Caesare litterae satis liberales —. (Cf. *ib.* 24. *ad Att. XI,* 23, 2. 24, 4.) — *Or. pro Lig.* 3, 7. Apud quem igitur hoc dico? Nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, antequam vidit, reipublicae reddidit; qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem idem, qui fuissem; qui cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est; a quo hoc ipso C. Pansa mihi nuntium perferente concessos laureatos fasces tenui, quoad tenendos putavi; qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis spoliatam ornamentis dedisset. — *pro Deiot.* 14, 38. *extr.* Iubes enim eum bene sperare et bono esse animo, quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim, isdem fere verbis ad me te scribere, meque tuis litteris bene sperare non frustra esse iussum.

[A. U. C. DCCVIIII.]

Cic. Ep. ad Att. XIII, 7, 1. Sestius apud me fuit et Theopompus pridie: venisse a Caesare narrabat litteras; hoc scribere, sibi certum esse Romae manere, causamque eam ascribere, quae erat in epistula nostra, ne se absente leges suae neglegerentur, sicut esset neglecta sumptuaria. — 20, 1. A Caesare litteras accepi consolatorias datas pridie Kal. Mai. Hispali. — 22, 5. *extr.* Epistulam Caesaris misi, si minus legisses.

AD Q. TULLIUM CICERONEM.

[A. U. C. DCLXXXXV.]

Cic. Ep. ad Q. fr. I, 2, 11. Ut opinor, Flavii aliquando rem et Pompeius et Caesar tibi commendarunt.

[A. U. C. DCC.]

Caes. B. G. V, 48, 3. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemiis persuadet, uti ad Ciceronem epistulam deferat. Hanc Graecis conscriptam litteris mittit, ne intercepta epistula nostra ab hostibus consilia cognoscantur. In litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore; hortatur, ut pristinam virtutem retineat.

AD L. CORNELIUM BALBUM (maiorem) ET C. OPPIUM.

[A. U. C. DCC.]

Cic. Ep. ad Q. fr. II, 12, 4. De Caesare fugerat me ad te scribere: video enim, quas tu litteras expectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistularum, in quo fuerat mea et Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse, ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistulam. Sed ex Balbi epistula pauca verba intellexerat, ad quae rescripsit his verbis: *De Cicerone te video quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: quantum autem coniectura consequebar, id erat eiusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem.* Iocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus. — *III,* 1, 5, 18. Quod interiore epistula scribis, me Idibus Septembribus Pompeio legatum iri, id ego non audivi, scripsique ad Caesarem, *neque* Vibullium Caesaris mandata de mea mansione ad Pompeium pertulisse nec Oppium. Quo consilio? Quamquam Oppium ego tenui, quod priores partes Vibullii erant: cum eo enim coram Caesar egerat, ad Oppium scripserat.

[A. U. C. DCCV.]

Cic. Ep. ad Att. VIIII, 6, 1. Roma scripsit Balbus, cohortes sex, quae Albae fuissent, ad Curium Minucia transisse; id Caesarem ad se scripsisse, et brevi tempore eum ad urbem futurum. (Cf. *Caes. B. C. I,* 24, 3.) — 7. *C.* ***Caesar Oppio Cornelio sal.*** *Gau-*

deo mehercule, vos significare litteris, quam valde probetis ea, quae apud Corfinium sunt gesta. Consilio vestro utar libenter, et hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenissimum me praeberem, et Pompeium darem operam ut reconciliarem. Temptemus hoc modo, si possumus, omnium voluntates recuperare et diuturna victoria uti, quoniam reliqui crudelitate odium effugere non potuerunt neque victoriam diutius tenere praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. Haec nova sit ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus. Id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem veniunt, et multa reperiri possunt. De his rebus rogo vos ut cogitationem suscipiatis. N. Magium, Pompei praefectum, deprehendi. Scilicet meo instituto usus sum et eum statim missum feci. Iam duo praefecti fabrum Pompei in meam potestatem venerunt et a me missi sunt. Si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus quam iis, qui et illi et mihi semper fuerunt inimicissimi; quorum artificiis effectum est, ut respublica in hunc statum perveniret. — 13. *A.*, 1. ***Caesar Oppio Cornelio sal.*** *A. d.* VII. *Id. Mart. Brundisium veni; ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii. Misit ad me N. Magium de pace. Quae visa sunt, respondi. Hoc vos statim scire volui. Cum in spem venero de compositione [aliquid me conficere], statim vos certiores faciam.* (Cf. *Caes. B. C. I*, 26, 2.)

[A. U. C. DCCVIIII.]

ib. XIII, 31, 3. De epistula ad Caesarem *κέκριμα*. Atque id ipsum, quod isti aiunt illum scribere, se nisi constitutis rebus non iturum in Parthos, idem ego suadebam in illa epistula. — 46, 2. Balbum conveni. Ex eo haec primum: Paulo ante acceperam eas litteras, in quibus magno opere confirmat ante ludos Romanos. Legi epistulam. Multa de meo Catone, quo saepissime legendo se dicit copiosiorem factum; Bruti Catone lecto se sibi visum disertum.

AD Q. PEDIUM.

[A. U. C. DCCV.]

ib. VIIII, 14, 1. — litteras accepi ab Q. Pedio, Caesarem ad se pridie Id. Mart. misisse hoc exemplo: *Pompeius se oppido tenet. Nos ad portas castra habemus. Conamur opus magnum et multorum dierum propter altitudinem maris; sed tamen nihil est, quod potius faciamus. Ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quam primum traicere, quod habet Brundisii copiarum, cogamus aut exitu prohibeamus.*

AD L. CALPURNIUM PISONEM CAESONINUM.

Charis. Art. Gramm. I. p. 60. *extr. P. p.* 44. *in. L. (Gramm. Lat. ed. Keil. I. p.* 79. *extr.)* Caesar ad Pisonem: *Locellum tibi signatum remisi.*

AD P. CLODIUM PULCHRUM.

[A. U. C. DCLXXXXVI.]

Cic. Or. de dom. sua 9, 22. Litteras in contione recitasti, quas tibi a C. Caesare missas diceres: *Caesar Pulchro,* cum etiam es argumentatus, amoris esse hoc signum, cum nominibus tantum uteretur neque ascriberet *proconsul* aut *tribuno plebis;* deinde gratulari tibi, quod [idem in posterum] M. Catonem tribunatu tuo removisses et quod eidem in posterum de extraordinariis potestatibus libertatem ademisses; quas aut numquam tibi ille litteras misit aut, si misit, in contione recitari noluit, aut, sive ille misit sive tu finxisti, certe consilium tuum de Catonis honore illarum litterarum recitatione patefactum est.

AD M. LICINIUM CRASSUM DIVITEM.

[A. U. C. DCLXXXXVIIII.]

Plut. Crass. 16. *med. Καίτοι τῷ γραφέντι περὶ τούτων νόμῳ Παρθικὸς πόλεμος οὐ προσῆν. Ἥδεσαν δὲ πάντες, ὅτι πρὸς τοῦτο Κράσσος ἐπτόηται· καὶ Καῖσαρ ἐκ Γαλατίας ἔγραψεν αὐτῷ τὴν ὁρμὴν ἐπαινῶν καὶ παροξύνων ἐπὶ τὸν πόλεμον.*

AD P. SERVILIUM VATIAM (patrem).

[A. U. C. DCC.]

Cic. Ep. ad Q. fr. III, 1, 6, 20. P. Servilius pater ex litteris, quas sibi a Caesare missas esse dicebat, significat, valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Caesarem humanissime diligentissimeque locutus esses.

AD T. ATIUM LABIENUM.

[Eod. a.]

Caes. B. G. V, 11, 4. Labieno scribit, ut, quam plurimas posset, iis legionibus, quae sunt apud eum, naves instituat. — 46, 4. Scribit Labieno, si reipublicae commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat.

AD CN. POMPEIUM MAGNUM (patrem).

[A. U. C. DCCII.]

Plut. Pomp. 56. *med.* — *ὁ Πομπήϊος ἔφη γράμματα Καίσαρος ἔχειν βουλομένου λαβεῖν διάδοχον καὶ παύσασθαι τῆς στρατείας· ὑπατείας μέντοι καὶ μὴ παρόντι καλῶς ἔχειν αἴτησιν αὐτῷ δοθῆναι.*

AD C. FABIUM.

[A. U. C. DCCIII.]

Hirt. B. G. VIII, 6, 3. — litteras — ad Gaium Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret —.

AD C. TREBONIUM.

[Eod. a.]

ib. 11, 1. — litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII., quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret.

[A. U. C. DCCV.]

Caes. B. C. II, 13, 3. Caesar — per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum [i. e. *Massiliam*] expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent —.

AD L. CORNELIUM LENTULUM CRUS.

[Eod. a.]

Cic. Ep. ad Att. VIII, 9, 4. VI. Kal. [int. *Mart.*] vesperi Balbus minor ad me venit, occulta via currens ad Lentulum consulem, missu Caesaris, cum litteris, cum mandatis, cum promissione provinciae, Romam ut redeat —.

AD Q. FUFIUM CALENUM.

[A. U. C. DCCVI.]

Caes. B. C. III, 14, 1. Calenus legionibus equitibusque Brundisii in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum navium facultatem habebat, naves solvit, paulumque a portu progressus litteras a Caesare accipit, quibus est certior factus, portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri.

AD SUOS BRUNDISIUM.

[Eod. a.]

ib. 25, 3. — Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti idoneum ventum ne occasionem navigandi dimitterent, sive ad litora Apolloniatium *sive ad Labeatium* cursum dirigere atque eo naves eicere possent. — *Appian. B. C. II,* 58. *med.* — *ἐπιστολὴ πρὸς τὸν στρατὸν αὐτὸν ἐγέγραπτο ἄλλη, τὸν βουλόμενον αὐτῶν ἐπὶ τὰς ναῦς ἕπεσθαι τῷ Ποστουμίῳ καὶ καταίρειν ἀναχθέντας ἐς χωρίον ἐς ὅ τι ὁ ἄνεμος ἐκφέρῃ, μηδὲν τῶν νεῶν φειδομένους· οὐ γὰρ νεῶν χρῄζειν Καίσαρα, ἀλλ' ἀνδρῶν.*

AD M. ANTONIUM.

[Eod. a.]

Cic. Ep. ad Att. XI, 7, 2. — ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum, in quibus erat, se audisse, Catonem et L. Metellum in Italiam venisse, Romae ut essent palam: id sibi non placere, ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse causam cognovisset; deque eo vehementius erat scriptum.

[A. U. C. DCCVII.]

Cic. Or. Phil. II, 40, 103. *sq.* Varronis — Casinatem fundum quis venisse dicit? quis hastam istius venditionis

vidit? quis vocem praeconis audivit? Misisse te dicis Alexandream, qui emeret a Caesare. Ipsum enim expectare magnum fuit. Quis vero audivit umquam — nullius autem salus curae pluribus fuit — de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? Quid? si etiam scripsit ad te Caesar, ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia?

AD Q. CAECILIUM METELLUM PIUM SCIPIONEM.

[A. U. C. DCCVI.]

Caes. B. C. III, 57, 1. *sq.* Haec cum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum *A.* Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio et commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum —.

AD CN. DOMITIUM CALVINUM.

[Eod. a.]

ib. 78, 4. — praemissis nuntiis ad Cn. Domitium Caesar scripsit et, quid fieri vellet, ostendit —.

[A. U. C. DCCVII.]

Hirt. B. Al. 34, 3. — ad legiones profectus unam ex tribus, XXXVI., secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit litteris eius evocatas —. — 38, 1. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit, Caesarem magno in periculo versari, flagitarique ab Domitio, ut quam primum Caesari subsidia mitteret propiusque ipse Alexandriam per Syriam accederet.

AD A. GABINIUM.

[A. U. C. DCCVI.]

ib. 42, 4. Cum diversissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium Caesar victor sequeretur compluresque adversarios in Illyricum propter Macedoniae propinquitatem se reliquiis ex fuga collectis contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tiro-

num, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum coniunctisque copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum provinciae inferretur, depelleret; sin ea non magnis copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret.

AD Q. CASSIUM LONGINUM.

[Eod. a.]

ib. 51, 1. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exercitum traiceret perque Mauritaniam ad fines Numidiae perveniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba miserat auxilia maioraque missurus existimabatur. — 56, 1. — litteras a Caesare missas accipit, quibus cognoscit, Pompeium in acie victum amissis copiis fugisse.

AD AMINTIUM.

[A. U. C. DCCVII.]

Plut. Caes. 50. — *τῆς μάχης ταύτης* [int. *ad Zelam*] *τὴν ὀξύτητα καὶ τὸ τάχος ἀναγγέλλων εἰς Ῥώμην πρός τινα τῶν φίλων Ἀμάντιον ἔγραψε τρεῖς λέξεις· Ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα.* (Cf. *Appian. B. C. II,* 91. *extr. Sueton. D. Iul.* 37. *extr.*)

AD C. LICINIUM CALVUM.

Sueton. D. Iul. 73. C. Calvo post famosa epigrammata de reconciliatione per amicos agenti ultro ac prior scripsit.

AD A. ALIENUM.

[A. U. C. DCCVIII.]

B. Afr. 20, 3. — litteras in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates materiemque congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset, praeterea ferrum, plumbum mitteretur.

AD A. ALIENUM ET C. RABIRIUM POSTUMUM.

[Eod. a.]

ib. 26, 3. — litteris — celeriter in Siciliam [missis] ad Alienum et Rabirium Postumum conscriptis [et] per catascopum mittit, ut sine mora ac nulla excusatione hiemis ventorumque quam celerrime exercitus sibi

transportaretur: Africam provinciam perire funditusque everti ab suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret subventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum.

AD SER. SULPICIUM RUFUM.

[Eod. a.]

Cic. Epist. XIII, 19, 1. Effectum — est et ipsius [i. e. *Lysonis*] splendore et nostro reliquorumque hospitum studio, ut omnia, quae vellemus, a Caesare impetrarentur; quod intelleges ex iis litteris, quas Caesar ad te dedit.

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

[Eod. a.]

Cic. Ep. ad Att. XII, 6, 4. Caesar — mihi irridere visus est *quaeso* illud tuum, quod erat *εὐπινὲς* et urbanum; ita porro te sine cura esse iussit, ut mihi quidem dubitationem omnem tolleret.

AD REGEM DEIOTARUM.

[A. U. C. DCCVIIII.]

Cic. Or. pro Deiot. 14, 38. — non dubito, quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab omnique sollicitudine abstraxerit. *(Reliqua* v. *p.* 143. *s. fin.)*

AD L. AELIUM LAMIAM.

[Eod. a.]

Cic. Ep. ad Att. XIII, 45, 1. Fuit apud me Lamia post discessum tuum epistulamque ad me attulit missam sibi a Caesare, quae quamquam ante data erat quam illae Diocharinae, tamen plane declarabat, illum ante ludos Romanos esse venturum; in qua extrema scriptum erat, ut ad ludos omnia pararet neve committeret, ut frustra ipse properasset. Prorsus ex his litteris non videbatur esse dubium, quin ante eam diem venturus esset, itemque Balbo, cum eam epistulam legisset, videri Lamia dicebat.

AD SENATUM.

[A. U. C. DCLXXXXVII. *extr.*]

Caes. B. G. II, 35, 4. Ob easque res ex litteris Caesaris *in* dies quindecim supplicatio decreta est —.

[A. U. C. DCLXXXXVIIII. *extr.*]

ib. IIII, 38, 5. His rebus gestis ex litteris Caesaris dierum viginti supplicatio a senatu decreta est. — *Plut. Cat. Min.* 51. Ἐκ τούτου Καῖσαρ ἐπιστολὴν γράψας ἀπέστειλεν εἰς τὴν σύγκλητον· ὡς δὲ ἀνεγνώσθη βλασφημίας πολλὰς ἔχουσα καὶ κατηγορίας τοῦ Κάτωνος,—.

[A. U. C. DCCII. *extr.*]

Caes. B. G. VII, 90, 8. His *rebus ex* litteris *Caesaris* cognitis Romae dierum viginti supplicatio redditur.

[A. U. C. DCCIIII. *extr.*]

Caes. B. C. I, 1, 1. Litteris a Gaio Caesare consulibus redditis, aegre ab his impetratum est —, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. — *ib.* 9, 1. 3. — petit ab utroque [i. e. *L. Caesare adul.* et *L. Roscio*], — ne gravaretur sua quoque ad eum [i. e. *Pompeium*] postulata deferre. — cum litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederent, ne id quidem impetravisse. — *Sueton. D. Iul.* 29. Senatum litteris deprecatus est, ne sibi beneficium populi adimeretur, aut ut ceteri quoque imperatores ab exercitibus discederent. — *Plut. Pomp.* 59. *med.* — ἀνέγνω τινὰ Καίσαρος ἐπιστολὴν Ἀντώνιος ἐν τῷ δήμῳ βιασάμενος τὴν βουλὴν ἔχουσαν ἐπαγωγοὺς ὄχλου προκλήσεις. Ἡξίου γὰρ ἀμφοτέρους ἐκβάντας τῶν ἐπαρχιῶν καὶ τὰς στρατιωτικὰς δυνάμεις ἀφέντας ἐπὶ τῷ δήμῳ γενέσθαι καὶ τῶν πεπραγμένων εὐθύνας ὑποσχεῖν. — *Caes.* 30. *in.* Οὐ μὴν ἀλλ' ἥ γε παρὰ Καίσαρος ἀξίωσις τὸ πρόσχημα τῆς δικαιολογίας λαμπρὸν εἶχεν. Ἡξίου γὰρ αὐτός τε καταθέσθαι τὰ ὅπλα καὶ Πομπηίου ταὐτὰ πράξαντος ἀμφοτέρους ἰδιώτας γενομένους εὑρίσκεσθαί τι παρὰ τῶν πολιτῶν ἀγαθόν· — Ἀντώνιος δὲ δημαρχῶν Καίσαρος ὑπὲρ τούτων ἐπιστολὴν κομισθεῖσαν εἰς τὸ πλῆθος ἐξήνεγκε καὶ ἀνέγνω βίᾳ τῶν ὑπάτων. — *Anton.* 5. *med.* — τὰς

Καίσαρος ἐπιστολὰς οὐ προσιεμένων οὐδὲ ἐώντων ἀναγινώσκεσθαι τῶν συγκλητικῶν αὐτὸς [i. e. *Ἀντώνιος*] *ἰσχύων διὰ τὸ ἄρχειν ἀνέγνω καὶ πολλοὺς μετέστησε τῇ γνώμῃ, δίκαια καὶ μέτρια Καίσαρος ἀξιοῦν ἀφ' ὧν ἔγραφε δόξαντος.* — *Dio Cass. Hist. Rom. XXXXI,* 1, 1—3. [*ὁ Κουρίων*] — *γράμματα παρὰ τοῦ Καίσαρος πρὸς τὴν βουλὴν λαβὼν ἦλθέ τε ἐς τὴν Ῥώμην* —, *καὶ οὐ πρότερον τοῖς ὑπάτοις αὐτὰ ἀπέδωκε πρὶν ἐς τὸ συνέδριόν σφας ἀφικέσθαι, μὴ καὶ ἔξω που λαβόντες αὐτὰ ἀποκρύψωνται. Ἐπὶ πολὺ μὲν γὰρ καὶ ὡς ἀνέσχον, οὐκ ἐθελησάντάς σφας ἀναλέξασθαι· τέλος δὲ* — *ἠναγκάσθησαν αὐτὰ δημοσιεῦσαι.* — *ἐν δὲ τῇ ἐπιστολῇ τά τε ἄλλα ὅσα ποτὲ καλῶς τὸ κοινὸν ὁ Καῖσαρ ἐπεποιήκει ἐνεγέγραπτο, καὶ ἀπολογισμὸς ὑπὲρ ὧν ἠτιάζετο.* — *Appian. B. C. II,* 32. *s. fin. Περιεῖχε δ' ἡ γραφὴ κατάλογόν τε σεμνὸν ὧν ἐξ ἀρχῆς ὁ Καῖσαρ ἐπεπράχει καὶ πρόκλησιν, ὅτι θέλοι Πομπηΐῳ συναποθέσθαι, ἄρχοντος δ' ἔτι ἐκείνου οὔτε ἀποθήσεσθαι καὶ τιμωρὸς αὐτίκα τε τῇ πατρίδι καὶ ἑαυτῷ κατὰ τάχος ἀφίξεσθαι.* — *Cic. Epist. XVI,* 11, 2. Caesar, amicus noster, minaces ad senatum et acerbas litteras miserat.

[A. U. C. DCCVII.]

Cic. Or. Phil. XIIII, 8, 23. *med.* Ad te ipsum, P. Servili, num misit ullas conlega litteras de illa calamitosa pugna Pharsalia? num te de supplicatione voluit referre? Profecto noluit. At misit postea de Alexandria, de Pharnace.

AD LINGONAS.

[A. U. C. DCLXXXXVI.]

Caes. B. G. I, 26, 6. Caesar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos [i. e. *Helvetios*] frumento neve alia re iuvarent: qui si iuvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum.

IN SARDINIAM ET RELIQUAS PROVINCIAS AFRICAE FINITIMAS.

[A. U. C. DCCVIII. *in.*]

B. Afr. 8, 1. Caesar in Sardiniam nuntios cum litteris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque litteras legissent, mittenda curarent.

CIRCUM PROVINCIAM AFRICAM.

[Eod. a.]

ib. 26, 1. Caesar, cum de suo adventu dubitatio in provincia esset, neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum in Africam cum copiis venisse, conscriptis litteris circum provinciam omnes civitates facit de suo adventu certiores.

AD GAETULOS.

[Eod. a.]

ib. 32, 4. Quorum [i. e. *Gaetulorum*] ex numero electis hominibus illustrioribus [Gaetulos] et litteris ad suos cives datis, cohortatus, uti manu facta se suosque defenderent, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit. (Cf. 55, 1.)

INCERTUM AD QUOS.

[A. U. C. DCLXXXXVIII.]

Plut. Crass. 14. *extr.* *Ἐνταῦθα δ' ὁδὸς ἦν μία δευτέρας ὑπατείας αἴτησις· ἣν μετιόντων ἐκείνων* (i. e. *Pompeio et Crasso*) *ἔδει συμπράττειν Καίσαρα τοῖς τε φίλοις γράφοντα καὶ τῶν στρατιωτῶν πέμποντα πολλοὺς ἀρχαιρεσιάσοντας.*

[A. U. C. DCLXXXXVIIII.]

Eumen. Paneg. Constant. 4, 11, 2. [AD SENATUM?] — quam [i. e. *Britanniam*] Caesar, ille auctor vestri nominis, cum Romanorum primus intrasset, alium se orbem terrarum scripsit repperisse, tantae magnitudinis arbitratus, ut non circumfusa Oceano, sed complexa ipsum Oceanum videretur.

[A. U. C. DCCIIII. *extr.*]

Plut. Caes. 31. — *παρὰ Καίσαρος ἦκον ἐπιστολαὶ μετριάζειν δοκοῦντος· ἠξίου γὰρ ἀφεὶς τὰ ἄλλα πάντα τὴν ἐντὸς Ἄλπεων καὶ τὸ Ἰλλυρικὸν μετὰ δυεῖν ταγμάτων αὐτῷ δοθῆναι, μέχρι οὗ τὴν δευτέραν ὑπατείαν μέτεισι —.*

(Cf. Sueton. D. Iul. 29. *extr. Appian. B. C. II,* 32. *med. Plut. Pomp.* 59. *extr.)*

[A. U. C. DCCVI.]

Appian. B. C. II, 79. *Πομπήιος δὲ — ἐκέλευε τοῖς πεζοῖς μήτ' ἐπεκθεῖν ἔτι μήτ' ἐκτρέχειν ἐκ τῆς φάλαγγος μηδ' ἀκοντίζειν, ἀλλ' ἐν προβολῇ διαστάντας ἀμύνεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τοὺς ἐπιόντας. Καὶ τόδε τινὲς αὐτοῦ τὸ στρατήγημα ἐπαινοῦσιν ὡς ἄριστον ἐν περικυκλώσει· ὁ δὲ Καῖσαρ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς καταμέμφεται. Τάς τε γὰρ πληγὰς ὑπὸ τῆς βολῆς εὐτονωτέρας γίγνεσθαι καὶ τοὺς ἄνδρας ὑπὸ τοῦ δρόμου προθυμοτέρους· ἑστῶτας δ' ἀποψύχεσθαί τε καὶ τοῖς ἐπιθέουσιν εὐβλήτους δι' ἀτρεμίαν οἷα σκοποὺς εἶναι· ὃ καὶ τότε γενέσθαι. Τὸ γὰρ δέκατον τέλος σὺν αὐτῷ περιδραμεῖν τὰ λαιὰ τοῦ Πομπηΐου ἕρημα ἱππέων γενόμενα καὶ πανταχόθεν ἀτρεμοῦντας ἐς τὰ πλευρὰ ἐσακοντίζειν, μέχρι θορυβουμένοις ἐμπεσόντας βίᾳ τρέψασθαι καὶ τῆς νίκης κατάρξαι. (Cf. Caes. B. C. III,* 92. *sq.) — Plut. Pomp.* 68. *med. Ἐωθινῆς δὲ φυλακῆς ὑπὲρ τοῦ Καίσαρος στρατοπέδου πολλὴν ἡσυχίαν ἄγοντος ἐξέλαμψε μέγα φῶς, ἐκ δὲ τούτου λαμπὰς ἀρθεῖσα φλογοειδὴς ἐπὶ Πομπηίου κατέσκηψε· καὶ τοῦτο ἰδεῖν φησι Καῖσαρ αὐτὸς ἐπιὼν τὰς φυλακάς. — Caes.* 48. *med. Τοῖς δὲ φίλοις εἰς Ῥώμην ἔγραφεν, ὅτι τῆς νίκης ἀπολαύοι τοῦτο μέγιστον καὶ ἥδιστον, τὸ σώζειν τινὰς ἀεὶ τῶν πεπολεμηκότων πολιτῶν αὐτῷ. — Cic. Ep. ad Att. XI,* 6, 7. — quaere ex Diochare, Caesaris liberto, quem ego non vidi, qui istas Alexandrea litteras attulit.

[A. U. C. DCCVII.]

ib. **16, 1.** Non meo vitio fit, hoc quidem tempore —, ut me ista epistula nihil consoletur: nam et exigue scripta est et suspitiones magnas habet, non esse ab illo. — **17, 3.** Illum [ab] Alexandrea discessisse nemo nuntiat, constatque, ne profectum quidem illim quemquam post Idus Martias, nec post Idus Decembr. ab illo datas ullas litteras; ex quo intellegis, illud de litteris a. d. v. Idus Febr. datis — quod inane esset, etiamsi verum esset — non verum esse.

[A. U. C. DCCVIII.]

id. Epist. VIIII, 6, 1. — cum ille scripsisset, ut opinor, se in Alsiense venturum, —. (v. *p.* 161. *v.* 12. *sqq.*)

[A. U. C. DCCVIIII.]

id. ad Att. XIII, 7, 1. et 45, 1. v. *p.* 142. *extr.* *p.* 151. *extr.*

Sueton. D. Iul. 26. *s. fin.* Gladiatores notos, sicubi infestis spectatoribus dimicarent, vi rapiendos reservandosque mandabat; tirones neque in ludo neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat precibus enitens, quod epistulis eius ostenditur, ut disciplinam singulorum susciperent ipsique dictata exercentibus darent.

Libr. Geometr. mscr. bibl. Bamb. [ep. gromatica, v. *Comm. Stud. Ant. ed. Bergk. — II. nr.* 55.*]* Nunc ad epistulam Iulii Caesaris veniamus, quod ad huius artis originem pertinet, ut nec ipsius auctoris gloria pereat, et nobis plenissime rei veritas ad notitiam veniat. Quisquis ille tamen hanc epistulam studiose legere voluerit, quibusdam compendiis introductus lucidius maiorum dicta in brevi percipiet.

POEMATA.

Tac. de Orat. 21. (v. *p.* 122. *med.*) *Pergit Aper:* — fecerunt enim [int. *Caesar et Brutus*] et carmina et in bibliothecas rettulerunt, non melius quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt.

Sueton. D. Iul. 56. *extr.* v. *p.* 136. *s. fin.* APOPHTH. — *ib. med.* v. *p.* 125. *in.*

Plut. Caes. 2. *Καὶ ποιήματα γράφων καὶ λόγους τινὰς ἀκροαταῖς ἐκείνοις* [i. e. *piratis Asiaticis*] *ἐχρῆτο* —.

Plin. Epist. V, 3, 2. 5. — facio nonnumquam versiculos severos parum —. An ego verear —, ne me non satis deceat, quod decuit — divum Iulium?

Sueton. Vit. Terent. 5. *p.* 294. *extr. ed. Roth.* — C. Caesar:

Tu quoque, tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris et merito, puri sermonis amator.
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret vis,
Comica ut aequato virtus polleret honore
Cum Graecis, neve hac despectus parte iaceres!
Unum hoc maceror et doleo tibi deesse, Terenti.

Plin. Nat. Hist. XVIIII, 8, (41. *extr.*) 144. Nec non olus quoque silvestre est trium foliorum Divi Iuli carminibus praecipue iocisque militaribus celebratum. Alternis quippe versibus exprobravere, lapsana se vixisse apud Durrachium, praemiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id cyma silvestris. (Cf. *Caes. B. C. III,* 48.)

INCERTA.

Quintil. Inst. Or. I, 7, 21. *Optimus, maximus,* ut mediam *i* litteram, quae veteribus *u* fuerat, acciperent, C. primum Caesaris inscriptione traditur factum. — *Vel. Long. p.* 2228. *P.* Antiquis varie scriptitatum est *mancupium, aucupium, manubiae,* siquidem C. Caesar per *i* scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. — *Cassiod. ex Cornuto p.* 2284. *P.* et *Isidor. Orig. I,* 26, 15. *Lacrumae* an *lacrimae, maxumus* an *maximus,* et si quae similia sunt, scribi debeant, quaesitum est. Terentius Varro tradidit, Caesarem per *i* eiusmodi verba solitum esse enuntiare et scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam.

Isidor. Orig. IIII, 12, 7. *Telinum,* cuius Iulius Caesar meminit dicens: *Corpusque suavi telino ungimus.*

Caper p. 2244. *P.* *Lutum* atque *macellum* singulariter exire memento, licet Memmius *ista macella* dicat et Caesar *luta.*

Nonius p. 198. *M.* *Cinis* feminino apud Caesarem et Catulum et Calvum lectum est, quorum vacillat auctoritas.

Charis. Art. Gramm. I. p. 116. *extr. P. p.* 82. *extr. L. (Gramm. Lat. ed. Keil. I. p.* 143. *sq.)* *Siremps* tan-

tum per nominativum et ablativum declinatur, *siremps* ut *tabes* et *pluris, ab hac sirempse, plure, tabe;* Caesar ergo *Siremps lex esto, quasi sacram violaverit* — dixisse pronuntiandus est, nisi forte quidam adverbialiter legere maluerint —.

Gell. Noct. Att. VII, 9. M. Tullius et C. Caesar *mordeo memordi, pungo pepugi, spondeo spepondi* dixerunt.

Diomed. Art. Gramm. I. p. 365. *sq. (Gramm. Lat. ed. Keil. I. p.* 368.*)* Cicero causarum decimo tertio: *Re vendita iterum empta.* Unde manifestum fit, *venita* non dici, sed aut *venumdata* aut, ut Cicero, *vendita;* Gaius Caesar: *Possessiones redemi easque postea pluris venditas.*

A. HIRTI
FRAGMENTA.

ANTICATO AD M. TULLIUM CICERONEM.
[A. U. C. DCCVIIII.]

Cic. Ep. ad Att. XII, 40, 1. Qualis futura sit Caesaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis. Itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret: volo enim eum divolgari; quod quo facilius fiat, imperabis tuis. — 41, 4. Hirtii epistulam si legeris, quae mihi quasi *πρόπλασμα* videtur eius vituperationis, quam Caesar scripsit de Catone, facies me, quid tibi visum sit, si tibi erit commodum, certiorem. — 44, 1. *extr.* Illius librum, quem ad me misit de Catone, propterea volo divolgari a tuis, ut ex istorum vituperatione sit illius maior laudatio. — 45, 3. *extr.* Tu vero pervolga Hirtium: id enim ipsum putaram, quod scribis, ut, cum ingenium amici nostri probaretur, *ὑπόθεσις* vituperandi Catonis irrideretur. — 47, 3. *in.* Hirtii librum, ut facis, divolga.

EPISTULAE.
AD M. TULLIUM CICERONEM.
[A. U. C. DCCVII.]

ib. XI, 14, 3. *in.* Quintus pergit, ut ad me et Pansa scripsit et Hirtius, isque item Africam petere cum ceteris dicitur.

[A. U. C. DCCVIIII.]

ib. XII, 34, 3. [35, 1.] *extr.* Hirtii epistulam tibi misi et recentem et benevole scriptam. — 37, 4. *in.* Hirtius ad me scripsit, Sex. Pompeium Corduba exisse et fugisse in Hispaniam citeriorem, Gnaeum fugisse nescio quo; neque enim curo. Nihil praeterea novi. Litteras Narbone dedit XIIII. Kal. Maias. — *XIII,* 21, 1. Ad Hirtium dederam epistulam sane grandem, quam scripseram proxime in Tusculano. Huic, quam tu mihi misisti, rescribam alias.

[A. U. C. DCCX.]

ib. XV, 5, 2. Ut tu de provincia Bruti et Cassii per senatus consultum, ita scribit et Balbus et Hirtius ..... quidem se acturum. Etenim iam in Tusculano est mihique, ut absim, vehementer auctor est: ille quidem periculi causa, quod sibi etiam fuisse dicit —. — 6, 2. 3. ***Hirtius Ciceroni suo sal.*** *Rure iam redierim, quaeris. An ego, cum omnes caleant, ignaviter aliquid faciam? Etiam ex urbe sum profectus: utilius enim statui abesse. Has tibi litteras exiens in Tusculanum scripsi. Noli autem me tam strenuum putare, ut ad Nonas recurram: nihil enim iam video opus esse nostra cura, quoniam praesidia sunt in tot annos provisa. Brutus et Cassius utinam, quam facile a te de me impetrare possunt, ita per te exorentur, ne quod calidius ineant consilium! Cedentes enim haec ais scripsisse. Quo? aut qua re? Retine, obsecro te, Cicero, illos et noli sinere haec omnia perire, quae funditus* ***mediusfidius*** *rapinis, incendiis, caedibus perverturtur. Tantum, si quid timent, caveant; nihil praeterea moliantur. Non mediusfidius acerrimis consiliis plus quam etiam inertissimis, dum modo diligentibus, consequentur: haec enim, quae fluunt, per se diuturna non sunt; in contentione praesentis ad nocendum habent viris. Quid speres de illis, in Tusculanum ad me scribe.* — 8, 1.*in.* Post tuum discessum binas a Balbo: nihil novi; itemque ab Hirtio, qui se scribit vehementer offensum esse veteranis.

[A. U. C. DCCXI.]

Cic. Epist. XII, 5, 2. *s. fin.* Hirtius nihil nisi considerate, ut mihi crebris litteris significat, acturus videbatur. — *Or. Phil. XII,* 4, 9. An vos A. Hirtium, praeclarissimum consulem, C. Caesarem, deorum beneficio natum ad haec tempora, quorum epistulas spem victoriae declarantis in manu teneo, pacem velle censetis? Vincere illi expetunt pacisque dulcissimum et pulcherrimum nomen non pactione, sed victoria concupiverunt.

AD C. IULIUM CAESAREM.

[A. U. C. DCCVIII.]

Cic. Epist. VIIII, 6, 1. v. *p.* 156. *in.* — scripserunt ad eum [i. e. *Caesarem*] sui, ne id faceret; multos ei molestos fore ipsumque multis; Ostiae videri commodius eum exire posse. Id ego non intellegebam quid interesset; sed tamen Hirtius mihi dixit, et se ad eum et Balbum et Oppium scripsisse, ut ita faceret —.

AD T. POMPONIUM ATTICUM.

[A. U. C. DCCVIIII.]

Cic. Ep. ad Att. XII, 44, 1. *in.* Et Hirtium aliquid ad te συμπαθῶς de me scripsisse facile patior — fecit enim humane —, et te eius epistulam ad me non misisse, multo facilius: tu enim etiam humanius. (*Reliqua* v. *p.* 159. *med.*)

AD M. ANTONIUM.

[A. U. C. DCCXI.]

Cic. Or. Phil. XIII, 7, 34. *med.* 36. *in.* (*Anton. Ep. ad Hirt. et Octavian.*) — negatis pacem posse fieri, nisi aut emisero Brutum aut frumento iuvero. — Concordiae factam esse mentionem scribitis in senatu et legatos esse consularis quinque.

AD SENATUM.

[Eod. a.]

ib. VIII, 2, 6. *med.* — nec illa hostilia verba nec bellica, quae paulo ante ex conlegae litteris Pansa recitavit: *Deieci praesidium, Claterna potitus sum; fugati*

equites, proelium commissum, occisi aliquot. — *XIIII.* 1, 1. — ex litteris, quae recitatae sunt, patres conscripti, sceleratissimorum hostium exercitum caesum fusumque cognovi —. (Cf. *Nonius p.* 312. *M.*) — 2, 6. — ad litteras veniam, quae sunt a consulibus et a propraetore missae —. — 8, 22. — ex litteris — C. Pansae A. Hirtii consulum, C. Caesaris pro praetore, de honore dis immortalibus habendo sententias dicimus —. — *ib.* 24. *extr.* — aut supplicatio re publica pulcherrime gesta postulantibus nostris imperatoribus deneganda est —, aut supplicatione decernenda hostis eos, de quibus decernitis, iudicetis necesse est. — 10, 28. *s. fin.* Hic — adulescens maximi animi [i. e. *Octavianus*], ut verissime scribit Hirtius, castra multarum legionum paucis cohortibus tutatus est secundumque proelium fecit.

INDEX NOMINUM ET RERUM

QUAE IN OMNIBUS COMMENTARIIS ET FRAGMENTIS LEGUNTUR.

A.

Acarnania regio Graeciae mediae a Caesare per L. Cassium recipitur, C. III, 56, 1, frumentum inde a Pompeio cogitur, 58, 4.

Acco princeps coniurationis Senonum, G. VI, 4, 1, supplicio afficitur, 44, 2; de eius morte queruntur Galli, VII, 1, 4.

Achāia, i. e. Graecia praeter Thessaliam, pecuniam et milites praebet Pompeio, C. III, 3, 2. 4, 2, obtinetur a P. Rutilio Lupo, per Q. Calenum a Caesare temptatur, 56, 1. (—)3. 57, 1. (Fr. p. 149. v. 10.); Caesar indē evocat legionem, 106, 1, et classem, Al. 44, 2. — Inde

Achaĭca classis, pars classis Pompeianae, C. III, 5, 3.

Achillas praefectus Ptolemaei regis Aegyptiorum cum L. Septimio Pompeium interficit, C. III, 104, 2. 3, a Pothino Aegyptiorum copiis praeficitur, 108, 1. 109, 2—4. 110, 1, Alexandriam occupat, 111, 1, Arsinoen in imperii societatem accipit, a Pothino instigatur, 112, 10. 12, Arsinoes iussu a Ganymede interficitur, Al. 4, 1.

Achilles Pelei filius in bello Troico cum Memnone congressus esse fertur, H. 25, 4.

acies simplex Pharnacis Al. 37, 4, Caesaris Afr. 13, 1. (Scipionis 59, 2.)

— duplex P. Crassi G. III, 24, 1, Afrani C. I, 83, 1, Caesaris III, 67, 2. [Scipionis Afr. 59, 2.]

— triplex Caesaris G. I, 24, 2. 49, 1. 51, 1. IIII, 14, 1. C. I, 41, 2. 64, 6. 83, 1. (III, 89, 2. 3.) Afr. (60, 3.) 81, 1.

— quadruplex (Caesaris ib. C. III, 89, 4. 93, 5. 94, 3.) Scipionis Afr. 41, 2. (59, 2.)

M.' Acilius (Glabrio) legatus Caesaris Orico praeest, Bibulo et Liboni dat indutias, C. III, 15, 6, Caesarem per litteras Buthroto Oricum revocat, 16, 2, in portu Orici omnia ad defensionem parat, 39, 1, a Cn. Pompeio filio vincitur, 40, 1. V. Statius.

Acilla civitas immunis Africae praesidio a Caesare im-

petrato a C. Considio primum frustra temptatur, deinde obsidetur, Afr. 33, 1—4, iterumque dimittitur, 43., Caesar Aggar proficiscens praesidium ibi relinquit, 67, 1. — Eius incolae

Acillitāni obsidentur a C. Considio, ib. 33, 5.

Acutius Rufus Afranium proditionis postulat, C. III, 83, 2.

Adbucillus princeps Allobrogum, C. III, 59, 1. V. Egus.

Adiatunnus princeps Sontiatum eruptionem facit ex oppido eorum, G. III, 22, 1. 4.

Adrumētum oppidum Africae (Byzaci) a C. Considio obtinetur, L. Caesar adulescens navesque eius eo se recipiunt, C. II, 23, 3. 4; obsidetur a Caesare, Afr. 3, 1, Scipio ibi castra ponit, 24, 1, Considius inde ad Acillam contendit rursusque se eo recipit, 33, 3. 5; item ab obsessione Acillae, 43.; Varus eo pervenit Aquilaeque eo a Caesare missi classem delet, 62, 1. 2. 5; Caesar Cispium A. obsidere iubet, 67, 1, eo introit praesidiumque ibi relinquit, 89, 2. 3. — Eius incolae

Adrumetīni, quibus Caesar magnam multam imponit, ib. 97, 2.

Aduatŭca castellum in mediis Eburonum finibus situm, quo Caesar omnia sua impedimenta contulerat, G. VI, 32, 3. 4, a Q. Cicerone aegre defenditur, 35, 8. 10. (—41, 2.) — Gens eodem nomine

Aduatŭci ex Cimbris Teutonisque prognati. Nerviis auxilio profecti horum clade nuntiata domum revertuntur seque in castellum conferunt, G. II, 4, 9. 16, 3. 29, 1. (4.), legatis de pace missis, armorum parte celata, eruptione facta a Caesare vincuntur, 31, 4. (30—33.), qua victoria se eorum imperio liberatum confitetur Ambiorix, V, 27, 2; ab hoc concitati Q. Ciceronis hiberna oppugnant, 38, 1, 2. 39, 3. (iterum a Caesare vincuntur, — 51, 5.), rursus bellum parant, 56, 1. VI, 2, 3; Caesar C. Trebonium ad regionem [Eburonum] eis finitimam depopulandam mittit, 33, 2.

Aedui gens Galliae Celticae, per quorum fines Arar fluit, cum Helvetii eorum fines popularentur, sicuti Ambarri, eorum consanguinei, Caesarem auxilium rogant, G. I, 10, 1. 11, 1—4. 12, 1. 14, 3. 6, equitatum imperatum ei mittunt, frumentum, quod polliciti erant, non conferunt, qua de re cognoscit Caesar, 15, 1. 16, 1—5. 17, 4. 18, 3. 10. 19, 1. (—20.); C. ad Bibracte, maximum eorum oppidum, contendit, 23, 1; Boios finibus suis recipiunt, 28, 5; cum de principatu Galliae cum Arvernis contenderent, a Germanis victi, 31, 3. 6. 8. 10, per Divitiacum apud Caesarem querunter, iam ante a senatu Romano fratres et consanguinei appellati, 33, 2. 36, 3—6; de Harudum incursionibus

apud Caesarem queruntur, 37, 1. 2; Caesar Ariovistum eis bellum inferre vetat, 43, 6. 7. 9. 44, 9; frumentum Caesari supportant, 48, 2; C. eos Bellovacorum agros populari iubet, II, 5, 3, Bellovacos Divitiaco deprecante in eorum honorem conservat, 14, 1. 3. 5. 6. 15, 1; legatos de Dumnorigis regno recusando ad Caesarem mittere non audent, V, 6, 2; eorum equites illum, cum clam aufugisset, iussu Caesaris interficiunt, 7, 5. 9; cum Remis praecipuo a Caesare honore habentur neque ei suspecti sunt, 54, 4; pro Senonibus deprecantur, VI, 4, 2—4; postquam cum Sequanis infeliciter bello de principatu contenderunt (duce Eporedorige, VII, 67, 7.), a Caesare in principatum Galliae restituti, 12, 1—4. 6. 7. 9, Biturigibus contra Arvernos copias mittunt, quae Ligerim transire non audent, VII, 5, 2—4; qua re suspicione de eorum fide nata Caesar per eorum fines iter facit, 9, 4. 6; frumentum imperatum a Caesare Boiis, eorum clientibus, auxilio contra Vercingetorigem subministrant, 10, 1. 3. 17, 2. 3; dissensione civili orta Caesaris auxilium implorant, qui concilio eorum convocato controversiam dirimit, 32, 2. 33, 2. 34, 1; postquam Litavicco auctore consilium ad Arvernos deficiendi ceperunt, Caesari se dedunt, 37, 3—5. 38, 5. 6. 10. 40, 1. 6. 41, 1. 42, 1; legatis sui purgandi causa ad Caesarem missis clam de bello consilia ineunt, 43, 4; a C. mittuntur ad montem prope Gergoviam ascendendum, 45, 10; C. sua in eos merita exponit, 54, 1—3; ad Vercingetorigem legatos de pace et amicitia mittunt, 55, 1. 4. 63, 1. 4. 8; Caesar peditatum eis imperat, 64, 4; tres nobilissimi ex eis capti ad eum ducuntur, 67, 7; magnum numerum armatorum a concilio principum Galliae imperatum mittunt, 75, 2; omnis exercitus Gallorum in eorum finibus recensetur ducesque ex eis constituuntur, 76, 2. 3. 77, 1; Gallis ad Alesiam victis a Caesare cum Arvernis conservantur, 89, 5; postquam se ei dediderunt, captivos ei reddit; duo Caesaris legati ibi hiemant, 90, 1. 3. 7; arma ponunt, VIII, 45, 2; summa in omni Gallia auctoritate sunt; primum II, deinde IIII legiones Caesaris ibi hiemant, 46, 4. 54, 4. 5. — Idem sing. num.

—us, Divitiacus ib. I, 31, 3. 32, 3. II, 5, 2, Dumnorix V, 6, 1, Convictolitavis VII, 37, 1, Eporedorix 39, 1. (pl. num. tres nobilissimi -i, praeter hunc Cotus et Cavarillus, 67, 7; Viridomarus et Eporedorix -i, 76, 3.), Surus VIII, 45, 2. — Inde

civitas Aedua, cuius in fide semper fuisse Bellovacos dicit Divitiacus, ib. II, 14, 2,

magna apud Caesarem est dignitate, V, 7, 1.
Aegimŭrus (sive -mŏr-) insula prope Carthaginem sita, ad quam navis Caesaris delata capitur, Afr. 44, 2.
Aeginium oppidum Epiri finitimum Thessaliae, ad quod Cn. Domitius Caesari occurrit, C. III, 79, 7.
Aegyptus pars Africae classem frumentumque mittit Pompeio, C. III, 3, 1. 5, 1, Pompeius eo venit, (103, 1.) 104, 1; deinde Caesar, 106, 1; Alexandrini in omnibus eius partibus delectus habent, Al. 2, 1; Alexandriae principes queruntur, Romanos ibi consedisse, 3, 3; ab utraque parte Pharo insula et Pelusio quasi claustris munitur, 26, 1. 2; Caesar ea potitus reges ibi constituit Ptolemaeum minorem et Cleopatram, 33, 1; Cn. Domitius II ex Asia eo Caesari mittit legiones, 34, 1. 3. (Fr. p. 149. v. 14. ab extr.); Caesar inde in Syriam contendit, Al. 65, 1; Mithridates Pergamenus ibi feliciter celeriterque rem gesserat, 75, 2; de sucularum occasu Caesar uno die ab ea differt, Fr. p. 131. v. 13. (—15.), de occasu aquilae triduo, de spicae ortu biduo, cum de delphino occasu consentiat, p. 132. v. 1—3. 11. 12. 17—19; Caesar Ciceroni oratori inde litteras mittit, p. 143. v. 17. — Eius incolae
Aegyptii, quibuscum Achillae copiae bella gesserant, C. III, 110, 6, domicilia habent in Pharo insula, 112, 3; Caesar et Ptolemaeus eos sequuntur in ratione siderali, Fr. p. 130. v. 19. 22. — Idem adi.
—a, classis} —ae naves}, ea pars classis Pompeianae, cui praefectus Cn. Pompeius filius Orici et Lissi Caesaris classem delet, C. III, 5, 3. 10, 1. (—5.)
—us, cursus, in quo I navis Rhodia Caesaris defecerat, Al. 13, 5.
—ae disciplinae (i. e. astrologorum), unde Caesar et siderum motus et anni describendi rationem hausit, Fr. p. 130. v. 7. 8.
—um litus natura diversum ab reliquis, Al. 8, 2.
(a.) (L. Aelius) Lamia, eques Romanus, aedilis curulis epistulam a Caesare sibi missam ad Ciceronem affert, Fr. p. 151. v. 10. sq. ab extr., Balbo ea lecta non dubium visum dicit, quin Caesar ante ludos Romanos Romam venturus esset, ib. extr.
(b.) (— —) Tubĕro, Caesarianus, Africam provinciam sortitus, C. I, 30, 2, ab Attio Varo occupatam invenit et cum filio recedere cogitur, 31, 2. 3.
(a.) L. Aemilius decurio equitum Gallorum Caesaris, cuius fugitivi Helvetiis nuntiant Caesaris profectionem, G. I, 23, 2.
(b.) α.) (M. — Q. f. M. n.) Lepidus consul a. U. c. DCLXXVI., quem secutus L. Cinna filius (v. Cornelius c.) post eius mortem ad Sertorium confugit, Fr. p. 121.

v. 10. sq. ab extr. — Eius filius minor
(c.) β.) M. (— M. f. Q. n.) Lepidus praetor a. U. c. DCCV., a quo Caesar se dictatorem dictum cognoscit Massiliae, C. II, 21, 5; proconsul Hispaniae citerioris a Q. Cassio Longino auxilium rogatus, Al. 59, 2, Uliam venit, ut eius et M. Marcelli contentiones componeret; cum Cassius ei diffideret, auxilium fert Marcello, 63, 1—4. 6, seque cum eo coniungit; Cassius ab eo discedit, 64, 1. 2. (quadriennio post triumvir r. p. c.) — Huius frater maior
(d.) L. (— — —) Paulus consul a. U. c. DCCIIII., G. VIII, 48, 10.
Aetōli incolae partis Graeciae mediae Calvisium recipiunt, C. III, 35, 1. — Eorum regio Aetolia a Calvisio recipitur, ib. 34, 2. 35, 1. 56, 1; milites ibi a Pompeio conscripti ad Caesarem perfugiunt, 61, 2.
L. Afranius (A. f.) Pompei legatus Hispaniam citeriorem obtinet; C. Fabius eius praesidium e saltu Pyrenaeo deicit, C. I, 37, 1. 3; ad Ilerdam bellum gerere constituit, 38.; eius (et Petrei) copiae enumerantur 39, 1; aequo proelio cum L. Planco contendit, 40, 4; postquam omnium rerum copia sublevatus, 48, 5. 49, 1, parvis aliquot proeliis cum Caesare ad Ilerdam contendit, 41, 2. 3. 5. 42, 2. 43, 1. 4. 51, 1. 4. 53., civitates Hispaniae ab eo desciscunt, 60, 5; in Celtiberiam tendens a Caesare intercluditur, 61, 2. 63, 3; res ab eo et Petreio adversus Caesarem gestae narrantur 65, 1. 67, 1. 70, 1. 3. 71, 4. 72, 5. 73, 4. 74, 6. 75, 1. 76, 3. (—83.); filius eius (74, 6.) obsidis loco datur, 84, 2. 3, ipse dimittitur cum exercitu, 87, 2; cum M. Varrone de rebus suis communicat, II, 17, 4. 18, 1. 3; proditionis postulatur, III, 83, 2; cohortes ab eo ex Hispania traductae intersunt pugnae Pharsalicae, 88, 3; ad Aggar Caesarem adortus pellitur, Afr. 69, 1. (—3.), post proelium Thapsitanum in Sitti manus incidit, vivus capitur, interficitur, 95. — Eius milites
Afraniāni Caesarianos repellunt, C. I, 43, 4; aliquot ex eis interficiuntur, 46, 5; victores se existimant, 47, 2, omnes vias obsident, 54, 1, impedimenta et castra periculo obiciunt, 70, 2, timoris opinionem praebent, 71, 3, pabulatione et aquatione premuntur; multi ad Caesarem perfugiunt, 78, 1. (2.). — Idem sing. num.
—us, P. Ligarius in Hispania a Caesare dimissus, in Africa necatus, Afr. 64, 1. — et adi.
—a acies duplex ad Sicorim, C. I, 83, 1.
—a legio a Pompeio ex Africa in Hispaniam adducta, H. 7, 5.
—i milites Caesarianos ex castris ad Iberum conviciis prosequuntur, C. I, 69, 1.
Afri, quorum delectus habet M. Cato, Afr. 36, 1. — Eorum

patria, terrarum pars tertia, Afrĭca ab Attio Varo obtinetur, qui Tuberonem inde arcet; M. Cotta eo profugit, C. I, 30, 2. 3. 31, 2. (3.); Curio et Quintilius Varus eo perveniunt, II, 23, 1. 28, 1; Curio eam a Caesare militum fidei commissam dicit, 32, 3; Caesaris in Hispania res secundae eo perferuntur, 37, 2. (bellum ibi a Curione gestum, 23—44.); I legio Caesaris ad eius litus defertur, Al. 9, 3; pars dimidia Alexandriae ei attribuitur, 14, 5. 28, 2; Vatinius in Issa insula cognoscit, Octavium eo velle navigare, 47, 4; Q. Cassius a Caesare ex Hispania eo traicere iubetur, 51, 1. 56, 5; Caesar in eius conspectum venit, Afr. 2, 5, nullum eius portum tutum ab hostium praesidio fore putat, 3, 5; ex ea Scipio Iubae equitatum alit, 8, 5; Caesariani ibi se numero inferiores contra magnas copias hostium expositos vident, 10, 3; Labienus cum veteranas Caesaris legiones nolle eo transire audisset, suis copiis triennio ibi retentis confidit; paulo post Caesaris adventum ibi decertatur, 19, 3. 4; Caesar ibi materiei et frumenti inopia laborat, 20, 3. 4. (Fr. p. 150. v. 8. ab extr.); M. Cato Pompeium eam mirabili celeritate recepisse dicit, 22, 2; Caesariani exiguam eius partem tenent, 24, 3; Caesar omnes eius civitates de suo adventu, Alienum et Rabirium de eius calamitatibus facit certiores, 26, 1. 3 (Fr. p. 151. v. 1. 3. (—5.) p. 154. v. 5.); Alienus eo novas copias mittit ad Caesarem, 34, 4; Caesariani ante parta ibi consumperant, 47, 4; Caesar C. Avienum tr. mil. et III centuriones inde relegat, 54, 4. 5; P. Ligarius ex pugna Pharsalica eo ad Varum venerat, 64, 1; frumentum ibi in specubus condi solet, 65, 1; novae copiae ad Caesarem eo veniunt, 77, 3; reliquiae exercitus Pompeiani inde in Hispaniam profugiunt, H. 1, 1. Qu. Cicero eam petere dicitur, Hirt. Fr. p. 159. v. 2. ab extr. — Inde adi.

a.) Africus (int. ventus), medius inter meridiem et occidentem, quo flante Caesar provehitur Britanniam versus, intermisso dextrorsus ultra eam defertur, G. V, 8, 2; Nymphaeum tegit, C. III, 26, 4.

—um bellum a Curione contra Attium Varum gestum, C. II, 32, 12.

b.) Africānum bellum, Caesaris adversus Labienum, Scipionem al., cui Hirtius non interfuit, G. VIII. praef. 8.

—us exercitus, i. e. Curionis, C. III, 10, 5.

Agedincum oppidum Senonum, ubi primum VI, G. VI, 44, 3, deinde II Caesaris legiones hiemant, VII, 10, 4; Labienus supplemento impedimentis totius exercitus praesidio ibi relicto in Parisios Senonesque proficiscitur, 57, 1, reque ibi bene gesta, uti animo proposuerat, 59,

4, incolumem exercitum eo reducit, (—) 62, 10.
Aggar oppidum Africae (Byzaci) saepe contra Gaetulos fortissime defensum; Caesar castra ibi ponit, Afr. 67, 1, Thisdra eo venit, 76, 2, inde Thapsum contendit, 79, 1.
agger ad Avaricum, G. VII, 24., Massiliae ex muris latericiis confectus, C. II, 15, 2.
agriculturae non student Germani, G. VI, 22, 1.
Ahenobarbus, v. Domitius a).
a.) Alba (Longa) oppidum Latii, cuius incolae
Albāni, sing. num. Albanus, Fr. p. 127. v. 3. 4. 8. (—11.)
b.) — (Fucentia) oppidum Marsorum, unde L. Domitius cohortes Corfinium coegerat, C. I, 15, 7; VI cohortes Pompeianae duce L. Manlio praetore inde profugiunt et ad Vibium Curium transeunt, 24, 3. Fr. p. 144. v. 4. ab extr. — Eius incolae
Albenses, sing. num. Albensis Fr. p. 127. v. 3. 4. 9. (—11.)
(Albae pl. num. ib. v. 6.)
Albĭci, gens barbara Galliae provinciae, a Massiliensibus auxilio contra Caesarem evocati, C. I. 34, 4, partim in naves impositi fortissime pugnantes interficiuntur, 56, 2. 57, 3. 58, 4, partim ex oppido eruptionibus factis repelluntur, II, 2, 6, mari comminus pugnantibus Massiliensibus magno sunt adiumento, 6, 3.
alces ferarum genus in Germania, G. VI, 27, 1.
Alesia oppidum Mandubiorum a Caesare circumvallatur, G. VII, 68; eius situs describitur 69, 1. (—70, 1. 83,1.2.); munitionibus a Caesare perfectis aliquotiens ibi pugnatur, postremo Galli eruptione facta profligantur, Vercingetorix deditur, 75, 1. 76, 5. 77, 1. 79, 1. 3. 80, 9. 84, 1. (70—89.); Caesariani magnam ibi inopiam perpessi erant, C. III, 47, 5.
Alexandrēa sive -īa caput Aegypti; res ibi gestae = bellum Alexandrinum, G. VIII. praef. 2; Pompeius, cui Cn. filius Gabinianos milites inde adduxerat, C. III, 4, 4, ibi recipi se vult, 103, 3. 5; amici regis eam occupari ab illo nolunt, 104, 1; Caesar eo venit ibique de Pompei morte cognoscit, 106, 1. 4, etesiis ibi retinetur, 107, 1; Pothinus exercitum eo evocat, 108, 1; unae tabulae testamenti regis ibi proferuntur, ib. 4; exercitus regius eo venit, 109, 1; fugitivi Romani ibi recepti cum aliis fugitivis et Gabinianis militibus bellis gestis inveteraverant, 110,4.6; Achillas cum his copiis eam occupat; XXII naves constratae ibi sunt praesidii causa, 111, 1. 3; Pharus insula ei obiecta portum efficit, 112, 2; ab incendio fere tuta, Al. 1, 3. (urbs copiosissima, 3, 1.), fere tota suffossa specus habet a Nilo fl. pertinentes, 5, 1; legio XXXVII. Caesaris paulo *ultra* eam defertur, 9, 3; C. victor naves suas onerarias remulco eo dedu-

cit, 11, 6; Alexandrini naves portorii exigendi causa dispositas eo revocant, 13, 1; pars dimidia eius Africae esse praedicatur, 14, 5; et Romani et oppidani ibi ex locis editis spectant pugnam navalem, 15, 8; aedificiis eius similia sunt Phari aedificia, 18, 1; Mithridates Pergamenus eo ad Caesarem contendit, 26, 3; non ita longe ab ea est Delta, 27, 1; Caesar (postquam magno cum periculo ibi pugnavit, 48, 1.), victor eo introit eaque potitur, 32, 1. 33, 1; Cn. Domitium propius ad eam accedere iubet, 38, 1. (Fr. p. 149. v. 8. ab extr.); I legionem valde attenuatam inde in Pontum secum adducit, 69, 1; M. Antonius se eo ad Caesarem de M. Varronis fundo Casinate misisse dicit, Fr. p. 149. v. 1. 2.; de rebus ibi gestis Caesar dictator litteras ad P. Servilium Isauricum mittit [ad senatum dat], p. 153. v. 14 sq. ab extr., Caesaris litterae a Diochare eius liberto inde afferuntur, i. p. 155. v. 12. sq. ab extr.; eum inde discessisse nemo nuntiat, ib. v. 6. ab extr. — Eius incolae

Alexandrīni per omnes Aegypti partes conquisitores mittunt, Al. 2, 1, homines (ingeniosi et acutissimi, 3, 1.) fallaces et temerarii 7, 3, velocissimi, 8, 5, tenent eam partem urbis, per quam Nilus [i. e. fossa ex parte eius deducta] fertur, 5, 2; (aqua Romanos intercludunt, 6.;) Romani clam eis fugere non possunt, 7, 1; Caesar eorum machinationibus occurrit, 9, 2; proelio navali victi, (11.) 12, 1, (naves reficiunt, 13, 1—4.) classem instruunt, 14, 3; impetum faciunt, 15, 5. (iterum vincuntur, — 17.); propiorem oppido pontem tuentur, 19, 2; omnes eorum copiae ex oppido se eiciunt, ib. 5, partim repellunt, partim interficiunt Caesarianos, 20, 3. 4. 6, victores castellum muniunt, 21, 5; crebris eruptionibus factis, 22, 2, legatos ad Caesarem mittunt de Ptolemaeo rege dimittendo, 23, 1; hoc recepto commeatibus Caesaris insidiantur, Euphranorem circumventum interficiunt, 25, 1. 5. [imprudentes, 27, 5.] (Mithridatis Pergameni ad Caesarem iter intercepturi fugantur, 26. 27.); ad Nilum fl. postquam diu pari proelio pugnatum est, 29, 3, profligantur, 30, 1. 3. 4. 6. 31, 1. 2. 4. — Idem adi.

—um, bellum, cui Hirtius non interfuit, G. VIII. praef. 8; eius initio, C. III, 112, 12. Al. 1, 1, Caesar Mithridatem Pergamenum ad auxilia accersenda in Syriam Ciliciamque mittit, 26, 1; ex II legionibus Cn. Domiti, quas Caesar evocaverat, una ei non interest, 34, 3, =

—ae res, de quibus tabellarii Caesaris litteras ad Cn. Domitium ferentes a Pharnace intercipiuntur, ib. 38, 1. (Fr. p. 149. v. 11. ab extr.);

—us exercitus, penes quem

erat regni Aegyptii arbitrium, C. III, 110, 5;
—a {vita / licentia}, cuius in consuetudinem venerant milites Gabiniani, ib. 2.
Aliacmon, ŏnis flumen Macedoniae. Scipio in Thessaliam tendens M. Favonio ibi impedimentis praesidio relicto, C. III, 36, 3, revocatus ab eo biduum ibi moratur copiasque traducit, 37, 1.
(A.) Aliēnus praetor Siciliae a Caesare et praesente et per litteras celeriter in Africam exercitum transportare iussus, Afr. 2, 3. 26, 3. (Fr. p. 150. v. (10.) 3. ab extr.), secundo commeatu eo mittit, 34, 4, II navibus amissis, 44, 1.
Allobrŏges gens Galliae provinciae, quorum extremum oppidum est Genava, biennio ante pacati, quo bello Aedui Romanis auxilium non tulerant, nondum bono animo in populum Romanum videntur, G. I, 6, 2. 3. 44, 9; Caesar per eos in Segusiavos exercitum ducit, 10, 5; agris suis ab Helvetiis vastatis, 14, 3, ad Caesarem confugiunt, 11, 5; Caesar Helvetios eis satisfacere, 14, 6, eosque Helvetiis frumenti copiam facere iubet, 28, 3; non vult Germanos Transrhenanos eis finitimos esse, ib. 4; ab eorum finibus Nantuates cet. ad summas Alpes pertinent, III, 1, 1; Galba in eis hiemat, 6, 5; sollicitati a Vercingetorige, VII, 64, 5. 7, suos fines tuentur, 65, 3; duo fratres A., equites in Caesaris exercitu, C. III, 59, 1. (ad Pompeium transeunt, — 61, 1.), vitium munitionis Caesaris ad Pompeium deferunt, 63, 5, eorum familiares indicio Cn. Domitium ex Pompei manibus eripiunt, 79, 6. — Idem sing. num.
Allŏbrox. unus ex duobus fratribus [Egus] proelio equestri a Caesare interficitur, ib. ib. 84, 5.
Alpes montes, qui Galliam et Germaniam dividunt a Gallia Cisalpina, Caesar ex Italia in Galliam ulteriorem contendens proximo itinere superat, G. I, 10, 3; iter per A., ad quas summas pertinent Nantuates cet., patefieri vult, III, 1, 1. 2; illi eas perpetuo Romanos possidere velle persuasum habent, 2, 5; Seduni ibi a Galba vincuntur, 7, 1; Lepontii eas incolunt, IIII, 10, 3; in earum transitu Caesar libros de Analogia scribit, Fr. p. 125. v. (4—) 7, per litteras poscit, ut terra citra eas sita (Gallia Cisalpina) sibi usque ad alterum consulatum detur, ib. p. 154. v. 5. sq. ab extr.
Alsiense rus prope Alsium oppidum Etruriae situm, quo Caesar se venturum ex Africano bello scripserat, Fr. p. 156. v. (2.) 3.
Amantia oppidum Epiri, unde Caesari commeatus importari Oricum D. Laelius prohibet, C. III, 40, 4. — Eius incolae
Amantīni Caesari se dedunt, ib. 12, 4.
Amantius sive Amintius amicus Caesaris, ad quem C.

scripsit haec tria verba: Veni Vidi Vici, Fr. p. 150. v. 19. (sq.)
Amānus mons Syriae, circa quem Scipio aliquot detrimenta accipit, C. III, 31, 1.
Ambarri [Aedui] necessarii Aeduorum, gens Galliae Celticae, ab Helvetiis vexantur, G. I, 11, 4. 14, 3.
Ambiāni gens Galliae Belgicae X milia hominum ad bellum Belgicum polliciti, G. II, 4, 9, Caesari se dedunt, 15, 2; V milibus hominum a concilio principum Gallorum imperatis, VII, 75, 3, cum Bellovacis arma capiunt contra Caesarem, VIII, 7, 4.
Ambibarii, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae, certum numerum militum a Gallorum concilio imperatum mittunt, G. VII, 75, 4.
Ambiliāti gens Galliae Belgicae, Venetorum socii, G. III, 9, 10.
Ambiŏrix, rīgis princeps Eburonum, G. V, 24, 4, auctor defectionis, 26, 1, cum oratoribus a Sabino Cottaque missis colloquitur, 27, 1. 28, 1, a Sabino amice suasisse, ut ex hibernis discederent, putatur, 29, 5. 31, 6; subita incursione facta suos paululum cedere iubet, 34, 3, suos cohortatur, 36, 1; Sabinus colloquio ab eo impetrato circumventus interficitur, ib. 3. 37, 1. 2; A. victoria reportata Aduatucos Nerviosque sollicitat, 38, 1; Nerviorum principes cum Q. Cicerone eodem modo agunt, quo A. cum Sabino egerat, eumque testem mortis Sabini ostentant, 41, 2. 4; societatem init cum Treveris, VI, 2, 2. 5, 1; hospitio coniunctus cum Menapiis, amicitia cum Germanis, ib. 3. 4, a Caesare, ne recipiatur Menapiorum finibus, cavetur, 6, 3. 9, 2; Caesar ad bellum cum eo faciendum, 5, 1, profectus, 29, 4, cum ipsi occurrisset, 30, 1, A. fugam capessit, 31, 1, Catuvolcus eum detestatur, ib. 5; Segni Condrusique auxilia se ei misisse negant, 32, 1; in Arduennam silvam profugit, 33, 3; Germanorum interventu servatur, 42, 3, e Romanorum manibus effugit, 43, 4; Caesar eius fines devastat, ipsum non deprehendit, VIII, 24, 4. 25, 1.
Ambivarēti gens Galliae Celticae, quorum in finibus Antistius hiemat, G. VII, 90, 6.
Ambivarīti gens Galliae Belgicae ab Usipetibus et Tencteris vexantur, G. IIII, 9, 3.
Ambluarēti gens Galliae Celticae, Aeduorum clientes, G. VII, 75, 2.
Ambracia oppidum Epiri (Thesprotiae), quo L. Cassius iter facit, C. III, 26, 3.
Amphilŏchi incolae Amphilochiae regionis Epiri recipiuntur a L. Cassio, C. III, 56, 1.
Amphipŏlis oppidum Macedoniae, unde Pompeius cognito Caesaris adventu discedit, C. III, 102, 2. 4.
T. Ampius (Balbus) tribu-

nus plebis, Pompeianus, Caesaris adventu cognito Epheso profugit, C. III, 105, 1.
Anartes gens Daciae, ad quorum fines Hercynia silva pertinet, G. VI, 25, 2.
Anas, ae flumen Hispaniae, quod dividit Baeticam a Lusitania, C. I, 38, 1.
Ancalītes, gens Britanniae Caesari se dedunt, G. V, 21, 1.
Ancōna oppidum Piceni I cohorte a Caesare occupatur, C. I, 11, 4.
Ancus Marcius, a quo descendunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater Iuliae, amitae Caesaris, Fr. p. 122. v. 8. (sq.)
Andes sive -i gens Galliae Celticae, in quibus VII. legio Caesaris sub P. Crasso adulescente hiemat, G. II, 35, 3. III, 7, 2, cum Vercingetorige se coniungunt, VII, 4, 6 (-i); Dumnacus eorum dux Lemonum obsidet, VIII, 26, 2.
Andocumborius princeps Remorum legatus ad Caesarem mittitur, G. II, 3, 1.
Androsthĕnes praetor Thessaliae portas Gomphorum Caesari praecludit, C. III, 80, 3.
animas non interire, sed ab aliis ad alios transire druides docent, G. VI, 14, 5.
(a.) (T. Annius C. f.) Milo (Papiānus) a Coelio in Italiam evocatus, C. III, 21, 4, Cosam oppugnans interficitur, 22, 1. (2.); Cicero orator de eo ad Caesarem scripserat, Fr. p. 138. v. 4.
(b.) Annius Scapŭla Hispanus, familiaris Q. Cassi, cum contra eum coniurasset, interficitur, Al. 55, 2.
Anquilaria oppidum Africae, quo Curio appellit, C. II, 23, 1.
antesignāni, milites fortissimi ex legionibus Caesaris electi, I. legionis ad Ilerdam tumulum occupare iussi ab Afranianis repelluntur, C. I, 43, 3 (—5). 44, 4; omnium legionum ad Massiliam centuriones sunt in victrici classe Bruti, 57, 1, equitibus admixti (expediti) ad Genusum fl. equitatum Pompei repellunt, III, 75, 5, ad Pharsalum equestre proelium secundum faciunt, 84, 3. (—5.) (expediti Afr. 75, 4. 78, 5.)
Anticatōnes, v. Praef. vol. I. p. X. med., Fr. p. 125. v. 5. (8. 9.); p. 135. v. 4. sq.. 10. 12. 16. (19. 5. sq. ab extr.) — Idem sing. num.
Anticăto, ib. p. 133. v. 3. ab extr. p. 135. v. 16. 11. ab extr. p. 136. v. 11. (p. 159. v. 12. sq.);
— prior, p. 136. v. 19.
(—. Hirtii, p. 159. v. 7—11. 15. 20.)
Antiochīa caput Syriae, unde Pompeius Pompeianique excluduntur, C. III, 102, 6; portentum ibi fit, 105, 4. — Eius incolae
Antiochenses cum negotiatoribus Romanis contra Pompeium consentiunt, ib. 102, 6.
Antiŏchus Commagēnus, i. e. rex Commagenes regionis Syriae, Pompeio equites miserat, C. III, 4, 5.
(a.) C. Antistius Regīnus

legatus Caesaris delectum habet, G. VI, 1, 1, Alesiae superiora castra tenet, VII, 83, 3, cum I legione in Ambivaretis hiemat, 90, 6.
(b.) Antistius Turpio, Pompeianus, certamine singulari congreditur cum Q. Pompeio Nigro, H. 25, 3. 5.
a.) C. Antonius (M. f. M. n.) legatus Caesaris M. Octavio se dedit in Curicta insula, C. III, 67, 4. — Inde
Antoniāni milites, qui post deditionem ad Pompeium traducuntur, ib. 4, 2. — Eius frater maior
b.) M. —(— —) legatus Caesaris ad Alesiam laborantibus suis subsidium mittit, G. VII, 81, 6, quaestor hibernis Bibracti praeest, VIII, 2, 1, cum Caesare se coniungit, 24, 2, in Bellovacis relinquitur, 38, 1, in Belgio in hibernis collocatus, 46, 4, Commium Atrebatem per C. Volusenum persequitur et vincit, obsides ab eo accipit, 47, 1. 48, 1. 8. 9; augur fit, antequam Caesar in Italiam advenit, 50, 1. 2; tr. pl. cum Q. Cassio intercedit, ne Caesar exercitum dimittat, C. I, 2, 7; Arretium mittitur, 11, 4, Sulmonem recipit, 18, 2. 3, Brundisium obsidione Libonis liberat, III, 24, 1. 4; Caesari classe auxilio profectus, 26, 1, Lissi recipitur, copias exponit, 29, 1. 2; Caesar se cum eo coniungit, 30, 2. 4. 6. 34, 1; naves ab eo Lissi relictae a Cn. Pompeio filio incenduntur, 40, 5; ad Dyrrhachium legioni praeest, 46, 4; eius adventu Caesariani confirmantur, 65, 1; sinistro cornui praeest ad Pharsalum, 89, 3; Caesar ad eum scripserat, Fr. p. 148. v. 10. (—4.) ab extr. — Inde
Antonianae scaphae, quae Libonem e portu Brundisino repellunt, C. III, 24, 3.
M. Aper orator, Gallus origine. Eius de Caesare oratore iudicium Fr. p. 119. v. 17—18. ab extr. p. 122. med.
Apollo, ĭnis apud Gallos artis medicinae deus, G. VI, 17, 2. — Inde (a Graeco nomine)
Apollonia oppidum Illyrici, ubi cum Pompeius hiemare constituisset, C. III, 5, 2. 11, 2, Caesar recipitur, 12, 1. 3. 13, 1; M. Antonius eam praetervehitur, 26, 1. 30, 1; Caesar Dyrrhachio impedimentis praemissis, 75, 1, se eo recipit praesidiumque ibi relinquit, 78, 1. 3. 4. 79, 2. — Eius incolae
Apolloniātes obsides L. Staberio Pompeiano non dant, ib. 12, 1. (2.); in eorum finibus Caesar castra ponit ad Apsum fl., 13, 5; ad eorum littus M. Antonium vult cursum dirigere, 25, 3. (Fr. p. 148. v. 20.)
Aponiāna, insula, sita prope Lilybaeum, quo Caesar partem navium praemittit, Afr. 2, 2.
(L. Appulēius) Saturnīnus tr. pl., cuius casum Caesar in contione apud milites commemorat, C. I, 7, 5.
Aprīlis quartus mensis anni. (adi.) A. d. V. Kal. —es

Helvetii ad ripam Rhodani convenire constituunt, G. I, 6, 4; Id. Caesar eorum legatos reverti iubet, 7, 5; a. d. XII. Kal. exercitum lustrat, Afr. 75, 1, II. Non. ab Aggar egreditur, 79, 1; II. Id. Hispalim caput Cn. Pompei affertur, H. 39, 3; XV. Kal. Caesar milui ortum (, XII. Kal. equi occasum) notavit, Fr. p. 131. v. 5. (6.); a. d. VIII. Kal. aequinoctium vernum peragi videtur, ib. v. 8; Kal. Caesar vergilias exoriri dicit, ib. v. 9; III. Non. eaedem in Attica occidunt, (alibi II deinceps diebus, VI. Id. secundum Caesarem libra,) ib. 10. (—12.) (a. d. VII. Kal. a. U. c. DCCV. Cicero orator litteras a Caesare acceperat, p. 142. v. 8.)

Apsus flumen Illyrici, cuius in utraque ripa Caesar et Pompeius castra ponunt, C. III, 13, 5. 6. 19, 1; eodem die inde discedunt, 30, 3.

Apulia regio Italiae inferioris, quo Pompeius ad legiones a Caesare acceptas contendit, C. I, 14, 3; L. Domitius eo mittit subsidium rogatum, 17, 1; Caesar eo pervenit, 23, 5; eius exercitus ibi valetudine temptatur, III, 2, 3.

aqua dulcis ad littora maris, Al. 8, 1.

Q. Aquĭla a Caesare Adrumetum missus, tempestate iactatus, Afr. 62, 2. 3, e manibus hostium ab eo eripitur, 63, 1, ad Thapsum obsidendam classi praeficitur, 67, 1.

Aquilēia oppidum Venetorum, unde Caesar III legiones ex hibernis in Galliam ulteriorem ducit, G. I, 10, 3.

aquilifer Caesaris moriens servat aquilam, C. III, 64, 3.

M. Aquīnus senator Romanus, Pompeianus, Iubae iussu colloquium cum C. Saserna dirimit, Afr. 57, 1. 2. 4, captus a Caesare dimittitur, 89, 5.

Aquitāni incolae partis Galliae, quos Garumna fl. a Gallis dividit, G. I, 1, 1. 2, cuniculorum vinearumque agendarum peritissimi, III, 21, 3, sub Caesare militant in Hispania, C. I, 39, 2. — Eorum patria

Aquitania, tertia pars Galliae, quae pertinet a Garumna fl. ad Pyrenaeos montes et Oceanum, G. I, 1, 7. III, 20, 1; P. Crassus a Caesare eo missus, 11, 3. 20, 1, cum Sontiatibus acriter pugnat, 21, 1, qui victi auxilium petunt a civitatibus Hispaniae citerioris ei finitimis, 23, 3; magnus numerus hominum ex ipsa A. interficitur, 26, 6; maxima pars eius Crasso se dedit, 27, 1; equites ex ea Teutomato duce castra Vercingetorigis sequuntur, VII, 31, 5; Caesar eo profectus omnes eius civitates recipit, VIII, 46, 1. 2.

Arar, ăris flumen Galliae Celticae, quod per fines Aeduorum et Helvetiorum fluit, ab Helvetiis ratibus transitur, G. I, 12, 1. 2, a Caesare ponte facto, 13, 1; C. eo frumentum subvehit, Helvetii iter ab eo avertunt, 16, 2;

Caesar II legiones frumentandi causa ibi in hibernis collocatas, VII, 90, 7, inde educit contra Carnutes, VIII, 4, 3.
aratores stipendiarii in Africa Pompei castra sequi coguntur, Afr. 20, 4.
Arduenna, silva, quae in Belgis a Rheno fl. ad Remos Nerviosque pertinet. Indutiomarus homines ad bellum inutiles in eam abdit, G. V, 3, 4; Caesar per eam Basilum contra Eburones mittit, VI, 29, 4, quorum pars in eam profugit, 31, 2. (A. s.); Caesar Ambiorigem eo persequitur, 33, 3. (A.)
Arecomici, v. Volcae.
Arelāte oppidum Sallyum, ubi Caesar naves longas ad bellum Massiliense fieri iubet, C. I, 36, 4. II, 5, 1.
Aremorĭcae civitates Galliae Celticae et Belgicae sitae in ora maritima. Magnae earum copiae ad L. Rosci hiberna contendunt, sed nuntio de Nerviorum clade allato aufugiunt, G. V, 53, 6; numerum militum a concilio Gallorum imperatum mittunt, VII, 75, 4; cum Carnutibus C. Fabio se dedunt, VIII, 31, 4.
Arguetius (de quo nihil praeterea constat) aliquot signis Saguntinorum captis cum equitatu ad Caesarem venit, H. 10, 1.
Ariarāthes frater Ariobarzanis, filius Ariobarzanis II. regis Cappadociae, a Caesare partem regni accipit, Al. 66, 5.
Aricia (oppidum Latii) falso pro Marsis posita, ubi situm est oppidum Alba, Fr. p. 127. v. 7.
Arimĭnum oppidum Umbriae, ubi Caesar cum duobus Pompeianis colloquitur, C. I, 8, 1. (—4.); a Pompeio inde excedere iussus, 10, 3. 11, 1, M. Antonium inde Arretium mittit, ipse delectum ibi habet, ib. 3.
Ariobarzānes (III.) rex Cappadociae equites Pompeio adducit, C. III, 4, 3; Cn. Domitius, cum rex Deiotarus questus esset, quod regnum eius a Pharnace possideretur vastareturque, equites ei imperat, Al. 34, 1, 4; partem regni ei concedit, 66, 5.
Ariovistus rex Sueborum ab Arvernis et Sequanis accersitus crudeliter in Gallia imperat, G. I, 31, 10. 12. 15. 16. 32, 4. 5. 33, 1. 2. 5; Caesar eius spiritus refracturus frustra colloquium ab eo petit, 34, 1. 2. 36, 1; Aeduorum querellis permotus ad eum contendit Vesontionem, 37, 2. 5. 6. 38, 1; ne eum timeant, milites hortatur, 39, 6. 40, 2. 8; cum prope abesset a Caesare, A. colloquium ab eo impetrat, 41, 5. 42, 1. 4. 43, 1—3, quod, cum Caesar commemorasset, eum cupidissime populi Romani amicitiam appetisse huiusque esse Galliam, non illius, 44, 1. 45, 1, dirimitur ab eius equitibus, 46, 1. 4; alterum colloquium petit; legatos a Caesare missos, quorum unius hospitio utebatur, in ca-

tenas conicit, 47, 1. 4—6; exercitum castris continet, 48, 3. 4; cum parte copiarum acriter confligit, 49, 3. 50, 2—4; pulsus fugit, utraque eius uxor in fuga perit, 53, 3. 4; qua victoria Caesar magnam opinionem in Germania consequitur, IIII, 16, 7; morte eius dolent Germani, V, 29, 3; eius bellum commemoratur, 55, 2; cum Sequanis se coniunxerat, VI, 12, 2.
M. Aristius tribunus militum Caesaris ab Aeduis opprimitur, G. VII, 42, 5. 43, 1.
armatum concilium, more Gallorum initium belli, ab Indutiomaro indicitur, G. V, 56, 1. (—5.)
armis concrepandi mos, quo orationem Vercingetorigis se comprobare Galli significant, G. VII, 21, 1.
Armenia minor regio Asiae citerioris sita inter Armeniam, Cappadociam, a qua iugo dividitur, Al. 35, 3, Pontum. Deiotaro a senatu Romano rege eius appellato 67, 1, a Pharnace occupatur; qui cum non decederet, Cn. Domitius eo contendit, 34, 1. 2. 35., haud procul a Nicopoli oppido eius castra ponit, 36, 3.
C. Arpinēius eques Romanus, Q. Tituri familiaris, ad Ambiorigem mittitur, G. V, 27, 1. 28, 1.
Arquitius, v. Clodius (b.)
Arretium oppidum Etruriae, quo Caesar M. Antonium mittit, C. I, 11, 4.
Arsinoe Ptolemaei Auletae regis filia minor (C. III, 112, 10.) Achilla interfecto imperium Aegypti obtinet, Al. 4, 1; a Caesare ex regno deducitur, 33, 2. (eius imperii taedet Aegyptios, 23, 1.)
Arverni gens Galliae Celticae a Q. Fabio victi, G. I, 45, 2, cum Aeduis diu de principatu Galliae contendunt, Germanos accersunt, 32, 3. 4; caede Cenabensi cognita, VII, 3, 3, (arma capiunt, Vercingetorige rege et duce belli creato magnisque copiis coactis, 4.) cum Biturigibus et Rutenis se coniungunt, 5, 5. 6. 7, 1; monte Cebenna ab Helviis dividuntur, ib. 5. 8, 2; a Caesare in suis finibus opprimuntur, ib.; Vercingetorix eorum precibus motus castra movet in eorum fines, ib. 4. 5; eis insciis Caesar omnes legiones in unum locum (Agedincum) cogit, 9, 5; VI legiones in eorum fines ad Gergoviam oppidum ducit, 34, 2; Convictolitavem Aeduum pecunia sollicitant, 37, 1; Litaviccus questus, quod equites Aeduorum coniuratione cum eis inita interfecti essent, suadet, ut se cum eis coniungant, 38, 5. 7; pars eorum a Vercingetorige in Helvios mittitur, 64, 6; copiae ex eis conveniunt, 66, 1; numerus militum eis eorumque clientibus imperatur, 75, 2; Critognatus magnam in eis habet auctoritatem, 77, 3; victi a Caesare conservantur, 89, 5; postquam se dediderunt, captivi eis remittuntur, 90, 2. 3; non longe ab eis, in Lemovicibus, II legiones Caesaris

hiemant, VIII, 46, 4. — Idem sing. num.
—us, Vercingetorix, summae potentiae adulescens (, rex ab suis appellatus), ib. VII, 4, 1. (—5, 2.), Epasnactus, amicissimus populo Romano, VIII, 44, 3.
Asculum (Picenum i. e. oppidum Piceni) a Caesare recipitur, P. Lentulus inde profugit, C. I, 15, 3. 16, 1.
Ascūrum oppidum Mauritaniae (Tingitanae) eruptione praesidii Bogudis regis a Cn. Pompei oppugnatione defenditur, Afr. 23, 1. (—3.)
Asia, provincia Romana, ea pars Asiae citerioris, quae spectat ad occidentem. Pompeius II legiones, quae eo iter habebant, Caesari eripit, C. I, 4, 5; classem et pecuniam III, 3., II legiones frumentumque inde comparat, 4, 1. 5, 1; Petram inde frumentum comportari iubet, 42, 2; L. Valerius Flaccus pro praetore eam obtinuerat, 53, 1; Caesar eo venit, 105, 1, inde cum II legionibus Alexandriam it, 106, 1, alias inde legiones sibi adduci iubet, 107, 1, naves inde habet, Al. 13, 5; Cn. Domitius eam administrat, 34, 1, male re gesta contra Pharnacem se eo recipit, 40, 5; A. nullo bello premitur, 65, 2; Caesar Pharnace superato iter eo facit eamque componit, 78, 1; Mithridates VI. eius totius rex fuerat, ib. 2. A. consentit cum Caesare in heniochi occasu, Fr. p. 132. v. 15. ab extr. — Inde adi.
Asiatĭca classis C. III, 40, 4. —ae naves } Pompei, quae sunt Orici, v. s., ib. 5, 3. 7, 1;
— Caesaris, quibus hic Alexandriam pervenit, ib. 106, 1.
(C.) Asinius Pollio orator cum Caesare comparatur, Fr. p. 119. v. 12. 8. ab extr.; eum orationem apud milites in Hispania habere potuisse negat, p. 124. v. 4. ab extr.
Asparagium oppidum Illyriae, ubi et Pompeius, C. III, 30, 7, et Caesar castra ponunt, 41, 1; iterum ibi considunt, 71, 1. 2.
Aspavia castellum Baeticae haud procul ab Ucubi oppido situm, unde Cn. Pompeius excluditur, H. 24, 2.
Asprenas, v. Nonius.
Assyria regio Asiae, quacum consentit Caesar de aquilae ortu, Fr. p. 131. v. 14. ab extr., cui procyon XVI. Kal. Aug. oritur, ib. v. 6. ab extr., de vindemitoris ortu cum Caesare consentit, de spicae uno die differt, p. 132. v. 12. 19. sq.
Asta oppidum Baeticae Caesari se dedit, H. 36, 4. — Eius incolae
Astenses, ex quibus III, equites Romani, a Pompeio ad Caesarem transfugiunt, ib. 26, 2.
Ategua oppidum Baeticae, firmissimum Pompei praesidium, a Caesare oppugnatur, H. 6, 1. 3; Pompeius inter eam et Ucubim ad Salsum flumen castra ponit, 7, 1. 3.

8, 6. (se dedit Caesari, —20.); Ursaonenses ibi capti legati domum proficiscuntur, Ursaonenses speculatores eo mittunt, 22, 1. 3; eius incolae in Baeturiam profugiunt, ib. 7.

C. Atēius (Capĭto) (aliunde non notus), Pompeianus, a Caesare Uticam iter faciente conservatur, Afr. 89, 5.

Athamania regio Epiri, per quam Caesar iter facit, C. III, 78, 4.

Athēnae caput Atticae, unde Pompeius classem cogit, C. III, 3, 1.

(a.) T. (Atius) Labiēnus legatus Caesaris munitioni contra Helvetios factae praeficitur, G. I, 10, 3; montem occupat insciis hostibus, proelio abstinet, 21, 2. 22, 1—3, hibernis in Sequanis praeficitur, 54, 3, Caesarem certiorem facit de Belgarum coniuratione, II, 1, 1, Belgas proficiscentes prosecutus profligat, 11, 3. (4.); castris hostium ad Sabim fl. potitus X. legionem Caesari subsidio mittit, 26, 4. (—27.); in Treveros mittitur, III, 11, 1. (2.), Morinos sub potestatem redigit, IIII, 38, 1. 2; in Gallia relictus, V, 8, 1, naves instituere iubetur a Caesare, 11, 4. (Fr. p. 147. v. 10.), ex quibus perpaucae ad eum in Britanniam perveniunt, 23, 4; eius in Remis hiberna, 24, 2, ut petant Tituri legiones, suadet Ambiorix in colloquio, 27, 9; pauci ex Tituri clade eo perveniunt, 37, 7; ad fines Nerviorum venire iussus, 46, 4. (Fr. p. 147. v. 12.), non venit, 47, 4. (5.); fama de victoria Caesaris ad eum perlata Remi ei gratulantur, Indutiomarus postquam consiliŭm castra eius oppugnandi dimisit, 53, 1. 2, ad ea accedit, sed eruptione facta repellitur eiusque iussu interficitur, 56, 5. 57, 1. 4. 58, 4; totius exercitus impedimentis ad eum missis, VI, 5, 6, Treveros fuga simulata profligat, 7, 1. 4. 5. 8. 8, 2. 7; ad Eburones vexandos mittitur, 33, 1. 5; in Senones Parisiosque missus, VII, 34, 2. 56, 2, supplemento Agedinci relicto Lutetiam aggreditur, 57, 1. 58, 1. 6. 59, 3. 61, 5; victoria reportata Agedincum revertitur, 62, 1. 8. 10; Alesiae subsidio missus bene rem gerit, 86, 1. 87, 3. 5; in Sequanos mittitur, 90, 4; I legionem Caesari ad Bellovacos ducendam tradit, VIII, 6, 3; postquam Commium Atrebatem per C. Volusenum paene interfecit, 23, 3. (—6.), a Caesare sine legione evocatur, 24, 3; cum II legionibus in Treveros missus, 25, 1, bene rem gerit, 45, 1; Galliae togatae praefectus ab inimicis Caesaris sollicitatur quod Caesar factum non credit, 52, 2. 3; Pompei legatus, postquam Cingulum oppidum ab eo constitutum Caesari se dedidit, C. I, 15. 2, Dyrrhachi iurat se Pompeium non deserturum, III, 13, 3, pacis condiciones reicit, 19, 6. 8, Caesarianos Dyrrhachi captos interficit, 71, 4, contemptim

de Caesaris copiis loquitur, 87, 1. (—6.); Ruspinae dux copiarum Pompeianarum, Afr. 13, 1, equitatu Caesarianos circumit, equus eius vulneratur, 15, 2. — 16, 3; maxima cum fiducia congressus vincitur, 19, 3. 4, saucios suos Adrumetum deportari iubet, 21, 2, cum Scipione copias suas coniungit, 20, 2. 24, 1, frustra Leptim oppugnat, 29, 2. (3.), pars equitatus eius sub C. Considio Acillam obsidet, 33, 5; acie contra Caesarem instructa, 38, 3, suis fugientibus cum parte equitatus auxilio proficiscitur, 39, 4. 5, a Caesare interclusus fugam capessit, 40, 1. (2.), prope Uzittam colle occupato a Caesare cum clade deturbatur, 49, 2, vix fuga salutem sibi parit, 50, 2—4, impetu in Caesarianos facto paene capitur, 52, 1. 4; frenatus eius equitatus legiones Caesaris detinet, 61, 2; insidiis positis cum iactura repellitur, 65, 3. 66, 1—3, rursus ex insidiis cum detrimento se recipit, 69, 1 — 70, 6, Caesarem Sarsuram iter facientem aggressus primum fugam capessit, deinde subsequitur, 75, 3—6, ad Tegeam suis equites subsidio mittit, 78, 6; indignatur de iugulatione Ateguae facta, H. 18, 9, cadit in proelio Mundensi, 31, 9.

(b.) Q. — Vārus praefectus equitum Caesaris cum Dumnaco fortiter proelio contendit, G. VIII, 28, 2, sub Cn. Domitio Scipionis equites repellit, C. III, 37, 6.

Atrebātes sive -ti gens Galliae Belgicae magnum numerum militum ad bellum Belgicum pollicentur, G. II, 4, 9, ad Sabim fl. cum Nerviis adventum Romanorum expectant, 16, 2, repelluntur atque interficiuntur, 23, 1, superati Commium ab Caesare regem accipiunt, IIII, 21, 7; in eorum fines C. Fabius legionem ducere iubetur, V, 46, 3; certo numero militum misso, VII, 75, 3, cum Bellovacis coniuncti, VIII, 7, 4 (profligantur, — 24, 1), in officio manent, 47, 2. — Idem sing. num.

Atrĕbas, ib. III, 27, 2. 35, 1. V, 22, 3. VI, 6, 4. VII, 76, 3. VIII, 6, 2. 7, 5. 21, 1. 47, 1, v. Commius.

a.) P. Atrius eques Romanus de conventu Uticensi, Pompeianus, Zetae a Caesare captus, Afr. 68, 4, conservatur, 89, 5.

b.) Q. — a Caesare in Britannia navibus praefectus, G. V, 9, 1, certiorem eum facit eas tempestate afflictas, 10, 2.

Attĭca regio extrema orientem versus Graeciae mediae de vergiliarum et sucularum occasu ab Caesare differt, Fr. p. 131. v. 10. 15; equus ei eodem tempore oritur, quo Caesari delphinus occidit, 132. v. 10. sq. — Inde

Atticus, v. Pomponius b.)

(a.) (C.) Attius Paelignus, Pompeianus, Sulmonem tenet, M. Antonio intromisso aufugit, a Caesare incolumis dimittitur, C. I. 18, 1. 3. 4.

(b.) P. — Varus, Pompeianus, Auximum cohortibus tenens toto Piceno delectus habet, C. I, 12, 3, decurionum oratione permotus Auximo profugit, a suis deseritur, 13, 1—4, in Africam pervenit, eam cum imperio obtinet, Tuberonem inde arcet, 31, 2 (3); copiae eius a Curione despiciuntur, II, 23, 1; naves ex bello praedonum subductas Uticae reficiendas curat, ib. 3; castra habet munitissima, subsidia contra Curionis milites praedantes mittit, 25, 2. 3, a Marsis perfugis confirmatus legiones ex castris educit, 27.; postquam unus ex eius exercitu frustra Curionis milites sollicitavit, reducit, 28, 1. 3; eius castra, *a quibus multi ad Curionis commeant,* oppugnanda censent multi Curioniani, 29, 3. 30, 2; copias producit, 33, 3; eius acies perterrita compluribus amissis in castra refugit, 34, 2. 3. 6, ipse fugiens paene interficitur, exercitum Uticam reducit, 35, 1. 2. 6, sollicitatur a suis, ut se dedat, 36, 2; Curione victo cum legionibus instare putatur ab eius militibus fugam in Siciliam parantibus, 43, 2, alios in deditionem accipit; a Iuba superbe tractatur, 44, 1. 2; classi praefectus nave Caesaris capta milites conservatos ad Scipionem mittit, Afr. 44, 2, Adrumetum pervenit, Leptim vectus classi Caesaris magnum detrimentum infert, 62, 1. 5, Adrumetum refugit, 63, 2; P. Ligarium ex pugna Pharsalica elapsum exceperat, P. Vestrium a morte eripuerat, 64., pecuniam a CCC Uticensibus mutuam acceperat, 90, 1., ad Soricam omnibus castellis praeest, H. 27, 2, cadit in proelio Mundensi, 31, 9. — Inde adi.

Attiāni, milites Auximi a Caesare laudantur, quod Attium deseruerint, C. I, 13, 5, ad Uticam terga vertunt, II, 34, 6.

Augustus, a.) v. C. Iulius Caesar c.). — Inde

b.) octavus mensis anni, Sextilis. (adi.) XVI. Kal. —as Assyriae procyon oritur, Fr. p. 131. v. 6. sq. ab extr., XIII. Kal. — Aegypto aquila occidit, p. 132. v. 1. (—3.), (X. Kal. Caesar etesias incipere in Italia, III. Kal. regiam stellam leonis oriri dicit, ib. v. 3—5;) VIII. Id. — arcturus medius (et fidicula) occidit, ib. 5. (—7.), pridie Id. — equus oritur Atticae, delphinus occidit Caesari, ib. v. 10—12.

Aulerci civitas maritima Galliae Celticae a Crasso in dicionem rediguntur, G. II, 34; pars exercitus Caesaris ibi hiemat, III, 29, 3; cum Vercingetorige se coniungunt, VII, 4, 6; Bellovacorum sunt socii, VIII, 7, 4. — Quattuor eorum partes

a.) Brannovīces, Aeduorum clientes, ut b.), certum numerum militum ad bellum Vercingetorigis mittunt, G. VII, 75, 2.

b.) Cenomāni, v. a.) ib.

c.) Diablintres, Venetorum

socii, III, 9, 10. (ubi non additur Aul.)
d.) Eburovīces senatu suo interfecto cum Venellis se coniungunt, ib. III, 17, 3. v. a.) VII, 75, 3.
a.) C. [falso L.] (Aurelius) Cotta orator (consul a. U. c. DCLXXVIIII.) Dolabellam contra Caesarem defendit, Fr. p. 121. v. 17.
b.) (L. — M. f.) — (consul a. U. c. DCLXXXVIIII.) provinciam non accipit, C. I, 6, 5.
c.) M. (—) Cotta, Pompeianus, pro praetore Sardiniae praefectus Carali eicitur, C. I, 30, 2. 3.
aurigae Britanni mira sunt dexteritate, G. IIII, 33, 2. (3.)
L. Aurunculēius Cotta, legatus Caesaris equitatui praefectus (Belgis cladem infert), G. II, 11, 3 (—6); cum Titurio exercitum in Menapios et Morinos ducit, IIII, 22, 5, Menapiorum agros vastat, 38, 3, in Eburones missus, V, 24, 5, quorum a principibus frumentum acceperat, 26, 2, non vult ex hibernis discedere exercitum, 28, 3; Titurio cedit, 31, 3, hostium insidiis fortissime resistit, 33, 2, vulneratur, 35, 8, de deditione cum Ambiorige agere recusat, 36, 3, pugnans interficitur, 37, 4; eius mortem cognoscit Caesar, 52, 4; in castris Ciceronis Aduatucae, ubi Aur. hiemaverat, VI, 32, 4, milites eius calamitatem sibi ante oculos ponunt, 37, 8.
Ausci gens Aquitaniae Crasso se dedunt, G. III, 27, 1.
Ausetāni gens Hispaniae citerioris Caesari se dedunt, C. I, 60, 2.
Auster ventus meridianus, quo favente M. Antonius in Nymphaeum portum pervenit, C. III, 26, 1. 2. 4.
Auxĭmum oppidum Piceni ab Attio occupatum, C. I, 12, 3, qui decurionibus orantibus (inde), 13, 1. (2.), in Africam profugit, 31, 2; Caesar (postquam eo introiit) Asculum proficiscitur, 15, 1. — Eius incolae
Auximātes, quibus Caesar gratias agit, quod se intromiserint, ib. 13, 5.
Avarĭcum oppidum Biturigum. Caesar eo proficiscitur, G. VII, 13, 3, Vercingetorix, postquam in concilio Gallorum defendi A. placuit, 15, 3 (—6), dissuadente Vercingetorige, 29, 4, qui incendendum censuerat, 30, 2; haud procul ab eo castra ponit quidque ibi geratur cognoscit, 16, 1. 2, propius A. castra movet, 18, 1. (expugnatur, — 28.); calamitas ibi accepta resarcitur, 31, 3. 4; Caesar ibi exercitum reficit, 32, 1; Gergoviae eius militibus et ab hostibus proponitur, qua ibi fuerint crudelitate, 47, 5, et a Caesare, qua ipse temperantia, 52, 2; Dyrrhachi recordantur, quantam ibi inopiam perpessi sint, C. III, 47, 5. — Inde adi.
Avaricensia praemia, proposita ei, qui primus murum ascendisset, Gergoviae ex-

citant L. Fabium centurionem, G. VII, 47, 7.
C. Aviēnus tribunus militum Caesaris, quod milites ex Sicilia non sustulerat, a Caesare relegatur, Afr. 54, 1. 4.
Axŏna flumen Galliae Belgicae. In dextra eius ripa Caesar castra ponit, G. II, 5, 4; Belgae eo contendunt, 9, 3. (ibi vincuntur, — 11.)

B.

Bacēnis silva in Germania inter Suebos et Cheruscos sita, ad cuius initium illi Romanorum adventum expectare constituerant, G. VI, 10, 5.
A. Baebius eques Romanus Astensis ad Caesarem transfugit, H. 26, 2.
Baetis flumen Hispaniae, maxime Baeticae. Q. Cassius castra ad eum ponit, Al. 59, 2, M. Marcellus (qui in altera ripa castra habebat) primum legiones eum traducit, deinde detrimento accepto castra quoque transfert, 60, 2. 5; Caesar ponte facto copias eum traducit, H. 5, 1; Lusitani naves in eo incendunt, 36, 3.
Baeturia pars superior Baeticae, quo Ategua capta multi Ursaonenses profugiunt, H. 22, 7.
Bagrăda flumen Africae provinciae, quo Curio Caninio in castris relicto, C. II, 24, 1. (2.), se recipit, 26, 1, equitatum ad castra Saburrae mittit, 38, 3. 39, 1. (vincitur, interficitur, — 42.)
Balbus, v. Cornelius a.) b.).
Baleāres, a.) insulae Maris Interni, ad quas Cn. Pompeius filius Ascuri victus cursum dirigit, Afr. 23, 3.
b.) earum incolae, funditores in exercitu Caesaris, Remis Bibrax subsidio mittuntur, G. II, 7, 1.
T. Balventius centurio Caesaris bello Ambiorigis vulneratur, G. V, 35, 6.
Basilus, v. Minucius (a.)
Batāvi gens Germaniae, quorum insula efficitur Rheno et Mosa et Mari Germanico, G. IIII, 10, 1.
Belgae gens Galliae Transalpinae, qui tertiam partem Galliae incolunt, G. II, 1, 1, a Gallis [Celtis] Matrona et Sequana dividuntur, ad Rhenum pertinent, fortissimi Gallorum, I, 1, 1 — 3. 5. 6, contra populum Romanum coniurant, II, 1, 1; Caesar Gallis eorum finitimis cognoscere iussis, quid ibi geratur, eo pervenit, 2, 3. 6; Remi ex eis proximi Galliae uni non cum eis consentiunt, 3, 1—3; plerique ab Germanis orti, communi concilio numerum armatorum constituunt, 4, 1. 4; copiis coactis, 5, 4, Bibrax oppugnant communi cum Gallis ratione, 6, 1. 2; discedunt, (11, 1.) 14, 1; saepe Aeduis auxilium tulerant, ib. 6; Bellovaci belli gloria, VIII, 6, 2. (54, 5.), et magna auctoritate

inter eos praestant, II, 15, 1; a Nerviis incusantur, quod se Romanis dediderint, ib. 5; B. deditícii Caesarem secuti, 17, 1, Nerviis deferunt rationem agminis Caesaris, 19, 1; superati a Caesare, III, 7, 1, Germanis auxilio accersitis adeuntur a Labieno, 11, 2; Caesar ibi omnium legionum hiberna constituit, IIII, 38, 4, III eius legiones ibi hiemant, V, 24, 3; Caesar M. Antonium, VIII, 38, 1, et Trebonium in officio eos continere iubet, 54, 5. — Eorum patria

Belgium, unde ei Britanni, qui ad mare incolunt, transmigraverant, G. V, 12, 2; Planci legio inde in Carnutes mittitur, 25, 4; Caesar postquam ibi cum IIII legionibus hiemavit, VIII, 46, 4. 6. 49, 1, rursus IIII ibi in hibernis collocat, 54, 4.

bellica, porta Uticae, prope quam sunt Vari castra, C. II, 25, 1.

Bellōna dea belli, cuius templum in Cappadocia est Comanis(, cuius sacerdotem Caesar Lycomedem facit), Al. 66, 3. (4.).

Bellovăci gens Galliae Belgicae potentissima, G. II, 4, 5. (15, 1.). VII, 59, 5. VIII, 6, 2, belli contra Romanos imperio postulato, cum Aedui Caesaris iussu, II, 5, 3, in eorum fines incursionem facerent, 10, 5, a Caesare pacem petunt, 13, 1. (—3.) 14, 2. 5(, conservantur, 15, 1.); Crassus ibi hiemat, V, 46, 1; iterum bellum parant, VII, 59, 2. 5; numerum militum in concilio imperatum, cum suo nomine bellum gerere velint, non complent, 75, 3. 5; II legiones Remos ab eorum incursionibus defendunt, 90, 5; cum in Suessiones invadere pararent, VIII, 6, 2, Caesar in eorum finibus castra ponit de eorumque consilio cognoscit, 7, 1. 3. 4. 6, insidias ponunt, 12, 1, impedimentis dimissis, 14, 1, callide se recipiunt, 15, 4. 16, 2; castris positis, insidias collocant, — 17, 1; victi legatos de pace obsidesque mittunt, 20, 2. 21, 3. 4, cum sociis in deditionem accipiuntur, 22, 1. 23, 1; M. Antonius ibi cum XV cohortibus relinquitur, 38, 1. — Idem sing. num.

—us, Correus, cum Commio dux Bellovacorum sociorumque, ib. 6, 2.

beneficiarii, i. e. milites operum militarium immunes, quos imperator (legatus) custodiae causa secum habet; Petrei, barbari (i. e. Hispani) equites pauci, comitantur Petreium Caesarianos cum clade a castris repellentem, C. I, 75, 2. (3.); Pompei qui ante fuerant MM, ad Pharsalum evocatorum numero in eius acie dispersi pugnant, III, 88, 5.

Berōnes gens Celtica Hispaniae citerioris (Celtiberiae), cum evocatis custodes corporis Q. Cassi legati, eum e mortis periculo eripiunt, Al. 53, 1. (2.).

Bessi gens Thraciae, equites

in Pompei exercitu, C. III, 4, 6.
Bibracte caput Aeduorum, quo Caesar contendit, G. I, 2. 3, 1(, qui Helvetios prope B. devincit, — 26, 5); Litaviccus, Convictolitavis, pars senatus, obsides civitatum Galliae ibi recipiuntur, VII, 55, 4. 6, totius Galliae concilium ibi habetur, 63, 5 (—9), Caesar ex hibernis, 90, 7, inde in Bituriges profectus, VIII, 2, 1, eo redit, 4, 1(, rursus in Carnutes proficiscitur, —3).
Bibrax, ctis et —cis oppidum Remorum a Belgis oppugnatur, G. II, 6, 1. (—7, 3.)
Bibrŏci, gens Britanniae inferioris, Caesari se dedunt, G. V, 21, 1. (2.)
M. Bibulus, v. Calpurnius (a.)
Bigerriōnes gens Aquitaniae Crasso se dedunt, G. III, 27, 1.
Bithȳni incolae regionis Asiae citerioris, pro quibus Caesar orationem habuit, Fr. p. 123. v. 15. 23. — Eorum patria
Bithynia, regnum situm inter Pontum Euxinum et Propontida, unde Pompeius classem cogit, C. III, 3, 1; Caesar eam componere difficillimum esse videt, Al. 65, 2, per eam in Asiam iter facit, 78, 1. — Inde
Bithynius = Bithynus, v. Lycomedes, ib. 66, 4.
Biturīges (cognomine Cūbi) gens Galliae Celticae, qui Ligeri fl. ab Aeduis patronis suis dividuntur, G. VII, 5, 4, quorum princeps est vitricus Dumnorigis, I, 18, 6, Vercingetorigis adventu ab Aeduis auxilium petunt atque impetrant, VII, 5, 1—8, horum copiis domum reversis cum Arvernis se coniungunt, ib. 5. 7; Vercingetorix inde profectus, 8, 5, eo redit, 9, 6, Caesar Cenabo potitus in eorum fines pervenit, 11, 9, Noviodunum eorum oppidum oppugnat, 12, 2, quo ei dedito Avaricum proficiscitur, 13, 3, quod B. plurimis urbibus incensis defendere constituunt, 15, 1. 4, quoque delecta manus eis auxilio mittitur, 21, 3; cladem acceptam eorum imprudentiae tribuit Vercingetorix, 29, 4; numerum militum a concilio imperatum mittunt, 75, 3; Caesar XIII. legioni, quae ibi in hibernis erat, 90, 6, adiuncta XI. eos opprimit, VIII, 2.; multis milibus captis B. perterriti sei dedunt, 3, 3. 5; auxilium ab eo contra Carnutes petunt, 4, 2; Caesar XIII. legionem inde in Bellovacos evocat, 11, 1. (Fr. p. 147. v. 8. ab extr.)
Blandēno, ōnis oppidum Galliae Cisalpinae (praeterea ignotum), unde Cicero a Q. fratre litteras cum Caesaris litteris Romae accipit, Fr. p. 138. v. 15. sq. ab extr.
Blesamius Gallograecus, regis Deiotari legatus, cui Caesar Tarracone litteras ad hunc dedit, Fr. p. 151. v. 14. ab extr.
Bocchus (II.) filius maior Bocchi I. regis Mauritaniae, frater Bogudis, Caesarianus, cum Sittio Numidiam invadit vexatque, tria oppida ibi capit, Afr. 25, 2. (3.)
Boduognātus dux Nervio-

rum dextrum cornu Caesaris aggreditur, G. II, 23, 4.
Boeotia regio Graeciae mediae, unde Pompeius milites evocat, C. III, 4, 2, non consentit cum Caesare de vergiliarum occasu, Fr. p. 131. p. 6. ab extr.
Bŏgud, ūdis, cum fratre maiore (v. Bocchus) rex Mauritaniae Tingitanae, Caesarianus, a Q. Cassio Longino auxilio vocatus, Al. 59, 2, in Hispaniam venit, acriter cum Marcello pugnat, 62, 1. 3; (calamitatem ei infert, 63, 5. 6;) Cn. Pompeius filius eius regnum invadit, Ascurum obsidet, repellitur, Afr. 23, 1. (—3.)
Bōii gens Galliae Celticae, qui [quorum pars] a dextra ripa Rheni egressi Noreia oppugnata cum Helvetiis se coniungunt, G. I, 5, 4, cum Tulingis Romanos aggressi, 25, 6 (, se recipiunt, 26, 1), victi conservantur et in Aeduis collocantur, 28, 5. VII, 9, 6; exierant XXXII milia, I, 29, 2; Vercingetorix Gorgobinam eorum oppidum oppugnat, VII, 9, 6; Caesar eos cohortatus ad eosque profectus, 10, 3. 4, Avarici frustra frumentum eis imperat, 17, 2. 3; numerum militum a concilio Gallorum imperatum mittunt, 75, 3. [—Eorum regio Boia, ib. 4, 5.]
bos cervi figura genus ferarum proprium Germaniae, G VI, 26, 1. (—3.)
Bosphŏrus (sive Bosporus), i. e. ea regio, quae pertinet a Bosphoro Cimmerio ad Colchin, cuius regem Caesar constituit Mithridatem Pergamenum, Al. 78, 2.
Brannovices, v. Aulerci a.)
Brannovii gens Galliae Celticae, clientes Aeduorum, certum numerum militum ad bellum Vercingetorigis mittunt, G. VII, 75, 2.
Bratuspantium caput Bellovacorum, quo hi omnia sua contulerant, G. II, 13, 2. (Caesari deditur, — 15, 2.)
Britanni incolae Britanniae cognito Caesaris consilio eo traiciendi legatos de deditione mittunt, G. IIII, 21, 5; altero eius adventu permoti Cassivellauno duce contra eum consistunt, V, 11, 8. 9; vitro se inficiunt cet., 14, 2(; eorum mores, —5); quid oppidum vocent, 21, 3. — Eorum insula
Britannia sita in Oceano Atlantico supra Galliam. Regnum eius Divitiacus rex Suessionum obtinuerat, G. II, 4, 7; ei Bellovaci, qui auctores belli inferendi Romanis fuerant, eo profugerant, 14, 4; Veneti, qui eo navigare solebant, III, 8, 1, auxilia inde accersunt, 9, 10; Caesar eo traiecturus, IIII, 20, 1 (—4), in Morinos proficiscitur, unde brevissimus eo est traiectus, 21, 3; his pacatis, 22, 2, eam attingit, 23, 2, praemisso Commio, 27, 2; aliquot eius naves prope eam tempestate depelluntur, 28, 1. 2. (3.); eius principes contra Caesarem coniurant, 30.; C. inde reversus Morinorum impetum repellit, 37, 1, eos-

dem Labienus cum II legionibus, quae ibi fuerant, in potestatem redigit, 38, 1 (2); II eius civitates obsides in hiberna Caesaris mittunt, ib. 4; commodissimus eo est traiectus ex portu Itio, V, 2, 3; Dumnorix Caesarem iterum eo traiecturum sequi se nolle dicit, ne ibi interficiatur, 6, 5; C. eo traiciens primum longius defertur, deinde summa contentione appellit, 8, 2. 5; Br. describitur 12, 1 (—13.); Hibernia dimidio ea minor existimatur, sed pari spatio ab ea abest atque Gallia, 13, 2; Caesar vectigal ei imponit, 22, 4; disciplina druidum ibi reperta esse dicitur eiusque discendae causa Galli eo profiscuntur, VI, 13, 11. 12; Caesar ibi bis Commi opera usus erat, VII, 76, 1; naves fieri iubet eius generis, quod ibi cognoverat, C. I, 54, 1; Cicero Q. fratrem rogat materiam poematis de rebus ibi a Caesare gestis componendi, Fr. p. 138. extr., Caesar inde rediens binas litteras dat ad Ciceronem, unas Q. frater, ib. p. 140. v. 3. (5.) 14—17. — Inde adi.

Britannicus,

—cum bellum (alterum), ad quod Caesar omnes res comparaverat, G. V, 4, 1, cuius exitus exspectatur, Fr. p. 139. v. 7. ab extr.;

—cae res, de quibus prior Caesaris epistula agit, ib. p. 140. v. 5.

Brundisium oppidum Calabriae. Pompeius ibi est, cum Caesar eo venit, C. I, 24, 1. 5. 25, 1. 3 (; contra Caesarem, qui eum in portu includere instituit, machinationes parat, —26.); naves eo Dyrrhachio revertuntur, 27, 1 (; Pompeius silentio inde proficiscitur, — 28, 3), Caesar naves eo deduci iubet, 30, 1, ab urbe eo pervenit exercitu valetudine temptato, III, 2, 1. 3. 6, 1, militibus in Epiro expositis naves eo remittit, 8, 1, Calenus (postquam) inde solvit, (eo redit,) 14, 1 (2) (Fr. p. 148. v. 10.), Libo eo venit, 23, 1, a M. Antonio, qui II ibi naves faciendas curaverat, discedere inde cogitur, 24, 1. 4, Caesar, cum exercitus inde non veniret, Antonium inde accersit, 25, 1. 3 (Fr. p. 148. v. 18.); ex aegris a C. ibi relictis cohortes factas Labienus dicit, 87, 3; Laelius Vatinium inde expellere conatur, 100, 1. 2 (, non potest, ib. 3); Vatinius inde cum aegris ibi relictis in Illyricum profectus, Al. 44, 1. 4, Octavio victo eo redit, 47, 5; post pugnam Pharsalicam Labienus inde Pompeianos in Africam transportaverat, Afr. 19, 3; Caesar scribit ad Ciceronem, se ibi I legionem posuisse, Fr. p. 142. v. 6, ad Oppium et Balbum, se eo venisse, Pompeium ibi esse, ib. p. 145. v. 22. 23, ad Pedium, se moles ibi iacere contra Pompeium, ib. p. 146. v. 9. — Eius incolae

Brundisini Caesari favent militesque eius in navibus Pompeianis capiendis adiuvant, C. I, 28, 1. 4. — Idem sing. num. adi.

—nus, portus. Eius exitum operibus impedit Caesar, ib. 25, 4, Pompeius naves in eo deprehensas contra Caesaris opera adornat, 26, 1; primum Libo, III, 23, 1, deinde Laelius insulam ei obiectam occupat, 100, 1.
Bruttii regio maritima Italiae inferioris (merid.), ubi Cato delectus habet, C. I, 30, 4.
Brutus, v. Iunius (b. c.)
Bullis, ĭdis oppidum Illyrici (Taulantiorum), unde Laelius commeatum Oricum subvehi prohibet, C. III, 40, 4. — Eius incolae
Bullidenses Caesări se dedunt, ib. 12, 4.
Buthrōtum oppidum Epiri (Chaoniae) oppositum Corcyrae insulae, ubi Caesar per litteras Acili et Murci certior fit de Libonis et Bibuli postulatis, C. III, 16, 1. (2.)

C.

Cabillōnum oppidum Aeduorum, ubi negotiatores Romani considebant. Hi et Aristius tribunus militum per fidem ab Aeduis inde exire coguntur, (in itinere spoliantur atque circumveniuntur,) G. VII, 42, 5 (6); legio XIIII. ibi hiemat, 90, 7.
Caburus, v. Valerius (a.)
Cadurci gens Galliae Celticae finitima Provinciae et Aquitaniae, clientes Arvernorum, cum Vercingetorige coniuncti, G. VII, 4, 6, ab hoc ad fines Volcarum Arecomicorum depopulàndos mittuntur, 64, 6, numerum militum imperatum mittunt, 75, 2; in eorum finibus Drappes et Lucterius consistunt, VIII, 32, 1, magnum numerum frumenti inde comparant, 34, 3. — Idem sing. num.
—cus, v. Lucterius, ib. VII, 5, 1. 7, 1. VIII, 30, 1.
(a.) α.) L. (Caecilius L. f. L. n.) Metellus tribunus plebis Romae Caesari adversatur, C. I, 33, 3; hic ad Antonium scribit, eum in Italiam venisse dici, sed a se inde prohiberi, Fr. p. 148. v. 8. sqq. ab extr.
(b.) β.) (Q. — Q. f. Q. n.) — (Nepos), frater Celeris, pro quo tribuno plebis a. U. c. DCLXXXXII. iniuria Caesar dicitur orationem habuisse, Fr. p. 124. v. 14. sqq. ab extr.
(c.) γ.) (— — Q. f. L. n.) — (Pius), filius Numidici, proconsul Hispaniae ulterioris bello Sertoriano, ab a. U. c. DCLXXV. ad a. DCLXXXIII. quae vectigalia imposuerat, ea ut remittantur, praetor Caesar a senatu petit, H. 42, 2.
(d.) (— — Q. f. Q. n. — —) Scipio, Scipionis Nasicae filius adoptatus a (c.), in senatu sententiam dicit contra Caesarem, C. I, 1, 4. 2, 1, plerique eam sequuntur, ib. 6; eius oratio eis opponitur, qui legatos ad Caesarem mittendos censent, 4, 1; spe metuque in-

citatur, ib. 3; in senatu extra urbem habito eius oratio a Pompeio repetitur, 6, 1; Lyciam provinciam sortitus, ib. 5, cum II legionibus expectatur a Pompeio, III, 4, 3; detrimentis ibi acceptis imperatorem se appellat, 31, 1; (provincia Pergamoque male habitis, — 32, 6,) fanum Dianae Ephesiae direpturus litteris Pompei in Macedoniam evocatur, 33, 1 (2); ibi cum prope abesset a Cn. Domitio, in Thessaliam ad C. Cassium se convertit, qui inde in Epirum contendit, 36, 1.(—)5; a Favonio auxilio advocatus, ib. —8, contra Domitium castra ponit, 37, 1—5, in insidias ab eo inducitur, (—) 38, 1. 2 (—4); A. Clodium cum mandatis Caesaris ad se missum, maxime Favoni impulsu, re infecta dimittit, 57, 1. (Fr. p. 149. v. 10. sqq.) 3. 5. 90, 1; Pompeius ei auxilio prōperat, 78, 3—5, Domitius ab eo discedit, 79, 3; Gomphos auxilio vocatus Larisam contendit, 80, 2. 4, eamque occupat, 81, 2. 3; exercitu cum Pompeio coniuncto honoris eius particeps fit, 82, 1, Pompei (generi) affinitate confisus sacerdotium Caesaris appetit, 83, 1, ad Pharsalum mediam aciem Pompei tenet, 88, 3; X legiones in Africam adduxisse dicitur, Afr. 1, 4; litteras Planci C. Considius, a quo unus imperator populi Romani iudicatur, ad eum mittit, 4, 4, Iubae regis equitatum ex Africa provincia alit, eius condicionem Caesar miseratur, 8, 5; cum magno exercitu ad Ruspinam appropinquare nuntiatur, 20, 2, Utica Adrumetum proficiscitur, 24, 1, a Iuba, qui non longe ab eo aberat, auxilia ei abducuntur, 25, 4. 5; elephantos ab eo relictos condocefacit, 27, 1, Titios fratres ad se deductos interficit, 28, 4; cotidie prope castra acie instructa, 30, 1, reducit copias, 32, 1; a plurimis Numidis Gaetulisque desertus, ib. 3, postquam II speculatores ad Caesarem misit, legionarii ab eo ad Caesarem perfugiunt, 35, 1. 4. 6; Catonis delectibus eius exercitus augetur, 36, 1; cum Caesar propius eius munitiones accessisset, 37, 5. 38, 3, prope Uzittam pellitur, 40, 4. 5. 41., non propius ad Caesarem progreditur, 42, 1, partem copiarum C. Considi accipit, 43. extr.; ex secundo Alieni commeatu II navibus ad eum deductis, 44, (1.) 2, milites in eas impositos, cum veniam aspernarentur, partim interficit partem in legiones distribuit, 45, 1. 2. 46, 1; Iubae adventu animo confirmatus, 48, 1. 2. 4. 49, 1, Uzittam oppidum tenet, 51, 2. 58, 4, impetu in Caesarem facto magnaque clade accepta a multis suis deseritur, 52, 1.5; Aquini cum Saserna colloquium interdicit, Iubae superbissime se gerenti obtemperat, 57.; locus est perimpeditus ante eius aciem, 58, 5, quae describitur 59, 2. (—) 5; secundo proelio equestri facto laetus copiis reductis rursus calamitatem

accipit, cotidie equestribus proeliis cum Caesare contendit, 61, 4. 7 (8); prope Caesaris castra ad Aggar considit, 67, 3; II eius legiones Zetam missae evadunt ex Caesaris manibus; Minucius eius familiaris oppidumque ipsum capitur, 68, 1. 3. 4; Caesar prope eius castra a Labieno lacessitus, 69, 1, incolumis in castra se recipit, item Sc. (—) 70, 7; proelium vitat, Sarsuram oppidum occupat, 75, 1. 2; quo Caesar cum praesidio eius interfecto potitus esset, in antiqua castra se recipit, 76.; Sc. prope Tegeam oppidum castris se tenet, 77, 4. 78, 1. 3; Thapsitanis auxilium ferens, 79, 2. 80, 1. 3. 81, 1, multis amissis profligatur, 85, 3 (—) 9; pars militum eius Parada oppido potiti, 87, 1, frustra a Catone Uticam defendere iussi navibus profugiunt, 88, 1 (2); Caesar Usseta eiusque praesidio potitus, 89, 1, Uticae eos, qui pecunias ei contulerant, punit, 90, 1; Sc. Hispaniam petens ad Hipponem regium delatus interit, 96.

(e.) (Q.) — Niger Lusitanus, Pompeianus magnam manum Lusitanorum Philoni dat ad praesidium Caesaris Hispali deiciendum, H. 35, 3. (4.).

(f.) L. — Rufus, frater uterinus P. Corneli Sullae, ordinis senatorii, Corfini a Caesare incolumis dimittitur, C. I, 23, 2. (3.)

(g.) T. —, primi pili centurio in Afrani exercitu, ad Ilerdam interficitur, C. I, 46, 5.

(A.) Caecīna (A. f.) Pompeianus post proelium Thapsitanum incolumis a Caesare dimittitur, Afr. 89, 5.

Caelius, v. Coelius.

Caepio, v. Servilius (a.)

Caeroesi gens Galliae Belgicae Germana origine ad bellum Belgicum certum numerum militum pollicentur, G. II, 4, 10.

Caesar, v. Iulius. — Inde

Caesariānus = C. Iuli Caesaris, a.) adi.

—ni, equites ad Ruspinam aegre Labieni equitatum sustinent, Afr. 14, 2, ad Uzittam postquam parumper cesserunt hostibus, rem bene gerunt, 52, 2 (—4), incolumes se recipiunt, 66, 3;

—nae, naves ad Thapsum Vergilium consectantem (praeter I) effugiunt, ib. 28, 1 (2), a II legionibus ex Sicilia advenientibus pro hostium classe habentur, 53.;

b.) subst.

—ni, α.) = qui Caesaris rebus student, pari odio habent Q. Cassium Longinum atque Pompeiani, Al. 59, 1, Cordubae magno clamore discordant cum Pompeianis, H. 34, 1; β.) = milites Caesaris, ad Leptim aquatum e navibus egressi inopinantes a Mauris equitibus opprimuntur, Afr. 7, 5, ad Ruspinam confertam aciem equestrem Labieni procul pedestres copias arbitrantur, 13, 1, impetu facto nihil proficiunt, 14, 3, gravi annona conflictantur, 24, 3.

Calagurritāni incolae Calagurris (Fibulariensis)

oppidi Hispaniae citerioris (Ilergetum), clientes Oscensium, Caesari se dedunt, C. I, 60, 1.
Calenus, v. Fufius a.).
Calĕti sive —tes, civitas Aremorica Galliae Belgicae, certum numerum militum ad bellum Belgicum pollicentur, G. II, 4, 9, item ad bellum Vercingetorigis, VII, 75, 4 (—es); Bellovacorum socii, VIII, 7, 4.
M. Calidius orator, Caesaris studiosissimus, in senatu Pompeium vult in provincias suas (Hispanias) proficisci, C. I, 2, 3—5.
Callippus Cyzicenus, astrologus, secundum quem et Caesarem Ptolemaeus notavit tempestatis signa, Fr. p. 130. v. 20, de III. Non. Dec. cum Caesare consentit, ib. p. 132. extr.
(a.) M. (Calpurnius) Bibŭlus ante bellum civile proconsul Syriae, Pompeianus, penes quem est summa imperii classis Pompeianae, C. III, 5, 4, Corcyram insulam tenet, sero profectus, ut Caesarem milites exponere prohiberet, 7., XXX eius naves inanes incendit, 8, 3(, litora custodit, ib. 4), I eius navem Orici expugnat, 14, 2(, qui in ea sunt, interficit, ib. 3); terra a Caesare prohibitus cum Libone se coniungit, indutias a Caesare petit, 15, 1. 6 (—8); colloquium cum Caesare vitat, 16, 2. 3, in classe moritur, 18, 1 (2); ipse proconsul a Parthis obsidetur, 31, 3, filii eius a Gabinianis militibus Alexandriae interficiuntur, 110, 6.
(b.) α.) Cn. (— Cn. f. Cn. n.) Pīso, filius eius, qui fuit legatus et proquaestor Pompei, Pompeianus, cum Mauris equitibus Adrumetum petit, Afr. 3, 1, cum Petreio auxilia Labieno adducit Ruspinam, 18, 1.
(c.) β.) L. (—) Piso legatus L. Cassi a Tigurinis interficitur, G. I, 16, 7. — Eius nepos
(d.) γ.) — (— L. f. L. n.) — (Caesonīnus) socer Caesaris, consul cum A. Gabinio, quo anno Helveticum bellum geritur, G. I, 6, 4; Caesar Tigurinis ad Ararim fl. profligatis avi eius (β.) interitum ulciscitur, 12, 7; censor in senatu se Caesarem certiorem facturum de senatus consultis pollicetur, C. I, 3, 6; Caesaris ad eum epistulae fragmentum, Fr. p. 146. v. 13. sq.
(e.) Calpurnius Salviānus Q. Cassium Longinum in Hispania occidere prohibitus, Al. 53, 2, excruciatus cum plures coniuratos nominasset, pecunia se a supplicio redimit, 55, 3. 5.
Calvinus, v. Domitius (c.)
C. Calvisius Sabīnus Caesarianus Aetolia potitur, C. III, 34, 2. 35, 1, Caleno adiunctus in Achaiam mittitur, (quae recipitur,) 56, 1. 2. (3.)
Calvus, v. Licinius (a.)
Calȳdon, ōnis, oppidum Aetoliae a Calvisio Pompei praesidio vacua invenitur, C. III, 35, 1.
Calypso nympha, cuius no-

men Caesar ita declinat ut Iunonis, Fr. p. 129. p. 11. sq. ab extr.

Camerīnum oppidum Umbriae, unde Lucilius Hirrus Pompeianus cum praesidio fugiens a Vibullio excipitur, C. I, 15, 5.

Campania regio maritima (infima) Italiae mediae. Lentulus consul (Cornelius (b.)) gladiatores Caesaris circum familias conventus eius, i. e. Capuae, distribuit, C. I, 14, 5.

Camulogĕnus Aulercus senex a Parisiis finitimisque civitatibus ad summam imperii evocatus (loco impedito considit), G. VII, 57, 3. (4.), e regione Lutetiae contra Labienum (58, 6.) paratus considit, 59, 5, suos cohortatus fortiter resistens circumvenitur atque interficitur, 62, 5. 8.

Candavia regio Illyrici, per quam Pompeius ex Macedonia Apolloniam contendit, C. III, 11, 2, ab eodem Dyrrhachio Heracliam petente, quae ei subiecta est, rursus percurritur, 79, 2. 3.

C. Caninius (C. f. C. n.) Rebĭlus legatus Caesaris ad Alesiam cum Antistio castra in colle posita tenet, G. VII, 83, 3, in Rutenis cum legione hiemat, 90, 6; Fabius ei auxilio mittitur, VIII, 24, 2; prope Lemonum frustra a Dumnaco oppugnatur, 26, 1. 3 (4), Fabium auxilio vocat, 27, 1. 3, Drappetem et Lucterium persequitur, 30, 2. 32, 1, ad Uxellodunum eos oppugnat, impetu facto Lucterium fugat, 34, 4. 35, 4. 5, Drappetem capit, 36, 1. (—5.) 44, 2, Uxellodunum obsidet, 37, 1; Caesarem auxilio vocat, 39, 1. 4, colloquii causa ab eo ad Libonem familiarem suum mittitur, C. I, 26, 3. 5, a Curione ad Bagradam fl. cum legionibus relinquitur, II, 24, 2, hunc cohortatur ad impetum faciendum in Attianos milites fugientes, 34, 4, proconsul cum III legionibus ad Thapsum obsidendam a Caesare relictus, Afr. 86, 5, Vergilium in deditionem accipit, 93, 3, cum praesidio Hispalim tenet, H. 35, 1.

Canōpus aut oppidum Aegypti situm inter Alexandriam et ea ostia Nili, quae sunt occidentem versus, aut insula obiecta his ostiis. Alexandrini cum ibi commeatibus Caesaris insidiarentur, Caesaris classis cum eis confligit, Al. 25, 2. 5. (—6.) V. Claudius (e.) et Euphranor.

Cantăbri (sing. num. —ber) gens Hispaniae citerioris septentrionem versus haud procul ab Aquitania sita, Aquitanorum socii, a P. Crasso devincuntur, G. III, 26, 6; ab Afranio eis auxilia imperantur, C. I, 38, 3.

Cantium ea regio Britanniae, quae spectat ad Galliam (Belgicam), G. V, 13, 1, cuius incolae sunt humanissimi Britannorum, regio maritima, cui IIII reges praesunt, 14, 1. 22, 1. (Copiae inde coactae castra navalia Caesaris adortae vincuntur, ib. 2.)

L. Canulēius legatus Caesaris rei frumentariae causa in

Epirum mittitur, C. III, 42, 3. V. Tillius.
Canusium oppidum Apuliae situm prope Mare Hadriaticum. Pompeius Luceria Brundisium contendens eo venit, C. I, 24, 1.
Capitolium pars montis Capitolini, sacrarium urbis Romae. Ibi et in urbe privati lictores habent, C. I, 6, 7.
Cappadŏces (sing. num. Cappădox) incolae partis Asiae Minoris, quorum genere regio ortus erat Lycomedes, Al. 66, 4. — Eorum regio
Cappadocia media inter Ciliciam et Pontum sita, finitima Armeniae, a qua iugo silvestri dividitur, Al. 35, 3. Equitatus inde ad Pompeium venit, C. III, 4, 3; Cn. Domitius Calvinus, a rege Deiotaro rogatus, ne eam a Pharnace possideri vastarique pateretur, hunc inde decedere iubet, Al. 34, 1. 2; Pharnaces inde decedit, cum longius remotam a regno suo minus facile defendere posset, 35, 1. 2; Domitius ab eo victus per C. in Asiam provinciam se recipit, 40, 5; Caesar magnis itineribus eam percurrit, 66, 3. V. Ariobarzanes et Comana b.)
Capua caput Campaniae, ubi L. Roscius Pompeio et consulibus mandata Caesaris exponit, C. I, 10, 1; consules ibi delectus colonorum lege Iulia eo deductorum habent, 14, 4. (5.); M. Coelius Rufus praetor inde excluditur, III, 21, 5; M. Sacrativiri patria, 71, 1; Cicero orator litteras inde ad Caesarem dederat de gladiatoribus Capuensibus, Fr. p. 141. v. 19. (—21.)
Carăles, ium caput Sardiniae insulae. Caesar Utica eo venit atque inde Romam redit, Afr. 98. — Eius incolae
Caralitāni M. Cottam Pompeianum eiciunt, C. I, 30, 4.
Carbo, v. Papirius.
(D.) Carfulēnus, homo fortissimus bellique scientissimus, a Caesare aliquot cohortibus praefectus optime rem gerit contra Alexandrinos, Al. 31, 1. (—3.)
Carmōna (al. Carmo, ōnis) oppidum fere medium Baeticae (Turdetanorum), ubi Q. Cassius Longinus consilium habet, Al. 57, 2. (—5.); idem rursus Ulia eo se recipit, 64, 1. — Eius incolae
Carmonenses praesidium Pompei eiciunt, C. II, 19, 4.
Carnūtes gens Galliae Celticae, quorum regio media totius Galliae [Transalpinae] habetur, G. VI, 13, 10. Caesar in Italiam contendens legiones eo in hiberna deducit, II, 35, 3; cum Tasgetium regem ab eo constitutum interfecissent, L. Plancum cum legione eo in hiberna mittit, V, 25, 1. (—) 4. 29, 2; conscientia facinoris instigati Indutiomarum accersunt, 56, 1. 4; hoc interfecto cum Senonibus consilia ineunt, VI, 2, 3; cum ad concilium a Caesare indictum non venissent, 3, 4, obsides ei mittunt, 4, 5; druides quotannis ibi in loco consecrato concilium habent, 13, 10; de eorum cum Senonibus

coniuratione Durocortori in concilio quaestio habetur, 44, 1; in concilio Gallorum primos se bellum facturos polliciti collaudantur, VII, 2, 1. (—) 3, Cenabi cives Romanos interficiunt, 3, 1, sero praesidium comparant ad Cenabum tuendum, 11, 4; numerum militum a concilio Gallorum imperatum mittunt, 75, 3; ad eos persequendos cum Caesar a Biturigibus auxilium contra eos rogatus Bibracti profectus esset, VIII, 4, 2. 3, profugiunt atque in finitimas civitates dissipantur, 5, 1. 4; Caesar in eorum oppido Cenabo castra ponit, ib. 2; C. Fabio se dedunt cum Aremoricis civitatibus, 31, 1. 3. 4; Gutruatum belli concitatorem ad supplicium Caesari dedunt, 38, 3. (4.); ad eorum fines, in Turonibus, II legiones Caesaris hiemant, 46, 4.

Carrūca oppidum Baeticae inferioris haud procul a Munda situm, ad quod Caesar et Cn. Pompeius filius castra ponunt, (ab hoc incenditur,) H. 27, 5. (6.)

Cartēia oppidum Baeticae inferioris (Bastulorum) situm prope fretum Gaditanum. Cn. Pompeius filius ex proelio Mundensi fugiens lectica eo defertur, H. 32, 6. (—) 8; navibus inde profugit (Didique persequentis e manibus vix evadit), 37, 3. — Eius incolae

Carteienses Caesari Hispalim nuntiant, se Cn. Pompeium in potestate habere, ib. 36, 1, propter hunc inter se dissentiunt, 37, 1.

Carvilius unus ex IIII regibus Cantii (a Caesare repellitur), G. V, 22, 1. (2.)

Casilīnum oppidum Campaniae paulo supra Capuam situm, quo cum venisset M. Coelius Rufus, consilium proditionis Capuae patefit, C. III, 21, 5.

Cassi gens Britanniae se dedunt Caesari, G. V, 21, 1.

Cassiana turma, v. post Cassius.

(a.) α.) C. Cassius (Longīnus) [Caesaris interfector] Syriacis navibus Pompei praefectus, C. III, 5, 3, ad Siciliam insulam classem Pomponianam Caesaris incendit, a Sulpiciana in fugam coniectus cognita clade Pharsalica discedit, 101, 1. 3—5; Caesare interfecto de Sicilia provincia ei per senatus consultum decernenda Atticus ad Ciceronem scripserat, Fr. p. 160. v. 12; Hirtius optat, ut per Ciceronem a calidiore consilio revocetur, ib. v. 23—25. — Inde

Cassiāna classis, v. s., cuius paucae naves a militibus classis Sulpicianae capiuntur aut deprimuntur, C. III, 101, 4.

(b.) β.) L. — (—) consul Romanus a. U. c. DCXXXXVII bello Cimbrico ab Tigurinis in Allobrogum finibus victus cum L. Pisone legato occiditur exercitus eius sub iugum mittitur, G. I, 7, 4. 12, 5, 7. V Calpurnius (c.) β.) — Inde

Cassianum, bellum, qu

Divico dux Helvetiorum fuit, ib. 13, 2. (4.)
(c.) γ.) — — — frater minor Gai (a.), legatus Caesaris, ab hoc in Thessaliam mittitur, C. III, 34, 2. 35, 2, Scipionis adventu inde discedit, 36, 2. 4. 5; Cn. Domitio Calvino appropinquante Scipio eum sequi desistit, ib. 7. 8; Acarnaniam Amphilochiamque recipit, cum Q. Fufio Caleno in Achaiam mittitur, 56, 1. 2. (3.) — Huius cognatus
(d.) δ.) Q. — (—), legatus Caesaris, tribunus plebis a. DCCV. iniquae in Caesarem Scipionis sententiae intercedit, C. I, 2, 7, Hispaniae ulteriori provinciae praeficitur, II, 19, 1. 21, 4, anno post imperator ibi appellatus magnas pecunias exigit, summo odio est, Al. 48, 1. (—3.) 49. 50., contra Iubam regem in Africam proficisci iussus exercitum cogit, 51, 1. (—) 4, Cordubae a coniuratis vitam eius appetentibus vulneratus a satellitibus suis e mortis periculo eripitur, 52.—54, 1, in coniuratos severissime animadvertit, 55, 1. 4. (—5.) Anno post, dum in Africam traicere parat, cum M. Thorius et M. Marcellus cum legionibus ab eo defecissent, Bogudem regem et M. Lepidum auxilio vocat, 56.—59., Uliae obsessus aliquot proeliis factis libere inde dimittitur, 60.—63.; Trebonius cum ad provinciam obtinendam venisset, naves conscendit, in Hiberi fl. ostiis naufragio perit, 64, 1. 2. (3.) Eius interficiendi consilium Caesar Hispali in contione Hispanis exprobrat, H. 42, 4. — Inde
Cassiani, eae legiones, quae in Cassi officio manserant, ne ad Baetim fl. aqua a Marcello intercludantur, Uliam discedunt, Al. 61, 2.
(e.) Q. Cassius legatus Q. Cassi Longini (d.) a Munatio Flacco vulneratur, Al. 52, 3, dux XXX. legionis Hispalim mittitur, 57, 1. 4.
— Inde, i. e. a nomine Cassio, Cassiana, turma post proelium ad Soricam factum ob virtutem a Caesare praemiis afficitur, H. 26, 1.
Cassivellaunus (postquam cum reliquis Britanniae civitatibus continenter bellum gessit) summus dux Britannorum creatur, G. V, 11, 8. (9.) Postquam Caesar in eius fines ingressus est, 18, 1, ex silvis eius exercitum vexat, 19, 1. (2.), Trinobantes, quorum regem, patrem Mandubraci, Cass. interfecerat, petunt (atque impetrant) a Caesare, ut Mandubracium ab eius iniuria defendat, 20, 1. (—) 3; oppido eius a Caesare expugnato, 21, 2. (—6.), Cantii regibus imperat, ut castra navalia Caesaris oppugnent, quibus reiectis se ei dedit, 22, 1. 3. 5. (—23, 1.)
Castĭcus Sequanus ab Orgetorige concitatur, ut totius Galliae potiendae causa regnum in sua civitate occupet, G. I, 3, 4. (—7.)
Castor, v. Tarcondarius.
Castra Cornelia(na), v. post Cornelius.

Castulonēnsis saltus iugum Hispaniae citerioris (inferioris) et Baeticae, quam Varro legatus Pompei occupat, C. I, 38, 1.
Catamantaloedes pater Castici, rex Sequanorum, amicus a senatu Romano appellatus, G. I, 3, 4.
M. Cato, (a.) v. Porcius. — Ipsum nomen
Cătŏ, ōnis, cuius ad similitudinem Caesar de Anal. libr. II. turbo, ōnis vel de tempestate dicendum praecipit, Fr. p. 128. v. 6—8.
(b.) — Lusitanus, Pompeianus, post proelia ad Salsum fl. facta cum T. Tullio in Caesaris fidem se permittit, H. 17, 1, a Tullio vulneratus cum eo ad Caesarem refugit, 18, 1. (2.)
Catulus, v. Lutatius.
Caturīges gens Galliae provinciae cum Ceutronibus et Graiocelis Caesaris per Alpes iter impedire conantur, (pelluntur,) G. I, 10, 4. (5.)
Catuvolcus rex dimidiae partis Eburonum, G. V, 24, 4, auctor repentini tumultus frustra Tituri castra oppugnat, 26, 1. (—4.), taxo se exanimat, VI, 31, 5.
Cavarillus Aeduus, pedestribus copiis praefectus, captus ad Caesarem ducitur, G. VII, 67, 7. V. Cotus.
Cavarīnus rex Senonum a Caesare constitutus expellitur, G. V, 54, 2. (3.), cum Caesare contra Treveros et Eburones proficiscitur, VI, 5, 1.
P. Caucilius castris Cn. Pompei filii praefectus post proelium Mundense per litteras lecticam Carteia Pompeio af ferendam curat, H. 32, 7.
Cebenna, mons, id iugum quod Arvernos [Galliam Celticam] ab Helviis [Provincia] dividit, discussa nive a Caesare superatur, G. VII, 8, 2 3, iterum, post Gergoviae oppugnationem, non superatur, 56, 2.
L. Cellae pater et filius, Pompeiani, post proelium Thapsitanum a Caesare conservantur, Afr. 89, 5.
Celtae ea gens, quae incoli Galliam Celticam, partem maiorem eamque maximam Galliae Transalpinae, G. I, 1, 1 V. Galli. — Inde (compositum cum nomine Ibēri)
Celtiberia pars media Hispaniae citerioris, cui Afranius equites auxiliaque imperat C. I, 38, 3; Afranius Petreius que bellum eo ab Ilerda transferre constituunt (magnaque ibi auxilia expectant) 61, 2. (—4.)
Celtillus Arvernus, pater Vercingetorigis, princeps totius Galliae, ob regni cupiditatem ab civibus interfectur, G. VII, 4, 1.
Cenăbum oppidum Carnutum [Orléans] civibus Romanis negotiatoribus ibi interfectis famaque eius rei eodem die ad Arvernos perlata, G. VII 3, 1. 3. 17, 7, a Caesare occupatur (et incenditur), 11, 6. (—9.) 14, 1; Avarici mittes Caesaris illius caedis memoria incitantur, 28, 4; Caesar ibi castra ponit, VIII, 5, in Bellovacos proficiscens

Trebonium legatum ibi in hibernis collocat, 6, 4. — Eius incolae
Cenabenses cognito Caesaris adventu noctu ex oppido profugiunt, (paene omnes a Caesare capiuntur,) ib. VII, 11, 7. (8.)
Cenimagni gens Britanniae Caesari se dedunt, G. V, 21, 1. (2.)
Cenomani, v. Aulerci b.)
Cercīna insula Africae sita ad litus Byzaci prope Syrtim minorem [Kerkena], quo Sallustius praetor a Caesare frumentandi causa mittitur, Afr. 8, 3. 34, 1. — Eius incolae
Cercinitāni hunc recipiunt, ib. 3.
cetratae cohortes Afrani et Petrei ex Hispania ulteriore (cetris armatae), auxilia levis armaturae, C. I, 39, 1, ad Sicorim fl. Afrani pabulatoribus subsidio missae repelluntur, (una ex eis circumventa interficitur,) 55, 1. (2.) = cetrati citerioris Hispaniae, qui inter Sicorim et Cingam fl. pabulatores Caesaris consectantur, 48, 7, ad Ilerdam ab equitibus Caesaris interficiuntur, 70, 4. (—orum cohortes) 5, inter Ilerdam et Octogesam Petreio duce (praetoria cohors —orum) improviso impetu in Caesarianos facto partim eos repellunt interficiuntque partim repelluntur, 75, 2. 3; frumenti inopia laborant, (multi ad Caesarem perfugiunt,) 78, 1. (2.)
Ceutrŏnes a.) gens Galliae provinciae sita in Alpibus Poeninis Caesaris iter impedire conantur, (pelluntur,) G. I, 10, 4. (5.), v. Caturiges; b.) gens Galliae Belgicae, Nerviorum clientes, Q. Ciceronis castra adoriuntur, (Caesaris adventu discedunt, ab eo vincuntur,) ib. V, 39, 1. (—51, 5.), v. Aduatuci, Geidumni.
Chaldaei (gens regni Assyrii) astrologi de vergiliarum occasu cum Caesare consentiunt, Fr. p. 131. v. 11.
chăra radicis quoddam genus, quo lacte admixto Caesariani ad Dyrrhachium panes efficiunt, C. III, 48, 1. (2.)
Charisius, Flavius Sosipater, grammaticus Latinus saeculi p. Chr. n. IIII., cuius extant Artis Grammaticae Libri V, de nominativo et genere vocabuli pollinis a Caesare dissentit, Fr. p. 129. v. 19. 20.
Chersonēsus parva paeninsula sita ad litus Aegypti inter Alexandream et Paraetonium, ubi nonnulli ex Caesaris aquatoribus ab Alexandrinis excipiuntur, Al. 10, 2.
Cherusci gens Germaniae, quam silva Bacenis dividit ab Suebis, G. VI, 10, 5.
Cicero, v. Tullius.
Cĭlĭces (sing. num. Cĭlix) incolae Ciliciae, milites in classe C. Cassi, C. III, 101, 1, v. Phoenices. — Eorum patria
Cilicia regio Asiae Minoris, quae spectat inter meridiem et orientem, provincia Romana. Pompeius, qui inde naves, ib. 3, 1, et gemellam legionem coegerat, 4, 1, ex

Macedonia eo venit, 102, 5; latrones ex C. sunt in Achillae exercitu, 110, 3; Caesar inde classem Alexandriam accersit, Al. 1, 1; magnae copiae terrestres ei inde a Mithridate Pergameno adducuntur, quod fieri Alexandrini prius quam Caesar fando audiverant, 25, 1. 26, 1; Cn. Domitius Calvinus Q. Patisium eo mittit ad auxilia accersenda, 34, 5; C. nullo bello premitur, 65, 2, Caesar ex Syria eo venit eiusque civitates Tarsum in oppidum eius nobilissimum evocat, 66, 1. 2. — Inde adi.

Ciliciensis legio, = gemella, in dextro cornu Pompei, v. supra, C. III, 88, 3.

Cimberius unus ex ducibus Sueborum, qui Rhenum transire conantur, G. I, 37, 3, v. Nasua.

Cimbri (sing. num. Cimber) gens Germaniae, quae incolit Chersonesum inter Mare Suebicum et Germanicum sitam, cum Teutonis Galliam et Italiam invadunt, G. I, 33, 4, a C. Mario [in campis Raudiis] devincuntur, 40, 5, in Galliam Belgicam ingredi prohibentur, II, 4, 2; (pars eorum regionem sitam inter Mosam et Scaldim fl. incolunt;) Aduatuci ex eis prognati sunt, 29, 4. (5.); Alesiae Critognatus Arvernus commemorat, eos simili atque tunc inopia Gallos subegisse, sed tamen neque in deditionem accepisse et ex Gallia excessisse, VII, 77, 12. (—) 14.

Cinga flumen Hispaniae citerioris, quod in Hiberum influit cum Sicori. Inter hunc et C. sunt castra Caesaris Ilerdensia, C. I, 48, 3.

Cingetŏrix, rīgis a.) Trevir cum Indutiomaro socero de principatu contendit, Caesari se commendat cum familiaribus suis, G. V, 3, 2. (3.) 5; principes Treverorum ei a Caesare conciliantur, 4, 3; ab Indutiomaro in concilio armato hostis iudicatur, 56, 3; huius consilium castra Labieni oppugnandi ad Labienum defert, 57, 2; Treveris victis hic ei principatum tradit, VI, 8, 9;

b.) Britannus, unus ex IIII regibus Cantii, Caesaris castra adoritur, (repellitur,) ib. V, 22, 1. (2.), v. Carvilius.

Cingŭlum oppidum Picen constitutum ab Labieno Caesari se dedit, C. I, 15, 2.

L. Cinna, v. Cornelius (c. cippi, i. e. valli praeacut genus quoddam munitioni quo Caesariani utuntur a Alesiam [nomen ab ipsis i ditum], G. VII, 73, 4. (5.)

Cirta oppidum opulentiss mum Numidiae (Massyliorum situm inter occidentem septentrionem (postea Cor stantina nomine), absen rege Iuba a Sittio et re Boccho expugnatur, Afr. 25,

Cisalpina Gallia, v. Ga lia 3.)

L. Cispius (Laevus) cla a Caesare praefectus Th psum obsidet, Afr. 62, 2. 67, 1.

Cisrhenani Germani, Germani 1.)

Claterna oppidum Galliae Cispadanae (Lingonum), quo potitum se esse Hirtius ad senatum scribit a. U. c. DCCXI., Fr. p. 161. extr. (— 162, 1.)
(a.) α.) C. (Claudius M. f. M. n.) Marcellus consul a. U. c. DCCV., adversarius Caesaris, hunc omni honore et dignitate spoliaturus putatur, G. VIII, 50, 4., v. Cornelius (g.), negat se passurum, Iubam regem socium esse populi Romani, C. I, 6, 4, cum collega (v. ib.) ex urbe Capuam profugit, 14, 2; anno post Rhodiis navibus Pompei praeest, III, 5, 3; ei se successisse consulem Caesar commemorat apud regem Deiotarum, Al. 68, 1. — Eius patruelis
(b.) β.) — (— C. f. M. n.) — consul a. U. c. DCCIIII., quo anno nihil magnopere geritur in Gallia, v. Aemilius (d.), G. VIII, 48, 10, II legiones Caesaris retinet Pompeioque tradit, 55, 1. — Huius frater maior
(c.) γ.) M. (— —) — consul a. U. c. DCCIII., Pompeianus, ante tempus ad senatum de Caesaris provinciis refert, discessionem facit, (senatus in alia omnia transit,) G. VIII, 53, 1; biennio post a leniore sua sententia Lentuli consulis conviciis deducitur, C. I, 2, 2. 5.
(d.) δ.) — (— M. f. M. n.) — (Aesernīnus) a. U. c. DCCVI. Q. Cassi Longini propraetoris in Hispania quaestor Cordubam ab eo missus cum Cordubensibus adversus eum consentit, Al. 57, 4. 5; ibi Caesaris causam se defensurum professus dux praetorque a veteranis legionibus deligitur (v. Thorius), 59, 1, his petentibus, ut in aciem educerentur, trans Baetim aciem instruit, 60, 1. 2; eas in castra reducens detrimentum accipit a Cassi equitatu ib. 3. 4; castris trans Baetim translatis non confligit cum Cassio, ib. 5; multo firmior pedestribus copiis Cassium, qui Uliam discesserat, insecutus castra cum eo confert, 61, 1. 2. 4; hic (munitionibus a M. clausus) cum equitatum emisisset, ut frumento eum intercluderet, ib. (5.) 6, M., cuius rebus plures Hispaniae civitates quam Cassio studebant, a rege Bogude munitionibus non depellitur, 62, 2. 3; Lepido, qui eius cum Cassio contentiones componere vult, se credit castraque cum eo confert, (calamitatem a Bogude accipit,) 63, 1—3. (— 6.), coniunctis castris cum eo Cordubam proficiscitur, 64, 1; Cassius, ne eis et Trebonio se committeret, ut dicebat, Malacae naves conscendit, ib. 2.
(e.) Tiberius — Nĕro [familiaris Ciceronis, Liviae Drusillae ante Octavianum maritus, pater Imperatoris Tiberi] classi Caesaris in Aegypto praeficitur, Al. 25, 3.
(f.) Ap. Claudius (Ap. f. C. n.) Pulcher consul a. U. c. DCC., v. Domitius (a.), G. V, 1, 1.
(g.) Claudius, al. Clodius (Tuscus) grammaticus Augu-

steae aetatis, qui scripsit ephemeridem astronomicam, quae comparatur cum Caesaris de Astris libro Fr. p. 130. v. 12. (15—17.)

Cleopātra filia maior Ptolemaei Auletae regis Aegyptiorum, soror maior Ptolemaei minoris (Dionysi). Ab hoc regno expulsa bellum cum eo gerit, castra ad Pelusium non longe ab eo habet, C. III, 103, 2; Caesar eam exercitu dimisso iure apud se disceptare iubet, 107, 2; fratre maiore mortuo ei fratrique minori Ptolemaeo regnum tradit, Al. 33, 2.

(a.) Clodius Arquitius, Caesarianus, in pugna prope Ucubim facta vulneratur, H. 23, 8.

(b.) A. Clodius Caesaris familiaris cum litteris ab eo ad Scipionem (v. Caecilius (d.)) missus re infectā redit, C. III, 57, 1. (2.) 5. (Fr. p. 149. v. 13 sqq.), cuius rei Caesar ad Pharsalum apud milites mentionem facit, 90, 1.

(c.) (P.) — (Ap. f. C. n. Pulcher), frater minimus Claudi (f.), sexennio post tribunatum plebis turbulentum a T. Annio Milone, qui eius collega fuerat, interfectus. De eius caede Caesar in Italia cognoscit, G. VII, 1, 1; ab eam Milo damnatur, C. III, 21, 4; a Caesare litteras sibi missas in contione recitat, Fr. p. 146. v. 17. (—28.)

Clupea, ae vel -aea, arum oppidum Africae (Zeugitanae) situm meridiem versus a promunturio Mercuri, conditum ab Agathocle Siculo, a Romanis bello Punico primo captum. L. Caesar adulescens Curionis adventum ibi praestolatur, C. II, 23, 2. 3; Caesar Adrumetum tendens eam praetervehitur, Afr. 2, 6; Cn. Piso inde cum equitibus Mauris Adrumetum petit, 3, 1.

C. Clusīnas, ātis (nomen a Clusio oppido Etruriae ductum) centurio seditiosus a Caesare in Africa ignominiose dimittitur, v. Avienus, Afr. 54, 5.

Cocosātes gens Aquitaniae, quae habitat in ora maritima superiore, P. Crasso se dedunt, G. III, 27, 1.

(a.) M. Coelius (M. f.) Rufus, a. U. c. DCCII. tribunus plebis, biennio post aedilis curulis, leniorem de Caesare sententiam in senatu dicit, C. I, 2, 4; praetor peregrinus, a Caesare aversus, duriores leges fert, (Trebonium collegam de tribunali deturbat,) III, 20, 1. 4. (— 21, 2.), e senatu eiectus (cum Milone se coniungit, Capua exclusus), 21, 3. (— 5.), Thurios pervenit ibique a Caesaris equitibus Gallis Hispanisque interficitur, 22, 3; orator amarior, Fr. p. 119. v. 12. et 8. ab extr.

(b.) (M.?) Coelius Viniciānus, i. e. Vinicius a Coelio quodam adoptatus, cum II legionibus a Caesare in Ponto relinquitur, Al. 77, 2.

colōni, XX milia civium Romanorum, maximam partem veterani Pompei, a. U. c. DCLXXXXV. lege Iulia agraria Roma Capuam deducti,

quorum delectum habent Pompeiani, C. I, 14, 4.
Comāna, orum a.) oppidum Cappadociae fere medium, situm in Antitauro monte, cum templo Bellonae. Caesar Tarso eo venit (v. Lycomedes), inde Pontum petit, Al. 66, 3. (4.),
b.) oppidum Ponti fere medium situm ad Irin fl., unde iugum silvestre pertinet [-- re dicit scriptor] ad confinia Armeniae minoris et Cappodociae, quo iugo Cn. Domitius Calvinus, postquam auxilia eo convenerunt, Al. 34, 5, Armeniam petit, 35, 3.
Q. Cominius eques Romanus, Caesarianus, cum Ticida ex Sicilia in Africam traiciens tempestate defertur ad Thapsum, a Vergilio intercipitur, Afr. 44, 1, in Scipionis conspectum non adducitur, 46, 3.
comitium ea pars fori Romani coniuncta curiae, ubi comitia habentur, tribunis centurionibusque completur III. Non. Ian. a. U. c. DCCV., C. I, 3, 3. — Inde adi.
comitialis,
— e, biduum, i. e. ei II dies, quibus cum comitia haberentur, senatus eodem tempore haberi non potuit, a. d. III. et pridie Non. Ian. eiusd. a., quibus diebus Pompeius senatum haberi noluit, ib. 5, 4.
Commagenus, v. Antiochus.
Commius Atrebas a Caesare Atrebatibus superatis rex constitutus cum legatis Britannorum et XXX fere equitibus in Britanniam mittitur, G. IIII, 21, 7. (8.) 35, 1; (ibi statim in vincula coniectus) post eladem Britannorum redit ad Caesarem 27, 2, (3.), equites eius Caesaris legionibus adiunguntur, 35, 1; Cassivellaunus per eum legatos de deditione ad Caesarem mittit, V, 22, 3; in Menapiis cum equitatu relinquitur, VI, 6, 4; hospes Bellovacorum, impetrat, ut Bellovaci partem militum a concilio Gallorum imperatorum mittant, VII, 75, 5; superioribus annis fidelis Caesari, (postquam hic ei Morinos attribuit, deficit ab eo;) dux Gallorum (cum III aliis) delectus, 76, 1. 3, cum omnibus copiis Alesiam pervenit, 79, 1, cum Labienus eum interfici iussisset per C. Volusenum, vulneratur, VIII, 23, 3. 6. 47, 2; cum Correo Bellovacorum dux delectus, 6, 2, Germanorum [i. e. Belgarum] equites auxilio eis adducit, 7, 5. 10, 4, Bellovacis victis ad eosdem Germanos confugit, 21, 1, in cuiusquam Romani conspectum venire veritus Caesari se non dedit, 23, 2. 6; pabulatoribus insidiatus proelio cum equitatu Caesaris contendit, 47.; Volusenum a M. Antonio ad ipsum persequendum missum vulnerat, Antonio obsidibus missis se dedit, 48, 2. 3. 5. 8. (2--9.)
Conconnetodumnus alter dux Carnutum, v. Gutruatus, G. VII, 3, 1.
Condrūsi gens origine Germana Galliae Belgicae, G. VI, 32, 1, quae incolit in Arduenna silva infra Sabim fl., in

concilio Belgarum certum numerum militum ad bellum cum Caesare faciendum pollicentur, II, 4, 10; Treverorum clientes; in eorum fines Usipetes et Tencteri perveniunt, IIII, 6, 4; legatos sui purgandi causa ad Caesarem mittunt, (omnes Eburones, qui ad eos confugerant, reddere iubentur,) VI, 32, 1. (2.)
confluens Mosae et Rheni [i. e. Vacali], is locus, ubi Mosa influit in Vacalum, situs in confiniis Menapiorum et Batavorum. Usipetes et Tenctori fuga eo perveniunt atque in flumine pereunt, G. IIII, 15, 2.
Cŏnon Samius, mathematicus et astronomus, Archimedis familiaris, qui vixit saeculo a. Chr. n. III. Eum sicuti Caesarem secutus est Ptolemaeus, Fr. p. 130. v. 20; consentit cum Caesare de III. Non. Dec., p. 133. v. 1.
(a.) α.) C. Considius Longus (propraetor Africae ante bellum civile) Scipionis legatus Adrumeto praeest cum I legione, C. II, 23, 4, cum II legionibus et equitatu, Afr. 3, 1. 33, 3; litteras a L. Planco legato Caesaris acceptas non lectas ad Scipionem mittit, captivum, qui pertulerat, interfici iubet, 4; non redditur responsum, 5, 1; cum VIII cohortibus Acillam profectus Adrumetum se recipit, paulo post equitatu auctus eam obsidet, 33, 3 — 5; rursus Adrumetum se recipit, 43., Thisdram magno praesidio tenet, 76, 1. 86, 3; in Mauritaniam fugit, (fugiens occiditur a Gaetulis comitibus,) 93, 1. (2.) — Eius filius
(b.) β.) — — (—), cui post proelium Thapsitanum Adrumeti Caesar vitam concedit, ib. 89, 2.
(c.) P. — (—), qui in L. Sullae et in M. Crassi exercitu fuerat, praefectus equitum Caesaris rei militaris peritissimus habitus, cum exploratoribus praemissus, G. I, 21, 4, falso nuntio ad Caesarem allato eius consilium Helvetios opprimendi ad irritum redigit, 22, 2. 4.
conventus, i. e. omnes cives Romani, qui sunt in colonia vel provincia,
— Adrumetinorum Al. 97, 2,
— Campaniae C. I, 14, 5. (= Capuae III, 21, 5.),
— Cordubae ib. II, 19, 3, = Cordubensis Al. 57, 5,
— Hispalis (eius — civ. Rom.) C. II, 20, 5,
— Lissi ib. III, 29, 1. 40, 5. (plur. verb. enunt.),
— Salonis (= arum) ib. 9, 2,
— Thapsitanorum Al. 97, 2,
— Uticae C. II, 36, 1. V. nomina oppidorum.
Convictolitāvis Aeduus adulescens illustris Eporedorige adiuvante cum Coto de summo magistratu contendit, G. VII, 32, 4. 39, 2. 67, 7; Caesaris iussu potestatem obtinet, 33, 4. 37, 1; plebem concitat adversus Romanos, 42, 4; cum senatoribus Litavicco se adiungit legatosque ad Vercingetorigem de amicitia concilianda mittit, 55, 4.
C. Coponius, Pompeianus,

Dyrrhachi praeest classi Rhodiae, v. Claudius (a.), C. III, 5, 3; M. Antonium persequitur, (naufragium facit,) 26, 2. (27.)

Corcȳra insula maris Ionici sita e regione Epiri, Corinthiorum colonia, unde Pompeius naves coegerat, C. III, 3, 1; M. Bibulus ibi est cum magna classe Pompei, 7, 1; cognito Caesaris adventu sero provectus vacuis eius navibus occurrit 8, 3. [11, 1.], commeatum inde supportat, 13, 3; Buthrotum oppidum ei oppositum est, 16, 1; Pompeiani inde pabulum supportant Dyrrachium, 58, 4; item Laelius aquam Brundisium, 100, 3.

Cordŭba oppidum Hispaniae (Turdulorum), caput Baeticae, H. 3, 1, colonia Romana. Caesar eo magistratus principesque Baeticae ad contionem convocat, C. II, 19, 1. 2; conventus eius Varroni portas claudit, ib. 3; hic ibi Caesari pecunias exactas tradit, 20, 8; contione habita Caesar inde Gades contendit, 21, 1. 3; Q. Cassius propraetor ad ius dicendum eo se recipit, Al. 49, 1, castris prope oppidum positis eo se recipit, 52, 1. 2; III legiones eo signa inferunt ad auxilium ei ferendum, 54, 2; Cassius Marcellum quaestorem eo mittit, 57, 4, quod ibi est II cohortium praesidium, a se defecisse cognoscit, ib. 5; veteres legiones a Thorio eo adductae, ut parcant oppido, rogatae, 58, 1. 4, Marcello duce creato castra ibi ponunt, haud procul ab eis Cassius, 59.; Lepidus Marcellusque Ulia cum legionibus eo veniunt, 64, 1; Caesari nuntiatur, noctu eam capi posse, H. 2, 1; a Sex. Pompeio praesidio tenetur, 3, 1; et Caesar et Cn. Pompeius litteris fratris excitus eo contendit, 4, 1. 3. 4; hic ex itinere se eo recipit, 6, 2; a Salso fl. eo iter facit, 10, 2; equites Caesaris frumentatores Pompei prope eam intercipiunt, 11, 1; tabellarii inde ad Pompeium missi ad Caesaris castra delati capiuntur, 12, 3; Sex. Pompeius ibi praest, Valerius adulescens ex proelio Mundensi eo fugit, 32, 4; Carteia, quo Cn. Pompeius contendit, magno spatio ab ea abest, ib. 6; et Caesar eo venit et Scapula, qui ibi se interfeci iubet, 33, 1. 3. (4.); (a fugitivis incenditur; Caesar magna caede facta ea potitur, 34, 1—5;) Sex. Pompeius inde in Hispaniam citeriorem fugit [ep. Hirt.], Fr. p. 160. v. 4. (sq.) — Eius incolae

Cordubenses, cum quibus consentire Marcellum (v. s.) nuntiatur Q. Cassio, Al. 57, 5; qnorum agri ab hoc vastantur, aedificia incenduntur, 59, 2. 60, 1. 61, 4; multi a loricatis militibus Caesaris per dolum interficiuntur, H. 4, 2. — Idem adi.

— sis, conventus, i. e. cives Romani, qui ibi domicilia habent, a C. Cassio Longino deficit, Al. 57, 5,

— ses, legati (v. s.) a Cn. Pompeio discedunt, Caesari

obviam profecti nuntiant, oppidum capi posse, H. 2, 1.
Corfinium caput Paelignorum situm ad Aternum fl., quod abest a Sulmone VII milium spatio, C. I, 18, 1. Vibullius eo venit Domitioque Ahenobarbo, qui Pompeio invito se eo contulerat, 19, 3, Caesaris adventum nuntiat, 15, 6; Caesar eo contendit, 16, 1; Domiti milites ibi secessionem faciunt, legatos de deditione ad Caesarem mittunt, 20, 1. (— 5.); Caesar inde in Apuliam proficiscitur, 23, 5, Domiti cohortes in Siciliam mittit, 25, 1; Pompeius res ibi gestas cognoscit, 24, 1; capti ibi a Caesare dimittuntur Vibullius, 34, 1. III, 10, 1, et Quintilius, II, 28, 1; legiones a Caesare ibi receptae in Africam traducuntur a Curione, ib.; hic in contione ad Uticam habita militum quod ibi fuerit studium laudat, 32, 1; Oppius et Balbus probant res ibi a Caesare gestas [ep. Caes.], Fr. p. 145 v. 2.
— Eius incolae
Corfinienses, de quorum fortunis milites Caesaris suspensis sunt animis, C. I, 21, 6.
— Idem adi.
— sis, clementia, i. e. quam Caesar praestitit dediticiis Corfiniensibus, per litteras laudatur a Cicerone Fr. p. 142. v. 9. 10;
— ses, duumviri, summi magistratus Corfini, deditione facta pecuniam a Domitio ibi depositam per Caesarem Domitio reddunt, C. I, 23, 4;
— sis ignominia, i. e. deditio militum Domitianorum (Pompeianorum), a Curione in contione (v. s.) commemoratur, ib. II, 32, 12.
Cornelia Caesaris uxor, soror Cinnae, v. Cornelius (c.), a Caesare quaestore pro rostris laudatur, Fr. p. 122. v. 4.
Cornelia(na) Castra, v. post Cornelius.
(a.) α.) (L.) Cornelius Balbus (maior) Gaditanus, Caesaris et Hirti amicus, cuius rogatu Hirtius Caesaris de bello Gallico commentarios supplevit, G. VIII, 1, 1 ad Apsum fl., dum de pace agitur, vulneratur (v. Plotius), C. III, 19, 7; procurator rerum Caesaris, epistulas secretioribus litteris conscriptas ad eum mittit (v. Oppius), Fr. p. 137. v. 13. (sq.); de Trebatio colloquitur cum Cicerone, cum huic epistula Caesaris adfertur, ib. p. 138. v. 14. (sq.); et ipse et Caesar ad Ciceronem scripserat, ib. p. 141. v. (16.) 15. ab extr.; ad Caesarem scribit cum Cicerone; ille ad eum rescribit, ib. p. 144. v. 16. 17. 19; nuntium de VI cohortium ad Vibium Curium transitu (cf. B. C. I, 24, 3.) a Caesare acceptum Roma Formias ad Ciceronem perscribit, ib. v. 5. (— 2.) ab extr.; Caesaris ad eum (et Oppium) epistulae ib. extr. et p. 145. (ad v. 21.); Ciceroni epistulam Caesaris legendam dat, ib. v. 6. (—3.) ab extr.; Caesaris ad Lamiam epistulam legit, v. Aelius (a.), ib. p. 151. extr.; III deinceps epistulas ad Ciceronem scribit, ib. p. 160. v. 13, v. 3. ab extr.; scribit ad Cae-

sarem, ut ex Africa in Alsiense veniat, ib. p. 161. v. 17. — Fratris minoris eius, P., filius (b.) β.) (— —) — minor eadam a Caesare ad Ciceronem mandata perfert, quae ille ei scripserat, Fr. p. 141. v. 13—11. (sq.) ab extr.; Caesaris ad Lentulum consulem, v. Cornelius (g.), epistulam ferens ad Ciceronem venit, ib. p. 148. v. 4. (—7.)
(c.) L. (— L. f. L. n.) Cinna, frater uxoris Caesaris, huius, tribuni militum, opera lege Plautia ex Hispania Romam revocatur, Fr. p. 121. v. 11. (— 7.) ab extr. V. Aemilius (b.) et Sertorius.
(d.) α.) Cn. (— Cn. f. Cn. n.) Dolabella, Sullae dictatoris studiosus, huius beneficio consul a. U. c. DCLXXIII., postquam de Macedonia provincia triumphavit a. DCLXXV., a Caesare a. DCLXXVII. repetundarum postulatus absolvitur, Fr. p. 120. v. 16—14. et 10—7. et 3. 2. ab extr.; Caesar tam egregie in eum dixit, ut postea principus patronis adnumeratus sit, ib. p. 119. v. 2—4. p. 121. v. 1—3. 5. 9. 10; verba ex ea accusatione afferuntur ib. v. 15—21.
(e.) β.) — (— L. f.) — praetor a. U. c. DCLXXIII., proximo biennio Ciliciae provinciae pro praetore praefectus [cum C. Verre legato], a. DCLXXVI. a M. Aemilio Scauro adulescente, quem eundem Cicero defendit XXIIII annis post, repetundarum accusatur, (condemnatur, exilio multatur,) Fr. p. 120. v. 5. (sq.)
(f.) γ.) (P. — P. f.) — Ciceronis amantissimus eiusque [tertius] gener, Caesari [sub quo bello civili stipendia fecit] iucundissimus [consul suffectus a. U. c. DCCX.], Fr. p. 142. v. 20. (— 23.)
(g.) α.) L. — Lentulus (Crus) Caesaris adversarius, G. VIII, 50, 4, consul a. U. c. DCCV., v. Claudius (a.), C. I, 5. 4, in senatu acerrimam orationem habet, 1, 2. (3.), eos, qui sententias leniores dicunt, conviciis exagitat, 2, 4. 5; se alterum fore Sullam summumque imperatorem gloriatur, 4, 2; (postquam ex Urbe Capuam profugit, 6, 7. 10, 1, reversus iterum) ex Urbe (cum collega) Capuam profugit, 14, 1. (3.), gladiatores Caesaris ibi (primum) se sequi iubet, (deinde circum familias conventus distribuit,) ib. 4. (5); II ex Asia legiones Pompeio conscribit, III, 4, 1; tabernaculum ad Pharsalum habet luxuriose ornatum, 96, 1; post pugnam fugiens a Rhodiis non recipitur, 102, 7; a Ptolemaeo rege comprehensus in custodia necatur, 104, 3; post eum [a. U. c. DCCVI.] se consulem fuisse Deiotaro regi significat Caesar, v. Claudius (a.), Al. 68, 1.; Caesaris ad eum epistula, v. Cornelius (b.), Fr. p. 148. v. 5. (3—7.)
(h.) β.) (P. — Cn. f. P. n.) — Marcellīnus [cuius avus, unus ex Claudiis Marcellis, a Lentulo aliquo adoptatus erat; filius eius, qui consul fuit a. U. c. DCLXXXVIII.] quaestor Caesaris ad Dyrrha-

chium adiutus a Fulvio Postumo VIIII. legioni praeest, C. III, 62, 4, laborantibus suis aliquot cohortes submittit, 64, 1; Pompeiani eius castris appropinquant, (M. Antoni adventu animo confirmatur,) 65, 1. (2.)

(i.) γ.) P. (— P. f.) — Spinther, Pompeianus, a. U. c. DCLXXXXVII. consul, Caesaris adventu cognito Asculo profugit, desertus a maxima parte legionis suae reliquos milites tradit Vibullio Rufo, C. I, 15, 3. (4.), 16, 1; milites Caesaris eius sortem suspensis animis expectant, 21, 6; Corfini colloquendi cum Caesare potestate facta incolumis ab eo dimittitur, 22, 1.(—) 6. 23, 2. (3.); ad Pharsalum superbe loquitur, III, 83, 1; Rhodo excluditur, v. Cornelius (g.), 102, 7.

(k.) Cornelius Nepos scriptor, ad quem Cicero cum magna laude scribit de Caesare oratore, Fr. p. 119. v. 8. (—12.)

(l.) α.) L. (— L. f. P. n.) Sulla (Felix), dictator ab a. U. c. DCLXXII., in cuius exercitu P. Considius fuerat, G. I, 21, 4, cuius se similem fore L. Lentulus consul (Cornelius (g.)) gloriatur, C. I, 4, 2, tribunis plebis ius intercessionis relinquit, [5, 1.] 7, 3; post eius victoriam pars Gaetulorum sub Hiempsalis (II.) regis potestatem datur, Afr. 56, 3; vim tribuniciae potestatis deminuit, Fr. p. 121. v. 11. ab extr.; Caesar post Corfiniensem deditionem se eum imitari nolle scribit, ib. p. 145. v. 9. — Eius filius

(m.) β.) (— — L. f. L. n.) — Faustus, gener Pompei, ne in Mauritaniam mittatur, intercedit L. Marcius Philippus tribunus plebis, C. I, 6, 3. 4; post proelium Thapsitanum cum equitibus Scipionis de sua pecunia largitus Utica in Numidiam contendit, Afr. 87, 8, a P. Sittio vivus captus interficitur, liberi eius incolumes a Caesare dimittuntur, 95.

(n.) γ.) P. (—) Sulla filius fratris dictatoris (l.), legatus Caesaris, castris eius prope Dyrrhachium praefectus II legionibus repellit Pompeianos, insequentes suos revocat, proelio abstinet, C. III, 51, 1. 3.(—)5; ad Pharsalum dextro cornu praepositus, 89, 3, eas cohortes Pompei, quae praesidio in castellis fuerant, in deditionem accipit, 99, 4.

(o.) P. Cornelius, evocatus Scipionis, praefectus Sarsurae oppido ibi fortiter pugnans interficitur, Afr. 76, 1.

— Inde, i. e. ab ipso gentis nomine

Castra Cornelia sive — āna (i. e. is locus, ubi P. Cornelius Scipio Africanus maior bello Punico secundo castra habuit), sita ad Bagradam fl. fere M. passibus ab Utica, a Curione explorantur, C. II, 24, 2. (— 25, 1.); idem naves onerarias Utica eo truduci iubet, 25, 6. (7.); in consilio quidam eo recedendum censent, 30, 3; Iubae regis adventu cognito Curio se eo recipit, 37, 3.

Q. Cornificius (auguris Ciceronis collega) quaestor Cae-

saris pro praetore cum II legionibus in Illyricum missus castellis aliquot exugnatis, navibus Octavi dispersis et captis Illyricum recipit et defendit, Al. 42, 2. 3; A. Gabinius copias cum eo coniungit, ib. 4. (Fr. p. 150. v. 2.); hoc victo et mortuo Vatinium Brundisio per litteras accersit, 43, 4. 44, 1; Octavio ab hoc pugna navali victo expulsoque provinciam recuperat, 47, 5.

Correus dux Bellovacorum cum Commio Atrebate, G. VIII, 6, 2, summo est odio in Romanos, 7, 4; insidias collocat, 17, 1; eruptione ex silvis facta, 18, 3. 19, 1, fortissime pugnans interficitur, ib. 8. 20, 2. 21, 4.

Cōrus ventus medius inter Aquilonem et Favonium, quo Caesar iterum in Britanniam traiecturus fere XXV dies in portu Itio retinetur, G. V, 7, 3.

Cŏsa a.) oppidum Etruriae. — Eius ager

Cosānum situm in ora Maris Tusci e regione Igili insulae, unde L. Domitius Ahenobarbus Massiliam occupaturus naves actuarias cogit, C. I, 34, 2.

b.) oppidum Lucaniae (vel Bruttiorum) situm prope Thurios, quod oppugnans T. Annius Milo lapide ictus perit, ib. III, 22, 2.

cōthon, ōnis portus Adrumeti, Afr. 62, 5. 63, 4. 5.

L. / M. Cotta, v. Aurelius et Aurunculeius.

Cotus Aeduus cum Convictolitavi de summo magistratu contendit, G. VII, 32, 4, a Caesare imperium deponere cogitur, (—) 33, 3, Viridomaro summis opibus propugnante, 39, 2; captus ad Caesarem perducitur, 67, 7.

Cŏtys (III.) rex Thracum Odrysarum Pompeio equites mittit, C. III, 4, 3; hi ad L. Cassi Longini castra advolant, 36, 4.

L. / M. / P. Crassus, v. Licinius (b. —e.) et Otacilius.

(C.) Crastĭnus evocatus Caesaris, vir singulari virtute, ad Pharsalum (primus ex dextro cornu procurrit), C. III, 91, 1. (— 3.), fortissime pugnans interficitur, 99, 2. 3.

Cremōna oppidum Galliae Transpadanae, patria N. Magi, C. I. 24, 4.

Crēta insula Maris Interni, unde Pompeius dimidiam legionem veteranorum et sagittarios, C. III, 4, 1. 3, et frumentum coegerat 5, 1; ad bellum Alexandrinum Caesar sagittarios inde evocat, Al. 1, 1. — Eius incolae

Cretes (sing. num. Crēs) sagittarii in Caesaris exercitu, G. II, 7, 1.

Crispus, v. Marcius (b.) et Sallustius.

Critognātus Arvernus nobilis et magnae auctoritatis Alesiae in concilio orationem habet crudelissimam, G. VII, 77, 2. (— 16.); cui priusquam obsequantur obsessi, omnia experiri constituunt, 78, 1. (2.)

cuniculi structurae subterraneae, quarum agendarum Aquitani, G. III, 21, 3, et

Galli (Bituriges) erant peritissimi, VII, 22, 3; aperti, ib. 5; tecti ab vineis ad caput fontis aguntur, VIII, 41, 4, qua re fons intercipitur, 43, 4.
Curicta insula Maris Hadriatici sita orientem versus in Sinu Flanatico. C. Antonius ibi cum XV cohortibus se dedit M. Octavio, C. III, 10, 5. — Eius caput.
Curĭcum, cum portu, ut extrema pars littoris Illyrici, quod omne occupat Bibulus Caesaris arcendi causa, commemoratur ib. 8, 4.
Curio, v. Scribonius. — Inde
Curionĭāni, equites (i. e. qui ex Curionis clade Africana superfuerant captique et conservati in Scipionis exercitu erant) complures ex castris Scipionis diffugiunt, Afr. 52, 5.
Curiosolĭtes, una ex Aremoricis civitatibus Galliae Celticae, P. Crasso se dedunt, G. II, 34.; ab eodem M. Trebius Gallus praefectus militum frumenti causa in eos mittitur, III, 7, 4. (ab eis retinetur, 8, 3.); Caesar eo Q. Titurium Sabinum legatum mittit, 11, 4; certum numerum militum ad bellum Vercingetorigis mittunt, VII, 75, 4.
Curius, v. Vibius (a.)
(M.) Curtius (Postŭmus) Caesaris amicus, cui tribunatum militum, quem Cicero ei a Caesare petiverat, Caesar ad Ciceronem scribit paratum esse, Fr. p. 139. v. 13—10. ab extr.
Cyclădes insulae Maris Aegaei, unde Pompeius partem classis coegerat, C. III, 3, 1.
Cyprus insula Maris Interni sita orientem versus, quo Pompeius Pharsalo fugiens venit, C. III, 102, 5. 106, 1.
Cyrēnae oppidum maritimum Africae situm septentrionem versus. Pompeius inde frumentum comparaverat, C. III, 5, 1.

D.

Dāci, gens Thraciae; ad eorum fines silva Hercynia pertinet, G. VI, 25, 2.
Dalmătae (s. Delm.), gens Illyrici, quam M. Octavius adversus Caesarem concitat, C. III, 9, 1.
Damasippus, v. Licinius (f.)
Danuvius (falso Danubius) oritur ex silva Hercynia, pertinet ad fines Dacorum et Anartium, G. VI, 25, 2.
Dardăni equites in Pompei exercitu, C. III, 4, 6.
December. Id. — bres, Fr. p. 155. v. 4. et 3. ab extr.
Decetia, Aeduorum oppidum ad Ligerim fl. situm, quo Caesar conventum Aeduorum ad se evocat, G. VII, 33, 2. (— 4.)
L. Decidius Saxa, Celtiber a Caesare civitate donatus, cum paucis ad naturam loci perspiciendam mittitur, C. I, 66, 3 (4).
C. Decimius quaestorius, Pompeianus, qui Cercinae

praeerat, Sallustio Crispo adveniente fugit, Afr. 34, 2.
Decius Samnis a Caesare oratione defensus, Fr. p. 122. v. 21.
dei Gallorum, G. VI, 17.; Germanorum, ib. 21, 2; di immortales, Al. 15, 8. 70, 4; eorum benignitas, 75, 3, studium et voluntas erga Caesarem, Afr. 74, 2; victoriam Caesari propriam portendunt, 82, 3; Iuba, ut se ad suos deos penates admittant, orat, 91, 3; ad Mundam tempus prope ab dis immortalibus tribuitur ad proelium committendum, H. 29, 4; eorum beneficio Caesar [Octavianus] natus ad illa tempora, Fr. p. 161 v. 4; ex eius aliorumque litteris honor dis immortalibus habendus, p. 162. v. 8.
Deiotărus, unus ex tetrarchis Galatiae, Pompeio DC Galatas adduxerat, C. III, 4, 3; ad Domitium Calvinum venit oratum, ne regnum suum possideri vastarique patiatur a Pharnace, Al. 34, 1; Domitius legioni XXXVI. duas ab eo missas adiungit, ib. 4, easque in mediam aciem confert, 39, 2; eae legiones vix primum impetum sustinent, 40, 2. 4; ipse, cum Pompeio victo Caesar propius Pontum finesque Gallograeciae accessisset, supplex venit oratum, ut sibi ignoscat, 67, 1; Caesar ei regium vestitum restituit, 68, 1, eique imperat, ut legionem et equitatum adducat, ib. 2; legio eius, 69, 1. 3. 70, 2; Brutus pro eo orationem habet, Fr. p. 122. v. 21.; Caesaris ad eum litterae, ib. p. 151. v. 21. sqq.
Delphi, oppidum Phocidis, a Q. Fufio Caleno Caesaris legato recipiuntur, C. III, 56, 4
delphīnus sidus, Fr. p. 130. v. 3. ab extr. 131, 26. 132, 11.
Delta, locus nobilissimus non ita longe ab Alexandrea, nomen a similitudine litterae accepit, Al. 27, 1. (2) 4.
Democrĭtus Abderites, philosophus saec. a. Chr. n. V. et IIII., physicus, atomorum auctor. Caesar cum eo de constellationibus consentit, Fr. p. 130. v. 14. 21. 26.
Diablintres, v. Aulerci c.)
Diāna. A fano eius Ephesio depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubet, C. III, 33, 1 (2), deinde T. Ampius, 105, 1(; uterque adventu Caesaris prohibetur, ib.).
(C.)Didius Gadibus classi Caesaris praeest, Cn. Pompeium filium Carteia fugientem sequitur, H. 37, 2, naves eius accendit, nonnullas etiam capit, ib. 3; Pompeio interfecto in proximum se recipit castellum, 40, 1; Lusitani eum aggrediuntur, ib. 2. (—) 4; eum lacessunt navesque incendunt, ib. 5; ipse fortissime pugnans interficitur, ib 6.
Diochăres, libertinus Caesaris, Alexandrea litteras ad Ciceronem affert, Fr. p. 155. v. 13. (— 11.) ab extr. — Inde —rīnae, int. litterae [Caesaris, ab eo allatae], ib. p. 151. v. (8.) 7. ab extr.
Dioscorĭdes a Ptolemaeo filio legatus cum Serapione ad Achillam missus eius iussu corripitur ac paene occiditur, C. III, 109, 4. (5.)

Dis pater. Ab eo Galli se omnes prognatos praedicant, G. VI, 18, 1.
Divĭco Helvetius, bello Cassiano Helvetiorum dux, princeps legationis ad Caesarem missae, G. I, 13, 2 (— 7), respondet Caesari, 14, 7.
Divitiācus a.) Aeduus, frater Dumnorigis, principatum in civitate Aeduorum obtinet, G. I, 3, 5. 16, 5. (6) 18, 1. 8; summum eius in populum Romanum studium, 19, 2. 3 (— 5); Caesaris veniam pro fratre implorat, 20, 1. 6; in colloquio cum Caesare instituto pro principibus Gallorum loquitur, 31, 3 (— 32, 1); triennio ante Romam venerat auxilium postulatum, VI, 12, 5; respondet pro Sequanis, I, 32, 4; Caesar ei ex aliis maxime fidem habet, 41, 4; eum cohortatus Caesar docet, quanto opere communis salutis intersit, manus Belgarum distineri, II, 5, 2 (3); D. cum Aeduis finibus Bellovacorum populandi causa appropinquat, 10, 5; ad Caesarem reversus pro Bellovacis verba facit, 14, 1 (— 6). 15, 1; Viridomarum Caesari tradit, VII, 39, 1. b.) rex Suessionum, totius Galliae potentissimus, G. II, 4, 7.
Dolabella, v. Cornelius (d.) (a.) L. Domitius (Cn. f. Cn. n. Ahenobarbus), Pompeianus, consul cum Ap. Claudio a. DCC., G. V, 1, 1, a. DCCV. Galliam provinciam obtinet, C. I, 6, 5; Pompeio invito Corfinium II legionibus tenet, quo Vibullius Rufus ad eum pervenit, 15, 6; cohortes per se circiter XX coegerat, ib. 7, quarum V ab eo praemissae ex oppido a Caesare repelluntur, 16, 2, quo facto a Pompeio auxilium petit, 17, 1; ante quam nuntii redeunt, fugae capessendae consilium capit, 19, 1 (2), quae res diutius dissimulari non potest, ib. 3; Pompeius ad eum rescribit, ut omnibus copiis ad se veniat, ib. 4, quod ut prohibeant, consilio fugae divulgato, milites secessionem faciunt, 20, 1. 2; Marsi quoque de eius fuga cognoscunt, ib. 4; milites eum in publicum productum circumsistunt et custodiunt, ut eum Caesari vivum tradant oppidique portas aperiant, ib. 5; deinde suspensis animis exspectant, quid ei accidat, 21, 6; Caesar eum cum filio productum, 23, 1. 2, incolumem dimittit eique pecuniam, quam advexerat et in publico deposuerat, reddit, ib. 4; postea D. ad occupandam Massiliam profectus, 34, 2, ibi recipitur eique oppido praeficitur, 36, 1; Massiliensibus suadet, ut pugnam navalem cum D. Bruto committant, 56, 1; qua in re certas sibi naves deposcit et bis a Bruto vincitur, ib. 3; L. Nasidii auxilio augetur, II, 3, 1; Gallonium familiarem hereditatis procurandae causa Gades mittit, 18, 2; Massilia profugit, 22, 2; Quintilius Varus Uticae milites Curionis sacramenti apud D—um et se quaestorem dicti commonefacit, 28, 2; Curio in contione dicit, milites ab eo esse desertos, 32, 8; in pugna Pharsalica,

postquam superbe in consilio locutus est quasi victoria Pompeianorum explorata, III, 83, 1. 3, ex castris Pompei fugiens ab equitibus Caesaris interficitur, 99, 5. — Inde subst.

Domitiāni a ponte Aterni fl. repulsi in oppidum Corfinium se recipiunt, ib. I, 16, 3. — Idem adi.

—ni milites a Lentulo Spinthere non prius discedunt, quam ad Caesarem deducatur, ib. 22, 2; apud hunc sacramentum dicunt, 23, 5;

—nae cohortes a Caesare protinus a Corfinio in Siciliam mittuntur, ib. 25, 2.

(b.) Cn. —, praefectus equitum Curionis, hunc paulo ante quam interfectus est hortatur, ut secum fuga salutem petat, C. II, 42, 3.

(c.) — — Calvīnus, Caesarianus, tribunus plebis a. U. c. DCLXXXXV., praetor triennio post, consul a. DCCI., a Caesare cum legionibus II et equitibus D in Macedoniam missus, C. III, 34, 3, eo pervenit, 36, 1; Scipio magno impetu ad eum tendit, subito tamen se in Thessaliam convertit, ib. 2; quo facto D. ad castellum, quod Favonius ad Aliacmonem fl. tenebat, properat et L. Cassio Longino salutem affert, Scipio iter commutat, ib. 8. 37, 1; ad dimicandum cum copiis Scipionis paratus aciem suam castris eius subicit, ille vero, postquam a vallo non discessit, ib. 2, (se recipit et) frustra insidias struit Q. Varo praefecto equitum eius, ib. (4.) 5; D. Scipionem ad pugnam elici posse sperans progreditur, 38, 1, eiusque milites equites Scipionis ad explorandum iter progressos subito adorti multos aut interficiunt aut capiunt, ib. (3.) 4; post proelium Dyrrhachinum Caesar timens, ne D. adventu Pompei praeoccupetur, ad eum incitatus fertur, 78, 2—5 (Fr. p. 149. v. 19. 20); D. cum rei frumentariae causa Heracliam iter fecisset, 79, 3, postquam uterque utrumque nuntiis dimissis frustra quaesivit, ib. 5, tandem ab Allobrogibus quibusdam certior factus de Caesaris condicione ei ad Aeginium venienti occurrit, ib. 6. 7; in pugna Pharsalica mediae aciei praeest, 89, 3; post eam pugnam legionem XXXVII. in Africam dedūcit, quae a cursu deicitur, Al. 9, 3; rex Deiotarus ab eo auxilium petit contra Pharnacem, 34, 1; confestim ad Pharnacem nuntios mittit, ut Armenia Cappadociaque decedat, ib. 2; legioni XXXVI. (Fr. p. 149. v. 15—13. ab extr.) duas ab Deiotaro constitutas equitesque CC adiungit, ib. 4, et copias auxiliares celeriter Comana convenire iubet, ib. 5; postquam Pharnacem Cappadocia decessisse cognovit, in Armeniam iter facere instituit, 35, 2 (3), aspernatur munera regia a Pharnace missa, 36, 1 (—4) et insidiis vitatis propius Nicopolim accedit, ib. 5—37, 3(—)5; litteras Caesaris ad eum missas Pharnaces intercipit, 38, 1. 2; D. exercitu in aciem

educto, 39, 1, a Pharnace pedem referre cogitur, 40, 3; hoc incommodo accepto reliquias exercitus dissipati colligit et per Cappadociam in Asiam proficiscitur, ib. 5; proelium illud adversum cum Pharnace factum commemoratur 65, 3. 69, 1. 74, 3; postea D. cum II legionibus ad obsidendam Thisdram relinquitur, cui oppido Considius praeerat, Afr. 86, 3. 93, 1. — Inde adi.

Domitiānus exercitus, sive — ni milites, magnis itineribus ad Aliacmonem fl. M. Favonio auxilio contendunt aegreque, quin proelium cum Scipione committant, retinentur, C. III, 36, 8. 37, 3.

Donnilāus, unus ex tetrarchis Galatiae, cum Tarcondario Castore Pompeio CCC equites adducit, C. III. 4, 5.

Donnotaurus, v. Valerius (c).

Dositheus Coloneus, astronomus Graecus saec. a. Chr. n. III. et II., quem secutus est Ptolemaeus, Fr. p. 130. v. 19. 25.

Drappes, ētis, princeps Senonum, IↃↃ hominum ex fuga collectis Provinciam petit, G. VIII, 30, 1; cum Lucterio Cadurco in finibus Cadurcorum consistit Uxellodunumque occupat, 32, 1. 2, deinde noctu copias ex oppido educit, 34, 2, et non longius ab oppido X milibus passuum considit, 35, 1. 2; copiae eius a C. Caninio fugantur, ipse capitur, 36, 1. (—) 5, de qua re Caesar litteris Canini certior fit, 39, 1, et inedia vitam finit, 44, 2.

druĭdes, Gallorum sacerdotes, G. VI, 13, 3. (—) 8. 9. 14, 1. (— 6.) 16, 2. 18, 1; Germani dr. non habent, 21, 1.

Dūbis, flumen Galliae Celticae, in Ararim influit, Vesontionem oppidum paene totum cingit, G. I, 38, 4.

Dumnācus, dux Andium, Duratium Lemoni oppugnat, G. VIII, 26, 2; castra Romanorum oppugnat, (paulo post ad obsidendum Lemonum redit,) ib. 3 (4); adventu C. Fabi cognito desperata salute recedit, 27, 2; Romani eius agmen fugant, ib. 5. 29, 1. 31, 1; a Fabio vincitur et extremas Galliae regiones petere cogitur, ib. 2. 5.

Dumnŏrix, rīgis, Aeduorum princeps, Divitiaci frater, Orgetorigis gener, G. I, 3, 5, plurimum potest apud Sequanos, 9, 2. 3; ad quos missus impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur, ib. 4. 18, 1; a Lisco apud Caesarem accusatur ut novarum rerum cupidus, ib. 3. 10. (c. 18.), ad Caesarem vocatus custoditur, 20, 6; Caesar cum in Britanniam traiecturus eum secum habere constituisset, V, 6, 1, D., quominus eo sequatur, recusat, ib. 3, et principes Galliae sollicitat, ib. 4; qua de causa a Caesare coercetur, 7, 1, et in officio permanere cogitur, ib. 3; nihilominus Caesare insciente domum discedere constituit, ib. 5(; ab equitibus Romanis interficitur, ib. 9).

Duratius, Pictonum dux, Le-

moni a Dumnaco oppugnatur, G. VIII, 26, 1. 2; Fabius legatus ad auxilium ei ferendum proficiscitur, 27, 1.

Durocortŏrum oppidum Remorum, nunc Reims. Caesar finibus Eburonum vastatis concilium Galliae ibi habet, G. VI, 44, 1.

duumviri Corfinienses, v. post Corfinium, C. I, 23, 4; municipiorum a Caesare naves conquirere et Brundisium deducere iubentur, 30, 1.

Dyrrhachium, Ἐπίδαμνος, oppidum Illyrici, nunc Durazzo. Priore anno belli civilis Lentulo et Marcello consulibus cum magna parte exercitus Pompeiani Brundisio eo profectis, C. I, 25, 2, naves inde revertuntur, 27, 1; aestate ibi exacta altero anno Pompeius, postquam ibi et Apolloniae hiemare constituit, III, 5, 2, et M. Octavius ad eum sese recepit, 9, 8, magnis itineribus eo contendit, 11, 2. 13, 1, et prope D. consistit, ib. 3; Caesar item eo properat, praeoccupato a Pompeio itinere castra ad Apsum fl. ponit, 13, 5; Coponius, qui ibi classi Rhodiae Pompei praerat, 26, [1.] 2, frustra Antonium et Q. Fufium Calenum D. praetervehentes persequitur, ib. 3. 30, 1; (res ad D. gestae c. 41—81;) Caesar D. profectus, 41, 3, mane eo venit castrisque ibi positis, ib. 5, Pompeium ab eo intercludit, 42, 1; pluribus ibi proeliis Pompeium discedere nolentem, 44, 1, devincit, 53, 1; ipse proditus et bis uno die victus inde discedit, 57, 1. (Fr. p. 149. v. 11.) 58, 1. 62, 3. 78, 3; proelia ibi facta commemorantur 79, 4. 80, 4; inde et Corcyra Laelius suis aquam Brundisium supportat, 100, 3; cum Caesar ibi Pompeium obsideret, Al. 48, 1, lapsana se vixisse eius milites alternis versibus exprobrant (Durrach.), Fr. p. 157. v. 11. (9—12.) — Eius incolae

Dyrrhachīni. In eorum agro ad Asparagium Pompeius castra ponit, C. III, 30, 7. — Idem adi.

— num proelium, cuius fama Gomphos praecurrit, ib. 80, 2; — na proelia, 84, 1, quibus Caesaris robur interiisse Labienus dicit, 87, 4, legio VIII. Caesaris vehementer attenuatur, 89, 1.

E.

Eburōnes, gens Germanica Galliae Belgicae, G. II, 4, 10, in quorum fines Usipetes et Tencteri pervenerant, IIII, 6, 4; in partem maximam eorum, quae erat inter Mosam et Rhenum, cum Ambiorige et Catuvolco ducibus defecissent, Sabinus et Cotta legati missi cum XV cohortibus caeduntur, V, 24, 4. (5. —) 28, 1. 29, 2; postea E. cum Nerviis Aduatucisque legionem Q. Ciceronis oppugnare incipiunt, 39, 3; res in eis gestas Labienus ad Caesarem perscri-

bit, 37, 5; ipsi Indutiomaro interfecto cum Nerviis discedunt, 58, 7; Menapii propinqui sunt eorum finibus, VI, 5, 4; a. DCCI. cum Caesar in eos revertisset, pars eorum in silvas et paludes profugit, Catuvolcus, rex dimidiae partis, taxo se exanimat, 31, 5; Segni Condrusique, qui inter E. Treverosque sunt, 32, 1, cum legatos ad Caesarem misissent, hic, si qui ad eos E. ex fuga convenissent, ad se reduci iubet, ib. 2; impedimenta omnium legionum in castellum Aduatucam, quod est in mediis eorum finibus, confert, ib. 3; omnes Gallos ad eos diripiendos evocat, 34, 8. 35, 1; eos diripi cum trans Rhenum nuntiatum esset, ib. 4, Germani praedae spe adducti eorum fines adeunt magnoque pecoris numero potiuntur, ib. 6.

Eburovīces, v. Aulerci d.)

Egus filius Adbucilli principis Allobrogum, frater Raucilli, quocum e castris Caesaris ad Pompeium perfugit omnesque res Caesaris defert, C. III, 59, 1. (— 61. 63, 5.) 79, 6(, brevi ante pugnam Pharsalicam proelio equestri a Caesare interficitur, 84, 5).

Elāver, flumen Galliae Celticae, nunc l'Allier, secundum quod Caesar VI legiones ad oppidum Gergoviam ducit, G. VII, 34, 2. 35, 2, bis ab eo traicitur, 53, 4.

Eleutēti (olim falso Eleut(h)eri Cadurci), gens Galliae Celticae sub imperio Arvernorum, G. VII, 75, 2.

Elis, caput regionis Graeciae cognominis. Ibi eodem die in templo Minervae portentum fit, quo Caesar proelium secundum ad Pharsalum facit, C. III, 105, 3.

Elusātes, gens Aquitaniae, P. Crasso se dedunt, G. III, 27, 1.

Q. Ennius Rudinus, poeta clarissimus saec. a. Chr. n. III. et II. Ex eius Annalibus verba afferuntur H. 23, 3. 31, 7.

Epasnactus Arvernus, amicissimus populo Romano, Lucterium vinctum ad Caesarem deducit, G. VIII, 44, 3.

Ephĕsus, oppidum Ionicum Asiae Minoris. Scipio e fano Dianae depositas antiquitus pecunias tolli iubet, C. III, 33, 1 (2), idem conatur T. Ampius, 105, 1. — Inde —sia pecunia, cui Caesar bis se auxilium tulisse dicit, ib. 33, 2. 105, 2.

Epidaurus oppidum Dalmatiae, nunc Rachusa vecchia, a quo Octavium oppugnantem Vatinius discedere cogit, Al. 44, 5.

Epīrus, semel —os, C. III 12, 4, regio Graeciae septentrionalis, quae Pompeio supplementa legionum suppeditat, 4, 2; tota Caesari se dedit, 12, 4; milites, quo inde Pompeius in exercitu habebat, ab eo ad Caesarem perfugiunt, 13, 2. 61, 2; re frumentariae causa Caesar Q. Tillium et L. Canuleium emittit, 42, 3; inde militi Caesaris frumenti inopia adducti summam pecoris copiam habent, 47, 6; Caesar per eam

iter facit, 78, 4; inde venientibus Gomphi est primum oppidum Thessaliae, 80, 1.
Eporedŏrix, rīgis, a.) princeps civitatis Aeduorum, G. VII, 38, 2, summo loco natus et summae domi potentiae, apud Caesarem est, 39, 1, et ad eum Litavicci proditionem defert, ib. 3; a Caesare suos appellare iubetur, 40, 5, cum eo colloquitur, 54, 1; ab eo deficit, 55, 4 (— 10), invitus Vercingetorigi paret, 63, 9, qui eius fratrem praeficit eis copiis, quas in Allobroges mittit, 64, 5; cum Commio aliisque communis Galliae seditionis dux fit, 76, 3 (4);
b.) dux Aeduorum bello Sequanico, captus ad Caesarem ducitur, G. VIII, 67, 7.
M. Eppius, Pompeianus, Pompeio mortuo in Africa sub Scipione et Sexto Pompeio bello interest, Caesar ei vitam concedit, Afr. 89, 5.
equus sidus, quod alio nomine Pegasus appellatur, Fr. p. 131. v. 6. 132, 11.
Eratosthĕnes Cyrenaeus, *φιλόλογος* saec. a Chr. n. III., qui post Callimachum bibliothecae Alexandrinae praefuit, in eo libro, qui inscribebatur *Γεωγραφικά*, silvam Orcyniam commemorat, G. VI, 24, 2.
essĕda, orum, currus, quibus in proeliis Galli, Belgae, Britanni utebantur. Eorum usus exponitur G. IIII, 32, 5. 33, 1(—3). V, 9, 3. 16, 2. 17, 4. [solum abl. cas.] Fr. p. 140. v. 14. ab extr. — Qui eis utuntur,
essedarii, G. IIII, 24, 1. V. 15, 1. 19, 2. Fr. p. 140. v. 11. ab extr.
Esubii (al. Esuvii, Essui, Sesuvii), gens Galliae Celticae, a P. Crasso subiguntur, G. II, 34; in eos frumenti causa Terrasidius mittitur, III, 7, 4; ad eos L. Roscius legionem in hiberna ducit, V, 24, 2.
etesiae venti, qui certo anni tempore flant, cum canis oritur (= Corus). Caesar eis retinetur Alexandriae, C. III, 107, 1. Fr. p. 132. v. 2. 18.
Eudoxus Cnidius, qui Platonem audivit, medicus, astrologus, mathematicus, scripsit *Φαινόμενα καὶ Διοσημεῖα*, Fr. p. 130. v. 13. 21. 132. extr. 133, 2. 10. 13.
Euphrānor, ŏris, Rhodius, ob scientiam atque magnitudinem animi classi Rhodiae Caesaris praefectus impetum in Alexandrinos facit, Al. 15, 1 (—8); cum ante in omnibus proeliis maritimis rem bene gessisset, 25, 3, fortuna subito mutata, ib. 4, ad Canōpum ab Alexandrinis, cum primus proelium commisisset, circumvenitur, ib. 5 (, et cum quadriremi sua victrice perit, ib. 6).
Eurus (= Volturnus), is ventus, qui flat fere ex oriente. Eo multos dies continenter flante Domitius Calvinus cum legione XXXVII. portum Alexandrinum capere non potest, Al. 9, 4.

F.

(a.) C. Fabius (Maximus?), legatus Caesaris, legionem in Morinos in hiberna ducit, G. V, 24, 2, in Atrebatium fines adducere iussus, 46, 3, Caesari occurit, 47, 3; in hiberna remittitur 53, 3; cum eo et M. Crasso quaestore Caesar copias partitur, VI, 6, 1; F. in castris prope Gergoviam cum II legionibus relictus, VII, 40, 3, Caesari nuntiat, quanto in periculo fuerit, 41, 2. 4; a Caesare Alesiae laborantibus auxilio mittitur, 87, 1, in Remis collocatur, 90, 5; postea II legiones in fines Suessionum adducit, VIII, 6, 3, in diversissimam partem Galliae (Provinciam versus) mittitur, 24, 2, compluribus civitatibus in fidem receptis ad auxilium Duratio ferendum proficiscitur, 27, 1, ad eum pontem Ligeris contendit, quo Dumnacus copias traducere parat, ib. 2. 3; insequenti nocte equites praemittit, ut agmen Dumnaci morentur, 28, 1; Dumnaco ad Lemonum oppresso (c. 29.) in Carnutes profectus, 31, 1, eos aliasque civitates recipit, ib. 3. 4; Caninium in obsidendo Uxelloduno adiuvat, 37, 3; in Aeduis collocatur, 54, 4; in Hispaniam cum III legionibus praemissus, C. I, 37, 1, praesidium Afrani e saltu Pyrenaeo deicit, ib. 3, litteris nuntiisque animos finitimarum civitatum temptat, 40, 1, ad Ilerdam fortiter adversus L. Afranium et M. Petreium pugnat, ib. 7; tempestas coorta pontes ambos, quos F. in Sicori fl. fecerat, interrumpit, 48, 2. — Inde adi.

Fabiānae legiones II L. Munatio Planco duce Sicorim fl. transgressae, C. I, 40, 3, Afrani numero superioris subitum impetum sustinent, ib. 4 (—7).

(b.) L. — (Maximus?), centurio VIII. legionis, primus muros Gergoviae ascendit, G. VII, 47, 7, interfectus de muro praecipitatur, 50, 3.

(c.) α.) Q. — (Q. Aemiliani f. Q. n.) Maximus (Allobrogicus), consul cum L. Opimio a. U. c. DCXXXIII., ad confluentem Isarae et Rhodani Arvernos et Rutenos superat, G. I, 45, 2.

(d.) β.) — — (Q. f. Q. n.) Maximus (Sanga), Q. Fabii Maximi Allobrogici nepos, legatus Caesaris, cum Q. Pedio a Caesare in Hispania exercitui praefectus, H. 2, 2, ad Mundam oppugnandam relictus, 41, 1(, eo oppido potitus Ursaonem proficiscitur, ib. 2. 3). [Eodem anno consul moritur.]

(e.) Fabius Paelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis centurio P. Attium Varum persecutus paene interficit, C. II, 35, 1, deinde ipse interficitur, ib. 2. 5.

factiones Gallorum, G. I, 31, 3—11. VI, 12.

fagus non est in Britannia, G. V, 12, 5.
falcatae quadrigae Pharnacis, Al. 75, 2.
falces Gallorum, G. VII, 22, 2.
Fanum (Fortunae, τὸ ἱερὸν τῆς Τύχης), oppidum Umbriae, nunc Fano, a Caesare occupatur, C. I, 11, 4.
Faustus, v. Cornelius (m.) β.)
M. Favonius, Pompeianus, a Q. Caecilio Metello Pio Scipione cum VIII cohortibus ad Aliacmonem fl. praesidio impedimentis relictus et castellum ibi munire iussus, C. III, 36, 3, Scipionem auxilio contra Domitium Calvinum advocat, ib. 6, et celeri eius adventu servatur, ib. 7. 8; Scipionem ad Dyrrhachium castigat, quod A. Clodium cum mandatis Caesaris primo ad colloquium admiserit, 57, 5.
ferrariae Biturigum magnae, G. VII, 22, 2.
fidicula sidus, Fr. p. 131. v. 6. et 7. ab extr. 132, 6. 8.
Flaccus v. Munatius (a.), Valerius (c.)
(α.) C. Flavius Astensis, eques Romanus, equo ad Caesarem transfugit, H. 26, 2.
(b.) (L.) —, praetor designatus a. U. c. DCLXXXXV., de quo Caesar ad Q. Ciceronem scripsit, Fr. p. 144. v. 3. (4.)
C. Flegīnas Placentinus, eques Romanus in Caesaris exercitu, ad Dyrrhachium interficitur, C. III, 71, 1.
A. Fonteius, tribunus militum seditiosus malusque civis, a Caesare ab exercitu removetur, Afr. 54, 4.
Frentāni, ea gens Samnii, quae spectat ad septentriones. Caesar Corfinio per eorum fines in Apuliam iter facit, C. I, 23, 5.
fretum a.) Siculum, unde naves Domitianas exspectare longum videtur Caesari, C. I, 29, 2. II, 3, 1. (add. Siciliae) III, 101, 1. v. Sicilia, Sulpicius (a.), Vibo. b.) Gaditanum, Al. 57, 1.
(a.) Q. Fufius (Q. f. C. n.) Calēnus, legatus Caesaris, a Caesare Uxellodunum profecturo in castris cum legionibus relinquitur, G. VIII, 39, 4; legiones eius ex Hispania reducit, C. I, 87, 4; altero belli anno legiones equitatumque Brundisi relictum transportare iussus, III, 8, 2, ubi naves solvit, litteris de periculo imminente a Caesare acceptis, 14, 1, I nave amissa redit, ib. 2; cum M. Antonio legiones feliciter traicit, 26, 1; a Caesare in Achaiam mittitur, 56, 2, qua ut prohibeatur, Rutilius Lupus Isthmum praemunire instituit, ib. 3; F. III oppida Boeotiae in deditionem accipit, alia expugnat, reliqua Caesari conciliare studet, ib. 4; huic post pugnam Pharsalicam I legionem tradit Aegyptum ducendam, 106, 1; Vatinius ab eo per litteras petit, ut sibi classem Brundisium mittat, Al. 44, 2.
(b.) C. — Cita, eques Romanus, Cenabi a Carnutibus interficitur, G. VII, 3, 1.
Q. Fulginius, primi hastati centurio legionis XIIII. in Cae-

saris exercitu, ad Ilerdam interficitur, C. I, 46, 4.
Fulvius Postŭmus ad Dyrrhachium Marcellino quaestori adiutor a Caesare summittitur, C. III, 62, 4.
C. Fundanius, eques Romanus, ex castris Cn. Pompei filii ad Caesarem confugit, H. 11, 3.
funera Gallorum, G. VI, 19, 4. H. 31, 9.
(C.) Furnius, Caesarianus, a. U. c. DCCIII. tribunus plebis, Ciceronis amicus, Fr. p. 141. v. 7. ab extr. 142, 4.

G.

Gabăli, gens Galliae Celticae Cebenua monte a Provincia divisa, Arvernorum clientes. Ab eis Lucterius Cadurcus obsides accipit, G. VII, 7, 2; Vercingetorix eos in Helvios mittit, 64, 6. 75, 2.
A. Gabinius, consul cum L. Calpurnio Pisone a. U. c. DCLXXXXVI., G. I, 6, 4, quos milites Pompeianos praesidii causa apud regem Ptolemaeum Auleten reliquerat, eos Cn. Pompeius filius ex Aegypto patri suo adducit, C. III, 4. 4. 103, 5. Al. 3, 2; Pompeio interfecto a Caesare in Illyricum mittitur, 42, 4; ibi hiberno tempore magnis difficultatibus coactus bellum gerit, 43, 1(, a barbaris premitur, Salonas se recipit ibique moritur, ib. 2. 3). — Inde subst.
Gabiniāni. Ex eis Pompeius filius D Gallos Germanosque patri adducit, C. III, 4, 4. — Idem adi.
—ni milites, pars copiarum Achillae, ib. 110, 2.
Gādes, ium, oppidum Baeticae situm in insula proxime continentem. Eo M. Varro pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis confert et C. Gallonium praesidii causa cum VI cohortibus mittit, C. II, 18, 2, ipse eo contendit cum II legionibus, ib. 6. 20, 1; Gallonius inde expellitur, ib. 2. 3; Caesar Corduba eo profectus rescindit acta Varronis, 21, 3; Didius ibi classi Caesaris praeest, H. 37, 2, Caesar ibi versatur, 39, 3, inde se Hispalim recipit, 40, 7. 42, 1. — Eius incolae
Gaditāni Varronis iussu naves longas X faciunt, C. II, 18, 1. 21, 4; Caesar eis gratias agit, quod conatus adversariorum infregerint, ib. 1. — Idem adi.
—ni principes Caesari urbem insulamque servare constituunt, ib. 20, 2.
gaesum iaculum Gallorum, G. III, 4, 1.
Gaetūli, gens Libyae, quorum II oppida P. Sittius capit, Afr. 25, 3; cum Numidis ex castris Scipionis diffugiunt, 32, 3; duos ex eis Scipio speculandi gratia in castra Caesaris mittit, 35, 2; complures G., clientes C. Mari et prope

omnes cives Romani, transfugere ad Caesarem parant, ib. 4. 6; a rege Iuba ad Caesarem desciscunt, 55, 1, contra eos Iuba VI cohortes mittit, ib. 2; etiam ex equitatu eius G. nobiliores in castra Caesaris perfugiunt, 56, 3; universus equitatus eorum propius Caesaris castra se movet, 61, 2, Caesaris equites progressi eos superant, ib. 3. 5; Varus eis remigibus epibatisque utitur, 62, 1; oppidum Aggar ab eis saepe antea frustra oppugnatum, 67, 1; cum C. Considio sunt in praesidio Thisdrae, 93, 1, eumque fugientem praedae cupidi in itinere concidunt, ib. 2. — Idem adi.

—lae, cohortes stipendiariae VIII, quibus Considius Acillam obsidet, ib. 43, 1.

Galba, a.) rex Suessionum, cuius filios duos Caesar obsides accipit, G. II, 4, 7. 13, 1; b.) v. Sulpicius (a.)

Galli, a.) ab Aquitanis Garumna fl., a Belgis Matrona et Sequana divisi, Romanorum lingua Galli, ipsorum Celtae appellantur, G. I, 1, 1. 2. 5; inter eos (Belgae et) Helvetii virtute praestant, ib. (3.) 4; in concilio eorum Caesar de Dumnorigis proditione cognoscit, 17, 3. 19, 4; pugnantes cum Caesaris copiis scutis impediuntur, 25, 3; eorum agros fertiles Germani adamaverant, 31, 5; G. ab Arioviste victi crudeli dominatione vexantur, ib. 12. 14. 40, 8; Caesar eis contra Ariovistum, quem accersiverant, 44, 2. 3, auxilium promittit, 33, 1. 39, 1, eorum equitatui salutem suam committere non audet, 42, 5; G. sollicitant Belgas, II, 1, 3. 2, 3, qui eos ex eis, quae incoluerant, locis expulerant, 4, 2; eorum oppugnatio, 6, 2; G. ad Caesarem legatos de deditione mittunt, 12, 5. 17, 2; Treverorum inter eos virtutis opinio singularis, 24, 4; G. sunt ingenti magnitudine corporum, 30, 4; altera pars Octoduri ad hiemandum eis a Servio Galba conceditur, III, 1, 5, ad quem opprimendum montes occupant, 2, 1. 2; subita eorum et repentina sunt consilia, 8, 3; omnes fere novis rebus student et ad bellum mobiliter celeriterque excitantur, 10, 3. 14, 4; impetum in castra Sabini facere constituunt, 18, 6; ad bella suscipienda alacres et prompti sunt, eidem molles ac minime resistentes ad calamitates perferendas, 19, 6. 28, 1, iumentis maxime delectantur, IIII, 2, 2; in consiliis capiendis mobiles sunt, 5, 1, et infirmi, 13, 3; Usipetes et Tencteri eorum supplicia cruciatusque verentur, 15, 5; Britannia eis incognita, 20, 2; Dumnorix magnae inter eos auctoritatis, V, 6, 1; Caesar concilium eorum Samarobrivae habet, 24, 1. 27, 4. 6. 45, 4; G. obsidione castrorum Ciceronis relicta ad Caesarem omnibus copiis contendunt, 49, 1, ampliores copias exspectant, 50, 2; de consiliis ac motu eorum hieme Caesar audit, 53, 5; magnae eorum copiae L.

Roscii oppugnandi causa convenerant, ib. 6; Senones civitas magnae inter eos auctoritatis, 54, 2; more eorum armatum concilium initium est belli, 56, 2; copias Labieni iniquo loco aggrediuntur, VI, 8, 1; (de moribus institutisque eorum c. 13—20;) sunt admodum dediti religionibus, 16, 1; (pro vita hominis reddendam hominis vitam arbitrantur, ib. 3;) se omnes ab Dite patre prognatos praedicant, 18, 1; (virorum et uxorum apud eos condicio,) funera magnifica et sumptuosa, 19, (1—3.) 4; postquam Germanos virtute superaverunt et trans Rhenum colonias miserunt, 24, 1, a Germanis multis proeliis vincuntur, ib. 5; domicilia eorum silva circumdata, 30, 3; Caesar eos ad Eburones diripiendos evocat, 34, 8; rumoribus ex Italia in Galliam perlatis adfingunt, Caesarem urbano motu retineri, VII, 1, 2. 12, 6; ab equitibus Germanis in fugam coniciuntur, 13, 2; Bituriges legatos eorum rogant supplices, ne Avaricum suis manibus succendere cogantur, 15, 4; Cenabi cives Romani perfide ab eis necantur, 17, 7. 19, 2; Vercingetorix eos omnes exploratam habere victoriam dicit, 20, 7; consilia eorum occurrunt virtuti singulari Romanorum, 22, 1; G. omnia experti ex oppido Avarico profugere constituunt, 26, 1, sed consilio desistere coguntur, ib. 5. 29, 6; Vercingetorigis consolantis et cohortantis oratio eis non ingrata est, 30, 1; G. primum castra munire instituunt, 30, 4; more eorum clientibus nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, 40, 7. 45, 6. 46, 3. 51, 1; G. Caesarem inopia frumenti coactum in provinciam contendisse confirmant, 59, 1; collem sub muro Alesiae situm complent, 69, 5, perturbantur, 70, 6, nonnumquam ex oppido Alesia eruptionem facere conantur, 73, 1; G. principes in concilio certum numerum armatorum cuique ex civitate imperandum censent, 75, 1. 80, 3; G. clamore et ululatu suorum animos in proeliis confirmant, 80, 4. 81, 1. 4; Alesiam multis vulneribus acceptis se recipiunt 82, 1 (—4), bis magno cum detrimento repelluntur 83, 1. 85, 3. 6; ex oppido Alesia caedem et fugam suorum conspicati ex castris fugiunt, 88, 5; G. belli consilia renovare nuntiantur, VIII, 1, 2. 2, 1; Caesar Cenabi milites in tecta eorum compingit, 5, 2; Bellovaci belli gloria omnes G—os Belgasque praestant, 6, 2. 9, 1; G. Germanique auxilia in Caesaris exercitu, 10, 2; aetatis excusatione non utuntur, 12, 5; magnam multitudinem carrorum etiam expediti apud eos habere solent, 14, 2[. 15, 5]; insidiis Labieni cognitis fugiunt, 23, 6, a. U. c. DCCIII. reliquam esse unam aestatem Caesaris provinciae sciunt, 39, 3; G. ex classe Caesaris armantur et in castra evocantur ad Ruspinam, Afr. 20, 1; fortes neque, ut Afri, insidiosi sunt,

73, 2; [auxilia in Caesaris exercitu] Mundam oppugnant, H. 32, 3; essedis solent pugnare, Fr. p. 140. v. 23.
b.) = Galătae, Gallograeci, equites in Pompei exercitu, C. III, 4, 3.
(c.) — equites in exercitu Caesaris, G. I, (15, 1.) 23, 2. 42, 5; (Treveri) auxilii causa ab civitate ad Caesarem missi, II, 24, 5. V, 48, 3; ex parte rebus Gallicis favent, VI, 7, 7; = auxilia Gallorum, VIII, 10, 2; ab Afranio lacessiti proelium committunt, C. I, 51, (1) 4 (—6); Iubae custodes corporis, v. Hispani, II, 40, 1; a Gabinio praesidii causa apud regem Ptolemaeum relicti partim Pompei exercitui adiunguntur, v. Germani, III, 4, 4; Coelius ab eis interficitur, 22, 3; Caesar quosdam in navigia imponit, ut Pharum insulam capiat, Al. 17, 3; Mauros in oppidum Adrumetum fugant, Afr. 6, 3; Labienus ex proelio Pharsalico multos in exercitu suo Africano habet, 19, 3. 4. 29, 1; DCCC ab Alieno proconsule Lilybaeo in Africam mittuntur ad Caesarem, 34, 4; circumventi fortiterque resistentes conciduntur universi, 40, 3; mirifica eorum corpora Caesar animadvertit, ib. 5. (6).
Gallus sing. num. G. III, 18, 1. V, 45, 4. 48, 7. 49, 2. 51, 3. VII, 25, 2. — Inde adi.
Gallĭcus, (arma atque insignia) G. I, 22, 2; (ager) 31, 11; (lingua) 47, 4; (naves) III, 11, 5. 14, 7. C. III, 29, 3; (mores, mos) G. IIII, 3, 3. V. 43, 1. VII, 48, 3; (consuetudo) IIII, 5, 2. V, 14, 1. C. I, 51, 1; (bellum, bella) G. IIII, 20, 1. V, 54, 4. C. III, 2, 3. 59, 1; (aedificia) G. V, 12, 3; (res, plur. num.) VI, 7, 7; (muri) VII, 23, 1 (—5); (ostentatio) 53, 3. — Eorum terra
Gallia (omnis, tota, universa) divisa in partes tres, G. I, 1, 1; ab extremis eius finibus Belgae oriuntur, ib. 6; Orgetorix imperio eius potiri studet, 2, 2. 3, 7; Helvetii in ea plurimum possunt, ib. 6; sub septentrionibus sita est, 16, 2. IIII, 20, 1; Aedui eius principatum obtinere non possunt, I, 17, 3. 4; Divitiacus se in ea plurimum potuisse dicit, 20, 2; legati eius fere totius ad Caesarem conveniunt gratulatum, 30, 1, eius concilium ut indicere sibi liceat, petunt, ib. 2. 3. 4; factiones ibi sunt duae, 31, 3; ad CXX milia ibi sunt Germanorum, ib. 5; Aedui ibi plurimum ante potuerunt, ib. 7; ager Sequanus optimus totius terrae, ib. 10. 11. 16. 33, 3. 4. 34, 3. 4. 35, 3. 43, 7; Ariovistus ibi sedes habet ab ipsis Gallis concessas, 44, 2. 3. 6 — 8. 10. 13. 45, 1. 3; idem omni G. Romanis interdicit, 46, 4. 53, 4; Belgae tertiam partem eius obtinent, II, 1, 1; omnis G. pacata, ib. 2. 35, 1. III, 28, 1; Galli Germanos diutius in ea versari nolunt II, 1, 3. 4; Caesar legiones in interiorem G—am mittit, 2, 1; Remi ei proximi, 3, 1. 4, 2; Caesar eam quamquam pacatam existimat, subitum tamen ibi bellum exoritur, III, 7, 1. 11, 3. 17, 4;

Aquitania tertia pars eius, 20, 1; principes eius evocantur, IIII, 6, 5. 8, 1. 2. 16, 1. 3. 4; Caesar ex Germania in eam se recipit, 19, 4; maturae ibi sunt hiemes, 20, 1; mercatoribus Gallis ora tantum maritima Britanniae nota est, 20, 3. (pl. num.) 29, 4. V, 3, 1. 5, 3. 4; Caesar motum eius veretur, ib. et 6, 3—8. 8, 1. 12, 5; loca in Britannia temperatiora quam in ea sunt, ib. 6; unum latus Britanniae est contra eam, 13, 1; ad Cantium fere omnes ex ea naves appelluntur, ib.; Mandubracius in eam venerat Caesaris fidem secutus, 20, 1. (add. continens) 22, 4; frumentum in ea propter siccitates angustius provenit, 24, 1. 8. 27, 5. 29, 4. 6; in armis est, 41, 2. 53, 3. 4; Caesar magnam eius partem in officio tenet, 54, 1. 2; Indutiomarus exsules damnatosque tota G. ad se allicit, 55, 3. 4. 56, 4; Caesar Treveris victis eam paulo quietiorem habet, 58, 7; maiorem eius motum exspectans delectum habere instituit, VI, 1, 1. 3; primo vere concilium eius indicit, 3, 4. 5, 1. 4; eius Germaniaeque mores (de quibus agitur c. 11—19.), 11, 1; in omnibus eius civitatibus atque pagis partibusque factiones sunt, ib. 2. 5; cum Caesar in eam venit, alterius eius factionis principes sunt Aedui, alterius Sequani, 12, 1; hi antea principatum obtinuerant, ib. 4; hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, in ea genera sunt II, druidum et equitum, 13, 1; Carnutum fines regio eius media habetur, ib. 10; disciplina druidum ex Britannia putatur eo translata, ib. 12; (equites, c. 15;) maxima eius silva Arduenna est, 29, 4. 31, 5; Caesar eius concilium indicit, 44, 1; quieta G. Caesar in Italiam proficiscitur VII, 1, 1. 4. 5. 3, 2; Vercingetorigis pater principatum eius obtinuerat, 4, 1. 10, 1; Avaricum pulcerrima prope eius urbs est, 15, 4. 20, 2. 25, 1; Vercingetorix unum eius consilium se effecturum dicit, 29, 6; sagittariorum numerus permagnus in ea est, 31, 4. 34, 1. 37, 3; post Aeduorum defectionem Caesar maiorem eius motum exspectat, 43, 5; omnes obsides eius Noviodunum confert, 55, 1. 59, 1; Bellovacorum civitas in ea maximam habet opinionem virtutis, ib. 5; principes eius concilium Bibracte indicunt, 63, 5; equites, qui ei toti erant imperati, conveniunt, 66, 1; Vercingetorix Romanos ea excedere dicit, ib. 4; auxilia eius exspectat, 71, 9; summa est eius consensio libertatis vindicandae et pristinae belli laudis recuperandae, 76, 2. 77, 7. 9; depopulata G. Cimbri alias terras petierant, ib. 14. 16; Caesaris commentarii rerum gestarum eius ab Hirtio contexuntur, VIII. praef. 2; omnis G. devicta, VIII, 1, 1. 22, 1; Caesar Fabium legatum in diversissimam eius partem mittit, 24, 2; prima defectione eius Drappes et Lucterius in provinciam impetum facere vo-

lunt, 30, 1; Carnutes ceteraeque civitates positae in ultimis eius finibus imperata faciunt, 31, 4; Dumnacus extremas eius regiones petere cogitur, ib. 5. 39, 2; Caesar in omnibus eius partibus bene res geri videt et superioribus aestivis devictam subactamque esse iudicat, 46, 1; Aeduorum in ea summa est auctoritas, ib. 4; Caesar II legiones in Lemovicum finibus ponit, ne qua pars eius vacua ab exercitu sit, ib. et 6; annus U. c. DCCIIII. nullas habet magnopere eius res gestas, 48, 10; omnis G. libenter sine praesenti periculo bellum suscipit, 49, 2; Caesar defessam tot adversis proeliis facile in pace continet, ib. 3; ab universae eius bello in Italiam revertitur, 51, 2. 54, 5; L. Domitio provincia obvenit, C. I, 6, 5; Caesar legiones suas suo ductu eam omnem pacasse dicit, 7, 6. III, 87, 1; consules et Pompeius petunt, ut Caesar in eam revertatur, I, 10, 3; ex novis eius delectibus XXII cohortes ad Caesarem veniunt, 18, 5; ex longinquioribus eius regionibus Caesari naves erant exspectandae, 29, 2; Caesar se absente eam temptari non vult, ib. 3; auxilia ex ea habet coacta, 39, 2; commeatus maximi ex ea in castra eius ad Ilerdam pervenire non possunt, 48, 4; ad eum equites ex ea venerant, 51, 1. II, 1, 2; regiones eius et Hispaniae saluberrimae sunt, III, 2, 3; Caesar hieme in ea classes fecerat, 42, 3; Raucillo et Ego agros in ea ex hostibus captos tribuerat, 59, 2. 79, 6; Galli Germanique Labieni auctoritatem ex ea secuti erant, Al. 40, 5; Caesar in ea copias habet bellare consuetas locis campestribus, Afr. 73, 2. Fr. p. 138. v. 17; M. Antonius venit ex ea ad quaesturam petendam, ib. 140. v. 8. ab extr.; Caesar ad Licinium Crassum ex ea litteras mittit, quibus eum ad bellum Parthicum incitet, ib. 146. extr. — Eius maxima pars

1.) Gallia ulterior = Transalpina, quae praecipue vocatur Gallia, dividitur et ipsa in tres partes, quas incolunt Aquitani, Celtae s. Galli, Belgae. In eam Caesar contendit, G. I, 7, 1; ibi I omnino legio est, ib. 2; proximo itinere per Alpes Caesar eo cum V legionibus ire contendit, 10, 3; res in Italia gestae celeriter eo perferuntur, VII, 1, 2; eo Caesar ex Italia proficiscitur, 6, 1; ab urbe profectus eo pervenit, C. I, 33, 4

2.) Gallia provincia = provincia = provincia nostra. Rhodanus eam ab Helvetiis dividit, G. I, 2, 3; per eam Helvetii cum domo exire possint, 6, 2, id sine ullo maleficio facere volunt, 7, 1. 3; milites ad Caesarem ex ea convenerant, 8, 1; Helvetiis Caesar iter per eam non dat, ib. 3; Tolosatium civitas in ea est, 10, 1. 2. 14, 3; Caesar equitatum ex omni pr. et Aeduis coactum habet, 15, 1; Valerius Procillus princeps eius, 19, 4. 53, 6; Caesar impe-

dire vult, ne Germani finitimi ei Allobrogibusque sint, 28, 4; Sequanos ab ea Rhodanus dividit, 33, 4; ex senatus consulto, quicumque eam obtinet, Aeduos defendere debet, 35, 4. 44, 7. 8; Cimbri Teutonique iter in eam atque Italiam fecerant, II, 29, 4. III, 2, 5; Galba eo reverti contendit, 6, 5; Caesar remiges ex ea institui iubet, 9, 1; Tolosa et Narbo civitates eius sunt finitimae Aquitaniae, 20, 2; Caesar delectum tota pr. habere instituit, VII, 1, 1. 6, 3; Lucterius in eam Narbonem versus eruptionem facere contendit, 7, 2. 5. 55, 9. 56, 2; Galli Caesarem in eam contendisse confirmant, 59, 1; Segusiavi finitimi ei sunt, 64, 4. 8. 65, 1; Caesar nulla re ex ea atque Italia sublevari potest, ib. 4. 66, 2; Vercingetorix Romanos in eam fugere dicit, ib. 4; Drappes cum Lucterio eam petit, VIII, 30, 1; se non sine certa pernicie eius fines intrare posse putant, 32, 1; Caesar paucos dies in ea moratur, 46, 5. 6. 54, 2; dicit, se non maleficii causa ex ea egressum, C. I, 22, 5; ex montanis, qui eam attingunt, Aquitanis et Hispanis equites Caesar secum habet, 39, 2.

3.) Gallia citerior = Cisalpīna, G. VI, 1, 2, = togata, VIII, 24, 3. 52, 1. 2, = citerior provincia, cuius Ocelum oppidum est extremum, G. I, 10, 5; II legiones ibi conscriptae, 24, 2; Caesar eo ad conventus agendos proficiscitur, 54, 3; ibi in hibernis est, II, 1, 1, et II legiones novas conscribit, 2, 1; conventus ibi peragit, V, 1, 5, ex Illyrico eo revertitur, 2, 1; ab Cn. Pompeio proconsule petit, ut milites ex ea ad se proficisci iubeat, VI, 1, 2; ibi ius dicit, 23, 3; legionem XV. eo mittit, 24, 3; omnes regiones eius percurrit, 52, 1; Labienum ei praeficit, ib. 2. 54, 3; is ad Pharsalum dicit, copias Caesaris delectibus superiorum annorum ibi refectas esse, C. III, 87, 4; conventibus ibi peractis ad exercitum rediens Caesar in transitu Alpium II de Analogia libros scribit, Fr. p. 125. v. 7.

Gallograeci, quorum tetrarchian iure gentis et agnationis Caesar Mithridati Pergameno adiudicat, Al. 78, 3. — Eorum regio

Gallograecia = Galatia, regio Asiae Minoris, quae inde a saec. a. Ch. n. III. a gentibus Gallicis incolitur. Inde Castor et Donnilaus CCC equites Pompeio adducunt, C. III, 4, 5; Caesar propius eius fines accedit, Al. 67, 1; Deiotarus tetrarches eius paene totius est, ib.; per eam Bithyniamque Caesar in Asiam iter facit, 78, 1.

C. Gallonius, eques Romanus, familiaris L. Domiti Ahenobarbi, ab hoc procurandae hereditatis causa Gades mittitur eisque a Varrone praeficitur, C. II, 18, 2, Gaditani vero inde eum expellere constituunt, 20, 2. 3.

Gallus, v. Trebius, Tuticanus.

Ganymēdes eunuchus, nutricius Arsinoës, Ptolemaei Auletae filiae, quae per eum Achillam interficit, Al. 4, 1; postea exercitus ei traditur, ib. 2. 5, 3; Alexandrinos proelio navali victos cohortatur, ut naves reficiant, 12, 2; dominatio eius crudelissima, 23, 2. 33, 2.

Garumna flumen, nunc la Garonne, Gallos ab Aquitanis dividit, G. I, 1, 2. 5; ab eo ad Pyrenaeos montes Aquitania pertinet, ib. 7. — Inde.

Garumni, gens Aquitaniae, cuius in finibus Garumna oritur, Crasso praefecto se dedunt, G. III, 27, 1.

Gates (al. Garītes), gens Aquitaniae orientem versus sita, Crasso se dedunt, ib.

Geidumni, gens Galliae Belgicae, clientes Nerviorum, G. V, 39, 1.

gemella, (legio) veterana Pompei, effecta ex II, quas Cicero proconsul Ciliciae habuerat, C. III, 4, 1.

Genāva (falso Genevā, Genua), nunc Genève, extremum oppidum Allobrogum, ubi Caesar Helvetios transire per Provinciam conantes repellit, G. I, 6, 3. 7, 1. 2.

Genūsus flumen Illyrici, quod oritur ex Candaviis montibus. Pompeianis in dextra eius ripa victis Caesar exercitum traducit Asparagium versus, C. III, 75, 4. 76, 1.

Gergovia, oppidum Arvernorum prope fl. Elaver in altissimo monte situm, omnes aditus difficiles habet. Vercingetorix inde expellitur, G. VII, 4, 2; Caesar eo VI legiones ducit, 34, 2. 36, 1. 37, 1. 38, 1. 7; Litaviccus desertus a suis eo profugit, 40, 7; Caesar eo castra movet, 41, 1. 42, 1; eius obsidionem (c. 34—53.) solvere parat, 43, 5; despectus est ab ea in castra Caesaris, 45, 4; hic clade ad Dyrrhachium accepta milites cohortatur, ut incommodum, sicut illic, virtute sarciant, C. III, 73, 6.

Germāni. Belgae eis proximi, G. I, 1, 3; Helvetii fere cotidianis proeliis cum eis contendunt, ib. 4; Rhenus agrum Helvetium ab eis dividit, 2, 3; trans Rhenum incolunt, 28, 4; ab Arvernis Sequanisque mercede accersuntur, 31, 4; Ariovistus eorum rex, ib. 10. 11; Gallicus cum eorum agro non conferendus, ib.; Galli ab eis repelluntur, ib. 14. 16; Aedui in dicione eorum tenentur, 32, 2. 3; G. cum Arioviste Rhenum transgressi, invicti et exercitatissimi in armis, inter annos XIIII tectum non subierant, 36, 7; Caesaris exercitum maximus timor eorum occupat, quod ingenti magnitudine corporum, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse dicuntur, 38, 1. 43, 9. 44, 6. 47, 2. 4; eorum pugnandi ratio, 48, 4 (—7). 49, 1; matresfamiliae eorum sortibus et vaticinationibus declarant, utrum proelium committi ex usu sit necne, 50, 4. 5; G. in pugna cum Caesare commissa copias suas generatim constituunt, 51, 2, et ex consuetudine sua celeriter phalangem faciunt, 52, 4; (victi a Caesare ad Rhe-

num fuga contendunt, 53, 1;) Belgae eos diutius in Gallia versari nolunt, II, 1, 3; ei G., qui cis Rhenum incolunt, cum Belgis se coniungunt, 3, 4; plerique Belgae ab eis orti, 4, 1. 10; Caesar Labieno mandat, ut eos, si per vim Rhenum transire conentur, prohibeat, III, 11, 2; Usipetes et Tencteri G. fl. Rhenum transeunt, IIII, 1, 1; Sueborum gens longe maxima et bellicosissima eorum, ib. 3; Menapii eos [Us. et Tenct.] Rhenum transire prohibent, 4, 3; de eorum discessu certiores facti in suos vicos remigrant, ib. 6; illi Rhenum transgressi in fines Eburonum et Condrusorum perveniunt, 6, 3. 4; Caesar cum eis bellum gerere constituit, ib. 5. 7, 1; legati eorum dicunt, eos consuetudine a maioribus tradita, si lacessantur, non recusare, quin armis contendant, ib. 3; Caesar eos in castra venientes retineri iubet, 13, 4 (6); G. perterriti celeritate adventus Romanorum 14, 2, armis abiectis se ex castris eiciunt et multi in fuga interficiuntur, multi in fl. Rheno pereunt, 15, 1. 16, 1. 4; ad ultimas eorum nationes nomen et opinio exercitus Romani perfertur, ib. 7. 19, 4; Treveri eos (Transrhenanos) sollicitare dicuntur, V, 2, 4; magnus numerus eorum Rhenum transgressus erat, 27, 8. 28, 4. 29, 1; magno eis dolori est mors Ariovisti et superiores Romanorum victoriae, ib. 3. 6. 41, 3; Treveri legatos trans Rhenum mittunt neque tamen ulli civitati eorum persuadent, ut Rhenum transeat, 55, 2; proximos G—os sollicitant, VI, 2, 1; Galli adiunctis Cisrhenanis omnibus G—is in armis sunt, ib. 3; Menapii in amicitia eorum sunt, 5, 4; auxilia eorum Treveri exspectant, 7, 3. 6. 8, 1; percepta Treverorum fuga G. domum se recipiunt, ib. 7. 9, 7; Sequani eorum et Ariovisti auxilio contra Aeduos usi erant, 12, 2; (mores eorum, c. 21—28;) G. multum a Gallorum consuetudine differunt, 21, 1; (eorum dei, ib. 2;) agriculturae non student, (22, 1.) 29, 1; (civitatibus maxima laus est, quam latissime circum se solitudines habere, 23, 1, cf. IIII, 3, 1;) a Gallis virtute superantur, 24, 1; eorum victus et cultus corporis, ib. 4; (epulae, 28, 6;) Segni Condrusique ex gente et numero eorum sunt, 32, 1; cum fama ad eos pervenisset, diripi Eburones, 35, 4, Rhenum transgressi magnam praedam nanciscuntur, ib. 10. 37, 1; trans Rhenum se recipiunt, 41, 1. 3. 42, 3; Caesar ex eis equites ad CCCC secum habet, VII, 13, 1; G. Treveros premunt, 63, 7; Caesar eis equos ab equitibus Romanis sumptos distribuit, 65, 5; G. in Caesaris exercitu Gallos loco depellunt, 67, 5; Romanis laborantibus submittuntur, 70, 2; hostes pulsos sequuntur, ib. 4; multis interfectis se recipiunt, ib. 7; Gallos ex oppido Alesia egressos propellunt, 80, 6; Commius Atrebas ad auxilia eorum adducenda discedit

VIII, 7, 5. 10, 2. 4; eorum adventu barbari nituntur, ib.; G. interpositi equitibus proeliantur, 13, 2; Commius ad eos confugit, 21, 1; Treverorum civitas propter Germaniae vicinitatem cotidianis exercitata bellis cultu et feritate non multum ab eis differt, 25, 2; G. pedites summae velocitatis, 36, 2, Drappetis copias adorti vehementissime proeliantur, ib. 3. 4; nulli adversus Romanos auxilia denegant; a Labieno equestri proelio vincuntur, 45, 1; G. levis armaturae a Caesare fl. Sicorim traiciuntur, qui Afranii agmen morentur, C. I, 83, 5; G. cum Gallis a Gabinio apud Ptolemaeum regem relicti, equites Pompei, III, 4, 4, ad Dyrrhachium complures Caesarianos interficiunt, 52, 2; G. equites flumen, quod in Nilum influit, tranant, Al. 29, 4; Labienus ex fuga proelioque Pompeiano equites G—os habet, Afr. 19, 3. 4. 29, 1; circumventi a militibus Caesaris conciduntur universi, 40, 3; eorum corpora magnifica, ib. 5, v. Galli. — Eorum II partes 1.) Cisrhenāni Germani, eae gentes Germanae, quae Rhenum transgressae in Gallia Belgica consederunt, Condrusi, Eburones, Caeroesi, Paemani, G. VI, 2, 3. (8, 7.), = qui cis Rhenum incolunt, sunt citra Rh., II, 3, 4. VI, 32, 1. (Germani II, 4, 10. III, 11, 2. V, 27, 8.);
2.) Transrhenāni Germani, G. V, 2, 4, = Transrhēnani, IIII, 16, 5. VI, 5, 5; eae nationes, quae trans Rhenum incolunt, II, 35, 1. — Deinde
(3.) Germani equites (et levis armaturae milites) auxilia Caesaris, G. VII, 13, 1. (65, 4. 5. VIII, 13, 2, = auxilia Germanorum, 10, 2.) C. I, 83, 5. (III, 52, 2); in Pompei exercitu, III, 4, 4. Afr. 19, 3. 4. (29, 1. 40, 3. 5.) — Eorum patria Germania sita inter Rhenum, Danuvium, Vistulam, Oceanum. Usipetes et Tencteri multis locis eius vagati ad Rhenum veniunt, G. IIII, 4, 1; angulus tertii lateris Britanniae maxime ad eam spectat, V, 13, 6; eius mores, v. s., VI, 11, 1; fertilissima eius loca Volcae Tectosages incolunt, 24, 2; silva Hercynia ignota est eis, qui occasum versus in ea habitant, 25, 4; magna ibi est taxi copia, v. Gallia, 31, 5; Caesar inde equites et milites levis armaturae accersit, VII, 65, 4; Treveri ei vicini sunt, VIII, 25, 2; Caesare imperatore devicta est, v. Gallia, C. I, 7, 6. III, 87, 1. — A gentis nomine adi. Germanĭcus;
— cum bellum, quo confecto Caesar Rhenum sibi transeundum statuit, G. IIII, 16, 1.
Germinii, gens eam partem orae Epiri incolens, ubi sunt montes Ceraunii. Eorum terram Caesar cum VII legionibus attingit, C. III, 6, 3.
Gobannitio Arvernus, patruus Vercingetorigis, hunc prohibet, ne contra Romanos arma capiat, et ex oppido Gergovia expellit, G. VII, 4, 2.

Gomphi, primum Thessaliae oppidum venientibus ab Epiro, C. III, 80, 1, (a Caesare expugnatur, ib. 3—7,) = Gomphensis, civitas, III, 81, 1. — Eius incolae
Gomphenses, v. s., ib. 2.
Gorgobĭna, urbs Boiorum, quam Vercingetorix oppugnat, G. VII, 9, 6(, sed Caesaris adventu cognito oppugnare desistit, 12, 1).
Gracchi, v. Sempronius (b.)
Graeci a.) quidam scriptores Hercyniam silvam fama sibi notam Orcyniam appellant, G. VI, 24, 2; recondita et occulta templi Gr. ἄδυτα appellant, C. III, 105, 5; Euphranor animi magnitudine ac virtute magis cum Romanis quam cum eis comparandus est, Al. 15, 1; Terentius poeta comica virtute non comparandus cum eis, Fr. p. 157. v. 5;
b.) = Parthini, Orici se contra imperium populi Romani pugnaturos esse negant, C. III, 11, 3. (4.) 30, 6;
c.) = Macedones, omnes iuniores iurandi causa convenire a Pompeio iubentur, ib. 102, 2. — Idem adi.
—cae litterae. In castris Helvetiorum tabulae eis confectae reperiuntur, G. I, 29, 1; Caesar ad Ciceronem epistolam eis conscriptam mittit, V, 48, 4; druides eis utuntur, VI, 14, 3. — Idem pro subst.
—ca (= —ci versus). Ne Gr. quidem meliora se legisse quam Ciceronis versus dicit Caesar, Fr. p. 139. v. 15. ab extr. — Inde adv.
Graece et L. Tarutius et Caesar dictator de astris scripserunt, Fr. p. 130. v. 8. ab extr. — Graecorum terra
Graecia. Dyrrhachio occupato Pompeius eam in potestate habere potuit, C. I, 25, 3; eo cum exercitus Caesaris transportaretur, multi veterani aegri erant Brundisii relicti, Al. 44, 4; Octavius cum paucis navigiis eam petit, 47, 4.
Graiocĕli, gens Galliae provinciae in Alpibus Graiis incolens, Caesaris exercitum itinere prohibere conantur (v. Ceutrones), G. I, 10, 4.
grando saxea, Afr. 47, 1. 6.
A. Granius Puteolanus, eques Romanus in Caesaris exercitu, ad Dyrrhachium interficitur, C. III, 71, 1.
Grudii, gens Galliae Belgicae, sub Nerviorum imperio sunt, G. V, 39, 1.
Gutruătus (al. falso Cotuatus) dux Carnutum in seditione contra Romanos facta, G. VII, 3, 1, a Caesare ut concitator belli ad supplicium deposcitur, VIII, 38, 3(, et interficitur, —5).
gymnasia Alexandriae, Al. 13, 2.

H.

Hadriatĭcum mare (al. Adr.) = Hadria, M. Superum, quod Pompeius Brundisio et Dyrrhachio occupatis facil-

lime in potestate habere potuit, C. I, 25, 3.
haedi sidus, pars heniochi, Fr. p. 132. v. 13. ab extr.
Haedui, v. Aedui.
Harūdes, gens Germaniae, quorum milia XXIIII Rhenum transgressa ad Ariovistum venerant, G. I, 30, 10, fines Aeduorum populantur, 37, 2, adversus Caesarem pugnant, 51, 2.
Hegesarĕtos, Thessalus, Pompeianis rebus studet, C. III, 35, 2.
Helvetii, gens Galliae Celticae inter Rhenum fl. et montem Iuram et lacum Lemannum et Alpes Raeticas incolens, reliquos Gallos virtute praecedunt, G. I, 1, 4; eorum fines Rhenum attingunt, ib. 5; Orgetorigem hominem apud eos longe nobilissimum, 2, 1, in vincula coniciunt, 4, 1, ipsum sibi mortem conscivisse arbitrantur, ib. 4; inter eos et Sequanos mons Iura, 2, 3. 8, 1, inter eos et Provinciam Allobrogumque fines Rhodanus intercedit, 2, 3. 6, 2; totius Galliae plurimum possunt, 3, 6; e finibus suis exeunt, 5, 1. 6, 3, ad Caesarem legatos mittunt, 7, 3; L. Cassius ab eis occisus exercitusque eius pulsus erat, ib. 4; quominus Rhodanum transeant, a militibus Caesaris prohibentur, 8, 4; Dumnorige auctore impetrant, ut sibi per Sequanorum fines iter facere liceat, 9, 3. 4. 10, 1. 11, 1. 6; Ararim transeunt, 12, 1, sed quarta eorum pars nondum transgressa a Caesare vincitur, ib. 2 (3). 13, 1; legatos ad Caesarem mittunt, quorum princeps est Divico, ib. 2—4. 14, 1; cum Caesaris condiciones pacis non acciperent, Caesar eos persequitur, ib. 7 (—15, 1); proelio equestri secundo sublati novissimum agmen Romanorum proelio lacessunt, 15, 2. 3, ab Arare iter avertunt, 16, 3. 17, 4; Dumnorix, qui habet uxorem ex eis, 18, 7, ob eam rem eis favet et cupit, ib. 8. 9. 19, 1; Caesar ad eos contendit, (21, 3.) 22, 4, deinde ab eis iter avertit, 23, 1; postea H. Romanos insequuntur et lacessunt, ib. 3, omnibusque impedimentis in unum locum collatis et phalange facta adoriuntur, 24, 4; se recipiunt, proelium redintegrant, 25, (5) 6, sed (iterum se recipere coacti et impedimentis spoliati, 26, 1. 4), postquam in Lingonum fines pervenerunt, 26, 6, ad Caesarem de deditione legatos mittunt, 27, 1. 4; Caesar eos in fines suos reverti iubet, 28, 3. 4; in castris eorum tabulae litteris Graecis confectae reperiuntur, 29, 1; eorum, qui e finibus suis exierant, numerus reperitur milium CCLXIII, ib. 2; bello eorum, 40, 13, confecto legati Gallorum dicunt, Caesarem iniurias eorum ultum esse, 30, 1. 2, eosque florentissimis rebus domos suas reliquisse, ib. 3. 31, 14; H., Romanis non pares, Germanos saepe viceruntt, 40, 7; Rhenus per fines eorum fluit, IIII, 10, 3; ab eis silva Hercynia oritur, VI, 25, 2; Gallorum concilium eis VIII

milia militum imperat, VII, 75, 3. — Idem adi.
—tius ager Rheno a Germanis dividitur, G. I, 2, 3;
—tia civitas in IIII pagos dividitur, ib. 12, 4. 6. — A gentis nomine adi.
Helvetĭcus;
—cum proelium, v. s., ad Bibracte factum, quo Boii quoque a Caesar vincuntur, ib. VII, 9, 6.
Helvii, gens Galliae provinciae, contingunt fines Arvernorum, G. VII, 7, 5, a quibus monte Cebenna dividuntur, 8, 2; Caesar in eos proficiscitur, ib. 1; Vercingetorix Gabalos proximosque pagos Arvernorum in eos mittit, 64, 6; H. finitimos aggressi pelluntur et intra oppida ac muros compelluntur, 65, 2; eorum agros Caesar publice Massiliensibus concesserat, C. I, 35, 4.
heniŏchus, sidus, Fr. p. 132. v. 23.
Heraclīa (al. —ēa), oppidum Macedoniae, quo Cn. Domitius Calvinus post proelium Dyrrhachinum iter facit, C. III, 79, 3.
Hercŭles. Pecuniam atque ornamenta a M. Varrone ex eius fano prope Gades sito in oppidum collata, C. II, 18, 2, Caesar referri iubet, 21, 3; laudes eius Caesar scripsit, Fr. p. 136 v. 20.
Hercynia silva, quam Graeci Orcyniam appellant, a capitibus Danuvii fl. ad Daciae fines pertinet. Circum eam sunt fertilissima loca Germaniae, in quibus Volcae Tectosages consederunt, G. VI, 24, 2; eius latitudo est maxima, 25, 1. 2 (—5).
Herminius, mons Lusitaniae, nunc Serra Estrella, quo Medobregenses confugerant, a Q. Cassio Longino expugnatur, Al. 48, 2.
Hibernia, insula in Oceano sita occidentem versus a Britannia, nunc Ireland; dimidio minor quam Britannia, G. V, 13, 2.
Hibērus (al. Ib.) flumen Hispaniae citerioris, nunc Ebro. Eum Illurgavonenses attingunt, C. I, 60, 2; L. Afranius et M. Petreius navibus conquisitis adductisque Octogesam oppidum ad eum situm, 61, 5, et ponte in eo navibus iunctis effecto copias traducere conati, 62, 3. 63, 2. 65, 4. 68, 1. 3. 4, eo intercluduntur, 72, 5. 73, 1; Q. Cassius Longinus in eum noctis vitandae causa se confert, sed demersa nave perit, Al. 64, 3.
hiemes in Gallia maturae, G. IIII, 20, 1.
Hiempsal (II.), pater Iubae, rex Numidarum et Gaetulorum, Afr. 56, 3.
Hipparchus Bithynus, Nicaensis, clarissimus astronomus (et philosophus), qui saec. a. Chr. n. II. vixit Rhodi et Romae. Caesar cum eo consentit de astris et constellationibus, Fr. p. 130. v. 15. 21. 27.
Hippo regius oppidum Numidiae, quo Scipio Hispaniam petens defertur, Afr. 96, 1.
hippotoxŏtae, C. III, 4, 5. Afr. 19, 4.
Hirrus, v. Lucilius.
A. Hirtius, Caesarianus, qui

cum Caesare in Gallia fuit, consul cum C. Vibio Pansa a. U. c. DCCXI., eodem anno Antonium ad Mutinam vicit, in acie periit. Sine dubio libri VIII. (Caesaris) de bello Gallico commentariorum auctor est, quem librum rogatu C. Balbi scriptum esse apparet ex praef. l. VIII. in. Scripsit praeterea Anticatonem ad M. Tullium Ciceronem et Epistulas, cf. Fr. p. 159—162; epistula eius ad Ciceronem missa legitur p. 160; ipse commemoratur Fr. p. 159. v. 7. 11. 17. 20. 25. 160, 1. 3. 8. 13. extr. 161, 1. 3. 14. 18. 162, 14.

Hispălis oppidum Baeticae, nunc Sevilla. Ibi Varro naves longas faciendas curat, C. II, 18, 1; altera eius legio in itinere eum deserit hospitioque ibi a civibus Romanis excipitur, 20, 4 (5); Q. Cassius Longinus ibi moratur, Al. 56, 6. 57, 4; postea Cn. Pompeius filius castra contra id oppidum in oliveto constituit, H. 27, 3; cum Caesar eo contenderet, legati veniunt deprecatum, 35, 1; Philo Pompeianus ibi recipitur, ib. 4. 36, 1; eruptione facta hostes profugiunt et conciduntur, Caesar vero oppidum recuperat, ib. 3; Cn. Pompei caput eo affertur, 39, 3; Caesar eo redit, 40, 7, contionemque ibi habet, 42, 1 (—7); idem inde litteras consolatorias ad Ciceronem dat, Fr. p. 143. v. 2. (3.) ab extr.

Hispāni. Caesar eis gratias agit, quod III cohortes a Terentio Varrone Carmone collocatas expulerint, C. II, 21, 1. — Idem cum subst.

—ni adulescentes, v. Titii, Afr. 28, 2 (—4).

—ni equites, Caesaris in Gallia auxilia, G. V, 26, 3; Iuba MM eorum et Gallorum Saburrae summittit, C. II, 40, 1; Coelius ab eis interfitur, III, 22, 3; Bogud rex cum legione et compluribus cohortibus auxiliariis eorum ad Q. Cassium Longinum venit, Al. 62, 1; eorum turmae, Afr. 39, 2. — Idem adi.

—nae cohortes, traductae ab Afranio ex Hispania, ad Pharsalum sunt in dextro cornu Pompei, C. III, 88, 3. — Eorum patria

Hispania ea paeninsula, quae occidentem versus est ab Gallia, dividitur ab ea Pyrenaeo monte. Ad eam est Oceani pars, G. I, 1, 7; ex ea Caesar apportari iubet, quae sunt usui ad armandas naves, V, 1, 4; alterum latus Britanniae vergit ad eam, 13, 2; Q. Iunius ex ea est oriundus, 27, 1; Caesar magnum numerum equorum in ea coemptum Noviodunum mittit, VII, 55, 3; Lentulus Spinther Caesaris beneficio eam provinciam habuerat(, quam tum Pompeius), C. I, (11, 2.) 22, 4; Caesar eo proficisci constituit, 30, 1; Vibullius Rufus a Pompeio eo mittitur, 34, 1. 38, 1; (res ibi contra Afranium et Petreium gestae c. 37—87; cf. II, 32, 5;) Caesar [falso] nuntio accepto, Pompeium eo iter facere, C. Fabium eo praemittit cum III legionibus, 37, 1. III subsequi

iubet, 39, [1.] 2. 3; inter Ilerdam et Octogesam eius principes, qui obsidum loco in Afrani Petreique castris erant, ad Caesarem veniunt seque ei commendant, 74, 5; Caesar Afranio secum de deditione agenti dicit, contra se VII legiones Pompei in H. esse, non eius pacandae causa, 85, 6; Afraniani milites, qui ibi habent domicilium aut possessionem, statim dimittuntur, 86, 3, reliqui inde a Q. Fufio Caleno ad Varum fl. ducuntur, 87, 5. II, 1, 1; aditus ex ea est ad portam Massiliae, ib. 2; Caesaris in H. res secundae in Africam perferuntur, 37, 2; iter longum ex H. magnum numerum militum deminuerat et valetudinem eorum temptaverat, III, 2, 3; Vibullius Rufus a Caesare ibi dimissus erat, 10, 1; Pompeius cohortes in Italia atque H. civium Romanorum CXXX amiserat, ib. 5; milites Caesaris se maximum bellum ibi confecisse recordantur, 47, 5; Acutius Rufus Afranium ibi exercitum prodidisse arguit, 83, 2; legio V. ibi manet, Al. 52, 1; nonnullae civitates eius Cassio, plures Marcello student, 62, 2; Ligarius Afranianus ibi a Caesare dimissus erat, Afr. 64, 1; Sulla Faustus et Afranius, 95, 1, item Scipio aliique post pugnam ad Thapsum commissam eam petunt, (capti interficiuntur,) 96, 1; Caesar eo venit ad bellum conficiendum, H. 2, 1; civitates eius non facile ab hostibus capiuntur, 8, 5. — Idem plur. num.

Hispaniae, Pompei provinciae. In eas Pompeius se iturum promittit, si Caesar exercitus dimisisset et in Galliam revertisset, C. I, (2, 3. 9, 5.) 10, 3; Caesar eas (add. duas) in fide Pompei confirmari non vult, 29, 3; negat legiones et naves a Pompeio paratas esse ad eas pacandas, 85, 7 (8); nullam partem belli ibi vult relinquere, II, 18, 7; earum deditionem Curio commemorat 32, 12; Pompeius satis magna detrimenta acceperat eis amissis, III, 10, 5; Caesar eas a se pacatas dicit, 73, 3 (utroque loco add. duas). — Partes ipsae

1.) Hispania citerior, postea Tarraconensis nomine, quae spectat ad orientem. Inde Aquitani auxilia ducesque accersunt, G. III, 23, 3; (altera, maximis beneficiis Pompei devincta,) ab L. Afranio Pompei legato administratur, C. I, (29, 3.) 38, 1; [Afranius Petreiusque inde (ex cit. prov.) cohortes scutatas equitatumque habent, 39, 1]; cetrati eius milites utribus Sicorim tranando facile consectantur Caesaris pabulatores, 48, 7; L. Nasidi naves Tauroente eo profugiunt, II, 7, 2; eam omnem Pompei rebus favere et M. Varro cognoscit, 17, 4. 18, 6, (cit. prov.) et Caesar scit, ib. 7; totius fere (cit. prov.) legationes Caesaris adventum Tarracone exspectant, 21, 4; Q. Cassius Longinus ad M. Lepidum proconsulem litteras eo mittit, ut sibi auxilio veniat, Al. 59, 2; Lepidus ex

ea (cit. prov.) Uliam venit, 63, 1; Sex. Pompeium eo fugisse Hirtius ad Ciceronem scribit, Fr. p. 160. v. 5;
2.) Hispania ulterior, quae spectat inter occidentem et meridiem, dividitur in Lusitaniam et Baeticam, a M. Terentio Varrone et M. Petreio legatis Pompei administratur, C. I, 38, 1, ita ut ille unus eam II legionibus tueatur, ib. 2; [Afranius et Petreius ex ea cohortes cetratas habent, 39, 1;] Varro ibi amicissime de Caesare loquitur, (cuius rebus eam favere cognoverat,) II, 17, 1 (2; deinde ibi delectum habet, pecunias imperat eamque in sua et Pompei verba iusiurandum adigit; nihilominus ea Caesaris rebus favet, 18, 1. 4—6); Caesar Q. Cassium Longinum cum II legionibus eo mittit (eique praeficit), 19, 1(. 21, 4; Caesaris edictum eo perfertur; Carmo firmissima eius civitas Varroni portas praecludit, 19, 2. 4); Cassius pro praetore ibi (in prov. ult.) relinquitur, Al. 48, 1; Cn. Pompeius filius ea potitur, H. 1, 1; impeditam et difficilem habet oppugnationem, 8, 2 (4); Caesar poema, quod inscribitur Iter, fecit, dum ab urbe eo XXIIII. die pervenit, Fr. p. 125. v. 9. 10.
(Q.) Hortensius (L. f. Hortălus) orator clarissimus, aequalis et aemulus Ciceronis, Marciam uxorem a Catone minore mutuatus est heredemque scriptam divitem Catoni reliquit, ob quod factum Cato a Caesare in Anticatone conviciis corripitur, Fr. p. 134. v. (18.) 19.(—)25.
hospites sicuti apud barbaros a militibus Cn. Pompei filii iugulantur, H. 15, 6.

I.

Iacetāni (al. Iacc.), gens Hispaniae citerioris, Caesari se dedunt, C. I, 60, 2.
Iadertini, incolae Iadĕrae, oppidi Illyrici (, nunc Zara vecchia nomine.) Singulare eorum in rempublicam officium; eorum navibus Qu. Cornificius utitur contra M. Octavium, Al. 42, 3.
Ianuarius primus mensis anni. Pridie Kal. I—as Caesar ab oppido Bibracte proficiscitur, G. VIII, 2, 1; a. d. VII. Id. senatus consultum fit, C. I, 5, 4; II. Non. Caesar naves solvit, III, 6, 1, a. d. XIIII. Kal. Lilybaeum pervenit, Afr. 1, 1; a. d. VI. Kal. navem conscendit, post diem IIII. (a. d. II.) in conspectum Africae venit, 2, 4, Kal. ad oppidum Ruspinam castra ponit, 6, 7, a. d. III. Non. inde castra movet, 9, 1; II. d. Non. pugna committitur, in qua Petreius graviter ictus ex acie recedit, 19, 5; III. Kal. Sirium occidere, Fr. p. 130. v. 4. ab extr., pridie Nonas delphinum(, Nonis fidiculam) oriri auctor est Caesar, ib. v. 3. (2.) ab extr.

Iccius Remus cum Andocumborio legatus ad Caesarem mittitur, G. II, 3, 1; summa nobilitate et gratia inter suos, oppido Bibracti praefectus, 6, 4, nuntios ad Caesarem mittit auxilium rogatum, 7, 1.

Idus, aut XIII. aut XV. dies mensis. Caesar legatis Helvetiorum respondet, si quid velint, ad — April. revertantur, G. I, 7, 5; a. d. VII. — Ian. senatus consultum fit, C. I, 5, 4; — Iun. Caesar Uticae classem conscendit, Afr. 98, 1; II. — April. caput Cn. Pompei filii Hispalim affertur, H. 39, 3; de sideribus: — Mart. Fr. p. 131 v. 4. 12. 18. 19; — Aug. 132, 5. 6. 10; — Sept. ib. 14. 16; — Oct. ib. 13 —11. ab extr.; — Nov. ib. 8. 7. ab extr. — Sept. 144, 25; a. d. VII. — Mart. Caesar Brundisium venit, 145, 22; pridie — Mart. Caesar litteras ad Q. Pedium miserat, 146, 4; — Mart. 155, 4. ab extr.; de litteris Caesaris: — Dec., a. d. V. — Febr. ib. et 2. ab extr.

Igilium (al. Aegilia), parva insula maris Tusci sita prope litus Etruriae, nunc Giglio. L. Domitius Ahenobarbus navibus ibi coactis ad Massiliam occupandam proficiscitur, C. I, 34, 2.

Iguvium oppidum Umbriae, nunc Gubbio, quod Q. Minucius Thermus praetor, Pompeianus, tenet, C. I, 12, 1, C. Scribonius Curio III cohortibus recipit, ib. 2. — Eius incolae

Iguvīni. Eorum omnium erga Caesarem voluntas est optima, ib. 1.

Ilerda oppidum Hispaniae citerioris, nunc Lerida. Ibi bellum gerere Afranius et Petreius constituunt, C. I, 38, 4; Caesar eodem proficiscitur et sub castris Afrani et Petrei consistit, 41, 2, quae erant in colle, proxime oppidum, 43, 1; postquam hostes se recipere coegit, 45, 1, milites eius in montem, in quo oppidum positum erat, succedunt, ib. 2; (Caesar compluribus amissis inferior discedit, ib. 5. 7. 46, 2. 47, 3;) Afranius ante adventum Caesaris paene omne frumentum eo convexerat, 48, 5; Caesar, dum hostibus pons omnium rerum facultatem praebet, summa conflictatur inopia, 49, 2; Massiliensium incommodo nuntiato cum multae civitates Hispaniae ab Afranio descivissent, adversarii II cohortibus praesidio ibi relictis Octogesam versus se recipiunt, 56, 1. 59, 1 (—6). 63, 1; cum Caesar eos Hibero fl. interclusurus profectus esset, hi inopia coactum eum in oppidum reverti putant, 69, 1; duces eorum deliberant, revertanturne eo necne, 73, 2; cum frumenti copiam non satis magnam inde haberent elatam, eo reverti constituunt, 78, 1. 2; (proficiscuntur, castra ad Sicorim fl. ponunt, obsessi inopiaque coacti IIII. die se Caesari dedunt, — 86.;) Varro in ulteriore Hispania de angustiis, quae ibi erant rei frumentariae, fit certior, II, 17, 4.

Illurgavonenses (al. Ilu-

(*e*)rg(*c*)ăŏnes), gens Hispaniae citerioris, quae fl. Hiberum attingit, Caesari se dedunt, C. I, 60, 2. (3.) — Idem adi.
—sis, cohors, i. e. auxilia eorum in Afrani exercitu, cognito civitatis consilio signa ad Caesarem transfert, ib. 4.
Illyrĭcum, pars provinciae Caesaris, quo bis Caesar proficiscitur, G. II, 35, 2. III, 7, 1. V, 1, 5 (—9); initio alterius anni belli civilis, postquam Scribonius Libo cum navibus Liburnis inde discessit, M. Octavius eo (Salonas) venit, C. III, 9, 1; post proelium Dyrrhachinum Caesar, si Pompeius in Italiam transeat, coniuncto cum Cn. Domitio exercitu per I. ei subsidio proficisci cogitat, 78, 3; sub idem tempus, quo Pharnaces Pontum occupat, Caesaris copiae ibi incommodum accipiunt, Al. 42, 1; post proelium Pharsalicum cum complures adversarii Caesaris eo se contulissent, Caesar litteras ad Gabinium mittit, ut cum legionibus tironum eo proficiscatur, ib. 4; Gabinius ibi bellum gerit, 43, 1. 44, 1; Vatinius eo proficiscitur, ib. 4; I. et citeriorem Galliam Caesar retinere vult, Fr. p. 154. v. 5. ab extr.
imperatores appellantur victores duces Curio, C. II, 26, 1, Pompeius, III, 71, 3, Q. Cassius Longinus, Al. 48, 2, Caesar, H. 19, 6; Scipio detrimentis quibusdam acceptis ipse se imperatorem appellat, C. III, 31, 1.
Indo rex (civitatis alicuius Hispaniae) socius Caesaris, dum Pompeianos Cordubam versus iter facientes insequitur, ab eis interficitur, H. 10, 3.
Indutiomārus, Trevir, cum Cingetorige de principatu contendit, G. V, 3, 2, bellum parat, ib. 4, legatos ad Caesarem mittit, ib. 5 (—7); Caesar eum ad se cum CC obsidibus venire iubet, 4, 1, hortaturque, ut in officio maneat, ib. 2; cum vero Caesar principes Trevirorum Cingetorigi conciliaret, I. multo gravius in Romanos exardescit, ib. 4; Eburones Ambiorige et Catuvolco ducibus ad defectionem impellit, 26, 2; Labieni castra oppugnaturus Caesaris victoria deterretur copiasque omnes in Treveros reducit, 53, 2; hieme trans Rhenum legatis missis civitates sollicitat, 55, 1, (neque tamen ulli civitati persuadet, ut Rhenum transeat;) copias cogit, ib. 3(, armato concilio indicto 56, 1, Cingetorigem, alterius principem factionis, qui in officio Caesaris manserat, hostem iudicat bonaque eius publicat, ib. 3); de eius in concilio oratione certior fit Labienas, 57, 2; sub huius castris I. prope cotidie vagatur, ib. 3, et maiore in dies contemptione ad ea accedit, 58, 1; equites eius telis coniectis Romanos ad pugnam evocant, ib. 2, Labienus vero hostes recedentes proterret ipsumque interfici iubet, ib. 4; in fluminis vado I. deprehensus interficitur, ib. 6; eo interfecto Treveri ad eius propinquos imperium deferunt,

VI, 2, 1 (2), qui Treveris victis ex civitate excedunt, 8, 8.
Issa parva insula maris Hadriatici, nunc Lissa nomine. M. Octavius eam a Caesaris amicitia avertit, C. III, 9, 1; in eam Vatinius contendit, Al. 47, 2(; in ea oppidum est Octavio coniunctissimum, cuius incolae supplices se Vatinio dedunt, ib. 3. 4).
Isthmus, int. Corinthius. Rutilius Lupus eum praemunire instituit, ut Achaia Fufium prohibeat, C. III, 56, 3.
Italia. Caesar ibi II legiones conscribit, G. I, 10, 3; Cimbri Teutonique ex Provincia eo contenderant, 33, 4. II, 29, 4; Romani ibi Germanorum periculum fecerant servili tumultu, I, 40, 5; Caesar eo proficiscitur, II, 35, 2. 3. III, 1, 1; ab hibernis eo discedit, ut quotannis facere consuerat, V, 1, 1; Titurius Caesarem eo profectum putat, 29, 2; Caesar, quantae sint eius facultates, Galliae demonstrare magni interesse putat, VI, 1, 3; legionem XIIII. proxime ibi conscriptam praesidio impedimentis Aduatucae relinquit, 32, 5; ad conventus agendos eo proficiscitur, 44, 3: VII, 1, 1; ibi (de Clodii caede cognoscit,) ex senatus consulto delectum habet, de novis rebus Gallorum certior fit, ib. et 6, 1; supplementum inde in Helvios mittit, 7, 5; idem Labienus Agedinci praesidio impedimentis relinquit, 57, 1; Caesar magnum equorum numerum ibi coemptum Noviodunum mittit, 55, 3; cum ex I. sublevari non posset, equos a Germanis accersit, 65, 4; hibernis peractis demum eo proficiscitur, VIII, 50, 1, in itinere Antonium augurem factum esse audit, ib. 3; XIII. legionem eo mittit, 54, 3; ipse quoque eo proficiscitur, ib. 5; II legiones a Caesare Pompeio traditae ibi retinentur, 55, 1; priore anno belli civilis, id quod M. Claudius Marcellus (c.) censuerat, C. I, 2, 2, et Pompeius tulerat, 6, 3, delectus tota I. habentur, ib. 8. 9, 1. 4; Caesar petit, ut ibi omnes ab armis discedant, ib. 5. 25, 3; veritus, ne Pompeius eam dimittendam non existimaret, exitus Brundisini portus impedire instituit, ib. 4. 27, 2; se absente eam temptari non vult, 29, 3. 30, 3; dicit, Massilienses debere eius totius auctoritatem sequi potius quam unius hominis voluntati obtemperare, 35, 1; maximi commeatus ex ea in castra Caesaris ad Ilerdam pervenire non possunt, 48, 4, qua re nuntiata multi ex I. ad Pompeium Dyrrhachium proficiscuntur, 53, 2; Varro rebus, quae in ea gestae erant, cognitis, amicissime de Caesare loquitur, rebus Pompeianis diffidens, II, 7, 1; Caesar multis rebus eo revocatus, 18, 7, II legiones Massiliae praesidio relinquit, ceteras eo mittit, 22, 6, magnam partem eius suam facit, 32, 1; Pompeius nullo proelio pulsus ex ea excedit, ib. 3. 12; altero anno belli, cum fides tota I. angustior esset, Caesar arbitros dat, III, 1, 2; Pom-

peius inde V legiones in Graeciam traduxerat, 4, 1; Caesar milites Brundisi hortatur, ut aequo animo mancipia atque impedimenta in I. relinquant, 6, 1; Pompeius, I. expulsus, cohortes ibi et in Hispania civium Romanorum CXXX amiserat, 10, 5; Apolloniates contra omnis I—ae iudicium Caesarem recipiunt, 12, 2; Caesar castris ad Apsum fl. positis adventum reliquarum ex I. legionum exspectat, 13, 5; Pompeius se eo Caesaris beneficio reductum videri velle negat, 18, 4; Coelius Milonem Massilia eo evocat, 21, 4; I. morte Milonis et Coeli magna sollicitudine liberatur, 22, 4; Antonius Lisso plerasque naves in eam remittit ad reliquos milites transportandos, 29, 2. 3; Caesar III cohortibus Orici relictis custodiam tradit navium longarum, quas ex I. traduxerat, 39, 1; Dyrrhachi frustra classis, quam hieme in I. fecerat, adventum exspectat, 42, 3; Caesar ad Scipionem scribit, si Pompeium ad pacem faciendam compulerit, omnes ei quietem I—ae acceptam relaturos, 57, 4; post proelium Dyrrhachinum in contione apud milites dicit, habendam fortunae gratiam, quod eam sine aliquo vulnere ceperint, 73, 3; Apolloniae, si Pompeius eo transeat, ei subsidio venire constituit, 78, 3. 5; paulo ante pugnam Pharsalicam Pompeiani conqueruntur, quod Pompeius cunctando suum in I—am reditum moretur, 82, 2; Labienus dicit, multos Caesarianos in I. autumni pestilentia consumptos esse, 87, 2; legiones XXI. et XXX. a Caesare paucis mensibus ante in I. scriptae erant, Al. 53, 5; Caesar dicit Deiotaro, scire eum potuisse, quis I—am teneret, 68, 1; Pharnace victo legionem VI. eo decedere iubet, 77, 2; ipse eo revertitur, 78, 5; Cato dicit, Pompeium eam in libertatem vindicasse, Afr. 22, 2; Caesar memor pristinae in I. licentiae militaris, 54, 1, Avienum ibi milites contra rem publicam instigasse in contione dicit, ib. 4; elephantos inde transportari iubet, 72, 4; muneribus dandis ibi detinetur, H. 1, 1; crebris nuntiis eo missis civitates contrariae Cn. Pompeio filio auxilia sibi depostulant, ib. 5; Asprenas et post eum Arguetius ex I. cum equitatu venit, 10, 1. 2; Caesaris ratio astrologica est I—ae, Fr. p. 130. v. 6. ab extr. 132, 3; Caesar ad Antonium scripserat, Catonem et L. Metellum eo venisse; paene omnes ea prohiberi, ib. 148, v. 6—8. ab extr. — Inde adi.

Italĭcus;

—ci commeatus. Caesar Dyrrhachi de eis desperat, C. III, 42, 3; — negotiatores maximam copiam tritici Thisdram comportaverant, Afr. 36, 2. — Idem subst.

Italica, oppidum Hispaniae ulterioris, Varroni Pompei legato portas praecludit, C. II, 20, 6. — Eius incolae

Italicenses, v. Munatius Flaccus (a.), T. Vasius, L.

Mergilio, Al. 52, 4; idem sing. num., T. Thorius, 57, 3, Pompeius Niger (e.), H. 25, 4.
Itius portus Menapiorum in Freto Gallico e regione Britanniae situs, nunc vel Boulogne vel Calais vel Wissant. Eo a. U. c. DCC. Caesar milites convenire iubet, quod inde commodissimum in Britanniam traiectum esse cognoverat, G. V, 2, 3; ipse cum legionibus eo pervenit 5, 1(; postquam LX naves tempestate reiectas esse cognovit, equitatus eo venit, ib. 2. 3; Caesar primum Coro vento, deinde Dumnorigis fuga ibi retinetur, 7, 3. 6; tandem naves inde solvit, 8, 2).
Ityrei, gens Syriae Coeles, sagittarii Caesaris, multi ab eo ex navibus in castra ad Ruspinam ducuntur, v. Syri, Afr. 20, 1.
Iŭba rex Numidarum, filius Hiempsalis II., inimicus Caesaris, Pompei studiosissimus. Marcellus consul in senatu negat, se in praesentia passurum, eum socium atque amicum populi Romani appellari, C. I, 6, 4; I. Curioni infensus, quod is tribunus plebis legem promulgaverat, qua Numidia populo Romano addiceretur, Attio Varo Uticam auxilia mittit, II, 25, 3. 4; nuntii praemissi ab rege Attianorum animos confirmant, 36, 3; Curio falso nuntio decipitur, eum in regno restitisse, 38, 1 (39, 2.); I. (omnibus copiis Saburram praefectum insequitur, 38, 3,) Saburrae auxilia summittit, 40, 1; Curione victo et interfecto nonnulli ex eius militibus in castris adesse I—ae copias dicunt, 43, 2; I. Uticae superbe se gerit, 44, 2; (paucis diebus post in regnum cum omnibus copiis se recipit, ib. 3;) Cn. Pompeio filio magna auxilia mittit, Al. 51, 1; equites eius casu Adrumetinis succurrunt, Afr. 6, 1; (Scipio eius equitatum ex Africa alit; adversarii Caesaris eius vectigales esse quam in patria esse incolumes malunt, 8, 5;) I. Caesaris difficultatibus cognitis 25, 1, magnisque copiis comparatis e regno exit, ib. 2; quod cum a Sittio vexari cognovisset, reverti constituit, ib. 4 (, elephantos XXX Scipioni relinquit, ib. 5. [30, 1]); Sittius castellum ab I. munitum expugnat, 36, 4; C. Messius iter per regnum eius facit, 43, 1; I., de equestri proelio Scipionis certior factus, cum III legionibus, magno numero equitum, elephantis XXX ad eum proficiscitur, 48, 1; eius adventus Caesaris militibus magnum terrorem inicit, ib. 3; I. cum Scipione et Labieno impetum in Caesaris legiones facit, 52, 1, (copiae eius funduntur,) ipse paene capitur, ib. 4; Gaetuli ab eo desciscunt, 55, 1, adversus eos VI cohortes mittit, ib. 2; superbe se gerit, 57, 2—4; Scipio dicitur eius iussu vestitum mutasse, ib. 5; idem eius legiones cum suis ad Uzittam in fronte collocat, 59, 2; I. Numidas, qui fugerant, in cruce suffigit, 66, 4,

oppido Vaga potitur, 74, 2; Thabenenses sub dicione eius sunt, 77, 1; (Scipionis copiae prostratae fuga eius castra petunt, 85, 4;) I. proelio ad Thapsum facto ad oppidum Zamam accedit, 91, 1, (ab oppidanis exclusus, ib. 2,) frustra ante portas precibus orat, ut se ad suos deos penates admittant, ib. 3; (ab Zama discedit atque ad villam suam se confert, ib. 4; Zamenses a Caesare auxilium contra eum petunt, 92, 1; complures duces copiarum eius in itinere, paene omnes equites Zamae veniam ab eodem impetrant, ib. 3. 4;) ferro cum Petreio depugnans facile eum interficit, 94, 1(, ipse a servo interficitur, ib. 2); Saburra praefectus eius a Sittio victus interficitur, 95, 1; Caesar Uticae bona eorum vendit, qui sub I. Petreioque ordines duxerant, illiusque regno in provinciae formam redacto Sallustium proconsulem praeficit, 97, (1.) 2; I. Leptitanorum, qui eum primo adiuverant, bona superioribus annis diripuerat, ib. 3.

Iulia uxor Marii, amita Caesaris, oratione funebri ab hoc laudatur, Fr. p. 122. v. 3. 6. 13.

a.) C. Iulius (C. f. C. n.) Caesar, B. Gall. I, 7, (1. 4.) 9. 10, 1. 11, 6. 12, 2. 7. 13, 3. 14.—54. II, 1—5. 6, 4—17, 2. 18.—35. III, 1, 1—3. 7, 1. 9.—16. 19, 5. 28. 29. IIII, 5, 1. 6.—9. 11.—32. 34.—48. V, 1.—11, 8. 15, 4. 17, 2—25. 27. 28, 3—29, 1. 40, 1. 41, 3. 8. 45, 3—51. 52.—54. (56, 3). 58, 7. VI, 1.—7, 2. 9.—10, 3. (12, 1. 6). 29. 32.—34. (35, 1. 6. 7. 36, 1. 38, 1.) 41, 2—44. VII, 1, 1. 6.—13. 16.—19. (20, 2. 7). 24, 2—5. 27. 32.—36. (37, 4—7.) 39, (1) 3. 40, 1—5. 41. 43.—55, 2. 56. —57, 1. (59, 1.) 62, (2) 10. 63, 3. 8. 65, 4. (5.) 66, 2. 67, 2—68. 70, 2—74. 78, 5. 80, 1. 85.—90. VIII. praef. 2. 3. 7—9. cap. 1, 1. 2.—22. (23, 3.) 24. 25. 38.—44. 46.—47, 1. (48, 10. 11.) 49.—55.

B. Civ. I, 1, 1—3. 2, 3. 6. 8. 3, 2—7. 4, 1. 4. 5, 1. 4. 6, 2. 7, 1(—7). 8, 2—4. 9. 10.—11, 2. 12, (1) 3. 13, 1. 3—5. 14, 1. 3. 4. 15, 1. 3. 6. 16, 1. 3. 4. 17, 1. 18, 1. 3. 4. 20, 2. 5. 21, 1. 22, 1 —3. 5. 23, 1. 24, 3—8. 26, 1. 2. 6. 27, 1—3. 28, 1. 2. 4. 29, 1. 32, 1(—9.) 33, 2—4. 34, 3. 4. 35, 1. 3. 4. 36, 4. 39, 2. 41, 1. 3. 6. 42, (1) 2. 4. 43, 2. (3) 45, 1. 8. 48, 3. 6. 49, 2. 50, 1. 51, 1. 3. 52, 4. 54, 1(—55, 1). 57, 1. 59, 1. 60, 5. 61, 1—3. 62, 1. 63, 2. 64, 1—3.(—6.) 65, 2. 4. 66, 3. 67, 2. 3. 68, 1. (2.) 70, 1. 3. 5. 71, 1. (2. 4.) 72, 1. (—) 4. 5. 74, 3—7. 76, 4. 77, 1. 78, 2. 4. 79, 5. 80, 3—5. 81, 2. 6. 82, 1. 2. (3. 5.) 83, 1. 84, 2. 85, 1(—12). 86, 4. 87, 1—3. (4.) II, 5, 1. 12, 2. 13, 2. 3. 17, 1. 2. 4. 18, 3. 5—7. 20, 1. 2. 7. 8. 21, 1. 4. 22, 1. 6. 23, 1. 28, 1. 29, 3. 32, 1—3. 5. 6. 8. 10. 13. 34, 4. 36, 1. 37, 1. 42, 4. III, 1, 1(—5). 2, (1) 2. 5, 2. 6, 1. 7, 2. 8, 1. 4. 9, 1. 5. 10, 1. 2(—11). 11, 1. 2. (3) 4. 12, 1. (2) 3. 4). 13, 2. 5. 14, 1. 15, 1. 2. 6. 8. 16, 1.(—) 3. (—)5. 17, 1. 2. (—) 5. 6). 18, 3—5. 19, 1. (2.) 8. 20, 1. 21, 4. 22, 3. 23, 2. 25, 1 —3. 26. 27, 2. 29, 3. 30, 1—4.

6. (7. 31, 4). 33, 1. 34, 1 (—3). 35, 2. 39, 1. 41, 1.(—)5.) 42, 3. 43. 44, 1. 2. (—)6. — 46. 47, 3. (4.) 50, 3. 5. 51, 1. 5. 53, 4. 5. 55, 1. 56, 1. (2.) 4. 57, 1. 5. 58, 1. 59, 1. (2) 3. 4. 61, 1. 2. 62, 2. 4. 63, 2 (—4). 64, 3. 65, 2. (3.) 66, 1. 2. 4. 67, 1. 2. (3.) 68, 2. 69, 2. 4. 70. 71, 8. 73, 1 (—6). 74, (1). 3—75, (2). 3. (—) 5. 76, 1. 4. 77, 1. (2.) 78, 1. (—) 4. 5. 79, (1) 2—7. 80, 1. (—) 3. (—) 5 (—7). 81, 1. 2. 82, 3. 83, 1. 3. 84, 1 (—5). 85, 1. 2. (—) 4. 86, 1. 3. 87, 1. 88, 1. 2. 89, 1. (—) 91, 1 (—3). 92, 2. 93, 1. 3. 94, 1. 3. 95, 1. 96, 2. 97, 1. 4. 98, 1 (—3). 99, (1) 3. 4. 101, 1. 2. (—) 5. 102, 1. 4. 8. 105, 1. (—) 3. 6. 106, 1. 3. (4.) (107.) 109, 1. 2. 6. 111, 1. 4. (—) 6. 112, 5. (—) 7 (—9). 12.

B. Alex. 1, 1. 4. 3, 3. 6, 1. 7, 1. 2. 8, 1. (6.) 9, (2) 4. 10, 1. 3. 4. 6. 11, 1. 2. (4) 5. 6. 12, 4. 13 (3) 5. 14, 1. 15, 3. 5. (8.) 16, 3. (6.) 17, 1. (18.) 19, 1. (2. 5.) 20, 1. 21, 2. (4. 5.) 22, 2. 23, 1. 2. 24, 1 (—2). 3—6. 25, 1. 2. 26, 1. 3. 27, 3. 28, 1. 2. 29, 1. 2. (4. 5.) 30, 1. (2). 3. (4.) 31, 1. 32, 1. 3. 4. 33, 1. 3. (5.) 34, 1—3. 35, 1. 2. 38, 1. 39, 1. 41, 1. 42, 2. 4. 43, 1. 48, 1. 51, 1. 52, 1. 53, 5. 56, 1. 57, 6. 58, 1. 2. 4. 59, 1. 2. 60, 2. 65, 1. (66, 1. 3.) 67, 1. 68, 1. 69, 2. 3. 70, 1. (7.) 71, 1. 2. 73, 1. 3. 74, 1. (3.) 4. 77, 1. (78, 1. 2. 5.)

B. Afr. 1, 1. (2, 4. 6.) 3, 1. 3. 5. 4, 1. 3. 5, 1. 6, 1. 4. (7.) 7, 1. 2. 7, 4. 8, 1. 9, 1. (10, 2. 3.) 11, 1. (2—3.) 4. 12, 1—2. 13, 2. 14, 1. 15, 2. 3. 16, 1. 4. 17, 1. (2.) 18, 3. (4—5.) 19, 5. 20, 1. 21, 1. 3. 4. 24, 2. 25, 2. 26, 1—3. (4.) 28, 1—2. 29, 1. 30, 2. 31, 1. 32, 1—3. 33, 1. 2. 4. 34, 1. 3—6. 35, 1—2. 5—6. 36, 2. 3. 37, 1. 38, 1—2. (3.) 39, 1. 5. 40, 1. 5. 41, 1—3. 42, 1. 45, 2. 46, 4. 47, 1. 2. 48, 1. 3. 49, 1. 50, 1—4. 51, 1. (4.) 52, 1. 3—4. 53, 1. 54, 1. (4.) 55, 1—2. 56, 1. 3. 58, 1. 2. (—4.) 59, 5. 60, 1 (—5). 61, 2. 3. (—) 5—7. (8.) 62, 2. (5). 63, 1—3. (4—)5. 64, 1—2. 65, 2—3. 66. 1. 3. 67, 1. (2.) 3. 68. 1—2. (4.) 69, (1) 2. (—) 4. 5. 70, 3—7. 71, 1. 72, 1. 73, 1. 74, 1. 2. 75, 1. (—) 4. (5.) 76, 1. 2. 77, 1—3. (4.) 78, (2.) 3. 5. 7. 9. 79, (1) 2. 80, 2. 4. 81, 1. 82, 2. 3. 83, 1. (4.) 85, 3. 7. 9. 86, 1. (3.) 87, 2. 4. 5. 88, 6. 7. 89, 1. (—3.) 5. 90, 2. 3. 91, 2. 92, 1—4. 93, 3. 95, 1. 3. 97, 1. (2—4. 98.)

B. Hispan. 1, 1. 2, 1. 3, 2. 3. 4, 1. 3. 5, 1. 3. 7. 6, (1.) 3—5. 7, 2. 8, 6. 9, 1. 4. 10, 2. 13, 5. 17, 1. 4. 18, 2. 3. 6. 19, 3—6. 20, 1. 4. 21, 3. 22, 3. 5. 23, 1. (5. 24, 1. 4.) 26, 1. 2. 27, 3. (6.) 28, 1. 2. 29, (1) 3. (6. 8.) 30, 3. 5. (7.) 31, (1. 4.) 5. 32, 5. 33, 1. 2. 34, 1. 2. 4. 35, 1. 36, 1. (4.) 37, 1. 3. 39, 3. 40, 7. 42, 1(—7).

Caesaris fragmenta vol. III p. 118—158: 1.) orationum 118—124, a.) qua Dolabellam repetundarum postulavit, 120. sq., b.) qua Plautiam rogationem suasit, 121, c. d.) laudationum Iuliae amitae et uxoris Corneliae, 122, e.) or. pro Decio Samnite, ib., f.) de coniuratis, ib. et sq., g.) pro Bithynis, 123, h. i. k.) contra C. Memmium et L. Domitium

praetores, ib. et sq., l.) apud milites in Africa, 124, m.) apud milites de commodis eorum, ib.; 2.) librorum II de Analogia ad M. Tullium Ciceronem, 125—130; 3.) libri de Astris, 130—133; 4.) commemoratur liber de Computatione (sive Fastorum), 133; 5.) Anticatonum II, 133—136; 6.) commemorantur Apophthegmata sive Dicta Collectanea, 136; 7.) epistularum ad M. Ciceronem, 137—143, ad Q. Ciceronem, 144, ad L. Cornelium Balbum maiorem et C. Oppium, ib. et sq., ad alios, 146—151; ad senatum, 152 sq., ad alios, 153 extr.—156; 8.) poematum, ib. et sq.; 9.) incerta, 157. 158.

Caesaris legiones: prima, G. VIII, 54, 2; secunda, Al. 53, 4. 5. 54, 3. (secundani) 57, 1. 3; quinta, ib. 50, 3. 52, 1. 53, 5. 54, 2. 55, 1. 57, 3. 5. Afr. 28, 2. 47, 6. 60, 4. 81, 1. 84, 1. H. 23, 3. 30, 7; sexta (veterana), G. VIII, 4, 3. Al. 33, 3. 69, 1. 76, 1. 77, 2; septima, G. II, 23, 4. 26, 1. III, 7, 2. IIII, 32, 1. V, 9, 7. VII, 62, 3. 6. VIII, 8, 2. 3; octava, ib. II, 23, 3. VII, 47, 7. VIII, 8, 2. 3. C. I, 18, 5. III, 89, 1. 91, 1. Afr. 60, 1; nona, G. II, 23, 1. VIII, 8, 2. 3. C. I, 45, 1. 2. III, 45, 2. 46, 5. 62, 4. 63, 6. 66, 2. 67, 2. 89, 1. Afr. 53, 1. 81, 1; decima, G. I, 40, 15. 41, 1. 42, 5. 6. II, 21, 1. 23, 1. 25, 1. 26, 4. IIII, 25, 3. VII, 47, 1. 51, 1. C. III, 89, 1. 91, 1. Afr. 16, 2. 53, 1. 54, 1. 60, 1. 81, 1. 84, 1 (decumani, 16, 2. H. 30, 7. 31, 4; decumanus miles, Afr. 16, 3); undecima, G. II, 23, 3. VIII, 2, 1. 6, 3. 8, 2. 3. C. III, 34, 3; duodecima, G. II, 23, 4. 25, 1. III, 1, 1. VII, 62, 4. VIII, 24, 2. C. I, 15, 3. III, 34, 3; tertia decima, G. V, 53, 6. VII, 51, 2. VIII, 2, 1. 11, 1. 54, 3. C. I, 7, 7. 13, 3. 18, 2. Afr. 34, 4. 60, 1. 62, 1. 81, 1; quarta decima, G. VI, 32, 5. VIII, 4, 3. C. I, 46, 4. Afr. 34, 4. 45, 2. 60, 1. 62, 1. 81, 1; quinta decima, G. VIII, 24, 3. 54, 3; vicesima prima, Al. 53, 5. 54, 2. 57, 2. (unetvicesimani) 3; vicesima quinta, Afr. 60, 1; vicesima sexta, ib.; vicesima septima (tironum), C. III, 34, 2; duodetricesima, Afr. 60, 1; undetricesima, ib.; tricesima, Al. 53, 5. 54, 2. 57, 1. 3; tricesima sexta, Al. 34, 3. 4. 39, 2. 40, 1. 3. 4; tricesima septima (ex dediticiis Pompeianis militibus), Al. 9, 3; II a Deiotaro constitutae, Al. 34, 3. 39, 2. 40, 2. 6; tertia ab eodem constituta, ib. 68, 2. 69, 1; auxilia Deiotari, 77, 2; Pontica legio, ib. 39, 2. 40, 4; vernacula (Hispanorum), ib. 53, 4. (vernaculi) 5. 54, 3. 57, 1. — Idem adi.

Iulia, lex agraria, perlata a Caesare primum consule invito senatu et Bibulo collega, qua ager Campanus et Stellatis circiter XX milibus inopum civium Romanorum per XX viros consulares divisus est. Consules magistratusque delectum colonorum ea lege Ca-

puam deductorum habere instituunt, C. I, 14, 4; propter eius beneficium Cato in Uticensibus parum praesidii suis partibus esse existimat, Afr. 87, 3. — Inde adi.

Iuliānus, = Caesaris;

— ni equites pauci ad Ruspinam multitudine hostium defessi cedunt, Afr. 15, 2; CCCC ad Aggar decemplicem numerum hostium sustinere non possunt, 78, 7;

— nae, turmae, quas Labienus non prius videt, quam suos caedi a tergo sensit, ib. 40, 2; Pacidius suos equites in longitudinem porrigit, ut habeant facultatem eas circumveniendi, 78, 4;

— nae, legiones minus M passibus absunt ab oppido Uzitta, ib. 41, 2. — Idem subst. — ni, quos proficiscentes prope Zetam Numidae insequuntur, ib. 69, 5, prope Aggar concitatis equis in equites Scipionis impetum faciunt, 78, 4, Iubae regis castra ad Thapsum tenent, 85, 5.

b.) (— — L. f. Sex. n.) — Strabo orator et poeta (tragicus), aedilis cur. a. U. c. DCLXIIII., cuius genus eloquentiae Caesar adulescens secutus videtur, Fr. p. 119. v. 12, pro Sardis orationem habuit, ex qua nonnulla Caesar in divinationem suam ad verbum transtulit, ib. p. 120. v. 13 (—11). ab extr.

c.) — (— C. f.) — (Octaviānus) Augustus imperator, Iuliae, sororis Caesaris, nepos, ab hoc adoptatus, duas orationes, quae Caesari tribuuntur, ipsius esse negat, Fr. p. 124. v. 13. et 7. ab extr.; quosdam eius libellos vetat publicari, ib. p. 136. v. (17—) 14. ab extr.; notis secretioribus utitur, ib. p. 137. v. 7. ab extr.; deorum beneficio natus ad illa tempora, epistulam miserat ad Ciceronem, ib. p. 161. v. 5 (—7). 162, 7. (13—16.)

d.) L. (—) — legatus et consanguineus (ex avis fratribus) Caesaris, consul a. U. c. DCLXXXX., praesidia ex Provincia accersit, G. VII, 65, 1. — Eius filius

e.) — (— L. f. L. n.) — adulescens, Pompeianus, Pompei mandata ad Caesarem Ariminum perfert, C. I, 8, 2 (—9, 1). 10, 1; Curionis adventum ad Clupeam cum X navibus longis praestolans perterritus pedibus Adrumetum perfugit, II, 23, 3, quo eodem reliquae eius naves fuga se recipiunt, ib. 4 (; Marcius Rufus eum secutus triremem in littore ab eo relictam abstrahit, ib. 5); proquaestor M. Porci Catonis, qui ei liberos suos commendat, Afr. 88, 3, Catone mortuo Uticenses cohortatur, ut portas Uticae Caesari aperiant, ib. 6 (, huic imperatori obviam proficiscitur, ib. 7), et se ad genua eius proiciens vitam sibi deprecatur (, quae ei conceditur), 89, 4. (5.)

f.) Sex. (—) —, eius, qui a. U. c. DCLXIII. consul fuit cum L. Marcio Philippo, patrui C. Iuli Caesaris, nepos, Caesaris iussu legionem in Hispania ulteriore a M. Varrone

sibi traditam accipit, C. II, 20, 7; Caesaris amicus et necessarius, legionibus Syriaeque ab eo praeficitur, Al. 66, 1. — Idem plur. num.
Iulii, = gens Iulia, a Venere orti, Fr. p. 122. v. 9.
M. Iuncus a Caesare in oratione pro Bithynis habita commemoratur, Fr. p. 123. v. 18.
(a.) Iunius, Pompeianus, in oppugnatione Ateguae oratione habita Pompeianos deterret, ne hospites in oppido ingulare pergant, H. 16, 4.
(b.) α.) D. (—) Brutus (Albīnus)[, qui fuit inter percussores Caesaris,] adulescens primum a Caesare classi praefectus et in Venetos missus, G. III, 11, 5. 14, 3, deinde copiis in Arvernis praefectus, VII, 9, 1 (2), ad Alesiam contra Vercingetorigem pugnat, 87, 1; bello civili classi ad Massiliam praeest, C. I, 36, 4; (proelium navale cum Massiliensibus committit, c. 56—58;) naves eius ad insulam, quae est contra Massiliam, stationes obtinent, 56, 4; numero navium multo inferior est Massiliensibus, 57, 1; hos (victos) Nasidius hortatur, ut rursus cum eo classe confligant, II, 3, 3; aucto navium numero Br. Tauroenta contendit, 5, 1 (2); navibus hostium duabus ex partibus petitus, celeritate navis suae servatur, 6, 4; II naves Massiliensium ab eius navibus deprimuntur, ib. 6; naves cotidie ab eo ad portum Massiliae excubare iussae L. Domitium fugientem sequuntur, 22, 3.
(c.) β.) M. — (M. f.) Brutus, natus a. U. c. DCLXVIIII., mortuus a. DCCXII., familiaris Ciceronis, qui ei complures libros inscripsit, unus ex eis, qui Caesarem interfecerunt, Fr. p. 133. v. 13. ab extr., Catonis Uticensis generi laudes celebravit, ib. 145. extr. 160, 12. 23. 161, 8. ab extr.
(d.) M. (—) Silānus, filius D. Sil. et Serviliae, legatus Caesaris, delectum habere in Italia iubetur, G. VI, 1, 1.
(e.) Q. — Hispanus cum L. Arpineio ad Ambiorigem mittitur, G. V, 27, 1. 28, 1.
Iūno. Caesar Calypsonem ad eius similitudinem declinat, Fr. p. 129. v. 11. ab extr.
Iuppiter a Gallis colitur et imperium caelestium tenere creditur, G. VI, 17, 2.
Iūra mons altissimus est inter Sequanos et Helvetios, G. I, 2, 3; inter eum et fl. Rhodanum iter augustum et difficile est, 6, 1; Caesar a lacu Lemanno ad eum murum fossamque ducit, 8, 1.
L. (Iuventius) Laterensis, Q. Cassi Longini adversarius, eum mortuum ratus militibus gratulatur, Al. 53, 4, nuntio allato, eum vivere, ad eum contendit, 54, 1, coniuratione patefacta interficitur, 55, 2 (5).

K.

Kalendae primus dies mensis. A. d. V. — as Apr., G. I, 6, 4; pridie — Ian., VIII, 2, 1; a. d. XIIII. — Ian., Afr. 1, 1; a. d. VI. — Ian., 2, 4; — Ian., 6, 7; VI. — Febr. 37, 1; a. d. XII — Apr., 75, 1; a. d. IIII. — Quint. 98, 2; a. d. XI. — Mart., H. 19, 6; III. — Ian., Fr. p. 130. v. 4. ab extr.; XIIII. et VIII. — Mart., 131, 1; XV., XII., VIII. — Apr., ib. 5—9; XIIII., XVI., XV., XII., VIII. — Mai., ib. 13—16; XII. et XI. — Iun., ib. 22. 23; XVII., XI., VIII., VI. — Iul., ib. 26—29. 31; XVI., XIII., X., III. — Aug., ib. sq., 132, 1. 3. 4; XI. — Sept., ib. 12. 140, 4; XVI., XIIII., XIII., XI., VIII. — Oct., 132, 17. 19—22; VII. et pridie — Nov., ib. 27. 28; IIII. — Oct., 140, 5; a. d. VIIII. — Nov., ib. 14; a. d. VI. — Oct., ib.; XV., XIIII., pridie — Maias, 143, 10. et extr. 160, 7; VI. — [Mart.], 148, 3; a. d. XI. — [Sept.], 139. extr.; a. d. VII. — [Apr.], 142, 8.

L.

Labeātes gens Illyrici. *Caesar M. Antonium ad eorum litus cursum dirigere iubet,* C. III, 25, 3.

Q. Laberius Durus tribunus militum in Britannia pugnans interficitur, G. V, 15, 5.

Labienus, v. Atius (a.)

Lacedaemon (sive Sparta), caput Laconiae, unde Pompeius sagittarios habet, C. III, 4, 3.

D. Laelius, Pompeianus, cum C. Triario Asiaticis navibus Pompei praeest, C. III, 5, 3, quarum XVIII eius iussu sub Lucretio Vespillone et Minucio Rufo sunt, 7, 1; relinquitur Orici a Cn. Pompeio filio commeatus prohibendi causa, 40, 4; post pugnam Pharsalicam cum classe ad Brundisium venit et insulam obiectam portui Brundisino tenet, 100, 1, sed nuntio pugnae accepto discedit, ib. 3. — Idem plur. num.

Laelii, — orum familia, eloquentia clari, v. Mucii, Fr. p. 118. v. 7. 8. — Inde adi.

Laeliānus;

— nae naves Brundisi a P. Vatinio partim capiuntur, ib. 100, 2.

Lamia, v. Aelius (a.)

Larinātes incolae Larini, oppidi Frentanorum. Caesar Corfinio per eorum fines in Apuliam pervenit, C. I, 23, 5.

Larīsa (falso — ssa) oppidum Thessaliae. Eo post proelium Dyrrhachinum Scipio legiones adducit, C. III, 80, 4; pugna Pharsalica victus Pompeius equo incitato eo contendit, 96, 3, Pompeiani eodem se recipiunt, 97, 2, Caesar eo pervenit, 98, 3. — Eius incolae

Larisaei. Praeter eos omnes civitates Thessaliae Caesari parent, ib. 81, 2.
Laterensis, v. Iuventius.
Latīnus, adi.
—nae, feriae, quarum causa Caesar aliquot dies Romae moratur, C. III, 2, 1;
—na, locutio Caesaris oratoris laudatur, Fr. p. 118. v. 14;
—na ratio (int. declinandi), in qua sequenda Quintilianus dissentit a Caesare, v. Calypso, ib. p. 129. v. 15(—10). ab extr.;
—na, verba = — na subst., ib. p. 118. v. 19. 129, 10. — Inde adv.
—ne. De ratione — loquendi Caesar accuratissime scripsit [de Analogia libros II], ib. p. 125. v. 14. ab extr. — Idem form. poet.
Latius,
—ae litterae, quarum parens appellatur Cicero Fr. p. 135. extr. 136. v. 1.
Latovīci (falso —brīgi), gens Germaniae finitima Helvetiis, G. I, 5, 4, in suos fines reverti a Caesare iubentur, 28, 3; eorum XIIII milia domo exierant, 29, 2.
Lemannus, lacus, in extremis Helvetiorum finibus, G. I, 2, 3, in flumen Rhodanum influit, 8, 1; ab eo Caesar ad montem Iuram murum fossamque perducit, III, 1, 1.
Lemōnum (al. Limo, ōnis) oppidum Pictonum, nunc a gentis nomine Poitiers. C. Caninius legatus eo contendit, G. VIII, 26, 1, ut Duratio, qui ibi a Dumnaco oppugnatur, auxilium ferat, ib. 2; ad id obsidendum Dumnacus redit, ib. 4.
Lemovīces, gens Galliae Celticae inferioris, cum Vercingetorige coniuncti, G. VII, 4, 6, III milia hominum mittunt, 75, 3; Sedulius eorum dux ad Alesiam proelio occiditur, 88, 4; II legiones Caesar ibi in hibernis ponit, VIII, 46, 4.
Lennium oppidum Lusitaniae, ubi Philo Caecilium Nigrum convenit(, deinde Hispali recipitur), H. 35, 3. (4.)
L.] Lentulus, v. Cornelius P.] (g—i.)
leo sidus zodiaci, Fr. p. 131. extr. 132, 4.
Lepidus, v. Aemilius (b. c.)
Lepontii gens Celtica Raetiae in Alpibus incolens inter Aduallam montem et lacum Verbanum. Ex eis Rhenus oritur, G. IIII, 10, 3.
Lepta, praefectus fabrum Ciceronis, cui Caesar Orfium a Cicerone sibi commendatum delegari vult, Fr. p. 138. v. 17.
Leptis a.) (minor) Africae oppidum, colonia Phoenicum in ora Maris Africi inter Adrumetum et Thapsum sita, civitas libera. Caesar eo pervenit, Afr. 7, 1, et VI ibi cohortes relinquit, 9, 1. 10, 1; eam frustra Labienus oppugnare conatur, 29, 2; Caesar equitatus sui partem eo mittit, 61, 5; Varus naves Caesaris onerarias vacuas a defensoribus ibi capit et incendit, 62, 4. 5; Caesar postquam eo venit, omnes naves se consequi iubet, 63, 1; praesidium ibi relinquit, 67, 1. — Eius incolae
Leptitāni. Eorum controver-

siis revocatum Iubam in Numidia restitisse Curio cognoscit, C. II, 38, 1; multantur a Caesare, Afr. 97, 3.

b.) Hispaniae oppidum, incertum ubi situm [videtur = Ilipa]. Q. Cassius Longinus eo pervenit, Al. 57, 1. 2.

Leuci, gens Galliae Celticae, Caesari frumentum sumministrant, G. I, 40, 11.

Levăci, gens Galliae Belgicae, sub Nerviorum imperio sunt, G. V, 39, 1.

Lexobii (al. —vii), gens maritima Galliae Celticae finitima Belgis, socii Venetorum, G. III, 9, 10; Titurius Sabinus in eos mittitur, 11, 4; senatu suo interfecto se cum Viridovice coniungunt, 17, 3; in eorum finibus Caesar exercitum hiemare iubet, 29, 3; una ex civitatibus Aremoricis, milites mittunt, v. Ambibarii, VII, 75, 4.

Liberalia sollemnia Bacchi acta a. d. XVI. Kal. Apr. Eo ipso die copiae Cn. Pompei filii fugantur ad Mundam, H. 31, 8.

Libo, v. Scribonius (b.)

libra sidus, signum zodiaci, Fr. p. 131. v. 12.

Liburnae (int. naves), —nica classis, } navigia levia a Liburnis, gente Illyrici, inventa, quibus praesunt Scribonius Libo et M. Octavius, C. III, 5, 3; post C. Antoni deditionem Libo cum eis ex Illyrico discedit, 9, 1.

(a.) C. (Licinius) Calvus filius C. Licinii Macri, orator clarus, astrictior[, Atticorum imitator], Fr. p. 119. v. 12. et 9. ab extr., idem poeta, amicus Catulli. Ad eum post famosa epigrammata prior dat litteras Caesar, ib. p. 150. v. 15. ab extr. 157, 4. ab extr.

(b.) α.) L. (—) Crassus [consul a. U. c. DCLVIIII.], orator clarissimus, a. DCXXXV. orationem habet in C. Carbonem, v. Papirius, Fr. p. 121. in.

(c.) β.) M. (— P. f. M. n.) — (Dives) pater [triumvir], in cuius exercitu P. Considius fuerat, G. I, 21, 4, consul cum Cn. Pompeio a. U. c. DCLXXXXVIIII, IIII, 1, 1; Marcellus contra eius et Pompei legem ante tempus de Caesaris provinciis ad senatum refert, VIII, 53, 1; paulo ante bellum civile a Parthis interficitur, a. U. c. DCCI., C. III, 31, 3. Fr p. 138. v. 10; cupit bellum Parthicum, ib. p. 146. v. 3. ab extr. — Eius filius maior

(d.) γ.) — (—) — (—), quaestor Caesaris, I legioni in Bellovasis gis praeest, G. V, 24, 3; eam ad Caesarem Samarobrivam ducere iubetur, 46, 1. 2; ibi castris praesidio relinquitur, dum Caesar Nervios et Menapios adit, 47, 1. 2; ibi Caesar cum eo copias partitur, v. C. Fabius, VI, 6, 1. — Huius frater minor

(e.) δ.) P. (— M. f.) — (—), Caesaris in Gallia legatus, in pugna cum Ariovisto commissa equitatui praeest, G. I, 52, 7, civitates Aremoricas in populi Romani potestatem redigit, II, 34; cum legione VII. prope Oceanum in Andibus hiemat, III, 7,

2(—4). 8, 2; Galli ad eum legationem communem de obsidibus remittendis mittunt, ib. 5. 9, 1; in Aquitaniam missus, 11, 3. 20, 1, Sontiates vincit, 21, 3. 22, 4; in fines Vocatium et Tarusatium profectus, 23, 1. 7, ad eorum castra contendit, 24, 5. 25. 26, 1; his victis maxima pars Aquitaniae ei se dedit, 27, 1. VIII, 46, 1.

(f.) Licinius Damasippus senator Iubam in oppidum Uticam prosequitur, C. II, 44, 3; liberis eius a Caesare vita conceditur, Afr. 89, 5; cum Scipione aliisque Hispaniam petens a cursu deiectus (perit), 96, 1. (2.)

(g.) (L. — L. f. L. n.) Lucullus (Ponticus), consul a. U. c. DCLXXX., maritus Serviliae, Mithridatis VI. adversarius, cuius filius eodem nomine a Catone minore in Asiam abducitur [Philippisque interficitur], Fr. p. 134. v. 13. sq. ab extr.

(h.) — — Squillus Cordubae Q. Cassium Longinum levibus plagis sauciat, Al. 52, 4. [55, 4.]

a.) P. Ligarius, Afranianus, a Caesare in Hispania dimissus cum ad Pompeium se contulisset, captus Adrumeti ob periurii perfidiam Caesaris iussu necatur, Afr. 64, 1. — Eius frater vel propinquus

b.) Q. — [, quem Cicero oratione defendit], Pompei in Africa legatus, post pugnam Thapsitanam a Caesare conservatur, Afr. 89, 2.

Līger flumen Galliae Celticae, quod influit in Oceanum, nunc la Loire. In eo Caesar naves longas aedificari iubet, G. III, 9, 1; medio cursu Bituriges dividit ab Aeduis, VII, 5, 4. (5); pons eius continet oppidum Cenabum, 11, 6, quo direpto Caesar eum traicit, ib. 9; Noviodunum oppidum Aeduorum ad ripas eius situm, 55, 1, postquam incenderunt, Eporedorix et Viridomarus praesidia ad eius ripas ponunt, ib. 9; quamquam L. ex nivibus creverat, tamen Caesar eis invitis exercitum traducit, ib. 10. 56, 3 (4); ad Lutetiam Labieno nuntiatur, Caesarem eo interclusum esse, 59, 1; Dumnacus, dux Andium, non se satis tutum fore arbitratur, nisi copias trans eum traduxerit, VIII, 27, 2 (4).

lilium munitionis genus, G. VII, 73, 8.

Lilybaeum promunturium Siciliae ad occidentem versus situm, in quo Carthaginienses oppidum condiderant. Caesar eo pervenit, Afr. 1, 1; insula Aponiana *non multum* ob eo abest, 2, 2; Alienus proconsul legiones XIII. et XIIII. et Gallos equites DCCC inde in Africam mittit ad Caesarem, 34, 4; hic naves onerarias eo mittit ad reliquum exercitum transportantum, 37, 1.

Lingŏnes gens Galliae Celticae. Eorum in fines Helvetii victi perveniunt, G. I, 26, 5; Caesar ad eos litteras nuntiosque mittit, ne Helvetios frumento neve alia re iuvent, ib. 6; Caesari frumentum suministrant, 40, 11; in eorum finibus est mons Vosegus, IIII,

10, 1; Caesar II legiones in eis collocat, VI, 44, 3, in eos contendit, VII, 9, 4; a concilio Gallorum Bibracti habito absunt, 63, 7; per extremos eorum fines Caesar iter in Sequanos facit, 66, 2; in Bellovacis eorum equitibus utitur, VIII, 11, 2.

Liscus summus magistratus Aeduorum, quem vergobretum appellant, G. I, 16, 5, apud Caesarem oratione habita se purgat de frumento non misso, 17, 1(—6), Dumnorigemque accusat, 18, 1. (2.)

Lissus oppidum Illyrici, hodie Alessio sive Ljesch. Altero belli civilis anno naves Caesaris M. Antonio et Fufio Caleno ducibus in Nymphaeum portum, qui est ultra L—um milia passuum III, se recipiunt, C. III, 26, 4, II vero naves contra L—um in ancoris consistunt, 28, 1, quas Otacilius Crassus, qui Pompei iussu ibi praeerat, expugnare parat, ib. 2; cives Romani, quibus decennio ante Caesar id oppidum attribuerat, M. Antonium recipiunt, 29, 1; hic XXX pontones ibi relinquit, ib. 3, quibus incendio deletis Cn. Pompeius filius L—um expugnare conatus triduo post re infecta discedit, 40, 5; Caesar inde frumentum conquiri iubet, 42, 4, post proelium Dyrrhachinum I cohortem ibi praesidio relinquit, 78, 4.

Litaviccus (al. —vĭcus) Aeduus amplissima familia natus conspirat cum Convictolitavi, G. VII, 37, 1; X milibus Aeduorum praeficitur, quae Caesari ad bellum mittuntur, ib. 7; oratione Aeduis persuadet, ut cum Arvernis se coniungant, 38, 1. 4. (—) 6 (—10); eius proditio ab Eporedorige Caesari nuntiatur, 39, 3; postquam fratres eius ad hostes fugerunt, 40, 3, ipse cum suis clientibus Gergoviam profugit, ib. 6. 7; Aedui nuntiis ab eo acceptis in cives Romanos saeviunt, 42, 1; bona eius publicantur, 43, 2; cum omni equitatu ad Aeduos sollicitandos profectus Bibracti recipitur, 54, 1. 55, 4; post defectionem eius Cavarillus pedestribus copiis Aeduorum praeficitur, 67, 7.

(L.) Livinēius Regŭlus a Caesare cum legione Adrumeti relinquitur, Afr. 89, 3.

Longinus, v. Cassius (a—d.)

Lucāni, incolae regionis Italiae inferioris. Ibi Cato per legatos suos delectus civium Romanorum habet, C. I, 30, 4.

Q. Lucanius centurio Romanus, dum filio circumvento subvenit, interficitur, G. V, 35, 7.

L. Luccēius, historiarum scriptor, Pompei et Ciceronis amicus, a L. Vibullio Rufo cum Pompeio de Caesaris mandatis agente ad colloquium adhibetur, C. III, 18, 3.

Luceria oppidum Apuliae, nunc Lucera. Post Corfini deditionem Pompeius inde Canusium proficiscitur, C. I, 24, 1.

(C.) Lucilius (C. f. Pupinia) Hirrus, (al. falso Lucceius), Pompeianus, Camerino fugiens cum VI cohortibus a Vi-

bullio Rufo excipitur, C. I, 25, 5; ad Parthos mittitur auxilii petendi causa, III, 82, 4.
(a.) Q. Lucretius, senator, Pompeianus, Sulmonem praesidio tenet, C. I, 18, 1, cum vero M. Antonius a Caesare missus eo venisset, de muro se deicit, ib. 3.
(b.) (—) — (Q. f.) Vespillo (al. Visp.), Pompeianus, cum Minucio Rufo navibus Asiaticis Pompei XVIII Oricum tenens ex portu prodire non audet adversus XII naves Caesaris, C. III, 7, 1. (2.)
Lucterius Cadurcus, homo summae audaciae, a Vercingetorige in Rutenos mittitur, G. VII, 5, 1, eosque Arvernis conciliat, 7, 1; in Provinciam eruptionem facere conatus a Caesare reprimitur, (ib. 2.) 8, 1. VIII, 30, 1; Uxellodunum occupat oppidanosque sibi coniungit, 32, 2. 34, 1; cum Drappete copiis ex oppido eductis non longius ab oppido X milibus passuum considit, 35, 1. 2; Caninius legatus in eum impetum facit eiusque copias fugat, quo facto ipse cum paucis fugit, 35, (4.) 5, de qua re Caesar litteris Canini certior fit, 39, 1; ab Epasnacto Arverno Caesari traditur, 44, 3.
Lucullus, v. Licinius (g.)
Lugotŏrix, rīgis, nobilis dux Britannorum, a Romanis capitur, G. V, 22, 2.
Luna dea Germanorum, G. VI, 21, 2.
Lusitania, pars Hispaniae ulterioris, obtinetur II légionibus a M. Petreio Pompei legato, qui per Vettones ad Afranium in Hispaniam citeriorem proficiscitur, C. I, 38, 1. 2, equitesque ei imperat, ib. 3; ibi Q. Cassius Longinus Medobregam oppidum expugnat, Al. 48, 2; Corduba eo ad legiones accersendas auxiliaque adducenda proficiscitur, 51, 3; eo proficiscitur Philo, H. 35, 3. — Eius incolae
Lusitāni, quorum genere pugnandi Afraniani ad Ilerdam utuntur, C. I, 44, 2, levis armaturae pabulatores Caesaris consectantur, 48, 7; II fratres L. ad Caesarem transfugiunt, H. 18, 5; Q. Caecilius Niger magnam eorum manum habet, (quam Philo in oppidum Hispalim introducit,) 35, 3; L. (i. e. manus Philonis) Hispali pugnare non desistunt et noctu eruptionem faciunt, 36, (1.) 2 (3); Cn. Pompeio filio interfecto ad Didium accedunt, 40, 2, eius naves incendunt, ib. 5, ipsum interficiunt, ib. 7. — Idem sing. num.
—nus, Cato, quem vide, H. 17, 1. 18, 1; alius ex comitibus Cn. Pompei filii, loco difficillimo a Caesarianis circumvenitur, 38, 3.
(Q. Lutatius Q. f.) Catŭlus maior, Marii in consulatu a. U. c. DCCII. collega, homo litteratus, cuius scribendi genus comparatur cum Caesaris et Calvi, v. Licinius (a.), Fr. p. 157. v. 4. ab extr.
Lutetia, Parisiorum in Gallia Celtica oppidum in insula Sequanae fl. positum, nunc Paris. Ibi Caesar concilium Galliae habet, G. VI, 3, 4; eo

Labienus cum IIII legionibus proficiscitur, VII, 57, 1. 58, 3; Metiosedo capto et ponte in Sequana refecto idem iter eo facit, ib. 5; hostes oppidum incendunt et ad ripas Sequanae considunt, ib. 6.

Lyciae naves, i. e. ex Lycia regione Asiae Minoris, quas Caesar ad Alexandriam V habet, Al. 13, 5.

Lycomēdes Bithynus a Caesare Bellonae sacerdos constituitur, Al. 66, 4.

M.

(T. Maccius) Plautus Sarsĭnas (Umber), poeta comicus Romanorum clarissimus saec. a. Chr. n. II., cuius versuum Ser. Claudius fuit subtilis existimator, Fr. p. 136. v. 10. ab extr.

Macedŏnes, equites in exercitu Pompei, C. III, 4, 6. — Eorum patria

Macedonia regio sita septentrionem versus a Thessalia. Pompeius ex ea et Creta I legionem veteranam coegerat, C. III, 4, 1, ex illa CC equites, ib. 4; inde Apolloniam Dyrrhachiumque proficiscitur, 11, 2; item Scipio, ut ei auxilio veniat, 33, 2; Domitius Calvinus legatus a Caesare cum II legionibus eo mittitur, 34, 3. 36, 1; Scipio magno impetu ad Domitium, postea ad Cassium se convertit, ib. 2; Aliacmon fl. eam a Thessalia dividit, ib. 3; Caesar A. Clodium ad Scipionem eo mittit, 57, 1; post proelium Dyrrhachinum Pompeius per Candaviam iter expeditum eo habet, 79, 2; idem novis delectibus ibi habitis videtur eam tenere voluisse, 102, 3; Caesar cum in Aegypto cognosset, complures adversarios inde in Illyricum se contulisse, Gabinium, si hoc satis tueri non possit, eo legiones ducere iubet, Al. 42, 4. — Eius pars

—nia libera (= ἡ ἄνω) finitima Epiro et Illyrico. Inde Menedemus princeps ad Caesarem legatus mittitur, C. III, 34, 4.

Magetobrĭga (al. —bria, Admagetobriga), oppidum Galliae Celticae, ad quod Ariovistus Gallos vicerat, G. I, 31, 12.

N. Magius Cremonensis, praefectus fabrum Pompei, deprensus ad Caesarem ducitur, C. I, 24, 4; (cum mandatis ad Pompeium remissus, ib. 5. Fr. p. 145. v. 14. 15,) ad Caesarem non revertitur, 26, 2; per eundem ad se de pace a Pompeio missum respondisse se, quae visa essent, Caesar scribit, Fr. p. 145. v. 15. (14.) ab extr.

Māius quintus mensis anni. XIIII., XVI., XV., XII., VIII. Kal. — as, Fr. p. 131. v. 13; VI. Non. —, ib. 17; VIII. et III. Id., ib. 18. 22; XV. Kal. — a. U. c. DCCV. ex itinere Caesar ad Ciceronem scribit, ib. p. 143. v. 10; pridie Kal. — Caesar ad

Ciceronem litteras consolatorias dat a. U. c. DCCVIIII., ib. extr.; XIIII. Kal. —, 160, 7.
Malāca, oppidum Baeticae, nunc Malăga. Eo Q. Cassius Longinus celeriter contendit, Al. 64, 2.
Malchus rex Nabataeorum. Ab eo Caesar equites evocat, Al. 1, 1.
malleŏli, manipuli spartei pice contecti. Alexandrini eis utuntur in navibus, Al. 14, 4.
L. Mallius (Maximus?) (al. Manlius, Manilius), proconsul Romanus, qui a. U. c. DCLXXVI. impedimentis amissis ex Aquitania profugerat, G. III, 20, 1.
Mandubii, gens Galliae Celticae, quorum oppidum est Alesia, G. VII, 68, 1, magnum numerum pecoris eo compulerant, 71, 7; cum liberis atque uxoribus a Caesare inde exire coguntur, 78, 3.
Mandubracius adulescens, filius regis Trinobantium a Cassivellauno interfecti, ad Caesarem in Galliam ex Britannia venit, G. V, 20, 1; Caesar Trinobantium precibus obsecutus eum remittit et a Cassivellauni iniuria defendit (atque in regnum restituit), ib. 3. 4. 22, 5.
Manilius Tuscŭlus unus ex eis, qui Q. Cassium Longinum interficere conantur, Al. 53, 2.
L. Manlius (L. f.) Torquātus, praetor a. U. c. DCCV., Pompeianus, cum VI cohortibus Alba profugit, C. I, 24, 3; Pompei iussu Orico praeest, III, 11, 3; (desperatis omnibus auxiliis portas eius oppidi aperit et Caesari se dedit, ib. 4;) post pugnam ad Thapsum commissam cum aliis Hispaniam petit, Afr. 96, 1.
Marcellinus, v. Cornelius (h.)
C. | Marcellus, v. Claudius
M. | (a—d.)
Marcia uxor secunda Catonis minoris, v. Hortensius, Fr. p. 134. v. 18. sqq.
Marcius, (a.) v. Ancus.
(b.) (Q.?) — Crispus, tribunus militum Caesaris, cum III cohortibus praesidio in oppidum Thabenam mittitur, Afr. 77, 2.
(c.) α.) (L. — L. f. Q. n.) Philippus, pater Marciae, v. s., propraetor Syriae a. U. c. DCLXXXXV., triennio post cum Cn. Cornelio Lentulo consul, Caesarianus, sed in ipso bello civili neutrarum partium, in provinciis decernendis praeteritur, C. I, 6, 5. — Eius filius
(d.) β.) (— — L. f. L. n.) — tribunus plebis a. U. c. DCCV., Caesarianus, de Fausto in Mauritaniam mittendo quo minus fiat senatus consultum, impedit, C. I, 6, 4.
(e.) Q. Marcius, tribunus militum Pompei, ad Caesarem transfugit, H. 11, 2.
(f.) Marcius Rufus, C. Curionis quaestor, nave L. Caesaris adulescentis capta a Curione navibus Uticam praemittitur, C. II, 23, 5. 24, 1; Curione interfecto suos cohortatur, ne animo deficiant, 43, 1. — Idem plur. num.
Marcii Reges, oriundi ab Anco (a.), quorum nomine fuit Marcia mater Iuliae amitae

Caesaris[, soror Q. Marcii Regis consulis a. U. c. DCXXXVI.], Fr. p. 122. v. 8. 9.
Marcomăni (al. —nni), gens Germaniae inter Rhenum et Moenum et Danuvium incolens, in Ariovisti exercitu pugnant, G. I, 51, 2.
mare, nostrum, = M. Internum, opponitur Oceano, G. V, 1, 2.
C. Marius clarissimus ille dux Romanorum, qui consul a. DCLII. ad Aquas Sextias Teutonos, anno post in campis Raudiis Cimbros vicit, G. I, 40, 5; eius beneficio Gaetuli Numidaeque, qui bello Iugurthino sub eo stipenda meruerant, et agris donati et cives Romani facti erant, Afr. 32, 3. 35, 4. 56, 3.
Marrucīni gens Italiae mediae. Per eorum fines Caesar Corfinio in Apuliam pervenit, C. I, 23, 5; eorum cohortes II sunt in Curionis exercitu, II, 34, 3.
Mars a Gallis colitur bellaque regere putatur, G. VI, 17, 2 (—5); (plerumque ei devoventur, quae bello capta sunt, ib. 3;) aequo, pari Marte, VII, 19, 3. VIII, 19, 2. — Inde
Martius tertius mensis anni. A. d. XI. Kal. —as Caesar Ategua potitus imperator appellatur, H. 19, 6; proelium ad Soricam fit a. d. III. Non. —, 27, 2; XIIII., VIII.(, VII.) Kal. —, Fr. p. 131. v. 1. 2; III. Non. —, ib. 3, Id. —, ib. 4; a. d. VII. Id. — Caesar Brundisium venit, ib. 145, 22; pridie Id. — a. U. c. DCCV. Caesar Brundisio litteras miserat ad Q. Pedium, ib. 146, 4; Id. —, ib. 155, 4. ab extr.
Marsi, gens Italiae mediae. Ex eis Domitius Ahenobarbus cohortes coëgerat, C. I, 15, 7, quae munitissimam partem Corfini occupant, 20, 3 (, cognito autem Domiti fugae consilio Caesari se dedunt, ib. 4); Uticae II centuriones M. cum XXII manipularibus ex castris Curionis ad Attium Varum perfugiunt, II, 27, 1; M. tuto ibi ultro citroque commeant, 29, 3.
Massilia oppidum Galliae provinciae, a Phoenicibus conditum, nunc Marseille. Antequam L. Domitius Ahenobarbus Corfinio dimissus eo pervenit, C. I, 34, 2, Caesar, cui oppidani coniuncti cum Albicis, qui montes supra M—am incolebant, hortatu Pompei portas clauserant, XV primis senatus evocatis suadet, ne Pompeio obtemperent, ib. 4. 35, 1; (cum responsum tulisset, M—am a neutris partibus stare debere,) Domitius recipitur eique praeficitur, 36, 1, quo facto Caesar III legionibus et XII navibus adductis eam terra marique oppugnat, ib. 4. 5. II, 1, 1; D. Brutus, classi Caesarianae praefectus, ad insulam oppositam M—ae consistit, pugna navali superior discedit, I, 56, 4; M. fere ex tribus partibus mari alluitur, quarta pars a terra aditum habet, II, 1, 3; (eruptiones ex ea factas repellunt Caesariani, 2, 6;) Nasidius eo advenit cum XVII navibus, 3, 3; I navis Mas-

siliensium Tauroente eo praemittitur, quae nuntium calamitatis acceptae perferat, 7, 3; Caesar Hispaniae rebus compositis Tarracone pedibus eo pervenit, 21, 5; Varro cognoscit, eum ibi detineri, 17, 4(; oppido dedito Caesar II legiones praesidio ibi relinquit, 22, 6). — Eius incolae

Massilienses, postquam Pompeius nobiles adulescentes M. legatos Domitio domum praemisit, C. I, 34, 3, cum Albicis coniuncti Caesari portas claudunt et oppidum muniunt, ib. 4 (5); Caesar eos monet, ne bellum moveant, 35, 1; L. Domiti consilio naves longas expediunt, 56, 1 (—4), sed a Bruto superantur, 57, 2; Albicis praemia pollicentur, ib. 4; Bruti naves eludunt, impetus eorum non excipiunt; VIIII naves amittunt, 58, 1. (—) 5; L. Nasidius eis a Pompeio subsidio mittitur, II, 3, 1, eosque hortatur, ut rursus cum Bruto confligant, ib. 3; non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt, 4, 1 (—3), ad Tauroenta castellum dextram partem sibi, sinistram Nasidio attribuunt, ib. 5; Brutus eorum VI naves captivas habet, 5, 1. 6, 1; (pugna c. 5—7;) iterum magna clade accepta M. reliqua ad oppidum defendendum apparant, 7, 2. 4; indutias (petunt, 11, 1. 4. 12, 2—4,) impetratas violant subito impetu in Treboni opera facto, 14, (1. 4.) 5. (6.) 15, 2; (paulo post ad priores deditionis condiciones recurrunt, 16, 3;) Varro eis magnum numerum frumenti mittit, 18, 1; M. omnibus malis defessi se dedunt, 22, 1; L. Domitius cognita eorum voluntate discedit, ib. 2; M. se suaque Caesari tradunt, ib. 5.

matăra Gallorum telum, G. I, 26, 3.

Matisco oppidum Aeduorum ad Ararim fl. situm, nunc Mâcon. VI. legio ibi hiemat, G. VII, 90, 7.

matres familiae, G. VII, 26, 3. 47, 5. 48, 3;

— --as, Al. 58, 4. H. 19, 3.

Matrŏna flumen Galliae Celticae, quod oritur ex Lingonibus et Gallos a Belgis dividit, nunc la Marne, G. I, 1, 1.

Mauri gens Africae ad Hispaniam vergens. Eorum circiter III milia sunt cum Cn. Pisone, Afr. 3, 1; II milia ab equitibus minus XXX Gallis in oppidum Adrumetum fugantur, 5, 3; M. equites nonnullos Caesarianos interficiunt, 7, 5; pugna ad Thapsum commissa primi fugiunt, 83, 3. — Eorum regio

Mauritania (al. Mauret.), pars orae septentrionalis Africae. Quominus Sulla Faustus eo a Pompeio mittatur, intercedit L. Marcius Philippus, C. I, 6, 3; postquam Caesar Pompeium per eam iter in Hispaniam facere cognovit, 39, 3, hoc rumore exstincto multae civitates eius amicitiam sequuntur, 60, 5; Q. Cassius Longinus per eam ad fines Numidiae ire iussus, Al. 51, 1, militibus, cum eo tra-

iecisset, pecuniam pollicetur, 52, 1; eo ad regem Bogudem litteras mittit auxilii petendi causa, 59, 2; eam a Cn. Pompeio patre receptam esse Cato dicit, Afr. 22, 2; Cn. Pompeius filius eo profectus mox discedit, 23, 1; per eam P. Sittius iter ad Caesarem facit, 95, 1.

Mazăca oppidum Cappadociae ad Argaeum montem situm, postea Caesarea, nunc Kaisarieh. Caesar ibi biduum commoratur, Al. 66, 3 (—5).

Mediomatrĭci (vel —ces) gens Galliae Celticae, quae incolit inter Treveros et Leucos. Per eorum fines Rhenus fluit, G. IIII, 10, 3; in Gallorum concilio eis V milia militum imperantur, VII, 75, 3.

Medobrĕga oppidum Lusitaniae, nunc Marvao, a Q. Cassio Longino expugnatur, Al. 48, 2. — Eius incolae —genses in montem Herminium confugerant, ib.

Meldi (sive —ae) gens Galliae Celticae inter Matronam et Sequanam incolens. In eis Caesar LX naves fieri iusserat, G. V, 5, 2.

C. Memmius (L. f. Gemellus), tribunus plebis a. U. c. DCLXXXVIII., Pompeianus, praetor cum L. Domitio a. U. c. DCLXXXXVI, cum in senatu adversus Caesarem egisset, Caesar, postquam asperrimis eius orationibus non minore acerbitate rescripsit, mox suffragator eius in petitione consulatus fuit, Fr. p. 123: v. 10. et 6. ab extr. 124, 1. 6. De eodem scriptore v. ib. 157. v. 7. ab extr.

Memnon, ŏnis, rex Aethiopum, Tithoni et Aurorae filius, cum Achille congreditur (atque interficitur), H. 23, 4. (cf. Pind. Nem. III, 63. Verg. Aen. I, 489).

Menander, dri poeta comicus Graecus saec. a. Ch. n. IIII. et III. Dimidiatus M. a Caesare dicitur Terentius, Fr. p. 157. v. 2.

Menapii, gens Galliae Belgicae inter Mosam et Scaldim fl. incolens, in concilio Belgarum VII milia armata pollicentur, G. II, 4, 9; socii Venetorum fiunt, III, 9, 10; nunquam ad Caesarem legatos de pace miserant, v. Morini, 28, 1; Caesar in eos proficiscitur, ib. 2 (—29, 3). VI, 5, 4; ad utramque ripam fl. Rheni agros, aedificia vicosque habent, IIII, 4, 2; Usipetes et Tencteros conantes Rhenum transire prohibent, sed mox ab eis opprimuntur, ib. 4. 6. 7; in eos et in partem Morinorum Titurius et Cotta mittuntur, 22, 5; his appropinquantibus M. se in silvas abdunt, 38, 3; bellum parant, VI, 2, 3; propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti sunt, 5, 4; Caesar, ut Ambiorigem eorum auxilio privet, cum V legionibus in eos proficiscitur, ib. 5. 6; (eo adveniente in silvas ac paludes confugiunt, ib. 7,) legatos pacis petendae causa mittunt, 6, 2 (3); Caesar in eis Commium Atrebatem cum equitatu relinquit, ib. 4, ex

eorum finibus in Treveros venit, 9, 1; in finitimas eis Eburonum partes Labienum proficisi iubet, 33, 1.
Menedēmus, princeps Macedoniae liberae, legatus ad Caesarem missus civitatis excellens erga eum studium profitetur, C. III, 34, 4.
mensura ex aqua, G. V, 13, 4; — as itinerum Germani non noverunt, VI, 25, 1.
mercatores, G. I, 1, 3. IIII, 2, 1. 3, 3. 5, 2. VI, 37, 2. Afr. 75, 3.
Mercurius deus, omnium artium inventor, maxime a Gallis colitur, G. VI, 17, 1.
L. Mergilio Italicensis, unus ex eis, qui Q. Cassium Longinum interficere conantur, Al. 52, 4, excruciatus nominat plures coniuratos, 55, 4.
M. Messala, v. Valerius (g. h.)
Messāna oppidum Siciliae, nunc Messina. Priore anno belli civilis, postquam L. Nasidius classem eo appulit, principes eius fugiunt, C. II, 3, 2; post pugnam Pharsalicam dimidia Caesaris classis, cui M. Pomponius praeerat, a C. Cassio ibi incendio deletur, III, 101, 1. 2; ibi Salienus M. Messalam obsederat, Afr. 28, 2.
C. Messius, tribunus plebis a. U. c. DCXXXXVII., aedilicius, primum Pompeianus, deinde Caesarianus; a Caesare Acillam cum aliquot cohortibus missus, Afr. 33, 2. 4, eam obtinet, 43, 1.
L. } Metellus, v. Caecilius
Q. } (a—c.)
M. Metius, hospes Ariovisti, legatus ad eum a Caesare missus ab Ariovisto in catenas conicitur, G. I, 47, 4 (—6), eo victo liberatur, 53, 8.
Mēto(n), ōnis, Atheniensis, astronomus saeculi a. Ch. n. V., v. Euctemon, Fr. p. 130. v. 20.
Metrodōrus Chius, philosophus (et astrologus) ex Democriti disciplina, qui vixit saec. a. Chr. n. IIII., v. Democritus, Fr. p. 130. v. 15. 21.
Metropŏlis oppidum Thessaliae. Post proelium Dyrrhachinum Caesar Gomphis eo venit (eamque recipit), C. III, 80, 7. (—81, 2.) — Eius incolae Metropolītae Caesari se dedunt, ib. 81, 1. 2.
Milo, v. Annius.
miluus sidus, Fr. p. 131. v. 5.
Minerva (Ἐργάνη) colitur a Gallis, G. VI, 17, 2; Elide in eius templo portentum fit, C. III, 105, 3.
(a.) L. Minucius Basĭlus legatus Caesaris cum equitatu in Eburones praemittitur, G. VI, 29, 4 (5); Ambiorix deprensus ex eius manibus effugit, 30, 1(—4); M. cum legione in Remis collocatur, VII, 90, 5.
(b.) C. — Regīnus, eques Romanus, Scipionis familiarissimus, Zetae oppido praeest et ibi a Caesare capitur, Afr. 68, 4.
(c.) Minucius Rufus Orici navibus Asiaticis Pompei praeest, C. III, 7, 1.
(d.) — Sĭlo, cliens L. Racili, Q. Cassium Longinum in basilicam euntem bis ferit pugione, Al. 52, 2, fugiens opprimitur et ad Longinum

ducitur, 53, 2, cui coniuratos indicit, 55, 2; libertis excruciandus traditur, ib. 3.
(e.) (Q. —) Thermus, Pompeianus, ab a. U. c. DCCII. ad a DCCIIII. propraetor Asiae, initio belli civilis Iguvium tenet et munit, C. I, 12, 1, sed C. Curionis adventu cognito profugit, ib. 2. — Inde adi.
Minucia, (int. via,) quae Roma Brundisium fert. Ea VI cohortes (v. L. Manlius) ad Vibium Curium transeunt, Fr. p. 144. v. 4. ab extr.
Mithridātes a.) (VI., Magnus, Eupător,) rex Ponti, qui tria bella acerrima cum Romanis gessit, a Pompeio a. U. c. DCLXXXVIII. victus, triennio post sibi ipse mortem conscivit. Ad Zelam oppidum Ponti postquam de L. Valerio Triario, legato L. Luculli, victoriam reportavit, Al. 72, 2. 73, 2, rex fit [paene] totius Asiae, 78, 2. — Eius filius nothus
b.) — Pergamēnus, i. e. Pergami educatus, Al. 78, 2, magnae nobilitatis homo, Caesaris amicus, initio belli Alexandrini in Syriam Ciliciamque missus Pelusium in suam potestatem redigit, 26, 1 (2), inde Alexandream ad Caesarem contendit, ib. 3, eique loco, qui Delta nominatur, appropinquat, 27, 2; copiarum a Ptolemaeo missarum impetum sustinet, ib. 5. 7. 28, 1; Caesar adveniens eum victorem ad se incolumi exercitu recipit, ib. 2, regemque Bosphori (et tetrarcham Gallograeciae) constituit, 78, 2 (3).
Mŏna insula inter Britanniam et Hiberniam sita, nunc Anglesea, G. V, 13, 3.
Morĭni, gens Galliae Belgicae, in concilio Belgarum XXV milia armata pollicentur, G. II, 4, 9; socii Venetorum, III, 9, 10, Caesare adveniente se suaque omnia in silvas et paludes conferunt, 28, 1; ex eorum finibus brevissimus est in Britanniam traiectus, IIII, 21, 3; ex magna parte eorum legati ad Caesarem veniunt, 22, 1, in eos vero pagos, a quibus legati non venerant, Titurius et Cotta mittuntur, ib. 5; milites Romanos ex navibus expositos adorti fugantur, 37, 1 (4); omnes fere a T. Labieno legato subiguntur, 38, 1; C. Fabius in eorum finibus hiemat, V, 24, 2; a concilio Gallorum V milia militum eis imperantur, VII, 75, 3; ipsi Commio Atrebati attribuuntur, 76, 1.
Moritasgus, frater Cavarini, rex Senonum, G. V, 54, 2.
Mŏsa, amnis Galliae Celticae et Belgicae, nunc die Maas. Trans eum Ambivariti incolunt, G. IIII, 9, 3; profluit ex monte Vosego, 10, 1; Germani ad confluentem M—ae et Rheni perveniunt, 15, 2; pars equitatus Usipetum et Tencterorum praedandi causa eum transierat, ib. 12, 1. (13, 2.) 16, 2; inter eum et Rhenum maxima pars est Eburonum, V, 24, 4; Sabi („Scaldi" Caes.) recepto cum Vacalo, parte Rheni fl., confluit, VI, 33, 3.
Mucii (Scaevolae), — orum familia, homines iuris peri-

tissimi, domestica consuetudine latine loquuntur, v. Laelii, Fr. p. 118. v. (6—)8.
(a.) α.) (?) Munatius Flaccus Italicensis Q. Cassium legatum Longini vulnerat, Al. 52, 3. 4.
(b.) β.) L. — (—), Pompeianus, dum Ategua oppugnatur, litteras dat ad Caesarem, quibus eius fidem implorat, H. 19, 4.
(c.) — — Plancus, legatus Caesaris, I legioni in Belgis praeest, G. V, 24, 3, in Carnutes mittitur, 25, 4; II legionum Fabianarum dux ad Ilerdam magnos impetus Afrani sustinet, C. I, 40, 5 (—7); cum C. Considio agit, Afr. 4, 1.
(d.) (?) — (Rufus), familiarissimus M. Porci Catonis minoris, hunc a se alienavit, id quod Caesari in Anticatone acerbissime Catonem accusandi materiem dedit, Fr. p. 134. v. 15.
Munda oppidum Baeticae. Filii Pompei (ibi superantur a. U. c. DCCVIIII., H. c. 27—31;) eo se recipiunt, quam ob rem Caesaris milites oppidum circumvallare coguntur, H. 32, 1; (incolae eruptionem faciunt, 34, 6;) ad eam oppugnandam Caesar Q. Fabium Maximum (d.) relinquit, 41, 1, qui ea potitur, ib. (2.) 6. 42, 1. — Eius incolae
Mundenses multi oppido expugnato in legionem Caesaris distributi coniuratione facta conciduntur, ib. 36, 4. — Idem adi.
—sis campus, in quo Caesar castra ponit, ib. 27, 6;
—se proelium, sub cuius tempus Caesar Anticatones facit, Fr. p. 125. v. 8. sq.
Murcus, v. Statius.
Musca, v. Sempronius (c.)
Mytilēnae (al. —e, Mity—) caput Lesbi insulae, nunc Metelin sive Castro. Post pugnam Pharsalicam Pompeius eo venit, C. III, 102, 4.

N.

Nabataei gens Arabiae Petraeae. Ab eorum rege Malcho Caesar equites evocat, Al. 1, 1.
Nammēius Helvetius cum Verucloetio aliisque legatus ad Caesarem mittitur, G. I, 7, 3.
Namnētes, gens Galliae Celticae in dextra ripa Ligeris fl.; caput Condivincum, nunc ab gentis nomine Nantes; Venetorum socii, G. III, 9, 10.
Nantuātes, gens Alpina Galliae Celticae sita in confinio Provinciae. In eos Galba mittitur, G. III, 1, 1, qui II legiones ibi collocat, ib. 4. 6, 5; per eorum fines Rhenum fl. fluere Caesar tradit, IIII, 10, 3.
Narbo, ōnis civitas florentissima Volcarum Arecomicorum in Gallia provincia sita, nunc Narbonne. Inde P. Crassus multos viros fortes evocat, G. III, 20, 2; Caesar nuntio accepto, Lucterium Cadurcum

in Provinciam eruptionem facere parare, eo proficiscitur, VII, 7, 2. 3, praesidiumque ibi constituit, ib. 4; anno post eodem proficiscitur, VIII, 46, 3; anno belli civilis priore legiones III, quas ibi hiemandi causa disposuerat, cum Fabio legato in Hispaniam praemittit, C. I, 37, 1; ipse Massiliam tendens pedibus eo pervenit, II, 21, 5; inde A. Hirtius litteras ad Ciceronem dat, Fr. p. 160. v. 7.

P. Nasidius eques Romanus, Pompeianus, a Pompeio cum classe navium XVI L. Domitio subsidio missus, C. II, 3, 1 (—2), Massilienses summa spe complet, 4, 4; postea in proelio male rem gerit contra D. Brutum, ib. 5; ab eius classe P. Vestrius captus erat, Afr. 64, 2. — Inde adi.

Nasidiānus,

—nae naves celeriter pugna excedunt, C. II, 7, 1; I navis Massiliensium cum eis in Hispaniam citeriorem profugit, ib. 2.

Nasua unus ex Sueborum ducibus, frater Cimberii, quocum praeest C pagis Sueborum, qui Rhenum transire conantur, G. I, 37, 3.

Naupactus Locrorum Ozolarum oppidum, nunc Lepanto. Inde et Calydone Calvisius praesidia adversariorum deicit, C. III, 35, 1.

Neapŏlis oppidum a) Africae (Zeugitanae), nunc Nabal. Caesar eam praetervehitur, Afr. 2, 6;

b) Campaniae maritimum, nunc Napŏli. Cum T. Anni Milonis familia gladiatoria ad prodendam Capuam missa ibi visa esset, eius et M. Coeli Rufi consilia patefiunt, C. III, 21, 5.

Nemētes, gens Germana Galliae Celticae in sinistra ripa Rheni fl. incolens, in bello Ariovisti cladem accipiunt, G. I, 51, 2; ab eorum finibus silva Hercynia oritur, VI, 25, 2.

Nemetocenna oppidum Atrebatum, nunc a nomine gentis Arras. Caesar ibi hiemat, G. VIII, 46, 6; eo ad exercitum ex Italia redit, 52, 1.

Nepos, v. Cornelius (k.)

Nero, v. Claudius (e.)

Nervii, gens bellicosissima Galliae Belgicae inter Sabim et Scaldim incolens, maxime feri inter Belgas, milia armata L ad bellum cum Romanis gerendum pollicentur, G. II, 4, 8; Ambianos attingunt, 15, 3; (eorum mores, ib. —5;) equitatu nihil possunt, sepibus sunt muniti, 17, 4; postquam cum Atrebatibus et Viromanduis trans Sabim fl. conseserunt, 16, 2, cum Belgae quidam dediticii ad eos detulissent consuetudinem itineris exercitus Romani, 17, 2. 5. 19, 1, confertissimo agmine ad dextrum cornu Romanorum contendunt, 23, 4, proelioque acerrimo prope ad internecionem redacti conservantur, 28, 1(—3). 29, 1. 32, 2; Q. Cicero legatus legionem in eos in hiberna ducit, V, 24, 2, quo facto N. ab Ambiorige concitati, 38, 2. 4, castra eius oppugnant, 39, 3. (40, 3.) 41, 1, et vallo fossaque

cingunt, 42, 1; Caesari appropinquanti obviam profecti iterum ab eo vincuntur, (c. 43—48.) 46, 4. 48, 2(—51.); paulo post bellum renovant, sed Indutiomari Treveri morte cognita discedunt, 56, 1. 58, 7; in armis sunt, VI, 2, 3, sed celeriter a Caesare oppressi obsides dare coguntur, 3, 1 (3); Arduenna silva ad eos pertinet, 29, 4; Galli eis V milia militum imperant, VII, 75, 3. — Idem sing. num., v. Vertico, V, 45, 2. — Inde adi.

Nervĭcus,

—cum proelium, v. s. et Sextius (a.), ib. III, 5, 2.

Nicomēdes (III.), rex Bithyniae, commemoratur in oratione pro Bithynis habita, Fr. p. 123. v. 17.

Nicopŏlis, Armeniae minoris oppidum a Pompeio conditum Mithridate superato, nunc Devrigni. Eo Domitius Calvinus venit, Al. 36, 3. 37, 3.

Niger, v. Caecilius (e.)

Nīlus Aegypti flumen. Alexandria specus habet ad eum pertinentes, quibus aqua in privatas domus inducitur, Al. 5, 1; aqua eius limosa et turbida multos morbos efficit, ib. 2; omnibus eius ostiis portorii exigendi causa custodiae dispositae sunt, 13, 1; pars quaedam eius derivata Delta efficit, 27, 2; (eorum Alexandrinorum, qui eum transierant, magnus numerus a Mithridate Pergameno interficitur, ib. 2. 4. 6;) Ptolemaeus rex magnam in eo classem paratam habet, 28, 2; castra eius ab una parte eo teguntur, ib. 3; flumen angustum [canalis], quod inter castra Ptolemaei et Caesaris iter intercedebat, in eum influit, 29, 1; (Caesariani regiis copiis prohibentibus eum transeunt, ib. 2. 4;) ei Alexandrini, qui erant ad N—um, Romanos repellunt, 30, 5. 6.

Nitiobrŏges (al. —brīges), gens Aquitaniae in utraque ripa fl. Oltis incolens, Lucterio Cadurco obsides dant, G. VII, 7, 2; eorum rex Teutomatus cum equitatu ad Vercingetorigem pervenit, 31, 5, Gergoviae vix se ex manibus Romanorum eripit, 46, 5; Galli eis V milia militum imperant, 75, 3.

Nonae aut quintus aut septimus dies mensis. II. —nas Ian. Caesar Brundisi naves solvit et postridie terram Germiniorum attingit, C. III, 6, 2; a. d. III. — Ian. castra movet, Afr. 9, 1; II. d. — Ian. pugnam cum Labieno committit, 19, 5; II. — Apr. ab Aggar ad Thapsum egreditur, 79, 1; a. d. III. — Mart. proelium ad Soricam fit, H. 27, 2; pridie — Ian. (et postero die), Fr. p. 130. v. 3. (sq.) ab extr.; III. — April., (postridie,) Non., ib. p. 131. v. 9—12, VI. — Mai., ib. v. 17, III. — Iun., ib. v. 24, VI., V., IIII.(, postridie,) — Oct., ib. p. 132. v. 16—14. (13.) ab extr., IIII. — (Nov.), ib. v. 9. ab extr.; a. d. III. — Iun. Cicero Romam venit, ib. p. 138. v. 19; ad — [Iun.] Romam rure recurrere se nolle Hirtius scribit Ciceroni, ib. p. 160. v. 21.

Nonius Asprēnas, legatus

Caesaris, proconsul cum II legionibus a Caesare castris ad Thapsum positis praesidio relinquitur, Afr. 80, 4; ad Caesarem cum equitibus ad Salsum fl. venit, H. 10, 2.

Norēia oppidum,

Norĭcus ager (= Noricum) regio Noricorum s. Tauriscorum sita inter Alpes et Danuvium fl. Boii eo invaserant oppidumque oppugnaverant, G. I, 5, 4. — Inde a.) subst.

Norica, altera Ariovisti uxor, regis Voccionis soror, in fuga perit, G. I, 53, 4; b.) adi.

—cus, rex (Voccio?) equites circiter CCC Corfinium ad Caesarem auxilio mittit, C. I, 18, 5.

notae clandestinae, quibus usus est Caesar in epistulis scribendis, Fr. p. 137. v. 7. sq. (14—19); alii, ib. v. 8. (7.) ab extr.

November undecimus mensis anni; XVII. (et pridie) Kal. — bres, Fr. p. 132. v. 11. et 10. ab extr., IIII. Non. —, ib. 9, V. et III. Id. —, ib. 8. et 7. ab extr.; a. d. VIII. Kal. — a. U. c. DCC. Cicero a Caesare et Q. fratre litteras a litturibus Britanniae accipit, ib. p. 140. v. 13.

Novio dūnum oppidum a.) Aeduorum in Gallia Celtica ad ripas Ligeris positum, G. VII, 55, 1(, quo Caesar omnes obsides Galliae confert, ib. 2); interfectis ibi custodibus Eporedorix Viridomarusque oppidum diripiunt atque incendunt, ib. 5;

b.) Biturigum (Cuborum) in Gallia Celtica situm ab Caesare oppugnatur, ib. 12, 2; (obsidibus datis postquam rursus arma ceperunt oppidani,) deditur, (ib. 3. 5. 6. 13, 2.) 14, 1;

c.) Suessionum in Gallia Belgica situm, nunc Soissons, Caesari se dedit, ib. II, 12, 2 (—13, 1).

Numĭdae, incolae Numidiae, milites levis armaturae in exercitu Caesaris, bello Belgico intersunt, G. II, 7, 1, Bibracti fortiter pugnant, 10, 1, ad Sabim fl. in fugam vertuntur, 24, 4; equites N. et pedites a Iuba rege P. Attio Varo Uticam auxilio missi a C. Curione bis partim interficiuntur vel capiuntur, partim repelluntur, tertio proelio superiores discedunt, C. II, 25, 3. 5. 38, 4. 39, 4. 41, 6; N. tardiores sunt ad insequendum Caesarem Adrumeto discedentem, Afr. 6, 6; N. levis armaturae inter Labieni equites interpositi multos pedites Caesaris vulnerant, 13, 1. 14, 2. 15, 1; Petreius et Piso cum N— is equitibus MDC electis subsidio suis occurrunt, 18, 1; Labienus maxima auxilia equitum ex eis habet, 19, 3. 4; N. Gaetulique ex castris Scipionis diffugiunt, 32, 3. 35, 4; Hispani eos adorti partim capiunt, partim vulnerant interficiuntque, 39, 3; equitatus eorum recta in castra fugit 40, 2; Ruspinae grande eorum est praesidium, 42, 1; Considius Acillam VIII cohortibus stipendiariis N—is Gaetulisque obsidet, 43, 1; Iuba cum

magno numero eorum ad Scipionem contendit, 48, 1; N. ab equitibus Caesaris usque in castra regia repelluntur, 52, 3; in Scipionis acie et subsidiis sunt, 59, 2. 3. 5; hi postquam Caesarianis calamitatem intulerunt, postero die equites N—ae praedatores a Caesaris equitibus partim interficiuntur, partim capiuntur, 61, 2. 5; Iuba eos N—as, qui ex pugna fugerant, in cruce suffigit, 66, 4; N—ae Caesaris legiones in itinere rursus aggrediuntur, 69, 4; copias Caesaris coronae in modum cingunt, 70, 3; Scipio praesidium eorum Sarsurae habet, 75, 2; Caesaris equites a levi armatura eorum vulnerantur, 78, 7. — Eorum patria

Numidia, regio Africae septentrionalis inter Mauretaniam et agrum Carthaginiensem sita. Ad fines eius Q. Cassius Longinus ire a Caesare iubetur, Al. 51, 1; eam a Pompeio celerrime receptam esse [Cn. Domitio Ahenobarbo victo] M.Cato dicit, v. Africa, Afr. 22, 2; P. Sittius eo ingressus castello potitur, 36, 4.

Nymphaeum (promunturium et) portus orae Illyrici, ultra Lissum milia passuum III situm, nunc St. Juan de Medua. Pompeianis persequentibus M. Antonius naves eo introducit, C. III, 26, 4.

O.

Obucŭlum (al. —cula) oppidum Baeticae (Detanorum), nunc Monelova. Ibi IIII cohortes Caesaris a vernacula legione opprimuntur, Al. 57, 3.

Oceănus a.) mare Atlanticum (mare Oceanum, G. III, 7, 2). Occidentem versus Gallia (Celtica) et Aquitania eo continentur, I, 1, 5. 7; civitates Aremoricae eum attingunt, II, 34. VII, 75, 4. VIII, 31, 4; P. Crassus cum legione VII. proxime ab eo in Andibus hiemat, III, 7, 2; in eum Liger influit, 9, 1; vastissimus atque apertissimus est et longe aliam habet navigationem atque mare conclusum [Internum], ib. 7, et tempestates maximas, 13, 6; luna plena in eo maximos aestus maritimos efficit, 29, 1; Galli, qui ei proximi sunt, insulis sese occultant, VI, 31, 3; Vercingetorix Senones ceterasque civitates, quae eum attingunt, sibi adiungit, VII, 4, 6; Caesar in Turonis II legiones ponit, quae omnem regionem O—o coniunctam contineant, VIII, 46, 4; Afranius Cantabris et qui praeterea barbari ad eum pertinent, auxilia imperat, C. I, 38, 3;

b.) mare Germanicum. Mosa postquam cum Vacalo, parte Rheni, confluxit, haud procul a Rheno in O—um influit, item Rhenus, postquam in plures partes defluxit, G. IIII, 10, 2. 4. 5; Labienus cum legionibus III ad eum versus proficiscitur, VI, 33, 1.

Ocĕlum oppidum Graiocelorum in Gallia Cisalpina situm. Caesar inde in Vocontios iter facit, G. I, 10, 5.

M. Octavius (Cn. f. M. n.), Pompeianus, cum Scribonio Libone Liburnicae atque Achaicae classi praeest in ora Illyrici, C. III, 5, 3, Salonas pervenit, 9, 1, easque oppugnat, ib. (2) 4, sed magno militum numero interfecto cum suis in naves confugit, ib. 6. 7, et Dyrrhachium ad Pompeium se recipit, ib. 8; post pugnam Pharsalicam in Illyrico multis eius navibus potitur Cornificius, Al. 42, 3; O. morte Gabini in spem adductus Illyrici potiundi compluribus praesidiis Caesaris potitur, 43, 4. 44, 1. 3; Vatinius eum persequitur, ib. 4, O. ad insulam Tauridem subsistit, 45, 1, Vatinius vero sua quinqueremi in navem eius impetum facit, 46, 1, qua depressa O. vulneratus fugit, ib. 5. 6. (7.) 47, 1. 2. 3; deinde parvis paucisque navigiis Graeciam et Siciliam petit, ut inde Africam capiat, ib. 4. Afr. 44, 2. — Inde adi.

Octaviānus,

a.) — na acies, i. e. naves Octavi ordine dispositae, Al. 45, 4;

b.) — na, navis, in qua ipse est Octavius, rostro navis Vatini laeditur, (deprimitur,) ib. 46, (1.) 2. (5.) — Idem plur. num.

— nae naves, quibus dispersis Q. Cornificius potitur, ib. 42, 3;

c.) — ni propugnatores, i. e. classiarii eius, partim iugulantur, partim in mare praecipitantur, ib. 46, 5;

d.) — ni remiges complures a Vatinio capiuntur, ib. 47, 2. — Idem subst.

— ni, = milites Octavi, diuturnitate oppugnationis Salonarum neglegentiores facti discedunt (atque opprimuntur), C. III, 9, 6 (7); = classis Octavi, parati ex portu Tauridis insulae obviam procedunt classi Vatini, Al. 45, 4.

Octōber decimus mensis anni. XVI., XIIII., XIII., XI., VIII. Kal. — bres, Fr. p. 132. v. 17 —22; VI., V., IIII. Non. —, (postridie), ib. v. 22—24. (25.), VIII., VI. Id., Id. —, ib. 25—27; a. d. IIII. Kal. — Cicero a Caesare ex Britannia litteras commodas de Britannicis rebus accipit, ib. p. 140. v. 5; a. d. VI. Kal. — a littoribus Britanniae ad eundem scripserant Q. Cicero et Caesar, ib. v. 14 sq.

Octodūrus vicus Veragrorum situs in Gallia Celtica, nunc Martigny, oppidum Helvetiae. Ser. Galba legatus Caesaris (postquam) aliquot dies cum VIII cohortibus ibi hiemavit(, ab Sedunis et Veragris subito oppressus hos fugat vicumque incendit), G. III, 1, 4. (—2, 1. (—) 6, 4.)

Octogēsa oppidum Hispaniae citerioris positum ad Hiberum. Eo Afranius Petreiusque naves adduci iubent, C. I, 61, 5; eorum castris tenentur itinera, quae eo ferunt, 68, 1; Afranius monte altissimo occupato iugis eo pervenire cogitat, sed impetu equitum Caesaris a consilio avocatur, 70, 4.

Oedĭpus nomen tragoediae, quam Caesar composuit, Fr. p. 136. v. 21.
Ollovĭco, ōnis pater Teutomati, rex Nitiobrogum, a senatu Romano amicus appellatur, G. VII, 31, 5.
M. Opimius, praefectus equitum Scipionis, cum II turmis in Macedonia exceptus a Domiti militibus, *fuga salutem reperit*, C. III, 38, 4.
a.) (?) Oppius legatus Caesaris cum praesidio Zetae relinquitur, Afr. 68, 4;
b.) C. — Caesaris familiaris, qui Romae res eius absentis curabat, Fr. p. 135. v. 4. 137, 13. 144, 10—7 ab extr.; ad eum et Cornelium Balbum Caesar litteras mittit, ib. p. 144. 145. 161, 17.
Orchoměnos sive —nus, oppidum Boeotiae situm, ubi nunc est vicus Scripu, a Fufio Caleno recipitur, C. III, 56, 4.
Orcynia silva Hercynia a Graecis appellatur, G. VI, 24, 2.
M. Orfius Atellanus, eques Romanus, a Cicerone Caesari commendatur, Fr. p. 138. v. 15.
Orgetŏrix, rīgis, princeps Helvetiorum, his persuadet, ut finibus suis exeant, G. I, 2, 1; legatus ad finitimas civitates missus cum Castico et Dumnorige conspirat, 3, 3; in vincula coniectus causae dictioni se eripit, 4, 1. 2, et in carcere moritur, ib. 3; eius filia, quam Dumnorix in matrimonium duxerat, 9, 3, et unus ex filiis a Romanis capiuntur, 26, 4.
Orĭcum oppidum maritimum Epiri, nunc Ericho, ubi Lucretius Vespillo et Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XVIII erant, C. III, 7, 1, a Caesare recipitur, 11, 3 (4); Caesar inde Apolloniam proficiscitur, 12, 1. 13, 1; I navis Caesaris eo delata a Bibulo expugnatur, 14, 2. 15, 1; Caesar eo reversus cum Bibulo et Scribonio Libone colloquitur, 16, 2; (Bibulus ibi moritur, 18, 1,) Libo inde Brundisium proficiscitur, 23, 1; Caesar legione, quae ibi in praesidio erat, inde deducta, 34, 1, tribusque cohortibus oppidi tuendi causa relictis, 39, 1, a Cn. Pompeio filio ibi navibus suis privatur, 40, 1; O. oppugnare Pompeium prohibere vult obsesso Scipione, 78, 3; III cohortes post proelium Dyrrhachinum ibi relinquit, ib. 4. 5; ad Pharsalum in contione apud milites memorat, quomodo cum Libone ad O. de mittendis legatis contenderit, 90, 1.
Orīon, ōnis Boeotus, filius Neptuni, venator, inter sidera relatus. Totum sidus, Fr. p. 131. v. 6. ab extr.; pars media eius,
gladius —nis, ib. v. 15. et 10. ab extr. 132, 8 sq. ab extr.
Oscenses, incolae Oscae oppidi Hispaniae citerioris, cum Calagurritanis Caesari se dedunt, C. I, 60, 1 (—3).
Osismi, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae, a P. Crasso praefecto in dicionem rediguntur, G. II, 34; socii Venetorum, III, 9, 10; milites

ad bellum Vercingetorigis mittunt, VII, 75, 4.
Ostia oppidum et portus Latii, Fr. p. 161. v. 14.
(?) Otacilius Crassus, Pompeianus, Lissi praefectus, C. III, 28, 2, postquam tirones Caesarianos per fidem deceptos crudeliter interfecit, ib. 4, veteranos ad deditionem cogere non potest, ib. 6; Antonio Lissi recepto profugit et ad Pompeium se recipit, 29, 1.
(P.) Ovidius (Nāso) poeta, cuius verba (Met. III, 522.) commemorantur Fr. p. 127. extr.

P.

Paciaecus, v. Vibius (b.)
Pacidius alter, Pompeianus, equites suos ad Aggar in longitudinem porrigit, ut turmas Caesaris cingere possit, Afr. 78, 4; interficitur, ib. 10. — Idem plur. num.
—dii, duo, fratres, cum Labieno duces sunt exercitus Pompeiani ad Ruspinam, Afr. 13, 1.
Pădus flumen Galliae Cisalpinae. Legio trans eum conscripta in Eburones mittitur, G. V, 24, 4.
Paeligni (al. Pel.), gens Sabella Italiae mediae. Ex eis Domitius Ahenobarbus aliquot cohortes coegerat, C. I, 15, 7; Uticae inter utraque castra tuto commeant, v. Marsi, II, 29, 3. — Idem sing. num.
—gnus, v. Attius (a.), Fabius (e.)
Paemāni, gens Germanica Galliae Belgicae sita in Arduenna silva, ad bellum Belgicum certum numerum militum pollicentur, G. II, 4, 10.
Palaepharsālus, oppidum Thessaliae prope Pharsalum situm, nunc Farsa nomine, ubi Caesar vicit Pompeium, Al. 48, 1.
Palaeste oppidum Epiri in ora maris Hadriatici situm, nunc Paleassa. Caesar Non. Ian. alterius anni belli civilis legiones VII Brundisi in naves impositas incolumes ibi exponit, C. III, 6, 3.
Pansa, v. Vibius (c.)
C. (Papirius) Carbo, consul a. U. c. DCXXXIIII., anno post a L. Licinio Crasso adulescentulo [annorum XXI] accusatur, Fr. p. 121. v. 1.(—3.)
Parăda, oppidum Africae (Zeugitanae), quo equites Scipionis Thapso veniunt, Afr. 87, 1(, non recepti vi oppido potiuntur, ib. 2).
Paraetonium, oppidum et portus Aegypti proxime Alexandriam. Caesar cotidie aquam se inde petere et Alexandriam portare posse dicit, Al. 8, 2.
Parisii gens Galliae Celticae ad utramque ripam Sequanae fl. incolens. In eorum oppidum Lutetiam Caesar concilium Galliae transfert, G. VI, 3, 4 (5); eos Vercingetorix sibi adiungit, VII, 4, 6(—10); Caesar in eos et Senones IIII legiones mittit, 34, 2; eorum oppidum Lutetia positum est in insula Sequanae, 57, 1; Galli

eis VIII milia militum imperant, 75, 3.
Parthi gens infra mare Caspium incolens inter orientem et occidentem. Scipio Syria provincia decedens eos hostes post se relinquit, C. III, 31, 3; Lucilius Hirrus a Pompeio ad eos mittitur, 82, 4; Caesar negat se nisi constitutis rebus in eos iturum, Fr. p. 145. v. 7. ab extr. — Inde adi.
Parthĭcus,
— cum bellum, a.) quod gestum est a. U. c. DCC. et sq. Ad id Crassus (Licinius (c.)) magno impetu fertur, Fr. p. 146. v. 4. (3.) ab extr., b.) quod imminebat a. U. c. DCCIIII. Per causam eius II legiones, quarum I Caesar a Pompeio acceperat, ab eo abducuntur, G. VIII, 54, 1. 55, 1. C. I, 9, 4; biennio post Syria in summum eius timorem venit, III, 31, 4.
Parthīni, gens Illyrici, Orici in praesidio positi sub L. Torquato contra Caesarem se pugnaturos negant, C. III, 11, 3; Caesar in itinere oppidum eorum, ubi Pompeius praesidium habebat, expugnat, 41, 1; Dyrrhachii inde frumentum conquiri iubet, 42, 4. 5.
Q. Patisius, Domiti Calvini legatus, ab eo in Ciliciam mittitur, Al. 34, 5.
L. Paulus, v. Aemilius (d.)
Q. Pedius, legatus Caesaris, ab eo mittitur, ut II novas legiones in interiorem Galliam deducat, G. II, 2, 1. in Belgis cum Aurunculeio praeficitur equitatui, 11, 3; praetor Cosae cum legione Milonis gladiatoribus resistit, C. III, 22, 2; cum Q. Fabio Maximo in Hispania exercitui praeficitur, Hisp. 2, 2. 12, 2; Capua litteras dat ad Ciceronem, quibus Caesaris ad ipsum litterae continentur, Fr. p. 146. v. 3.
Pelusium oppidum munitissimum Aegypti inferioris, nunc Tineh. Pompeius fugiens Cypro eo pervenit atque ibi interficitur, C. III, 103, 1 (2—104.); Pothinus inde exercitum Alexandriam clam evocat, 108, 1; Mithridates Pergamenus P. in suam potestatem redigit, Al. 26, 2.
Pergămum caput Mysiae, regionis Asiae Minoris ad Caïcum fl. situm, nunc Bergamah. Scipio legiones ex Syria in hiberna eo deducit, C. III, 31, 4; portentum ibi fit in templo Dionysi, 105, 5; Mithridaten Pergamenum pater parvulum secum inde in castra asportaverat, Al. 78, 2. — Inde adi. et subst.
Pergamēnus, v. Mithridates b.), ib. et 26, 1.
Perĭcles Atheniensis rei publicae gerendae peritissimus idemque et doctissimus et eloquentissimus. Cum eo Cicero in Anticatone comparatur, Fr. p. 134. v. 5.
Pĕtra locus editus ad mare Hadriaticum paulo infra Dyrrhachium positus, ubi Pompeius, cum Dyrrhachium pervenire non posset, castra communit, C. III, 42, 1. (2—55. 58, 2—70.)
Petraeus (al. Petreius) Thes-

salus, summae nobilitatis adulescens, suis ac suorum opibus Caesarem enixe iuvat, C. III, 35, 2.
M. Petrēius, Pompei in Hispania legatus, Lusitaniam II legionibus obtinens equites auxiliaque inde cogit et ad Afranium pervenit, C. I, 38, 1—4, communique consilio cum eo bellum ad Ilerdam gerit, 39, 1. 40, 4; Caesarem proelio lacessit, 42, 2, castra in colle habet, 43, 1; Caesaris inopiam pleniorem et uberiorem Romam perscribit, 51, 1; ne omnino frumento pabuloque intercludatur, veretur, 61, 2; (postquam bellum in Celtiberiam transferre constituit, legiones Sicorim fl. traducit, ib. —6.—63, 1;) Caesaris milites insequentes eius copias adoriuntur, 63, 3, ipsique magnum terrorem iniciunt, 65, 1; P. cum paucis equitibus ad exploranda loca proficiscitur, 66, 3. 67, 1(—6). 73, 4; militum cum Caesarianis colloquia interrumpit, Caesarianos a castris repellit, quos deprehendit, interficit, 75, 2; milites cohortatur, ne se Pompeiumque deserant, et iure iurando omnem exercitum obstringit, 76, 1(—3). 87, 3; Varro, postquam copias eius Afraniique esse coniunctas audivit, frumentum eis mittere constituit, II, 17, 4. 18, 1; Pompeio mortuo P. in Africam transit et cum equitibus Numidis peditatuque hostibus Caesaris auxilium fert, Afr. 18, 1; ad Ruspinam vulneratur, 19, 5, copias cum Scipione et Labieno coniungit, 20, 2. 26, 1; clade ad Thapsum accepta a Iuba rege interficitur, 91, 4. 94, 1; Uticae Caesar bona eorum vendit, qui sub eo et Iuba rege ordines duxerant, 97, 2. — Inde adi.
Petreiānum auxilium, v. s., Afr. 19, 4.
Petrocorii gens Galliae Celticae ad dextram ripam Garumnae fl. incolens. Eis Galli V milia militum imperant, G. VII, 75, 3.
M. Petronius, centurio Romanus, ad Gergoviam in medios hostes irrumpit (et interficitur), G. VII, 50, 4(—6).
L. Petrosidius, aquilifer Romanus, in bello Ambiorigis pro castris fortissime pugnans occiditur, G, V, 37, 6.
phălanx, gis Helvetiorum, G. I, 24, 4. 25, 2; Germanorum, 52, 5.
Pharnăces (II.), rex Ponti, Mithridatis (a.) regis filius, socius Romanorum, bello civili Pompeio contra Caesarem auxilium non fert, sed Armeniam minorem et Cappadociam vastat, Al. 34, 1; cum Domitius Calvinus ei imperasset, ut Armenia Cappadociaque decederet, ib. 2. 35, 1, legatis ad Domitium de pace missis copias in insidiis disponit, 36, 1. 3. 4, eumque ad Nicopolim proelio superat, 37, 2. 3. 38, 1. 2. (4.) 40, 3; rebus secundis elatus Pontum occupat et crudelissime se gerit, 41, 1 (2). 65, 3; deinde ad Caesarem appropinquantem legatos mittit, 69,

1—3. 70, 1. 4. 5. 8. 71, 1; locum Zelae oppido paene coniunctum occupat, 72, 3, copiasque pro castris instruit, 74, 1. 3. 4; proelio commisso a Caesare eius (copiae profligantur,) castra capiuntur, 76, (2.) 3, ipse cum paucis equitibus profugit, ib. 4; Caesar Bosphorum, qui sub imperio eius fuerat, Mithridati Pergameno tribuit, 78, 2; victoria de eo reportata commemoratur (77.) H. 1, 1; de eo [ea] Caesar litteras mittit ad P. Servilium [senatum], Fr. p. 153. v. 13. ab extr.

Pharsalius | adi. ducta a nomine Pharsali, oppidi Thessaliae; —lĭcus |

—lĭa, pugna, de qua Caesar nullas litteras ad P. Servilum misit, Fr. p. 153. v. 15. ab extr.;

—licum proelium. M. Octavius ex fuga eius magna classe se in Illyricum confert, Al. 42, 3.

Phărus sive —os, a.) insula Maris Interni, quae obiecta Alexandriae portum efficit, incolitur ab Aegyptiis, nunc Faro nomine(, C. III, 112, 1—3). Caesar (ab ea se cotidie aquam Alexandriam portare posse dicit, v. Paraetonium;) eam(—on) circumvectus adversas naves Alexandrinis constituit, Al. (8, 2.) 14, 1, (eam cum mole [Heptastadio] in suam potestatem redigere studet, 17, 1,) castellum ad pontem ei propiorem communit, 19, 1; tota Aegyptus maritimo accessu ea quasi claustro munita existimatur, 26, 2;

b.) turris altissima in ea ad regendos navium cursus exstructa. Caesar Achilla victo eiusque navibus incensis milites ad eam exponit, C. III, 111, 6. 112, 1, praesidiumque ibi collocat, ne portu excludatur, ib. 4. 5. — Eius oppidi incolae

Pharĭtae fugiunt, Al. 17, 5, pontem fuga relinquunt, 19, 2.

Philippus, a. b.), v. Marcius (c. d.);

b.) astronomus aut Medamensis (Bruttius), discipulus Platonis, aut Opuntius, Socratis et Platonis discipulus, (philosophus, physicus,) v. Dositheus, Fr. p. 130. v. 20. 25.

Phȳlo, ōnis, Hispali Pompeianarum partium defensor acerrimus, in Lusitaniam proficiscitur, H. 35, 3. 4.

Phoenīce regio | Asiae, quae attingit Syriam et Palaestinam. Classis, quam Pompeius inde coegerat, C. III, 3, 1, tempore pugnae Pharsalicae C. Cassio duce in Siciliam venit, 101, 1.

—nīces (sing. —nix) gens |

Picēnum | regio Italiae mediae. Attius Varus circummissis senatoribus delectum habet, C. I, 12, 3; Caesar omnem agrum percurrit, 15, 1; eodem tempore Vibullius Rufus a Pompeio eo missus, a P. Lentulo Spinthere certior fit, quae res ibi gerantur, ib. 4; Brundisi Caesar naves inde expectare non vult, 29, 2. — — Idem adi., v. Asculum.

—nus, ager |

Pictŏnes gens Galliae Celticae infra Ligerem fl. incolens.

Eis Caesar ad bellum Veneticum naves imperat, G. III, 11, 5; Vercingetorix eos sibi adiungit, VII, 4, 6; Galli eis VIII milia militum imperant, 75, 3; C. Caninius cognoscit, magnam multitudinem hostium in fines eorum convenisse, VIII, 26, 1, C. Fabium certionem facit, Duratium ibi (Lemoni) obsideri, 27, 1.
Pirustae, gens Illyrici, finitimam partem Illyrici vastant, G. V, 1, 5, ad Caesarem legatos mittunt, ib. 8(, obsidesque dant, ib. 9).
Pisaurum oppidum Umbriae, nunc Pesaro, a Caesare occupatur, C. I, 11, 4. 12, 1.
pisces sidus, Fr. p. 132. v. 21.
(a.) Pīso Aquitanus, cuius avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus populi Romani, vir fortissimus, in proelio cum Usipetibus et Tencteris facto interficitur, G. IIII, 12, 4(—6).
(b.—d.) Cn. } Piso, v. Calpur-
L. } nius (b. c. d.)
(e.) M. Piso, v. Pupius (b.)
Placentia oppidum Galliae Cisalpinae, nunc Piacenza, patria Fleginatis, C. III, 71, 1. Inde Q. Cicero ad M. fratrem litteras dat, Fr. p. 138. v. 20.
(a.) C. Plaetorius, Domiti Calvini quaestor, Al. 34, 5;
(b.) (?) — Rustianus, Scipionis familiaris, cum hoc aliisque pugna ad Thapsum facta Hispaniam petit, Afr. 96, 1.
Plancus, v. Munatius.
Plautus, v. Maccius.
Plautius, v. post Plotius.
plebes Gallorum paene servorum loco habetur, G. VI, 13, 1.
Pleumoxii, gens Galliae Belgiae, clientes Nerviorum, G. V, 39, 1.
Plinius, v. Add. et Corr.
M. Plotius, Caesarianus, ad Apsum fl. in colloquio vulneratur, C. III, 19, 7. — Idem adi.
Plotia, rogatio sive Plautia rog., i. e. M. Plautii Silvani tr. pl. de reditu Lepidanorum lex. Caesar eam suadet, Fr. p. 121. v. 8. et 5. ab extr.
plumbum album nascitur in Britannia, G. V, 12, 5; Caesar ex Sicilia Ruspinam sibi mitti iubet, Afr. 20, 3.
plutei a.) mobiles ad tegendos milites, C. II, 9, 2. 15, 4;
b.) affixi turribus, G. VII, 25, 1; vallo, 41, 4. 72, 4; navibus, C. I, 25, 9. III, 24, 1.
Pollio, v. Asinius.
Pompēia Cn. Pompei (a.) filia, L. Sullae Fausti uxor, a Caesare incolumis dimittitur, Afr. 95, (2) 3.
(a.) α.) Cn. Pompēius (Cn. f. Sex. n. Magnus), cum M. Licinio Crasso consul a. U. c. DCLXXXXVIIII., G. IIII, 1, 1; Caesar ab eo proconsule petit, ut, quos ex Gallia Cisalpina consulis sacramento rogaverit, eos ad se proficisci iubeat, VI, 1, 2. 4; P. urbanas res in commodiorem statum adducit, VII, 6, 1; dominatio eius et arma foro terrorem inferunt, VIII, 52, 4. 5; M. Marcellus consul contra eius et Crassi legem ante tempus de Caesaris provinciis ad senatum refert, 53, 1; P. legionem a Caesare reposcit redditamque in Italia retinet, 54, 1—3.

55, 1; anno belli civilis priore ineunte senatum concitat et totum se ab eius amicitia avertit, C. I, 1, 4. 2, 1. 3. 6. 3, 1. 2. 4. 4, 3. 4; in senatu extra urbem habito de copiis suis exponit, 6, 1; ex aerario pecunia SCto ei attribuitur, ib. 3; Caesar eum invidia a se alienatum esse tribunisque omnia iura ademisse queritur, 7, 1. 4; L. Caesar adulescens et Roscius praetor ab eo ad Caesarem privati officii mandata deferunt, 8, 2—4. 9, 1; Caesar petit, ut P. in suas provincias (Hispanias) proficiscatur, ib. 5; P. et consules Capuae ad mandata Caesaris respondent, 10, 1(—4); P. se in Hispaniam iturum promittit, si Caesar in Galliam reverterit et exercitus dimiserit, ib. 3. 4; L. Pupius primi pili centurio in eius exercitu fuerat, 13, 4; Lentulus consul, dum ei pecuniam ex aerario proferre vult, profugit, 14, 1; P. ad legiones proficiscitur, ib. 3, Vibullium Rufum in agrum Picenum mittit, 15, 4; L. Domitium Ahenobarbum, qui Corfini erat, auxilium petentem cohortatur, ut ad se omnibus copiis veniat, 17, 1. 18, 6. 19, 1. 4; Caesar Domitio eam pecuniam reddit, quam P. ei in stipendium dederat, 23, 4; P. Canusium et inde Brundisium proficiscitur, 24, 1. 4. 5, ibique remanet, 25, 2; cum Caesar portum Brundisinum cingere vellet, naves magnas onerarias adornat, 26, 1; Caesaris de pace condiciones reicit, ib. 2. 3. 5; Italia excedere constituit, 27, 2(, militesque silentio naves conscendere iubet, ib. 5. 6); Brundisini eius contumeliis permoti Caesaris rebus favent eumque accersunt, 28, 1; P. vesperi naves solvit, ib. 2. 3, Caesar eum non sequi constituit, 29, 1. 30, 1; Hispaniae altera pars (citerior) maximis beneficiis ei est devincta, 29, 3. II, 18, 7; Cato se ab eo proditum queritur, I, 30, 5; eo consule (a. U. c. DCCII.) lata erat lex, ut triennio post absentis Caesaris ratio haberetur, 32, 3; Caesar in senatu dicit, legatos ad eum de compositione mitti oportere, ib. 8; P. ab urbe discedens in senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romae remansissent et qui in castris Caesaris fuissent, 33, 2; Vibullium Rufum in Hispaniam mittit, 34, 1. 3. 38, 1; adulescentes Massilienses adhortatur, ut veterum suorum beneficiorum memoriam conservent, 35, 4; Afranius et Petreius et Varro eius legati sunt in Hispania, 38, 1; Caesar eum per Mauritaniam in Hispaniam iter facere audit, 39, 3. 60, 5; res ad Ilerdam gestae a multis ex Italia ad eum perferuntur, 53, 2; eae civitates Hispaniae, quae bello Sertoriano cum Sertorio steterant, victae eius absentis nomen atque imperium timent, 61, 3; Petreius milites obsecrat, ne eum adversariis ad supplicium tradant, 76, 1; Afranius se purgat Caesari, quod fidem P—o servarit,

84, 3; Nasidius ab eo L. Domitio Massiliam auxilio mittitur, II, 3, 1; Varro se ab eo legatione praeoccupatum et fide obstrictum teneri dicit, 17, 2, omnemque Hispaniam ulteriorem in eius et sua verba iusiurandum adigit, 18, 5; Iubae regi paternum hospitium cum eo est, 25, 4; Curio eum nullo proelio pulsum Italia excessisse dicit, 32, 3; Pompei copiae, III, 1, 4. 3, 1 (— 4, 6); P. Antiocho Commageno magna praemia tribuit, 4, 5; Dyrrhachi hiemare constituit, 5, (1) 2, eodem se Octavius ad eum recipit, 9, 8; Caesar Vibullium Rufum, eius praefectum, cum mandatis ad eum mittit, 10, 1. 2. [11], qui versabatur in Candavia, 11, 1—3; P. Dyrrhachium contendit, 13, 1, ibique trans fl. Apsum castra ponit, ib. 3. 6; Orici Libo cum Caesare agit ita, ut totam rem ad P—um, summum imperatorem, reiciat, 16, 4. 5. 17, 2. 5, qui de maximis rebus cum Libone, L. Lucceio et Theophane communicare consuevit, 18, 3; Vibullius ab eo interpellatur, ib. 4; inter eius et Caesaris castra unum flumen interest Apsus, 19, 1; Milo se iussu eius municipia sollicitari dicit, 22, 1; Libo Brundisio ei scribit, se sua classe Caesaris auxilia prohibiturum, 23, 2; P. milites incitat, ut copias ad Caesarem Brundisio venturas prohibeant, 25, 2; Otacilius ad eum pervenit, 29, 1. 3. 30, 1—4; P. Caesaris adventu cognito, ne circumcludatur, ad Asparagium proficiscitur, ib. 7. 33, 1; Caesar eum sequitur, 41, 1, deinde Dyrrhachium contendit, ib. 3, idem P. facit, ib. 4; (res ad Dyrrhachium gestae, c. 41—71. Al. 48, 1.) P. edito loco castra communit, 42, 1. 5. 43, 1; Caesar eum, multitudine equitum valentem, circumvallare instituit, ib. 2, et pabulatione prohibere studet, ib. 3. 44, 1. 6. 45, 1. 2. 6. 49, 1; P., cum Caesar eum quam angustissime continere studeret, tumulum occupat omnesque copias ibi continet, 51, 7; plura Caesaris castella pariter temptat, 52, 1; exercitum in antiquas munitiones traducit, 54, 1. (2.) 55, 1. 2; Rutilius Lupus ab eo missus Achaiam obtinet, 56, 3. 57, 2. 58, 2; P. summa inopia pabuli premitur, ib. (3.) 5; Egus et Raucillus ad eum perfugiunt, 60, 4. 5. 61, 1—3. 63, 3. 79, 6. 84, 5; P. eruptionis consilio capto Caesaris munitiones perrumpit, 62, 1. 2. 65, 3. 66, 4. 67, 1—3; compluribus proeliis victus Caesarem superat, 69, 1. 4. 70, 1. 2; imperator appellatur, 71, 2. 75, 3; Caesarem secutus ad Asparagium considit, 76, 2. 4. 77, 3; Caesar timet, ne Cn. Domitius Calvinus adventu eius in Macedonia praeoccupetur, 78, 2. 3; P. ad Scipionem properandum sibi existimat, ib. 5; per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habet, 79, 2—4. 6; Androsthenes praetor Thessaliae cum eo facit, 80, 3. 4; Scipio adventum eius exspectat, 81, 3;

P. in Thessaliam pervenit et cum Scipione se coniungit, 82, 1. 2. 4. 83, 1—3; (res ad Pharsalum gestae, c. 84—100;) Caesar aciem propius in dies a castris eius instruit, 84, 1. 2. 85, 1, cum vero eum ad pugnam elici non posse intellexisset, castra movere constituit, ib. 2. 3; P. suorum omnium hortatu decertare statuit, 86, 1. 87, 1; iurat, se nisi victorem in castra non reversurum, ib. 6; est in sinistro cornu, 88, 1. 2. 4; Caesar contra eum consistit, 89, 3; P. suis praedicit, ne se loco moveant, 92, 2. 3; primo eius equitibus equites Caesaris cedunt, 93, 3. 4, mox pulsi illi fuga altissimos montes petunt, ib. 6 (7); universo exercitu pulso ipse equo se in castra confert centurionesque fortiter defendere iubet castra, 94, 5, in quibus sunt multa signa luxuriae, 96, 1; equo citato Larisam contendit, ib. 3(, deinde ad mare pervenit navemque frumentariam conscendit, ib. 4); castra eius a Caesare occupantur, 97, 3; P. victus, Al. 56, 1, fugit Amphipolim (et Mytilenas), C. III, 102, 1—3(. 4, in Ciliciam et Cyprum, ib. 5); Rhodo duo Lentuli, qui eum sequuntur, excluduntur, ib. 7; deposito Syriae adeundae consilio Pelusium venit, 103, 1; ad Ptolemaeum regem mittit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria recipiatur, ib. 3—5; ibi receptus amicis regis Ptolemaei auctoribus in navicula interficitur, 104, 1. 2(. 3); Caesar in Asia eum Cypri visum audit, 106, 1, Alexandriae de eius morte cognoscit, ib. 4; tabulae testamenti Ptolemaei apud eum depositae erant, 108, 4; L naves Aegyptiae auxilio ei missae post pugnam Pharsalicam redierant, 111, 3; principes Alexandrinorum queruntur, quod et P. et Caesar, qui eum sequebatur, Al. 42, 4, in Aegyptum se receperit, 3, 3; Iuba ei magna auxilia miserat, 51, 1; T. Thorius se Hispaniam ei reciperare velle dicit, 58, 1—3; veterani eius nomen ex scutis detrahunt, 59, 1. 67, 2. 69, 3. 70, 2. Afr. (22, 2—5.) 64, 1; P. contendit, ut Cicero cum Crasso in gratiam redeat, Fr. p. 138. v. 9. 141, 3. 144, 3. 26. 28. 145, 5. 14. 16. 18; est Brundisi, ib. v. 23, oppidoque se tenet, ib. p. 146. v. 5; Caesaris ad eum epistula commemoratur ib. p. 147. v. 16. 152. extr. 153, 16. 155, 1. 13. 19; de forma genetivi v. ib. p. 127. v. 13. sq. — Idem adi.

Pompēia lex de ambitu lata a Cn. Pompeio (a.) a. U. c. DCCII., severior quam Calpurnia et Tullia. Caesar consul creatus nonnullos ea ambitus damnatos in integrum restituit, C. III, 1, 4. — Inde adi.

Pompeiānus,

a.) —na, acies, C. III, 94, 4;

b.) —ni, colles, ib. 84, 2;

c.) —nae copiae, ib. 66, 2;

d.) —ni, delectus, ib. I, 15, 5;

e.) —nus, equitatus, ib. III, 58, 1. (2);

f.) —nus exercitus, ib. I, 40, 2. III, 99, 4;

g.) —na, legio, ib. 69, 2;

h.) —ni milites, ib. I, 28, 1. III, 107, 1;
i.) —num, proelium (=Pharsalicum), Afr. 19, 3;
k.) —nae res, C. II, 17, 1. III, 35, 2; — Idem subst.
Pompeiani maxima diligentia omnia litora maris Hadriatici tenent, C. III, 42, 3. 44, 4. (5.) 46, 3. 5. 48, 2; P. Sullae auxilio facile repelluntur, 51, 1. (2.) 6; uno die ad II milia militum amittunt, 53, 1. 63, 6; cum magna caede Caesarianorum ad Marcellini castra accessissent, M. Antoni adventu repelluntur, 65, 1; a Caesare ex vallo deturbantur, 67, 3; postquam proelium secundum commiserunt, magnos animos sumunt, 72, 1(—4). 84, 4. 93, 1. 2. 8; ad Pharsalum universi terga vertunt, 94, 2. 95, 1, et Larisam versus se recipiunt, 97, 2. 3; acie a Caesare instructa in monte quodam consistunt, ib. 4(, Caesarique se dedunt, ib. 5— 98, 2); eis in Sicilia fides fit de clade Pharsalica, 101, 5; odio eis est Q. Cassius Longinus, Al. 59, 1. — Eius filius maior
(b.) β.) — — (Cn. f. Cn. n. —) Alexandria patri copias cum classe adducit, C. III, 4, 4, navibus Aegyptiis praeest, 5, 3, Orici naves aliquot Caesaris incendit, 40, 1 (—3, Lissum frustra oppugnat, ib. 4. 5); Uticae Catonis oratione incitatur, Afr. 22, 1 (—5), cum naviculis XXX profectus in Mauritaniam ingreditur, 23, 1, Ascuro exclusus ad Baleares insulas versus naves convertit, ib. 2. 3; in ulteriore Hispania praesidia contra Caesarem comparat, H. 1, 1, provinciamque vastat, ib. (2—4.) 5; Cordubenses ab eo discedunt, 2, 1; cum H. Uliam oppugnaret, oppidani a Caesare auxilium petunt, 3, 1. 2. 5. 4, 1; ad Cordubam castra ponit, 5, 2. 3. 6, 2, cum vero Caesar Ateguam oppugnaret, eo proficiscitur, ib. 3. 4; trans flumen Salsum inter Ategnam et Ucubim castra constituit, 7, 1. 4. 5. 8, 1. 6; in Castris Postumianis Caesaris castellum oppugnat, 9, 1(. 2, sed repellitur, ib. 4), deinde ad Cordubam versus iter facit, 10, 2. 11, 1. 2. 12, 3; ex castris suis bracchium ad fl. Salsum ducit, 13, 1. 2. 5. 14, 1. 16, 2. 17, 1. 3. 18, 3. 5. 8. 19, 4; deditione oppidi Ateguae facta castra Ucubim versus movet, 20, 1. 2; securi percutit homines LXXIIII, qui fautores victoriae Caesaris esse dicebantur, 21, 3. 22, 1. 24, 2. 26, 2; litterae ab eo Ursaonem missae deprehenduntur, ib. 3 (—6); P. contra Hispalim in oliveto castra constituit, 27, 3. 4; contra eum Caesar castra ponit, ib. 5; P. in campo Mundensi a Caesare vincitur, ib. 6. 28, 1. 29, 1; cum equitibus paucis Carteiam versus fugit, 32, 6, et lectica eo defertur, ib. 7. 8. 36, 1. 37, 1; a Carteiensibus non receptus profugit, ib. 2. 38, 1. 2. 4. (6.) 39, 1 (Fr. p. 160. v. 5.); graviter vulneratus cum in speluncam se occultasset, interficitur, ib. (2. 3.) 40, 1. 41, 5. 42, 6. — Inde adi.
Pompeiānus,

—na, legio II., H. 13, 3;
—nae partes, ib. 35, 2. 3. 37, 1. — Idem subst.
Pompeiani, Afr. 23, 2. H. 14, 3. 16, 1. 34, 1. — Eiusdem filius minor
(c.) γ.) Sex. — (— — —), cum praesidio Cordubam tenet, H. 3, 1. 32, 4, auxilium a fratre per litteras petit, 4, 3 (4); pugna Mundensi facta de pace cum Caesare acturus Corduba discedit, (32, 5.) 34, 2. Fr. p. 160. v. 4.
(d.) Cn. Pompeius, Q. Titurii Sabini interpres, ad Ambiorigem mittitur, G. V, 36, 1.
(e.) Q. — Niger, eques Romanus Italicensis, v. Antistius (b.), H. 25, 4.
(f.) (—) — Rufus, Sullae Fausti affinis, Pompeianus, ad Thapsum a veteranis Caesaris paene interficitur, Afr. 85, 7.
a.) M. Pomponius ad Messanam dimidiae parti classis Caesaris praeest, quae a C. Cassio inceditur, C. III, 101, 1. — Inde adi.
Pomponiāna classis, ib.
b.) T. — Atticus, Ciceronis amicus. Eius de Caesare iudicia commemorantur Fr. p. 118. v. 3. sq. p. 125. v. 21. sq. (Caesaris ad eum epistola ib. p. 151. med.)
pons in Rheno factus, G. IIII, 17, 2. (—) 18, (2.) 4. VI, 9, 3.
Pontus, ea regio Asiae Minoris, quae spectat inter orientem et septentrionem, continetur Armenia, Cappadocia, Galatia et Paphlagonia, Ponto Euxino. Inde Pompeius naves et sagittarios accersiverat, C. III, 3, 1; legionem ibi ex tumultuariis militibus confectam Cn. Domitius accersit, Al. 34, 5; inde iugum editum silvestre in Armeniam minorem pertinet, quo Cappadocia dividitur ab Armenia, 35, 3; Pharnaces eum occupat, 41, 1. 2. 65, 2. 3; Caesar eo venit, 67, 1. 69, 1. 70, 5, et Pharnacem inde decedere iubet, ib. 7; Zela est in eo oppidum natura satis munitum, 72, 1; Caesar eum recipit et II legiones ibi relinquit, 77, 2. — Inde adi.
Pontĭcus, a.) —ci cives, i. e. incolae Ponti, Al. 41, 1;
b.) —ca legio, ib. 39, 2. 40, 2. 4;
c.) —cae naves, Al. 13, 5. 14, 1.
M. (Porcius M. f. M. n.) Cato (Uticensis), pronepos Censorii, cum repulsa in petitione consulatus anni a. U. c. DCCIII. lata veteres Caesaris inimicitias auxisset, mitioribus de eo sententiis in senatu resistit, C. I, 4, 1; Siciliam provinciam obtinens paene perfectis delectibus bellique apparatibus C. Curionis propraetoris adventu inde profugit, 30, 2. 4. (5.) 32, 3; cum Uticae praeesset, Cn. Pompeium filium ad bellum gerendum incitare non desistit, Afr. 22, 1, delectus habet, 36, 1, Uticam munit, 87, 3, neque vero Uticensibus persuadere potest, ut secum oppidum defendant, ib. 7. 88, 1; omnibus rebus diligentissime constitutis liberisque suis L. Caesari commendatis mortem sibi consciscit, ib. 3 (4); Caesar

eius filium incolumem dimittit, 89, 5. 93, 3; in eum Caesar a. U. c. DCCVIIII. Anticatones duos scripsit, quorum fragmenta sunt p. 133—136; v. Fr. p. 131. v. 21. 28. 36. 134, 3. 17. 21. 29. 31. 135, 1. 4. 10. 13. 14. 18. 21. 33. 136, 6. 10. 141, 9. 12. 146, 20. 25. 148, 31. 152, 10; item Hirtius librum ad Ciceronem misit, in quo collegit eius vitia (Anticatonem), ib. 159, 8. 13. 15. 20.

Postumiāna, Castra, (i. e. is locus, ubi L. Postumius Albinus propraetor Hispaniae a. U. c. DLXXV. castra habuit,) sita inter Ateguam et Ucubim. Ibi Caesar castellum habet constitutum, H. 8, 6.

Postumus, v. Fulvius, Rabirius.

Pothīnus, eunuchus, procurator regni Aegyptii, exercitui clam Alexandriam evocato Achillam praeficit, C. III, 108, 1 (2), initio belli Alexandrini, cum hunc contra Caesarem concitaret, interficitur, 112, 12.

Praeconinus, v. Valerius (k.)

Probus, Procillus, } v. Valerius (l. m.).

Ptianii, gens Aquitaniae, P. Crasso se dedunt, G. III, 27, 1.

a.) Ptolemaeus (XI., Nŏthos s. Aulētes), rex Aegypti, regno expulsus et postea restitutus, mortuus a. U. c. DCCIII. Galli Germanique equites D a Gabinio apud eum relicti Pompeio a Cn. filio adducuntur, C. III, 4, 4. 103, (3) 5; Pt. a. DCLXXXXV. Pompei opera, cuius hospes et amicus erat, lege et senatus consulto amicus et socius populi Romani appellatus, 107, 2, testamento suo populum Romanum, ut ex liberis suis Cleopatra et Ptolemaeus Dionysus soli heredes fierent, obtestatur, 108, 3; Dioscorides et Serapion magnam apud eum auctoritatem habent, 109, 4; easdem copias, quarum opera in regnum reductus erat, Achillas habet, 110, 6; Arsinoe, eius filia minor, ad Achillam ex regia transit, 112, 10. Al. 4, 1. 33, 1. — Eius filius maior

b.) Ptolemaeus (XII., Dionysos), puer aetate, cum Cleopatra soror maior in Syriam expulsa regnum recuperare vellet, magnis copiis cum ea bellum gerit, C. III, 103, 2(—5); (cum Pompeius Pelusium venisset, rogat, ut Alexandria se recipiat, 103, 3; ubi Caesar eo advenit, praesidium eius clamorem tollit, 106, 4;) Caesari placet, eum et Cleopatram exercitibus dimissis de controversiis iure apud se potius quam inter se armis disceptare, 107, 2; (id indignatus Pothinus exercitum Pelusio Alexandriam evocat, 108, 1—3; Pt. hortatu Caesaris familiarissimos suos legatos ad Achillam mittit, 109, 1. 3. 4. 6; a Caesare Alexandriae in regia tenetur in custodia, 112, 12; Alexandrini ad Caesarem legatos mittunt, ut eum dimittat, Al. 23, 1, quem ducem belli habeant, 24, 1;) Caesar cum eum dimittere vellet, Pt. fleus eum orat, ne se dimittat, Al. 24, 2. 3; ad suos mis-

sus contra Caesarem acriter bellum gerit, ib. 5. 26, 1. 27, 2; ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, 28, 1—3; Caesar ad eum progreditur castellumque, quod ille munierat, expugnat, 29, 2. 30, 1. 3; paulo post fugiens Pt. demerso navigio perit, 31, 6(; Caesar eo mortuo fratri minori regnum tradit, 33, 2). — Inde

Ptolemāis oppidum Phoenices, nunc Akka. Ibi portentum fit, C. III, 105, 5.

Pulcher, v. Clodius (c.)

T. Pulio, centurio in legione Q. Ciceronis, aemulus Voreni, bello Ambiorigis in castris Ciceronis fortissime pugnat, G. V, 44, 1. 3. 6. 7. 10. 13; eius opera exercitus C. Antoni proditur, C. III, 67, 4.

(a.) L. Pupius, primi pili centurio in Pompei et Atti Vari exercitu, Auximi deprensus ad Caesarem adducitur, C. I, 13, 4, ab eo dimittitur, ib. 5.

(b.) M. (—) Piso (Calpurniānus), a. U. c. DCLXXXXIII. consul cum M. Valerio Messala Nigro, G. I, 2, 1. 35, 4.

Puteŏli oppidum Campaniae, nunc Pozzuoli, patria A. Granii equitis Romani, Caesariani, C. III, 71, 1.

Pyrenaei montes, ad quos Aquitania pertinet, Galliam ab Hispania dividunt, G. I, 1, 7, =

—us, saltus. P. Vatinius in colloquio ad Apsum fl. habito dicit, Sertorianis ab eo fugitivis licuisse ad Pompeium legatos mittere, C. III, 19, 2. — Idem plur. num., v. Fabius (a.), ib. I, 37, 1. (3.)

Q.

Quadratus, v. Volusenus.

(? Quinctius) Scapŭla, Pompeianus, ex proelio Mundensi Cordubam se recipit, manum armat contra Caesarem, (iubet se interfici,) H. 33, 3. (4.)

Quintĭlis, septimus mensis anni, in Caesaris honorem Iulius dictus. A. d. IIII. Kal. —les Caesar Caralibus naves conscendit, Afr. 98, 2.

Sex. Quintilius Varus, Pompeianus, quaestor L. Domiti Ahenobarbi, cum hoc et aliis Corfini ad Caesarem productus incolumis dimittitur, C. I, 23, 2; postea in Africam ad P. Attium Varum venit, II, 28, 1, et milites Curionis Uticae (praemiis propositis) ad defectionem cohortatur, ib. 2.(—4.)

R.

(C.) Rabirius Postŭmus, eques Romanus, filius C. Curtii adoptatus a C. Rabirio, idem, quem Cicero defendit a. U. c. DCC., Caesarianus, a Caesare in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittitur, Afr. 8, 1,

quam celerrime exercitum ex Sicilia ad eundem adducere iubetur, 26, 3.
L. Racilius in Q. Cassium Longinum coniurat, Al. 52, 2. 53, 3; interficitur, 55, 2.
Raucillus (al. Rosc.) Allobrox, frater Egi, postquam in bello Gallico fortissime in Caesaris exercitu pugnavit, averso militum stipendio Dyrrhachi ad Pompeium perfugit, C. III, 59, 1 (—61, 3); post proelium eius fratrisque familiares exploratoribus Cn. Domiti Calvini rerum statum exponunt, 79, 6.
Raurăci (al. Raurĭci), gens Galliae Celticae ad Rhenum fl. incolens, finitimi Helvetiorum, G. I, 5, 4; eorum XXIII milia cum Helvetiis proficiscuntur, 29, 2; ab eorum finibus silva Hercynia oritur, VI, 25, 2; Galli eis II milia militum imperant, VII, 75, 3.
Ravenna oppidum Galliae Cisalpinae. Tribuni plebis VII. Id. Ian. noctu ex Urbe eo ad Caesarem profugiunt, C. I, 5, 5.
Rebilus, v. Caninius.
Redŏnes, una ex civitatibus Aremoricis Galliae Celticae, Crasso se dedunt, G. II, 34; certum numerum militum ad bellum Vercingetorigis mittunt, VII, 75, 4.
Reges, v. Marcii.
Reginus, v. Antistius (a.), Minucius (b.)
Regulus, v. Livineius.
Rēmi, potentissima gens Galliae Belgicae, quae incolit inter Axonam et Matronam fl., finitima Galliae Celticae, G. II, 3, 1(, se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi Romani permittunt, ib. 2—5), cum Belgis affinitate coniuncti Caesari, quantus sit numerus Belgarum, nuntiant, 4, 4. 5, 1. 4; ad eum commeatum portant, ib. 5 (6); eorum oppidum Bibrax, 6, 1; a Caesare eis auxilium mittitur, 7, 2. 3. 9, 5; ab eo R. impetrant, ut Suessiones conserventur, 12, 1. 5; T. Labienus in finibus eorum hiemat, III, 11, 2; Arduenna silva ad initium eorum pertinet, V, 3, 4; I legio Caesaris in eis hiemat, 24, 2; per eorum fines de victoria Caesaris fama perfertur, 53, 1; hic eos praecipuo semper honore habet, 54, 4; Indutiomarus agros eorum populari constituit, 56, 5; pro Carnutibus deprecantur, VI, 4, 5; postquam Sequani principatum Galliae dimiserunt, in eorum locum succedunt, 12, 7.(—)9; Durocortorum oppidum eorum, 44, 1; absunt a concilio Gallorum Bibracti habito, VII, 63, 7; in eis C. Fabius et L. Minucius Basilus cum II legionibus collocantur, 90, 5; Caesari nuntiant, Bellovacos exercitus comparare, VIII, 6, 2; eorum equites a Bellovacis ex insidiis erumpentibus fugantur, 11, 2. 3, et Vertiscus, eorum princeps, interficitur, ib. (4—)7. — Idem sing. num., v. Iccius, ib. II, 6, 4.
Rhascypŏlis, Thrax, praeest eis militibus, quos Pompeio ex Macedonia adduxerat, C. III, 4, 4.
Rhēnus flumen, quod Galliam a Germania dividit, ex Alpibus

Lepontiis oritur et in mare Germanicum influit. Germanorum pars trans eum incolit, G. I, 1, 3. 28, 4; ad inferiorem partem eius Belgae pertinent, 1, 6; trans eum, latissimum atque altissimum flumen, 2, 3, pars Boiorum incoluerat, 5, 4; Germanorum circiter milia XV eum transierant, 31, 5; Divitiacus timet, ne plures eum transeant, ib. 11. 16; Caesar Germanos id facere consuescere periculosum ratus, 33, 3, postulat ab Ariovisto, ne quam multitudinem hominum amplius trans eum traducat, 35, 3. 43, 9; C pagi Sueborum ad ripam eius considunt eumque transire conantur, 37, 3; Ariovistus se eum transisse dicit rogatum et accersitum a Gallis, 44, 2; Germani a Caesare victi ad eum fugiunt, 53, 1; hoc proelium trans eum nuntiatur; Suebos domum revertentes Ubii, qui prope eum incolunt, insequuntur magnaque clade afficiunt, 54, 1; Germani, qui cis eum incolunt, II, 3, 4, qui plerique antiquitus trans eum traducti erant, cum Belgis se coniungunt, 4, 1; Cimbri Teutonique citra eum impedimenta deponunt, 29, 4; eae nationes, quae trans eum incolunt, (Germani Transrhenani) ad Caesarem legatos mittunt, 35, 1; in Treveros, qui eum tangunt, primum Labienum cum equitatu mittit, III, 11, 1, deinde ipse cum III legionibus proficiscitur, V, 3, 1; Ubii eum attingunt, (cf. I, 54, 1.) IIII, 3, 3; Menapii cis eum dispositis praesidiis Usipetes et Tencteros eum transire prohibent, 1, 1. 4, 1. 3. 6. 7. 6, 3; pars eius est Vacalus, 10, 2; Rh—i origo et cursus, ib. 3 (4); Usipetes et Tencteri, qui cum omnibus suis exierant, ad confluentem Mosae et Rh—i perveniunt, 14, 5. 15, 2; Caesar ponte facto eum transit, 16, 1. 17, 1 (2. VI, 9, 3); Sugambri, cum quibus pars Usipetum et Tencterorum se coniunxerant, populi Romani imperium eo finiri dicunt, 16, 2. 4; Ubii petunt a Caesare, ut exercitum modo trans eum transportet, ib. 6; (ratio pontis in eo facti describitur 17, 3—10;) Caesar XVIII dies trans Rh—m moratur, 19, 4; Arduenna silva ab eo ad initium Remorum pertinet, V, 3, 4. VI, 29, 4; Eburonum pars maxima inter eum et Mosam est, V, 24, 4; magna manus Germanorum eum transierat, 27, 8. 29, 3. 41, 3; Indutiomarus per totam hiemem legatos trans eum mittit, 55, 1, neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potest, ut Rh—m transeat, ib. 2; Caesar eum iterum transire constituit, VI, 9, 1 (, et paulum supra eum locum, quo ante exercitum traduxerat, pontem facit, ib. 3); Galli tempore quodam trans eum colonias miserant, 24, 1; Segni Condrusique se cum reliquis Germanis Cisrhenanis fecisse negant, 32, 1; ad Germanos trans Rh—m fama pervenit, Eburones diripi, 35, 4; Sugambri ei proximi, ib. 5, eum transeunt, ib. 6. 41, 1. 42, 3;

Caesar trans eum mittit equitesque a civitatibus pacatis [Ubiis] accersit, VII, 65, 4. VIII, 13, 2.

Rhodānus flumen, quod in Helvetiis ex Alpibus oritur, nunc le Rhône. Galliae pars ab eo initium capit, G. I, 1, 5; Rh. Provinciam ab Helvetiis et Sequanis dividit, 2, 3, 33, 4; inter eum et Iuram montem iter est, 6, 1; Rh. inter fines Helvetiorum et Allobrogum fluit, ib. 2; ad ripam eius Helvetii omnes convenire constituunt, ib. 4; in eum lacus Lemannus influit, 8, 1. 4; trans eum Segusiavi primi sunt, 10, 5. Allobroges vicos possessionesque habent, 11, 5; in eum Arar influit, 12, 1; Seduni cet. ab eo ad summas Alpes pertinent, III, 1. 1; Allobroges crebris ad eum dispositis praesidiis fines suos tuentur, VII, 65, 3; occidentem versus a Massilia in Mare Internum effunditur, C. II, 1, 2.

Rhŏdus insula Maris Aegaei sita infra Cariam. L. et P. Lentuli cum nonnullis aliis fugientes post pugnam Pharsalicam ibi non recipiuntur, C. III, 102, 7; inde et ex Syria Caesar classem accersit, Al. 1, 1. — Eius incolae

Rhodii magna contentione pugnant ad Alexandriam, Al. 11, 3; ab eis Euphranor deligitur, qui imperium classis obtineat, 15, 2. Afr. 20, 1. — Idem adi.

Rhodius,

—ae naves (a.) Pompei. qui—a classis (bus C. Marcellus et Coponius praesunt, C. III, 5, 3. 26, 2, tempestate affliguntur, 27, 2; b.) Caesaris (X longae), quibus Caesar Alexandriam pervenit, ib. 106, 1. Al. 11, 1. (sing. num.) 13, 5 (VIIII), in dextro cornu collocantur, 14, 1; eis praeest Euphranor, 15, 1. 5. 25, 3.

Rōma urbs. Divitiacus eo ad senatum venit auxilium postulatum, G. I, 31, 9. VI, 12, 5; bello Vercingetorigis confecto ibi dierum XX supplicatio redditur, VII, 90, 8 (Fr. p. 152. v. 12); post Auximi deditionem nuntio adventus Caesaris allato magnus terror ibi exsistit, C. I, 14, 1; Pompeius in senatu dicit, eodem loco se habiturum, qui ibi remanserint et qui in castris Caesaris fuerint, 32, 2; similia in consilio L. Domitius, III, 83, 3; Caesaris inopiam Afranius Petreiusque pleniorem atque uberiorem eo ad suos perscribunt, I, 53, 1. 2; Vibullius dicit Pompeio, condiciones pacis ibi ab senatu et a populo petendas esse, III, 10, 8; unae tabulae testamenti Ptolemaei regis ibi apud Pompeium depositae erant, 108, 3. 4: Dioscorides et Serapion legati ibi fuerant, 109, 4; (urbs G. I, 7, 1. 39, 2. VI, 1, 2. C. I, 2, 1. 3. 3, 3. 5, 3. 5. 6, 1. 7. 9, 2. 14, 1. 3. 4. 32, 2. 33, 2. 4. 34, 3. II, 22, 6. 32, 3. III, 1, 4. 2, 1;) Caesar et per homines et per litteras cognoscit, multa ibi male administrari, Al. 65, 1; (urbs 68, 1. 71, 1. 78, 4. H. 31, 9;) Caesar ex Africa eo venit, (add. urbs) Afr. 98. extr.; Cicero a. d. III Non.

Iun. eo venit ibique manere vult, Fr. p. 138. v. 19. 139, 2 (urbs, 142, 1. 18); Caesar ad Ciceronem scribit, sibi certum esse ibi manere, ib. p. 143. v. 6. ab extr.; Balbus inde ad Ciceronem scribit, ib. p. 144. v. 5. ab extr.; Lentulus consul a Caesare redire eo iubetur, ib. p. 148. v. 6; Caesari non placet Catonem et L. Metellum ibi esse palam, ib. v. 7. ab extr.; Caesar Pharnace victo litteras tribus verbis eo scribit, ib. p. 150. v. 18; Curio eo venit, ib. p. 153. v. 7; Caesar eo ad amicos scribit, ib. p. 155. v. 21. — Eius cives Romani, G. I, 17, 3. 4. 18, 8. 9. 23, 3. 25, 7. 44, 9. 46, 4. 51, 3. II, 10, 4. 12, 5. 13, 3. 16, 2. Eos (= milites Caesaris) pulsos superatosque Treveri civitati renuntiant, 24, 5; R. non sine ope divina bellum gerere existimantur, 31, 2. III, 2, 5. 8, 4; Veneti putant, eos facultatem navium non habere, 9, 6. 18, 3. 8. 19, 1. 24, 3. 4. IIII, 7, 4. 19, 3. 24, 1. 30, 1. 34, 5. V, 32, 1. 34, 1. 3. 38, 2. 51, 3; Nervii eis bellum parant, 56, 1. VI, 4, 1. 8, 1. 10, 4. 5; exercitus eorum omnes suas fortunas Aduatucam confert, 35, 8; Germani ad castra eorum (Caesaris) deferuntur, 42, 3; Vercingetorix R—os pabulatione et commeatu prohibendos esse censet, VII, 14, 2. 7. 9. 19, 2. 20, 1. 3. 6. 26, 2. 4. 5; idem eos artificio quodam et scientia oppugnationis vicisse dicit, 29, 2; pontem iacere eos prohibet, 35, 1; Convictolitavis suis suadet, ut eorum imperium detrectent, 37, 3. 5; eos caedem fecisse Aeduorum simulat, 38, 2. 8; unum collem egregie munitum ad Gergoviam tenent, 44, 4; matres familiae Gallorum eos obtestantur, ut sibi parcant, 47, 5; cf. 48, 1. 3. 4. 55, 7. 9. 61, 3. 63, 7. 64, 2. 66, 2. 3. 69, 6. 71, 1. 75, 5. 77, 10. 15. 78, 4. 84, 3. 85, 3. 6. 89, 2. VIII, 1, 2. 3, 3. 7, 7. 14, 2. 15, 1. 4. 6. 16, 4. 17, 1. 19, 6. 20, 2. 23, 6; Duratius perpetuo in eorum amicitia manet, 26, 1; Dumnacus castra eorum oppugnare instituit, ib. 3. 27, 2; Drappes commeatus eorum intercipit, 30, 1; cf. 39, 2. 42, 1. 45, 1. 47, 2. 48, 9. Al. 23, 1. 25, 1. Fr. p. 126. v. 7. ab extr. 127, 8; Britanniam Caesar primus eorum intrat, ib. p. 154. v. 12. (11.) ab extr. — Idem adi.

a.) populus —nus. Ab eius senatu Catamantaloedes rex Sequanorum amicus appellatus erat, G. I, 3, 4; Allobroges nondum bono animo esse in eum videntur, 6, 3; Caesar negat se more eius posse iter ulli per Provinciam dare, 8, 3; Helvetii, quorum pars cladem ei intulerat, eius inimici sunt, 10, 2. 12, 6. 30, 2, Aedui de eo bene meriti amicitiaque cum eo coniuncti, 11, 3. V, 54, 4. VII, 33, 1. 39, 3; Divico superbe de eo loquitur, I, 13, 3. 4. 7. 14, 1. 7; eius imperio Dumnorix de sua gratia desperat, 18, 9; Divitiacus in eum summo studio est, 19, 2; Aedui cum eius amicitia plurimum ante in Gallia potue-

rint, Divitiacus eius auxilium implorat, 31, 7. 14. 16; Germanos Rhenum transire consuescere ei periculosum putat Caesar, 33, 2. 3; Ariovistus, eius beneficio rex atque amicus appellatus, Caesaris postulata repudiat seque eum interfecturum minatur, qui gratum faciat eius (P. R.) principibus, 34, 4. 35, 2. 4. 36, 1. 2. 5. 40, 2. 3. 42, 3. 43, 8. 44, 5. 7. 9. 12; Caesar iustissimum eius in Gallia imperium esse dicit, 45, 1—3; Belgae omnes praeter Remos contra eum coniurant, II, 1, 1. 3. 3, 2; Bellovaci, qui se contra eum armis contendere negant, conservantur, 13, 2. 14, 3; Aduatuci et civitates Aremoricae in eius potestatem rediguntur, 15, 5. 31, 6. 32, 2. 34; Hispani eius consuetudine castra muniunt, III, 23, 6; Usipetes et Tencteri se ei priores bellum inferre negant, IIII, 7, 3; eius exercitus et potest et audet Rhenum transire, 16, 1. 4. 7. 17, 1; et Britanni et Morini eius imperio se obtemperaturos dicunt, 21, 5. 8. 22, 1, item Cingetorix cum suis, V, 3, 3; Caesar, quid in annos singulos vectigalis ei Britannia pendat, constituit, 22, 4; Ambiorix non sua sponte ei bellum facit, 27, 4. 28, 1; Galli inviti eius imperio parent, 29, 4. 54, 5. VII, 1, 3; Nervii non inimico in eum sunt animo, V, 41, 5; non consuevit accipere ab hoste armato condicionem, ib. 7; Caesar copiis celeriter auctis docet, quid eius disciplina atque opes possint, VI, 1, 4; indignum eo est magno strepitu castra movere, 7, 8; ad Avaricum nulla vox a militibus Caesaris editur eius maiestate et victoriis indigna, 17, 3; eius exercitum omnibus Gallis resistere non posse Galli credunt, VIII, 1, 2; Correus eum odit, 7, 4, Epasnactus ei amicissimus est, 44, 3; Caesar senatus consulto facto, ne quid res publica detrimenti caperet, eum saepe ad arma vocatum esse, C. I, 7, 5, eiusque beneficium (consulatus petitionem) sibi per contumeliam extorqueri dicit, 9, 2; ex Gallia se egressum dicit, ut se et P. R—um factione paucorum oppressum in libertatem vindicaret, 22, 5; divisus est in duas partes, 35, 3; Parthini contra eius imperium pugnare nolunt, III, 11, 14; Apolloniates contra eius iudicium se Caesari portas praeclusuros negant, 12, 2; Caesar controversias regum Aegypti ad eum pertinere putat, 107, 2; Ptolemaeus pater eum obtestatur, ne reges a se testamento scripti mutentur, 108, 3. Al. 33, 1; Gabiniani milites Alexandriae nomen disciplinamque eius dedidicerant, C. III, 110, 2; ipse in consuetudinem Aegypti occupandae venit, Al. 3, 2; Caesar Ptolemaeum adulescentem cohortatur, ut fidem ei praestet, 24, 2; Cn. Domitius Calvinus Armeniam a Pharnace occupari turpe ei esse putat, 34, 2. 36, 2; Caesar reges finitimos Syriae ei amicissimos dimittit, 65, 4. 67, 2. 68, 1;

eius provinciae Mithridate Pergameno rege facto muniuntur, 78, 2; unum Scipionem imperatorem eius esse C. Considius dicit, Afr. 4, 4; Avienus in Italia milites eius contra rem publicam instigat, 54, 4; Aquinus ab eo honores (dignitatem senatoriam) acceperat, 57, 3; Thabenenses pro suis meritis eius auxilium implorant, 77, 1; ei cives Romani, qui Scipioni pecuniam contulerant, Uticae M HS ei solvunt, 90, 3; Iuba contra eum bellum suscipit, 91, 2; eorum civium Romanorum, qui arma contra eum tulerunt, Zamae bona publicantur, v. b.), 97, 1; Ulienses optime de eo meriti sunt, H. 3, 3; Hispanorum ingratos erga eum animos Caesar accusans magistratus eius et legiones commemorat, 42, 3—7; Cicero bene de eius nomine ac dignitate meritus est, Fr. p. 125. v. 6. ab extr. 143, 19.

b.) cives —ni Cenabi a Carnutibus, G. VII, 3, 1. 17, 7, non procul a Gergovia a Litavicco interficiuntur, 38, 9; Aedui eorum bona diripiunt, 42, 3; Caesar legionem XV. in Galliam togatam mittit ad colonias eorum tuendas, VIII, 24, 3; Cato in Lucanis Bruttiisque per legatos suos delectus eorum habet, C. I, 30, 4; Varro gravibus contionibus c. R—os provinciae suae a Caesare alienat, II, 18, 4; c. R. conventus Hispalensis milites vernaculae legiones hospitio recipiunt, 20, 5; Caesar eis Cordubae gratias agit, 21, 1, 2; Pompeius effecerat legiones eorum VIIII, III, 4, 1; ei, qui Salonis sunt, fortissime se defendunt, 9, 3; Pompeius in Italia atque Hispania cohortes eorum CXXX amiserat, 10, 5; c. R., qui Lissum obtinent, M. Antonium recipiunt, 29, 1; Scipio eis in Asia provincia certas pecunias imperat, 32, 6; Lissum Laelius eis defendentibus expugnare non potest, 40, 5; Pompeius in Macedonia delectum eorum haberi iubet, 102, 2; c. R. Antiochiae arcem eius excludendi causa capiunt, ib. 5; Pharnaces postquam in Ponto bona eorum diripuit, a Caesare ea restituere iubetur, Al. 41, 1. 70, 5—7; Salonas incolunt, 43, 2; Gaetuli legionum Pompei IIII. et VI. c. R. sunt, Afr. 35, 4; c. R. negotiatores Uticenses a Caesare accusantur, 90, 1; eorum, qui arma tulerant, bona Zamae veneunt, 97, 1; c. R. a Cn. Pompeio destituti sunt in Hispania, H. 17, 2; eorum instituta noverunt Hispani, 42, 4. — Idem sing. num.

civis —nus quisque notior ulterioris Hispaniae Cordubam in contionem convenit, C. II, 19, 2; v. M. Aquinus, Afr. 57, 3.

c.) equites —ni, tribuni militum, retinentur, v. Silius, G. III, 10, 2; Labienus eas naves, quas Metiosedo deduxerat, singulas eis attribuit, VII, 60, 1. 61, 2; Caesar ab eis equos sumit Germanisque distribuit, 65, 5; ei e. R., qui sunt Corfini, a Caesare conservantur, C. I,

17, 2. 23, 1. 2, e. R., tribuni militum Pompei, Ilerdae in tribunicium honorem restituuntur, 77, 2; proelio Dyrrhachino complures Caesar amittit, III, 71, 1; item in Ponto, Al. 40, 5; Q. Cassius Longinus eorum delectum instituit, 56, 4; complures e. R. (Pompeiani) post proelium Thapsitanum perterriti fugiunt, Afr. 85, 8; e. R. Caesariani non audent intrare in oppidum Ursaonem, H. 22, 2; v. Baebius, Flavius, Trebellius, 26, 2; e. R. Pompeiani coniurant, ut ad Caesarem perfugiant, ib. — Idem sing. num.

eques —nus, v. Arpineius, G. V., 27, 1; Trebonius (a.), VI, 40, 4; Fufius (b.), VII, 3, 1; Gallonius, C. II, 18, 2; Pompeius (a.), Afr. 22, 3; Ticida, 44, 1; Vestrius, 64, 1; Atrius (a.) et Minucius (b.), 68, 4; Fundanius, H. 11, 5; Pompeius (e.), 25, 4, d.) alia subst., senatus populusque —nus, C. I, 9, 5. Al. 6, 1; exercitus —nus, G. VI, 34, 6, milites —ni, VII, 20, 8, hostis —nus, VIII, 27, 2, urbs —na, Afr. 22, 2, ingenium —num, Fr. p. 136. v. 3, mos —nus, ib. p. 138. v. 5, ludi —ni, ib. p. 145. v. 3. ab extr. 151, 7. 6. ab extr.

L. Roscius (Fabātus), legatus Caesaris, in Esubiis hiemat, G. V, 24, 2. 7. VI, 35, 8; legioni XIII. praeest, 53, 6; praetor urbanus a. U. c. DCCV. sese ad Caesarem iturum pollicetur, C. I, 3, 6, cum eo agit, 8, 4(. 9, 1), mandatis ab eo acceptis Capuam ad Pompeium se confert, 10, 1 (2).

L. Rubrius senator, Pompeianus, Corfini a Caesare dimittitur, C. I, 23, 2.

Rufus, v. Acutius, Coelius (a.), Marcius (f.), Minucius (c.), Pompeius (f.), Sulpicius (c.), Tullius (d.), Vibullius.

Ruspĭna Africae (q. d. propriae) oppidum. Ad eam Caesar Kal. Ian. a. U. c. DCCVIII. castra ponit, Afr. 6, 7. 9, 1. 2; ad portum eius profectus, 10, 1, in oppidum redit, 11, 3(; proelium ibi fit, c. 12—18); Caesar ab ea ad mare vallum ducit, 20, 1. 28, 1. 33, 1. 36, 1; auxilia Alieni incolumes ad eum in portum perveniunt, 34, 5; Caesar omnes legiones ad eam versus producit, 37, 2; VIIII. et X. eius legiones non longe ab eius portu absunt, 53, 1; Caesar ad Aggar proficiscens praesidium ibi relinquit, 67, 1.

Rustianus, v. Plaetorius (b).

Rutēni, gens Galliae Celticae et Provinciae, media inter Cadurcos et Gabalos, bello superantur a. Q. Fabio Maximo, G. I, 45, 2; a Lucterio Cadurco Arvernis conciliantur, VII, 5, 1. 7, 1; Caesar praesidia in parte eorum constituit, ib. 4 (add. provincialibus); ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos a Vercingetorige mittuntur, 64, 6; Galli eis XII milia militum imperant, 75, 3; Caesar Caninium Rebilum cum I legione in eos mittit, 90, 6; sagittarii ex eis ad Caesarem

in Hispaniam veniunt, C. I, 51, 1.
(P.) Rutilius Lupus, Pompeianus, praetor a. U. c. DCCV., cum III cohortibus Tarracina profugit, quae ad Vibium Curium Caesarianum transeunt, C. I, 24, 3; anno post, cum Achaiam a Pompeio missus obtineret, Fufi. Caleni, Calvisi, C. Cassi adventu cognito Isthmum praemunire instituit, III, 56, 3.
Rutilus, v. Sempronius (d.)

S.

Sabinus, v. Calvisius, Titurius.
Sabis, flumen Galliae Belgicae, nunc la Sambre. Nervii omnes trans eum considunt ibique Romanorum adventum exspectant, G. II, 16, 1 (2); collis ab summo aequaliter declivis ad eum vergit, 18, 1(; altitudo eius circiter pedum III est, ib. 3; ad eum Nervii eorumque socii a Caesare devincuntur, 23, 1—3. 24, 2. 27, 5).
Saburra Iubae regis Numidarum praefectus. Eum Uticae appropinquare Curio audit, C. II, 38, 1; Iuba VI milium passuum intervallo ab eo considit, ib. 3; S. castris ad Bagradam praeest, 39, 1; (primum a Curionis equitatu vincitur, c. 38, deinde) praeoccupatis equitatu collibus superior discedit, 40, 1—2. 41, 2. 42, 1; Iuba eum cum parte exercitus contra Sittium relinquit, Afr. 48, 1; Vergilius cognoscit, eum eiusque copias a Sittio esse deletas, 93, 3; interficitur, 95, 1.
Sacratĭvir Capuensis, eques Romanus, Caesarianus, proelio Dyrrhachino cadit, C. III, 71, 1.
Sadăla (al. — as), filius Cotyis regis Thracum, ab hoc cum D equitibus Pompeio auxilio mittitur, C. III, 4, 3.
Saguntīni incolae Sagunti oppidi Hispaniae ulterioris. Eorum signa V Arguetius capit, H. 10, 1.
T. Saliēnus, centurio legionis V. Caesaris, qui M. Messalam Messanae obsederat, (Titiis persuadet, ut se Vergilio tradant,) Afr. 28, 2 (3), seditiosus, a Caesare dimittitur et ex Africa relegatur, 54, 5.
C. Sallustius Crispus, rerum Romanarum scriptor clarissimus, Amiterninus, a. U. c. DCCII. tribunus plebis, praetor a. DCCVII., Caesaris studiosus, ab hoc ad Cercinam insulam versus cum navium parte ire iussus, ut inde frumentum apportaret, Afr. 8, 3, eo pervenit, 34, 1, ibique receptus naves onerarias frumento complet et ad Caesarem mittit, ib. 3; pro consule cum imperio Zamae a Caesare relinquitur, 97, 1.
Sallyes (al. Salluvii), gens Ligustica Galliae provinciae, a Pompeio in Hispaniam adversus Q. Sertorium proficiscente bello victi Massiliensibus attribuuntur, C. I, 35, 4.

Salōnae sive —a, oppidum cum portu situm in ora Dalmatiae, nunc Spalatro, a M. Octavio Pompeiano frustra oppugnantur, C. III, 9, 1. 2; (—na) Gabinius eo se recipit (et morbo ibi perit), Al. 43, 2. 3.

Salsus (an —um?), flumen Baeticae proxime Ateguam, nunc eodem nomine Rio Salado. Cn. Pompeius filius trans eum castra in monte constituit, H. 7, 1. 3, a quibus Caesar eo intercluditur, 9, 1; ille ex castris suis ad eum bracchium ducit, 13, 1; trans eum castellum constituit, 14, 1, totaque nocte in acie stat, 16, 2; Caesar quoque bracchium ad eum ducere instituit, 23, 1.

Salvianus, v. Calpurnius (e.)

Samarobrīva, Ambianorum in Gallia Belgica oppidum, hodie Amiens. Gallorum concilium ibi peragitur, G. V, 24, 1; Caesar impedimenta, obsides, litteras publicas ibi relinquit et M. Crassum quaestorem ei praeficit, 47, 2; cum III legionibus circum eam trinis hibernis hiemat, 53, 3.

Samnis, ītis, Caesar de Anal., Fr. p. 129. v. 11; v. Decius.

Santŏnes sive —i, gens maritima Galliae Celticae supra Garumnam et Carantonum fl. incolens. Caesar Helvetios in eorum fines pervenire non sinit (eosque opprimit), G. I, 10, 1. 11, 6; naves inde convenire iubet, III, 11, 5; Galli eis XII milia militum imperant, 75, 3.

Sardi incolae Sardiniae, v. Iulius (b.) — Eorum patria

Sardinia insula Maris Interni. P. Valerius legatus a Caesare eo cum I legione mittitur, C. I, 30, 2; eo adventante M. Cotta Pompeianus in Africam profugit, ib. 3. 31, 1; L. Vibullius Pompeium eam amisisse dicit, III, 10, 5; Caesar auxilia atque commeatum sibi inde mitti iubet, Afr. 8, 1 (Fr. p. 153. v. 4. ab extr.); commeatus ei inde supportari non potest, 24, 3; ipse Utica eo venit, 98, 1.

Sarsūra oppidum Africae, nunc Surseff. Caesar ea potitur, Afr. 75, 2. 76, 1.

a.) C. Saserna, Caesarianus, cum praesidio VI cohortium Lepti relinquitur, Afr. 9, 1. 29, 2; M. Aquinus cum eo colloquitur, 57, 1. 2. — Eius frater

b.) P. —, item Caesarianus, Ruspinam cum legione ligna quam plurima iubetur comportare, ib. 10, 1.

Sāson, ōnis, parva insula Maris Hadriatici, nunc Saseno. M. Bibulus omne litus Illyrici ab eius ad Curictae insulae portum classe occupat, C. III, 8, 4.

Saturninus, v. Appuleius.

Saxa, v. Decidius.

Scaeva, centurio in exercitu Caesaris, ob eximiam virtutem Dyrrhachi ab eo praemiis et honoribus ornatur, C. III, 53, 4. (5.)

Scaldis flumen Galliae Belgicae, nunc die Schelde, quod Caesar in Mosam influere dicit. Ad eum Caesar Am-

biorigem investigat, G. VI, 33, 3.
Scapula, v. Annius (b.), Quinctius.
Scipio, v. Caecilius (d.)
(a.) C. (Scribonius C. f. Cn. n. Pop.?) Curio, tribunus plebis a. U. c. DCCIIII., Caesaris causam defendendam suscipit, G. VIII, 52, 4 (5); a Caesare cum III cohortibus Iguvium missus, cum Minucius Thermus inde profugisset, id oppidum recipit, C. I, 12, 1. 2; Corfini alteris castris Caesaris praeficitur, 18, 5; pro praetore in Siciliam mittitur, 30, 2; eius adventu cognito Cato fugit, ib. 5. 31, 1; eo inopinante L. Nasidius a Pompeio Massiliensibus subsidio missus freto Siculo pervehitur, II, 3, 2; C. in Africam profectus II legiones, D equites transportat et appellit ad Anquilariam, 23, 1. 5; Marcio Rufo quaestore Uticam praemisso ipse eodem proficiscitur, 24, 1. 25, 1; Iubae cum eo simultas, ib. 4. 6; Atti Vari equitibus victis C. imperator appellatur, postero die prope Uticam castra ponit, 26, 1; Iubae copias pedestres in fugam convertit, ib. 3 (4); Marsi II centuriones eius ad Varum perfugiunt totiusque exercitus animos ab eo alienos esse confirmant, 27, 1—3. 28, 1. 2. 4; magnus militum eius timor, 29, 1. 3; abalienatis animis militum C. consilium convocat et contionem militum habet, 30, 1. 31, 1(—8); oratione habita (c. 32.) omnium consensu proelio dimicare constituit posteroque die aciem instruit, 33, (1) 2; hostes fugat Uticamque repellit, 34, 3. 4 (6). 35, 1. 2. 4. 5; postero die Uticam obsidet, 36, 1; maximam habet rerum suarum fiduciam, 37, 1; nuntio allato, Iubam regem appropinquare, in castra Corneliana se recipit, ib. 3. (4.) 6(; ex perfugis audit, Iubam mansisse in regno et Saburram eius praefectum cum mediocribus copiis missum Uticae appropinquare, 38, 1; proelii consilio capto equites ad castra hostium mittit ad Bagradam fl., ib. 2. 3;) equites eius magnum Numidarum numerum interficiunt, 38, 5; cum omnibus copiis e castris exit, 39, 1, et iter accelerat, ut quam celerrime hostes ex fuga perterritos adoriri possit, ib. 6. 40, 2. 3. 41, 3 (5. 7), sed ipse devincitur, 42, 1. 3, et fortissime proelians interficitur, ib. 4; pauci ex eius militibus incolumes in Siciliam revertuntur, (ib. 5.) 43, 1; Caesar Vibullio dicit, magnum se eius morte incommodum accepisse, III, 10, 5; nonnulli Galli Germanique ex eius proelio capti in Scipionis exercitu pugnantes interficiuntur, Afr. 40, 5(; litteras Caesaris ad senatum Romam perfert, Fr. p. 153. v. 5. sq.).
(b.) (L.) — Libo, Pompei amicus, socer Sex. Pompei, Caesaris hortatu Brundisi cum Pompeio de pace agit, C. I, 26, 3—5; cum Octavio Liburnicae atque Achaicae classi Pompei praeest, III, 5, 3; ad Oricum cum Caesare collo-

quitur, 15, 6. 16, 2. 3. (—5. 17.) 90, 1; cum Pompeio de Caesaris mandatis colloquitur, 18, 3; ab Orico cum classe profectus Brundisium venit, 23, 1. 100, 1; inde discedere a M. Antonio cogitur, 24, 2. (—)4.

Secundus, v. Plinius Add. et Corr.

Sedulius dux Lemovicum ad Alesiam interficitur, G. VII, 88, 4.

Sedūni, gens Alpina Galliae Celticae finitima Veragris, a Ser. Galba legato victi cum Veragris bellum renovant, impetu in castra eius facto iterum fugantur, G. III, 1, 1. 2, 1. (—) 7, 1.

Sedusii gens Germanica cum Ariovisto coniuncta, G. I, 51, 2.

Segni, gens Germanica Galliae Belgicae, cum Condrusis legatos ad Caesarem mittunt, G. VI, 32, 1. (2.)

Segontiāci, gens Britanniae, Caesari se dedunt, G. V, 21, 1. (2.)

Segŏvax, rex regionis maritimae Britanniae, ad castra Romanorum profectus repellitur, G. V, 22, 1. (2.)

Segovia oppidum Baeticae ad flumen Singiliense situm [aliunde ignotum]. Eo Q. Cassius Longinus venit, Al. 57, 6.

Segusiāvi (al. —ni), gens Galliae Celticae in sinistra ripa Rhodani fl. incolens, finitimi Provinciae, Aeduorum clientes. Ex Italia revertens Caesar per eorum fines proficiscitur, G. I, 10, 5; Vercingetorix eis Aeduisque X milia peditum imperat, VII, 64, 4; certum numerum militum ad bellum Vercingetorigis mittunt, 75, 2.

(a. b.) (Ti. et C. Sempronii) Gracchi, ille a. U. c. DCXXI., hic ab a. DCXXXI. per biennium tribunus plebis, legibus agrariis maximas turbas excitant; ille Capitolio occupato ab optimatibus, hic Aventino occupato, postquam in Furinae lucum profugit, iussu suo a servo occiditur, C. I, 7, 5.

(c.) (?Sempronius) Musca, libertus vel amicus Attici (Pomponius b.). Ad eum Cicero mittit Hirtii Anticatonem, Fr. p. 159. v. 9.

(d.) M. — Rutĭlus, praefectus equitum Caesaris, Labieno in Sequanos proficiscenti attribuitur, G. VII, 90, 4.

senatus consulta commemorantur G. I, 43, 7. VII, 1, 1. VIII, 54, 1. 3. 55, 1. C. I, 5, 3. 6, 5. 7, 5. III, 32, 6. 88, 2. 107, 2; Caesaris ad eum epistulae Fr. p. 137. v. 2. sq. 152, 3. 6 —9. (12—)16. 20. 22. 25. extr. 153, 1. 6. 14. 19. sq.

Senŏnes, una ex potentissimis gentibus Galliae Celticae, meridiem versus a Sequana fl. sita, finitimi Belgis, quid hi gerant, Caesari nuntiant, G. II, 2, 3 (4); Cavarinum regem a Caesare constitutum interficere conati domo regnoque expellunt, V, 54, 2 (3). 56, 1. 4; omnem suum senatum ad Caesarem mittere iussi non oboediunt, VI, 2, 3, ad concilium Galliae non veniunt, 3, 4, quam ob rem Caesar in eos proficiscitur, ib. 5. 6; (princeps coniurationis eorum

est Acco; legatos deprecandi causa mittunt, 4, 1. 2;) Caesar Cavarinum cum eorum equitatu proficisci iubet, 5, 2; VI legiones in eorum finibus Agedinci in hibernis collocat, 44, 1. 3; cum Vercingetorige se coniungunt, VII, 4, 6(—8); Caesar eorum oppidum Vellaunodunum oppugnat, 11, 1; legiones in eos et Parisios mittit, 34, 2; ipse iter in eos facere constituit, 56, 5; Labienus in oppidum eorum Metiosedum venit, 58, (2) 3; Galli eis XII milia militum imperant, 75, 3. — Idem sing. num.

Sĕno, v. Drappes, VIII, 30, 1.

September nonus mensis anni. XI. Kal. — bris, Fr. p. 132. v. 12; Kal. — Caesar ad Ciceronem litteras ex Britannia dederat, ib. p. 140. v. 4; Idibus — bribus M. Ciceronem Pompeio legatum iri Q. frater scripserat, ib. p. 144. v. 13. ab extr.

L. Septimius tribunus militum, qui in bello praedonum apud Pompeium ordinem duxerat, amicis Ptolemaei regis auctoribus Pompeium interficit, C. III, 104, 2. 3.

Sequăna flumen Galliae Celticae, nunc la Seine, Gallos a Belgis dividit, G. I, 1, 2; in insula eius posita sunt oppida Lutetia, VII, 57, 1. 4, et Metiosedum, 58, 3; Parisii ad ripas eius contra Labieni castra considunt, ib. 6. — Inde

Sequăni, gens potentissima Galliae Celticae finitima Helvetiis et Allobrogibus, incolens inter Ararim et Rhodanum fl. et montem Iuram. Eorum fines Rhenum attingunt, G. I, 1, 5; inter eos et Helvetios mons Iura interest, 2, 3. 8, 1; in eis multos annos pater Castici regnum obtinuerat, 3, 4; iter per eos describitur 6, 1. 9, 1—3; Dumnorix impetrat ab eis, ut Helvetios per fines suos ire patiantur, ib. 4. 10, 1; Arar per fines eorum et Aeduorum in Rhodanum influit, 12, 1. 19, 1; Aeduis victis et obsides dare coactis, 31, 4. 7, ab Ariovisto, quem e Germania accerseverant et cum quo societatem inierant, VI, 12, 1. (2.) 4. 6, vehementer vexantur, qui tertia parte agri eorum occupata de altera tertia parte eos decedere iubet, I, 31, 10. 44, 9; propter fortunam miserrimam tristes sunt, 32, 2—5; Aeduorum obsides apud eos sunt, 33, 2; Rhodano fl. a Provincia dividuntur, ib. 4; Caesar vult obsides ab eis reddi, 35, 3; Vesontionem eorum oppidum Ariovistus occupare parat, 38, 1; Caesari frumentum suministrant, 40, 11. 48, 2; Ariovisto victo Caesar exercitum in eos deducit Labienumque hibernis praeponit, 54, 3; Rhenus per eorum fines fluit, IIII, 10, 3; Caesar in eos iter facit, VII, 66, 2. 67, 7; Galli eis XII milia militum imperant, 75, 3; Labienus legatus cum II legionibus et equitatu in eis collocatur, 90, 4. — Idem sing. num., v. Casticus, ib. I, 3, 4. — Idem adi.

—nus, ager optimus totius Galliae, v. s. et Ariovistus, ib. I, 31, 10.

Serapion, ōnis cum Dioscoride a Ptolemaeo ad Achillam missus ab huius militibus interficitur, C. III, 109, 4 (5).

(Q.) Sertorius Nursinus, legatus C. Mari, in Hispania provincia contra Sullam et Q. Metellum et Cn. Pompeium feliciter bellum per decennium gerit, donec a. U. c. DCLXXXII. Oscae percutitur. Aquitani eos duces deligunt, qui cum eo fuerant, G. III, 23, 5; eae civitates Hispaniae, quae cum eo steterant, victae nomen atque imperium absentis Pompei timent, C. I, 61, 3; L. Cinna minor cum Lepidi cohortibus victis ad eum confugerat, Fr. p. 121. v. (11—)9. ab extr.

Servilia, soror uterina Catonis minoris, ab hoc in Asiam abducitur, Fr. p. 134. v. 13. ab extr. — Eius frater

(a.) Q. (Servilius) Caepio, frater uterinus Catonis minoris, hunc et filiolam heredes relinquit, Fr. p. 134. v. 7.

(b.) α.) P. — (Vatia), consul cum Ap. Claudio Pulcro a. U. c. DCLXXV., contra praedones, Isauros, Cilicas bellum feliciter gessit. Caesar ad eum litteras mittit, Fr. p. 147. v. 3. — Eius filius

(c.) β.) — — (P. f. C. n. Vatia Isauricus), a. U. c. DCCVI. cum Caesare consul, C. III, 1, 1, cum reliquis magistratibus legi Coelii resistit, 21, 1; eo referente senatus Coelium a republica removendum censet, ib. 3; Caesar de bello Alexandrino et Pontico ad eum litteras mittit, Fr. p. 153. v. 17. sq. (—13.) ab extr.

Servius, v. Claudius (h.), Sulpicius (d.)

sestertius nummus, G. VIII, 4, 1. Al. 48, 2. 52, 1. Afr. 87, 7. — Idem neutr. gen. (H S) = centena milia —um, C. I, 23, 4. II, 18, 4. Al. 55, 5. Afr. 90, 3. 97, 2. 98, 2.

a.) (P.) Sestius L. f., quaestor a. U. c. DCLXXXXI., accusatus a Clodio defenditur a Cicerone et absolvitur, Fr. p. 143. v. 8. ab extr.; Domiti Calvini legatus, legionem Plaetori (a.) ex Ponto accersere iubetur, Al. 34, 5.

b.) Q. —, unus ex eis coniuratis, qui Q. Cassium Longinum interficere parabant, pecunia se redimit, Al. 55, 5.

(a.) P. Sextius Baculus, primipilus legionis XII., vir fortissimus, proelio Nervico gravibus vulneribus confectus, G. II, 25, 1, bello Alpinorum Galbae suadet, ut Romani eruptione facta extremum auxilium experiantur, III, 5, 2; altero bello Eburonum aeger relictus Sugambros a Ciceronis castris arcet, VI, 38, 1. (2.) 4.

(b.) T. —, legatus Caesaris, delectum in Italia habet, G. VI, 1, 1, cum XIII. legione Gergoviae in subsidio collocatur, VII, 49, 1. (2.) 51, 2; in Bituriges in hiberna mittitur, 90, 6, inde in Bellovacos accersitur, VIII, 11, 1.

Sibuzates, gens Aquitaniae maritima, P. Crasso praefecto se dedunt, G. III, 27, 1.

Sicilia insula Maris Interni. Belli civilis anno priore Cae-

sar primum cohortes Domitianas (II legiones) eo mittit, C. I, 25, 2, deinde Curionem pro praetore cum II legionibus, 30, 2, cuius adventu cognito M. Cato legatus Pompei inde profugit, ib. 4. (5.) 31, 1. III, 10, 5; Curio inde cum (illis) II legionibus in Africam proficiscitur, II, 23, 1. 32, 2; in eius castris ad Uticam positis nonnulli in consilio censent, faciliorem eo receptum fore, si in Castra Corneliana recesserint, 30, 3; Curio, qui inde Caninium Rebilum legatum secum duxerat, 34, 4, Iubae regis adventu cognito eo mittit, ut II legiones reliquusque equitatus sibi auxilio veniant, 37, 4; Curione interfecto et magna clade accepta pauci milites incolumes eo perveniunt, 43, 1. 44, 1; Caesar ibi hieme classem facit, III, 42, 3; C. Cassius cum classe Syriaca eo pervenit, 101, 1; Octavius eo fugere parat, Al. 47, 4; Alienus praetor eam obtinet, Afr. 2, 3; Caesar eo ad commeatum accersendum Rabirium Postumum mittit, 8, 1. 20, 3; Cato eam a Pompeio liberatam esse dicit, 22, 2; Caesari inde commeatus supportari non potest, 24, 3; Caesar eo litteras ad Alienum et Rabirium Postumum mittit, 26, 3; commeatus inde Caesari mittitur, 44, 1. 47, 3; legiones VIIII. et X. inde ad Caesarem in Africam traiciuntur, 53, 1. 54, 1; item XIII. et XIIII., 62, 1. — Inde

fretum Siciliae, quo L. Nasidius inopinante Curione pervehitur, C. II, 3, 1. (fretum, I, 29, 2. III, 101, 1.)

Sicŏris flumen Hispaniae citerioris (Ilergetum), nunc Segre. C. Fabius Caesaris legatus in eo II pontes efficit, C. I, 40, 1 (4); Caesar, cuius castra inter eum et Cingam erant, 48, 3, partem eius avertit, 61, 1; Afranius et Petreius legiones II trans eum traducunt, 61, 6; Caesar vado cum exercitu eum transit, 62, 3. 63, 1 (3. 64, 2—7); Afraniani eum transire conantur, 83, 4.

Silanus, v. Iunius (e.)

T. Silius, tribunus militum Caesaris, cum Q. Velanio frumenti causa in Esubios missus, G. III, 7, 4, a Venetis retinetur, 8, 2.

Silo, v. Minucius (d.)

Singiliense (al. Siciliense), flumen Baeticae, fortasse = Singulis, nunc Xenil. Cassius (d.) in oppidum Segoviam, quod ad id fl. situm est, venit, Al. 57, 6.

Sipontum, oppidum et portus Apuliae, nunc Maria de Siponto. Caesar legiones ibi ponit, Fr. p. 142. v. 6.

P. Sittius, Caesarianus, cum Boccho rege Cirtam, oppidum opulentissimum regni Iubae, capit, Afr. 25, 2; Numidiae fines ingressus castellum in loco munito locatum expugnat, 36, 4; copias Saburrae, praefecti Iubae, delet, 48, 1. 93, 3; Afrani et Fausti copias devincit ipsosque vivos capit, 95, 1 (2); classis eius Scipionis naves deprimit, 96, 1. (2.)

Sol deus Germanorum, G. VI, 21, 2.

soldurii = devoti, milites Adiatunni, G. III, 22, 1(—4).
Sontiātes (falso Sotiates), gens Aquitaniae potentissima, a P. Crasso devincuntur, G. III, 20, 2. 3. (4.) 21, 1. 2. (3. c. 22.)
Sorĭca (al. Soricaria, Soricia) oppidum Hispaniae. Eo Caesaris et Cn. Pompei filii copiae veniunt, H. 24, 1; proelium ibi fit a. d. III. Non. Mart., 27, 2.
solstitium (aestivum), Fr. p. 131. v. 8. 7. 2. ab extr.
Spinther, v. Cornelius (i.)
Squillus, v. Licinius (h.)
L. Staberius, Pompeianus, Apolloniae praefectus adventu Caesaris cognito profugit, C. III, 12, 1. (2.) 3.
(L.) Statius Murcus, legatus Caesaris, cum M'. Acilio Orico praeest, C. III, 15, 6 (8); Caesarem Buthroto accersit, 16, 2.
sucŭlae sidus, = Hyades, Fr. p. 131. v. 13—17. 132, 10. et 9. ab extr.
Suēbi (al. —vi), gens Germaniae longe maxima et bellicosissima, G. IIII, 1, 3, cuius X pagi(, ib. 4,) Rhenum transeunt, I, 37, 3. 4, socii Ariovisti in pugna cum Caesare facta, 51, 2, Ariovisto victo domum revertuntur multis ab Ubiis occisis, 54, 1; Usipetes et Tencteros bello premunt, IIII, 1, 2. 4, 1; (eorum mores c. 1—3;) una ex parte ab eis multa milia passuum agri vacant, 3, 2; Ubiorum, quos sibi vectigales factos premebant, ib. 4. 7, 5. 16, 5, legati a Caesare auxilium contra eos petunt, 8, 3; S. postquam unum in locum convenerunt, Caesaris adventum exspectant, 19, 1—3; Treveris auxilia mittunt, VI, 9, 8; Caesarem iterum in Germaniam profectum ad initium silvae Bacenis exspectant, 10, 1—5; in silvas deinde se recipiunt, 29, 1. — Idem sing. num. gen. fem.
Sueba, altera uxor Ariovisti, in fuga perit, G. I, 53, 4.
Suessiōnes, gens Galliae Belgicae, cum Belgis consentiunt, G. II, 3, 5; finitimi Remis, latissimos feracissimosque agros possident, 4, 6(, regem habent Galbam, oppida XII, ib. 7); Caesari se dedunt, 12, 1. 4. 13, 1; Bellovaci in fines eorum, qui Remis attributi erant, impressionem facere conantur, VIII, 6, 2, quam ob rem C. Fabius legiones II eo adducere iubetur, ib. 3. Fr. p. 147. v. 23.
Sugambri (falso al. Sig., Syg., Sic.), gens Germaniae inter Lupiam et Laugonam incolens, recusant, ne Caesari Usipetes et Tencteros tradant, qui ad eos confugerant, G. IIII, 6, 2 (—4); Caesare adveniente in solitudinem ac silvas se abdunt, 18, 2. 4. 19, 4; proximi Rheno, MM equitum coactis Rhenum transeunt, Eburonum fines populantur, castra Ciceronis oppugnant, VI, 35, 5. (—42.)
Sulcitāni incolae Sulcorum, oppidi in ora maritima Sardiniae siti, quod Nasidium eiusque classem receperant, a Caesare HS C multantur, Afr. 98, 2.
Sulla, v. Cornelius (l. m. n.)

Sulmonenses, incolae Sulmonis Paelignorum oppidi, Caesaris militibus portas aperiunt, C. I, 18, 1. 2.
(a.) Ser. (Sulpicius) Galba, legatus Caesaris, ab hoc cum legione XII. in Nantuates, Veragros Sedunosque missus, G. III, 1, 1. 4, postquam vix eorum impetus sustinuit, vincit legionemque incolumem in Provinciam ducit, 3, 1. (4, 1—4.) 5, 2. (—) 6, 4; frustra consulatum petit, VIII, 50, 4.
(b.) — — (— an Rufus?), unus ex eis senatoribus, qui Iubam regem post victoriam Uticensem in oppidum prosequuntur, C. II, 44, 3.
(c.) P. — Rufus, legatus Caesaris, cum praesidio eum portum tenet, ex quo Caesar in Britanniam transit, G. IIII, 22, 6; rei frumentariae causa cum VI. legione in Aeduis collocatur, VII, 90, 7; belli civilis anno priore de utriusque Afrani salute cum Caesare agit, C. I, 74, 6; altero praetor Vibone ad Fretum Siculum dimidiae parti classis Caesarianae praeest, III, 101, 1. Afr. 10, 1, v. Vatinius. — Inde adi.
Sulpiciānus,
—na classis, cui postquam incommodum intulit C. Cassius, ipse in fugam conicitur, C. III, 101, 3.
(d.) Ser. (— Q. f. Lemonia —), iuris consultus illustris, (consul a. U. c. DCCIII.,) queritur cum Caesare, quod non idem sibi remiserit quod Ciceroni, Fr. p. 142. v. 12. ab extr.
supplicationes Caesari decernuntur dierum XV, G. II, 35, 4, d. XX, IIII, 38, 5. VII, 90, 8; cf. Fr. p. 162. v. 9. 11.
Sūrus, Aeduus nobilis, inter Treverorum principes a T. Labieno legato capitur, G. VIII, 45, 2.
Syri, a.) in classe C. Cassi, C. III, 101, 1;
b.) sagittarii Caesaris, ex navibus in castra ad Ruspinam ducuntur, v. Ityrei, Afr. 20, 1. — Eorum patria
Syria sita in Asia orientem versus a Mari Interno. Pompeius II legiones, quae eam petere debebant, Caesari ereptas ad suam potentiam convertit, C. I, 4, 5; S. Scipioni obvenit, 6, 5; Pompeius copias et pecuniam inde cogit, III, 3, 1. 2, inde legiones II cum Scipione exspectat, 4, 3; ex ea Antiochus Commagenus CC milites Pompeio mittit, ib. 5; Scipio legiones equitesque inde deducit, 31, 3. 32, 6; pugna Pharsalica facta Pompeius eius adeundae consilio deposito Pelusium venit, 103, 1; A. Gabinius proconsul complures milites ibi ex Pompei exercitu acceptos Alexandriam traducit, ib. 5. 105, 4; in Achillae exercitu milites sunt collecti ex praedonibus latronibusque S—ae, 110, 3; Caesar inde accersit classem, Al. 1, 1. 25, 1; Mithridates Pergamenus eo proficiscitur ad auxilia Caesari adducenda, 26, 1; rebus Alexandriae confectis Caesar eo proficiscitur, 33, 5; I legio ex III Domiti itinere terrestri per eam in Aegyptum mittitur, 34, 1. 38, 1 (Fr. p.

149. v. 8. ab extr.); Caesar eo venit, 65, 1—2, Sextumque Caesarem ei praeficit, 66, 1. — Inde adi.
Syriăcus,
a.) — cae legiones, cum quibus Scipio ad Pharsalum mediam aciem Pompei tenet, C. III, 88, 3;
b.) — naves Pompei, quibus praeest C. Cassius, ib. 5, 3. (cf. 101, 1—4.)

T.

tabellae a.) iudicum, C. III, 83, 3 (ib. sing. num.); b.) (= litterae) signatae, Afr. 3, 4; cf. H. 19, 4. — Inde
tabellarii, qui eas perferunt, ib. 2, 1. 12, 3. 16, 1. 18, 6. Fr. p. 139. v. 2. ab extr.
tabulae, a.) = index nominum, in castris Helvetiorum reperiuntur litteris Graecis confectae, G. I, 29, 1; b.) — novae. Earum timorem minuit Caesar, C. III, 1, 3, legem fert Coelius, 21, 2; c.) — testamenti Ptolemaei duae, 108, 4.
Tamēsis flumen Britanniae, Cassivellauni fines a maritimis civitatibus dividit, G. V, 11, 8; Caesar cum exercitu eum vado transit, 18, 1.
Tarbelli, gens Aquitaniae, P. Crasso praefecto se dedunt, G. III, 27, 1.
Tarcondarius Castor, gener Deiotari, cum Donnilao CCC equites Galatas Pompeio adducit, C. III, 4, 5.
Tarentum oppidum Calabriae ad sinum Tarentinum situm, nunc Taranto. Caesar ibi legiones ponit, Fr. p. 142. v. 6.
Tarracīna oppidum Latii in ora Maris Tusci situm, nunc Terracina. P. Rutilius Lupus inde profugit, C. I, 24, 3.
Tarrăco, ōnis oppidum Hispaniae citerioris, nunc Tarragōna. Afranius Petreiusque, cum T. abesset longius, Ilerdam versus proficiscuntur, C. I, 73, 2. 78, 3; Caesar post deditionem Afranianorum Gadibus paucis diebus eo pervenit, II, 21, 4, atque inde pedibus Massiliam, ib. 5; inde Deiotarus ad Caesarem litteras dat, Fr. p. 151. v. 15. ab extr. — Eius incolae
Tarraconenses ad Caesarem legatos mittunt, C. I, 60, 2.
Tarsus oppidum Ciliciae opulentissimum ad Cydnum fl. situm. Eo Caesar omnes civitates Ciliciae evocat, Al. 66, 2.
Tarusātes, gens Aquitaniae, cum Vocatibus copias contra P. Crassum cogunt, G. III, 23, 1, (ab hoc in castris oppressi et fugati, c. 26,) se dedunt, 27, 1.
L. Tarutius Firmanus, philosophus et astrologus, Caesare dictatore Graece de astris scripsit, Fr. p. 130. v. 9. 10. ab extr.
Tasgetius, princeps Carnutum, cuius maiores in Carnutibus regnum obtinuerant, G. V, 25, 1, (et cui Caesar maio-

rum locum restituerat, ib. 2,) (tertium annum regnans) ab inimicis interficitur, ib. (3.) 4. 29, 2.

Tauris, Ydis insula Maris Hadriatici sita ad litus Dalmatiae, nunc Torkola, ad quam Octavius et Vatinius proelium committunt, Al. 45, 1. 2.

Tauroĭs, entis, castellum Massiliensium, ubi Massilienses cum L. Nasidio a D. Bruto vincuntur, C. II, 4, 5. (—7, 3.)

Taximagŭlus rex regionis maritimae Cantii, G. V, 22, 1.

Tectosages, v. Volcae b.)

Tegea oppidum Africae, ubi Scipio magnum praesidium equitum habet, Afr. 78, 1 (2).

Tenctĕri, gens Germaniae finitima Galliae Belgicae ad Lupiam et Ruram fl. incolens, cum Usipetibus a Suebis agris suis expulsi ad Rhenum perveniunt eoque traiecto Menapios opprimunt, G. IIII, 1, 1 (2). 4, 1 (6, 3 — c. 9. 11—15.); postquam a Caesare devicti sunt, pars equitatus eorum a Sugambris recipitur, 16, 2. 18, 4. VI, 35, 5.

(a.) α.) A. (Terentius) Varro (Murēna), Pompeianus, per indutias ad colloquium cum P. Vatinio habendum ad Apsum fl. venit, C. III, 19, 4.

(b.) β.) M. (—) — Reatinus, tribunus plebis, legatus Pompei, bello praedonum dux classis, omnem ulteriorem Hispaniam II legionibus tuetur, C. I, 38, 1—2; rebus Pompeianis diffidens, amicissime de Caesare loquitur, II, 17, 1(, deinde gravibus in eum habitis contionibus acerrime bellum parat, —19, 2); Corduba, 19, 3, et Carmone exclusus, ib. 4, a legione vernacula desertus, 20, 1.(—)4, cum Gades quoque, quo tendebat, et Hispalim et Italicam sibi inimicas esse cognosset, ib. 6, alteram legionem iussu Caesaris Q. Cassio, ipsi Caesari Cordubae pecuniam ex provincia exactam tradit, ib. (7.) 8. 21, 2; post eius deditionem Caesar naves eius Gadibus abducit, ib. 4; apud eas legiones, quas V. obtinuerat, Pompei nomen multum potest, Al. 58, 2; ut scriptor commemoratur Fr. p. 126. v. 3. ab extr. 130, 14; eius fundus Casinas non venit, fortunae non deminuuntur a Caesare, ib. p. 148. v. 2. ab extr. 149, 4.

(c.) (P.) — (Afer) poeta comicus Romanorum clarissimus, natus a. U. c. DLXVIIII. (?), mortuus a. DLXXXXV. in Graecia, a Caesare 'dimidiatus Menander' appellatur, Fr. p. 157. v. 6.

Tergestīni, incolae Tergestis oppidi Istriae in litore Maris Hadriatici siti (nunc Triest), repentino latrocinio atque impetu barbarorum opprimuntur, G. VIII, 24, 3.

T. Terrasidius praefectus militum Caesaris a P. Crasso frumenti causa in Esubios missus, G. III, 7, 4, ab eis retinetur, 8, 3.

tessĕra, i. e. signum in tabella scriptum, noctu datur Caesarianis, ut coniuratos ad Mundam interficiant, H. 36, 5.

testamenta obsignantur in

Caesaris exercitu a militibus cum Germanis pugnaturis, G. I, 39, 5; — tum Ptolemaei, C. III, 108, 3. 4. Al. 33, 1.
testūdo, a.) = scuta super capita militum densata, a Gallis fit, G. II, 6, 2; a militibus legionis VII. Caesaris, V, 9, 7; b.) machina bellica, plur. num., ib. 42, 5. 43, 3. 52, 2; sing. num. C. II, 2, 4.
tetrarches (sive —cha), i. e. unus ex IIII regionis (provinciae) regulis in Asia a Romanis constitutis, a.) sing. num., Gallograeciae, v. Deiotarus, Al. 67, 1; b.) plur. num., C. III, 3, 2. Al. 67, 1. 68, 1. 78, 1. — Inde
tetrarchia Gallograecorum, v. Mithridates b.), ib. 3.
Teutomātus, Olloviconis filius, rex Nitiobrogum, cum magnis copiis ad Vercingetorigem pervenit, G. VII, 31, 5; Gergoviae dormiens a Romanis militibus in tabernaculo oppressus vix manibus eorum se eripit, 46, 5.
Teutŏni sive —nes, gens Germaniae ad litus Maris Suebici incolens, cum Cimbris a. U. c. DCXXXXI. primum Galliam, ubi uni Belgae eis resistunt, G. II, 4, 2, deinde Italiam populabundi invadunt, anno post a C. Mario ad Aquas Sextias devincuntur, I, 33, 4. 40, 5. VII, 77, 12 (—nes); Aduatuci ex eis (et Cimbris) prognati sunt, II, 29, 4. (5.)
Thabēna oppidum Numidiae ad mare situm, nunc Sidi Denden. Caesar eo Marcium Crispum cum III cohortibus praesidio mittit, Afr. 77, 2. — Eius incolae
Thabenenses, qui sub dicione et potestate Iubae erant, ad Caesarem legatos mittunt, ib. 1.
Thapsus Africae (Byzaci) oppidum maritimum situm fere, ubi nunc est Rass Demass. Ei C. Vergilius cum grandi praesidio praeest, Afr. 28, 1; I navis Alieni vento eo delata a Vergilio excipitur, 44, 1; naves longae Caesaris in statione ibi sunt, 46, 4. 53, 1; L. Cispius cum XXVII navibus eo in stationem mittitur, 62, 2; Aquila a Caesare mittitur, qui eam mari obsideat, 67, 1; II. Non. Apr. Caesar ipse ab Aggar egressus ibi castra ponit, 79, 1; Scipio milia passuum VIII ab ea binis castris considit, ib. 2, proelio commisso vincitur, (c. 79 —86.) 80, 2. 5. 85, 1; post proelium Caesar ante eam consistit, 86, 1, et Caninium Rebilum pro consule cum III legionibus ibi relinquit, ib. 3; inde Ussetam pervenit, 89, 1. — Eius incolae
Thapsitāni, fidissimi Scipioni, Afr. 79, 1, qui eis auxilium ferre conatur, 80, 1, a Caesare pecunia multantur, 97, 2.
theātrum, ante Uticam, C. II, 25, 1; Alexandriae, quod arcis tenet locum, III, 112, 8; ad Ruspinam iugum cingens campum velut speciem eius efficit, Afr. 37, 4.
Thēbae, oppidum Boeotiae, nunc Thiva, a Q. Fufio Caleno Caesaris legato recipiuntur, C. III, 56, 4.

Theophănes Mytilenaeus, familiaris Pompei, ad Apsum fl. a Vibullio ad colloquium cum Pompeio institutum adhibetur, C. III, 18, 3.
Theopompus Cnidius, mythographus, familiaris Caesaris, cum Sestio (a.) ad Ciceronem in Tusculanum venit, Fr. p. 143. v. 7. ab extr.
Theramĕnes unus ex XXX tyrrannis qui vocantur. Ei Ciceronem comparat Caesar in Anticatone, Fr. p. 134. v. 5.
Thermus, v. Minucius (e.)
Thessăli in exercitu Pompei, C. III, 4, 6. — Eorum patria Thessalia, regio Graeciae septentrionalis. Pompeius magnum numerum militum inde coactum in legiones distribuit, C. III, 4, 2, frumentum inde comparat, 5, 1; Caesar, cum legati inde ad eum de deditione venissent, L. Cassium Longinum eo cum legione mittit, 34, 2. 35, 2; Scipio se eo convertit, 36, 2; Aliacmon fl. eam a Macedonia dividit, ib. 3; Cassius in eius confiniis versatur, ib. 4. 5; ibidem post proelium Dyrrhachinum Cn. Domitius, v. Aeginium, Caesari occurrit, 79, 7; venientibus ab Epiro Gomphi primum est eius oppidum, 80, 1; Androsthenes, eius praetor, portas Gomphorum Caesari praecludit, ib. 3; et haec et reliquae eius civitates praeter Larisam Caesari se dedunt, 81, 2; Pompeius eo venit, 82, 1; D. Laelius Brundisi, C. Cassius Vibone cum proelium ibi (i. e. ad Pharsalum) factum cognovissent, discedunt, 100, 3. 101, 5. 111, 3; Caesar I legionem ex ea Alexandriam ducit, 106, 1.
Thisdra oppidum Africae (Byzaci), nunc El Jemme. Inde legati ad Caesarem veniunt auxilium rogatum, Afr. 36, 2; C. Considius ei praeest, 76, 1. 93, 1; Caesar (eo venit, inopia ab eius oppugnatione deterretur, ib. 2;) Cn. Domitium cum II legionibus ad eam obsidendam relinquit, 86, 3. — Eius incolae
Thisdritāni a Caesare certo numero frumenti multantur, ib. 97, 4.
M. (al. T.) Thorius Italicensis, Caesarianus, a IIII cohortibus et a II. legione dux deligitur, Al. 57, 3. 58, 1. 3.
Thrāces (sing. num. Thrax), auxilia Pompei, ad Pharsalum castra eius acerrime defendunt, C. III, 95, 3. — Eorum patria
Thracia regio inter Pontum Euxinum et Macedoniam sita, unde Cotys rex D milites Sadala filio duce ad Pompeium miserat, v. s., C. III, 4, 3.
Thurii oppidum Bruttiorum situm in confiniis Lucaniae. M. Coelius Rufus eo venit ibique interficitur, G. III, 22, 3. — Inde
Thurīnum, quo Coelius Milonem ad sollicitandas pastores praemittit, ib. 21, 4, = Thurīnus, ager, ubi sita est Cosa b.), ib. 22, 2.
Tiberius, v. Claudius (e.)
L. Tiburtius, Caesarianus, in colloquio ad Apsum fl. vulneratur, C. III, 19, 7.
L. Ticīda eques Romanus,

Caesarianus, in ea nave est, quae ab residua classe errans vento ad Thapsum defertur, Afr. 44, 1. 46, 3.
Tigurīnus, pagus, unus ex IIII pagis Helvetiorum, G. I, 12, 4(—6). — Eius incolae
Tigurīni, postquam L. Cassium (b.) et L. Pisonem interfecerunt, ipsi paene L annis post Ararim transgressi a Caesare devincuntur, G. I, 12, 7.
Q. Tillius a Caesare Dyrrhachio rei frumentariae causa in Epirum mittitur, C. III, 42, 3.
M. Tiro centurio a Caesare cum ignominia dimittitur et ex Africa relegatur, Afr. 54, 5.
L. Tĭtius, tribunus militum in vernacula [i. e. in Hispania conscripta] legione Caesaris, Al. 57, 1(, ab hoc in senatum legitur, Afr. 28, 2). — Eius filii
Titii, duo, Hispani adulescentes, tribuni legionis V. Caesaris, Afr. 28, 2(, ad Scipionem deducti post diem III. interficiuntur, ib. 3. 4); frater maior (L.?) prior interficitur, ib. 4.
Q. Titurius Sabīnus legatus Caesaris in sinistra ripa Axonae fl. cum VI cohortibus relictus, G. II, 5, 6, eum de Belgarum consilio flumen transeundi certiorem facit, 9, 4. 10, 1; cum legionibus III in Venellos, Curiosolitas Lexobiosque missus, III, 11, 4. 17, 1, primum castris se tenet, ib. 5. 18, 4. 6, deinde Viridovicem vincit, 19, 2(—4), quo facto omnes civitates statim ei se dedunt, ib. 5; in Menapios missus cum L. Aurunculeio Cotta omnes eorum agros vastat aedificiaque incendit, IIII, 22, 5; ad Caesarem se recipit, 38, 3, cum Cotta deinde hibernis in mediis finibus Eburonum praeest, V, 24, 5. VI, 32, 4; Ambiorix, qui cum Catuvolco ei ad fines Eburonum praesto fuerat, cum Arpineio eius familiari (et Iunio) colloquitur, V, 26, 2. 27, 1. 7. 41, 2; T. in consilio suadet, ut statim ex castris proficiscantur, 29, 1(—7). 30, 1. 31, 3; timide cohortes disponit, 33, 1, Ambiorigem rogat, ut sibi militibusque parcat, 36, 1, arma abicit, 37, 1, ab Ambiorige deceptus in colloquio interficitur, (ib. 2.) 39, 1. 41, 4. 47, 4. 52, 5. 53, 4. VI, 37, 8; cum eo XV cohortes intereunt, 1, 4.
Tolōsa oppidum Volcarum Tectosagum ad Garumnam fl. situm, nunc Toulouse. Inde P. Crassus milites evocat, G. III, 20, 2. — Eius incolae
Tolosātes, quorum civitas in Provincia est, G. I, 10, 1. Caesar praesidia in eis ponit, VII, 7, 4.
Torquatus, v. Manlius.
Tralles, ium oppidum Cariae. Ibi in templo Victoriae, in quo Caesaris statua erat, portentum fit, C. III, 105, 6.
Transalpīna Gallia, v. Gallia 1.)
Transpadānae, coloniae, i. e. oppida Galliae Transpadanae. Ex eis plerosque milites Caesaris conscriptos esse Labienus dicit, C. III, 87, 4.
Transrhenāni, v. Germani 2.)

(C.)Trebatius(Testa)Veliensis, iure consultus, Ciceronis familiaris, Fr. p. 138. v. 16. 139, 3. (8.)
A. Trebellius, eques Romanus Astensis, ad Caesarem transfugit, H. 26, 2.
M. Trebius Gallus, praefectus Caesaris, a P. Crasso frumenti causa in Curiosolitas missus, G. III, 7, 4, a Gallis retinetur, 8, 3.
a.) C. Trebonius, eques Romanus, ad Aduatucam a Sugambris obsessus per hostes perrumpens suos servat, G. VI, 40, 4.
b.) — — (C. f.), legatus Caesaris, cum III legionibus et equitatu frumentatum missus, a Britannis lacessitus eos in fugam pellit, G. V, 17, 2(—4); cum M. Crasso et L. Munatio Planco legionibus in Belgis collocatis praeest, 24, 3; a Caesare cum III legionibus ad eam regionem, quae ad Aduatucos adiacet, depopulandam mittitur, VI, 33, 2. 5; Vellaunoduni relinquitur, VII, 11, 3, Alesiae laborantibus Romanis auxilia mittit, 81, 6; cum II legionibus Cenabi in hibernis collocatus, VIII, 6, 1, legionem XIII. ex Biturigibus accersere et cum III legionibus venire ad Caesarem iubetur, 11, 1. 14, 1; in Belgis hiemat, 46, 4. 54, 4; belli civilis anno priore a Caesare ad Massiliam oppugnandam relictus, C. I, 36, 4. II, 1, 1, eam obsidione cingit, ib. 4. 5, 3, sed vi expugnare per litteras vetatur, 13, 3. 4; quae opera per indutias Massilienses incenderant, summo studio reficit, 15, 1(—5, qua re illi ad deditionem compelluntur, 17, 3—4. 18, 1—5); altero anno praetor urbanus a M. Coelio Rufo collega a tribunali deturbatur, III, 20, 1. 2, multitudo in eum impetum facit, 21, 2; proconsul ad provinciam obtinendam in Hispaniam venit, Al. 64, 2; II legiones vernaculae ab eo ad Cn. Pompeium transfugiunt, H. 7, 5. 12, 2.
Trevĕri, gens Germanica Galliae Celticae in utraque ripa Mosellae fl. incolens. Legati eorum Caesari nuntiant, pagos C Sueborum ad ripam Rheni consedisse, G. I, 37, 1. 3; Tr. inter Gallos virtutis opinionem singularem habent, II, 24, 4; equites eorum pugna ad Sabim deserta domum contendunt, ib.; Caesar Labienum in eos mittit, III, 11, 1; Rhenum attingunt, ib. et IIII, 10, 3; Condrusi eorum clientes sunt, 6, 4; Caesar ipse cum legionibus IIII et equitibus DCCC in eos proficiscitur, V, 2, 4; eorum civitas longe plurimum totius Galliae equitatu valet, 3, (1.) 3; silva Arduenna per medios eorum fines [ab eorum finibus] una ex parte ad initium Remorum pertinet, ib. 4, altera ad Nervias, VI, 29, 4; Caesar principes eorum Cingetorigi conciliat, V, 4, 1. 3; in confinio eorum legio cum T. Labieno hiemat, 24, 2; postquam non longe a castris Labieni consederunt, Caesar in fines eorum venit, 47, 4. 5; Tr. oppugnationem castrorum

dimittunt, 53, 2; frustra Germanos sollicitant, ut Rhenum transeant, 55, 1; a Labieno fugantur, Indutiomarus interficitur, 58, 1(—7), quo interfecto Tr. imperium ad eius propinquos deferunt, VI, 2, 1, (Ambiorigem foedere sibi adiungunt, ib. 2,) Germanos crebris legationibus sollicitant, ib. 3; ad concilium Galliae a Caesare indictum non veniunt, 3, 4. 5, 1. 4; Labienum in suos fines missum adoriri parant, ib. 6. 6, 4. 7, 1(—8); a Labieno victi proximas silvas fuga petunt, 8, (1—6.) 7; Caesar in eos venit, 9, 1. 2, et firmo in eis praesidio relicto Rhenum transit, ib. 5; inter eos et Eburones sunt Segni Condrusique, 32, 1; II legiones ad fines eorum in hibernis collocantur, 44, 3; Tr. absunt a concilio Gallorum Bibracti habito, VII, 63, 7; propter Germaniae vicinitatem cotidianis exercitati bellis cultu et feritate non multum a Germanis differunt neque imperata umquam nisi exercitu coacti faciunt, VIII, 25, 1 (2); Labienus principes eorum in suam potestatem redigit, 45, 1; Caesar in finibus eorum exercitum lustrat, 52, 1. — Idem sing. num.

Trevir, eri, v. Indutiomarus, ib. V, 26, 2.

Triarius, v. Valerius (n. o.)

Tribŏces s.—ci(al.—bocci), gens Germanica Galliae Celticae, Ariovisti socii, G. I, 51, 2; Rhenus per fines eorum fluit, IIII, 10, 3.

tribuni militum, G. I, 39, 2. 41, 2. 3. II, 26, 1. V, 28, 3. 37, 1. VI, 39, 2. Afr. 65, 1.

Trinobantes, gens maritima Britanniae potentissima, quae Tamesi fl. a Cantio dividitur, legatos ad Caesarem mittunt, G. V, 20, 1. (2.) 21, 1. 22, 5.

tritĭcum, C. II, 18, 4. Afr. 67, 2; cf. Fr. p. 126. v. 6. 12.

Tubero, v. Aelius (b.)

Tulingi, gens Germaniae, Helvetiorum et finitimi, G. I, 5, 4, et socii in pugna cum Caesare commissa, 25, 6 (—26.), in fines suos reverti iubentur, 28, 3; eorum milia sunt XXXVI, 29, 2.

(a.) α.) M. Tullius Cicero, orator Romanorum clarissimus, a. U. c. DCLXXXXI. consul, mortuus a. DCCXI., cum Caesare familiaritate coniunctus, oratores enumerans negat se videre, cui debeat Caesar cedere, Fr. p. 119, 4; Caesar cum eo componitur ib. v. 14. et 13. et 7. ab extr. 125, 11; commemoratur in causa coniuratorum ib. p. 122. v. 3. ab extr.; ad eum Caesar libros de Analogia conscripit, ib. p. 126. v. 3; Catonis laudes scripsit, ad quas rescripsit Caesar, ib. p. 133. v. 13. et 10. sq. et 2. ab extr. 134, 2. 135, 13. 17. 5. ab extr.; epistulas ad eum scripsit Caesar, 137, 6. 140, 12. et 3. ab extr.; notis secretioribus utitur, ib. p. 137. v. 7. ab extr.; Caesaris ad eum epistulae, 141, 31 — 142, 5. 11 — 23. 29 —143, 10; Hirtii ad eum epistula, 160, 17—34. 156, 26. 157, 14. 158, 9. 11. 160, 27. — Eius frater minor

(b.) β.) Q. — —, legatus Caesaris, cum I legione in Nerviis hiemat, G. V, 24, 2. 27, 9; Ambiorix dicit, nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quae cum eo hiemet, interfici, 38, 4; Nervii, Aduatuci Eburonesque eius castra oppugnant, 39, 1; in summum periculum adductus litteras ad Caesarem mittit(, nuntii intercipiuntur), 40, 1; tenuissima est valetudine, ib. 7; Nerviorum duces cum eo colloquuntur, 41, 1.(—)5. 7 (8); ad Caesarem litteras mittit, 45, 2.(—)5; Caesar postquam ex captivis cognovit, quanto in periculo esset C., 48, 2. ad eum Graecis litteris rescribit, ib. 3 (4), quam epistulam C. tertio die accipit (et in conventu militum recitat), ib. 8 (9); iterum ad Caesarem scribit, 49, 2; Caesar postquam cognovit eum obsidione liberatum, ad eum pervenit, ib. 6. 52, 1, eumque et legionem collaudat, ib. 3. 4; castra Labieni ab eius hibernis milia passuum circiter LX absunt, 53, 1; legioni XIIII. praefectus, VI, 32, 6, inopinato Sugambrorum impetu terretur, 36, 1 (—42.); in Aeduis ad Ararim fl. rei frumentariae causa collocatur, VII, 90, 7; vetus amicitia ei et fratri cum Caesare est, Fr. p. 138. v. 2; M. frater ab eo litteras accipit, ib. p. 140. v. 13; a Caesare tractatur magno honore, dignitate, gratia, ib. v. 19; Africam petere dicitur, ib. 159. v. 24.

(c.) Ti. —, Pompeianus, legatus cum Catone Lusitano ad Caesarem venit, H. 17, 1(—3). 18, 1. 2.

(d.) Tullius Rufus quaestorius, Caesarianus, a quodam Caesaris milite ad Thapsum interficitur, Afr. 85, 7.

Tullus, v. Volcatius.

Turbo, ōnis, nomen proprium, apud Caesarem, Anal. II., etiam = procella, Fr. p. 128. v. 3. 6.

Turŏnes s. —ni gens Galliae Celticae ad utramque ripam Ligeris fl. incolens. Pars legionum Caesaris in eis hiemat, G. II, 35, 3; Vercingetorigis socii sunt, VII, 4, 6; Galli VIII milia militum eis imperant, 75, 3; Caesar II legiones in eis ad fines Carnutum ponit, VIII, 46, 4.

Turpio, v. Antistius (b.)

turris, unum ex operibus oppugnandi (vel defendendi), a Romanis ad oppidum Aduatucorum acta horum admirationem excitat, G. II, 30, 3. 4 (—31, 2); a Caesare in ponte Rheni constituitur, VI, 29, 3; t. altissima ad Uxellodunum exstruitur, VIII, 41, 5(6); Massiliensium, C. II, 10, 1. 7, a militibus Caesaris subruitur, 11, 3. 4. 12, 3. 4; latericia a Romanis sub muro Massiliae facta, 8, 1, in altitudinem effertur, ib. 3. 9, 1. 2. 5. 6(—9), cum II aliis a Massiliensibus incenditur, una servatur, 14, 2. 4. 5; altissima in insula Pharo (v. Pharus b.)), III, 112, 1. — Idem plur. num.

—res a P. Crasso ad oppidum Sontiatum aguntur, G. III, 21, 2; CXX in Nerviis a Cicerone excitantur, V, 40, 2. 6;

ad eius vallum a Nerviis aguntur, 42, 5. 43, 3, quas miratur Caesar, 52, 2; ab hoc in Bellovacis multae pontibus inter se coniunctae excitantur, VIII, 9, 3, altiores portis castrorum imponuntur, ib. 4; in Brundisino portu in ratibus excitantur, C. I, 25, 10; Massiliensium, II, 2, 5. 11, 3, Romanorum ad Massiliam, 2, 6. 16, 2. 3; ligneae a conventu Salonarum efficiuntur, III, 9, 3; altissimae ab Alexandrinis in inferioribus partibus urbis, Al. 2, 4, item ambulatoriae, ib. 5; Pharitarum editae et coniunctae muri locum obtinent, 18, 1. — Inde adi.

turrītus, i. e. turribus instructus,

—ti, elephanti Scipionis ante aciem, Afr. 30, 2, in prima acie collocati, 42, 2.

Tusci = Etrusci, incolae Etruriae, Fr. p. 130. v. 12.

Tusculānum praedium Ciceronis, Fr. p. 160. v. 9. 14. 20. 34.

Tusculus, v. Manilius.

Tuticānus Gallus, senatoris filius, Caesarianus, proelio Dyrrhachino interficitur, C. III, 71, 1.

U.

Ubii, gens Germaniae in dextra ripa Rheni fl. incolens, amici Caesaris, cui auxilia praebebant, ideoque ceteris Germanis invisi, Suebos insecuti magnum ex his numerum occidunt, G. I, 54, 1; Sueborum finitimi; civitas eorum olim ampla atque florens fuit, (Suebis vectigales fiunt,) IIII, 3, 3 (4); a Caesare auxilium petunt, 8, 3; Usipetes et Tencteri ab eo petunt, ut sibi legatos in eos mittendi potestatem faciat, 11, 2 (3); U. obsides ei dant (navesque ad exercitum Rhenum transportandum pollicentur), 16, 5(—8); Caesarem in fines eorum reversum de Sueborum consiliis certiorem faciunt, 19, 1. 4; legatos ad eum sui purgandi causa mittunt, VI, 9, 6.(—)8, eumque certiorem faciunt, Suebos omnes copias in silvas coegisse, (et per exploratores cognoscunt, quae apud eos gerantur,) 10, 1. 2(—5). 29, 1; Caesar partem ultimam pontis Rheni, quae eorum ripas contingit, rescindit, ib. 2. (3.)

Ucŭbis oppidum Baeticae prope Ateguam situm. Inter hoc et Ateguam in monte Cn. Pompeius filius castra constituit, H. 7, 1. (4.) 8, 6, Ategua a Caesare capta castra U—m versus movet, 20, 1; castellum Aspavia ab ea milia passuum V abest, 24, 2; Pompeius eam incendi iubet, 27, 4. — Eius incolae

Ucŭbenses convocantur a Cn. Pompeio et perquirere iubentur, qui sint suarum partium, ib. 20, 2.

Ulia oppidum Baeticae prope Cordubam in edito monte positum, nunc Montemayor,

Al. 61, 3; Q. Cassius Longinus, eam sibi fidelem esse credens, eo contendit, ib. 2; M. Marcellus eum insecutus et hunc et U—m munitionibus claudit, ib. 4. 5; Lepidus cum XXXV cohortibus eo venit, 63, 1. 3; Cn. Pompeius filius eam oppugnat, H. 3, 1, (incolae legatos ad Caesarem mittunt,) Caesar praesidium eo mittit, (ib. 2—) 4, 1; oppido prope a Caesaris copiis capto Pompeius ad Cordubam iter facit, ib. 4. 6, 1.

uri in Germania, G. VI, 28, 1. (2.)

Ursao, oppidum Baeticae inter Hispalim et Mundam positum. Litterae, quas Cn. Pompeius filius eo mittit, deprehenduntur, H. (22, 2.) 26, 3(—6); Munda recuperata Q. Fabius Maximus legatus Caesaris eo proficiscitur, 41, 3. 42, 1. — Eius incolae

Ursa(v)onenses capti Ategua domum proficiscuntur, ib. 22, 1(—3), Cn. Pompeio filio favent, 28, 2 (3).

Usipētes, gens Germaniae finitima et coniuncta Tencteris, a Suebis pressi cum illis Rhenum transeunt et Menapios opprimunt, G. IIII, 1, 1. (2.) 4, 1 (2. 4—7; cum in Eburonum et Condrusorum fines invasissent, a Caesare devincuntur, 6, 3 — c. 9. 11—15); pars equitatus eorum in Sugambrorum fines se recipit, v. Tencteri, 16, 2. 18, 4. VI, 35, 5.

Ussēta oppidum Africae. Caesar Thapso progressus eo pervenit (eaque potitur), Afr. 89, 1. (2.)

Utĭca oppidum munitissimum et antiquissimum Africae (Zeugitanae) prope ostia Bagradae fl. situm. P. Attius Varus Q. Aelium Tuberonem eo venientem portu prohibet, C. I, 31, 3; L. Caesar adulescens X naves ab Attio ibi refectas Clupeae habet, II, 23, 3; C. Curio postquam ad Africae litus appulit, Marcium Rufum quaestorem eo navibus praemittit, 24, 1; Castra Corneliana paulo amplius passus M ab ea absunt, ib. 3. 4; Curio Vari castra una ex parte ipso oppido, altera substructionibus maximis munita conspicit, 25, 1; eius equites cum Numidis, quos Iuba rex Varo eo miserat auxilio, concurrunt proelioque facto superiores discedunt, ib. 3 (5); eius iussu naves, quae ibi stabant, ad Castra Corneliana transeunt, ib. 6—7; deinde Curio castra ibi ponit, 26, 1; magna auxilia Iubae regis eo veniunt (equitesque eius proelio facto se eo recipiunt), ib. 2 (4); Marsi Paelignique tuto ibi inter utraque castra commeant, 29, 3; Curio eam obsidere et vallo circummunire instituit, 36, 1 (3); Iubae copias minus XXV milibus passuum ab ea abesse comperit, 37, 3; cum Saburram praefectum Iubae cum mediocribus copiis appropinquare audivisset, proelio rem committit, 38, 1; victoria reportata et Curione interfecto Iuba equo in oppidum vectus, quae fieri velit, imperat, 44, (2.) 3; quaedam naves Caesaris eam videntur

petisse, Afr. 7, 3; M. Cato oppido praeest, 22, 1. 36, 1; Cn. Pompeius filius inde profectus in Mauritaniam ingreditur, 23, 1; Scipio grandi praesidio ibi relicto Adrumeti castra ponit, 24, 1; Varus classem hiemis gratia ibi subductam deducit, 62, 1; Caesar M. Messalam cum equitatu eo praemittit, 86, 3; Scipionis equites eo veniunt, 87, 1. 2, in oppidum se coniciunt multosque Uticenses interficiunt, ib. 6; Sulla Faustus inde proficiscitur, ib. 8; Cato defensionem oppidi parat ibique, (postquam se interemit,) quod oppidum munierat, sepultura afficitur, 88, 1(—)5; L. Caesar Caesari imperatori obviam procedit, Messala eo venit, ib. 7; Caesar eo pervenit, 89, 3. 5; Zamenses eo ad Caesarem legatos mittunt, 92, 1; Caesar inde egreditur, ib. 2. 93, 3; Faustus Afraniusque eam manum habent, quae U—m diripuerat, 95, 1; Caesar eo se recipit, 97, 1, et Id. Iun. ibi classem conscendit, ut in Italiam redeat, 98, 1. — Eius incolae

Uticenses Caesari propter beneficia quaedam amicissimi sunt, C. II, 36, 1 (2), M. Cato in eis parum praesidii suis partibus esse existimat, Afr. 87, 3; Scipionis equites repellunt, ib. (4) 5; ab eisdem multi U. in oppido interficiuntur, ib. 6; U. Catonem propter eius singularem integritatem sepultura afficiunt, 88, 5. — Idem adi. sing. num.

—sis, conventus, v. Atrius a.); plur. num.

—ses incolae, quibus Caesar gratias pro eorum erga se studio agit, 90, 1.

Uxellodūnum oppidum Cadurcorum in Gallia Celtica situm et egregie natura loci, i. e. praeruptissimis undique saxis, munitum, a Lucterio occupatur, G. VIII, 32, 2. (33, 1.) 40, 2(, a C. Caninio legato obsidetur, 33, 2. 34, 2. 4. 35, 1. 3; pars eius a C. Fabio castris obsidetur, 37.); Caesar eo venit, 39, 1. 40, 1(, oppidumque se dedere cogit, omnibus armatis manus praecidit, 44, 1).

Uzitta oppidum Africae (Byzaci) medio fere spatio inter Hadrumetum et Thisdram situm, quod Scipio tenet(, Caesar non procul ab eo castra habet), Afr. 41, 2(—42, 2). 51, 2. 58, 4; Caesar e maximis suis castris per medium campum e regione eius II brachiis ductis bene rem gerit, 51, 2. 53. (56, 1); in eius castra proxime eam posita Gaetuli fere M nobiles ex Iubae equitatu perfugiunt, 56, 3; sinistrum cornu aciei Scipionis ea clauditur, 59, 4.

V.

Vacălus (al. Vahălis) ea pars Rheni, quae occidentem versus fertur atque in Mosam influit, G. IIII, 10, 1.

Vaga (al. Vacca) oppidum Africae (q. d. propriae). Legati inde missi Caesarem obsecrant, ut sibi praesidium mittat, Afr. 74, 1. (2.)

(a.) C. Valerius Cabūrus, ex Gallia provincia oriundus, a C. Valerio Flacco (c.) civitate donatus, G. I, 47, 4. VII, 65, 2. — Eius alter filius

(b.) — — Donnotaurus, princeps Helviorum, proelio a Gabalis Arvernisque interficitur, G. VII, 65, 2.

(c.) α.) — — Flaccus, propraetor Galliae a. U. c. DCLXXI., Caburum (a.) civitate donat, G. I, 47, 4.

(d.) β.) L. (— L. f. —), Pompeianus, a. U. c. DCLXVIII. consul II. in C. Mari mortui locum suffectus cum L. Cornelio Cinna, in Cilicia tribunus militum P. Servilio imperatore, M. Pisonis in Hispania quaestor, praetor a. DCLXXXXI. Cicerone consule, qui eius opera in comprehendendis Allobrogibus legatis usus est, triennio post in Galliam missus, qui eam ab Helvetiorum societate avocaret, de pecuniis repetundis ex Asia, cui pro praetore praefuerat, accusatus a D. Laelio, ab Hortensio et Cicerone defensus a. DCLXXXXV., C. III, 53, 1. — Eius filius (maior?)

(e.) γ.) (L.?) — (L. f. L. n. Flaccus) adulescens Cordubam ad Sex. Pompeium fugit, H. 32, 4. — Huius frater (minor?)

(f.) δ.) (P.) — (L. f. L. n. —), Pompeianus, proelio Dyrrhachino cadit, C. III, 53, 1.

(g.) α.) M. (— M. f. M. n.) Messala (al. —lla) (Niger) orator, consul a. U. c. DCLXXXXIII. cum M. Pupio Pisone, G. I, 2, 1. 35, 4. — Eius fratris filius

(h.) β.) — (—) —, Caesaris legatus(, cum Cn. Domitio Calvino consul a. U. c. DCCI.), a T. Salieno Messanae obsidetur, Afr. 28, 2; a Caesare cum equitatu Uticam praemittitur, 86, 3. 88, 7.

(i.) (Q.) — (Q. f. Orca), praetor a. U. c. DCLXXXXVII., anno post proconsul Asiae, legatus a Caesare in Sardiniam provinciam missus, C. I, 30, 2, postquam M. Cotta inde in Africam profugit, ib. 3, cum exercitu eam obtinet, 31, 1.

(k.) L. — Praeconīnus legatus bello Sertoriano in Aquitania exercitu pulso interficitur, G. III, 20, 1.

(l.) (M. —) Probus Berytensis, grammaticus, qui vixit imperatore Nerone, cum Caesare in quibusdam formis consentit, Fr. 129. v. 18. 20; eius de Caesaris epistulis commentarius, ib. p. 137. v. 14. (—11.) ab extr.

(m.) C. — Procillus, alter filius Caburi (a.), princeps Galliae provinciae, Caesaris familiaris atque interpres in colloquio cum Dumnorige habito, G. I, 19, 3, ad Ariovistum missus, 47, 4, (in catenas conicitur, ib. 6, sed) a Caesare liberatur, 53, 5 (—7).

(n.) α.) C. (— L. f.) Triarius, Pompei legatus, cum D. Laelio navibus Asiaticis Pompei

praecest, C. III, 5, 3; in pugna Pharsalica Pompeium admonuisse dicitur, ut aciem Caesaris distrahi pateretur, 92, 2.
(o.) β.) (L. —) —, legatus Luculli a Mithridate victus, v. Zela, Al. 72, 2. 73, 2.
Valetiācus Aeduus, frater Coti, summus magistratus Aeduorum, G. VII, 32, 4.
a.) A. Valgius, Caesarianus, senatoris filius, ad Pompeium, in cuius castris frater fuerat, transfugit, H. 13, 2.
b.) (C.) — (Rufus) poeta idemque grammaticus Horatio familiaris scripsit de rebus per epistulam quaesitis, Fr. p. 128. in.
Vangiŏnes gens Germana Galliae Celticae, Arioviști socii, G. I, 51, 2.
A. Varro, v. Terentius (a. M. b.)
Vārus a.), v. Atius (b.), Attius (b.), Quintilius.
b.) — flumen Galliae Transalpinae, nunc le Var. Post deditionem Afrani et Petrei II partes exercitus eorum a Q. Fufio Caleno ad eum ducuntur ibique dimittuntur, C. I, 86, 3. 87, 1. 5.
T. Vasius Italicensis, unus ex eis, qui contra Q. Cassium Longinum coniuraverant, Munatium Flaccum adiuvat, Al. 52, 4.
P. Vatinius (P. f. P. n.) Caesaris in Gallia legatus cum M. Antonio et C. Trebonio in Belgis hiemat, G. VIII, 46, 4; altero anno belli civilis ad Apsum fl. cum Pompeianis de pace agit, C. III, 19, 2; non multum abest, quin cum T. Labieno colloquens vulneretur, ib. 6. (7.) 90, 1; post pugnam Pharsalicam Brundisio praefectus D. Laelio incommoda quaedam affert, 100, 2; eius virtus M. Octavium diutius in rebus secundis versari non patitur, Al. 43, 4; V. a Cornificio ad auxilium Illyrico ferendum evocatus Brundisio eo proficiscitur, 44, 1(—4, et M. Octavium ab oppugnatione Epidauri discedere cogit, ib. 5); Octavi classem insequens ad insulam Tauridem navigat, 45, 1(—3); sua quinqueremi in quadriremem Octavi impetum facit, 46, 1(3, Octaviumque superat, ib. 5); proelio facto in portum se recipit, 47, 1(, et post diem III. in insulam Issam contendit, ib. 2); incolae oppidi in Issa siti ei se dedunt, ib. 4(; victor incolumi exercitu et classe Brundisium se recipit, ib. 5); Caesar partem classiariorum eius et Sulpicii Ruspinae in praesidio habet, Afr. 10, 1; Cicero per Pompeium in gratiam cum eo redit, Fr. p. 139. v. 16. — Inde adi.
Vatiniānus,
—na acies, Al. 45, 4, et subst.
—ni, v. s., ib. et 46, 4.
Q. Velanius, praefectus militum Caesaris, cum T. Silio in Venetos frumenti causa missus, G. III, 7, 4, ab his retinetur, 8, 2.
Veliocasses s. —ssi (al. Velo—, Vellio—), gens Galliae Belgicae in dextra ripa Sequanae fl. infra Bellovacos incolens, in concilio Belgarum

cum Viromanduis X milia armata pollicentur, G. II, 4, 9; Galli eis IIII milia militum imperant, VII, 75, 3; V. cum Bellovacis bellum contra Caesarem parant, VIII, 7, 4.

Vellaunodūnum oppidum Senonum in Gallia Celtica medium fere inter Agedincum et Cenabum situm, nunc Ladon, a Caesare oppugnatur, G. VII, 11, 1.(—)4, obsides dat, 14, 1.

Vellăvi (al. —avii, —auni), gens Galliae Celticae finitima Provinciae, sub imperio Arvernorum sunt, G. VII, 75, 2.

Venelli (al. Un—), una ex civitatibus maritimis (Aremoricis) Galliae Celticae, P. Crasso praefecto se dedunt, G. II, 34; postquam defecerunt, Titurius Sabinus in eos mittitur, III, 11, 4. 17, 1 (—19, 5); certum numerum militum ad bellum Vercingetorigis mittunt, VII, 75, 4.

Venĕti, ea civitas Aremorica, quae spectat inter meridiem et occasum, P. Crasso legato se dedunt, G. II, 34; Velanius et Silius in eos frumenti causa missi, III, 7, 4(, ab eis retinentur, 8, 2); V. naves habent plurimas et scientia atque usu rerum nauticarum reliquas civitates maritimas antecedunt, 8, 1; contra Romanos coniurant (sociis ascitis), 9, 3(, oppida muniunt, frumenta comportant, naves cogunt, ib. —10; naves eorum describuntur 13, 1—6); proelio navali victi Caesari se dedunt, (senatus eorum necatur, reliqui sub corona venneunt,) 16, 1.(—3.) 17, 1, Gallus quidam a Titurio pro perfugamissus Venellos docet, Caesarem ab illis summis augustiis premi, 18, 4. — Eorum regio

Venetia. Eo Veneti eorumque socii naves quam plurimas cogunt, v. s., ib. 9, 9. — Inde adi.

Venetĭcus,

—cum bellum, quod sperant Galli, v. s., ib. 18, 6; Caesar in Britanniam traiecturus classem ad id effectam in Morinos convenire iubet, IIII, 21, 4.

Ventĭpo, pōnis, oppidum Baeticae, Caesari se dedit, H. Hisp. 7, 5.

Venus dea, a qua Iulios esse ortos dicit Caesar, Fr. p. 122. v. 9.

Verăgri, gens Galliae Celticae finitima Galliae provinciae et Cisalpinae, media inter Nantuates et Sedunos incolens, a Ser. Galba legato victi bellum renovant et fugantur, G. III, 1, 1. 2, 1 (—6, 5); Octodurus eorum vicus est, 1, 4.

Verbigĕnus (al. Urbi—), pagus unus ex IIII pagis Helvetiorum, G. I, 27, 4.

Vercassivellaunus (al. Verg—) Arvernus, Vercingetorigis consobrinus, unus ex IIII ducibus Gallorum rebellantium, VII, 76, 3(—5), Alesiae in superiora castra Romanorum impetum facit, 83, 6(—8). 85, 4(—6), in fuga comprehenditur, 88, 4.

Vercingetŏrix, rīgis, Arvernus potentissimus, Celtilli

filius, cuius pater principatum totius Galliae obtinuerat et regnum affectans a civitate interfectus erat, bellum contra Romanos parat, G. VII, 4, 1(—10, adversarios ex civitate expellit, ib. 4, rex appellatur, quoque versus legationes mittit, ib. 5); Lucterium Cadurcum in Rutenos mittit, ipse in Bituriges, 5, 1, et Arvernos proficiscitur, 8, 4 (5); Gorgobinam oppugnare instituit, 9, 1. 6, Caesari advenienti obviam proficiscitur, 12, 1. 4; (equites eius ad Noviodunum (b.) a Caesare vincuntur, 13, 1. 2;) concilio convocato, 14, 1 (2), amplius XX Biturigum oppida incendit, Avaricum eo concedente non incenditur, sed defenditur, 15, 6, et fortissime a Gallis defensum expugnatur, 16, 1. 18, 1 (c. 16—29.); V. proditionis insimulatus, 20, 1, se defendit, ib. (3—8.) 12, et oratione habita summus Gallorum dux declaratur, 21, 1; eo hortante Galli ex urbe Avarico profugiunt, 26, 1. 2. 28, 5; V. (suos cohortatur, 29, 1.(—)30, 3;) oppido a Caesare expugnato reliquas civitates sibi adiungere studet, 31, 1; Elaveris fl. pontibus interruptis, 33, 1. 34, 3. 35, 3. 7, prope Gergoviam castra ponit, 36, 2; (res ibi gestae narrantur c. 36—53;) V. Caesarem magna clade afficit et Gergoviae obsidionem solvere cogit, 44, 5. 51, 4. 53, 2; Aedui ab eo petunt, ut ad se veniat, 55, 4. 63, 4; Galli ad unum omnes eum imperatorem probant, ib. 6; Eporedorix et Viridomarus ei inviti parent, ib. 9; V. Caesarem in itinere adortus vincitur, (64, 1. 6. 7.) 66, 2. 67, 5; equitatu omni fugato copias Alesiam ducit omnemque Galliam ad bellum evocat, 68, 1. 70, 7. 71, 1. 75, 1. 76, 3; ex Alesia egreditur, 81, 3. 82, 3. 84, 1, superatus suis se ad utramque rem offert, seu morte sua Romanis satisfacere seu vivum tradere velint, 89, 1 (2), Caesari vivus traditur, ib. 4.

vergiliae sidus, Fr. p. 131. v. 8. 10. 18. 19. 132, 9. 26. 31.

C. Vergilius praetorius, Pompeianus, Thapso praefectus naves Caesarianas consectatur, Afr. 28, 1, Titios duos ad Scipionem deducit, 28, 3. 4. 44, 1; a Caesare obsidetur, 79, 1. 2. 86, 1, ab eodem ad deditionem invitatur, ib. 2; se suaque omnia et oppidum Caninio proconsuli tradit, 93, 3.

vergobrĕtus summus magistratus Aeduorum, G. I, 16, 5.

Vertĭco Nervius loco honesto natus, qui ad Q. Ciceronem legatum perfugerat et in eius castris versabatur, G. V, 45, 2 (3), binas litteras per servum ad Caesarem perferendas curat, 49, 2.

Verticus princeps civitatis Remorum, praefectus equitum, proelio a Bellovacis interficitur, G. VIII, 12, 4(—6).

Verucloetius (al.—doctius) Helvetius cum Nammeio aliisque legatus ad Caesarem mittitur, G. I, 7, 3(—5).

Vesontio, ōnis caput Se-

quanorum in dextra ripa Dubis fl. situm, hodie Besançon, a Caesare occupatur, G. I, 38, 1. 39, 1 (—41, 4).
Vespillo, v. Lucretius (b.)
P. Vestrius eques Romanus a Caesare capitur, Afr. 64, 1, qui ei ignoscit et propter fratrem et quod ipse captus et servatus a Pompeianis ad Caesarem transire non potuerat, ib. 2.
Vettōnes gens Hispaniae ulterioris inter Tagum et Durium fl. incolens. M. Petreius legatus Pompei, qui ibi praeerat, per eos ad L. Afranium in Hispaniam citeriorem pervenit, C. I, 38, 1. 2. 4.
vexillum signum equitum, G. VI, 36, 3. 40, 4; eo signum proelii committendi datur, II, 20, 1. C. III, 89, 5. Al. 45, 3. H. 28, 1.
(a.) (?) Vibius Curius, Caesaris equitatui praefectus, post Corfiniensem deditionem VIIII cohortes Pompeianas recipit, quae L. Manlio et P. Rutilio Lupo praetoribus relictis sponte ad eum transeunt, C. I, 24, 3. Fr. p. 144. v. 4. ab extr.
(b.) L. — Paciaecus, Caesarianus, subsidio Uliam misso praefectus (ibi recipitur), H. 3, 4. (—6. —4, 1.)
c.) C. (— C. f.) Pansa, Caesarianus (a. U. c. DCCIII. tribunus plebis; a. DCCVIII. Bithynia provincia ei obvenit, anno post Gallia Cisalpina; a. DCCX. cum A. Hirtio consul), a. DCCVII. litteras Caesaris ad Ciceronem perfert, Fr. p. 143. v. 20; litteras scribit ad Ciceronem, ib. p. 159. v. 3. sq. ab extr.; ex Hirtii litteris verba quaedam in senatu recitat, ib. p. 161. extr.; ex eiusdem et Hirtii et Octaviani litteris de supplicatione decernenda in senatu agitur, ib. p. 162. v. 7. (—9.)
Vibo (al. Vibōna) = Hippo (— nium), Valentia, oppidum Bruttiorum. Dimidiam partem classis Caesaris, quae ibi erat sub P. Sulpicio praetore, aggressus C. Cassius detrimenta quaedam et affert et accipit, C. III, 101, 1. 3(—5).
L. Vibullius Rufus praefectus fabrum Pompei eiusque studiosissimus, (a. U. c. DCC. ab eo ad Caesarem missus,) priore anno belli civilis in Picenum missus a P. Lentulo Spinthere paucis militibus acceptis Lucilique Hirri VI cohortibus exceptis cum XIII cohortibus Corfinium pervenit, C. I, 15, 4(—6); ibi a Caesare dimittitur et in Hispaniam a Pompeio missus iterum in potestatem Caesaris pervenit, 34, 1. 38, 1; a Caesare cum mandatis ad Pompeium mittitur, III, 10, 1, sed de eis ad Apsum fl. acturus a Pompeio reicitur, 11, 1. 15, 8. 18, 3. 22, 1. Fr. p. 144. v. 11. et 8. ab extr.
Victor grammaticus grammaticae artis praeceptum quoddam Caesaris commemorat, Fr. p. 127. v. 18.
Victoria dea. Die victoriae Pharsalicae eius simulacrum Elide in templo Minervae a simulacro Minervae ad valvas se convertit, C. III, 105, 3,

Trallibus in eius templo palma ex pavimento exsistit, ib. 6.
Vienna oppidum Allobrogum in Gallia provincia ad Rhodanum fl. situm. Caesar Boiis auxilio profectus ibi equitatum praemissum consequitur, G. VII, 9, 3. (4.)
vigilia prima, G. VII, 3, 3. 60, 1. 83, 7. Afr. 37, 1; secunda, G. II, 11, 1. V, 23, 6. VII, 71, 5. Afr. 47, 1. 62, 5. H. 3, 3. 12, 4. 19, 1. 32, 5; tertia, G. I, 21, 2. II, 33, 2. V, 9, 1. VII, 24, 2. 58, 2. C. I, 63, 3. 64, 7. II, 30, 3. 35, 6. III, 54, 2. Afr. 37, 2. 65, 2. 79, 1. H. 9, 2. 11, 2. 16, 1. 28, 1. 36, 5; quarta, G. I, 21, 4. 40, 14. 41, 4. C. I, 22, 4. II, 39, 1. III, 75, 2. 77, 1. Al. 67, 1. 69, 4. 73, 2.
vindemĭtor sidus, Fr. p. 132. v. 13.
Vinicianus, v. Coelius (b.)
virgo sidus zodiaci, Fr. p. 132. v. 18.
Viridomārus princeps civitatis Aeduorum, G. VII, 38, 2, a Caesare ex humili loco ad summam dignitatem perductus, 39, 1. 40, 5, Litavicci consilium ei defert, 54, 1, perfidia inductus(, ib. —4,) Noviodunum (a.) pervenit (idque oppidum incendit), 55, 4 (—8. —10); invitus Vercingetorigi paret, 63, 9; Alesiae est unus ex imperatoribus Gallorum, v. Eporedorix a.), 76, 3.
Viridŏvix, vīcis Venellorum princeps cum Aulercis, Eburovicibus, Lexobiis castra Romana aggressus fugatur, G. III, 17, 2. 3. 5. 18, 7 (—19, 5).
Viromandui (al. Vero—), gens Galliae Belgicae, ad Sabim fl. cum Nerviis et Atrebatibus a Caesare profligantur, G. II, 4, 9. 16, 2. 23, 3.
vitrum, quod caeruleum efficit colorem, = glastum, isātis tinctoria. Eo se inficiunt Britanni, G. V, 14, 2.
Vocātes, gens Aquitaniae ad Garumnam fl. incolens, cum Tarusatibus copias contra P. Crassum legatum parant, G. III, 23, 1, eique (victi, c. 26,) se dedunt, 27, 1.
Voccio (al. Voctio) rex Norici, cuius soror est uxor Ariovisti, G. I, 53, 4.
Vocontii gens Galliae provinciae. Ex Italia revertens Caesar per eorum fines in Allobrogas et Sequanos iter facit, G. I, 10, 5.
Volcae gens Galliae provinciae divisa in II partes:
a.) — Arecomĭci. Caesar in eis praesidia constituit, G. VII, 7, 4; Ruteni et Cadurci fines eorum depopulantur, 64, 6; Caesar agros eorum et Helviorum publice Massiliensibus concedit, C. I. 35, 4.
b.) — Tectosages (al. —i). Pars eorum, gentis olim fortissimae, in locis circa Hercyniam silvam consedit Germanorumque est in dicione, G. VI, 24, 2 (3).
a.) C. Volcatius Tullus adulescens pontis in Rheno fl. facti praesidio praeficitur, G. VI, 29, 3; ad Dyrrhachi munitiones III cohortibus I legionis Pompeianae impetum sustinet eamque loco depellit, C. III, 52, 2. — Eius pater (?)

b.)(L.—)—, a.U.c.DCLXXXVIII. cum M'. Aemilio Lepido consul. Caesar de eo ad Ciceronem scribit, v. Sulpicius (d.), Fr. p. 142. v. 12. ab extr.

C. Volusēnus Quadrātus tribunus militum Caesaris consilio et virtute insignis Ser. Galbae legato eruptionem contra Alpinos suadet, G. III, 5, 2, a Caesare in Britanniam praemittitur, IIII, 21, 1 (2), V. die ad eum revertitur, ib. 9; post Sugambrorum discessum cum equitatu Caesaris in castra Ciceronis venit, VI, 41, 2; Commium Atrebatem per simulationem colloquii interficere conatus graviter ab eo vulneratur, VIII, 23, 4. 5; cum Antonio hiemat, 48, 1; ad insequendum Commium missus lancea ab eo vulneratur, ib. 2. 3. 5(—7); Egus et Raucillus eum interficere conantur, C. III, 60, 4.

L. Vorēnus, centurio in legione Ciceronis, in bello Ambiorigis fortitudine cum T. Pulione collega certat, G. V, 44, 1. 3. 5. 9. 11.

Vosĕgus mons in finibus Lingonum. Ex eo Mosa profluit, G. IIII, 10, 1.

Vulcānus deus a Germanis colitur, G. VI, 21, 2.

Z.

Zama oppidum Numidiae, nunc Zowarin, ubi Iuba rex domicilium, coniuges liberosque habebat, Afr. 91, 1, et in medio foro maximam pyram exstruxerat, ut, si forte bello esset superatus, ipse se cum suis cunctaque gaza regia cremaret, ib. 2; Iuba inde discedit, ib. 4, Caesar eo venit, 92, 4, auctionemque regiam facit, 97, 1. — Eius incolae

Zamenses Iubam non recipiunt, Afr. 91, 3, legatos ad Caesarem Uticam mittunt veniae impetrandae causa, 92, 1, praemiisque a Caesare afficiuntur, quia de Iuba excludendo consilium ceperant, 97, 1.

Zēla oppidum Ponti, nunc Zilleh. Ibi postquam Mithridates a. U. c. DCLXXXVII. C. Triarium vicit (v. Valerius (o.)), Pharnaces a Caesare a. DCCVII. vincitur, Al. 72, 1. 2.

Zēta oppidum Africae (q. d. propriae), quo Caesar potitur, Afr. 68, 1 (2. 4), finitimum Vagae, 74, 1.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

p. 145. v. 12. ab extr. — 14, 1. [eadem epistula commemoratur his verbis:] Miseram ad te VIIII. K. exemplum epistulae Balbi ad me et Caesaris ad eum. (*Reliqua* v. *p. 146 in.*)

p. 194. b. v. 12. Casīnas, ātis fundus M. Terenti Varronis, situs in agro Casini oppidi Latii (Volscorum), coloniae Samnitium, non publicatur a Caesare, Fr. p. 148. extr.

p. 195. b. v. 12., Cassius (e.) post XXX. *add.* et vernaculae

p. 200. a. v. 6. (h.) Servius (—), frater patruelis L. Papiri Paeti, homo litteratissimus, versuum Plautinorum subtilis existimator, Fr. p. 136. v. 12.(—10.) ab extr.

p. 210. a. extr. Dolabella, v. Cornelius (d. e. f.) — Idem plur. num., = ib. (d. e.), Fr. p. 120. v. 3. ab extr.

p. 211. in. Domitius (a.) extr. —; praetor a. U. c. DCLXXXXVI. cum C. Memmio (quem vide) in senatu adversus Caesarem agit, Fr. p. 123. v. 9. ab extr. 124, 1, qui III orationes in senatu contra eum et Memmium habet, ib. v. (2—5.) 6.

ib. extr. *post* 2 add. (Fr. p. 149. v. 13—8. ab extr.)

p. 212. a. v. 14. 17. 19. = (*non* sive), *scrib. contendit, committat, retinetur.*

p. 213. a. v. 10. *add.* Durus, v. Laberius.

p. 215. b. v. 18. Euctēmon, ŏnis Atheniensis, archon, astronomus saec. a. Chr. n. V., cum Metone novam aeram instituit. Cum eo consentit Caesar, Fr. p. 130. v. 20. p. 132. extr. p. 133. v. 2.

p. 216. b. v. 12. *post* legionis *add.* Caesaris.

p. 217. b. v. 25. *post* 14, 1. *add.* (Fr. p. 148. v. 10—15.)

p. 218. a. v. 9. 8. ab extr. *scrib.* — Idem sing. num. — Gallus, G. *cet.* ib. v. 5. ab extr. — b. v. 8. verba sic erant conformanda:

Gallicus,

a.) (—*ca*) *aedificia*, ib. V, 12, 3;

b.) (—*cus*) *ager*, ib. I, 31, 11;

c.) —*ca arma*, ib. 22, 2;

d.) —*cum bellum*, ib. V, 54, 4; idem plur. num. IIII, 20, 1. C. III, 2, 3. 59, 1;

e.) —*ca consuetudo*, G. IIII, 5, 2. V, 14, 1. C. I, 51, 1;

f.) —, *insignia*, G. I, 22, 2;

Gallicus,
g.) —*ca*, *lingua*, ib. 47, 4;
h.) —*cus*, *mos*, ib. V, 43, 1. VII, 48, 3; idem plur. num. IIII, 3, 3;
i.) —*ci*, *muri*, ib. VII, 23, 1(—5);
k.) —*ca ostentatio*, ib. 53, 3;
l.) —*cae naves*, ib. III, 11, 5. 14, 7. C. III, 29, 3 (*pontones*);
m.) —*res*, G. VI, 7, 7. — Gallorum patria

p. 224.a. v. 20. 19. ab extr. Drappes et Lucterius — petunt, VIII, 30, 1, nec se *cet.*

ib. b. extr., v. p. 221.a., Treb. *cet.*

p. 237. extr. et 238. in. *del.* Flaccus, Niger.

p. 244.a. *post* Labienus *cet. add.*
— Inde adi.
Labieniānus pl. num., v. Galli equites et Germani s. f., Afr. 29, 1.

p. 248.b. post Longinus *add.* Longus, v. Considius.

p. 249.a. v. 4. ab extr. *add.* Lupus, v. Rutilius.

ib. Lusitani, —nus ponendi erant, prius quam Lusitania.

p. 254.a. *post* v. 9. *add.* Maximus, v. Fabius (c. d.)

p. 257.b. v. 2. *post* 31 *add.*

p. 268.b. v. 4. (C.) Plinius Secundus maior, Novocomensis, homo doctissimus saec. p. Chr. n. I., qui scripsit cum multa alia tum libros Naturalis Historiae. Quaedam ex eius de Grammatica libris commemorantur Fr. p. 128. v. 5. 13. 17. 25.

ib. ante quam Pompeius (a.) ponendus erat Pompeius (d.) qui est p. 273.a.